

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SAMLINGER
TIL
JYDSK HISTORIE OG TOPOGRAFI

UDGIVNE AF
DET JYDSKE HISTORISK-TOPOGRAFISKE SELSKAB.

~~~~~  
3. RÆKKE. I. BIND.  
~~~~~

REDIGERET AF
CHR. VILLADS CHRISTENSEN,
SELSKABETS SEKRETÆR.

KØBENHAVN.
I KOMMISSION HOS RUD. KLEINS EFTERFØLGER (TH. SØRENSEN).

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE

1896--98.

INDHOLD.

	Side
1. Det jydsk historisk-topografiske Selskab i dets første 30 Aar (1866—95)	1
2. Det julske Stipendium. Af Rektor, Dr. A. Heise ..	16
3. Fordums Folkeliv paa Mols. Af <i>Joachim Katstrup</i> ..	38
4. Oluf August Nielsen. Af Rektor, Dr. A. Heise ...	103
5. En Adelslægts sidste Dage. Af Arkivar <i>Chr. Villads Christensen</i>	113
6. Bidrag til Bryrup Møllens og Nørre-Møllens Topografi og Historie. Af Oberstlieutenant <i>Emil Fischer</i> ...	140
7. Bettelpind og Stakkelsfjæl. Af Arkivar <i>Chr. Villads Christensen</i>	180
8. Holger Rosenkrantz den lærde til Rosenholm. Ved Rektor, Dr. A. Heise	197
9. Efterretninger om Skude- og Strandhandelen paa Vestkysten af Vendsyssel. Ved Postekspedient <i>C. Klitgaard</i> i Brønderslev	209
10. Minder fra Okkupationen i Vejle 1864. Af Justitsraad <i>H. E. Friis</i>	249, 305
11. Nogle Oplysninger om Forholdet mellem Jørgen Hvas de Lindenpalm og Brigader William Halling. Af Cand. mag. <i>Nanna Lange</i>	281
12. Søren Testrups Tanker om Arvefæstes Indførelse ved Grevskabet Lindensborg. Meddelt af Forpagter <i>Chr. Brønnum</i>	289
13. Randers Marsch. Ved Arkivar <i>Chr. Villads Christensen</i>	295
14. Om Skolevæsenets Oprettelse i Malt Herred. Af Sognepræst <i>J. Nissen</i> i Brørup	345
15. En Trolovelshistorie fra forrige Aarhundrede. Ved Sognepræst <i>G. Jørgensen</i> i Stadil	387

	Side
16. En Jydes Oplevelser, fortalt af ham selv. Ved Arkivar <i>Chr. Villads Christensen</i>	409
17. Viborg domkapitels sekularisering. Af Musæumsassistent, Cand. mag. <i>M. Mackeprang</i>	485
18. Et lille Bidrag til det jydsk Landsbyskolevæsens Historie. Af Lærer <i>A. C. Nielsen</i> i Sønder Kongerslev	494
19. Boganmeldelse (Randers Købsvendes Gilde-Skraa, anmeldt af <i>Vas</i>)	504

Smaastykker.

1. Om Hovedgaarden Kongstedlunds Bygninger. Af Godsejer <i>P. Scavenius</i> til Voergaard	109
2. Lidt om Stamfaderen til Levetzow'erne paa Oxholm. Af Kaptejn <i>H. W. Harbou</i>	205
3. Ligstenen i Kirkemuren i Hammelev Kirke ved Grenå. Af Dr. jur. <i>V. A. Secher</i>	301
4. Om Kronogrammer. Af Arkivassistent, Cand. mag. <i>H. Hansen</i> i Odense.	398
5. Pælesætningen i Nørre Kongerslev Kær. Af Lærer <i>A. C. Nielsen</i> i Sønder Kongerslev	402
6. En Notits om Marie Grubbe. Meddelt af Arkivassistent, Cand. theol. <i>J. Estrup</i>	404
7. Fra Aalborgske Arkiver. Meddelt af Overlærer <i>D. H. Wulff</i> i Aalborg. (Sandflugt. En Præst overfalder en Bonde. En Skole i Sønderholm)	405
8. En Mordbrandshistorie fra 1557. Meddelt af Borgmester <i>Stemann</i> i Randers	507
9. Viborg Bys Brand 1667 og Brandordningen 1672. Meddelt af Kaptejn <i>Seedorff</i>	511

Regnskab 1895	112
— 1896	304
— 1897	521
Register. Ved <i>Chr. Villads Christensen</i>	523
Fortegnelse over Selskabets Medlemmer 1898	541

Det jyske historisk-topografiske Selskab

i dets første 30 Aar (1866—95).

Allerede i flere Aar før 1865 havde daværende Adjunkt, senere Overlærer, D. H. Wulff i Aalborg omgaaedes med den Tanke at søge oprettet et Selskab, der især skulde virke for Bearbejdelsen af Jyllands Historie og Topografi, saaledes ved et Tidsskrift i Lighed med de »Samlinger«, der for Fyns Vedkommende siden 1859 vare udgivne af »Fyns Stifts literære Selskab«, og hvoraf der i 1865 var udkommet 2 Bind og et Par Hefter af det tredie.

For at prøve, hvorledes Stemningen var for Oprettelsen af et saadant Selskab, gennemrejste Wulff i Sommeren 1865 en stor Del af Halvøen; overalt viste der sig megen Interesse for Sagen, og efter sin Hjemkomst til Aalborg udsendte han et Udkast til en Indbydelse; han henvendte sig med den til Mænd i forskellige Livsstillinger, og af mange af de Breve, han i den Anledning modtog, og som endnu findes i Selskabets Arkiv, fremgaar det, at man i det hele følte, at et Savn vilde blive afhjulpet ved et saadant Selskabs Oprettelse.

I Oktober 1865 udsendtes da til Offentligheden denne Indbydelse, underskrevet af 37 Mænd, næsten alle bo-

satte i Jylland. Da den egentlig er Selskabets endnu gældende »Grundlov«, skal den her anføres ordlydende:

»I den Overbevisning, at meget endnu kan og bør gøres for at udbrede Kundskab om og Interesse for Jyllands historiske og topografiske Forhold i Fortid og Nutid, ere vi undertegnede traadte sammen for at søge en Forening stiftet til at virke i denne Retning.

Paa Grund af Landets store Udstrækning, der vanskeliggør personlige Sammenkomster, kan Foreningen, som vil kalde sig »det jydsk historisk-topografiske Selskab«, i Regelen kun stræbe at naa sit Maal dels ved at understøtte, eller vel endog selv udgive, saadanne større historiske Værker og Beskrivelser af Byer og større eller mindre Egne, f. Eks. Herreder, Sogne osv., som ellers af rent materielle Grunde have vanskeligt ved at komme frem, og dels ved i tvangfri Hefter (om muligt 1—2 aarlig) at udgive Samlinger af mindre, især mere populære Afhandlinger og Artikler, vedkommende Halvøens forskellige Egne. Disse »Samlinger til jydsk Historie og Topografi« skulle danne det ydre Bindemiddel mellem Selskabets Medlemmer, til hvem de uddeles gratis, hvorimod hin Understøttelse som en Hjælp i rent videnskabelige Øjemed ikke vil medføre noget direkte Udbytte for Medlemmerne, uden forsaavidt de maatte kunne erholde saaledes understøttede Værker til nedsat Pris.

Det aarlige Medlemsbidrag er 2 Rdlr. (4 Kr.), og det første Regnskabsaar begynder 1. Jan. 1866; skulde Nogen af særlig Interesse for Selskabet og for end yderligere at sikre dets Bestaaen ville tegne sig for et større aarligt Bidrag eller et kontant Tilskud straks, vil Selskabet med Taknemmelighed modtage det.

En Bestyrelse paa 3 Medlemmer, valgte ved almindelig Stemmegivning for 5 Aar, varetager saavel Selskabets

pekuniære som literære Tarv; den kan af sin Midte vælge en Kasserer, men leder og besørger i Fællesskab Selskabets literære Virksomhed, Vedtagelsen af Understøttelser til literære Arbejder i den angivne Retning og Antagelsen af Artiklerne til Tidsskriftet m. m., hvilket i Regelen vil kunne ske skriftlig, saa at Bestyrerne ikke behøve at bo paa samme Sted. Desuden udnævnes for Regnskabet Skyld en Revisor og en Decisor, ligeledes paa 5 Aar.

Enhver af os undertegnede modtager Anmeldelse om Indtrædelse i Selskabet, som og kan ske gennem Boghandlerne i de forskellige Byer. Anmeldelserne bedes inden dette Aars Udgang tilstillede medundertegnede Adjunkt Wulff, som da i Forening med de andre i Aalborg bosiddende Indbydere vil lade Medlemsfortegnelse affatte og tilligemed Stemmesedler til det første Bestyrelsesvalg omsende til de enkelte Medlemmer, og ligeledes senere, naar Stemmesedlerne indkomme, optælle disse og bekendtgøre Udfaldet. Siden vil dette Hverv tilfalde de hver Gang afgaaende Bestyrere eller dem, disse maatte overdrage det.

Skulde denne vor Indbydelse vinde nogenlunde almindelig Tilslutning, vil derved ikke blot i Tidernes Løb kunne samles en Skat af værdifulde Værker om jyske Forhold og saaledes virkes en Del til nyttige Kundskabers Udbredelse, i hvilken Henseende vi kunne henvise til den betydelige Virksomhed, som Fyns Stifts literære Selskab har udfoldet, men tillige ved Følelsen af fælles Interesse skabes et indre Sammenhold, hvis Betydning netop nu turde være indlysende.

I Oktober 1865.

H. P. Barfod, *Chr. Beck,* *P. Brandorff,*
Amanuensis, Aalborg. Gartner, Aalborg. Købmand, Kolding.

1*

<i>C. Bruun,</i> Redaktør, Hjørring.	<i>H. L. Carstensen,</i> kst. Branddirektør, Blokhus.	<i>T. C. Dahl,</i> Kmherre, Stiftamtmd., Moesgaard.
<i>I. B. Daugaard,</i> Biskop, Ribe.	<i>E. Erslev,</i> Adjunkt, Aarhus.	<i>O. Fabricius,</i> Provst, Lundum.
<i>H. R. Fangel,</i> Forpagter, Gudumlund.	<i>A. F. Feddersen,</i> Adjunkt, Viborg.	<i>J. Forchhammer,</i> Overlærer, Aalborg.
<i>J. J. F. Friis,</i> Præst, Horne.	<i>N. H. Fulling,</i> Vinhandler, Aarhus.	<i>I. Helms,</i> Adjunkt, Ribe.
<i>Chr. v. Jessen,</i> Kmherre, Borgermester, Horsens.	<i>N. Juel,</i> Etatsraad, Amts- forvalter, Hjørring.	<i>J. Jørgensen,</i> Redaktør, Ringkøbing.
<i>J. Kinch.</i> Overlærer, Ribe.	<i>N. E. Krarup,</i> Justitsraad, Udskrivnings- chef, Ringkøbing.	<i>H. C. F. Lassen,</i> Professor, Rektor, Kolding.
<i>A. E. Meinert,</i> Præst, Fjaltring.	<i>H. J. Müller,</i> Købmand, Ribe.	<i>J. C. Møller,</i> Byfoged, Lemvig.
<i>Chr. H. Nielsen,</i> Konsul, Købmand, Hjørring.	<i>C. Olsen,</i> Kancelliraad, Prokurator, Randers.	<i>M. H. Rosenørn,</i> Kmherre, Amtmand, Randers.
<i>A. V. Sandberg,</i> Købmand, Viborg.	<i>U. Schow,</i> Byfoged, Thisted,	<i>E. Skeel,</i> Kmherre, Birkelse.
<i>A. E. M. Tang,</i> Etatsraad, Nørre-Vosborg.	<i>C. N. Tang,</i> Justitiarius, Viborg.	<i>J. P. Trap,</i> Gehejme-Etatsraad, Kabinetsskretær, København.
<i>J. Vahl,</i> Præst, Aarhus.	<i>N. T. M. G. R. Wolters,</i> Distriktslæge, Tarm.	<i>J. J. A. Worsaae,</i> Etatsraad, Direktør for de antikvar. Mindesmærkers Bevaring, København.
<i>D. H. Wulff,</i> Adjunkt, Aalborg.»		

At Wulff havde Ret i sin Mening, at et Savn vilde blive afhjulpet ved, at et saadant Selskab oprettedes, fremgaar af, at der ved Begyndelsen af 1866 havde indmeldt sig 210 Medlemmer, og da nogen Tid efter For-

tegnelsen blev trykt, udviste den 244 Medlemmer. Fra disse indsendtes 110 Stemmesedler, som gave det Resultat, at

Adjunkt D. H. Wulff i Aalborg,

Overlærer J. Kinch i Ribe og

Kammerherre M. H. Rosenørn i Randers

havde de fleste Stemmer og altsaa blev Medlemmer af Bestyrelsen for Aarene 1866—70 inkl., hvorefter Overlærer J. Forchhammer i Aalborg, Pastor J. J. F. Friis i Horne, Amanuensis H. P. Barfod i Aalborg, Etatsraad Worsaae i København, Gehejme-Etatsraad Trap i København og Adjunkt E. Erslev i Aarhus havde flest Stemmer og blev Suppleanter; men dem blev der ikke Brug for, ligesom det varede lige til 1888, inden en Suppleant rykkede op i Stedet for et Bestyrelsesmedlem. Ved alle Valgene for Femaarene 1871—75, 1876—80, 1881—85 og 1886—90 genvalgtes den oprindelige Bestyrelse, i Regelen med en til Enstemmighed grænsende Majoritet; først da i Juni 1888 Kinch følte sig for svag til længere at varetage sit Hverv, trak han sig tilbage (han døde 16. Septbr. s. A.), og Sognepræst Vilhelm Bang i Bækboelling, der var første Suppleant, blev da hans Efterfølger i Bestyrelsen; den saaledes omdannede Bestyrelse genvalgtes for Aarene 1891—95.

Saasnart Bestyrelsen i 1866 havde tiltraadt sin Virksomhed, maatte den tænke paa at træffe de nærmere Bestemmelser om, hvorledes Forholdene med Udgivelsen af Skrifter osv. skulde ordnes; der vedtoges da:

1. Tidsskriftet udgaar, for saa vidt indkomne literære Bidrag tillade det, indtil videre 2 Gange om Aaret med et Hefte paa omtrent 6 Ark.

2. Tidsskriftet trykkes med latinske Bogstaver (antiqua), og hver Forfatter beholder i Regelen sin egen Retskrivning.

3. De optagne Bidrag honoreres med 12 Rdlr. (24 Kr.) Arket.

4. En Forlægger er antaget til Tidsskriftet, for at man til enhver Tid kan have et klart Overblik over Selskabets Status.

Til Forlægger antoges Boghandler Marinus M. Schultz i Aalborg, hvis Forbindelse med Selskabet varede gennem forskellige Kontraktfornyelser indtil Udgangen af 1895. Størrelsen af det trykte Oplag af »Samlingerne« bestemtes første Gang til 750 Eksemplarer.

Som den, der boede i By baade med Forlæggeren og Bogtrykkeren, paatog Wulff sig at besørge Selskabets løbende Forretninger, og dette Hverv, der foruden det stadige Tidsspilde mangen Gang kan have voldet Bryderier, har han i alle de forløbne tredive Aar varetaget med en aldrig svigtende Samvittighedsfuldhed; og ligesom det skyldes Wulff, at Selskabet i sin Tid blev oprettet, saaledes er det ogsaa for en stor Del ham, hvem det skyldes, at det har kunnet vedblive at bestaa, uagtet det kun har været faa og smaa Midler, med hvilke der har kunnet virkes. Det maa saaledes væsentlig tilskrives ham, at Direktionen for Aalborg Sparekasse har været saa venlig tre Gange at yde Tilskud til Selskabets Drift og Virksomhed, nemlig 100 Kr. i 1874 og 1891 og 200 Kr. i 1880. Denne Oversigt over Selskabets Virksomhed i de forløbne 30 Aar bør ikke udgaa uden at indeholde en hjertelig Tak til D. H. Wulff for alt, hvad han i den lange Tid i forskellige Retninger har virket for det.

Med Tak skal det fremhæves, at det Classenske Fideikommis i 1872 ydede 200 Rdlr. (400 Kr.). Endvidere har i 1882 en Unævnt, endnu levende, skænket Selskabet 200 Kr. imod at optages som livsvarigt Medlem. Denne Sum haves endnu i Behold som et Reserve-

fond, der kun maa bruges i den yderste Trang. Endelig har ved Udgangen af 1895 en »unævnt Ven af Selskabet« skænket 150 Kr., hvorved Aaret 1896 har kunnet begyndes med den ganske vist tarvelige Kassebeholdning 3 Kr. 27 Øre.

Ellers have Selskabets Indtægter udelukkende bestaaet i Medlemsbidragene, 4 Kr. aarlig af hvert Medlem. Hvor meget der har været at raade over til de aarlige Udgifter, har altsaa for største Delen beroet paa, hvor stort Medlemsantallet har været; som anført fremviste den første Fortegnelse 244 Medlemmer, — og nu efter 30 Aars Forløb er Antallet omtrent det samme. Det højeste, Regnskaberne udvise, er 315 (for 1881); ellers har det som oftest været mellem 280 og 300; men det er i de senere Aar dalet betydeligt, idet Tilgangen af nye Medlemmer ikke har kunnet holde Skridt med Afgangen, som især har været fremkaldt ved Dødsfald mellem Selskabets ældre Medlemmer.

Selskabets literære Virksomhed falder, som ogsaa i Indbydelsen var antydet, i to Dele, 1. Udgivelsen af et Tidsskrift »Samlinger til jydsk Historie og Topografi«; 2. Understøttelse af historiske Værker.

Det bebudedes, at Samlingerne skulde udkomme i Hefter, om muligt 1—2 aarlig. I alle de 30 Aar, Selskabet har bestaaet, er der udkommet to Hefter aarlig, altsaa i alt 60, der danne 14 Bind. Da de 10 første Bind vare afsluttede, hvert bestaaende af 4 Hefter, mente Bestyrelsen, det var praktisk at lade 1ste Række være forbi og en ny Række begynde; denne har indeholdt 4 Bind, 1ste Bind paa 6, 2det paa 4, de to sidste paa 5 Hefter hvert, i det hele 6124 Sider. — Som oftest har der ingen Mangel været paa Stof til »Samlingerne«; Bidragene ere tilflydte saa rigeligt, at Bestyrelsen har kunnet drage Omsorg for, at hvert Hefte kom til at inde-

holde et eller to større og nogle mindre Stykker, og til-
lige saaledes, at de angik forskellige Egne af Jylland.
Over 80 Forfattere have i Aarenes Løb faaet Afhand-
linger og Artikler, større eller mindre, optagne i »Sam-
lingerne«, og de fleste af dem maa siges at have opfyldt
den Bestemmelse, der var taget i Indbydelsen, at de
især skulde være populære. Adskillige have haft et noget
mere videnskabeligt Tilsnit, men dog ikke anderledes,
end at de med Lethed ville kunne læses af enhver, som
har Interesse for Historie. Medens det næppe kan siges,
at noget Arbejde, der virkelig fortjente at blive trykt,
nogensinde er nægtet Optagelse i »Samlingerne«, kunde
en eller anden maaske gøre den modsatte Indvending,
at »Samlingerne« undertiden have medtaget for meget.
Men Bestyrelsen har lige fra først af valgt hellere at
være for mild end for streng i Bedømmelsen af ind-
sendte Artikler, og den Betydning, de udkomne fjorten
Bind have haft, viser sig bedst af, at der i historiske
Værker stadig henvises til Steder i »Samlingerne«, selv
til saadanne Artikler, der ved første Øjekast kunne synes
at være mindre betydelige, men som dog have kastet
et nyt Lys paa Forhold og Tilstande.

Blandt Tidsskriftets trofaste Medarbejdere fortjener
især afdøde Overlærer Kinch i Ribe at nævnes. Lige
fra Selskabets Stiftelse til hans Død i 1888 har han leve-
ret talrige værdifulde Artikler, saaledes hans Under-
søgelser om »Snapsting og Drikning« og om »Thord
Degns Artikler«, ligesom han ved sine Meddelelser fra
Ribe Bys ældste Tingbøger har spredt Lys over mange
ældre Forhold. Ogsaa Ribe Bys gamle Kirkebøger har
han benyttet, og i Anledning af dem udtaler han alle-
rede i 1866 det ønskelige i at faa alle Landets Kirke-
bøger samlede, et Ønske, som først de allerseneste Aar
har set virkeliggjort.

Om en anden af Tidsskriftets mangeaarige Medarbejdere, afdøde Arkivar O. Nielsen, findes udførligere Meddelelser andensteds i dette Hefte.

Da »Samlingernes« første Række var bleven afsluttet med 10de Bind, udarbejdede Wulff en systematisk Indholdsfortegnelse, der blev trykt tilligemed et alfabetisk Navneregister. — Artiklerne har han indordnet under følgende Grupper: Literære Forhold. Sprog. Anmeldelser; — Topografi; — Personalhistorie; — Tidshistorie; — Kulturhistorie; — Byernes indre Forhold; — Landboforhold; — Dyrelivet; — Naturbegivenheder. Naturforhold; — Retsforhold; — Oldsager. Arkæologi; — Sagn; — Overtro. Det vil heraf ses, at der findes noget af alt, hvad der med Billighed kan kræves i et saadant Tidsskrift, og det samme har været Tilfældet med de senere fire Bind.

Den anden Del af Selskabets literære Virksomhed skulde efter Bestemmelsen bestaa i Understøttelse af historiske Værker angaaende jydsk Forhold. De Værker, hvis Udgivelse Selskabet har understøttet, ere:

- L. J. Bøttiger: Ebeltoft og Omegn (Mols), nærmest til c. 1814.
- O. Fabricius: Horsens Kjøbstads Beskrivelse og Historie.
- L. Ch. Th. Frølund: Holstebro, en historisk, topografisk og statistisk Kjøbstadsbeskrivelse.
- Kl. Gjerding: Bidrag til Helligum Herreds Beskrivelse og Historie, udg. ved D. H. Wulff, med et Tillæg ved A. C. Nielsen: Sønder-Kongerslev Sogn.
- J. Kinch: Ribe Bys Historie og Beskrivelse indtil Reformationen.
- J. Kinch: Ribe Bys Historie og Beskrivelse fra Reformationen indtil Enevoldsmagtens Indførelse (1536—1660).

- E. T. Kristensen: Gamle jyske Folkeviser, samlede af Folkemunde, især i Hammerum Herred.
- E. T. Kristensen: Nogle Efterretninger om Herregaarden Lerchenfeldts (Bonderups) ældre Historie.
- A. H. Nielsen: Personalhistoriske Notitser om Embeds- og Bestillingsmænd i Aalborg i Fortid og Nutid, samlede af Etatsraad, Rektor E. Tauber, supplerede og fortsatte fra 1847. Med 3 Tillæg.
- O. Nielsen: Historiske Efterretninger om Malt Herred.
- M. H. Rosenørn: Greve Gert af Holsten og Niels Ebbesen af Nørreris. Første Del. Forundersøgelser.
- F. Wedel: Gilder og Laug i Flensborg.
- D. H. Wulff: Jens Bang, Kjøbmand i Aalborg 1605—44.
- D. H. Wulff: Statistiske Bidrag til Vendelbo Stifts Historie i det 16de og 17de Aarhundrede.
- D. H. Wulff: Statistiske Bidrag til Aalborg Stifts Historie i Slutningen af det 17de Aarhundrede.

Nogle enkelte af disse Værker have ogsaa andet Steds fra nydt Understøttelse; men om de allerfleste af dem kan det vistnok paastaas, at de næppe vilde være udkomne, dersom ikke Selskabet var traadt til med sine Tilskud.

Bestyrelsen har i Aarenes Løb flere Gange set sig nødsaget til at undslaa sig for at yde Understøttelse til Udgivelse af Værker, der ellers nok kunde have fortjent det. Udgifterne have været altfor uforholdsmæssig store; paa denne Konto kommer i Alt 10,896 Kroner, hvoraf alene 2532 Kr. til Kinchs to Bøger, der jo rigtignok ogsaa høre til det ypperste, den danske topografiske Literatur har at fremvise. Sagen er jo den, at jo større Udgifterne i et Aar have været til Understøttelsen af særskilte Værker, desto mere have »Samlingerne« maattet

indskrænkes; og et særlig udgivet Værk, f. Eks. en Topografi, har i Regelen kun mindre Interesse for andre end dem, der netop bo i den paagældende Egn eller ere kendte med Stedet. Dersom saa endda Beboerne vilde benytte den Lejlighed, som Selskabet tilbyder, til ved at indtræde i det at faa vedkommende Skrift uden Betaling tilligemed de Hefter af »Samlingerne«, der udkomme, medens Udgivelsen varer, saa var det en anden Sag; men dette har kun været Tilfældet i en aldeles forsvindende Grad; de fleste, der have ønsket at komme i Besiddelse af en Topografi ell. lign., have ladet sig nøje med at købe Bogen hos en Boghandler i Stedet for at træde i Forbindelse med Selskabet, hvilket som oftest vilde have været fordelagtigst i økonomisk Henseende.

Da Valgperioden 1891—95 udløb, bestod Bestyrelsen, som ovenfor omtalt, af Overlærer D. H. Wulff i Aalborg, Gehejmekonferentsraad M. H. Rosenørn i København og medunderskrevne Sognepræst Vilhelm Bang i Hvalsø. Men i 1895 besluttede Wulff paa Grund af Svagelighed og Rosenørn, der ogsaa med stor Iver havde virket for Selskabets Interesser lige siden dets Stiftelse, paa Grund af Alder sig aldeles bestemt til ikke at modtage Valg; Bang havde ogsaa ønsket at fratræde, men paa Anmodning af Medbestyrerne, der ønskede, at Kontinuiteten skulde bevares ved ham, lovede han at tage imod Valg, hvis et saadant faldt paa ham. Til lige henleledes Opmærksomheden paa det ønskelige i, at Viborg, hvor Provinsarkivet for Jylland findes, maatte paa en vis Maade blive Centrum for Bestyrelsen og derved for Selskabet. Udfaldet af Valget blev da, at Pastor V. Bang i Hvalsø genvalgtes, og Arkivassistent ved Provinsarkivet cand. mag. Chr. Villads Christensen samt Rektor, Dr. phil. A. Heise, begge i Viborg, valgtes for Femaaret 1896—1900.

Idet Bestyrelsen takker for den udviste Tillid, skal den benytte Lejligheden til at gøre en Bemærkning. I Februar 1896 udnævntes Christensen til Arkivar ved Raadstuearkivet i København i Stedet for Selskabets mangeaarige Ven og Medarbejder, Dr. phil. O. Nielsen, som den 5. Januar var afgaaet ved Døden. Det lykkedes saaledes ikke at faa Tidsskriftets Udgivelse knyttet saa fast til det jyske Provinsarkiv, som det var paataenkt, og som det sikkert vilde være ønskeligt. Thi netop nu, da det historiske Materiale, som tidligere laa spredt over hele Landet, mere og mere indsamles til de nyopførte Provinsarkiver, — en Indsamling, der for Jyllands Vedkommende i alt væsentligt er tilendebragt — vil det ikke kunne undgaas, at enhver lokal-historisk Afhandling, der beskæftiger sig med den noget fjernere Fortid, maa hente en væsentlig Del af sit Stof fra Provinsarkivernes Samlinger. Dog vil der forhaabentlig i saa Henseende allerede være vundet en Del ved, at det ene af Bestyrelsens Medlemmer, Rektor Heise, fremdeles er bosiddende i Viborg, ligesom det paa den anden Side er en utvivlsom Fordel, at et af Bestyrelsens Medlemmer er bosat i Hovedstaden, saa meget mere, som nu baade Selskabets Kommissionær og Bogtrykker bo i København.

Bestyrelsen har nemlig anset det for heldigt at træffe en noget anden Ordning med Hensyn til Udgivelsen af Selskabets Tidsskrift. For Bestyrelsen stillede det sig ubetinget som det heldigste, at Selskabet selv ejede Forlagsretten til Tidsskriftet, og da den hidtidige Forlægger, Marinus M. Schultz i Aalborg, ikke ønskede at fortsætte længere som Forlægger, skulde i hvert Fald en Forandring gøres. Bestyrelsen har derfor sluttet Overenskomst med Boghandler Sørensen i København (Rud. Kleins Efterfølger) om, at han bliver Selskabets Kommissionær. Det er muligt, at Selskabets Udgifter ville

forøges noget ved denne Ordning; men man haaber paa saa megen Støtte fra Offentlighedens Side, at Forsøget maa kunne lykkes. Og i hvert Fald vil jo Selskabet under den nye Ordning eje et Aktiv, som det ikke havde under den gamle, nemlig de Eksemplarer af »Samlingerne«, der blive trykte udover Medlemsantallet. Selskabet vil saaledes kunne tilbyde senere tiltrædende Medlemmer det tidligere udkomne af den nu paabegyndte 3die Række til modereret Pris. Restoplaget af 1ste og 2den Række tilhører Boghandler Schultz; men ligesom han hidtil har leveret Selskabets Medlemmer de tidligere udkomne Bind til nedsat Pris, saaledes har han ogsaa erklæret sig villig til fremdeles at vedblive hermed paa de gamle Betingelser, saa længe hans Forraad strækker til.

Naar Bestyrelsen fremdeles, som ovenfor antydet, vil paabegynde en ny Række af »Samlingerne« med Aaret 1896, er dette blevet en Følge af Tidsskriftets forandrede Ydre. Da Trykkestedet blev forlagt til København, ansaa Bestyrelsen det for rigtigt samtidig at sørge for et noget bedre Udstyr og af praktiske Hensyn har man endvidere formindsket det store Format en Del, hvorved man haaber, at Tidsskriftets ydre Skikkelse maa have vundet. — Hvad Tidsskriftets Indhold angaar, vil det blive holdt i det givne Spor. Dog har Bestyrelsen anset det for tilraadeligt, i alt Fald foreløbig, ikke at virke ved Udgivelsen af særskilte Skrifter, men at sætte saa stor Kraft som muligt, baade literært og pekuniært, ind paa Udgivelsen af »Samlingerne«. Den i det foregaaende omtalte Adskillelse af Selskabets Virksomhed i en mere videnskabelig Del, som især repræsenteredes af de særskilt udgivne Skrifter, og en mere populær, som navnlig skulde komme til Orde gennem »Samlingerne«, vil saaledes falde bort. Tidsskriftet vil søge at forene

begge disse Sider, og Bestyrelsen vil samtidig søge at lade det udkomme med et noget større Arkeantal end hidtil.

I øvrigt vil Bestyrelsen ligesom hidtil stræbe efter, at »Samlingerne« kunne blive af et saa forskelligartet Indhold som muligt, og ligeledes, at hvert Hefte vil indeholde flere Stykker, der omhandle Steder, Begivenheder eller Personer fra Jyllands forskellige Egne. Ligesom flere af vore første Historikere have givet Tilsagn om populære eller videnskabelige Bidrag, skal Bestyrelsen anmode dem, der have noget, de ønske at faa optaget i »Samlingerne«, om at indsende saadant til et af Bestyrelsens Medlemmer.

Sluttelig skal Bestyrelsen fremkomme med en indtrængende Anmodning om, at man vil støtte Selskabet ved Indmeldelse, som kan finde Sted hos enhver af Bestyrelsens Medlemmer, hos Selskabets Kommissionær og i alle Boghandler hele Landet over. Det, der udgives, vil da, med mindre anden Aftale træffes, blive sendt fra den, hos hvem Indmeldelse er sket, mod Opkrævning af Kontingentet for hele Aaret samtidig med det første Hefte, der udsendes, i Regelen om Foraaret. Henvendelsen sker ikke alene til private Personer, men ogsaa til Institutioner, som Klubber, Læseforeninger, Skoler o. lign. — Det er en Selvfølge, at jo flere Medlemmer der er, desto større og desto flere ville ogsaa de Hefter blive, som udsendes. Det er derfor i Medlemmernes egen vel forstaaede Interesse, at enhver søger at faa flere til at indmelde sig.

Den, som yder et Bidrag af mindst 60 Kr. en Gang for alle, bliver livsvarigt Medlem og vil faa alt, hvad Selskabet udgiver, frit tilsendt.

Det er Bestyrelsens Haab, at ligesom Selskabet i de forløbne 30 Aar har virket betydeligt til Kundskab om

Jyllands — og derved indirekte hele vort Fædrelands — Forhold i mangfoldige Henseender og i alle Landsdelens Egne, det saaledes ogsaa vil lykkes i Fremtiden ved Bestyrelsens og Befolkningens Samvirken.

Juli 1896.

V. Bang. *Chr. Villads Christensen.* *A. Heise.*

Det julske Stipendium.

Af

Rektor Dr. A. Heise.

I sin Afhandling om »Niels Juel Axelsen til Kongstedlund og hans Endeligt« i dette Tidsskrifts sidst udkomne Hefte (2. R., 4. B., S. 527 ff) har Hr. Cand. mag. Gustav Bang ogsaa omtalt »det julske Stipendium«, eller som det officielt hedder: *Stipendium Julianum*, hvorved den for Drabet paa Niels Juul af Drabsmanden Albert Skeel til Juulernes Slægt erlagte Sonebøde paa 2000 Dlr. af Slægten Juul ved en Fundats af 20. Januar 1604 bestemtes til et Legat for to Disciple af Viborg eller Aalborg Skoler. Efter en Gengivelse af Fundatsens Indhold fortsættes derpaa S. 541:

»Slægten Juel skulde administrere Legatet, som skulde bortgives for i det højeste 5 Aar ad Gangen. — I de næsten 300 Aar, det juelske Stipendium har eksisteret, er der foregaaet flere Forandringer med det; Dispositionsretten er gaaet over fra Slægten til den viborgske Biskop; Aalborg Skole er faktisk blevet udelukket fra Nydelsen af det, og der er truffet nærmere Bestemmelser med Hensyn til Stipendietidens Varighed.«

Heri er der indløbet adskillige Misforstaaelser, dels af selve Fundatsens Bestemmelser, dels paa Grund af de Kilder, der ere benyttede, nemlig Indledningsbemærkningerne til Hofmans Aftryk af Fundatsen (III, 281—83) og Rørdams Universitetshistorie III, S. 707—8; men Hovedskylden for de urigtige Forestillinger, der efterhaanden have indsneget sig i Literaturen angaaende dette Legat, maa dog tilskrives Pontoppidan (*Annales ecclesie Danicæ* III, 551), der, som G. Bang har gjort opmærksom paa, i et Par Linier har begaaet ti Fejl, og som foruden de af Hr. Bang omtalte Fejl uden videre lader Biskoppen af Viborg »udnævne« de to fattige Studenter, der havde frekventeret Skolen i Viborg (Aalborg nævnes ikke), hvorefter man ganske vist maatte tro, at Dispositionsretten fra Slægten var gaaet over til Biskoppen i Viborg.

Fundatsen af 20. Januar 1604 staar imidlertid endnu urokket i alle sine Hovedbestemmelser, forsaavidt de forandrede Tidsomstændigheder tillade det. Ifølge denne skulde de Personer, der skulde nyde Legatet, »eligeres og udvælges« med Patronens Raad og Samtykke, og denne derpaa give dem et skriftligt »Patent« til »Superintendenten, Kanniker og Residerende udi Viborg Domkirke«, der skulde bestyre Legatets Midler, udbetale Renterne, have Tilsyn med, at Legatnyderne opfyldte de stillede Betingelser, og i det hele have et Overtilsyn med, at Fundatsen overholdtes »i alle sine Ord og Artikler«. — Saaledes er Forholdet ogsaa endnu, kun at Biskoppen alene er traadt i Stedet for Kapitlet. Patronen, der »eligerer«, er for Øjeblikket Kammerherre Lensbaron Juul-Rysensteen til Mundelstrupgaard og Lundbæk, og denne Ret har altid været hos Slægten.

Hvad *Nydelsestiden* angaar, afhænger denne i Følge Fundatsen af Patronen, der for hver Ansøger skal anføre den tilstaaede Tid i »Patentet«, dog ikke ud over 5 Aar.

Da den ældste Distributionsprotokol (fra 1604—1660) ikke længer synes at være bevaret — den findes i al Fald ikke i Provinsarkivet i Viborg —, kan Forholdet for den ældste Tid ikke angives efter de Kilder, der have staaet til Raadighed. Efter den følgende Protokol (fra c. 1660 til Nutiden) var det i Begyndelsen almindeligt, at Tiden var 5 Aar, men senere indskrænkes den i Regelen til 3 Aar. En Patron fra dette Aarhundrede anfører udtrykkelig som Grund til, at han følger Regelen om de 3 Aar, at dette Tidsrum for et ordentlig begavet og flittigt Menneske maa anses tilstrækkeligt til Embedsstudiernes Fuldendelse; men forøvrigt er dette Tidsrum ingenlunde fastslaaet som en bestemt Regel; jeg skal her blot anføre, at en af de sidste Nydere netop har haft Legatet i 5 Aar, og mange andre i tidligere Tider.

Hele dette Spørgsmaal staar imidlertid i Forbindelse med hele Tidsudviklingen og med det Spørgsmaal, hvad Legatstifternes oprindelige Mening har været med Legatet. I den Henseende, saa vel som om Forholdet til Aalborg Skole, der for saa vidt ikke kan siges at være faktisk udelukket, som en Student fra Aalborg Skole netop for Øjeblikket nyder Legatet¹⁾, — henvises til nedenstaaende Revers, udstedt af Kapitlet ved Overtagelsen af Legatet d. 20. Januar 1604. Dette Aktstykke er ikke aftrykt hos Hofman, og med Rette; thi det har selvfølgelig ikke samme juridiske Rækkeevne som selve Fundatsen; men til Fortolkning af Fundatsen og til Forstaaelse af den historiske Udvikling er det af stor Vigtighed. Det aftrykkes her efter en Afskrift i Provinsarkivet (Viborg Stiftsarkiv, Reversalfortsættelse Litr. G), dog med Nutidens Retskrivning undtagen i Personnavnene.

¹⁾ Jfr. Indbydelsesskrift fra Viborg Katedralskole 1895, S. 58.

Kopi af den Revers, som Superintendent, Prælater og Kanniker udi Viborg Kapitel have udgivet 1604 paa forskrevne Fundats:

Vi efterskrevne Superintendens, Prælater og Kanniker, som nu residerende ere hos Viborg Kapitel, gøre vitterligt og kendes med dette vores aabne Brev, at vi i Dag, som er d. 20. Januarij nærværende Aar 1604, haver til os annammet af ærlige og velbyrdige Mænd, *Offve Jull* til Medelgaard, *Mouritz Stygge* til Holbechgaard og *Iffver Jull* til Villestrup, en Fundatsbrev lydendes paa to Tusind Daler Hovedstol, som af dennem samt andre deres Svogre og Søstre efter den ulykkelig og sørgelig Hændelse og Tilfald med den salig Mand *Niels Jull* til Kongstedlund hans dødlig Afgang, Gud give hannem en glædelig Opstandelse paa Dommedag, til Guds Ære og hans hellige Kirkes og Ords Forfremmelse stiftet og funderet er til tvende skikkelige Personers Ophold og Fremtarv, som af fornævnte velbyrdige *Offve Jull* og *Iver Jull* eller af fornævnte velbyrdige *Niels Julls* Børn og Efterkommere blive tilladte og bevilget, samme fornævnte 2000 Dalers aarlig Rente, som er 120 Daler, regnendes 6 Dlr. af hver hundrede, til deres Studier udi høje Skoler og Akademier uden Riget med at continuere, eftersom samme Fundats derom udi sig selv indholder og medfører, hvilken Fundats vi nu udi vores Gemme og Forvaring til os annammet haver med samme Pendinges nøjagtige Forvaring, bepligtendes fordi os, saa og vores Efterkommere Superintendens, Prælater og Kanniker, som her hos fornævnte Viborg Kapitel nu residerendes ere eller her efter residerende vorder, samme Fundats at holde her udi Viborg Kapitel tilstæde udi saa god Forvaring og udi den samme Kiste, som

Kapitels egen Ejendomsbreve forvares udi¹⁾, og Renten her efter aarligen at lade indkræve og oppebære og siden dennem til hvilke Personer, som de efter samme Fundatses Indhold bliver bevilget og forundt, at levere og overantvorde, dog dersom der foraarsages nogen Besværing, Trætte eller Omkostning med samme Rente aarligen at indfordre, da des Skade og Opretning at søges hos Hovedmanden eller hans Forlover, som samme 2000 Dalers Hovedstol havendes vorder, og ikke at afkortes af Renten, som fornævnte tvende Personer er undt og tillagt, ej heller Viborg Kapitel at tage herover nogen Skade udi nogen Maade. Og skal vi og vores Efterkommere, Superintendentens, Prælater og Kanniker, residerende her hos Kapitlet udi Viborg, gøre her udi vor yderste Flid, saa vidt os muligt kan være, at baade fornævnte Fundatsbrev skal blive stedse udi god Forvaring hos vor egne Ejendomsbreve i Kapitlet, og at den Rundhed, som til Guds Ære og hans Kirkes Opbyggelse saa gudfrygtelig er funderet, som forskrevet stander, skal ved ingen vores Forsømmelse forhindres, som vi ville antvorde for Gud den allermægtigste og de gode velbyrdige Mænd, som den funderet, gjort og samtykt haver. Dog efterdi vi paa os og vore Efterkommere i Kapitlet saadan Besværing taget haver, med fornævnte aarlig Rente af fornævnte 2000 Daler at indkræve og udgive, saa og Fundatsen paa fornævnte Pending at forvare, som forskrevet stander, ville vi her hos have fornævnte gode velbyrdige Mænd ombedet, som de os det og gunstelige lovet haver, som Fundatsen formelder, at naar de Personer, hvilke den Rundhed nu af de gode velbyrdige Mænd bevilget er, den efter Fundatsen til deres Stude-

¹⁾ Denne Kiste brændte 1726, jfr. de af mig i Saml. til jydsk Hist. og Topografi IV, 411 ff. meddelte Brevskaber. Fundatsens Original kendte heller ikke Hofman, men kun en Afskrift.

ring nydet haver, da vores Skole for nogen anden den Velgerning besynderligen at maa nyde, at den ene Person i det mindste altid og fornemteste skal tages af vores Skole, desligest, at samme Personer, som dermed forlenes, skal være forpligtig, dersom vores Kirker og Skole i Fremtiden deres Tjeneste behøver, da vores Kirker og Skole for nogle andre at skulle betjene. Des til Stadfæstelse og Forvaring haver vi trykt vores *Sigillum authenticum* her neden for og med egne Hænder underskrevet. Datum Viborg *anno et die ut supra*.

Underskrifterne findes ikke i Afskriften; det maa bl. a. have været Biskop Mag. N. Arctander, Stiftsprovst Mag. Jens Pedersen, Lektoren, Mag. Villads Nielsen Brøns, og maaske den berømte Astronom Mag. Chr. Lomborg (Longomontanus), da Rektor.

Hvad der straks vækker Forundring, er Reversens Tilføjelse af Ordene: uden Riget til Fundatsens Ord: »udi Høje Skoler og Akademier deres studia med at continuere«. Da Reversen er udstedt samme Dag som Fundatsen, under Viborg Snapsting (20. Januar 1604), da alle vedkommende Personer maa antages at have været tilstede, og da Reversen ogsaa ellers beraaber sig paa mundtlige Forhandlinger med Legatstifterne, maa det anses for givet, at denne Tilføjelse ikke er vilkaarlig, men at den blot udtrykker, hvad der virkelig var Stifternes Tanke. Det var jo Tidens Skik at drage til fremmede Universiteter. Det fremgaar ogsaa af den nedenfor meddelte Revers, som Legatnyderne maatte udstede, at de kunde studere, hvor de vilde, og ligeledes ser man, at Legatet er udbetalt til Folk, der studerede ved fremmede Universiteter, saaledes 1671 til Hans Nielsen Vandel »udi Giesen eller paa andre Akademier, hvor

begæres« ; 1742 og 43 indsendte Johannes Aubertin sine *specimina* fra Rostock. Men heldigvis findes disse to Ord: uden Riget, ikke i Fundatsen. Denne kom derved netop til at vise sin juridiske Kraft i Modsætning til Reversen. Senere blev det almindelige Forhold, at man nød Legatet ved Københavns Universitet, og da der efterhaanden her indførtes Embedseksaminer, ansaas dermed Studierne »fuldkomne« efter Fundatsens Fordring. Efter den Tids Eksamensfordringer blev det da ogsaa anset for rimeligt, i Regelen at indskrænke Tiden for Nydelsen af Legatet til 3 Aar.

Dernæst fremgaar det tydeligt af Kapitlets Revers, at Meningen har været at stifte et Stipendium til Gavn særlig for Viborg Stifts Kirker og Skole. Det var ogsaa i Viborg Skole, at den dræbte Niels Juul selv havde gaaet; baade han og Drabsmanden, der maatte betale Pengene, vare Herremænd fra Viborg Stift; det var Viborg Stifts Superintendent, der havde holdt Ligtalen over den dræbte o. s. v. Selv Forholdet til Aalborg Skole forklares vistnok nærmest derigennem, Aalborg Amt hørte jo med ind under Viborg Stift, og derved fik Aalborg Skole sit naturlige Opland fra en Del af Viborg Stift. Dertil kom, at Drabet jo havde fundet Sted i Aalborg, og at denne Stad for en Del af Legatstifterne vistnok var deres naturlige Købstad, medens Viborg var deres Stiftsstad. Det Forbehold, som »de Residerende« med Legatstifternes Samtykke straks toge, at i det mindste den ene Skoleperson altid og fornemmelig skal tages af Viborg Skole, lyder derfor meget moderat. I hvor høj Grad man fra 1604 til omtr. 1660 har taget Hensyn til Aalborg Skole, kan nu ikke oplyses, da den ældste Patentprotokol ikke længere findes; men sikkert er det, at den Forpligtelse, man lod Legatnyderne indgaa, fortrinsvis at tjene Viborg Stifts Kirker og Skole, ogsaa

maatte gælde for Personer fra Aalborg Skole, og at Legatnyderne med dette for Øje maatte forpligte sig til at studere Teologi; i al Fald skulde man præstere Attest fra en af „*professoribus sacrosanctæ theologiæ*“ om sin Flid og sine Forhold ved Akademiet.

Det var i det hele ikke helt let for Legatnyderne at tilfredsstille de Betingelser, der fastsattes for Nydelsen af Legatet. Det fremgaar af nedenstaaende:

Kopi af den Revers, som de Personer maa indgive, der samme Stipendium bliver nydende:

Jeg underskrevne N. N. kendes og hermed vitterlig gør, at saasom højædle og velbaarne Herre Hr. *Frederik Juell* til Villestrup, nuværende Patron for de *Julers Stipendio*, haver bevilget og tilladt, at jeg maa efter hans Velbaarenheds der om til mig udgivne Patent af Dato *Viborg* d. 4. April nyde den aarlige Rente af 1000 Daler, som til en skikkelig *Studiosi* Fremtarv er [bestemt], efter Fundatsen derpaa oprettet d. 20. Januarij 1594(!), og denne Patent blandt andet med sig fører, at jeg dette *Stipendio* maa nyde imod min strenge Revers, mig efter Fundatsen at skal forholde, da forpligter jeg mig hermed til hans Velædle Højærværdighed Biskoppen og samtlig de andre *Residerende* ved *Viborg* Domkirke, at jeg, saalænge jeg dette *Stipendio* nyder, skal *continuerlig* paa høje Skoler og *Akademier* mig opholde og imidlertid mig i Gudfrygtighed og Skikkelighed øve og med Guds Bistand af al Evne arbejde derpaa, at jeg til Guds og Menighedens Opbyggelse kan forfremmes, og at bemeldte gode Mænd, de *residerende* ved *Viborg* Domkirke, derom kan være forsikrede, lover jeg hermed til hver Paaske- og Mikkelsdag, da dette *Stipendium* opbæres, efter Patenten at skikke dem fra det *Akademi*, hvor jeg mig

opholder, et *exercitium disputatorium publicum* og derhos Attest fra en af *Professoribus S. Stæ Theologiæ* om mine Forhold paa *Akademiet* samt Flittighed i mine Studeringer og Skikkelighed i Liv og Levned. I ligermaade forpligter jeg mig, at dersom Kirkerne eller Skolerne i Viborg i Fremtiden min Tjeneste skulde behøve, skal og vil jeg være overbødig, saa fremt jeg dertil kaldes, bemeldte Kirker og Skoler frem for nogen anden at betjene, hvilket jeg altsammen hermed mig tilforpligter at efterkomme, saafremt jeg bemeldte *Stipendium* ikke vil have forbrudt. Til Vitterlighed haver jeg dette med egen Haand og Signet bekræftet.

Viborg d. 13. April ejusdem.

Da Frederik Juel til Villestrup var Legatets Patron fra 1699 til 1721, maa den her meddelte Form for Reversen skrive sig fra dette Tidsrum, men lignende Forpligtelser have Nyderne vistnok allerede tidligere maattet udstede. To Gange om Aaret maatte man altsaa til »de Residerende« indsende Disputatser eller Afhandlinger. Af saadanne findes endnu i Arkivet¹⁾ 16 trykte og en stor Del skrevne fra Aarene mellem 1724—59, deriblandt 2 fra Rostock. De ere overvejende af teologisk Indhold, et Par dog ogsaa af saakaldt filosofisk og et af matematisk Indhold²⁾. Biskop i Viborg i disse Aar var først den lærde Magister Søren Lintrup (1720—25), tidligere Rektor i Bergen, hvor han blandt Disciplene indførte latinske Disputerøvelser, senere Professor theologiæ

¹⁾ Provinsarkivet (Viborg Stiftsarkiv, Vib. Skole, Pakke 6).

²⁾ Marts 1758 indsendte Christiernus Thomæ Hee (senere Professor i Matematik) *Dissertatio de quadratura polygonorum nec non reductione quadrati in polygonon*, (16 trykte Sider i Kvart), og 1759: *Dissertatio mathematica de quantitibus numerisque irrationalibus*, (8 trykte Sider i Kvart).

ved Københavns Universitet, hvor han ligeledes ivrigt fremmede Disputerøvelserne, — medens hans gamle Discipel fra Bergen, Ludvig Holberg, i »Peder Paars« og senere i »Jakob v. Thybo«, »Erasmus Montanus« og »Niels Klim« drog saa stærkt til Felts mod disse temmelig aandløse Øvelser. Det er vel ikke urimeligt, at det netop er Søren Lintrup, der har indført denne Skik ogsaa ved *Stipendium Julianum*. Som Biskop afløstes han af den grundhæderlige og grundlærde Professor Theologiæ Johannes Trellund (1725—35), og samtidig levede i Viborg den lærde Stiftsprovst, Mag. Christen Lassen Tychonius, hvis Navn Holberg kom for Skade at give Pedanten i »Jakob v. Thybo« (senere forandret til »Stygotius«). Tychonius indgav Forslag om at oprette et Universitet i Viborg, hvor bl. a. Trellund og han selv skulde holde Forelæsninger. For den »Viborg høje Skole« kunde *Stipendium Julianum* ganske vist have faaet nogen Betydning.

Saa meget er sikkert, at Lintrup, Trellund og dennes Eftermand, Andreas Wöldike (1735—70), med særlig Iver toge sig af Stipendiet. Hidtil havde Styrelsen ikke været hos Superintendenten i og for sig, men hos den af »de Residerende«, der fungerede som Kapitlets Procurator eller Forretningsfører. Han styrede Kapitalen, for ham forevistes de af Patronen udstedte Patenter, og han sørgede for Uddelingen. Uden Anfægtelser havde denne Tid ikke været. Fra 1677—84 havde man saaledes ingen Renter kunnet udbetale. Kapitalen var anbragt som Pant hos Fru Elsebet Juel til Brusgaard; men da hun under de uheldige Landboforhold gjorde Opbud, maatte »de Residerende« gøre Indførsel i Jordegods og selv styre dette; men da Bønderne vare forarmede, indkom Indtægterne kun sparsomt; man kom desuden i Proces med Otto Skram til Todbøl om nogle Skovstykker,

og hertil medgik disse Aars Rente. — Ogsaa i Slutningen af Lintrups Bispetid synes der at have været nogle smaa Uregelmæssigheder med Pengenes sikre Anbringelse, og dette har maaske bidraget til, at allerede han, eller i al Fald Trellund, selv overtog Styrelsen af Legatet, og dette fortsattes af alle følgende Biskopper, om end Patronernes Patenter lige til 1819 nævne »Biskoppen med de andre residerende *Capitulares*«.

Trellunds og Wöldikes Tider synes at have været Stipendiets Glanstid, om man kan bruge dette Udtryk. Det var nu blevet til en fuldstændig viborgsk Institution, udelukkende sigtende til Tarv for Viborg Stifts Kirker og Skole. Aalborg Skole synes helt at være glemt. Da saaledes en Student, der var indskrevet og allerede havde nydt en Portion, ikke kunde fremlægge fyldestgørende Bevis for, at han havde »frekventeret Viborg Skole«, udelukkede Trellund ham uden videre; Patronen, Baron Ove Henrik Juel til Rysensteen, gik da i Forbøn for ham, idet han beraabte sig paa, at Studenten dog havde hans Patent, var anerkendt som berettiget af den foregaaende Biskop og forøvrigt var værdig og havde indsendt sine Disputatser fra Universitetet — de findes ogsaa endnu. Trellund gav da efter, men kun imod en skriftlig Erklæring af Patronen (25. Nov. 1726), »at hans Admission skulde være uden al Conseqvense for nogen anden, der ej er kommen af Viborg Skole.«

Under disse Forhold er det ganske naturligt, at Hofman 1758 ytrede: »og haver nu i lang Tid ingen anden uden de, som fra Viborg Skole har deponeret, nydt Renten«, og at Pontoppidan, der aabenbart aldrig har set selve Fundatsen, 1747 kunde tro, at Biskoppen udnævnte Legatnyderne; Universitetet traadte jo slet ikke i Forbindelse med Patronerne, men kun med Biskoppen (de Residerende); det var til ham, at Vidnesbyrdene

bleve afgivne o. s. v. Men endnu var det en Slags gejstlig Stiftelse. Heri foregik der imidlertid i Tidernes Løb en Forandring, idet man efterhaanden løsrev sig fra Teologien og tilsidst aabnede Adgangen for alle Studiefag ved Københavns Universitet. Dette staar atter i Forbindelse med den Udvikling, Patronernes Patenter medførte.

Patroner have i de henved 300 Aar, der ere forløbne, følgende været:¹⁾

1. Axel Nielsen Juul til Bjørnholm, f. 1597, † 1664, Søn af den dræbte, (under hans Umyndighed hans Farbrødre, Ove Juul til Meilgaard, † allerede Nov. 1604, og Iver Juul til Villestrup, Lundbæk m. m., Landsdommer i Nørrejylland, Rigsraad, † 1627, begr. i Viborg Domkirke).

2. Niels Axelsen Juul til Bjørnholm og Gunderup, f. 1634, afstod ifg. Kongebrev af 1673 Patronatet til sin Faster:

3. Jfr. Kirsten Juul til Hørbylund, Søster til Axel Nielsen Juul; † ugift 1674.

Med Niels Axelsen Juul uddøde Niels Juuls Linie. Patronatet gik over til Iver Juuls bekendte Søn:

4. Ove Juul til Villestrup, Lundbæk etc. etc., Gehejmerraad, Vicekansler etc. etc., † 1686.

5. Hans Juul til Staarupgaard, Sønesøn af ovennævnte Ove Juul til Meilgaard, † 1697.

6. Etatsraad Frederik Juul til Villestrup, Søn af Nr. 4, † 1721.

7. Baron Ove Henrik Juel af Rysensteen til Baroniet Rysensteen, til Lundbæk, Pandum og Udstrup. Sønesøn af Nr. 4, Søn af Christian Baron Juel af

¹⁾ Oplysningerne ere dels hentede fra Protokollerne, dels, og væsentligst, fra Thisets Stamtavler i Adelsleksikonet for 1890, hvis Stavemaade af Navnene er fulgt.

Rysensteen til Lundbæk etc.; † 1749. Allerede 1728 var Patronatet gaaet over til:

8. Ove Juul til Villestrup, senere til Stamhuset Ravnholt og Nislevgaard paa Fyn, Søn af Nr. 6, f. 1700, † 1766 som Generalløjtnant. Allerede 1762 var dog Patronatet gaaet over til hans Søn:

9. Christian Sehestedt Juel til Ravnholt, Nislevgaard og Hellerup, f. 1741, senere Kammerjunker hos Dronning Juliane Marie, derpaa Kammerherre, befuldmægtiget Minister, først i Dresden, senere i Madrid. † som Gehejmerraad 1788. Under hans Ophold i Udlandet besørgedes Patronatet en Tidlang af hans Svoger, Statsminister Schack-Ratlou. — Da hans Søn Ove Chr. Sehested Juul ved hans Død kun var 7 Aar gl., gik Patronatet over til hans Broder:

10. Kammerherre, Major Christian Frederik Juul til Store Borupgaard (Vor Herred), † 1821.

Patronatet gik nu atter over til den ældste Linie af Efterkommerne efter Iver Juul til Villestrup, den friherrelige Rysensteenske, nemlig til:

11. Baron Ove Henrik Juel Rysensteen til Julianelyst ved Horsens, Kammerherre, Oberstløjtnant af Kavalleriet, f. 1771, † 1836.

12. Baron Carl Adolph Juel Rysensteen, ovennævntes Søn, f. 1794, Kammerjunker, senere Kammerherre hos Dronning Marie Sofie Frederikke, † ugift 1884.

13. Baron Niels Juel Rysensteen til Lundbæk og Mundelstrupgaard, Brødersøn af Nr. 11, Kammerherre, f. 1804, † 1889.

14. Baron Christian Frederik Adrian Juul¹⁾

¹⁾ Har antaget Skrivemaaden Juul, ligesom de senere Generationer af Linien Sehested-Juul, saa at nu alle Lilje-Juulerne skrive sig saaledes til Adskillelse fra Stjerne-Juulene (Taa-singe).

Rysensteen til Mundelstrupgaard og Lundbæk, ovennævntes Søn, f. 1838, Kammerherre, kongevalgt Landstingsmand, Patron siden Faderens Død.

Da Stipendiet ifølge Fundatsen var bestemt for »en eller to de fornemmeste (o: fremmeligste) og skikkeligste Personer af Viborg eller Aalborg Skoler« og skulde »erlægges dennem udi Høje Skoler og Akademier deres Studier med at continuere«, har man lige fra 1604 indtil vore Dage, i al Fald indtil omtr. 1890, fulgt den Regel, at de tilkommende Legatnydere allerede som Disciple indskrives hos Patronen for derpaa, naar de havde »deponeret« (vare dimitterede) fra Skolen, efter den Orden, hvori de vare indskrevne, ved indtrædende Vakance at tiltræde Nydelsen. Derved udelukkedes dog ikke, at Folk ogsaa kunde indskrives, efter at de havde »deponeret« fra Skolen¹⁾. Denne Fremgangsmaade laa vistnok Tidens Anskuelser nær; det er Klosterindskrivningstanken, der ligger bagved, men man oversaa, at det derved blev vanskeligt at overholde Fundatsens Hovedtanke, at Stipendiet skulde nydes af de »fornemmeste«, o: de dygtigste. Nogenlunde gik det dog, saa længe man kun indskrev Folk, der allerede gik i Skolen; men efterhaanden som det oprindelige Øjemed med Stipendiets Oprettelse tabtes mere af Syne, navnlig efter at Patronatet var gaaet over til Besiddere af Ravnholt i Fyen, trænger Klosterindskrivningstanken sig endnu stærkere frem: man indskrev Personer, »der agtede at frekventere Viborg Skole« (første Gang 1734); ja, tilsidst indskreves man næsten paa Vuggen; selv en 6 Maaneder

¹⁾ Det er forbavsende, saa urigtige Forestillinger, der stedse har været om dette Legat. I Selmers Efterretn. om Universitetet og de lærde Skoler, Aargang 1835, S. 287, angives saaledes, at Stipendiarierne kunne nyde Legatet »ogsaa medens de opholde sig ved Universitetet«. — En Discipel har aldrig nydt det.

gammel Præstesøn fra Fyen »agter (1788) Viborg Skole at frekventere«. Paa denne Konto indskrives Børn fra de forskelligste Egne af Jylland, fra Fyen, ja selv fra København, og for at komme med, maatte »de Residerende« selv gøre lige saa med deres egne Børn. Den Slags Aspiranter kom ofte slet ikke i Viborg Skole; nogle viste sig uskikkede til Studeringer, andre kom i helt andre Skoler, og de have i saa Tilfælde heller aldrig oppebaaret Stipendiet; men de tog Pladsen op for andre og medførte til sidst saa stor Forvirring, at Biskop Øllgaard (1830) ved Bekendtgørelser i Bladene maatte indkalde dem, der havde Patenter. Da Kammerherre Ove Henrik Juul Rysensteen (Nr. 11) 1824 havde overtaget Patronatet, ophørte imidlertid denne Indskriften af Personer, der endnu ikke gik i Skole, og man vendte tilbage til den ældre Form alene.

Morsomt nok havde imidlertid denne Uskik med for tidlig Indskriften atter indsat Aalborg Skole i dens Rettigheder. I Patenter fra 1803 og følgende Aar forandredes nemlig Udtrykket til: »som agter at frekventere en af de i Fundatsen bestemte Skoler,« og det var jo ganske naturligt; det var dog for de unge haabefulde Ungersvende een Udsigt mere til at kunne nyde godt af Indskrivningen. Dog skete ingen direkte Indskrivning af en Discipel fra Aalborg Skole før 1824, derpaa atter 1829, 1852, 1857, 1876, 1880, 1894. At Patronerne, navnlig gennem Lundbæk Gaard, i disse Tider atter kom i nærmere Forbindelse med Aalborg-egnen, har maaske ikke været uden Indflydelse herpaa. Som et Tilfælde, der næsten ser ud som en Tanke, maa fremhæves, at alle disse Disciple (paa en enkelt nær) have som Præstesønner eller paa anden Maade været knyttede til Viborg Stift. Herved er Aalborg Skole genindsat i den Ret, man ikke kan nægte den,

og vel ogsaa i et nogenlunde passende Forhold, siden Fundatsen nu engang indeholder de skæbnesvangre Ord: »dog altid fornemmeste til en af Viborg Skoles Personer«. ¹⁾

At den tidlige Indskrivning, i Forbindelse med Indførelsen af de forskellige Embeseksaminer ved Universitetet, ogsaa har bidraget til, at ogsaa andre end *studiosi theologiæ* kunde nyde Legatet, er rimeligt; man kunde dog ikke paalægge helt umyndige Væsener at uddanne sig for Kirke og Skole alene. Morsomt er det ogsaa gennem Patenterne at følge Udviklingen fra »høje Akademier« som Studiested til »Akademiet« (1722), derpaa »Akademiet i København« (1736), hvorpaa der 1791 indløber den Bemærkning, at Stipendiet er »funderet (!) til at nydes ved Akademiet i København«, indtil Baron Ove Henrik Juel Rysenstein ved Overtagelsen 1824 indskrænker Nydelsen til »naar de som studerende opholde sig ved Københavns Universitet (ell. lign.)«.

Saaledes stod Sagerne, da Biskop Øllgaard pludselig greb ind og efter Samraad med Patronen udbad sig det kgl. danske Kancellis Betænkning om 5 Punkter. I Modsætning til Patronen hævdede Øllgaard, at Legatet ikke kunde indskrænkes til Uddannelse ved Københavns Universitet, men at det ogsaa kunde nydes ved andre højere Lærestalter, saasom kirurgisk Akademi, polyteknisk Lærestalt eller fremmede Universiteter, f. Eks. Kiels. I Forbindelse hermed stod, at Uddannelsen, efter Øllgaards Mening, ingenlunde kunde siges, saaledes som Patronen mente, ubetinget at være »fuldkommen« ved en Embedseksamen; man kunde fortsætte sine Studier efter denne ved de nævnte eller andre lignende Uddan-

¹⁾ Jfr. dog Kapitlets Revers, hvorefter synes at fremgaa, at Fundatsens Ord skulle forstås saaledes, at af de to Personer i det mindste den ene altid skal være fra Viborg Skole; begge kunne altsaa være det.

nellesanstalter, hvorfor han ogsaa selv havde udbetalt Renterne til Folk, der havde taget Embedseksamen, selvfølgelig indenfor den i Patentet fastsatte Nydelsestid. Han gjorde tillige opmærksom paa Fundatsens Udtryk om Kirke og Skole, men at disse Udtryk hidtil ikke vare forstaaede saaledes, at Nydelsen indskrænkedes til dem, der uddannede sig specielt for Kirke og Skole, men at ogsaa Kirurger, Jurister osv. vare indskrevne. — Tillige udbad han sig Forklaring af Fundatsens Udtryk: »de Residerende« (osv.), idet han gjorde opmærksom paa, at dette Begreb i Virkeligheden var blevet rent fiskalt, idet »de Residerende« (Biskoppen, Stiftsprovsten, Skolen) kun nøde nogle fra det gamle Domkapitel stammende Indtægter, hvorfor ogsaa Biskoppen, i det mindste siden 1723, alene havde besørget Udbetalingen; desuden hørte Kapitalen nu under Stiftsmidlerne¹⁾. — Det nærmere vil forøvrigt fremgaa af nedenstaaende Svar fra Kancelliet, der vel er trykt i Fogtmans Reskripter, men formentlig dog bør medtages her:

»Deres Højærværdighed har i Skrivelse af 19. f. M. i Anledning af forskellige Udtryk i det saakaldte Juulske Legat, stiftet ved en Fundats af 20de Januar 1604, forelagt Kancelliet følgende Forespørgsler:

Naar det i Fundatsen hedder, at »Superintendenten med Prælater, Kanniker og Residerende udi Viborg Domkirke« (hvilke siden kaldes »forudnævnte residerende Kapitel«) skulle modtage og uddele Renten, hvilke ere da de, der nu om Tide med Biskoppen skulle besørge denne Uddeling, eller maa Biskoppen fremdeles besørge den alene, som han ifølge Kwitteringsbogen har gjort i det mindste siden 1723?

2) Naar Fundatsen bestemmer, at de, der maa nyde Legatet, skulle være »af Viborg eller Aalborg Skoler«, da er det vel udenfor al Tvivl, at disse Ord maa forstaaes saaledes, at Stipendiet kun

¹⁾ Øllgaards Konzept, samt flere Breve om denne Sag i Pro vinsarkivet (»Reversalfortsættelse«).

maa gives til saadanne Studenter, der have deponeret fra en af de nævnte Skoler, altsaa ikke til saadanne, der vel have endog i lang Tid, fast lige til Dimissionen, gaaet i en af Skolerne?

3) Hvorledes skulle Fundatsens Udtryk »Højskoler og Akademier« forstaas, og maa Stipendiet fremdeles tildeles enhver ved en højere Læreanstalt studerende, uden Hensyn til, hvilket Studium han har valgt?

4) Hvad skal forstaas ved Fundatsens Ord »deres Studia at continuere«, eller som det siden hedder: »at continuere og fuldkomme«? Skulle Studia anses fuldkommede ved Embedseksamen, eller maa Legatet fremdeles, dog naturligvis ej længere end i den ved Patentet bestemte Tid, oppebæres af den, der efter Embedseksamen continuerer sine Studier, være sig ved indenlandske eller udenlandske højere Læreanstalter?

5) Maa en Stipendiarius kun da nyde Legatet saa mange Gange, 3 eller 5 Aar, som Patentet for ham bestemmer, naar han uafbrudt continuerer sine Studia ved Universitetet, »Højskoler og Akademier«, eller maa han, om han, efter at have nydt det en eller flere Gange, ser sig nødt til at afbryde sine Studia ved højere Læreanstalter, en Tid lang igen (forstaar sig i Vakance-Tilfælde) tiltræde det og nyde det de resterende Gange, naar han end stedse continuerer sine Studia?

I den Anledning skulle Kancelliet tjenstlig meddele Deres Højærværdighed til behagelig Underretning for Vedkommende:

ad 1. Med Midlernes Administration og Rentens Udtælling mener Kancelliet, at det bør blive at forholde som hidtil (∴ Stiftsøvrigheden og Biskoppen).

ad 2. Deres Højærværdigheds Formening, at Stipendiarierne maa være dimitterede fra en af de nævnte Skoler, bør formentligen bifaldes.

ad 3. Naar Stipendiarierne af bemeldte Skoler ere dimitterede til Københavns Universitet og der efter Eksamen ere indskrevne blandt de akademiske Borgere, kunne de formentligen gerne i den Tid, hvori de nyde Stipendiet, fortsætte deres Studier ved andre højere Læreanstalter. Vel nævner Fundatsen kun Akademier og Højskoler, hvorved den venteligen har

sigtet ogsaa til udenlandske Universiteter, men der er dog formentlig ikke tilstrækkelig Grund til at udelukke dem, der fortsætte deres Studier ved det kirurgiske Akademi eller den polytekniske Læreanstalt, hvilken sidste og er en Indretning under Universitetets Direktion; kun følger det af det under Nr. 2 antagne, at de først maa være modtagne ved Københavns Universitet. For Resten har det meget for sig, at Fundatsen blot har sigtet til dem, der dannede sig for Kirken eller højere Skole-Embeder; men da den dog ej er ganske tydelig og hidtil¹⁾ ej er blevet forstaaet saa indskrænket, formener Kancelliet det rigtigst, at tage samme i den videre Betydning.

ad 4. Stipendiet kan formentlig vedblive, saalænge Stipendiarien bevisligen fortsætter sine Studier ved en af de ommeldte Læreanstalter og udviser et saadant Forhold, som Fundatsen kræver, dog ej længere end i 5 Aar.

ad 5. Man finder det ikke stridende mod Fundatsen, at den, der efter et eller flere Aar at have nydt Stipendiet ser sig nødsaget til at forlade Universitetet eller anden vedkommende Læreanstalt, men siden kommer tilbage for der at fortsætte sine Studier, kan paa resterende Tid bevilges at nyde Stipendiet, naar en Portion deraf er bleven ledig.

Det kgl. danske Kancelli d. 20. December 1834.

Stemann.

Ørsted. Lassen. Lange. Hansen. Bentzen.

Foss.«

¹⁾) i de senere Tider, men rigtignok ikke i tidligere Tider!

H.

Der gaar en human Aand gennem denne Kancelliskrivelse, ligesom da ogsaa gennem Øllgaards Forespørgsel. Det berømteste juridiske Navn staar jo ogsaa under Skrivelsen, hans, »hvem det var imod at bøje sig under Fortidens mangelfulde Udvikling og at fortolke Lovene i Overensstemmelse med den Tid, paa hvilken de vare givne, istedenfor i Overensstemmelse med den Tid, i hvilken de skulde anvendes«¹⁾. Og dog faar man et Indtryk af, at hvis det kgl. danske Kancelli (saa vel som Øllgaard selv) havde haft større Kendskab til Legatets Historie, navnlig til de her aftrykte Reverser, vilde Svaret paa enkelte Punkter være blevet et andet. Kancelliet har en Fornemmelse af, at der i Fundatsen sigtes ogsaa til udenlandske Universiteter, men følgende den Fremgangsmaade, det antog for den hidtil bestaaende, fastslog det netop Nødvendigheden af at indskrives ved Københavns Universitet, og man er lige paa Nippet til at erklære, at Legatet kun gjaldt dem, der uddannede sig for Kirken og højere Skoleembeder, men fastslog dog, at det kan nydes af alle Studerende.

I det hele og store fastslog man den historisk udviklede Form. Det godkendes, at Legatets Styrelse henhører under Stiftsmidlerne, og dette maa — afset fra de uheldige politiske Følger, det maaske i Fremtiden kan faa — anses for et Gode. Navnlig i den Tid, »de Residerende« styrede Legatet, viser der sig ofte under vanskelige Tidsforhold en vis Upraktiskhed under Administrationen. Patronerne, der ligesom Biskopperne gør Indtryk af, i det hele at have haft Interesse for deres Forfædres Stiftelse, havde derfor i ældre Tid oftere maattet gribe ind med Raad og Daad.

¹⁾ Dr. jur. Carl Ussing om A. S. Ørsted i P. Hansens III. danske Litteraturhist. II, 670 (1. Udg.).

Dernæst fastslaas, at Biskoppen alene forestaar Udbetalingen og har Overtilsyn med Legatet, og ikke tillige Skinlevningerne af »de Residerende«¹. Dette havde lige siden 1723 vist sig at være en Fordel.

Dernæst fastslaas, at Studiet ogsaa kan fortsættes ved andre Læreanstalter. Dette kan selvfølgelig faa meget stor praktisk Betydning. Formentlig kan det saaledes ikke efter Fundatsen, og heller ikke efter Kancelliets Skrivelse, formenes en ved Universitetet indskreven medicinsk Studerende at nyde Legatet, naar han lader sig indskrive ved andre Universiteter, f. Eks. Lunds, saaledes som oftere nu sker paa Grund af de uheldige Dissektionsforhold i København.

Endelig vandt Øllgaard en Sejr med Hensyn til, at Embedseksamen ikke ubetinget kan anses for afsluttende. Saalænge Nyderen bevislig fortsætter sine Studier, kan efter Kancelliets Mening Legatet, indenfor den i Patentet givne Tidsfrist, ikke tages fra ham. Dette kan ogsaa faa Betydning, navnlig for medicinske Studerende, og bør derfor fremhæves. I Regelen vil dette Tilfælde dog vel næppe indtræde, da Nydetiden rimeligvis vil udløbe inden Embedseksamen.

Til syvende og sidst er imidlertid Kancelliets Skrivelse ikke en uafviselig Retskilde. Jeg indser saaledes ikke, hvorledes man ifølge Fundatsen vil kunne afvise en som Discipel indskreven Studerende, der efter sin Dimission gaar til andre Universiteter end Københavns. Dog, alle slige Vanskeligheder ville bedst undgaas, naar

¹) Stiftsprovst Ursin, der 1849 i sin »Stiftsstanden Viborg«, S. 198, har Fortjenesten af at have givet den hidtil korrekteste Meddelelse om Legatet, hvilket dog rent er blevet overset af senere Forfattere, — er aabenbart ikke fornøjet: »Biskoppen har ifg. Canc. Skr. af 20. Dec. 34 Bestyrelsen af Legatet, endskønt Fundatsen har tillagt Biskoppen og de Residerende ved Domkirken denne.«

man helt opgiver den forældede Indskrivningsmetode. Det synes efter Fundatsen ikke at være absolut nødvendigt at indskrive Personerne, medens de endnu gaa i Skole. Denne Klosterlevning har været Legatets svage Punkt. Først naar man, som man i de senere Aar har gjort og ogsaa flere Gange tidligere, udnævner alt dimitterede Studenter, staar Patronen frit i sit Valg. Da bliver det hans Sag, hvorvidt han vil tage Hensyn til den oprindelige Tanke om Skole og Kirker, eller ogsaa, overensstemmende med senere Tidens Udvikling og Kancelliets Skrivelse, udnævne Studerende af andre Fag. Først da kan man ogsaa sikre sig, at Legatet virkelig gives til »en eller to de fornemmeste og skikkeligste Personer af Viborg eller Aalborg Skoler, dog altid fornemmeste til en af Viborg Skoles Personer.«

Og hermed sluttet disse Meddelelser om »Stipendium Julianum.« Mig i al Fald har det interesseret at se, hvorledes man i Tidernes Løb har søgt at holde Fundatsen i Ære og stadig søgt at holde sig indenfor dens Ramme, om man end har maattet tage Hensyn til de skiftende Tider.

Fordums Folkeliv paa Mols.

(Sæder og Skikke, Sagn, Overtro, m. m.).

Samlet af Joachim Kattrup¹⁾.

I. Overtro.

Med Hensyn til overtroiske Forestillinger vil jeg først dvæle ved de gammeldags Helbredelsesmidler. Man var jo for et Aarhundrede siden i Besiddelse af saa mange mirakuløse Formularer og Regler, at Faa søgte den virkelige Hjælp hos en Læge (som vel ogsaa mange Gange var simpel nok), men derimod tyede til en eller anden »klog Kone« for at blive »læst over« eller »maalt,« eller søgte Tilflugt hos Smeden for at blive aareladt,

¹⁾ Ovenstaaende Optegnelser fra Folkelivet i Mols Herred slutte sig som Supplement dels til Lærer J. V. Nissens ligeartede Meddelelser fra de nærliggende Nørre og Sønder Herreder i disse »Samlingers« 2. R., 3. B., 2. H., dels til enkelte Stykker af mit i 1893 udgivne Skrift om »Æbeltoft og Omegn.« De ere efter min Tilskyndelse nedskrevne af et ungt Menneske paa 20 Aar, som kun har nydt Almueundervisning og ikke været udenfor Hjemmet; — min Medvirken har indskrænket sig til et lempeligt Gjennemsyn med lidt Ændring i Stil og Udtryk hist og her og enkelte Udeladelser og Tilføjelser. Ligeledes er Et og Andet tilføjet af nævnte Lærer Nissen i Ramten: det er mærket med et N. —

Vistoft Præstegaard i Januar 1895. L. J. Bøttiger.

hvilket denne Professionist i Almindelighed var særdeles dygtig til og tillige øvet i, da Folk nemlig skulde aarelades visse Gange aarlig — paa Armen, Foden, Panden, Tungen eller andre Legemsdele¹⁾ — for en Skiks Skyld, men dog ogsaa, fordi man troede, at Nøglen til Sundhedens Bevarelse laa i »Laaedjæened« (Ladejernet), — maaske ikke ganske uden Grund; dog var det naturligvis mest for at følge Exemplet, som det ligeledes før var med Altergangen: man skulde »aij«²⁾ to Gange om Aaret, og dermed var den hellige Grav vel forvaret.

Der var mange Regler at iagttage ved nævnte Kure, baade for Patienten og »Doktoren.« For nogle af dem skulde Hjælpen ydes og modtages stiltiende³⁾, for andre med Formularer og Bønner af Helbrederen.

Hvad »Maalingen« angik, da bestod denne simpelthen i, at vedkommende syge Person stillede sig med udstrakte Arme f. Ex. op imod Væggen og derpaa med en (rød) Uldtraad blev »maalt« paa Kryds og tværs af en klog Kone, — under Fremsigelse af en vis Formular. I Særdeleshed imod »Mossot« og Gulsot var denne Fremgangsmaade meget brugt og virksomhedsfuld. Naar en Person var bleven »maalt« for en af de nævnte Sygdomme, især »Mossot«, og han vedblev at være syg, kunde det ikke være den Sygdom mere, men maatte være en anden; — saa fast var Troen paa Uldtraadens Helbredelseskraft. Af de Formularer, der vare brugelige mod Sygdomme, hidsættes tre fra Samsø (Aarhundre-

1) Var Smerten i højre Side af Overkroppen, blev venstre Fod aareladt; for venstre Ben tog man højre Arm osv. — Smeden søgtes ogsaa som Dyrslæge i Byen: alle syge Køer og Heste »slog« han »op«, ligemeget hvad Sygdom de led af. »At blive slaadet op, giver alle Tider en Forandring!« — det var og er tildels endnu en almindelig Tro. N.

2) Dialektord for: at gaa til Alters.

3) og paa fastende Hjerte. N.

dets Begyndelse). Paa Mols har jeg ikke kunnet opdage nogen; dog har man maaske her brugt de samme, hvorfor jeg medtager dem. Den ene lyder saaledes:

»Jesus gik ud i sin Urtegaard
og saa til sine fem blodige Saar.

Jesus tænkte ved sig selv: Guds Søn! gak stadig og strid mandig! Døden er endelig; men Glæden er evindelig.

Denne Bøn læses skal tre Gange: Naar du indgaar, naar du udgaar, naar du æder af Verdens Brød! Din Sjæl skal ikke fristes i Helvedes Glød. Himmeriges Døre skal oplukkes, Helvedes Ild skal udslukkes. I Navnet Gud Faders, i Navnet Gud Søns, i Navnet Gud den Helligaands. Amen!« ¹⁾

De to følgende Remser ende ligeledes med den treenige Guds Navn, hvilket jeg imidlertid ikke anfører for unødvendig Gjentagelses Skyld.

Den anden lyder i Dialekt-Udtale:

»Mossot blywwe te Gulsot,
Gulsot blywwe te Swindsot,
Swindsot blywwe te Helsot!

Saa snaaer ska do fo Boed (Baade, Lindring),
som a kaa ræk min Hoend te Joer«.

Den tredje, ligeledes ufejlbarlige Formular er endnu mere fattig paa Indhold, hvad Mening angaar. Den brugtes til en bestemt Kvægsygd, nemlig Yverbetændelse. Naar Yveret var angrebet og hovnet, tog man

¹⁾ I Feilbergs »Dansk Bondeliv« S. 346 findes den samme Bøn med lidt Forandring, dog ikke i Forbindelse med Helbredelser, til hvilke den dog, efter Beretning, har været brugt meget.

en tør, ulden Klud og gned det godt dermed, medens man fremsagde følgende:

»Om, han havde de Døtre 12,
1 fra 12 kommer 11,
1 fra 11 kommer 10,
1 fra 10 kommer 9,«

og saaledes videre indtil:

»1 fra 1 kommer 0.«

Naar man gjorde dette nogle Gange, kom Yveret sig; men Helbredelsen, som skyldtes Gnidningen med det uldne Stykke, tillagdes naturligvis Formularens undergjørende Kraft.

Nedenstaaende Helbredelsesmethode er brugt paa Mols, og endda i en ikke saa fjærn Fortid, for »Natild« (en Sygdom med Udslæt).

En Mand med et Navn, der ikke maatte være Mage til i Byen, gik stiltiende ind i Sygehuset og hen til Sengen, hvor den Angrebne laa, tog Staal og Sten op af Lommen og slog Ild tre Gange over Patienten, hvorpaa han ligesaa stille gik ud af Døren igjen. Naar han var vel kommen ud, blev der gjerne rettet en Indbydelse til ham om at komme ind igjen og faa Spise eller Drikke, hvilket han saa gjorde; — nu behøvede han jo ikke længere at gaa saa forsigtig til Værks. —

Af andre Kunster til Sundhedens Bevarelse for Kvægets Vedkommende kan, foruden de i det øvrige Jylland almindelig gængse, anføres, at, første Gang en Ko skulde til Vands efter Kælvingen, skulde der ufravigeligt stikkes en Kniv i Karmen over Døren, den skulde ud af.

Det har vel ogsaa været brugt paa Grund af den

Frygt for Trolddommens Magt, der, saavel paa Mols som andre Steder, har været meget grundfæstet, hvilket foruden af det Foranstaaende, tillige kan ses af Benyttelsen af de mange »hellige Kilder«, som fandtes hist og her, blandt andet paa Vistoft og Viderup Marker. De bleve meget besøgte og vare meget virkningsfulde i det Mindste i Folks Overbevisning, og mange Syge hentedede sig »Helsen og Sundhed« paa disse Steder. Der var imidlertid — ved denne Kur, som ved de fleste andre — en hel Del Vanskeligheder at overvinde, inden man høstede Sejrens Frugter. Besøget ved disse Kilder skulde i Almindelighed aflægges tre Torsdagaftener i Træk, — naturligvis stiltiende; ellers var det Hele ingen Nytte til.¹⁾ Saa humpede Staklerne afsted; for mange, som vare »ring' gangend'«, var Vejen jo besværlig nok; men man stolede paa, at blot man ikke kom til at »forsnakke« sig, var Lønnen vis. Desværre kom Fristeren ofte i Skjælmers Skikkelse, der havde Morskab af at bringe en saadan Kildegjæst, som lykkelig havde tilendebragt de to Aftenvandring, til at tale eller skrigte den tredje Aften, han gik paa Kildevejen og troede at staa ved Enden paa sit Besvær. Vedkommende, der saaledes var bleven narret, vendte da øjeblikkelig hjemad igjen; — nu var det Hele spildt Umage; men saa levede man i Haabet om bedre Lykke næste Gang. — Hvem, der besøgte Kilden, lagde ved Siden af den en lille Gave som Offer, enten et Æble, et Lommetørklæde, en Toskilling eller andre Gjenstande efter Behag og Ævne, for at Kildens Kraft skulde gjøre sin Virkning. Efter Kildetiden laa der da gjerne ved Kilden en lille Samling

¹⁾ Længere tilbage i Tiden var det især St. Hansaften, der benyttedes til Valfart. Der kom Syge til Vistoft selv fra Sønderherred. Til Gjengjæld toge Molboerne fortrinsvis derud. (1764).
Se »Æbeltoft og Omegn.« S. 77.

Rariteter, som i Almindelighed opsamledes med Begjærlighed af Smaadrenge, hvorved Sagerne ikke gik til Spilde, endskjøndt Æbler og lignende Ting, fundne paa saadanne Steder, ansaas for at være farlige at spise, da man derved kunde komme til at lide af samme Sygdom, som den Person, der havde efterladt dem; ligeledes vare Pengene vel heller ikke lykkebringende; men det toge de smaa Fyre ikke saa nøje.¹⁾

En Vandring ved »Maaerskjelled« (Markskjellet mellem to Byer)²⁾ besad ogsaa helbredende Virkning, naar den gjordes stiltiende; men det er dog sjældent at træffe paa oplevede Erfaringer deraf.

Der brugtes naturligvis ogsaa mange andre underlige Midler, hvoraf nogle ere gaaede i Glemme, medens andre have været saa almindelige i Jylland, at Gjen-tagelse vilde trætte.

Jeg vil derfor gaa over til Spøgelsefrygten, som her paa Egnen har været særdeles godt repræsenteret. Saasnart man hørte en usædvanlig Susen og Dundren i Luften, slog man Kors for sig; det var et ulykkevarslende Tegn, og der kunde udbrydes: »Aa, Herre Jesus! De æ Wownsjæjjer!« Dette Dialektord betyder nok »Odins Jægere.« Odins Jagt gennem Luften (»Asgaardsrej«) er jo senere bleven i Sjælland til Kong Valdemars og i Sønderjylland til Kong Abels Jagt.

I et lille Krat mellem Strands og Begtrup, Kjærsholm, har der efter gammel Tro huseret en Gjenganger, kaldet »Kjærsholmspræsten«. Maaske er der paa Stedet begaaet en Ugjærning. Det var jo saaledes, at et Menneske, der i levende Live havde begaaet en For-

¹⁾ En Del af Skillingerne tilfløde i Vistoft »Kildeblokken« (fra 1764). Se »Æbeltoft og Omegn.« S. 77 og 272.

²⁾ bedre var et trebundet Markskjel, o: hvor 3 Sogne, 3 Byer og 3 Mænds Lodder mødtes. N.

brydelse, som ikke var bleven opdaget, blev efter Døden dreven op af Graven igjen af Samvittighedens Magt for at gjøre Bod paa Gjærningsstedet. Ligeledes bleve uskyldige Ofre til truende Spøgelse-Gestalter, der agerede Gjengangere for deres Bøddler til disses store Skræk og Gru. Begge Slags Gjengangere vare lige uhyggelige at se og farlige at møde, hvorfor man i Almindelighed sørgede for at faa dem »manede« ned i Graven igjen for bestandigt, og til denne Bestilling lode i Særdeleshed Præsterne sig bruge. Saaledes fortælles om Provst Winding i Tved (1786—1807. † 1818), at han var bleven anmodet om at komme til Lyngsbækgaard for at nedmane den forrige Ejer, der var bleven vel slem til at agere Spøgelse.¹⁾ Han var villig dertil, lod spænde for og kørte hen til Gaarden, hvor han ogsaa heldig manede Spøgelset bort. Vognen havde han ladet holde udenfor Gaarden, og han havde formanet Kusken til ikke at kjøre, inden der blev sagt: »Kjør saa i Jesu Navn!« Medens Winding var inde, kom der flere Skikkelser og befalede Kusken at kjøre; men denne adlød sin Herres Befaling og blev holdende, til Provsten selv kom.

Paa Tilbagevejen opdagede Kusken, at der løb en sort Puddelhund under Axlen paa de to bageste Hjul. (Som bekjendt, aabenbarede Fanden sig gjærne i denne

¹⁾ Den Ejer af Lyngsbækgaard, hvis Gjenfærd her sigtes til, skal være Kapt. Iver Jakob Hanson, der i Omtale kaldes »Prokurator Hansen.« Han døde en voldsom Død i sin Stampemølle og skal derefter have »gaaet igjen,« hvorfor »Præsten Henne — da i Mørke, tidl. i Vistøft — maatte mane Liget ned i Graven, inden det vilde blive der.« (»Æbeltoft og Omegn,« S. 320). Men da denne Hanson først døde 1821, altsaa hele tre Aar efter Provst Winding, maa man antage en Forveksling i Folkemunde af Person- eller Stednavne. — Fortællingen leverer i alt Fald et Bevis paa de underlige Ting, der have været troede og fortalte Mand og Mand imellem. —

Skikkelse og er ofte bleven bemærket i den, f. Ex. under Bordet, hvor der spillede Kort). Men Provsten lod Karlen staa af Vognen, aftage det ene Baghjul, smide det op i Vognen og drive paa Hestene. Ved Hjemkomsten steg han af Vognen og bød, at denne skulde kjøres ud i Gaardens store Møddingpøl, der var som en lille Dam. Da dette var sket, lød et Skrig og i det samme faldt Axlen til Bunden, saa at Vognen kom til at hælde. Karlen spændte fra, vadede i Land og lod Kjøretøjet staa til næste Morgen.¹⁾

Om samme Provst Winding cirkulerede mangfoldige Fortællinger, der vistnok alle stammede fra den Mand, der var Kusk for ham, naar han var ude at »mane«. Og det passerede tidt; der var ofte noget galt paaferde i Herregaardene hist og her. Paa Skærsø især vrimlede det med Spøgeri i Windings Tid. Imidlertid var der den Hage ved Sagen, at Provsten bestandig skulde føre Penge med sig, naar han skulde i slige Forretninger, da Spøgelserne nemlig vare saa uforskammede at lade ham høre om Uredeligheder, som han havde begaaet i sine Studenteraar, og havde han saa ikke nogle af de tilranede Penge at kaste Gjenfærdene i Halsen, kunde han ikke bringe dem til at tie og ingen Magt faa over dem.

Fra en af hans Ture til Skærsø fortælles saaledes, at der kom to Gjengangere frem for Provsten; den ene benævnedes sig: Hr. Ro, den anden: Hr. Ewig! Men

¹⁾ Samme Fortælling haves i kortere og længere Form om Andre. (Mester Martin (Maturin Caspersen) i Jerne, Hr. Højer i Vindum, Degnen Gregers Graae i Skjørping o. s. v.). Jvfr. E. Tang Kristensens Jyske Folkeminder III, Nr. 298 og 311, IV, Nr. 220(!), 228 og 238 o. s. v.; — Skattegraveren IV, Nr. 33. XI. 116 og 389 o. s. v.; — Gjerdings »Hellum Herreds Beskrivelse« S. 131. —

saa dukkede en tredje op, som mælede: »Hr. Ro og Hr. Evig, dem kjende vi nok; men hvem er du?« — Og, da Provsten havde navngivet sig, begyndte Spøgelset at lade ham høre nogle af hans Synder: »Kan du huske den Gang, du bedrog den og den?« — — o. s. v. Saa tog W. en Mønt op og kastede den ind i Halsen paa Gjenfærdet, medens han fremsagde Besværgelsesformularen, for hvis Kraft de tre uhyggelige Gestalter sank i Jorden. — Mange Gange blev han forfulgt af slige Spøgelses, naar han kjørte bort; men, naar hans Befordring saa var kommen over en Aa eller Bæk, gav Spøgelset et Skrig fra sig og forsvandt; rindende Vand kunde nemlig det Overnaturlige ikke komme over; men det maatte dér opgive Forfølgelsen.

Som omtalt, var Skærso et meget udsat Sted for slige Spøgerier. Windings Kusk fortalte om en Nat, han havde tilbragt paa Gaarden, og tilføjede, at han ikke for alt i Verden vilde ligge der én Nat til, da der hele Natten travede Hunde og andre Skabninger med gloende Øjne ud og ind, saa Situationen var langt fra hyggelig.

Som Beviser paa Windings Alvidenhed og overnaturlige Ævner fortaltes endvidere de samme Historier om ham, som i forskjellige Varianter kjendes om mange Andre andensteds: hvorledes hans Tjenestepige i hans Fraværelse tappede et Krus godt Øl af en Tønde, det var forbudt hende at røre, og maatte blive staaende i flere Timer med Fingeren i Taphullet og ikke kunde slippe fri, førend Provsten kom hjem og »løste« hende, — og hvorledes en Arbejdsmand fra Sognet, der under Gudstjenesten havde rapset en Skjæppe Æbler i Præstegaardshaven, maatte staa stiv som en Støtte ved Kirkegaardslaagen, indtil Winding, der havde holdt inde midt i sin Prædiken, slaaet i Prædikestolen og udbrudt: »Han

skal sandelig blive staaende!« —, kom ud og ligeledes »løste« denne »Bundne« med Tilføjelse af en Advarsel.¹⁾

Om Windings samtidige Kaldsfælle og Nabo, Warming i Knebel († 1819), berettes, at han »vendte« Vinden ved en stor Ildebrand, som i forrige Aarhundrede lagde Størsteparten af Dejret By i Aske, og, havde han ikke truffet det heldige Moment til at faa Vinden til at slaa om, var upaatvivlelig hele Byen gaaet op i Luer. Men til Straf og Hævn for Ildfunkerne efter Præsten, medens han kørte hjem til Knebel, alt hvad Remmer og Tøj kunde holde, og de ubehagelige Følgesvende surrede ham om Ørene, indtil han var kommen over »Taarmosbrouen«: rindende Vand kunde, som før omtalt, alt Overnaturligt ikke komme forbi.²⁾

Af Lægsmænd var der Flere, som i Tidens Løb erhvervede sig et berømt Navn og Agtelse for særdeles Klogskab ved at »vise igjen« og gjøre andre Trolddomskunster. Naar nemlig Folk eller Kreaturer bleve syge for ca. et halvt Aarhundrede siden, vare de jo i Almindelighed forhexede af en og anden Uven, der besad overnaturlige Ævner, — og af denne Slags Folk var der mange, der ikke alene bleve ansete for at kunne hexe, men virkelig selv troede det. Saa gjaldt det om at faa hentet en virkelig professionel Troldmand eller Hexemester, der kunde opdage Gjærningsmanden og afværge videre Ulykker. Det samme var Tilfældet, f. Ex. naar det ikke vilde lykkes at kjærne Smør af Fløden (i hvilket

¹⁾ Jvfr. om Mester Martin i Jerne, Hr. Peder Bondorf i Aaby, Hr. Højer i Vindum m. Fl. i Jyske Folkeminder III. Nr. 298 og 311, VI, 214, VIII, 410 m. fl. St.: I Helmuths Naturlære 1795, S. 32—33, fortælles om En, der, for at skaffe sig Anseelse som Troldmand, lejede en fattig Stakkel til at agere Syndebuk ved at staa med foregivne Tyvekoster paa Nakken.

²⁾ Efter Jyske Folkeminder VI vendte W. Vinden ved en Brand i Knebel, da Præstegaarden var i Fare.

Fald der brugtes et kraftigt, men unævneligt Middel), eller man havde Uheld paa Rejser, o. s. v.

Den dygtigste til at vide og give Raad for alle slige paakommende Tilfælde paa Mols var uden Tvivl den bekendte »Klehmen i Suetmues« (Klemens i Sortemose). Han er død for en 30 Aar tilbage.

Paa den anden Side Løgten, i Nærheden af en Mose kaldet Sortemose, laa hans beskedne Bolig, hvortil der hyppigt valfartedes, særligt for at faa ham til at vise stjaalne Penge og andre bortkomne Ting igjen, hvilket han meget godt kunde gjøre ved Siden af sin Bilæggerovn, og — hvad der var det Bedste — hans Spaadomme sloge aldrig fejl, og hans Raad vare altid de rigtigste. Der kom ogsaa Vogne kjørende efter ham, for at han kunde tage Forholdene i Øjesyn paa selve Stedet. Utallige Fortællinger cirkulerede om denne mærkelige Mand; imidlertid trænges jo slige Krøniker mer og mer i Baggrunden, hvorfor jeg kun kan anføre et Par Smaatræk, der dog vise, hvilken Magt og hvilket Rodfæste Overtroen har haft iblandt Almuen.

En Mand havde en syg Hest, hvis »Skaahnehied« (Sygdom) naturligvis var fremkaldt ved, at den var bleven forgjort. I Byen, hvor Hestens Ejer boede, var der nemlig en Husmand, som baade af andre og af sig selv blev anset for at kunne hexe; — ham var det begribeligvis, der havde øvet sine hemmelighedsfulde Kræfter paa det stakkels Bæst; men, for at faa Vished, spurgte man »Klehmen« til Raads. Denne var strax paa det Rene med Sagen; han gav Vejledning om Hestens Kur og tilføjede, at den Første, der kom for at høre til dens Befindende, var Ugjærningsmanden; thi Dyret var selvfølgelig forhexet af en eller anden Uven. Næppe var Manden kommen hjem igjen, før fornævnte Husmand, der var af en meget nysgjerrig Natur, indfandt sig i

Stalden for at faa at vide, hvordan det var gaaet. Men da han træder ind ad Døren, griber Gaardmanden, der ser sin Hests »Skaahmand«¹⁾ for sig og sin gamle Mistanke bekræftet, en Pisk og driver med velrettede Slag og hehørige Skjældsord den forbløffede Hexemester ud af Gaarden. Denne burde være bleven klog af Skade og ikke oftere have pralet af sine indbildte Ævner; — dette skete imidlertid ikke, hvorfor han en anden Gang kom i omtrent samme Situation, ogsaa paa Grund af »Klehmens« Alvidenhed.

Denne var bleven hentet for at give Raad i en lignende Sag i samme By. Da han var færdig, kørte en Karl ham hjem; men hele Vejen fra Byen og om efter Løgten til mærkede Karlen, at der kom en Mand bag efter dem, og troede at kunne se, at det var den ommeldte Husmand, der saaledes havde maattet underkaste sig den mægtige Hexemester. Da Klemens var kommen hjem, bad han Karlen lægge Mærke til den første Mand, han mødte paa Hjemvejen indenfor sin egen Bys Markgrænser; denne Person var da »Skaahmanden.« Det blev ligeledes den arme Husmand, hvilket ikke var saa underligt endda; thi hans Ejendom dannede Grænsen for Byens Jorder ad den Kant! —

Der behøvedes ikke meget, naar først Troldmanden var bleven berømt, til at bekræfte hans Ufejlbarhed. Saaledes fortalte en Mand, at han en Gang stod ved et Færgested og ventede paa »Klehmen«. Da denne kom til Bredden, udbrød Manden: »Aa! min kjære Mand, a har ventet Dem med Længsel!« — Og »Klehmen« svarede strax: »A har kunnet mærke det!« — Det var jo, efter Mandens Mening, et glimrende Bevis for hans Al-

¹⁾ »Skademand« — Udtryk for den Person, der mistænktes som Hexemester.

videnhed. Man vil saaledes se, at denne Klemens besad en stor Portion Fiffighed, hvilket vel ogsaa mange Gange gjordes behov i hans Haandtering.

Blandt hans Kurmetoder kan nævnes, at han ved visse Lejligheder ordinerede Strygning med Hænderne paa Patientens blottede Legeme (altsaa en Slags Magnetisering) — under Fremsigelse af en halvt meningsløs, halvt bespottelig Remse.

Som Tillæg til Ovenstaaende anfører jeg følgende kuriøse Fortællinger, som jeg har hørt af en »Hexemesters« egen Mund. Denne Mand var, ligesom ovennævnte Husmand, stolt af sin »Brømmelse« som »klog Mand«; — og man maa indrømme, at han besad en god Del Forslagenhed og Snildhed. Hans Beretninger ere vel nok fremførte med »Løgn og Omkostninger«; men de afgive dog et lille Tidsbillede af gamle Dages Tankesæt.

Den ene Fortælling lyder med Mandens egne Ord saaledes:

»Saa æ der en Awten, mæ aa Ras Skomagger aa hans Søn Fredderik, wi sedder aa fo wos en Dram! (Ras Skomagger, han wa no krøllhoret, aa hans Søn Fredderik wa værkbrudden — de mo I no mærk Jer!) Saa sejer a te Ras Skomagger: »Hør, Ras Skomagger!« sejer a, »ska wi no it følles ad op po Kjerkgoren, saa skal a wihs dæ den Slemm!« Saa fulles mæ aa Ras Skomagger aa hans Søn Fredderik ad op po Kjerkgoren. Den Gang wi saa wa kommen op po Kjerkgoren, saa gor a hen aa blæser tow Gang' ind ow Kjerkinøggelhwolt!¹⁾ Saa sejer a te Ras Skomagger: »Hør, Ras Skomagger!« sejer a, »naar a no blæser den tredie

¹⁾ Kirkenøglehullet. — Dialekten i denne Fort. er fra Følle-Kanten.

Gang ind ow Kjerkinøggelhwolt, saa komme den Slemm aa stelle sæ lihg foran dæ; men do mo pas po, aa la ham go om we din høwwer Sih (faa we din venster, dæe sedde dit Hjaah!); — saa haa han ingen Majt øwwe dæ!« Saa sejer a: »Ex! prex! pratus! coratus! — dommeridatus!« — Aa dengang a had saae¹⁾ di latinsk Ord, saa løv Krøllnak, — aa bag ætte ham løv Skøwsak!« — — —

De turde altsaa ikke oppebie Fandens Tilstedekomst, hvilket vel heller ikke havde været raadeligt; thi efter en saa kraftig Formular og den ufejlbarlige Blæsen i Kirkenøglehullet maatte han jo utvivlsomt være kommen til Stede.²⁾ — Denne Historie er sagtens en »And«; men efterfølgende er vistnok en virkelig Begivenhed.

Hos en Kjøbmand i N. (Byens Navn vil jeg ikke nævne) var der blevet begaaet et Pengetyveri, uden at han kunde begribe, hvem Tyven var. Saa lod han gaa Bud efter vor ovenomtalte Aandemaner og tilbød ham 40 Daler, hvis han kunde skaffe ham Sagen opklaret.

¹⁾ sagt.

²⁾ Ved at fløjte om Aftenen mente man ogsaa at kunne kalde Fanden til sig, hvorfor de Gamle advarede Ungdommen mod at øve denne Idræt. — »I Egnen ved Æbeltoft, Grenaa, Ribe og Haderslev troer man, at Fanden gaar bag ved den Fløj-tende og spytter ham Blod i Nakken.« (N.)

»I Tøstrup vare to Koner oppe ved den indre Kirkedør (ikke: Vaabenhusdøren) for at fløjte tre Gange i Nøglehullet og derved kalde den Slemme frem, for at han kunde trække et vanført Barn igjennem en Grøntørv. Dette foregik 1831, og en af Konerne har selv meddelt mig det. Hun fløjtede; men den anden Kone blev bange og løb sin Vej; herover gav Bar-net sig til at skribe, og hele Forsøget var til ingen Nytte. — Flere Steder baade i Sønder- og her i Nørreherred har jeg hørt Tale om, at Djævelen paa den Maade kan tvinges til at udføre adskillige Ting.« N.

Dette forhandlede de om i Butikken, hvor Handelsbetjenten stod og hørte meget opmærksomt efter. Da siger den kloge Mand: »Hør, Kjøbmand! lad os gaa hen i Magasinet; her er der for mange Øren tilstede!« Saa gik de hen i Kornmagasinet, som laa i den samme Bygning. Mirakelmanden hørte listende Trin oppe paa Loftet, saa vidste han, der var en Lurer, — og det var just tilsigtet. Købmanden var meget tunghør; den anden raabte derfor højt og med en truende Betoning: »Førstkommende Torsdag, dersom Gud vil, at det bliver Solskinsvejr, saa vil Tyven selv komme og aflevere det Stjaalne, eller ogsaa skal der blive sat et Mærke paa ham, saa han er let kendelig overalt!« — Efter denne Salve, der med Vilje blev fremsat saa højt, at Lureren kunde høre den, gik Begge tilbage igjen, medens de listende Fjed ligeledes toge Vejen til Butikken. Da de to Mænd kom ind, stod Handelsbetjenten paa sin Plads; den fremmede sagde Farvel og gik. Allerede næste Morgen fandtes de stjaalne Penge; Hexemesteren fik »for ølleve Mark udow Butikken«; mere vilde han ikke have af den taknemlige Kjøbmand; men af Handelsbetjenten fik han ogsaa en Kjendelse, saadan lidt »gedulgt«, — for visse Aarsagers Skyld.

Af denne Slags Hexemestre var der ikke saa faa, der endog dreve det vidt — næsten til at skræmme Livet halvt af Folk; men man vilde jo bedrages i hin overtroiske Tid. Der kom forøvrigt mange pudsige Scener frem paa Grund af den overdrevne Spøgelsefrygt om det end ikke gik saa vidt som med Manden, der om Natten hørte Yderdøren gaa og troede, det var den Onde selv, der kom og vilde have fat i ham. Han lagde sig da i en Hast indenfor Konen, op til Væggen, idet han skubbede hende ud paa sin forrige Plads og tænkte

— som han siden fortalte: — »kommer Fanden herind, saa skal han tage hende først!« —¹⁾

Ja, der var en forfærdelig Skræk over Folk, af Frygt for de onde Magters Spil, hvilket, foruden af Ovenstaaende, vil fremgaa af det Følgende.

En slem Sygdom for Smaabørn var det, naar de vare blevne »øwwersit« (oversete). Denne Trolddom fremkom, naar et Barn om Aftenen blev klædt af og da blev betragtet paa sin nøgne Krop af en eller anden Fremmed, der ulykkeligvis, baade for ham selv (thi man kunde ikke gøre for det) og andre, besad den Egenskab ved sit Blik at kunne gøre Smaabørn Skade, naar han saa paa deres blottede Legeme. Det var meget almindeligt for en Menneskealder siden, naar man spurgte om, hvad et sygt Barn fejlede, da at faa det Svar: »Ja, de æ saamænd bløven øwwersit, aa a wed aasse godt, hwem Skaahmanden er; men hwa, han kaa jo it gø for'ed!« — Og Mødrene advarede indbyrdes hverandre imod at klæde Børnene af i Fremmedes Nærværelse; det var jo ikke godt at vide, hvad der kunde hænde!²⁾

Af andre overtroiske Smaatræk anføres følgende.

Naar man havde spist Sild³⁾, Torsk o. l., skulde man knække Rygbenet, inden man lagde det fra sig;

1) Bagefter opdagede Manden, at det havde været en Hund, der om Natten var kommen gennem Yderdøren og havde holdt Spektakler i Gangen. Forresten var det ikke saa sært endda, om Manden var nervøs; thi Dagen før havde En hængt sig i Huset.

2) Nærbeslægtet med Angsten for »Overseen« var den Frygt, som gav sig tilkjende paa det af Folk fra Mols, Sønder- og Nørreherreder besøgte Maarupvad Marked, naar En, der ikke vilde handle, gav sig til at stryge med flad Haand hen ad det falholdte Dyrs Ryg: man troede, at visse Folk, uden at ville eller vide af det, kunde stryge Huld og Held bort. N.

3) Sildens Svømmeblære kaldtes »Kohlen« (Kolden). Spiste man den, fik man Koldfeber.

ligeledes maatte ingen Kniv ligge paa Ryggen; — ellers vilde der i begge Tilfælde blive Ufred i Huset. Det samme blev Følgen af, at man ikke knuste Æggeskal-lerne, men kastede dem hele ud. Naar man om Aftenen eller Natten gik paa en Vej, skulde man helst vandre i det højre Hjulspor; thi midt paa Vejen og i det andet Spor maatte Ligskaarerne have Plads til deres natlige Færd; — disse Spøgelsetog vare kun synlige for Folk, der vare fødte paa Højtidsaftener.

Natten før Solhvervsdag, »næe Swollhwarred, de gæer,« mente man, at hele Jorden rystede, hvilket kunde mærkes, naar man lagde Øret til Jorden: der kunde da høres et svært Drøn. Der var flere, der satte et fuldt Glas Vand i Vinduet den Nat: der var da altid spildt noget om Morgen.

Et udmærket Middel mod Tandpine var, at Vedkommende tyggede et Stykke Smørrebrød og derefter spyttede det ud i en Myretue; det hjalp i Almindelighed godt. — Naar Hunden og Katten bleve ældre end 10 Aar, levede de »paa Mandens Alder«; d. v. s., at jo længere Dyret levede, desto kortere blev Herrens Levetid; derfor maatte man passe at dræbe det inden den Tid.¹⁾

Naar Hovedet blev hedt paa Folk, eller der mærkedes Susen og Ringen for Ørene, var det et sikkert Tegn paa, at Vedkommende var Gjenstand for Bagvaskelse et eller andet Sted.²⁾ Usædvanlig Hikken betød, at man i det Øjeblik var Gjenstand for Omtale; der kunde da udbrudes: »Saa, no snakke di om mæ igjen, — hue de no er!«

Kom man til at spille Salt, blev Ens Kjæreste utro;

¹⁾ »Dania« I, 4. S. 281 (fra Vestsjælland).

²⁾ Man skal da tænke sig om i en Fart, og den, man tænker paa i det Øjeblik, Ringningen hører op, er den Talende. N.

— det samme var Tilfældet, naar man tabte Strømpebaandet eller Forklædet. — Et Stykke Brød eller en Kniv, der blev nedgravet i Jorden, mente man, kunde i Tidens Løb blive til Guld. — I Høsten, naar man havde gaaet den sidste »Sko« (Skaar) for Dagen, eller naar man havde opmejet, skulde man stryge Leen med Strygestikken, inden man tog hjem; ellers tog Fanden Æggen af den om Natten, saa at man ikke kunde slibe den skarp tiere. — Man maatte aldrig plukke Græs paa Marken; thi saa kom Kørerne til at malke Blod o. s. v.

En smuk og ret ejendommelig overtroisk Forestilling var, at man troede, der var en Afbildning af Vorherres Ansigt paa hver Rugkjerne. I den ene Side af den spidse Ende er der et Indtryk paa langs af Kjærnen, spidst til begge Ender og buet paa Midten, saa at det med lidt Fantasi til Hjælp godt kan ligne et Gammelmandsansigt med langt, tilspidset Skjæg; — det, antog man, var Vorherre, der havde mærket hver Kjerne med sit eget Billede.

En Mærkelighed fra den overtroiske Tidsalder er »Himmelbrevene«, hvoraf flere Hjem besad de oprindelige eller Afskrifter. Som Navnet antyder, udgaves de for at være nedfaldne fra Himmelen, og de indeholdt i Almindelighed Formaninger angaaende Hviledagens Helligholdelse, Forhold til Medmennesker, o. l.

Enkelte — deriblandt et, der var »fundet« paa Fyen — beskyttede tillige Besidderen mod »Vandsvaade og Ildebrand«; men det var kun Undtagelser.

Øverst paa disse »Himmelbreve« var et Billede: en Engel, blæsende i en Trompet o. l. Begyndelsen lød t. Ex. saaledes: »Himmelbrevet er skrevet med gyldne Bogstaver og svæver over Daaben i den hellige Skt. Michaels Kirke i Skt. Germain; det viger tilbage for

den, som vil røre ved det, men aabner sig for den, som vil afskrive det« o. s. v.

En nu afdød Mand paa Mols, der har ejet et Himmelebrev og baaret det paa sig til sin Dødsdag, troede fuldt og fast paa dets Kraft. Han havde engang bundet det paa en Hest og vilde skyde den; men skjøndt han var en god Skytte, var det ham dog en Umulighed at skyde Dyret. Han ytrede derfor tidt, at de maatte — som han kunde bande — godt skyde paa ham; thi han var ganske skudfri, saalænge han bar dette Brev.

Foranstaaende, som yder et lille Bidrag til Overtroens Historie paa Mols, kunde vistnok suppleres med meget hist og her fra, da denne Mark er temmelig rig at bearbejde, saavel her paa Egnen som andre Steder i Landet; men jeg tror dog, at det væsentligste af det, som er bevaret fra Forglemmelse, er medtaget.

2. Betlere og bekendte Personer.

Paa Mols var der først i dette Aarhundrede en Masse omvankende Tiggere, der tiltrods for Stodderkonger og Sognefogder vandrede rundt for at bjærge Føden »i Guds Navn«. Ældre Folk kunne tydeligt erindre fra deres Barndom flere af disse Betlere, især dem, der besad en vis Originalitet.

Der var f. Ex. »Halmbløseren«, saa kaldet, fordi han efter Sigende havde været Halvmaaneblæser ved Grev Scheels Musikkorps (Halvmaanen var et stort, halvrundt Signalhorn). Manden var en sølle, pjaltet Stakkel, der altid bar sit Instrument med sig og blæste for Folks Døre, »saa det klirrede i Ruderne«. Han fik saa et

Stykke bart Brød i sin Tiggerpose, hvorpaa han med Tak humpede videre, efterfulgt af Drengene, der dog, af Frygt for Trompetens frygtelige Toner, holdt sig i tilbørlig Afstand.

Der var desuden tidt noget hemmelighedsfuldt ved disse omstrefjende Personer, blandt hvilke der fandtes flere med »overnaturlige« Ævner til at kunne hexe, vise igjen o. s. v. Den vildeste i den Retning var en gammel Betler, der bar det ejendommelige, men lidet smigrende Navn »Snot Thammes«. Han bar altid en stor firkantet Kasse paa Ryggen, i hvilken han formodentlig samlede sine Almisser sammen; men blandt Børnene især var der knyttet til samme Kasse allehaande overtroiske Forestillinger, saa at ingen dristede sig til at røre ved den eller komme i Nærheden af den, naar han sommetider lagde den fra sig, medens han gik om i Byen. De fleste nærede en dyb Respekt for hans »Alvidenhed«, og han nød næsten den samme Anseelse i den Retning som den berømte »Klehmen i Suetmues«. Han var en Nordmand af Herkomst og fulgtes tidt med et Kvindfolk (maaske hans Kone), som blev kaldet »Ærlig Greht«. Forresten fristede han tilsidst den Skjæbne at dø i en Landevejsgrøft ved Randerskanten; — denne Død havde han for længe siden forudsagt sig selv! — Engang blev han, efter Anordning af Chr. Leemeier i Strandsgaard († 1843), paagreben i Strands og af nogle Mænd ført udenfor Sognegrænsen; han ytrede da undervejs: »Det er en stor Ære, I gjør mig, saaledes at ledsage mig paa Vej, og det skal nok blive betalt; — men det skal svie!« — Siden den Dag var Leemeier aldrig frisk, — et noksom gyldigt Bevis for Betlerens mirakuløse Egenskaber.

Lige til for en Snes Aar tilbage, da den faste Stamme uddøde, vare nedenstaaende Tiggere godt kjendte paa

Eggen. Ingen af dem besad overnaturlige Egenskaber som den fornævnte, men udmærkede sig blot ved i Almuens Tale at have ejendommelige Til- eller Øgenavne, saasom »Ryw Else«, »Grejs Katrin«, »Fjet-Else«, »Hans Skiwalder«, »Dawle Maren«, »Lammend Laus«, »Andes Hjelmagge«, »Waaendt Laus« o. s. v. Flere kom parvis, saaledes Ægtefolkene: »Skwat Berred aa Grot Laus« og »Kokholm aa Stine«, samt »Taterfolkene«, to smaa sortsmudsede Kvinder af Zigøjnerracen. — Dette Greb i Bunken vidner om, at Mols har været ret godt besøgt af slige beklagelsesværdige Hjemløse.

I Æbeltoft levede Italieneren, Barber Majlænder¹⁾ (Mejlender), en i flere Henseender original Person, der havde ført et meget bevæget Liv. Han plejede selv at sige, at han »havde tjent siv (7) Konger mæ jenne (et) Par Skow (Sko)!« Hermed vilde han sige, at han — der havde gjort sig en Profession af at lade sig hværve — havde brugt den fiffige Skik at desertere strax efter Modtagelsen af Solden fra et Kongedømme til et andet, hvorved det havde været ham muligt at staa under saa mange Konger i den korte Tid, et Par Sko kunde slides op i. Paa denne Maade arriverede han til Danmark, hvor han vilde have brugt den samme Trafik, men blev paagreben som Desertør, dømt efter Datidens barbariske Skik til at løbe Spidsrod og derefter tvungen til at tjene sin Tid ud. Efter denne Tur blev han her i Landet til sin Død. Han havde flere originale Særheder og er derfor bleven et Samtaleæmne i Æbeltoft.

En Vægterkone (»Vægterkjællingen« kaldet), som 1760 blev henrettet ved Æbeltoft²⁾, maa have været en forstokket Natur, efter hvad der fortælles. Hendes sidste

1) † 1797. Se »Æbeltoft og Omegn« S. 263.

2) Se »Æbeltoft og Omegn« S. 299.

Ord ere gjenfortalte fra Mund til Mund gennem Slægterne og ere Vidnesbyrd om en sørgelig Dødsforagt og Galgenhumor. Da man kjørte hende paa Kærren ud af Æbeltoft og hun saa', hvor Folk skyndte sig for at komme betids til Henrettelsen, raabte hun til dem: »I behøwwe sgu it aa skønd jer saa stærk; — de blywwer it te noued, fæn (førend) a kommer!«¹⁾ — Dengang hun havde besteget Skafottet, sagde hun til Herredsfogden, der havde dømt hende: »De her æ, min Siel aa min Saaelighied, it ætte uer Ord aa Owtaahl, min gue Hr. Bifowwed (Byfoged)!« — Han havde nemlig lokket hende til at bekjende, imod at hun skulde slippe fri for Straf, hvilket Løfte han vist ikke har følt sig særlig forpligtet til at holde. Imidlertid var hun heller ikke mere forknýt ved Afskeden fra Livet, end at hun raabte til Mængden: »Haaer I no nouen Grin (Gryn), faa no kaan I. min Siel aa min Saaelighied, snaae fo Pøls (Blodpølser)!« Da hun lagde Hovedet paa Blokken, sagde hun til Skarpretteren: »La mæ no si, at Han sette met Houed gjæwt o Staaeg (Stage), saa a kaa kihg lihg ind o Bøjen« — —

3. Sagn og Beretninger.

Marsk Stig.

I en forøvrigt tarvelig, vistnok utrykt Sang til Æbeltofts Pris lyder et Par Linier saaledes:

¹⁾ Da H. C. Andersen i Eventyret »Fyrtøjet« har benyttet den samme Replik, og han vel næppe kan antages at have faaet den fra Mols, hører den formodentlig til den Slags Ytringer, som tillægges flere forskellige Personer. Med Hensyn til nærværende Tilfælde har Meddeleeren oplyst, at han har hørt Fortællingen af sin Fader, der atter havde hørt den af sin Moder, som var født i Æbeltoft 1789. Red. Anm.

»Hjelm — et Kullen i det Smaa! —
 Marskens Fæstning! — Kongen laa
 Udenfor: »Ej bort han slipper!« —
 Alt i Voven hist han vipper:
 Bølgeridder Afsked vinker,
 Mens i Haanden Daggert blinker!
 Kongemorderen et Ly
 Fandt i Elsegaardes By; ...«

Herved sigtes til et lokalt Sagn, som fortæller, at da Marsk Stig Andersen ikke længere kunde forsvare sin Borg paa Hjelm, der ligger en halv Mils Vej fra Fastlandet, betroede han sig til Havet i Tillid til, at hans Hest kunde holde ud, og da denne udmattedes under den lange Svømmetur, ansporede han den til yderste Kraftanstrængelse ved gjentagende at stikke den med sin Kniv. Den naaede alligevel ikke helt over til Kysten ved Elsegaarde, men kom den dog saa nær, at Marsken ved egen Svømning kunde naa Land. — Et andet Sagn (— meddelt af N. —) siger, at da Stig boede i Djursland, havde han hver Sommer Heste paa Græs ovre paa Hjelm. Naar disse ankom om Foraaret til Havmøllen, svømmede de over til Øen, mens Marsken selv red foran et Stykke ud i Havet. Paa samme Maade hentedes de om Efteraaret. (Jvfr. om Stutterihingsten fra Estrup S. 39 i »Æbeltoft og Omegn«.)

Dronningens Fægtemester.

Om en af Skærsø's tidligere Ejere, Falk Gjõe¹, lever eller rettere levede der i Folkemunde et Sagn, for

¹) Hvilken Falk Gjõe, der menes, enten F. Mogensen Gjõe († 1554) eller Sønnen Falk Falksen G. († 1594), vides ikke; men sandsynligvis knytter Sagnet sig til en af de to. Efter Sagnet skal

hvis historiske Rigtighed man savner Bekræftelse, men som er ganske karakteristisk for hin svundne Tid. Sagnet fortæller:

Engang levede paa Skærsø en Herremand ved Navn Falk Gjõe, ædel og velbaaren og i høj Gunst ved Hove, da han, som Dronningens Fægtemester, udøvede en vis Indflydelse. Imidlertid herskede der nogen Rivaliseren mellem ham og Kongens Fægtelærer, hvilken Skinsyge blev øget og næret fra Kongens og Dronningens Side, idet hver især var stolt af sin og fremhævede dennes Dyder. Der blev da besluttet, at de to Fægtemestere ved næste Turnering skulde vise deres Kunst og tage en Dyst med hverandre, at man kunde se, hvilken der var den ypperste.

Men

»Mandelist er vel behænde,
men Kvindeliste er uden Ende«,

siger det gamle Ordsprog. Dronningen fik et Indfald, hvorved hun mente at kunne værne sin Fægtemester og forbløffe den anden. Hun tog til den Ende Falk Gjøes Vams og udstoppede den med Dun og Fjer, hvorpaa hun befalede ham at tage den under Rustningen paa Turneringsdagen. Denne oprandt. Alle de højbaarne Fruer og Jomfruer sade, tilligemed Kampdommeren, paa Balkonen, der indhegnede Rendebanen, hvor de to Ri-

det være »Dronningens Fægtemesters« Ligsten, der findes i Draaby Kirke, — og denne er den ældre Falks, der nævnes blandt Hofsinderne under Otto Rud; men til Sønnen henhører Fortællingen om, at han har faaet Tømmeret til sin nye Lade af Kong Chr. 4., fordi han i Dystløb havde overvundet en fremmed Ridder; Sagnet kan da ligesaa godt møntes paa ham, da det hverken nævner Aar eller Tid. (Se »Æbeltoft og Omegn«, S. 304—7, og Biogr. Leks. VI, 65 flg.)

valer traadte frem og beredte sig til Kampen. Da denne begyndte, stak og slog Kongens Fægtemester saa vældigt, at han borede sit Sværd dybt ind i Falk Gjões Side. Men, da han trak Sværdet ud og vilde juble over sin Sejr, fløj de fine Dun og Fjer ham imøde og indhyllede dem begge, saa han højst forundret trak sig tilbage. Da raabte Dronningen, klagende paa Skrømt: »Nu flyve Fjerene, min Tro, af Falken!« Men i det samme benyttede denne Øjeblikket og fældede sin Modstander, hvilket belønnedes med Klap fra Damerne og mest fra Dronningen, der saa sin List lykket efter Forventning.

Hr. Sandbergs »Død«.

Indtil for ca. 50 Aar siden hang en stor, med forgyldte Bogstaver prydet Silkefane i Tved Kirke. Stangens ene Ende var fastgjort ovenover Kordørens Hvælving, og Fanen var saa bred, at den strakte sig hen til Midten af Hvælvingen i Koret; underneden den udfoldede Fane var der ikke stort mere end Mandshøjde. Dette store, kostbare Flag var et Mindesmærke over den Anders Sandberg til Kvelstrup¹⁾ († 1677), om hvem Almuesagnet fortæller, som følger:

Under en Krig med Sverrig i Kong Christian den Femtes Tid havde Hr. Sandberg en Dag, der afholdtes et stort Slag, holdt sig og sine Folk afsides under en Bakke for ikke at deltage i Slaget. (Efter Sigende havde

¹⁾ Paa en gammel, falmet Dug af rødt Fløjl, som laa paa Tved Kirkes Alter, til den i Trediverne blev borttagen og tilintetgjort, stod — efter et Øjenvidnes Beretning — med sølvbroderede Bogstaver et »A. S.« og et »G. K.«, hvilket betegnede Anders Sandbergs og Hustrus Navne; de have altsaa skjænket Dugen.

S. ligesaa mange Godser i Sverrig som i Danmark, hvorfor han ingen Interesse havde af Krigens Udfald.) Dog: til al Ulykke kom Kongen hændelsesvis forbi Stedet, hvor Herremanden var krøben i Skjul, og spurgte, hvi han stod der. Ordskiftet mellem de To er ikke bekjendt; men Sandbergs Svar gik ud paa, at han havde staaet der hele Dagen, hvorpaa Kongen forbitret red bort. Der blev nedsat en Ret, og Sandberg havde efter al Sandsynlighed mistet baade Liv og Ære, hvis Dommen var bleven fældet; men inden det kom saa vidt, »døde« Sandberg og blev med stor Pragt bisat i Tved Kirke; den store, med Inskriptioner forsynede Fane blev op-hængt som et Gravmæle over ham; — Skinnet var red-det! Men der var Flere, som mente at have sét den formentlig døde Herremands Skikkelse lyslevende paa Kvelstrup flere Aar efter; og der mentes derfor, at han, for at redde sin Hals fra Bøddeløxen, havde ladet en tom Kiste begrave og derved faaet Rygtet om sin Død udspredt!¹⁾

¹⁾ Af Historien, der berigtiger Sagnet paa flere Punkter, vides, at Generalmajor A. Sandberg havde Kommandoen over venstre Fløj i Slaget ved Lund $\frac{4}{12}$ 1676 og viste sig der baade modig og virksom; da Fløjen var slaaet paa Flugt af de Svenske og opløst, mødte Kongen S. Nord for Lødde Aa og opfordrede ham til at samle de slagne Delinger og vende tilbage til Slagfeltet, hvad S. fandt ugørligt, hvorfor Kongen red videre ad de Flygtendes Vej til Landskrona. Efter Slaget anklagedes S. for Pligtforsømmelse før og efter venstre Fløjs Deltagelse deri, og Krigsretten fradømte ham Ære, Liv og Gods; men Kongen formildede $\frac{7}{5}$ 1677 Straffen til Embedsfortabelse. Endnu samme Aar døde S. paa sin Fædrenegaard Kvelstrup. Jvfr. C. J. v. Arenstorffs Forsvarsskrift for »Generalerne Friderich og Carl v. Arenstorff«.

En Troldhøj paa Helgenæs¹⁾.

Imellem Borup og Esby ligger en stor, kegleformig, lynggroet Bakke, benævnet: »Drødhøuen« (Drødhøjen). Til denne knyttede sig flere underlige Beretninger og megen Overtro, som f. Ex. at den sommetider hævdede sig paa gloende Pæle o. l. I den antoges store Skatte skjulte, holdte i Forvaring af Bjærgmanden og ikke til at faa fat i for Menneskehænder, med mindre der gravedes stiltiende tre Torsdagnætter i Rad. Blandt dem, der prøvede det, fortæller et Sagn, var i de rigtig ældgamle Dage tre Mænd fra Borup. Disse havde »set Lys« brænde paa Højen, og de prøvede da deres Lykke. De gravede én Torsdagnat, og den næste med; hver Nat kom der store, gruelige Spøgelser frem og vilde forskrække dem eller lokke dem til at tale; men alt forgjæves; — Mændene tav og arbejdede videre, og den tredje Nat kronedes deres Anstrængelser med Held, forsaavidt de mærkede Spaden støde imod noget haardt, klingrende Metal. Det var Bjærgmandens Skatkiste. De hev og sled i den og vare nærved at have faaet den op for Dagens Lys, da der skete noget, som tilintetgjorde deres Forhaabninger. Der kjørte en Plov rundt om Højen i det samme, trukken af fire Kokke (Haner), og da den havde kjørt tre Gange rundt, sprang den ene Kok i Vejret og galede saa højt og gjennemtrængende, at den ene af Mændene uvilkaarligt udbrød: »Det var da et fandenste Galen af en Kok!« Dermed svandt hele Herligheden; Kisten styrtede ned i Hullet igjen, og da de saa' sig om, stod hele Borup By i lys Lue. De ilede hjem for at slukke; men, da de kom til Byen, var der

¹⁾ En anden Troldhøj var »Lojjenhøw« (Loddenhøj) imellem Tillerup og Eg. Den hævdede sig ogsaa paa gloende Pæle, og alskens Troldtøj dansede under den.

ikke Spor af Ild at se. Da skjønnede de, at Troldene havde narret dem, og — ganske rigtigt, — da de ilede tilbage til Højen, var hele deres Arbejde udslettet, saa det ikke var dem muligt at finde Stedet igjen, hvor Skatten laa, og Ingen har fundet det siden. —

Kæmpen.

Paa Strands Mark ligger en Kæmpehøj, paa hvis Top der som Gravminde er opsat tre, lidt skraaspidsede Stene med en meget stor Sten som Overligger. Om samme store Sten ved Folkesagnet at fortælle, at den er baaren til Stedet af en Kæmpe, som har taget den paa Hovedet og støttet den med sin ene Haand, for at den ikke skulde falde til Siden. Endnu ses i Midten af Stens Underflade et Aftryk af Kæmpens Hjerneskal, som har været saa haard, at den ved Vægten af Byrden har sat Mærke i Stenen. Ligeledes har hans Haand, som brugtes til Støtte, efterladt et varigt Mærke, idet der — med lidt Fantasi til Hjælp — ses fem Finger-Aftryk i nogen Afstand fra Hovedmærket.

Muffen.

For mange Aar siden — i Begyndelsen af dette Aarh. — laa ved en Luge i Helgenæs Kirkes Loft en sort, lodden Gjenstand, som intet Menneske turde nærme sig, og som Ingen vidste, hvad var, men som antoges at være Djævelen i egen Person, der her havde taget Plads til Skræk og Advarsel for Menighedens mindre troende Medlemmer. Saa traf det sig, at en ny Murmester bosatte sig paa Helgenæs og fik overdraget at skulle restavrere Kirken lidt hist og her, ind- og udvendig. Han fik desuden det Hværv af Præsten, at han —

hvis han turde — skulde se at faa Lugen lukket i Loftet og Gjenstanden borttagen, for at den ikke oftere skulde forstyrre Menighedens Andagt. Jo, han var ikke bange, om det saa var for den Lede selv. Da han nu skulde til at se lidt nøjere paa den i saa mange Aar frygtede Ting, som han holdt i sin Haand, viste det sig, at det slet og ret var — en Muffe, fuld af Penge. Præsten fik Muffen, og Mureren Pengene, da det ikke kunde opspores, hvem der havde lagt dem der. Der mentes, det havde været en Præst paa en Krigs Tid, der af Frygt for Fjenderne havde valgt en Muffe til Gjemmested for sine Penge og derefter lagt dem op paa Kirkeloftet, hvor de havde henligget urørte den lange Tid, da Ejermanen maaske var bleven myrdet¹⁾ eller paa anden Maade forhindret i atter at sætte sig i Besiddelse af sin gjemte Skat.

Hvalerne.

Nærmest som et Kuriosum anfører jeg følgende snurige Historie. En gammel Mand fortalte, at længe før hans Tid var der en Gang inddreven en Hval paa Begtrup Strand, ved Særbæk. Den var levende, men var paa Grund af Faldvande kommen til at staa paa Grund, da den havde vovet sig for langt ind. Der samledes selvfølgelig en Masse Mennesker for at nyde det sjældne Skue; og, da det var Folk med praktisk Sans, begyndte man at skære løs i Uhyret for at redde det mest mulige af den dejlige Spæk, — efterat man havde gjort solide Reb fast paa Hvalen og faaet den trukken nærmere Land ved Hjælp af 6 Spænd Heste. Der holdt nu Vogne

¹⁾ Præsten Oluf Dall paa Helgenæs blev skudt af de kejserlige Tropper ca. 1628.

parate til at paalæsses det afskaarne Kjød, og den arme Hval maatte ofre 18 Vognlæs af sit Legeme til de begjærlige Findere, inden de — nødtvungne — holdt op med det indbringende Arbejde. Der hørtes nemlig en stærk Susen og Brusen ude ved »Rønnen«¹⁾; en anden Hval kom svømmende indefter, idet den med høj Snøften kaldte paa sin fangne Mage. Ved at høre dette, fik denne Nykker, og, da Vandet i »meller Golaw«²⁾ var steget noget, sprængte den Fortøjningen og fo'r ud ad Rønnen til, hvorefter begge Hvalerne snart vare ude af Vigen; men Bjærgerne toge velfornøjede hjem med deres 18 Læs Spæk, glade over at have benyttet Lejligheden.

Stærke Morten.

I Vistoft Præstegaard tjente engang en Karl ved Navn Morten, som paa Grund af sine ualmindelige Legemskræfter blev kaldt »Stærk Mueten« (stærke Morten). Om ham fortælles følgende Historie. Han var en Dag kjørt til Mølle med 10 Tdr. Korn, hvilke han ogsaa fik maledet, hvorefter han begav sig paa Hjemvejen fra Femmøller. Men den ene Hest fik strax Nykker, rykkede Tøjet i Stykker og løb hjem, alt hvad den kunde sprænge. Dette anfægtede dog ikke Morten: han tog fat i Hammelrebene og trak lige med den tilbageblevne Hest. Det gik godt indtil »Biski Hwolwej« ved Viderup: der blev Mortens Trækkeammerat urolig og søgte at slide sig løs, og, da han blev kjed af dens Krumspring, spændte han den fra og løftede den »i Land«, saa at den kunde se hjem, hvorpaa han lod den løbe og selv trak Vogn og Læs velbeholdne hjem til Præstegaarden.

1) En lille Ø inderst i Begtrup Vig.

2) betyder ordret: middel Godlag ∴ imidlertid.

Dobbeltgænger.

1762 — fortæller den samtidige Præst i Vistoft, E. G. Begtrup — hændte sig noget Sælsomt. Den gode Bonde Jørgen Rasmussen i Stødde (Stødov) paa Helgenæs havde en Søn ved Navn Jens Jørgensen, et vakkert ungt Menneske. Denne kom til Skibs og drev der sin Lykke. Endelig befriede han en Jomfru i Præsten Hr. Lindegaards Hus i Kjøbenhavn, — en Broderdatter til Raadmand Fellumb i Aarhus (og Søskendebarn til Byfoged Fellumb i Æbeltoft). Et Aars Tid eller noget efter Brylluppet maatte Jens igjen til Søs, drog til Norge til sin Kones Fader, som var en anselig Kjøbmand, og fo'r som Styrmand med et af hans Skibe. Imidlertid kom hans unge Kone fra Kjøbenhavn over til hans Forældre paa Helgenæs, hvor hun mente at kunne opholde sig menagerligere og des vissere faa Kundskab fra sin Mand. Hvad sker! Rygtet gik, at Manden var strandet, havde sat til, hvad han ejede, og var geraadet i Liderlighed og Armod. I et Par Aar fik Ingen Brev fra ham. Under alt dette kom en liderlig Betler, som lignede meget Jens Jørgensen, her til Egnen og blev i Vistoft saavel som i Skjellerup af Slægtninger fast antagen for at være ham; — man mente, at han af Skam og Undseelse ikke turde komme til sin Kone og sine Forældre paa Helgenæs. Omsider blev han af Vennerne tvungen dertil: de fik ham paa en Hest, og tvende Bønderkarle førte ham i Jørgen Rasmussens Hus til hans formentlige Kone, som de mente, han vilde undgaa. Da han, den fremmede Betler, kom der, fandt for sig en kjøn Kone og fornam, at Alle — ogsaa hun — antog ham for Husets Søn, vidste han, forvildet, som han var, snart ikke, hvordan han skulde finde sig i denne uventede Lykke. Man fik ham af Betteldragten, iførte ham rent Linned og andre

Klæder, talte kjærligt til ham, bad ham glemme al sin Gjenvordighed og elske sin Kone og paalagde hende ved al Gjenkjærlighed at fornøje hans bekymrede og urolige Sind. Betleren tog da Mod til sig og tænkte: skal det endeligt saa være, saa lad staa til! Han favnede den unge Kone, kyssede hende og kaldte hende sin Allerkjæreste, benævnedes Folkene i Huset Fader og Moder og gav nøje Agt paa Alles Ord og Taler, for at han i Hast kunde kjende Slægtningerne og nævne dem ved Navn. Men, skjøndt Konen blev ilde tiltalt af sine Svigerforældre for sin koldsindige Omgang med deres Søn, vedblev hun at være kølig og tilbageholdende overfor »Manden«, som imidlertid stilledes tilfreds med Brændevin og anden stærk Drik efter hans vanlige Levemaade. Næste Dag, da flere Folk stimlede til af Nysgjerrighed efter at se den til sin Faders Hus hjemkomne forlorne Søn, blev Fyren mistænkt for ikke at være Jørgen Rasmussens Søn, men en bekjendt Betler, som for nogle Aar siden havde løbet omkring her i Egnen og gjort et og andet Pudseri. Mistanken voxede. Konen vilde nu paa ingen Maade vedkjende sig ham som sin Mand og søgte strax til Magistraten i Æbeltoft om Bistand. Denne lod Falskneren paagribe og examinere for Byretten, befandt, at det var et omløbende Skarn, straffede ham og lod ham igjen løbe. Nogen Tid efter indløb Brev fra Norge fra den rette Mand med Melding om, at han var kommen hjem med et af Svigerfaderens Skibe, var frisk og vel og agtede næstkommende Sommer at være hos hende. De bosatte sig senere i Aalborg, og han vedblev at fare til Søs. (Frit behandlet af Forfatteren »Knud Skytte« i »Husvennen« for 1890).

En udspekuleret Bonde (meddelt af N.).

Den gamle Peder Grønfeld i Holme var ikke tabt bag af en Vogn, og han forstod at benytte Forholdene og at smigre for sin naadige Herre Major v. Fischer-Benzon paa Skærsø. En Dag havde Per i et meget godt Vinterføre været i Æbeltoft med et Læs Tørv. Da han henad Aften var paa Hjemvejen og kørte i sit eget Tummerum, hørte han stærke Piskeknald bag sig, og ved at se tilbage opdagede han Majorens lukkede Vogn tæt bagved. Enhver Bonde i de Dage vilde strax have veget Sporet for sit Herskab; men Per forstod bedre at drage Fordel ud af Tilfældet og gav sig til at køre stærkt. Herskabsvognen naaede ham dog snart, og Kusken begyndte atter at knalde. Herved blev Majorens Opmærksomhed vakt, og han raabte ud af Vinduet, om der var Noget iveau, hvortil Kusken svarede, at en Bonde ikke vilde holde til Siden, og at samme var en af Godsets egne Bønder. Majoren befalede da at køre til alt, hvad Remmer og Tøj kunde holde, men maatte, da Per gjorde det Samme, finde sig i at blive bagved, skjøndt han fnøs af Harme over en saadan Formastelighed. Kapkjørselen endte først, da Majorens Vogn drejede af til Skærsø, medens Per skulde lige ud ad Holme til. Denne sidste var ikke sen med at faa Hestene standsede og fo'r over paa Skærsøvejen, hvor han med Hatten i Haanden kastede sig paa Knæ foran Vognen og raabte med den ynkeligste Røst og Mine: »Ak! naadige Herre! forlad mig min slemme Synd! Ak! Hr. Major! jeg tænkte . . .« »Hvad tænkte din Slyngel?« tordnede Herremanden. »Jeg tænkte,« udbrød Synderen, »at det var ham, den Skriver og Vrager fra Rugaard, og saa vilde jeg vise ham, at vi Bønder her paa Godset staa under et adeligt Herskab, og vi behøve ikke at vige Vejen for saadan en,

da vi kan hamle op baade med Skrivere og Kræmmere! Den Skam skulde Naadigherren dog ikke have af nogen Bonde her paa Godset!« »Kom herhen, min Søn!« sagde Majoren formildet, »det var baade ret og bravt tænkt!« Dermed gav han Bonden en Specie; — det var lige saa meget, som Per fik for 8 Læs Tørv i Æbeltoft. — (Den daværende Ejer af Rugaard, Overkrigskomm. Ingerslev, havde forhen været Maaler og Vrager i Aarhus og stod i et spændt Forhold til den adelige Besidder af Skærsø.)

4. Fester.

Af de fire folkelige Festtider: Jule-, Fastelavns-, Paaske- og Pinsetid, der hver fejredes af Ungdommen med Dans og Lystighed i to Dage, var det især Fastelavnen og Pinsen, der udmærkedes her paa Mols. — Til Julen¹⁾ fik Høstfolkene »Skjønn«. Det hørte med til Høstlønnen og var en gammel Skik, der nu saa godt som overalt er ude af Brug. »Skjønn« var Benævnelsen for et vilkaarligt Kvantum Fetalje i Ost, Kjød og lignende, efter Vedkommendes Godvillighed afpassede Fødevarer, som bleve ydede Høstfolkene, der allerede i Efteraaret havde været med til »Skorrgilled« (Høstgildet), som endnu for en Snes Aar tilbage blev fejret med stort Gjæstebud, Spil og Dans. Til »Skjønn« hørte endvidere en »Ywlkaagh«. — Anden og tredje Juledags Aften havde, som før omtalt, de Unge deres Lystighed, og de begyndte, efter nogle Dages Forløb, igjen, hvor de slap,

¹⁾ I Julen skulde man altid spise og drikke, hvor man kom ind, ellers bar man »Ywlen uj«, og det blev betragtet som meget uheldvarslende. Skikken er endnu i Brug, men overholdes ikke saa nøje som før.

idet de ligeledes havde »Liegstow« første og anden Nytaarsdag, — til Indvielse af det kommende Aar. Saa gik Tiden til Fastelavnen med et Par »Liegstowwer« eller et »Piggibal« (Pigerne gjorde en Gang aarligt et Gilde for Karlene). — I Fastelavnen slog man sig ordentlig løs, endogsaa — indtil for et halvt Aarhundrede siden — paa en meget barbarisk Maade ved at »rykke til Gaasen«, »ride Katten af Tønden« og lignende Forlystelser.

At putte en levende Kat i en Tønde og derefter slaa denne i Stykker var en Leg, som endnu var i god Hævd paa Mols indtil i Trediverne, da Pastor Holm i Tved († 1875) satte en Stopper derfor ved at forbyde den i sit Sogn, hvorefter den gik af Mode overalt paa Egnen, og man har nu kun Navnet tilbage. — Af et Øjensvidne, som da var Barn, har jeg hørt følgende om en saadan Fastelavns morskab i en By paa Mols, — vistnok sidste Gang, man brugte en levende Kat til Legen.

Efter gammel Skik havde man fanget en herreløs Kat, som under ynkelig Mjaven blev indespærret i Tønden; Bunden blev slaaet fast, hvorefter man bandt Tønden op tværsover Vejen i 2 Mands Højde. Saa rede Karlene, én efter én, i Trav henunder Tønden, søgende at give dennes Bund et velrettet, kraftigt Slag med en Tøjrekølle, hvad der lykkedes nogle, men ikke andre, hvis Heste vare sky, eller som selv vare uøvede; de lønnedes saa med talrige Skoser, der vankede fra Tilskuerkredsen, og sakkede bag ud. Af og til, naar et Slag havde ramt særlig haardt, hørtes klagende Skrig og ængstelig Mjaven fra Tønden, hvilket kun gav Anledning til flere Vittigheder og ansporede Karlene til at slaa endnu bedre til. Endelig begyndte Bunden at revne; under forstærket Jubel faldt Slagene, indtil den heldige slog Hul med et Brag og derved erhvervede sig Titlen:

Kattekonige. Den forvirrede Kat stak nu Snuden igjennem Aabningen for at springe ud af sit uhyggelige Fængsel: men i det samme betænkte en godvillig Sjølden med et eftertrykkeligt Rap paa Hovedet med sin Kølle, og, idet den sprang ned, fik den sin Afskedshilsen i Form af et Slag over Ryggen, der gjorde den til et magtesløst Offer for Forfølgernes Kaadhed. Lig en uformelig Klump blev den slængt over i en Toft ved Vejen, og, da Børnene saa', at den endnu var levende, afskar de Kæppe og Kviste og gik over til den for at give den sin sidste Rest, bestaaende i en sand Hagel af Piskeslag paa det stakkels Dyrs skamslaaede Krop. Den havde endnu saa megen Kraft tilbage, at den kunde vende sig om, hvad der kun bevirkede, at den blev lige mörpisket paa begge Sider. — »Jeg var vel kun et Barn«, sluttede Fortælleren, »men jeg gik hjem med Taarer i Øjnene, oprørt over det grusomme Dyrplageri, hvortil de andre Børn bleve opmuntrede af de voxne¹⁾.«

Efter denne »Fornøjelse« blev der saa redet lidt omkring i Byen af dem, der havde deltaget i Dystløbet; de bleve da trakterede med Drikkevarer, hvor de kom; sommetider gjorde de et lille Svip til Nabobyen i samme Ærinde. Der blev ogsaa »redet i Ring« og brugt lignende gængse Lystigheder, eller ogsaa rede de pyntede Karle med en Nar i Spidsen omkring under Sang og Narrerier og fik af hver Mand en Pengegave, for hvilken

¹⁾ »En Mand, der var født i Lyngsbæk ca. 1810, har fortalt mig, at i Draaby havde man engang en levende Hane i Tønden. For hvert Slag, Tønden fik, skreg Dyret højt, hvilket i Begyndelsen morede Selskabet; men da Tønden faldt, og Hanen blev fri, var denne saa fortunlet, at den ikke kunde sandse at finde i Hus. Man fortrød sin Adfærd, og ved Gildet bag efter blev det bestemt, at der ikke oftere maatte sættes levende Skabninger i Tønden.«

der blev holdt Dans og Gilde om Aftenen, baade Søndag og Mandag, og der blev drukket tæt og danset med Liv og Lyst¹⁾.

»Wolmesawten«²⁾ (Valborg Aften) blev der brændt Blus, her ligesom andre Steder i Landet, og udtaget Gadebasse (»Gaaijbassi«). Denne fik en Svend og en Dreng; de tre skulde staa for Gadelamsgildet i Pinsen. Naar det var besørget, gik Flokken hjem til Byen igjen ved Midnatstid og vankede omkring for hver Mands Dør, hvor de afsang »Majmonedswihsen«, hvis sidste Vers lød saaledes:

»Nu vil vi eder ønske saa mangen Godnat;
hør det, som vi bede!
som Himlen er med Stjærner besat,
Godnat, Godnat, Godnat!« —

Skjøndt denne Aftensang vækkede Folk af deres gode Søvn, bleve de dog fornærmede, hvis der var et Sted, de unge havde glemt at synge for. Vittige Forsangere gjorde gjerne den næstsidste Linje saaledes om: »— som der æ Hoer (Haar) aapo wo Høen aa Fjer aapo wo Kat,« etc. —

Anden Pinsedag gik de unge Karle omkring i Byen, medbringende Kurve til Indsamling af Gaver og afsyngende en Vise, ligervis som Majaftenen; men denne Gang var det den berømmelige »Pændswihs« (Pinse-vise). Den lød her paa Egnen med lidt Variation fra den i Jylland almindelig gængse (se Fejlberg: Dansk Bondeliv), hvorfor jeg hidsætter den, som den her blev brugt, forbedret efter Smag og Indfald:

¹⁾ I Paasken blev der ligeledes afholdt et to-Dages Bal, uden at dog særlige Skikke vare forbundne hermed paa Mols, — saavidt jeg véd.

²⁾ »Woldmes« = Voldermisse.

»Nu ønske vi eder en Pinsefest;
 fryder eder, I unge Folk!
 Herre Jesus Christ vær' eders Gjæst,
 glæder eder, I gamle og!¹⁾

Vi haver været her én Gang før²⁾
 at sjunge og kvidre alt for eders Dør.

Men nu kommer vi atter paany
 og gaar omkring den ganske By.

Vi haver en Pung, baade stor og vid;
 der kan gaa »hunner« (100) Rigsdaler deri;

Vi haver ligeledes én til »Tyw« (20),
 Vi kan og nære os med de Syv.

Vi haver en Kurv, baade stor og vid;
 der kan gaa »hunner« Ol Æg deri!

Vi haver ligeledes én til »Tyw«,
 vi kan og nære os med de Syw.

Vi haver en Kurv til Ost og Smør,
 vi haver og én til Flæsk og Kjød.

— Vi har aldrig smagt en Brændvinstaar,
 siden vi gik ud af jer Nabos Gaard.

Nu slutter vi Visen oprigtig og vel;
 saa véd I vel nok, hvad der hører til!«

Efter Indledningssangen bleve Gaverne indkasserede,
 og der afsluttedes med følgende Takke- og Indbydelses-
 kvad:

¹⁾ En vittig Forsanger forandrede gjerne dette Omkvæd for en
 Spøgs Skyld til: »Glæder eder, I gamle Drog!«

²⁾ Hermed sigtes til Valborg Aften. Var der saa nogen, som var
 bleven forglemt hin Nat, skulde de nok minde Karlene om
 det. De lode dem da høre, at det var Løgn; de havde ikke
 været der før!

»Saa sig vi Husbond og Madmoder Tak
For denne kjære, gode Slat.

Saa bede vi Husbond og Madmoder om,
om de vil til vort Gilde kom'

Og faa godt Øl og Brændevin
og Spil og Dans til Solens Skin!« —

Saa samledes de unge om Aftenen. Om Natten blev der holdt Maaltid med »Æggipandkagger«, som Pigerne havde bagt, hver sin, af de indsamlede Æg o. s. v.

— En 2—3 Søndage før Pinsegildet gik Gadebassen, Svenden og Drengen sammen, skreve Karlens Navne op og noterede ved Siden af den Piges Navn, som Vedkommende skulde have til Gadelam. Det var ikke nemt at tilfredsstille Enhvers Smag; men man søgte at komme dette saa nær som muligt; og saa bleve Karlene kaldte sammen den sidste Søndag før Gildet og fik at vide, hvem de skulde have. Andre Steder bleve Pigernes Navne skrevne paa Sedler, som bleve sammenrullede og blandede sammen, hvorved der fremstod en Slags Tombola, hvor Karlene fristede Lykken og »trak sig« et Gadelam. Hvordan det end gik til, saa fik dog i Almindelighed hver af de villeste Karle sin Udkaarne ved Lodtrækningen, og de ringest æstimerede fik en ligestillet Pige. Gadebassens Gadelam var »Pinsegildets Dronning«.

5. Familielivets Festdage.

Barsler og Begravelser.

Indtil for ca. 20 Aar siden gav den unge Verdensborgers Daab Anledning til en stor Festlighed, saavel her paa Mols, som de øvrige Steder i Jylland, og disse Bar-

selgilder havde omtrent det samme Præg overalt; der er ingen særegne Skikke — saavidt mig bekjendt — at berette om her fra Egnen. I Almindelighed holdtes et sligt Gilde i 2 Dage, hvilket maa siges at være tilstrækkeligt i en saadan Anledning; men Folk yndede meget store og lystige Sammenkomster i hin Tid. — En gammel Byderemse, som ikke vides at have været brugt, undtagen for Spøgs Skyld, lyder saaledes:

»A sku bej te Basselgill
 fraa Madam Blankelill.
 Smør aa Brø, de haae wi it,
 Flæsk aa Kjød, de fær I it;
 — dæ sedder en Goes i wo Poet (Port) aa gjø' Plommer,
 de ska I ha, nær I kommer;
 men I ska sjel ta en Ski (Ske) mæ, helle (ellers) fær I
 it!« — —

Naar et Menneske var død, blev det strax lagt paa Straa; en Skilling blev lagt paa hvert Øje for at faa dem tillukkede, og en Salmebog under Hagen for at lukke den aabne Mund. Efterat Liget var begravet, samledes den nære Familie til Beværtning med Spise og Drikke; var det en velhavende Person, der var død, blev der holdt »Sup-Begrauels« (Beværtning med Suppe); ellers holdt man »Wellind-Begrauels«; bagefter kunde det til sine Tider trække langt ud med »Drammerne«, selv om det ikke dreves saa vidt, som Manden fortalte: »Dengang min Mowwer bløu joered, da haed wi ed faahle munter Begrauels!« —

Bryllupper.

Naar to unge, velhavende Mennesker havde fundet hinanden, skulde der ufravigelig holdes et af de tradi-

tionelle, langtrukne, 3—4 Dages Gilder med store Forberedelser, hvortil hørte, at Skafferen begyndte sit Arbejde med at »laane«, pynte op etc. en hel Maaned før Gildet. Han havde nok at gjøre med disse Forretninger indtil Bryllupsdagene, og derefter hengik igjen en Maaned, inden han atter fik alt i Orden, saa at man ser, at denne vigtige Bestillingsmand ikke kunde overkomme mange Gilder om Aaret. —

Forlovelsen kom i Stand paa mange Maader — som den da gør endnu —, enten ved Forældres Paavirkning, Kommissionærer eller efter tælles Tilbøjelighed. Ægteskabskommissionærene vare tidt forslagene Fyre, der pudsede godtroende Folk »Glarkisten af«, hvorom haves mange snurrige Historier.

Til Ex. fortælles følgende paalidelige Historie, i hvilken jeg dog fortier Navnene.

En stor Gaard paa Mols ejedes af en Enke, som endnu var i sin bedste Alder, og som det derfor nok kunde være værd at gøre sig Umage for at faa til Kone. Blandt dem, der havde Lyst til hende, var ogsaa en Gaardmand, ikke af de smaa, omme fra Aarhus-Kanten.

Imidlertid vilde han ikke falde med Døren ind i Huset og valgte derfor den mere fyrstelige Maade at lade sig repræsentere af en Ambassadør. Han havde en Karl, som var udrustet med diplomatiske Ævner og derfor godt skikket til Hværvet, især da Husbonden gav hans ydre Person en passende Politur i Form af nye »Klæes-Klæjr«, lange, besporede Støvler etc. Karlen fik den bedste Hest i Stalden som Ganger og travede afsted, efter at have faaet de nødvendige Instruxer med Hensyn til Frieriet. Men han var en lun Krabat. Da han kom saa vidt, at han fik Øje paa Konens Gaard, fik han Lyst til selv at eje den, glemte sin stakkels Husbonds Elskovskvaler og — gjorde selv Kur til Enken, der fandt

Behag i hans Person og gav ham sin Haand og sit Hjerte. — Hvad Husbonden sagde, vides ikke; men Karlen blev Gaardejer og var en dygtig og anset Mand.

At »besé sig« (at tage Vedkommendes Ejendom i Øjesyn) var en meget brugt Skik, i Særdeleshed naar begge Parterne havde traadt deres Børnesko og derfor ikke kunde nøjes med Kjærlighed og Kildevand alene, men fordrede noget mere vederhæftigt. Ofte førte denne »Beseelse« ikke til noget Resultat; men i andre Tilfælde dannede den Indledningen til et straalende Bryllup og et paafølgende jævnt lykkeligt Samliv.

Efter Trolovelsen, »Jagildet«, der holdtes og endnu holdes den Dag, de unge Folk ere »bløwwen indskrøwwen« og have bestilt Lysning, fulgte saa det store »Skrald«: Brylluppet.

— I gamle Dage — for et halvhundred Aar siden — da Folk ikke havde saa store Lokalteter i Stuehuset, at der kunde blive Plads til Dansen og den øyrige Lystighed i »Owwestouen« (Overstuen), maatte man bruge Loen¹⁾ til Dansesal og Spisestue. Rundt om, langs »Balkene« og Lervæggene, blev der, for at give Lokalet et festligt Præg, hængt Lagener og Dækkener op. Imidlertid kunde det hælde, at en og anden ivrig Danser kom for nær Udkanten af Loen og faldt under Lagenet ned i »Gollen« (det tilstødende Rum, hvori Kornet var ladet om Vinteren, men som var tomt henad Foraaret. Gulvet dér var noget lavere end Logulvet). En slig Begivenhed vakte megen Morskab og afgav Stof til Spøg og Latter; en Hentydning dertil findes i en gammeldags Vals, i hvis ene Del Omkvædet er: »Saa faldt han nier i Gollen!« —

¹⁾ »De æ lisaa glat som ed Lougol«, lyder et Mundheld, naar man vil betegne et fladt Stykke. Lergulvet i Loen var nemlig ved Tærskningen o. s. v. bleven faststampet og nogenlunde jævnt i Sammenligning med Lergulvene i Beboelseslejligheden.

Otte Dage før Brylluppet kom Bydemanden i Kisteklæder og gik omkring til dem, der skulde til Gilde, for at byde dem. Der blev i Almindelighed »baajjen ujjele« (budt yderlig) i Familjen for at faa saa megen Brudeskænk som muligt; — naturligvis blev derfor et rigt Næstsøskendebarn foretrukket for en fattig Fætter; — men den Adskillelse finder jo allevegne Sted. Omtrent samtidig med Indbydelsen kom »Forgangspigerne« i Gildeshuset for at hjælpe til med den huslige Gjerning: dække op, o. s. v.

Den Gang brugtes der Trætallerkener og Træskeer, som en Mand i Sognet havde paa Oplag og laante ud til hvert Gilde. Tallerkenerne vare slet og ret runde, flade Træbrikker; men de gjorde jo omtrent samme Nytte som det fineste Porcellæn. Desforuden laantes der andre manglende Gjenstande hos Naboerne, saa der var nok at bestille efter Gildet med at faa hver Ting tilbageleveret.

To Dage før Brylluppet kom de indbudte Gjæster med Smør, Høns og andre Naturalier. Der blev da samme Dag holdt »Fohngill« for Bidragyderne, ved hvilket der opvartedes med Vælling og Klipfisk og bagefter med Kaffe og Kaffepunsche¹⁾ eller klare Drammer og hjemmebrygget Gildesøl. Saa gik Gjæsterne hjem ud paa Natten eller henad Morgenstunden for at sove Sviren ud til den store Dag.

Endelig oprandt denne. Blandt de første, der mødte, vare Musikanterne, da de jo skulde modtage enhver kommende Gildesvogn med et Musikstykke.

Jeg tilføjer her nogle Bemærkninger om disse In-

¹⁾ I ældre Tider, da man ikke havde Raad til at bruge Kaffe og knap engang kjendte denne Drik, brugtes i Stedet varmt Øl, hvortil man fik et Stykke »Wostebrø« (bart Finbrød og Ost. Se ogsaa senere Bryllupsdagsfrokosten).

strumentalister, da »Spillemændene« jo altid have spillet en vis Rolle i alle fornøjelige Sammenkomster, og, skjøndt de ofte have maattet døje Grovheder og Fornærmelser, da Musikerne af nogle betragtes som et Stykke mekanisk Værktøj, er det dog tidt dem, der have holdt Humøret oppe i Selskabet. Den gammeldags Landsbymusik var dog ogsaa en meget simpel Ting. Noder var der kun faa eller ingen, der kjendte, og, naar en Spillemand blot kunde lire en 4—5 Visemelodier, Hamborgere og Valse udenad paa sin Fiol, var han »en faahle villele jen«. Til for ca. 50 Aar siden var Blæsemusik en ukjendt Ting i Størsteparten af Mols; Spillemændene brugte Violinerne baade ude og inde, og, blev der flere Stemmer, havde de en stor Forkjærlighed for at spille Melodi (1mo) allesammen. En gammel Musiker har saaledes fortalt, at »til Prokurator (Kaptajn?) Hanson paa Lyngsbækgaards Bryllup vare vi fem Musikantere, og vi spillede alle ligedan« (1ste Violin); — »saa kunde hun skære!« tilføjede han beundrende. Samme Mand spillede paa en Blik-Violin, i hvilken han — efter Sigende — havde kogt Kaffe, medens han var til Orlogs.

Men: tilbage til vore Gilde-Musikanter! De (der var gjerne to) maatte, naar de havde faaet en Bid Brød, ud i Porten og staa udenfor Gaarden, naar der kom nogen kjørende. Var det Regnvejr, og de derfor vilde søge Ly i Porten, medens de musicerede, fik de Folks Vrede, idet Ceremoniellet fordrede, at de skulde staa udenfor Gaarden og der tage imod Gjæsterne. De maatte da gjøre gode Miner til slet Spil og ud i Regnen igjen; bag-efter kunde de saa hælde Vandet ud af Klanghullerne. Hvis Musikken ikke skulde med til Kirken, hvilket dog var meget i Brug, gave de blot et lille Afskedsstykke, naar Brudeskaren kjørt, og gik derefter ind og fik lidt »Leve-maade«, inden Toget kom tilbage, da der under det rig-

tige Bryllupsmaaltid skulde »spelles øwwe Buer« (over Borde).

Som Bevis paa, at Tidens Luxus ikke var stor, kan nævnes, at den Frokost, Gæsterne fik, naar de ankom til Gildehuset, bestød i Ost og tørt Brød med en Skaal varmt Øl til¹⁾.

Bryllupsbordet var blevet dækket færdigt, medens Brudeskaren var borte. Rundt omkring i Løen, foroven og langs Siderne, var der Dagen i Forvejen blevet pyntet med Grangrene; — hvor Brudeparret skulde sidde, blev der smykket med særlig Omhu: der hang et Spejl, et Skilderi el. l. over Pladsen, omgivet af Grankviste. Paa Bordene, som vare sammenføjede af flere Brædder, vare Lagener bredte (i Mangel af saa store Duge), og en Trætallerken og en Træske lagt til hver Gjæst; Kniv og, om behøvedes, Gaffel bragte Gjæsterne selv med.

Imidlertid kom Brudeskaren fra Kirke, og efter en uendelig Ønsken-til-Lykke og den behørig Musik (— Spillemandene toge naturligvis mod Toget —) blev man, efter megen Nøden, da jo ingen vilde synes fremtrængende, endelig placeret om Bordene. Nu kom Suppen paa Bordet; — det var Hønskjødsuppe, man fik; der blev nemlig ikke kogt andet Kjød end de Høns, man

1) Paa Samsø, hvor der aldrig holdtes mere end 1 Døgn's Gilde, bleve Fruentimmerne, inden man tog til Kirke, opvartede med saakaldet »Koldskaal«, hvilken Ret bestod i Tvebakker og varmt Øl, der af de to Brudepiger blev baaret rundt i Sølvbægere, hvori der laa en Ske til at søbe med. Pigerne standsede for hver Kvinde, medens hun søbede. Bagefter blev der dækket Kaffeboard.

Ved disse Bryllupper fik man en meget udsøgt Levemaade: Gaasesteg, fine Kager etc., ligesom man nuomstunder allevegne faar ved Bondebryllupper. Det synes, at man ikke andre Steder i Landet har nøjedes med saa tarvelig Kost, som ved de fordums Gilder paa Mols.

havde faaet i »Fohn«. — »Ta no je' Skier aa læ Mad- den smaaeg jer!« opfordrede Skafferen, og Redskaberne kom snart i Gang. Spille-mændene gave nu »Musik øwwe Buer« tilbedste, og efter Suppen kom Kjødet, som lige netop strakte saalangt, at hver fik et lille Stykke, som, dyppet i Salt, spistes til »Kaaegmelmadder«.

Nu gik der en Tallerken rundt til Spille-mændene og Kokkekonen; paa den lagde hver Gjæst sin Skjærv, — Børnene Enestekillinger, som de i Forvejen vare blevne forsynede med til dette Brug.

Konen fik det halve af det indsamlede til sin Part, medens Musikerne maatte nøjes med Resten til Deling.

Efter endt Maaltid hævdede Skafferen Taffelet ved at »læse fra Bords« med en gudelig Bøn eller en Salme. Tilsidst sagde han: »Sed no wal i Herrens Frej aa wal-bekom' je' Maalti': — Smoner' aa Pasianter'¹⁾ ow-dække Bueren!« — Folk rejste sig og sagde Tak for Mad; Mændene fik Piberne i Gang og gik udenfor at se paa Kreaturerne o. s. v., medens Kvinderne betragtede »Staaesen«, og »Kokkefolken« og Spille-mændene fik sig nu et Foder, inden det kom til at gaa løs med Dansen.

Naar denne begyndte, dansede Skafferen ud i »Bruj- valsen«, først med Bruden, som han derefter gav til Brudgommen, dernæst med Brude- og Forgangspigerne og Brudekonerne; hver af de Først- og Sidstnævnte til- delte han en Kavaller, henholdsvis blandt »Ungkaals- førerne« og »Mandsførerne«; — Forgangspigerne fik en blandt det øvrige Selskab. Naar Skafferen var færdig med sit Hværv, dansede Brudeparret for, derefter hele Brudefølget, og tilsidst hvem af Selskabet, der havde Lyst. Der blev hængt i med Dansen til den lyse Morgen.

¹⁾ Pasianter er vist det gamle Persevanter o: opvartende Smaa- drenge hos Ridderne. Betydningen af Smoner kjendes ikke.

Saa skiltes man, efter at have nydt en Bid Brød, for at komme hjem og faa sovet lidt til næste Nat.

Anden Dagen gav Folk Møde hen paa Eftermiddagen; med et »Tak for i Aws (Aftes)!« hilstes Vært og Værtinde og det øvrige Personale. Naar Gjæsterne vare mødte fuldtalligt, blev der budt til Bords. I Almindelighed blev der denne Dag opvartet med Risengrød som første Ret og Bergfisk med Sennepssauce som anden.

Naar Skafferen kom med det første Fad Risengrød (»Brujgrøden«), snublede han altid paa Dørtærskelen og faldt, saa lang han var, ind i Stuen, medens Fadet gled fra ham og sloges mod Lergulvet i hundrede Stykker. Der blev en almindelig Latter, da »Uheldet« kjendtes som en gammel, ufravigelig Skik, der brugtes ved hvert Bryllup. Skafferen havde taget et gammelt Lerfad, fyldt det med Sand — det skulde forestille Risengrøden — og strøet et godt Lag Tørvesmuld ovenpaa — det var Kanel —; saa var »Brujgrøden« færdig til sit Brug: at væltes ud paa Gulvet. Manden rejste sig snart op igen, meget bedrøvet over, at han havde været saa ulykkelig at spille den dejlige Grød, og hans Fortvivlelse gav Anledning til endnu mere Spøg og Munterhed. Medens Forgangspigerne fejede Skaarene og Sandet op, kom Skafferen med det rigtige Fad Grød, som uden Uheld kom til at dampe foran Brudeparret. Naar alle Grødfadene vare opstillede, tog man fat paa Skeerne og forsynede sig, medens Musikken spillede op. Opvarterne gik rundt med smaa »Amdamspotter«¹⁾ fulde af smeltet Smør, og hældte jævnligen deraf i Smørhullerne, medens de opfordrede Folk til »aa faasywn sæ«. Naar Grøden var fortæret, kom Fisken. Ogsaa under denne Ret gik Opvarterne rundt

¹⁾ Lerpotter med en Tud. (»Amdam« betegnede ellers i daglig Tale: Stivelse.)

med smeltet Smør og hældte det i Saucen; Skafferen kunde da bruge Udtryk som: »Wel I ha no Hundfjet!« — »La mæ gi jer no Kattalle (Kattetalg)!« — etc.

Saa dansede man igjen hele Natten, og — kort at fortælle — tredje Dagen blev man atter beværtet som den første Dag med Suppe og Hønsekjød, og efter Dansen den paafølgende Nat var det egentlige Gilde endelig forbi, og hver Mand tog til sit, vel tilfreds for denne Gang. Kun den nærmeste Familie, tilligemed Musikerne, blev anmodet om at komme den fjerde Dag til »Froukost«. Den Dag fik Opvarterne sig en lille Svingom som Erstatning for de foregaaende Dages Arbejde; men endelig fik da ogsaa det Ende, og de sidste Gjæster toge bort. Musikerne delte de indkomne Spillemandspenge, som Gjæsterne havde givet; — i Almindelighed passede den gamle Antagelse, at ligesaa mange Skillinger, der vankede »øwwe Buer«, ligesaa mange Mark fik de om Natten. Af Husmoderen fik de hver en »Spellmandskaahg«, enten med et Faarelaar eller en Pølse i Tilgift, og dermed var Gildet ogsaa sluttet for deres Vedkommende. — Men — som før omtalt — først en Maaned senere vare Gildesporene udslettede, og Folkene i Gaarden fik Ro igen, — til den næste Datter skulde giftes; thi Brudens Forældre skulde altid gjøre Gildet.

Til Familielivets Festdage kunde endvidere henregnes de her paa Egnen forud bekjendte »Daavvelgiller« (Dobbelgilder), som afholdtes, naar en Hus- eller Gaardmand havde lidt Tab paa en eller anden Maade, t. Ex. mistet et Kreatur, en Gris o. l. og derfor trængte til Hjælp til Erstatning af Tabet. I dette Øjemed købte han en Kage el. l., om hvilken Gevinst Gjæsterne kastede Tærninger ved »Daavvelgilled«, ved hvilket de fik gratis Musik, men betalte en vis, forud fastsat Pris for hvert Tærningkast, hvorved Manden forskaffede sig en ofte ret betydelig

Indtægt, da Prisen var sat temmelig høj for Øjemedets Skyld, og der i Almindelighed vare mødte mange Folk, baade inden- og udensogns. Hver Mand, som gjorde et Kast, fik i Tilgift en »Dram«, og der var mangengang en stor Kappelyst, ikke saameget for den ene Gevinsts Skyld, som for at se, hvem der kunde »vende de fleste Øjne«. Den, der enten kunde vende 6 Øjne op 3 Gange i Træk eller ogsaa slaa den hvide Side i Vejret i 3 Kast, havde vundet Gevinsten; men, dersom dette skete først paa Natten, købte Manden den igjen af Vedkommende, for paany at lade Folk kaste om den. Sommetider blev Antallet af de Øjne, Enhver slog, skrevet op, og Tallene sammenlagte ved Gildets Slutning: den, der da havde det højeste Antal, havde vundet Gevinsten¹⁾.

Af andre Gilder blev der afholdt: »Kaaergiller«, de allerede omtalte »Skorrgiller« samt Oldermandsgilder; men, da de ere bekendte fra andre Egne, om end i en noget anden Form, skal jeg ikke yderligere omtale dem.

6. Ordsprog og Mundheld.

Der findes sikkert overalt i Jylland en Mængde Ordsprog i Almuens Tale, der komme frem, efter gammel, nedarvet Vane, ved given Lejlighed, uden at paaagtes synderligt udover Øjeblikkets Brug. Og dog ligger der i mange af disse Dialekt-Mundheld megen karakteristisk Opfattelsesævne og Livserfaring gjemt, naar man gaar nærmere til Bunds i dem, hvorfor de bør mindes som et Led af Almuens Aandsliv.

¹⁾ Smlgn. E. T. Kristensen i »Jylland« S. 76.

Det er naturligvis ugjærligt at afgrænse visse Ord-
 sprog indenfor visse Egne, idet de — naar de rent sted-
 lige undtages — bruges baade her og der, om end i
 forskjellig Form og Mening. — Af nedenstaaende lille Ud-
 valg kan derfor ganske vist flere forekomme ogsaa uden-
 for Mols; men her paa Egnen bruges de i hvert Fald om-
 trent alle den Dag i Dag, — især af de Ældre.

»Do mien ed uj¹⁾, lisom Lier Lauses Fiol,« siges
 der til en, som ikke rigtig véd, hvordan han skal be-
 lægge sine Ord. (Denne Lier Lauses Fiol har vel ikke
 været af de mest klangfulde, kan man slutte sig til.)
 Imidlertid er det heller ikke godt at have et altfor villigt
 Snakketøj, saa man bliver aabenmundet: »Do kaaen it
 tih ed Ord øwwer en Landweij«, siges der til en saadan
 »Gaaevert« (Sladderhank), der ikke en Gang kan gaa
 saa kort et Stykke Vej som tværsøver Gaden uden at
 sladre af Skole. Derimod: »Mæ en stell Mund aa en
 trow Hoend kaa' do rejs Verden omkring«.

»Den flywwend Fowl fæe noued, den læggend fær
 it«, siger et andet Ordsprog, der maner til Arbejdsom-
 hed. Dovenskab faar Spot og Latter: »Han gæe (gaar)
 mæ den læettest Hammer«²⁾, siges der om en, der tager
 sig det lidt mageligt; — ligeledes: »Han edder, saa han
 sweder, aa arbejder, te han frys'«, og »Han æ saa dow-
 wen som Lui«³⁾ etc — »Snak aa Tak, de døh Smejens
 Kat ow«, formaner letsindige Folk, der ikke passe at
 faa noget ud af deres Arbejde; Vedkommende kan da
 sucke resigneret: »Jaja! — de æ Fattemand's Trussel!«

1) Du mener det ud o: Du udtaler ikke din Mening, saa at man
 klart kan forstaa den, men maa gætte sig til det halve.

2) »letteste Hammer« betegner egentlig: korteste Stykke af Ham-
 melen; der menes altsaa det mindst anstrængende Arbejde

3) »Lui« o: Lud. Deraf Ordet: luddoven.

»Næe di fløder i Halsen, saa kaa di kien (kjærne) i R—!«
 er en Snært til Ødelande, der fylde i sig uden at tænke
 over Følgerne. »En stoend Søjpihg, en seddend Kokke-
 pihg aa en grædend Bejler, de æ skidt de hiele«, lyder
 et andet Mundheld, nærmest til Spot for Dovenskab.

»Næe (naar) Folk blywwe gammel, saa blywwe di
 lojjele (løjerlige),« siges der om en, »der æ bløuen
 baahne« (barnagtig, gaaende i Barndom); men dog er
 der Respekt for Alderdommen, idet det f. Ex. hedder:
 »Di gammel Stuij (Stude) haa di stywwest Huen (Horn)«,
 hvormed menes, at prøvede, ældre Folk, der have døjet
 Modgang, have mere Kraft til at bære Livets Omskiftel-
 ser end den uerfarne Ungdom.

Man maa ikke foragte nogen paa Grund af Legems-
 fejl, hvilke det nu end ere:

»Di er aall gue, Wohæer skaahver,
 Somm grin aa somm gaahver.«

»En gu Omgang, de æ bæjjer end en skien Profit«;
 man maa hellere tabe lidt ved sine gode Venner end
 berige sig paa deres Bekostning og derved forskjertse
 Venskabet. I Henseende til Omgangen med onde, falske
 Mennesker faar man den Leveregel: »En ska gø Skidt
 godt, for it aa ha uendt ow ed«; — altsaa være hjælp-
 som, selv imod sin Vilje, for ikke at faa stadig Ærgrelse,
 endskjøndt: »Der æ ængen (ingen), dæ kaa undgo Klaffer's
 (Bagtalers) Mundh.« — »De' er it godt, næe dæ komme
 tow Styww i jen Sæk«; det fører ikke til Held for nogen
 af Parterne.

Brovtere og Storskrydere faa rigtig læst Texten.
 »Somm praael aa haaer it, somm skrigger aa skaaer it,«
 siger et Ordsprog, der tillige tager Sigte paa de med
 Urette klagende Personer, som tidt erhvæve sig noget
 paa virkelig trængendes Bekostning. Til denne Slags

Folk siges der spottende: »Do grædde mæ tører Øwn, lisom Thyrris Gris.« Endvidere hedder det til dem, der ville gøre sig vigtige: »Do æ saa klog, at do ku toll aa wæ blind, — næe de it wa faa dit Sywns Skøld,« eller: »Do kaa nok hous trej Daww fæn (førend) do bløw føj!« — »Do er en stoue Dræng, do kaa pass din Moues Træsker (Træsko),« siges der spottende til et forkælet Barn. »Ta dinn Træsker o, din Mouer sedder it hjemm aa binne Hues te dæ,« formaner en vilter Person, der springer om paa Hosesokker. — »Dengang min Mowwer ga mæ ed Forklæ, da ga hun mæ en Karkluj,« ytres der spøgende, naar Kvindfolkene tørre af i en Hast med Kanten af Forklædet.

»Den Ti, dæ gæe godt, kommer it ildh (ilde),« er et Sprog, der maner til at være tilfreds, naar man har det godt; thi Lykkens Dag kommer aldrig med bitre Minder senere hen. »La wos aalle (aldrig) fo ed renger, end wi kaa gi hinaahn en Tønd' Row (Rug) aa en Sih Flæsk,« lyder et gemytligt Mundheld, der ikke er saa nøjsomt som det, der siger: »Tend El aa tik Bre' (tyndt Øl og tykt Brød), de kaa wi løw we«; — det kunne Fattigfolk bevidne, der sidde med mange Børn, men kun have lidt at ernære dem med: »Manne Mund' gjø tomm Faahd«; — der kan lidt ikke forslaa; »Oered (Aaret) æ lang, Dawwen æ manne aa Moelen (Maaltiderne) æ flier«; — der skal noget til hver Dag. — »Dawle Styll (Støtte) æ bæjjer end ed Fjerringka' Pærer,« er et halvt humoristisk Ordsprog, som mener, at den, som faar »baadde i Rues aa i Pues«¹⁾ kan sagtens begaa sig; — i modsat Fald maa man befitte sig paa Nøjsomhed: »Dæ kaa gnawwes let (lidt) ow ed Biin; men it (Ingen-ting) ow en Stiin,« — det kunde være meget ringere;

¹⁾ Baade i »Pose og Sæk« (Ruse).

thi »Lidt haar aasse Lod.« og »Mawwer Mad æ bæjjer end tom Fad«. Fremdeles: »De æ bæjjer aa wær i Wes (Vished) end i Wow«.

»Hvem, dæ wel ha aald de, di sier,
di kaa græhd, næe di anne lier (lér),« —

er en Advarsel mod Pragtsyge o. l. Man skal sætte Stævne efter Ævne; ellers kommer man til at gaa med Bettelstaven, naar de andre ere i Behold.

»Hwem, dæ haa nok aa bih aa brændh,
di kaa sed we Kakkelowndind aa grændh« (gotte sig),

hedder det. Den Slags Folk kan sagtens; det er ikke saadan for dem, der mangler begge Dele.

»Worred æ godt Fuer (Foder) i Trang«. »Worred« kaldes de Levninger af Foderet, som kunne opsamles i Baasene, altsaa noget, som Kreaturerne have vraget, saa at det ikke er for det bedste, naar man i Fodertrang skal ty dertil. I daglig Tale bruges Ordsproget, naar man maa nøjes med det ringere i Mangel af det bedre.

»De er ed uend Lyw aa døww (døje),
mæ en arrig Kwind aa løww,«

kan den Mand bevidne, som maa trækkes Livet igjennem med en »Gal-Rawten« (Udtr. for en trættekær eller løstagtig Kone); det er ikke saa sært, om han »blyww lisaa ki (ked) ow ed, som Katter er ow Sennop,« og slaar sig til Flasken, for hvilken han dog advares: »Brændvin er en gu Tjenner, men en skidt Haasbend«; den maa ikke faa for megen Magt over Folk, saa Klukflasken bliver deres Herre; som Tjener gaar den endda an: »Te Moed (Maade) er aaldting godt«; »Moeden æ gu, næe blot den ku passes«; men se, det kan den sjældent: »Dæ ska mier te de mier, som hun saah, Myren,

hun p— i Hawwed (Havet),« og naar der bliver drukket saalænge, at »Brændvinen, de blywwe sød, saa ska di ta dem i Ajt (Agt)!«

»Hvo sin Dug glehmer aa breh,
mo ha sin Karkluj tereh,«

er et af de huslige Ordsprog, ligesom: »De er en Toev (Taabe), dæ haar it aa koeg,« ikke sørger for at faa noget skaffet til Vinterhold. Er der ikke ret meget at sætte paa Bordet, siges der tidt: »No foer I aa diel mæ Munnen', lisom Hunnen'«. Meningen er, at, da der ikke er nok til, at Husmoderen kan dele det ud i Portioner, maa Folkene dele det, som de bedst kunne komme til Rette. »Hvo, som ikke møder til Spisen, maa have Spisen forlisen,« siges der til Efternølere. Naar Børn spørge: »Aa, mo a it prøw?« saa kunne de sommetider faa det Svar: »Prøwrøw æ dø!« Om brøstfældige Sager siger man: »Raadden, de æ snaae braadden (itubrudt)«.

Af humoristiske Ordsprog anføres: »Swup! saah Maren Loutens, hun hog hinne Nies i Mjelgrøden«; — »De ska smaaeg ow noued, saah Kuenen, hun spøtt i Koenlen«; — »Do spøtte saa fjjet, wi fo snaae Frost«. — »A mo low, a haae dæ, ihwæ a sien fæe te Bouser te dæ,« siges der for Spøg til en hjælpsom Ven. »»A kenne Krujed (Krudtet)«, saah Fannen, han skød mæ Taarre-aahsk (Tørveaske).« — »De skjelles aj, lisom Dejnens Prehken,« siges der ogsaa for Spøg; det samme gjælder »Borremesterens Wellind (Velling),« »Kjesten Smejs Ævvelskywver« og maaske flere Ting. Lignende er: »De gær i jet, lisom Madammens Klomper«. Naar man knækker et Ben for at faa Marven, kan man ofte høre følgende Mundheld: »Dem, dæ knække Bien te Marren, di wel kom te aa bræk Wægger te Pigger!« — »Do æ saa fjette om Munnind, som do saa sku uj aa fæjst Pigger!«

Skrædderne faa ogsaa deres Skudsmaal, hvilket de sjældent undgaa, hvor der er vittige Hoveder tilstede.

»En Skræjjer aa en S—,
de haa jet aa beti (betyde);«

det er just ikke smigrende; ligeledes:

»En Skræjjer aa en Sow,
de æ Tow (2)!«

Det, at »dæ ska sejsten Skræjjere te aa wehnd en Pandkag«, tyder heller ikke paa nogen fordelagtig Mening om Standen; imidlertid maa det jo tages for, hvad det er, — nemlig Spøg.

Spøgefulde ere ligeledes følgende, meget gamle, lokale Mundheld:

»Do æ hoer i Kanten, lisom Grænfeld Wost.«

»Wi ska brøgg i Muen, lisom Foulsø Kwinner.«

»Do tøgger awt om, lisom Basballe Wæjjer.«

»Do æ hwep te Sinds (hastig, lunefuld), lisom di Egaa Gjes.« —

Om simple og brøstfældige Ting hedder det: »De æ godt nok aa gi te di Egens Giller«; der bruges ogsaa det Udtryk, naar man gaar til Egens eller Rønde: »Wi ska hejn aa si te di Egens Gjes aa di Rønd' Hawmohger (-maager)!« — At »ligne Hælles Jordemoder paa Tunø« betegner at være Andre ulig. —

Af Profetier om Vejret anføres:

»Søndawswejr te Meja (Middag),
de waar Ugen uj te Freja (Fredag)«;

»Næe Himlen æ som skruppet Tow (Uld), saa fo wi Rejn, de kaaen I trow«; — »Naar Røgen ej fra Huset gaar, et andet Vejr der forestaar« o. s. v. For Spøg

siges der til unge Folk, der møde nok saa vigtigt med Piben i Munden: »De æ Tejn te godt Wejr, næe Pindswinen de begønner aa go mæ Stro i Munnen, saa wel di snaae legg!«

Om Hejre, Klinte, Kiddike og Skjaller hedder det:

»Hejer aa Klit
kaa Buenen nit' (nytte);
men Kehs aa Skraahd
gjø Buenen Skaahd.

7. Hus og Hjem.

Bygningsmaaden paa Mols var den i det øvrige Jylland almindelige: Bindingsværk og klinede Lervægge, enten opførte af raa Lersten eller »vendrede«. Disse prunkløse og tarvelige Vaaninger fik først deres Banesaar i Fyrreerne; — nu findes der næsten ingen, idet nye, tidsvarende Bygninger overalt have afløst de forældede. Især i Regnvejre vare Lervæggene uholdbare, idet Leret blødgjordes, og det passerede sommetider, at en Væg »regnede ind«.

Indgangsdøren var lav. Folk vilde i hin Tid have saalidt muligt »Hwoll po Hus't« for Kuldens Skyld; derfor vare ogsaa Vinduerne, med de grønne Ruder, smaa, og der var saa lavt som muligt under Loftet. Der fandtes en i Almindelighed lille Forstue, inden man — over et højt Dørtrin, gennem en lav Dør — kom ind i »Dawlestouen«, der tillige var Sovekammer. Man brugte »Kohvsænger« (Alkover), der vare opsatte langs Væggen ligefor Vinduerne og altsaa dannede et Panel for denne Væg, i Særdeleshed naar de vare med »Skrehder« (Træskodder); ellers hang et spraglet, storblomstret Sirt-

ses Gardin for Aabningen¹⁾. Der var gjerne to eller tre Alkover langs Væggen.

Gulvet var af Ler og ved den daglige Gang og Færdsel slidt i Bakker og Dale. Især under Bordet og foran Sengen var der dybe Huller, og Leret i disse blødgjordes ved Fugt, Spyt, o. l., saa det for det meste dannede et Ælte, der ikke var behageligt.

Opvarmningen i Dagligstuen blev enten besørget af en Bilæggerovn eller af en opmuret, ejendommelig Ler-Kamin, som kaldtes en »Lertuht« og udmundede i Skorstenen. Den var gjerne lidt kegleformig opefter, og ca. 1 Alen fra Gulvet var Indfyriingsaabningen, foran hvilken der var muret et udstaaende Skjød, hvorpaa man kunde rage Gløderne ud fra Ildstedet til derved at vedligeholde Varmen i en Kjedel eller Pande, der saaledes holdtes mere parat under Maaltidet.

Bohavet var lignende det, man andre Steder brugte i Bondestuer, ikke mere end det højst nødvendige, og tarveligt var det selvfølgelig i de trange Tider.

Væggeprydelser var der faa af: somme Steder »Himmelbreve« eller Godtkøbs-Farvetryk af tysk Fabrikat, enten indfattede i simple Rammer eller fordetmeste klistrede op paa Væggen med Gær; — dermed vare Folk godt fornøjede for 50—100 Aar siden.

»Owwestouen« var det fineste Rum, hvor Familiens Værdisager (Linned, Klædningsstykker o. l.) vare gjemte i »Klækkiester« og »Drowkiester«; og hvad øvrigt kostbart man havde af Lertøj o. s. v. var opstillet i denne Stue, som altid var mere »hejdet« end de øvrige.

I Kjøkkenet var det opmurede Fyrsted, hvor Maden

¹⁾ Sengeomhænget var som oftest af blaåt Lærred med paa-trykte hvide Blomster, og Kappen foroven var kantet med Frynser. N.:

tilberedtes. Hvor man havde en »Wæwwild« (Væv), var der i Almindelighed »Væwstou« (Vævestue) ved Siden af Kjøkkenen og Bryggers.

I Udhusene, ved Siden af Stalden, var det primitive Karlekammer, hvor der lige var Plads til Karlens Klædekiste, og nogle Fjæl, der var slaaede op til et Sengested, fuldstændiggjorde Møblementet. Der var saa lavt til Loftet, at Karlen maatte krumme Ryggen, naar han stod oprejst derinde, og Loftet var ofte ikke andet end Stænger, hvorpaa der var »lajet« (ladet) Foder ligesom over Kohuset og Stalden; at der ofte dryssede Høsmul ned, og at et saadant Loft var alt andet end behageligt, siger sig selv.

Ofte havde Kreaturerne lige saa lidt Plads, og der er maaske flere, der have været i ligesaa stor Forlegenhed, som en Gang en Husmand. Han var tillige »Spelman« og havde været ude at musicere om Natten. Om Morgenen anmodede man ham om at blive og sove ud; men han afslog det bestemt, fordi hans Ko stod og skulde kælve, men ikke kunde, før han kom hjem og skaffede saamegen Plads, at Kælvingen kunde foregaa! —

8. Smaatræk fra det daglige Liv.

1. Som Lysestage til Tællelysene benyttedes fra ældgammel Tid en virkelig Ørneklo, som med Tæerne stod paa Bordet, medens Lyset blev stukket i Benpiben. En saadan, saakaldet »Lywsklou« var temmelig almindelig; det var gammelt Arvegods. Nu haves ikke andet tilbage end Benævnelsen, som bruges om almindelige Lysestager.

2. Tjenestefolk, som skiftede Plads til November, bleve før kaldte »Helmesser«, sagtens fordi Novem-

bersdag af enkelte Gamle kaldes »Helses« 3: Allehelgensdag.

3. Naar Kornet var opmejet i Høsten, og Høstfolkene kom hjem fra Marken den Dag, det sidste Skaar var slaaet, stillede de sig i Gaarden uden for Vinduerne, og Høstmændene strøge deres Leer af alle Kræfter. Det kaldtes »at stryge for Kaalen«, og Meningen dermed var, at, hvis Husbonden ikke hurtig nok kom med en Snaps, saa vilde Folkene ned i Kaalgaarden og hugge Kaalene om til Straf. Det hele var naturligvis Kommers og gav Anledning til megen Spøg, naar Manden kom ud med Brændevin og Øl og bad om, at de endelig ikke maatte hugge hans Kaal om.

4. Af Bylavets Skikke kan nævnes, at hver ny Mand skulde gjøre et Gilde for de andre, hvilken Skik ogsaa har været brugt andensteds i Landet; her kaldtes et sligt Gilde »Grandlaw« (Nabolag). I Strands bruges denne Skik endnu, men ikke i det øvrige Vistoft Sogn¹.

Naar Bymændene skulde samles i kommunale Anliggende (Skatter til Kommunen etc.), sendte Oldermændene et Bud ud, der skulde »kald' te Talli«, som det hed. Udtrykket kom af et Redskab, kaldet »Tallistokken, hvori Bødemærker udskares.

5. Af Hyrderemser nævnes her et Par:

»Oered æ lang,
 Dauen æ manne,
 Melmadderen æ smo,
 Hjoeren skal aaldtin' go;
 tihle op aa sille i Sæng,
 Pokker sku tien (tjene) min Haasbend faa Dreng!« —

¹ Nævnte Gjæstebud finder endnu Sted i flere Byer i Ælbelt og Grenaa Egnen under Navn af »Indgangsgilde«, forhen »Indgangsbrændevin«. Brændevin søbedes tidligere med Skeer; — derfor spurgtes: »Kan Du give noget i Skaaret?« N.

Til Mejeren, den meget lang- og tyndbenede Edderkop, knytter sig flg. Remse, tilligemed et grimt Dyrplageri, som vel ikke har været brugt her paa Egnen, men været meget almindelig i Sønderherred blandt Hyrdedrengene. Naar de havde faaet fat i et sligt Dyr, fremsagde de gjen-tagende Remsen:

»Wolle, Wolle, Wæjjerloer!
 sej mæ, hue min Kjærrest buer,
 helle ska dit høuer (wenster) Bien hówles ow dæ!«

For hver Gang rykkedes et Ben af det arme Dyr, og tilsidst slængtes den benløse Krop bort.

6. Børn bruge endnu at rykke hinanden i Fingrene, én for én; for hver Finger, det knager i, faar Vedk: en Kjæreste; — ligeledes kaste de Havrekjærner paa hverandre; Antallet af de i Tøjet hængende Kjærner er de tilkommende Kjæresters.

7. I gamle Dage brugtes ofte meget radikale Kure, baade for den ene og anden Sygdom. En af de mest krasse var dog vistnok »at springe fra Beghatten«, som den kaldtes. Denne rædsomme Kurmethode bestod i, at den Person, som var plaget med skurvet Hovedbund (mod denne Sygdom brugtes nemlig Kuren), steg op paa en Stol, over hvilken der i et stærkt Reb hang ned fra Loftet en rund Hue af Læder eller andet sejt Stof, indvendigt forsynet med et godt Lag Beg. Nu trykkede Vedkommende denne Hue ned paa sit Hoved og fik den til at klistre sig godt fast, hvorpaa han med et fortvivlet Hop sprang ned af Stolen. Ved det voldsomme Ryk reves hele Overhuden med Skurv og samt af Hovedet og blev siddende i Beghatten; det virkede altsaa som en Slags Skalpering og bortryddede Ondet fra Grunden af. Imidlertid kunde det hændes, at Kuren maatte gjentages efter Aars Forløb; der var endog en Mand, der tre Gange

havde sprunget fra Beghatten; der hørte unægteligt Mod og Viljeskraft dertil!

8. Til Husum trak Studedriverne for godt 50 Aar siden deres store Kreaturkobler for Holstenskrangerne. Paa disse Fodrejser oplevedes der meget, som siden gav rigeligt Stof til Beretninger, og der cirkulere mange Historier fra den Tid, hvilke jeg dog ikke nærmere vil omtale; kun vil jeg, efter en gammel Kvægdrivers egen Mund, berette om Fortjenesten ved en saadan Tur. »Wi fek 4 Specier faa Turen; di 2 ga wi uj te Faatæring, aa næe wi kom te Hadersløw, saa kjøft wi Wiser faa di anne (andre) 2. Wi fek dem faa tre Skjelling Arket, aa, næe wi kom hjem, saa saall (solgte) wi dem igjen aa fek fier!« Paa denne Maade forøgede de Fortjenesten efter fattig Lejlighed.

9. Stueuhrsfabrikanten i Dejret.

Medens man i vor Tid her i Danmark, saa at sige hver Dag, hører Tale om nye og ofte betydningsfulde Fremskridt i de allerfleste Industrigrene, er der dog enkelte Fag, i hvilke vor solide, indenlandske Haandindustri er trængt tilbage og underkuet af den langt daarligere, men billige, udenlandske Maskinindustri; — det er netop Tilfældet med den Næringsgren, som de følgende Linier omhandle: nemlig Stueuhrsfabrikationen.

Det Arbejde, som er præsteret i denne Genre af de fordums Stueuhrmagere, besidder vel ikke den Glans, som de tyske, moderne Stueuhre have ved et flygtigt Øjekast; men, ser man nøjere til, opdager man let den store Forskjel, idet de nu hundrekaarige, danske Uhre bære Præget af en langt større Hensigtsmæssighed og Soliditet end de

nyere. Især i de fordums, fugtige Bondestuer have disse Stueuhre holdt sig forbavsende godt, og man kan kun beklage, at denne opmuntringsværdige Industri er bleven aldeles nedlagt, grundet paa Fabrikkerens ødelæggende Magt over det mindre Haandværk.

»Klokmagterne« vare gjerne jævne Landsbyfolk, der, udelukkende ved at gjøre ældre Stueuhre i Stand og forfærdige nye (Lommeuhre befattede de sig ikke med), tjente det nødvendige Livsophold.

Den eneste Haandværker i denne Næringsvej her paa Mols var Peder Møller i Dejret (Tved Sogn), — en dygtig Mand, af hvis Stueuhre der endnu — trindt om paa Mols, især i Tved og Vistoft Sogne — findes mange, der, skjøndt de nu have gjort Tjeneste i tre Menneskealdr, dog ere omtrent lige saa gode som nye.

Peder Møller var, saavidt vides, født i Thy, omtrent i Midten af forrige Aarhundrede, og modtog sin Uddannelse hos Jens Villadsen Bundgaard, der var en bekjendt Stueuhrmager i Thy. Fra først af var Peder Møller hos en Slægting, der var Møller, og hvis Bedrift han skulde arve; men denne sikre Udsigt forlod han, da Lysten drev ham til at tage fat paa sit senere Haandværk, i hvilket han, efter de Tidens Forhold, drev det til at præstere noget virkeligt reelt og godt, især naar man tager Hensyn til, at de Hjælpeidler (Maskiner o. l.) til Haandens Arbejde, man dengang havde, vare meget ufuldkomne. De vare selvforfærdigede efter ældre Modeller, og man kjendte naturligvis intet bedre. Efter sit Ophold paa Møllen fik Peder sit Tilnavn: Møller, som han sidenefter altid brugte til Efternavn; — hans Familienavn var Jensen. Da han kom til Dejret, tog han Bolig i et Hus, kaldet Blanderhuset, hvorfor han her paa Egnen benævntes »Pé Blander«, under hvilket Navn han er mest bekjendt.

Han blev kaldet fra Thy til Tved Sogn af en mær-

kelig Aarsag: — for at give Vejledning i at skære Tørv. Han havde nemlig en Ungdomsven, der havde studeret og nu var Præst i Tved; det var den berømte Provst Winding, som var en Præstesøn fra Vestervig. Denne skrev efter Peder Møller i nævnte Anledning, da han gjerne vilde drage Nytte af en til Præstegaarden hørende Tørvemose, og Uhrmageren kom hened — og blev her med det samme. En af hans første Bestillinger var, at han en hel Dag gik rundt i Tved Sogn, søgende efter Støbesand, hvilket han maatte sikre sig, inden han kunde nedsætte sig her, da det ikke kunde undværes, fordi han selv maatte støbe Klokker, Tinkranse og Hjørnestykker til Skiver, Pendullinser, Hjul o. s. fr. Oppe paa Isgaard Mark fandt han det søgte, og nu begyndte han at arbejde. Det første Uhr forfærdigede han til Provst Winding; — det ejes nu af Gaardejer P. Møller i Tved. Derefter fik Kammerraad Marcussen paa Isgaard ét, og nu bestilte alle, som havde Lyst og Ævne, Stueuhre hos Peder Møller. Det var nemlig ikke saa billig en Vare at anskaffe sig i de Tider: 32 Daler for et 8 Døgns Uhr med Slagværk og 18 Daler for et 24 Timers, saa det var ikke alle, for hvem det slog til at faa et af »Pé Blanders Værker«¹⁾. Selv Kjøbmænd og Andre i Aarhus fik enkelte Uhre af P. M.; det var i Almindelighed Taffeluhre, med Spindelgang og Fjederkraft.

Alt sit Værktøj havde P. M. selv forfærdiget; foruden det til Uhrmageriet henhørende havde han Høvlebænk og en lille Blæsebælg; — man maatte hjælpe sig selv i hine Tider, og P. M. var en Mand, der forstod mere end én Ting.

Han var bestemt i sit Væsen, en strix Mand hjemme, og en Mand, der ikke tog imod Grovheder uden at tage

¹⁾ »Wihsværker« kostede 4 Daler; — dem købte de mindre Bemidlede. Et saadant Uhr medtog — efter Niels Møller's Sigende — 16 Dages Arbejde, — og saa skulde der endda stræbes!

til Gjenmæle. Saaledes var han en Dag hos Provst Winding for at gjøre et Stueuhr i Stand. Provsten, der jo kjendte Pér, vilde have Løjer med ham og lod ham høre, at enhver sagtens kunde have med saadant et Klokværk at bestille: det var ingen Kunst o. s. v. Det tav Pér til, medens Provsten stod hos ham; men, da denne gik ud, syntes Pér, det kunde være nok med det Brovteri; han gik saa sin Vej til Dejret og lod Winding om at samle det adskilte Uhr. Saa kom Provsten ind lidt efter og skjønnede nok, hvordan Sagerne stod. Han raabte ud til sin Karl: »Hej! — Saa Du ikke noget til Gal-Pér?« — Karlen svarede, at ham havde han sét gaa ad Dejret til. »Saa kommer du til at tage en Hest og ride efter ham, for at faa ham med tilbage,« sagde Winding. »Du kan sige, jeg vil give ham 2 Skjæpper Rug!« — Det gjorde Karlen; Mesteren kom igjen, og Uhret blev istandsat.

P. M. havde en Søn, Niels Møller, som ogsaa fik Blandernavnet, lærte Professionen og siden fortsatte Faderens Gjærning; men han var paa langt nær ikke saa dygtig som Faderen, og de faa »Wihsværker« (Gangværker uden Slagværk), som N. M. har gjort, staa langt tilbage for den Gamles Arbejder.

P. M. var en stræng Læremester. Tampen hang ved Skruestikken og blev hyppigt afbenyttet; ja, Sønnen fik den endog at smage, efter at han var bleven gift!

Peder Møller døde¹⁾ i Tyverne; — han havde vel da boet i Dejret i ca. 30 Aar; — men et varigt Minde har

¹⁾ Som et Exempel paa, hvor overilet Folk handlede i gamle Dage ved øjeblikkelig at lægge døde Folk paa Straa og derved berøve dem den Varme, som muligt kunde have kaldt til Live igjen i Tilfælde af saakaldt Skindød, anfører jeg følgende Træk om Peder Møller — efter hans Sønnekones Fortælling. Hun berettede, at tredje Dagen efter, at han var »død«, havde han rejst sig paa Straalejet og skreget, men var derefter sunken afmægtig tilbage igjen. Dette »Jærtegn« blev højst forskjellig

han sat sig i sine Hænders Gjærning, og »Pé Blanders Klokker« ville endnu i hundrede Aar gjøre Tjeneste som Tidsmaalere. Med den smukke, karakteristiske, broncerede Skive med forsølvet Talkrans og Navneplade og forgyldte, støbte Hjørnestykker danne de en solid Pynt ved Siden af det moderne, indførte Stads og ville bestaa, naar dette forlængst er ubrugbart.

udlagt: men Folk i Alm. troede dog, det havde været et Slags Gjengangeri, fordi Peder Møller »kunde mere end sit Fadervor«; thi alle de Beviser, han gav paa Kunstfærdighed og Snille, troede man naturligvis skrev sig fra Ævnen til at kunne hexe, som enhver dygtig Mand i Mængdens Øjne besad for mange Aar tilbage. At P. M. kunde være skindød, kom man i hvert Tilfælde ikke i Tanker om. — —

Oluf August Nielsen.

(1838—1896).

Den 5te Januar 1896 afgik Arkivar Dr. O. Nielsen ved Døden efter kun faa Dages Sygdom. Denne Mand har udrettet saa meget til Oplysning om ældre jyske historiske og topografiske Forhold, at det formentlig ikke er upassende netop i dette Tidsskrift at henlede Opmærksomheden herpaa. Født d. 24. April 1838 paa Endrupholm i Vestjylland (Skadst Herred, Ribe Amt), som hans Fader da ejede, opvoksede han under stærke Indtryk af sin Egn's Ejendommelighed og historiske Minder. Efter 1857 at være bleven Student kastede han sig straks over Oldkyndighed, Litterær- og Personalhistorie og over Arkivstudier til sin Fødeegns Historie. Allerede i 1860 meddelte han i *Annaler for nordisk Oldkyndighed* »Herregaarden Plovstrup ved Ribe« med nærmere Omtale af Fortællingen om Sorteplov, og i 1862 udkom som særegent Skrift »Hist. Efterretninger om Skadst Herred«. I Januar 1863 tog N., hvis Hovedstudier hidtil væsentlig havde været sproglige, derpaa Magisterkonferens i de nordiske Sprog og ansattes 1. April s. A. som Assistent ved Kongerigets Arkiv. Tillige blev der overdraget ham Arbejder for Generalstaben til Brug ved Retsskrivningen af Navnene (især i Jylland og Fyen) for Stabens nye Kort. I Januar 1864 blev han desuden antaget som Medarbejder ved Udarbejdelsen af det store Register til det oprindelig af Langebek grundlagte Værk: *Scriptores rerum Danicarum*. Ved disse Arbejder førtes N. stærkt ind i Mid-

delalderens og den indre Historie. Som Frugten af hans Studier fremkom paa denne Tid bl. a.: »Herredskirker i Danmark« (i Ny kirkehist. Samlinger, III. B.) og Hist. Efterretninger om Vester Horne Herred« (1866), der først var optaget i »Danske Samlinger for Historie, Topografi, Personal- og Litteraturhistorie«; for dette Tidsskrift var N. nemlig Medudgiver lige fra dets Begyndelse 1865 indtil dets Slutning 1879, og i dets 12 Bind har han meddelt mange Bidrag af forskjellig Art, ogsaa angaaende jydsk Forhold. Endelig udkom 1867 som Doktordisputats »Bidrag til Oplysning af Sysselinddelingen i Danmark«.

Dette Skrift, der især har Betydning for Jyllands ældre Historie, betragtede N. selv som Indledning til andre Arbejder om Danmarks indre Forhold i Middelalderen. Et større samlet historisk-topografisk Skrift om Danmark (eller i al Fald om Jylland) i Middelalderen, kom N. imidlertid aldrig til at give. Hans Tid blev stærkt optagen af andre Arbejder. Dog udkom i disse Aar følgende Herredsbeskrivelser angaaende Ribe Stift: 1868 Slavs Herred (i »Danske Samlinger«), 1870 Malt Herred (udg. med Understøttelse af jydsk hist. topogr. Selsk.), 1872 Gørding Herred (i »Danske Saml.«), samt de for jydsk Historie og Topografi saa betydningsfulde Kildeskrifter: Ribe »Oldemoder«. 3: Ribe Kapitels ældste Brevbog, nedskrevet 1290—1518, og »Dueholms Diplomatarium«. Disse Skrifter udgav N. i Aarene 1869 og 1872 paa Foranstaltning af det oprindelig af Langebek stiftede »kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog«, hvori N. 1891 optoges som Medlem. 1873 udgav N. derpaa det for Danmarks indre Forhold i Middelalderen saa vigtige Skrift: *Liber census Daniæ* (Kong Valdemars Jordebog). Om Fortolkningen af dette Skrift kom han dog i Strid, dels med daværende Prof. C. Paludan-Müller, og dels med nuværende Prof. Joh. Steenstrup. — 1878 udkom endelig det store Register til *Scriptores*, hvori N. i al Fald havde stor Del. De Principper, Kommissionen fulgte, og hvorved Registerskrivningen blev et videnskabeligt Arbejde, gennem hvil-

ket man kan følge vedkommende Steds eller Persons Historie gennem Tiderne, fulgte N. ogsaa ved Udgivelsen af de ovenfor nævnte Skrifter. Heri er et Fremskridt, som maa fremhæves, ligesom disse Udgaver ogsaa ved forskelligt Tryk for de forskellige Tider, hvorfra Optegnelserne hidrøre, og paa andre Maader betegne et Fremskridt.

Imidlertid var der indtraadt en betydelig Forandring i N.s Stilling. 1868 var han bleven Arkivar ved Københavns Raadstuearkiv. Han var den første Videnskabsmand, der kom til at indtage denne Stilling, og Virkningen heraf viste sig snart. Dels udarbejdede han forskellige Særskrifter om københavnske Forhold 1875: Efterretninger om Abel Katrines Stiftelse; 1880: »Efterr. om Københavns Politimestre 1682—1863; 1884: København paa Holbergs Tid; 1896: Om Vor Frelzers Kirke m. m.), dels meddelte han forskellige Afhandlinger herom i Tidsskrifter; betydeligst er i denne Henseende hans Oplysninger om det ældste København (i »Danske Saml.«), der medførte en litterær Fejde med nuværende Rigsarkivar A. D. Jørgensen. Men hans Livs Hovedværker bleve: Københavns Diplomatarium (indtil 1728), med Understøttelse af Københavns Kommune udgivet i 8 store Bind (1870—87), og den jævnsides hermed udarbejdede »Københavns Historie og Beskrivelse« (indtil 1730), 6 Bind, 1877—92, Værker, der for lange Tider vil danne Hovedgrundlaget for Behandlingen af københavnsk Historie indtil omtrent 1730.

Af det i Januar 1877 af daværende »yngre« Historikere stiftede »Selskabet for Udgivelsen af Kilder til dansk Historie« blev N. Medlem og udgav 1880—81 for dette Selskab »Esrom Klosters Brevbog« (*Codex Esromensis*). Ligeledes blev N., der ogsaa i Tidsskrift for Filologi og flere Steder i tidligere Aar havde meddelt sproghistoriske Afhandlinger eller Anmeldelser, 1879 Medstifter af »Universitetsjubilæets danske Samfund«, der navnlig virker for dansk Sprogkendskab. Blandt dette Samfunds Skrifter udgav han 1881—82 »Gamle jyd-ske Tingsvidner« (fra Ribe Stift, 1438—1556). Dette

Skrift indeholder selvfølgelig mange Oplysninger om historiske og topografiske Forhold; men Hovedformaalet er dog sproghistorisk; navnlig søger Forf. nærmere at paavise Paavirkning af et dansk Skriftmaal med Sjællandsk til Udgangspunkt, saa snart man opgav Latinen som Meddelelsesmiddel i Dokumenter. I samme Samfunds »Blandinger« meddelte han Bidrag til Fortolkning af Danske Stednavne og udgav blandt samme Selskabs Smaaskrifter 1883: Olddanske Personnavne. Om der end fra sproghistorisk Side maaske er fremhævet Mangler ved disse Skrifter, ere de dog af Betydning. N. maa siges at være omtrent den eneste, der har givet noget virkeligt Bidrag til vore Stednavnes Fortolkning, hvortil hans historisk sunde Blik bidrog.

Som det ses, staa disse Skrifter i Forbindelse med Niensens tidligste Ungdomsstudier og topografiske Virksomhed. Jylland havde nemlig hans Hovedinteresse. Selv under den travle Virksomhed i Aarene 1870—92 gav han i forskellige Tidsskrifter Meddelelser om jydsk Forhold. At han med Glæde maatte hilse Stiftelsen af jydsk-topografisk Selskab i 1865, er en Selvfølge; nogle Aar var han ogsaa Suppleant i Selskabets Bestyrelse. Til dette Selskabs Tidsskrift har han derfor givet mange Bidrag, saaledes straks i 1ste B. Uddrag af Testrups Rinds Herreds Krønike. Navnlig henledes Opmærksomheden paa hans Oplysninger om »Barfred« (II. B.), Herregaarde i Koldingegnen (VI. B.), Hist. Efterretninger om Hemmet, Nørre Bork, Søndre Bork og Søndre Vium Sogne (VII. B.) og over Strellev og Lyne Sogne (VIII. B.), begge udarbejdede i Forening med P. Fløe, om Thorstrup og Horne Sogn i Øster Horne Herred, om Erritsø, Bredstrup og Tavlov Sogne i Elbo Herred (begge i X. B.), samt i 2. R. II. B. hans Bemærkninger om »Hans Hansen i Skjærup«, hvor han nærmere paaviser det uholdbare i Sagnet om denne Families Nedstamning fra Kong Hans. I »Danske Samlinger« meddelte han desuden i disse Aar hvad der hidtil ikke var udgivet af Præstebereetninger

af 1638 til Ole Worm (2. R. IV.: Ribe Stift; 2. R. VI.: Aarhus Stift og Vends Herred i Fyn).

Fuldførelsen af de store københavnske Arbejder følte N. som en Lettelse. Straks vendte han tilbage til sine jyske Herredsbeskrivelser og fik fuldført Skodborg og Vandfuld Herreder (1894), Hjerm og Ginding Herreder (1895). Han vilde have fortsat, for at faa i det mindste denne Del af Vestjylland afsluttet.

At der her foreligger en rig litterær Virksomhed, vil ingen kunne nægte, men uden Anfægtelser blev den ikke¹⁾. En nyere Tids skarpere Kritik havde undertiden et og andet at indvende mod hans Virksomhed, vistnok baade som Udgiver og som Sprogmand. Det er ogsaa muligt, at N. under den store Travlhed i nogle Aar arbejdede med mindre Nøjagtighed. Hans beskedne Stilling som Arkivar nødvendiggjorde desuden et anstrængt Arbejde, hvoraf Udbyttet under vore smaa Forhold ofte er langt ringere end det, den tarveligste Jordarbejder faar for sin Tid. Ogsaa som Overleder og Iværksætter af de af Københavns Kommune oprettede Folkebiblioteker, en Virksomhed, som han omfattede med stor Interesse, havde han en Del Arbejde. Men derfor bør det meget, han har udrettet, ikke glemmes. Hans tidligere Udgivervirksomhed betegner, saa vidt skønnes, et betydeligt litterært Fremskridt, og det samme gælder hans topografiske Værker; de vare byggede paa virkeligt Arkivstudium og søgte saa vidt muligt at udtømme Stoffet; selvfølgelig kunde dette medføre andre Mangler, en for stærk Medtagen af Enkeltheder og lignende. I sine større historiske Arbejder viser N. en god, sund Sans, der bør fremhæves som et stort Fortrin hos ham. At han har udrettet mere for Københavns Historie end nogen-somhelst tidligere, vil næppe kunne nægtes; men han havde den ejendommelige Skæbne at se en anden udgive en ny

¹⁾ Ogsaa i andre end de her nævnte Tidsskrifter har O. Nielsen offentliggjort Arbejder, saaledes i Hist. Tidsskr., danske Magazin, Personalhist. Tidsskr., Biografisk Lexikon osv.

Københavns Historie i en livligere og mere »tidssvarende« Form, hvorved hans eget grundlæggende Arbejde i den almindelige Bevidsthed traadte mere i Skygge. At han følte det bitre heri, er uden for al Tvivl. Nær gik det ham ogsaa, at der fra en lokal Pen rejstes maaske ikke helt ugrundede Indvendinger mod de nyere Angivelser i hans sidste Arbejde om Hjerm og Ginding Herreder. O. Nielsen fik her at føle, som saa mange andre topografiske og personalhistoriske Forfattere, at det ofte er vanskeligt at skaffe sig nøjagtige Oplysninger netop om Nutiden; de tidligere Udgaver af vort topografiske Hovedværk, Traps Beskrivelse af Danmark, viser som bekendt det samme. — Jyderne have i hvert Fald Grund til at minde denne trofaste Vestjyde, der nærede saa stor Kærlighed til deres Land og lige til det sidste søgte at oplyse dets Fortid. Hans ægte vestjydske, bramfri og trofaste Karakter, store Uegennyttighed og Hjælpsomhed skaffede ham mange Venner.

A. Helse.

Smaastykker.

Optegnelser om Hovedgaarden Kongstedlunds Bygninger.

Af Godsejer P. Scavenius til Voergaard.

(Jfr. 2. R. 4 Bd. S. 534.)

Gaarden er omgivet af gamle Grave. Den bestaar nu af 2 Fløje, men der siges at have været 3 Fløje. Af den ene, den østlige, er der imidlertid ikke Spor. Den sydlige Fløj er delvis ny. Enden af den er Levning af en gammel Bindingsværksfløj. Inden Ombygningen stod her en Bindingsværksbygning, der skal have haft Levninger af Kjældere. Paa Hovedfløjen, den vestlige, gaar Gesimsen imidlertid helt igjennem, saa, har der i gammel Tid været en Fløj, har det vel været en lav 1-Etages Fløj. Der er heller ikke Spor paa Muren over denne lave Sidebygning af Fortanding eller overhovedet af en Bygning. Sokkelen paa Hovedbygningen synes at afbrydes der, hvor den lave Fløj støder til. I Kjøkkenet i Enden af Hovedfløjen mod Syd findes der to Nischer i Muren ind til den sydlige Fløj. Der synes her at have været Gjen-
nemgang fra den ene Fløj til den anden.

Hovedfløjen har to Etager over en hvælvet Kjælder. Den er bygget af røde saakaldte Munkesten i Renaissanceforbandt, og har en smuk høj Kvaderstenssokkel, en simpel vistnok oprindelig Murstensgesims, lilieformede Ankere og simple Gavle uden Dekoration; kun paa den nordlige findes der to Gesimsbaand af Mursten.

Der er firkantede Kjælderhuller og firkantede Vindueshuller med Elipsebuer over. Vinduerne sidde for største Delen paa de oprindelige Vinduers Plads.

Murene ere kun 30 " tykke, ens i 1ste og 2den Etage. Der synes til Lettelse af Trykket at være hule Rum i Murene hist og her.

Der findes kun 4 Skorstene. De synes at være oprindelige: 1 i hver Ende og to paa Midten, saaledes anbragte, at der lades et stort Rum frit i nordlige Halvdel af Bygningen til Dandsesalen i 2den Etage. Der er ingen gamle Skillerumsmure bevarede.

Hvælvede Kjældere med falske Krydshvælvinger.

Kjøkkenet var i gamle Dage anbragt i Kjælderen.

Den anden Skorsten fra Syd af var Kjøkkenskorsten. Den er ført helt ned til Kjældergulvet, og det gamle Ildsted findes endnu, men tilmuret.

I Muren mod Vest findes Levning af et gammelt Locum, der imidlertid ikke træder frem fra Murfladen. Man kan ikke finde Lufthullernes Plads.

Bjælkerne ere af Fyrretræ.

Tagværket er oprindeligt, — svært Fyrretræ. Intet Styrterum.

Da der ikke findes Spor af noget Trappetaarn, har vel en 4-løbet Trappe dannet Forbindelsen mellem Etagerne.

I 1ste Etage gik der i tidligere Tid en Gang langs Østmuren. Fliserne i det Stykke, der findes, skulle være gamle.

Paa søndre Gavl findes et Aarstal fra forrige Aahundrede — vel fra en Reparation. (Det var vel dengang, de have moderniseret Bygningen og nedbrudt de gamle tykke Skillerumsmure).

Paa nordre Gavl findes Aarstallet 1592.

Paa Østmuren findes en Sandsteensportal, hvortil en lille Trappe fører op, hvorunder Nedgangen til Kjælderen.

Portalen har to flade Pilastre, der ende i Voluter, hvorover joniserende Kerübkapitæler, delvis holdte af Krigere. Barokt Overstykke med Frise og lille Inskriptionstavle. In-

scriptionen er borte. Derover en Krands med 4 sammensatte Vaaben med 4 Hjelmtegn over, satte i gal Orden.

Paa Voluter til Siden to Kvindeskikkelser.

Endvidere Bogstaverne

I. K. N. D. I.

og Aarstal 16 . . 0.

Det betyder: Iver Krabbe Nielsen og Dorte Juul. Han ejede Gaarden 1637—41. Det manglende Tal i Aartallet er vel saa 4.

Det vil altsaa sige, at Iver Krabbe satte en Portal op paa den af Niels Juul 1592 opførte Hovedbygning.

I Kjældereren findes en udskaaren Dør, der imidlertid ikke oprindelig har siddet her. Den er vistnok omtrent fra Bygningens Tid.

I hele Byggemaaden og Arrangementet ligner Kongstedlund meget Voergaard. Dog maa det ikke glemmes, at den kun har 1 Fløj, ingen Taarne og ingen Decoration.

Krabbe	Juul
Ulfstand	Parsberg

Regnskab
over
det jyske historisk-topografiske Selskabs Indtægter og Udgifter
i Aaret 1895.

Indtægt:

1. Medlemsbidrag	952	Kr.	00	Øre
2. Renter af Sparekassen	"		—	37 —
3. Hævet i Do.	10		—	08 —
4. Renter af Indskrivningsbevis	7		—	00 —
5. Skænket af en unævnt Ven af Selskabet	150		—	00 —
	1119 Kr. 45 Øre			

Udgift:

1. Honorar til Forfattere	275	Kr.	50	Øre
2. Boghandler Schultz for Exemplarer af »Samlinger«	372		—	84 —
3. Sammes Rabat	119		—	00 —
4. » Resttilgodehavende	300		—	18 —
5. Bestyrelsesomkostninger:				
a. Porto	5		Kr. 16	Øre
b. Bogbinder Asmussen	16		—	00 —
c. Aalborg Stiftsbog- trykkeri	27		—	50 —
	48 — 66 —			
Ballance, Kassebeholdning	3		—	27 —
	1119 Kr. 45 Øre			

Selskabet ejer en Kassebeholdning af 3 Kr. 27 Øre samt et Indskrivningsbevis stort 200 Kroner.

Aalborg, den 20. Januar 1896.

D. H. Wulff.

Hosstaaende Regnskab er gennemgaaet, og derved intet fundet at erindre.

Aalborg, den 20. Januar 1896.

I. I. Ströyberg.

Foranstaaende Regnskab approberes.

Aalborg, den 25de Januar 1896.

L. K. Kier.

En Adelslægts sidste Dage.

Familien Blik paa Møltrup og Risgaard.

Af

Chr. Villads Christensen.

I forrige Bind af dette Tidsskrift findes i en Artikel om Nørbækgaard en Del Oplysninger om den adelige Slægt Blik, der ejede og beboede Nørbækgaard fra Reformationstiden til Aar 1657. Det bemærkes sammesteds, at med dette Aar er egentlig baade Gaardens og Slægtens Historie til Ende: Nørbækgaard blev en integrerende Del af det store Tjele Gods, og Slægten Blik stundede stærkt mod sin Undergang. Medens Slægten endnu i 1657 repræsenteredes af tre voksne Mænd, Brødrene Ove, Erik og Enevold, førtes Blikkernes Navn og Vaaben et halvt Aarhundrede senere kun af tre gamle ugifte Damer, for endelig at lægges i Graven med den længstlevende af dem. Det er disse sidste Skud af Slægten, som vi her ville skænke vor Opmærksomhed. Det vil nok kunne have sin Interesse at se de Vilkaar, under hvilke en gammel adelig Slægt sluttede sin Tilværelse.

Alle de nævnte tre Brødre vare gifte; men Erik Bliks Ægteskab var barnløst, og Enevolds eneste Søn døde som ung. Det blev da kun Ove Bliks Efterkommere, der førte Navnet endnu et Slægtled længere ned

i Tiden. I sit Ægteskab med Anne Iversdatter Dyre havde Ove Blik fire Døtre: Mette, Elsebet, Inger og Birgitte. Af dem blev den førstnævnte gift med Lieutenant Movrids Ernst v. Rønnov til Lyngballegaard og Torup, og efterlod sig flere Døtre. Men de tre andre levede som ugifte, og med den sidste af dem stedtes Navnet Blik til Hvile, da hun lukkede sine Øjne paa et tarveligt Kvistkammer i en Fæstegaard langt ude i de fattige Egne paa Grænsen af Hammerum og Ulfborg Herreder, hvor hun og hendes Søstre havde levet i over en Menneskealder, efter at den sidste mandlige Repræsentant for Slægten var død.

I det Skøde af 23de Januar 1657, hvorved Ove Blik solgte sin Fædrenegaard til Erik Grubbe paa Tjele,

Oversigt over Slægtskabsforholdene.

Iver Dyre til Sø og Sørup.

Anne Dyre, g. m. Ove Blik.				Klavs Dyre til Sindinggaard, † 1693.		Ellen Dyre, † 1684, g. m. Erik Lunov til Ørnoved.	
Mette, g. m. Movrids Røn- nov.	Elsebe, † ²⁷ / ₇ 1714.	Inger, † ²⁴ / ₆ 1716.	Birgitte, † ¹³ / ₆ 1726.	Anne Dyre, g. m. Gabriel Grubbe til Gudom Kloster og Tvis Kloster.	Elsebe Dyre til Krøj- kær, † 1724.		
Klara Marie, g. m. Jakob Krabbe til Strandbjerg- gaard, † ¹⁹ / ₂ 1727.	Christence, g. m. Vincens von Mejens.	Anne.		Edel Hilleborg Grubbe, g. m. Major Didrichsen til Krøjvær.			

kalder han sig allerede »til Møltrup« Dog var det først d. 31. Januar samme Aar, at han fik Skøde paa Hovedgaarden Møltrup i Timring Sogn med det dertil hørende Bøndergods i Ulfborg og Hammerum Herreder. Som sædvanlig i Vestjylland bestod dette Bøndergods af enlig liggende Gaarde, der hver førte et eget Navn. Mellem disse træffe vi dog ikke Navnene paa de to Gaarde, som skulde komme til at udgøre Familien Bliks sidste Jordegods, nemlig Risgaard i Timring Sogn og Hulflod i Nøvling Sogn.

Risgaard skjuler sig dog i Skødet under et andet Navn. Benævnelsen Risgaard synes nemlig ikke at have haft nogen egentlig gammel Hævd. Undertiden kaldes Gaarden blot »Ris«, til andre Tider »en Gaard i Ris«, og i Skødet 1657 kaldes den Risvad. At de to Navne betegne den samme Gaard fremgaar deraf, at »Risvad« i 1670 pantsættes til Doktor Niels Bendsen i Aalborg for 120 Rdlr. Men da dette Pantebrev nogle Aar senere omtales i Anledning af et Skifte, kaldes den pantsatte Gaard »Risgaard«. Da Ove Bliks Enke atter afhænder Møltrup med tilliggende Gaarde i Aaret 1684, findes Risvad ikke nævnt blandt det solgte Gods. Denne Gaard har Enken og Døtrene altsaa forbeholdt sig til deres fremtidige Opholdssted, og det er muligvis i den Anledning, at Navnet Risgaard er forsøgt gennemført som Gaardens officielle Benævnelse. Fru Anne Dyre skriver sig ganske vist aldrig »til Risgaard«, men vedbliver til sin Død at kalde sig »salig Ove Bliks til Møltrup«. Men at hun dog har boet paa Risgaard fremgaar af, at hun i 1688 fra den har dateret en Ansøgning til Kongen. De øvrige Breve, hun har udstedt, ere rigtignok daterede fra andre Hovedgaarde der i Egnen, saasom Ørnhoved og Sindinggaard; men disse Gaarde vare i hendes Slægtninges Eje, og det er jo meget forstaaeligt, at Fru Anne

Dyre, naar det drejede sig om Panteforskrivninger og Ejendomsoverdragelser, er rejst over til en af sine Slægtninge for at faa disse Sager ordnede. Efter hendes Død træffe vi de tre ugifte Døtre uden Afbrydelse boende paa Risgaard.

Foruden Risgaard, der saaledes var en Rest af Ove Bliks Jordegods, ejede de tre Søstre senere hen Gaarden Hulflod. Denne Gaard havde ikke hørt under Møltrup, men maa være kommen til dem som Arv fra deres fjernere Slægtninge paa mødrene Side. I 1677 tilhørte den nemlig deres Moster Fru Ellen Dyre til Ørnhoved, og i Matriklen 1688 anføres deres Morbroder Klaus Dyre til Sindinggaard som dens Ejer. Da Klaus Dyre døde 1693, er rimeligvis Hulflod ved Skiftet tilfalden de tre Søstre. Men forresten er det ikke mærkeligt, at deres Adkomst til Gaardene ikke bestemt kan paavises: thi de gamle Damer havde selv passet saa daarligt paa deres Ejendomsbreve — om de overhovedet nogensinde har haft saadanne — at de senere hen overfor Skifteretten ikke kunde fremlægge nogetsomhelst Bevis for, at de to Gaarde i det hele taget tilhørte dem. — Risgaard ansættes i Matriklen 1688 til c. 5¹/₂ Td. Hartkorn. Hulflod til c. 4¹/₂ Td.

Allerede paa Møltrup og i Ove Bliks Levetid var Familien kendt med Pengesorger og trange Kaar. I 1667 maatte Hovedgaarden tilligemed 4 Afbyggergaarde pantsættes til Sivert Rathlou for 500 Rdlr., og Ove Blik forpligter desuden »sig eller sine Arvinger at holde Manning udi hvilken Købstad i Jylland, det dennem ansagt vorder« i Tilfælde af, at Gælden ikke bliver betalt.¹⁾ I 1670 laante han 120 Rdlr. af »hæderlig og højlærd Mand Doktor Niels Bendsen, residerende Medicus udi Aalborg.« og satte derfor Risvad i Pant. Denne Obligation blev i

1) Viborg Landstings Skøde- og Pantebog Nr. 8, fol. 50.

1691, muligvis i Anledning af Fru Anne Dyres Død. indløst af Jomfru Elsebe Dyre til Krogsdal og derpaa fornyet til hende af de tre Søstre paa Risgaard i 1694. Søstrene vedbleve at betale Renterne paa denne Obligation indtil 1709. Fra dette Aar, der ogsaa andetsteds ses at have betegnet en Forværrelse af deres økonomiske Forhold, hørte Rentebetalingen op.

Fremdeles udstedte Ove Blik i 1677 en Obligation til fattige og husarme i Viborg paa 100 Rdlr. Specie, »som jeg og mine Forfædre hidindtil have haft paa Rente af dem, salig Malthé Jensen til fattige Skolebørn og husarme her i Viborg kristeligen givet haver.« Til Sikkerhed for Pengene stiller han ikke noget Pant — maaske han ikke længer har haft noget at pantsætte — men forpligter sig kun til at holde adeligt Indlager. Men da dette vel ikke har været anset for tilstrækkelig Sikkerhed, fortsættes Gælds brevet paa følgende Maade: »Men paa det endda de Residerende paa de fattiges og husarmes Vegne desbedre kan være forsikrede, da haver jeg hermed ombedet min kære Søster, den ædle og velb. Frue, Fru Elle Dyre, sal. Erik Lunovs til Ørnhoved, denne min Obligation som Forlover og Selvskyldner at underskrive, og haver velbemeldte min kære Søster til samme sin Forløfte at holde ubrødelig pantsat og hermed pantsætter sit frit og frelse Jordegods, liggende i Lundenæs Len, i Hammerum Herred, en Gaard i Nøvling Sogn kaldet Hulflod.« Og sluttelig gentager Ove Blik endnu en Gang sit Løfte om adeligt Indlager.¹⁾

Den farligste af de Gældsposter, som Ove Blik efterlod sig, var dog en Forskrivning paa 1600 Rdlr. til Borgmester Klaus Christensen i Viborg, for hvilket Beløb Møltrup Hovedgaard og Størstedelen af dens underlig-

¹⁾ Skøde- og Pantebog 1677. fol. 84 b.

gende Bøndergods var sat i Pant. Overfor denne Forskrivning vidste Enken ingen anden Udvej end at oplade Gaard og Gods til Kreditorerne.

En lille Forøgelse paa Indtægtssiden er dog ogsaa tilfalden Ove Blik i disse Aar. I Tiden efter 1667 begynder han nemlig at bortsælge og pantsætte en Del Strøgods i Vendsyssel, som ikke tidligere findes nævnt imellem hans Besiddelser. Da det fremgaar af Skøderne, at han har ejet i hvert Fald en Del af dette Gods i Forening med sin Hustrus Slægtning Fru Karen Dyre til Knivholt, ligger det nær at antage, at han paa det nævnte Tidspunkt har arvet dette Gods efter en af hans Hustrus Slægtninge. Men nogen langvarig Glæde har han ikke haft deraf. Slag i Slag vandre Gaarde og Bol over til Mogens Skeel og Albert Bilde eller til forskellige uadelige Godskøbere for saa godt som muligt at fylde de mest gabende Huller i hans Budget. Og et Sted fortæller Ove Blik selv med en Ligeformhed, som man ikke er vant til at træffe i de formelle Skødebreve, at han kun sælger af den haarde Nød og Trang. I et Brev af 26. Jan. 1668 vitterliggør nemlig han og Karen Dyre til Knivholt, »at eftersom vi have været Tyge Andersen, Forvalter paa Fuglsig en Summa Penge skyldig, og vi hannem efter Løfte ej med rede Penge kan betale, som vi gerne vilde, og vi ikke heller gerne med nogen Proces, Lovmaal eller Bekostning derfor ville besværes, haver derfor for^{ne} Tyge Andersen og hans Arvinger til Betaling udlagt 1 Bol i Børglum Herred, Taars Sogn, kaldet Rugholm.«¹⁾ Efter 1673 ophører dette Salg af det vendsysselske Gods. Anledningen hertil har sikkert været den, at der da ikke var mere tilbage.

Ove Blik nævnes endnu i 1680 som Vidne ved en

¹⁾ Skøde- og Pantebog Nr. 9, fol. 261.

Panteforskrivning.¹⁾ Men ikke længe efter maa han være død; thi den 19. April 1684 solgte hans Enke Anne Dyre i Forening med sine fire Døtre Mette Blik, sal. Movrids Ernst Rønnovs, Elsebe, Inger og Birgitte Blik Møltrup Hovedgaard og det meste af Fæstegodset til Borgmester Klaus Christensens Arvinger for de 1600 Rdlr., som Godset var pantsat for.²⁾ — Samme Aar døde Anne Dyres Søster Fru Ellen Dyre, Enke efter Erik Lunov til Ørnoved. Men da hun var lige saa forarmet som alle de øvrige af Familien og efterlod sig »temmelig Gæld og Besværing,« blev der intet at arve for de fattige Slægtninge paa Risgaard. Anne Dyre og de øvrige Arvinger fraskrev sig ethvert Krav og overlod Boet til Klaus Dyre til Sindinggaard, der havde erklæret sig villig til at overtage Arv og Gæld.³⁾

Var det smaat for Familien, saalænge Ove Blik levede, blev det naturligvis endnu daarligere, da han var død, og Godset var solgt. I Matriklen 1688 nævnes Fru Anne Dyre endnu som Ejer af Møltrup og alle dens tilliggende Gaarde. Men dette beror jo paa en Fejltagelse, og Listen kan altsaa ikke give os nogen Oplysning om, hvormeget Gods hun i Virkeligheden har haft tilbage. At hun dog har beholdt noget mere end Risgaard fremgaar af, at hun i 1688 solgte Dalgaard i Tjørring Sogn; men da senere Risgaard nævnes som hendes Døtres eneste Besiddelse af det fædrene Gods, har Dalgaard formodentlig været det sidste Stykke, hun havde at sælge. Hvor daarlige hendes Pengeforhold har været, ses bedst af en Ansøgning, hun indgav til Kongen i 1688 om Eftergivelse af et Aars Skatter af Risgaard samt nogle ældre Restancer af Møltrup fra Aar 1683,

¹⁾ Skøde- og Pantebog Nr. 19, fol. 263 b.

²⁾ Do. Nr. 21, fol. 441.

³⁾ Do. Nr. 22, fol. 101 b.

som hun endnu ikke trods »idelig Eksekution« havde kunnet betale. Ansøgningen lyder saaledes:

»Stormægtigste Konge,
Allernaadigste Arveherre!

Af største Nød og Trang forarsages jeg højbedrøvede, sal. Ove Bliches efterladte Enke, for Eders kongl. Mayt. udi allerdybeste Underdanighed at andrage den idelige *Execution*, som mig af Eders kongl. Mayt.s Amtsskriver over Ringkøbing Amt ansøges med, for nogle resterende Skatter af Risgaard og Møltrup, som efter Amtsskriverens derom meddelte Restans bedrager 29 Rdlr. 3 ŷ 4 ß , som mig er umuligt at betale. Og som Eders kongl. Mayt. i saa Maade har læsket saa mangen ens Bedrøvelse, falder jeg fattig nødlidende i dybeste Ydmyghed for Eders kongl. Mayt.s Naades Fødder med allerunderdanigste Bøn og Begæring, Eders kongl. Mayt. af højmedfød kongl. *Clemens* og Naade mig samme resterende Skatter allernaadigst vilde efterlade; for slige Velgerninger mod mig fattige, nødlidende og højbedrøvede vil den Alsommægtigste Gud Eders kongl. Mayt. rigelig og rundelig belønne, som idelig og altid skal succes om af

Eders kongl. Mayt.s
allerunderdanigste

Arve-Undersaat og Tjenerinde
Sal. Ove Bliches Efterleverske
Anne Dyre.

Riisgaard den 13de April 1688.«

Denne Ansøgning blev sendt til Kancelliets Erklæring, der ikke faldt ud til Gunst for Anne Dyre. Den lød paa, at »som den Naade, Eders kongl. Mayt. gjorde de forarmede Proprietærer, ophørte 1ste Juli 1685, saa kan ikke gaaes forbi at annamme den udi Eders kongl. Mayt.s Jordebog efter Eksekutions Forordningen, om hun

ej bringer Pengene tilveje ved Gaardens Pantsætning eller i andre Maader, med mindre Eders kongl. Mayt.s Naade anderledes skulde tilsige.«

Den kongelige Naade tilsagde virkelig noget anderledes end Kancelliets Indstilling, idet Kongen under 19. Marts 1689 resolverede, at »saa vidt som af indmeldte Restans haver været forfalden til 1. Januar 1687, da vi de forarmede Proprietærer i Almindelighed sær kongl. Naade udi Skatterne beviste, maa allernaadigst være efterladt, men med det øvrige forholdes det efter Forordningerne.«¹⁾

Det er sidste Gang, vi høre Tale om Fru Anne Dyre. Som før berørt var hun rimeligvis død inden 1691, i hvert Fald før 1694, da Døtrene alene fornyede en ældre Obligation.

Efter Moderens Død begynder saa de tre Søstres ensomme og ensformige Liv paa Risgaard. De har sikkert holdt sig saa meget som muligt for sig selv, og med Omverdenen kommer de kun i Berøring. hver Gang Døden griber ind i deres lille Kreds og river den ene af dem bort efter den anden. Saa kommer Skifteforvalteren og skriver op og registrerer, og saa skal der gøres Rede og Rigtighed, hvad de gamle Damer hver Gang have saa vanskeligt ved. Men i de stille Tider har de levet for sig selv og ikke søgt Omgang med nogen, saaledes som man er henvist til, naar man har et adeligt Navn at værne om og ingen Penge til at bestride Udgifterne derved, naar man bor paa en Bondegaard, der helst skal anses for at være en Hovedgaard, men som Amtmandens Fuldmægtig ubarmhjertig vedbliver at kalde »en Gaard i Ris,« og som næppe har haft andet her-

1) Rentekammerets originale Resolutioner, Resolutions Protokol XVII, 151 og 495, Deliberations Protokol XIX, 97.

skabeligt ved sig end den Kvist, paa hvilken den sidste af Slægten Blik lukkede sine Øjne. En saadan Tilværelse har ikke været noget ualmindeligt i hine Tider, da de smaa Adelslægter forarmedes og uddøde i saa rivende Fart, og Holberg har ikke manglet Forbilleder til Don Ranudo og Donna Olympia, da han skrev sin skaanselsløse Satire over de fattige, men dog selvfolende Adelige. Men vor Tid, som forlængst har tabt Erinringen om de privilegerede Stænders Tryk paa de ufrie, vil sikkert finde, at disse fattige Descendenter af en gammel adelig Slægt fortjene mere Sympathi eller dog en mildere Bedømmelse end den, som Datiden gennem Holbergs Pen lader dem blive til Del. — At Søstrene Blik har kendt baade Fattigdommen og Standsfølelsen, ville vi faa at se i det følgende.

Hvor gamle de tre Søstre bleve, har vi ingen Angivelse af; men de har sikkert alle været langt ude over Ungdommen paa den Tid, da deres Moder døde. Baade Ove Blik og Anne Dyre bleve gamle Folk. Ove Blik kan allerede i 1629 optræde som Vitterlighedsvidne ved en Ejendomshandel og maa altsaa være født i Aarhundredets Begyndelse. I 1648 vides han at være gift.¹⁾ Da der første Gang holdtes Skifte paa Risgaard, var den gifte Søster og hendes Mand begge døde, og to af deres Døtre vare gifte. Og inden Skiftet sluttes efter den længstlevende af Søstrene, sade begge disse Døtre allerede som Enker.²⁾

Den første af Søstrene døde 1714, den sidste 1726. Da de levede i Formuefællesskab, og kun deres Gang-

¹⁾ Jydske Samlinger II R., 4. Bd. S. 270, 272.

²⁾ Ifølge en Stamtavle i Pers. Tidsskrift 2. Bd. S. 361, hvis Paa-lidelighed dog ikke kan kontrolleres, skulde den gifte Søster Mette Blik være født c. 1640 eller tidligere, da det yngste af hendes 5 eller 6 Børn gives at være født 1668.

klæder vare Særeje, maatte hele Boet registreres, hver Gang der holdtes Skifte.¹⁾ Gennem disse Registreringsforretninger lære vi ikke blot deres Formuesforhold at kende, men vi kunne danne os et Billede af hele deres daglige Levemaade; og Hovedsummen deraf bliver da dette, at deres Kaar har været mer end tarvelige og deres Levevis ganske som Bøndernes; og kun faa og fattige Levninger fra deres Forfædres Velmagtsdage minde os om, at vi dog befinde os i et adeligt Hus.

Saalænge de alle tre levede, drev de selv Avlingen til Risgaard, medens Hulflod derimod var bortfæstet for en aarlig Landgilde af 10 Rdlr. Tjenestetyendet paa Risgaard bestod af en Avlskarl, et Par Dreng og to Piger; men Besætningen var noget mindre, end man skulde vente efter Gaardens Hartkorn. I 1714 bestod den af 6 Heste, en halv Snes Kvæghøveder, en Snes Faar og Lam og 3 Svin. I de magre Egne der vester ude var en saadan Gaards Afgrøde ikke meget værd, og den er maaske heller ikke blevet passet, saa godt som den skulde. Da Boet skal gøres op i Høsten 1714, oplyser Avlskarlen, at den indavlede Rug er saa slet, »at ej Sæden deraf skal være at forvente,« og Skiftemetten foretrækker ganske at springe denne Indtægtspost over, »eftersom det synes, Rugen ej skal ville tilstrække til Husholdningen (hvortil ingen anden Forraad i Huset fandtes), Sæd, Skattekorn og Tiender.« Avlsredskaberne svare godt til den tarvelige Afgrøde, som de fremskaffede: »en gammel Arbejdsvoan med gamle Haver og Vognkurv, en gammel Bagplov med Hjul og Dreht samt forslidt Skær og Langjern, en gammel Skærekiste med forslidt Kniv,« og saaledes videre: alt sammen er det

1) Skifterne findes i Bøvling og Lundenæs Amters Skifteprotokol I, 104 og 130 b, II, 260 (Provinsarkivet i Viborg).

gammelt og forslidt. Skulde Jomfruerne ud at køre i Stads, var den bedste Befordring paa Gaarden »en gammel Trævogn med en gammel Afsæt med Jerntrøj og en Jerngestol foruden Drelt.«¹⁾ Hjemme ved Gaarden stod Bistaderne, formodentlig i en lille Kaalgaard af den sædvanlige vestjyske Slags, og inden Døre dyrkedes de almindelige landlige Sysler. Der stod Brændevinskedlen med sine to Kobberpiber, Haandkværnen med alt Tilbehør, Bryggerkedel og Drøftetrug, Spinderok, Garnvinde og Haspetræ. Det er det samme Husgeraad, som findes i enhver Bondegaard, og intet tyder paa, at Søstrene har kendt anden Beskæftigelse — lidt Læsning fraregnet — end det allergroveste Arbejde i Huset. Thi Registreringerne ere ikke blot oplysende ved det, der nævnes, men lige saa meget ved det, der mangler. Naar man til Sammenligning gennemløber nogle gejstlige Skifter fra den Tid, vil man finde en Mængde Genstande opregnede, hvis Fraværelse i Registreringerne fra Risgaard ret gør Tarveligheden i de tre Søstres Husholdning iøjnefaldende. Sy- og Brodererammer, Vaffeljern og Kageforme, Brædtspil og Tankeringe fandtes jævnlige i jyske Landsbypræstegaarde paa den Tid; men alt sligt er ukendt paa Risgaard. Dog havde hver af Søstrene sit eget Kammer foruden den fælles Dagligstue, hvor Kakkellovnen stod. Denne Kakkellovn — den eneste paa Gaarden — var en gammel Bilæggerov, der allerede i 1714 faar Tilføjelsen »meget gebrækkelig«, men som ikke desto mindre vedbliver at gaa igen ved begge de

1) Have = Vognfjæl. Afsæt = Vognfading. Jerntrøj skal efter Opgivelse fra Viborgegnet betegne den Jernstang langs Vognfjælens Overkant, paa hvilken Agestolen hviler. Om »Drelt«, der findes baade paa Agestolen og Bagploven, har ingen Oplysninger kunnet faaes.

følgende Skifter. Rundt omkring den var Familiens bedste Bohave samlet, og blandt dette fandtes adskillige Stykker, som man maaske næppe vilde finde i Datidens almindelige Bøndergaarde. Det var Levninger fra fordums bedre Tider. og gammelt og gammeldags var derfor ogsaa det hele: »En gammeldags Egekiste, et gammeldags Slagværk. et gammeldags Spejl med forgyldt Ramme, to mageløse Theskaaler« o. s. v. — Det Bohave, der selv i Vestjylland kaldes for gammeldags i Aaret 1714, har sikkert set adskillige Generationer af Slægten Blik komme og gaa. Men hvor betegnende er det ikke for Adelskabet midt i al Fattigdommen, at der regelmæssig opføres blandt Indboet: »12 gamle adelige Kontrafejer.«

I Jomfruernes egne Værelser fandtes Seng, Sengeklæder, en Kiste med Gangklæder og en lille Samling Bøger, som ikke synes at have været Fælleseje, da det tildels er forskellige Bøger der nævnes ved hvert Skifte. I 1714 bestod det registrerede Bibliothek af »en gammel reven Huspostil, Forklaringer over Vor Herre Jesu Christi ærefulde Opstandelses Historie, Davids Salmer med Dr. Morten Luthers Fortale og korte Summarier, en liden Bønebog, hvoraf Titulen er afrevet.« samt fire Ligprædikener. I 1726 fandtes: Den bedendes Kjæde, Sjælens Lyst Musik, den gudfrygtiges Alfabeth, Doctor Lassenii Morgen- og Aftenbønner, Alle Bønners Kjærne, en gammel Bønebog og Ligprædikener over Hr. Otto Skeel. Fru Berte Friis og Hr. Thomas Dyre. Til dette Bibliothek maa vel ogsaa henregnes et gammelt Pergamentsbind, som ved Avktionen i 1726 vurderedes til 1 β .

Skifterne vise, at der aldeles intet Guld fandtes i Huset. Under Overskriften »Sølv« nævnes derimod i

1716 fire Sølvskeer og et Sølvbæger. Ti Aar efter er denne Post svunden ind til to Sølvskeer, som derpaa sælges ved Avktion. Af rede Penge fandtes ved de to første Skifter aldeles intet. Ved den sidste Søsters Død i 1726 indeholdt Boet derimod 8 Skilling.

Hvorledes de gamle Damer gik klædt, saavel til daglig Brug som naar de kom i Stadsen, faa vi udførlig Besked om gennem Skifterne. Som Eksempel ville vi tage Fortegnelsen over den først afdøde Søster Jfr. Elsebes Garderobe, der havde sin Plads i hendes eget Kammer i en stor, kuplet Egekiste med Laas og Nøgle og med Jernbaand omkring.

1 brun sribet og blommet Silkeatlaskes Kjole med blaa Kantning. Mer end halvt slidt.

1 sort Kreps do.

1 gulstribet Bastes Kjole, meget forslidt.

1 fiolblaa hjemmegjort Kjole med smaa Sølvlidser paa.

1 gammel brun forslidt hjemmegjort Kjole.

1 sort Silke Ferendins Skørt, underforet med Kattun.

1 blaa blommet gammelt Silkeskørt.

1 gammelt sort Sirtses Skørt.

1 blaa visteret hjemmegjort Skørt.

1 fiolblaa Halskaabe med gammelt For under.

1 broget Kattuns do.

1 afstivet Snøreliv med en sort Brystsmække.

1 rød Klædes Rejsekjole underforet med Ry. (Den har sikkert været et særligt Pragtstykke, thi Registreringen beretter her, at ifølge de to Søstres Udsagn havde den sal. Jomfru givet den til Fru Klara Marie, velb. Jakob Krabbes paa Strandbjerggaard, hvorfor den ej denne Sinde blev vurderet).

1 sort Taftes stakket Forklæde med hvide Forbelader paa.

1 ringere do. af Skjellert.

1 Par gamle sorte Fløjls Haandvanter.

1 sort foret Muffe.

- 2 Par Hørgarns Halværmer med Kniplinger for.
- 3 Halskraver, deraf et Par med Kniplinger.
- 1 sribet Netteldugs Handdug.
- 1 Linhat med Kniplinger om.
- 6 hvide Strimler med Kniplinger om.
- 1 sort Rejsehue af gammelt Bast.
- 1 Par Randers Handsker.

Hendes Garderobe har været den righoldigste af de tre Søstres, men ellers er Indholdet af dem omtrent det samme. Kun Jomfru Inger Blik har forud for sine Søstre en Fontange og en Garnete,¹⁾ hvad enten det nu var, fordi hun har trængt særlig til denne Prydelse, eller fordi hun har været den mest forfængelige.

Det er smukt at se, hvorledes den øvrige fattige Familie efter Evne støttede de tre Søstre i deres tarvelige Kaar. Vi har tidligere nævnt, at en af Klavs Dyres Døtre, Jomfru Elsebe Dyre til Krogsdal, i 1691 havde indfriet Obligationen til Dr. Niels Bendsen, og at der efter 1709 ingen Renter betaltes paa denne Obligation. Senere er det især en anden af Klaus Dyres Døtre, Fru Anne Dyre, Enke efter den i Ungarn døde Major Gabriel Grubbe til Gudom Kloster, der traadte til, naar det kneb. Skønt hun selv var meget daarlig stillet og intet efterlod sig ved sin Død, havde hun dog Tid efter anden forstrakt Søstrene paa Risgaard »til deres højfornødentlige Udgifter og efter deres indstændige Begæring,« med ret betydelige Summer, for hvilke de i 1709 udstedte en Obligation paa et samlet Beløb af 600 Rdlr.

Denne Gæld skulde de forrente med 5 p. Ct.; men i Virkeligheden betalte de hverken Kapital eller Rente. Det var nu heller ikke Meningen med Obligationen. De

¹⁾ Fontange: Baandsløjfe paa Haaret, Hovedtøj. Garnete Haarpynt, forlorent Haar.

Penge, som Søstrene Tid efter anden havde modtaget, vare at betragte som Gaver, og naar Fru Anne i 1709 forlangte Bevis for disse Penge, var det kun for endnu en Gang at vise sine Søskendebørn en Tjeneste. Ved Hjælp af dette Papir kunde det nemlig til enhver Tid bevises, at Søstrenes Bo var fallit, og at der ved Dødsfald imellem dem ikke var noget at udbetale til Arvingerne. Saaledes kunde Fællesboet paa Risgaard stadig bevares ubeskaaret for de overlevende Søstre, og at dette netop har været Hensigten med Obligationen fremgaar af, at den ved hvert Skifte fremlægges med al mulig Højtidelighed, indtil Arvingerne have frasagt sig Arv og Gæld: derpaa bliver Obligationen atter trukket tilbage med den Bemærkning, at man ikke foreløbig vilde gøre noget Krav gældende, og at Søstrenes Fællesbo indtil videre kunde beholde, hvad der var. Naar Fru Anne Dyre fik dette Arrangement truffet inden sin Død, skete det maaske i Følelsen af, at de gamle Damers yngre Slægtninge ikke vilde være saa hensynsfulde imod dem, som hun selv havde været, og det følgende vil vise, at hun deri fik Ret. Det var dog nærved, at denne *Fraus pia* var strandet paa de juridiske Formaliteter, som stadig var det svage Punkt i de tre Søstres Retshandler. De arveberettigede udenfor Risgaard protesterede stadig imod Obligationens Gyldighed: men det lykkedes dem dog ikke at faa den underkendt.

Disse Slægtninge, som ved hvert Skifte gjorde Fordring paa en Del af Boet, vare den afdøde Søster Mette Bliks tre Døtre. Paa den Tid, vi først gør Bekendtskab med disse, var den ene af dem, Klara Marie Rønnov, gift med Jakob Krabbe til Strandbjerggaard. Christence Rønnov var gift med en tyskfødt Handelsmand Vincens v. Mejens i København, og den tredie, Anne Rønnov,

var ugift, og boede paa Gaarden Aasbjerg i Gudom Sogn.

Den, som først gik ud af de tre Søstres lille Kreds, var Elsebe Blik, der døde den 27de Juli 1714. Tredivtedagen efter var Skifteforvalteren og Vurderingsmænd tilstede paa Gaarden og registrerede Boet. Efter at Løsøre og Besætning var vurderet til 168 Rdlr., kom Turen til de to vigtigste Aktiver, Gaardene Risgaard og Hulflod. Men her stødte Skifteretten paa den Vanskelighed, at de to overlevende Søstre ikke kunde fremvise nogen Adkomst til Gaardene, og nogen saadan blev heller ikke funden i Boet. Det viste sig, at begge Gaardene vare inddragne under Sindinggaards Jordebog og leverede deres Skatter til denne Gaard, og i Mangel af bedre Bevis forlangte da Skifteforvalten en Attest fra Sindinggaards Ejer Frants Rantzov om, at han intet Krav havde paa de to Ejendomme.¹⁾ En saadan Attest blev ogsaa senere skaffet tilveje, og med den og de gamle Damers Ord lod saa Retten sig nøje. Risgaard blev vurderet for 230 Rdlr., Hulflod for 180 Rdlr., og Boets samlede Værdi blev opgjort til 574 Rdlr.

I et af de følgende Møder kom Turen til Gældsposterne, og her fremlagdes da foruden mindre Regninger Pantebrevet til Jomfru Elsebe Dyre i Viborg paa 120 Rdlr. og Obligationen til Fru Anne Dyre, Gabriel

¹⁾ At Hulflod stod opført i Sindinggaards Jordebog er ikke paa-faldende, da vi have set, at den tidligere hørte til Klavs Dyres Gods. Derimod er det ikke let at se, af hvad Grund Risgaard, der tidligere havde hørt under Møltrup, var kommen der. Møltrup var paa dette Tidspunkt gaaet over i Familien Lindes Besiddelse og ejedes i det 18de Aarh. af Christen Linde, † 1706, hans Søn Niels Linde, † 1746, dennes Søn Christen Linde, der 1750 solgte Gaarden til sin Fætter Rudolf Henrik Linde, † 1788, og dennes Brodersøn Oberst Christen Linde, † 1812.

Grubbes, paa 600 Rdlr., begge med 5 Aars resterende Rente. Anne Dyre var paa dette Tidspunkt død, og Gældsbreve var gaaet i Arv til hendes Datter, Fru Edel Hilleborg Grubbe, gift med Major Didrichsen til Krøjkær, og det er hende, der lader Obligationen fremlægge. Hvis denne Obligation skulde staa ved Magt, var det altsaa klart, at Boet var fallit, og at der intet blev af arve, og den mødtes derfor straks med heftige Protester fra de andre Arvingers Side.

Jakob Krabbe, der foruden at optræde paa sin Hustrus Vegne tillige handlede som Værge for den ugifte Anna Rønnov, var den, der førte Felittoget mod Obligationen, og Vincens v. Mejens, der ligeledes var mødt personlig, sekunderede ham af bedste Evne. Obligationen var underskrevet af de tre Søstre og af et Par nærboende Herremænd (Frants Rantzov til Sindinggaard og Niels Linde til Nørre Vosborg) som Vidner; men Jakob Krabbe erklærede Søstrenes Underskrift for betydningløs, da de vare umyndige, og deres beskikkede Lavværge, Just Andersen til Trøstrup, ikke havde underskrevet Brevet. Desuden var det ikke protokolleret eller læst ved Landstinget. Men Skifteforvalteren tog intet Hensyn til Protesten, og da han havde resolveret, at Obligationen skulde staa ved Magt, forlod Jakob Krabbe og Vincens v. Mejens Skiftestedet og nægtede at underskrive Forretningen. — Det ser ikke godt ud, at disse yngre Slægtninge ere saa ivrige for at forminske det lille Bo, som de overlevende Søstre fremdeles skulde leve af. Men vi maa holde dem noget tilgode, da de vel selv trængte haardt til, hvad de kunde faa. Om Jakob Krabbe vides det saaledes, at han var saa fattig, at han ikke havde Raad til at gaa med Paryk.¹⁾

¹⁾ O. Nielsen : Skodborg og Vandfuld Herreder, S. 165.

Efter at Obligationen var godkendt og Gælden gjort op til 978 Rdlr., skred man til at give Kreditorerne Udlæg i Boets Midler. Men da der jo ikke fandtes rede Penge paa Gaarden, fik denne Del af Forretningen et noget kuriøst Udseende. Avlskarlen fik for sin resterende Løn anvist en graa Stud, en liden ravnsort Kvie, en ravnsort Studekalv, to Fyrretræs Bænke og en Stol med udsyet Tøj paa. Købmanden i Holstebro, der havde leveret Varer til Begravelsen, fik sit Tilgodehavende dækket med et gammelt Galtsvin. Skifteskriveren fik i Gebyr den meget gebrækkelige Kakkelovn, Slagværket og to gammeldags Spejle. De to Vurderingsmænd fik til Deling et ottekantet Egebord med lukket Fod. Jomfru Elsebe Dyre fik Part i Risgaard for 175 Rdlr., og alt, hvad der saa blev tilbage, tillagdes Major Didrichsen paa Krøjkær. Paa dette Punkt af Sagen fremlagde de to Søstre imidlertid Fru Edel Grubbes Erklæring om, at hun og hendes Mand intet fordrede for sig, og at Søstrene maatte beholde, hvad der blev udlagt til dem paa Skiftet, og Obligationen havde saaledes gjort sin Nytte for denne Gang.

Af det ovennævnte Bohave, som blev udlagt til Gældens Dækning, træffes en Del, saasom Kakkelovnen og Slagværket, senere atter paa Risgaard. Denne Betalingsmaade er altsaa næppe bleven bragt til Udførelse, og Søstrene maa have skaffet Penge til at indløse deres Ejendele igen. Hvor disse Penge kom fra, er vi ikke i Tvivl om, naar vi hører, at de to Søstre straks efter Jomfru Elsebes Død bortsolgte den sidste Del af deres Fædrearv, Gaarden Risgaard. Køberen var den rige Herremand Niels Linde til Tirsbæk og Kærgaardsholm. Gaarden blev nu bortfæstet til en Bonde, der fik hele Stuehuset til Beboelse med Undtagelse af en Kvist, der forbeholdes de to Søstre i deres Livstid, men efter deres

Død ligeledes skulde overgaa til Bonden. Muligvis har Bonden ogsaa forpligtet sig til at græsse en Ko for hver af Søstrene; thi ved Skiftet i 1716 nævnes to Køer som tilhørende Boet, og i 1726 findes endnu én. Bondens Landgilde var ogsaa afpasset derefter; saalænge Søstrene levede, skulde han give Niels Linde 10 Slettedaler aarlig, men efter den Tid 10 Rdlr. — Enkelthederne ved denne Handel kende vi dog ikke nøjere; thi der blev ikke udfærdiget noget Skøde paa Gaarden. Niels Linde betalte Købesummen kontant paa 100 Slettedaler nær, og for dette Beløb udstedte han en Obligation. De gamle Damer passede imidlertid saa daarligt paa dette Papir, at det senere hen ikke var til at finde. Men Niels Linde betalte dog redelig sin Gæld til Boet efter den sidste Søsters Død.

Kun i et Par Aar havde den lille Husstand nu Fred for Retten og Øvrigheden. Den 24. Septbr. 1716 døde Jomfru Inger Blik, og saa skulde der atter registreres. Boets Midler var nu sunket ned til 328 Rdlr. Men samtidig var Gælden noget formindsket. Til Jomfru Elsebe Dyre skyldte de nu kun 30 Rdlr. — hun har altsaa faaet en Del af sine Penge, da Risgaard blev solgt. Men Major Didrichsens Obligation stod derimod endnu ved Magt, og var med sine Renter løbet op til en Sum af 840 Rdlr. Denne Obligation blev atter fremlagt, og gjorde ganske den samme Virkning som sidst. Vincens v. Mejens var ikke mødt denne Gang, men havde sendt en skriftlig Fuldmagt til Jakob Krabbe, i hvilken han paa Forhaand protesterede mod den fra forrige Skifte bekendte Obligation, ifald den skulde vise sig igen. Intet fornuftigt Menneske kunde agte den for gyldig, skrev Vincens v. Mejens, da det var aldeles tydeligt, at den kun var udstedt *pro forma*, hvilket ogsaa den afdøde Jomfru Blik i sin Tid selv havde betroet ham. Jakob

Krabbe havde tillige Fuldmagt fra sin ugifte Svigerinde Anna Rønnov, der nu boede i Gimsing, og han var saaledes den eneste fremmede, der indfandt sig paa Risgaard til Skifteforretningen. Det hele var snart endt. Jakob Krabbe udtalte sin Forbavselse over atter at møde den odiøse Obligation. Men da Gælden altsaa ogsaa denne Gang langt oversteg Formuen, frasagde han sig Arv og Gæld og vilde intet have med det hele at bestille. Skifteforvalteren spurgte da Birgitte Blik, om hun vilde vedstaa Arv og Gæld, og hun svarede, at »hun ikke vilde, hendes sal. velb. Søstre, sal. Jomfru Elsebe og Inger Blich, skulde lide nogen Tort i deres Grave for nogen Krav, men hermed forpligtede sig at tilsvare deres bortskyldige Gæld, om hun end skulde nødes til at søge Ven og Vens Ven.« Obligationen blev derefter som forrige Gang trukket tilbage indtil videre, og de øvrige Kreditorer fik paany anvist Varer for deres Tilgodehavende. Skifteforvalteren fik 8 store Tinfade, og Skifteskriveren 6 af de adelige Kontrafejer. Jakob Krabbe optræder denne Gang noget mere forsonlig end sidst. Hans Protest imod Obligationen var holdt i en langt blidere Tone, og han underskrev uden nogen Indvending Skifteforretningen, hvad han i 1714 havde vægret sig ved at gøre.

Det er antagelig dette Skifte, som har henledet Opmærksomheden paa det uheldige i, at Niels Linde intet Skøde havde faaet paa Risgaard; thi kort efter — den 15de Decbr. 1716 — udstedte Birgitte Blik et saadant Skøde med alle ønskelige Formaliteter og med tre Mænd som Vidner, dog uden at Skødet blev læst paa Landstinget. Og som om hun nu i det hele taget vilde have sine jordiske Anliggender i Orden, skilte hun sig kort efter ved sin anden Ejendom Hulflod, paa hvilken Gaard hun udstedte et Brev til Jakob Krabbe af 30te April

1717. Dette Dokument, der er en Mellemtning mellem et Skøde, et Gavebrev og en Aftægtskontrakt, lyder saaledes:

•Tilstaar jeg underskrevne Birgitte Blich til Riis, det jeg af mosterlig Kærlighed til min kære Søsterdatter, velbaarne Clara Marie Rønnov paa Strandbjerggaard, og hendes Kæreste, velbaarne Jakob Krabbe, haver tilsagt dennem, at de efter min Død skal nyde og beholde til evindelig Eje og Ejendom den Gaard udi Nøvling Sogn beliggende, Hvolflod kaldet, med al dens Herlighed og Rettighed, intet undtagen, saasom de mig derfor i alle Maader har fornøjet. Dog har de tilsagt mig i min Alderdom ikke at se paa, jeg til min uforbigængelig Fornødenhed skulde mangle noget. Til Bekræftelse haver jeg dette med egen Haand underskrevet og forseglet og venlig ombedet Hr. Christen Svenstrup, Sognepræst for Nøvling og Sinding, og Sr. Just Andersen Holst paa Trøstrup med mig til Vitterlighed at underskrive og forsegle.

Datum Riisgaard, den 30te April 1717.

(Underskrifterne).

Fremvist og læst paa Viborg Landsting d. 15.
Decbr. 1717.«

Dette Gavebrev traadte dog først i Kraft efter Jomfru Birgitte Bliks Død. Saa længe hun levede, oppebar hun selv Landgilden af de to Bønder, der boede paa Hulflod, men det ser heller ikke ud til, at Jakob Krabbe og hans Hustru i nogen Maade har taget sig af hende i hendes Alderdom, saaledes som hun i Gavebrevet forventer. Hendes sidste Sygdom har de ikke kendt noget til, og ingen af hendes Slægtninge var hos hende, da hun døde den 13de Juni 1726. Kun en fremmed Tjenestepige var tilstede, da den sidste af Navnet Blik lukkede sine Øjne paa Kvistkammeret i Riisgaard, fattig og ene, glemt af sin Slægt og savnet af ingen. Fæstebonden paa Riis besørgede hendes Begravelse. Hendes nærmeste Slægt var optaget af Spørgsmaalet om, hvorvidt der blev noget at arve, og ingen

tænkte paa, at fra nu af talte den indfødte danske Adel et gammelt Navn mindre.

Straks efter hendes Død tog Jakob Krabbe Hulflod i Besiddelse. For Aarene 1726 og 1727 oppebar han Landgilden af Gaarden, og da den ene af Gaardens Parter i denne Mellemtid blev fæsteledig, bortfæstede han den paany, og beholdt selv Indfæstningssummen. — Tredivte Dagen efter Dødsfaldet var han derpaa tilstede i Boet for at overvære Skifterettens Registrering. Ogsaa hans Svigerinde, Jomfru Anna Rønno, der nu boede i Holstebro, havde personlig indfundet sig. Men Vincens v. Mejens var i Mellemtiden død, og hans Enke Christence Rønno var rejst ud af Landet og sagdes at opholde sig i Lybæk. Indboet blev paa denne Dag vurderet til 83 Rdlr., men ved den paafølgende Avktion udbragtes det dog til lidt over 100 Rdlr. Desuden anmeldte Jakob Krabbe, at det var ham bekendt, at Niels Linde til Kærgaardsholm endnu skyldte 100 Rdlr. paa Købet af Risgaard. Obligationen var ganske vist forsvunden, men Jakob Krabbe lovede, at han inden næste Skiftesamling skulde skaffe Rigtighed i denne Sag fra Niels Linde. Denne Tjenstivrighed fik han dog ikke megen Glæde af. Da Skifteretten næste Gang samledes, kunde han blot meddele, at han to Gange havde skrevet til Niels Linde om hans Gæld til Boet, men Niels Linde havde aldeles ikke svaret paa hans Breve, og det er tydelig nok under Paavirkning af Ærgrelsen herover, at han nu nedlægger Paastand paa, at Risgaard skal regnes Stervboet til Indtægt, skønt han i det første Møde aldeles ikke havde benægtet, at Niels Linde virkelig havde købt Gaarden. Skifteforvalteren tog sig nu af Sagen, og stævnedes Niels Linde til at fremlægge sin Adkomst paa Gaarden, og det har sikkert ikke stemt Jakob Krabbe blidere, at denne Øvrighedens Opfordring ufor-

tøvet blev besvaret med, at Niels Linde indsendte det forlangte Skøde, først i Afskrift og senere i Original, da hans stridbare Modpart ikke vilde anerkende den forøvrigt fuldt korrekte Genpart. Da dette Skøde blev fremlagt og oplæst i den paafølgende Skiftesamling, spillede den haardt krænkede Jakob Krabbe den forbavsede: han vilde ikke haabe, at Niels Linde efter en slig ulovlig Adkomst vilde tiltage sig denne Gaard; Skødet var jo ganske ugyldigt, da det var udstedt af en umyndig og ej tinglæst, og det var stridende mod H. Mayt.s Lov, da Gaarden var solgt uden lovlig Opbydelse og de rette Arvinger ubevidst. Skifteforvalteren tog ikke videre Hensyn til denne Protest, men henviste Jakob Krabbe til Niels Lindes Værneting, hvis det var hans Mening at angribe Dokumentet. Og Jakob Krabbe havde ikke betænkt, at han ved sine stærke Protester skabte et farligt Vaaben mod sig selv. Thi da han umiddelbart efter sin Protest mod Skødet til Niels Linde fremlagde det før nævnte Gavebrev, i Henhold til hvilket han betragtede Hulflod som sig tilhørende, tog Skifteforvalteren dette Dokument til sig og erklærede, at det skulde bero i Rettens Varetægt, indtil det blev afgjort, hvorvidt dette Dokument skulde »validere« eller ej. Endelig blev der paa denne Skiftesamling udstedt Proklama til Enken Christence Rønnov om at indfinde sig inden Aar og Dag, og Skiftet blev derefter udsat, indtil denne Tidsfrist var udløben.

I denne Mellemtid døde Jakob Krabbe til Strandbjerggaard (19. Febr. 1727), og det blev hans Enkes Værge Kaptajn Linderoth, der tillige var Formynder for Jomfru Anne Rønnov, der nu overtog den dobbelte Op-gave, som Jakob Krabbe havde efterladt sig: samtidig at angribe Skødet paa Risgaard og at forsvare Gavebrevet paa Hulflod.

Da Aar og Dag var gaaet, uden at Christence Rønov havde indfundet sig, genoptoges Skiftemøderne i Efteraaret 1727. Niels Linde indsendte de 100 Slettedaler, han skyldte paa Gaardens Køb, med den Bemærkning, at han intet hellere ønskede, end at komme af med Pengene, naar der kun blev givet ham en saadan Kvittering for dem, at han kunde være sikret mod alle Efterkrav, hvis den forsvundne Obligation en Gang i Fremtiden kom for en Dag. Skønt Kaptajn Linderoth protesterede mod Pengenes Antagelse, før Sagen om Gaardens Salg var bragt i Orden, modtog Skifteforvalteren dem dog foreløbig til Opbevaring. Dernæst paa lagde han gentagne Gange Kaptajnen, hvis han vilde angribe Skødet paa Risgaard, da at forfølge Sagen til Niels Lindes Værneting. Men dette vægrede Kaptajnen sig bestandig ved at gøre. Thi skulde Sagen henvises til Lov og Ret, sagde han, kunde med Skiftet saa mange Aar hengaa, at det vel aldrig kom til nogen Endskab, og han forlangte derfor, at Skifteforvalteren selv paa Stedet skulde træffe en Afgørelse. Efter at denne Strid havde foraarsaget talrige Opsættelser af Skifteforhandlingerne, fik Kaptajn Linderoth endelig sit Forlangende opfyldt, idet Skifteforvalteren i den sidste Samling paa Risgaard d. 5. Juli 1728 afsagde følgende to Kendelser:

1. Skødet paa Risgaard forbliver ved Magt, da hverken Jakob Krabbe eller Kaptajn Linderoth har villet sagsøge Niels Linde for det; dog forbeholdes Arvingerne Regres. De 100 Slettedaler deles mellem Arvingerne, og den forsvundne Obligation sættes ud af Kraft.

2. Gavebrevet paa Hulflod kasseres. Thi Jakob Krabbe har selv erklæret, at han ansaa Jomfru Birgitte Blik for umyndig, da hun udstedte Skødet paa Risgaard, og hun var den samme, da hun udstedte Brevet paa

Hulflod. — Ingen af de brugte Vitterlighedsvidner, som nu begge ere døde, vare hende af Øvrigheden tilforordnede som Værger eller Formyndere (!). — Dokumentet er mistænkeligt, da der hverken meldes Beboerens Navn, Stedets Hartkorn eller Landgilde, eller hvad derfor er betalt, om det skal anses for et Skøde — og om det maatte være en Kontrakt paa Livsophold, hvad det dog ikke er, eftersom hun levede for sig selv og af sit eget uden at nyde noget fra Jakob Krabbe. Brevet er saaledes ikke konform med Loven.

Efter at disse Kendelser vare afgivne paa Risgaard, begav Skifteretten sig over til Hulflod for at tage Syn over denne Gaard. Den befandtes at være i fuld Drift med forsvarlige Bygninger og tilstrækkelig Besætning. De to Bønder, som begge hed Jens Pedersen, men skælnedes fra hinanden ved Tilføjelserne Østergaard og Vestergaard, fremviste deres Kvitteringsbøger, ifølge hvilke de havde betalt to Aars Landgilde paa Strandbjerggaard, den ene af dem desuden sin Indfæstning. Det blev i alt et Beløb af 33 Rdlr. og 3 fl , som Jakob Krabbe saaledes havde oppebaaret i Henhold til det kasserede Gavebrev, og som hans Enke nu uden Barmhertighed maatte erstatte Dødsboet. Bønderne fik desuden Tilhold om for Fremtiden kun at svare en Trediedel af Landgilden til Jakob Krabbes Enke, en Trediedel til Kaptajn Linderoth paa Jomfru Annes Vegne og en Trediedel til Amtmanden paa den fraværende Christence Rønnovs Vegne.

Da alle Udgiftsposter vare fradragne, blev der tilbage 156 Rdlr. til Deling, eller 52 Rdlr. til hver af Arvingerne, samt Trediedelen af Hulflod. Den fraværende Arvings Penge bleve leverede til Amtmanden, der satte dem paa Rente.

Den 17. Juli 1728 satte Skriveren det sidste Punktum i Skiftet efter den sidste af Navnet Blik. Øvrighedens Hverv var tilende, og den gamle Slægts fattige Efterladenskaber vare delte retfærdeligen imellem kvindelige Paarørende af andre Slægter og med andre Navne.

Bidrag til
Bryrup Mølles og Nørre-Mølles
Topografi og Historie.

Af
Oberstlieutenant Emil Fischer.

Bryrup Mølle og Nørre-Mølle, der begge havde deres Blomstringstid i den første Halvdel af forrige Hundredaar, da de vare Stedet for en betydelig Fabriksvirksomhed, den største, maaske den første, i sit Slags her i Landet, laa omtrent $3\frac{1}{4}$ Mil Vest for Skanderborg og $2\frac{1}{4}$ Mil Syd for Silkeborg i Bryrup Sogn i en skovrig, bakket, ejendommelig skøn Egn, begge paa Sognets Nordgrænse ved et Aaløb, der nu fører Navn af Salten Aa.

Bryrup Mølle nævnes allerede 1595 i en kongelig Skrivelse, dateret Aarhus den 27. August.¹⁾ Matriklen af 1662 nævner dem begge, Bryrup Mølle og Nørmølle. Navnet paa den sidste, der baade i Kirkebogen for Bryrup Sogn og andre ældre Dokumenter ogsaa betegnes Nørremølle, kan forklares deraf, at den er bygget senere end Bryrup Mølle og, for at skelnes fra denne, der ligger Sydøst for den, er kaldet Nørre-Mølle, eller sam-

¹⁾ Jydske Registre 1588—96, f. 398 (Rigsarkivet).

mentrukket, Nørmølle. Afstanden mellem de to Møller har kun været ringe, da den i en Ansøgning fra en senere Ejer af begge Møllerne, Caspar Lohmann, til Kong Christian VII i Aaret 1775 betegnes som et Bøsseskuds Afstand.¹⁾ hvorved man den Gang forstod i det højeste 3—400 Alen. Dette bekræftes ogsaa ved en Udtalelse af Geheimeraad og Amtmand von Woyda i Skanderborg i hans Erklæring om et Andragende fra samme Caspar Lohmann til Rentekammeret ligeledes af 1775, idet von Woyda siger om Nørre-Mølle, at den »ligger tæt ved Bryrup Mølle.«

Da Aaløbets Retning mellem de to Møller i Hovedsagen er fra Sydøst til Nordvest, laa altsaa Bryrup Mølle med Hensyn til Aaens Fald »ovenfor« Nørre-Mølle. Og saaledes betegnes ogsaa dens Sted i en Skrivelse af 1711 fra Palle Møller, en Mand der spiller Hovedrollen i Møllernes Historie, til hans Naboerske, Enken Maren Dynisdaatter, idet han siger om det til Bryrup Mølle hørende Vaaningshus med tilhørende Grund, at det er Nørre Mølles Grund »ovenfor beliggende«²⁾ Samme Skrivelse giver tillige nærmere Oplysning om Bryrup Mølles Plads, idet der siges, at en Del af Maren Dynisdaatters Eng og Ejendom grænser lige op til Palle Møllers Ejendom og er beliggende langs med Aaen paa den søndre Side. Det ses altsaa heraf, at den til Bryrup Mølle hørende Jordlod har ligget Syd for Aaen. Dette bekræftes desuden af en Skrivelse fra ovennævnte Palle Møller til Christian Fischer, Ejeren af Silkeborg Slot og Gods, og ligeledes fra 1711, af hvilken det fremgaar, at der paa den nordre Side af Aaen lige ved Møllen fandtes en Sandbakke, som tilhørte Christian

¹⁾ Journal Lit. E for Jydske Stifters Kontor Nr. 714 (Rigsark.).

²⁾ Bilag til Politi- og Kommercekollegiets Skrivelse af 23/11 1715 (Rigsark.).

Fischer.¹⁾ Disse Oplysninger i de to nævnte Skrivelser passe til den ovenfor omtalte Afstand af nogle Hundrede Alen imellem Møllerne og tilstede en temmelig nøjagtig Bestemmelse af den forsvundne Bryrup Mølles Beliggenhed paa selve Stedet og de nuværende Kort, da man véd, at Nørremølle er den nuværende Kathrinedals Mølle.

Oprindelig var saavel Bryrup Mølle som Nørre-Mølle Kornmøller. Dette ses for den førstes Vedkommende allerede af den ovenfor nævnte Skrivelse af 1595, idet »Peter Holst, boende udi Bryrup Mølle, forskaanes for denne ene Gang og udi dette Aar for fire Ørthe Mel, han til Afgift af fornævnte Mølle til Kronen skulde udgive.« Matriklen af 1688, der saa vel som den af 1662 omhandler begge Møllerne, angiver Hartkornet af Maleværket og Jorden hver for sig ved Bryrup Mølle og Mølleskylden og Jordens Hartkorn ligeledes hver for sig ved Nørremølle. Det fremgaar altsaa tydelig nok heraf, at de dengang var Kornmøller. I Extrakt Jordebøgerne af 1714 og 1717 over alt Hartkornet i Skanderborg og Aakjær Amter er ogsaa Hartkornet for Nørre-Mølle angivet under Rubriken Mølleskyld. Bryrup Mølle nævnes derimod ikke i nogen af dem. Den er nemlig i Tiden imellem 1688 og 1711 nedlagt som Mølle og Dæmningen sløjftet; kun Vaaningshuset stod tilbage som Minde om Fortiden. Herom indeholde de to ovenfor nævnte Breve af 1711 fra Palle Møller til hans to Naboer, Maren Dynisdaatter og Christian Fischer de sikreste Vidnesbyrd. I det første minder Palle Møller om, at »paa og ved samme Møllehus« (d. e. den afbrudte Mølles Vaaningshus) »i forrige Tider haver standen en Kornmølle,« hvilket Maren Dynisdaatter i sit Svar

1) Anf. Skr. af 23/11 1715.

bekræfter, idet hun indrømmer, »at paa indmeldte Sted efter gamle Folks Beretning skal have vaaren og standen en Kornmølle.« Dette Svar har forsaavidt større Værd end selve Palle Møllers Brev, at det gør hans Paastand vidnefast, hvortil den maaske kunde siges at trænge, da den, som senere vil blive klart, fremsættes i bestemt Øjemed til Gunst for ham selv. Naar Svaret henviser til og støtter sig paa gamle Folks Udsagn, maa Udtrykket ikke tages aldeles bogstaveligt; thi fra 1711 og tilbage til 1688 er der kun 23 Aar, et Tidsrum, som ogsaa yngre Folks Erindring kan overspænde; men det viser i alt Fald, at Nedlæggelsen og Afbrydelsen kan lægges noget nær opad 1688. I det andet af de ovenfor nævnte Breve fra Palle Møller af 1711 findes ikke alene gentaget, at Bryrup Mølle var en Kornmølle, der havde staaet dér, hvor Møllehusets Grund endnu fandtes; men der tales tillige, og dette har større Interesse, om at Palle Møller for at gøre Brug af Vandkraften maa opføre en Dæmning ved samme Møllehus, hvilket jo vilde have været overflødigt, hvis Bryrup Møllens gamle Dæmning havde staaet der. At den dengang, 1711, var nedbrudt er altsaa hermed godtgjort.

De gamle Dokumenter give ret fuldstændige Oplysninger om Ejendomsforholdene ved de to Møller; det er vel derfor Umagen værd at medtage dem af disse, der yde Bidrag til Møllernes Historie. Man faar at se dem i meget forskellige Hænder, og hvor stor Indflydelse denne Omstændighed har haft paa deres i Tidernes Løb hyppig skiftende Brug, Udseende og Trivsel. Snart bestaa de enkeltvis, snart begge paa en Gang, som vi allerede ovenfor har Exempel paa. Stundom føre de en lille Møllebedrifts beskedne Tilværelse, neppe i Stand til at brødføde deres Brugere, og saa hæve de sig gennem et halvt Hundredaar op til Fabriker, der fremkalde

en By omkring sig, for saa i det næste halve Hundredaar at forberede sig til atter at vende tilbage til Kornmaling, den ældste endog til rent at forsvinde, som den en Gang før har prøvet. Matriklen af 1662, der ligesom de følgende Matrikler nævner baade Ejer og Bruger af de forskellige Ejendomme, anfører ved Bryrup Mølle kun ét Navn, nemlig Peder Torbensen, der altsaa maa tages baade for Ejer og Bruger. Det samme er Tilfældet med Nørre-Mølle, der maa antages baade at ejes og drives af den Jens Nielsen, hvis Navn figurerer alene ligesom hans samtidiges, Peder Torbensen, paa Bryrup Mølle. Men 26 Aar senere angives i Matriklen af 1688 Skanderborg som Ejer af Bryrup Mølle. Nu hedder det i samme Matrikel om en Gaard i Velling By, der ogsaa ligger i Bryrup Sogn, at den ejes af Skanderborg Slot; men her ved Bryrup Mølle er det ikke tilføjet, om det er Slottet eller en anden Institution (Hospital f. Eks.), eller selve Byen, der ejer Møllen. Der staar kun tilføjet Peder Nielsen som den, der driver Møllen og Jorden. Om Nørre-Mølle faar man den Oplysning, at den »er afbrændt og øde.« Dette er altsaa sket i Mellemtiden siden 1662, og den henligger ubenyttet, men dog ventende paa Genopførelse, hvilket man kan se deraf, at den er ansat i Mølleskyld, og hvad der ogsaa vilde være rimeligt af den Grund, at den ikke er i private Hænder, men hører til Aars Kapitel. Som Bruger af Jorden nævnes Niels Pedersen, der svarer en ubetydelig Skat af Jordlodden. Kapitlet finder imidlertid ikke sin Regning ved at genopbygge Møllen, hvilket jo maatte ske paa Kapitlets egen Bekostning. Det foretrækker at afhænde, hvad Ilden havde skaanet, tilligemed Jordlodden, og finder en Køber i Peter Vilhelm Høvinghof, Søn af Mølleren Jørgen Høvinghof i Harlev Mølle (1¹/₂ Mil Nord for Skanderborg). At Afhændelsen er sket før

1703, kan man se af Bryrup Sogns ældre Kirkebog, der viser, at han 8. Søndag efter Trinitatis har Barn i Kirke, og betegner ham som Peter Vilhelm af Nørmølle, hvilket der i Bogen er den almindelige Form for Angivelsen af en Selvejer paa en Ejendom eller en Overordnet ved et Næringsbrug. Som Møller af Faget véd han ikke alene, at Levningerne af Nørre-Mølle er et Aktiv, hvorefter der kan bringes noget ud — Møllenskylden for den afbrændte Mølle var i 1688 sat dobbelt saa højt som Afgiften af Bryrup Mølle — han indser ogsaa, at Betingelsen for at sikre sig Fordelen ved at begynde Driften paany er den ubetingede Ret til Vandkraften, og forsømmer derfor ikke at erhverve sig Skøde paa hele Aaens Vandkraft. At han har faaet et saadant Skøde viser sig i en kongelig Skrivelse, der vil blive omtalt i det følgende, og hvori der staar »den Peter Vilhelm Høvinghof allernaadigst tilskjødte Nørmøllestrøm.« At han straks er skredet til at opbygge Møllen og genoptage Driften er vel utvivlsomt, eftersom Bryrup Sogns ældre Kirkebog viser, at han har bosat sig paa Stedet; han har Barn til Daab 1703, 1706, 1707 og fremdeles. Hans Greb paa at udnytte det erhvervede viser sig yderligere ved den Anvendelse, han gør af Jordlodden. Den er for lille til at drives som Jord. Han forstaar at sætte ogsaa den i Forbindelse med Vandkraften og finder en Lejer til den i en meget virksom og økonomisk velfunderet Mand — den ovenfor gentagne Gange nævnte Palle Møller, Skaberen af Nørmøllens og Bryrup Møllens Blomstringsperiode og deres Virksomhedsliv igennem mere end et halvt Hundredaar. Palle Møller var Sjælen i dette Liv; og de to Møllers Historie i forrige Hundredaar kan derfor ikke fortælles og forstaas, uden at hans Livs Tildragelser og Fremstillingen af hans Personlighed, saavidt de foreliggende Kilder strække, tages med.

Palle Møller er, som man kan se af Bryrup Sogns ældre Kirkebog, der angiver hans Dødsaar og Alder, født 1677. Hans fulde Navn var i Følge Giessings »Jubellærere«¹⁾ Palle Møller Lasson: hvem hans Forældre har været, meddeler Giessing ikke; han siger kun, at han var nær beslægtet med Justitiarius Peder Lasson, at han var gift med Ide Nicolsdatter Seidelin, og at han havde to Brødre Christian Lasson og Peter Lasson, der begge døde som voxne, men i en temmelig ung Alder. Det er rimeligt, at Palle Møllers Fader er død tidligt og har efterladt sig en Del Formue; thi allerede 1702, da Palle Møller altsaa lige har naaet Myndighedsalderen, finder man i »Copi-Bog over Udfærdigede Kongelige Skøder,«²⁾ at han i Forening med Ulrich Christian Skandorf, der var bosiddende i Skanderborg, købte en Del Huse m. m., som Kongen lod sælge ved offentlig Auktion paa Skanderborg Amtsstue, og at Ulrich Christian Skandorf igen afstod de 3 Huse, som var ham tilslaaede paa denne Auction, til Palle Møller. Disse 3 Huse laa i Vor Herred i Hylke Sogn omtrent $\frac{1}{2}$ Mil Syd for Skanderborg. Hvad Palle Møller har villet med disse Huse, ikke alene dem, han køber som sin Part, men ogsaa dem, han afkøber sin Medinteressent, kan naturligvis ikke afgøres. Umuligt er det jo ikke, at han allerede den Gang kan have omgaaedes med Tanken om at grundlægge en Fabrikvirksomhed, hvortil Husene med deres Jordtilliggende kunde knyttes som Arbejderboliger. I Hylke Sogn er der Vandløb, og i Hylke By Mølle. Muligvis er dette Køb det indledende Skridt, der har ført maaske endog allerede den Gang til et Forsøg paa Anlæg af en Fabrik i Hylke, som saa ved Peter

1) 2. Dels 2. Bind S. 283—284 og S. 305.

2) Aarhus og Ribe Stifters Kontor, Litr. F., f. 22.

Vilhelm Høvinghofs Tilkomst er ført til Ende nogle Aar efter paa Nørre-Mølle.

Palle Møller og Peter Vilhelm var begge unge, foretagsomme Mænd. Saa meget er vist, at da de fandt hinanden, opstod der en Høle- og Kniv-Fabrik samt en Søm-Fabrik paa Nørmølle Grund, bygget for Palle Møllers Penge og drevet ved dem. Peter Vilhelm havde faaet Anvendelse for sit Boel og Overskudet af sin Vandkraft, og Palle Møller sine Fabriker paa ret billige Vilkaar, i hvert Fald, efter hvad der maa skønnes, billigere, end hvis han skulde have købt en Mølle for at omdanne den til Fabrik. Det skal nu først dokumenteres, at der blev anlagt to eller tre Fabriker, som nævnt, paa Nørre-Møllens Jordlod, og dernæst undersøges, paa hvilket Tidspunkt det maa antages at være sket.

Af de foreliggende ret talrige gamle Dokumenter, der tale om Palle Møllers Fabriker, er der tre, som, uden at de kunne misforstaaes, godtgøre, at de oprindelige Fabriker blev anlagte ved Nørre-Mølle, og tillige give Oplysning om Genstandene for Fabrikationen. Dette er de to oftere nævnte Breve af 1711 fra Palle Møller til Maren Dynisdaatter og Christian Fischer, samt en Ansøgning af 1715 fra Palle Møller til Kongen. I det første Brev til Maren Dynisdaatter siger han »mit Manufacturwærck |: som nu er bestaaende paa Nørre-Møllens Grund :| o. s. v.«; i det andet til Christian Fischer »det mig tilhørende Jern Manufactur paa Nørre-Mølle Grund |: hvorpaa det nu staar :| o. s. v.«. Han udtrykker altsaa her tydelig nok, at det er et Jærn Manufaktur, han har anlagt paa Peter Vilhelms Grund, da Matriklerne vise, at Peter Vilhelm Høvinghof er Ejeren baade af Møllen og Grunden. I Ansøgningen af 1715 kalder Palle Møller ligeledes sin Fabrik paa Nørre-Mølle et Jærnmanufaktur. Da man nu tillige véd af Dokumenter, der

blive omtalte senere, at de Genstande, han leverede af Jærn, vare Høleer, Knive og Søm, senere ogsaa Naver (Træbor), tør man vel slutte, at de oprindelige Fabriker ved Nørmølle have været en Høle-, en Kniv Fabrik og et Nagelværksted.

Hvad nu Spørgsmaalet om Tidspunktet for disse Jærnfabrikers Oprettelse angaar, da kan det med nogenlunde Sikkerhed gennem de to Breve af 1711 i Forbindelse med Ansøgningen fra Palle Møller til Kongen i Aaret 1715 og Kirkebogen for Bryrup Sogn lykkes at bestemme endogsaa selve Aaret, i hvilket Fabrikerne have begyndt deres Virksomhed. Det er af de to Breve klart, at det maa have været før 1711, hvilket ogsaa stemmer med Palle Møllers Udtryk i Ansøgningen af 1715 nemlig: »... det Jernmanufactur (hvilket jeg for nogle Aar siden ved Nørre-Mølle i Skanderborg Amt haver ladet indrette) o. s. v.«. Kirkebogen giver endnu bestemtere Oplysninger. Den viser, som man vil erindre fra det foregaaende, at Peter Vilhelm Høvinghof havde Børn til Daab 1703, 1706 og 1707. Medens der nu ved de to første Børnedaab ikke er noget særligt at mærke om Fadderne, finder man blandt disse ved den sidste Børnedaab en Mand Henrich Fischer, hvis Navn Kirkebogen her har for første Gang, medens han senere kommer igen adskillige Gange og paa en saadan Maade, blandt andet som Fader til en talrig Børneflokk, at han tydelig ses at have fæstet Bo paa Nørre-Mølle. Desuden viser Kirkebogen, at Peter Vilhelm Høvinghof og Henrich Fischer fra Aaret 1707 ikke ret vel kunne undvære hinanden som Faddere til deres Børn. Den Slutning ligger da særdeles nær, at naar Henrich Fischer ikke har været Fadder ved Peter Vilhelms to første Børnedaab i 1703 og 1706, er det fordi han overhovedet ikke har været i Sognet den Gang; eller med andre Ord, at

han først er kommen til Nørre-Mølle i 1707. Nu viser tillige Kirkebogen klart nok, at Henrich Fischer er knyttet til Fabriken ved Nørre-Mølle og tilmed som Overordnet ved Virksomheden. Disse forskellige Data bringes lettest i Samklang ved at antage, at Henrich Fischer, der vedbliver at være knyttet til Palle Møllers Fabriksvirksomhed i mere end tredive Aar, er kommen til Nørre-Mølle, da den begyndte, og navnlig for at sætte den i Gang, saa at Bygningerne, der skulde optage den i sig, kunne antages at staa færdige 1707, og Driften at være begyndt i samme eller det følgende Aar, men saa nær ved Aaret 1707 som mulig. — Det skal nu prøves, hvad der af de foreliggende Kilde-Dokumenter lader sig paavise med Hensyn til Driftens Ledelse.

At Palle Møller ikke personlig har kunnet gribe ind i den, følger allerede deraf, at han boede og havde sin Virksomhed ved Landbrug paa Gaarden Haxholm, der laa omtrent 2 Mil Syd-Vest for Randers og mere end 5 Mil fra Nørremølle. Dette fremgaar først af de tidnævnte to Breve til Christian Fischer og Maren Dynisdaatter, der er daterede henholdsvis Haxholm d. 24. Februar 1711 og Haxholm d. 3. Maj 1711; dernæst af Extrakt Jordebogen fra 1714, hvori der blandt Ejendomsbesidderne er nævnt Seigr. Palle Møller paa Haxholm, og endelig af Palle Møllers Ansøgning om Privilegium paa en ny Jærn Fabrik, dateret Haxholm d. 10. Oktober 1715, samt det kongelige Privilegium af 10. April 1716, hvori Ansøgeren nævnes som Palle Møller paa Haxholm. Fra dette Aar er Palle Møller ikke længer paa Haxholm; men inden vi følge ham til hans nye Opholdssted, kunde det maaske have sin Interesse at blive et Øjeblik ved det gamle og se i hvilken Egenskab, han havde sit Ophold der. Pontoppidan beskriver i sit »Danske Atlas« Haxholm saaledes: »Hagsholm i Hovelberg Sogn,

Hovelberg Herred, skrives ogsaa Haxholm eller Hagesholm. Gaarden skal tilforn have heddet Hagedsted, men da Manderup Parsberg fik den, kaldede han den Hagesholm. Gaarden tilhørte i det 16. Seculo de Vestenier og i forrige Seculo de Parsberger, indtil den kom til den grevelige Friiseske Familie, som har nedbrudt Gaarden, bygt derpaa nogle Bøndergaarde og lagt Godset under Grevskabet Friisenborg.« Derefter nævner Pontoppidan en Række Ejere af Gaarden; men blandt disse findes ikke Palle Møller, der vistnok ogsaa efter andre Kilder at dømme kun har været Forpagter paa Haxholm. I Extrakt Jordebogen af 1714 finder man nemlig »Palle Møller paa Haxholm« og i den af 1717 »Palle Møller paa Hvolgaard«; men dette paa staar som kortere Udtryk for boende paa, hvad man kan se af de øvrige Angivelser i disse Jordebøger, og i en kongelig Skrivelse af 1. April 1718 betegnes han udtrykkelig som Palle Møller, Forpagter paa Hvolgaard«. ¹⁾ Det er derefter rimeligst at antage, at han ogsaa paa Haxholm har været Forpagter og ikke Ejer.

Palle Møller har altsaa ikke været Leder af Driften ved Nørre-Mølle indtil 1718. Men i hvis Hænder har den da været? Efter Kirkebogen at dømme har Henrich Fischer forestaaet den og senere Simon Bech. Dette finder man ved at lægge Mærke til de Betegnelser, den bruger, idet den indordner Personerne i de Rangklasser, den danner efter deres Haandtering, deres Dannelsesstrin og deres økonomiske Vilkaar. Bønder betegnes alene ved Navn, Fornavn og Faderens Navn, Haandværkere ved Fornavn med Tilføjelse af Faget, saasom Henrik Smed, Jacob Nagelsmed, Peter Sliber o. s. v. Naar de er Mestere, tilføjes dette foran Navnet, saasom

¹⁾ J. Reg. 1718, f. 284.

Mester Mathias Bech. Overordnede ved industrielle Virksomheder eller mindre Ejendomsbesiddere, navnlig naar de udmærke sig ved boglig eller selskabelig Danelse, har Kendemærket Monsieur, forkortet i Reglen til Mr., eller hyppigere M. Endelig har de større Ejendomsbesiddere og højere Embedsmænd Udmærkelsestegnet Seigneur, eller forkortet Seigr. eller Sr. foran deres Navne. Naar man har gjort sig fortrolig med denne Udtryksmaade for Rangen, faar man ud af Kirkebogen, at Henrich Fischer har været den overordnede Leder ved Fabriken ved Nørre-Mølle fra dens Begyndelse og indtil op i Tyverne. Kirkebogen giver ham samvittighedsfuldt Udmærkelsestegnet M. eller Mr., enten han er Fader eller Fadder, hvilket ingen anden af Personalet faar før i Tyverne; og selv Palle Møller faar ikke mere. Prædikaten Monsieur følger Henrich Fischer ogsaa fra Tyverne, da han forlader Nørre-Mølle, hvorom mere senere; først i Tilførslen om hans Begravelse har han mistet det; men i dette Punkt har hans Chef intet forud for ham. Palle Møller mister sit Mr. samme Sted.

Dertil har altsaa Undersøgelserne ført, at Manufakturet ved Nørmølle er i Gang fra 1707 og bestaar i en Høle- og Knivfabrik samt et Nagelværk, alt under Ledelse af Mr. Henrich Fischer. Om det øvrige Personale ved Manufakturet giver Kirkebogen for Bryrup ogsaa nogle Oplysninger ved at nævne dem blandt Fadderne ved Baredaab, og betegnende er det ved denne Lejlighed at se, at Henrich Fischer fra 1707 til 1719, skøndt han i den Tid har 4 Børn til Daab, ikke har en eneste af de ved Fabriken ansatte til Fadder, men vælger disse blandt Embedsmænd og Jordbrugere, rimeligvis de større af disse, da en af hans Sønner senere bliver gift med Datteren af en større Ejendomsbesidder i Sognet. Ho-

noratiores i egentlig Forstand finder man ligesaa lidt blandt Henrich Fischers Faddere som Funktionærer fra Fabriken, hvilket stemmer godt med det ovenfor vundne Resultat, at han har været, hvad vi nu til Dags vilde kalde Bestyrer af Fabriken ved Nørmølle. Det er først i 1720, at han blandt Fadderne medtager et Par af Fabrikens Personale, nemlig Peter Sliber og Jacob Nagelsmed, men den Gang begynde Forholdene ogsaa at forandre sig væsentlig paa Nørremølle, hvorom mere senere for ikke at bryde Tidsfølgen i Fremstillingen af Fabrikens Historie, der endnu kun er naaet til dens første Barndomsaaer 1707—1711.

Det kunde ikke vare længe, inden Palle Møller maatte mærke Ulemperne ved at have sine Bygninger staaende paa anden Mands Grund. Dette maa vel have været den nærmeste, i og for sig ogsaa en meget naturlig Grund, til at han faa Aar efter at have begyndt ved Nørre-Mølle ser sig om efter en Grund, som han kan raade uhindret over. Han køber i 1710 eller i Begyndelsen af 1711 den nedlagte Bryrup Mølles Jordtilliggende med det paa Jordlodden staaende Møllehus. Dette ses af Brevet af 24. Februar 1711 til Christian Fischer, hvori Palle Møller oplyser, at han »nyligen haver tilforhandlet« sig »et Boel, kaldet Møllehus.« Man faar ogsaa af samme Brev og det andet af 3. Mai 1711 til Maren Dynisdaatter at vide, i hvilken Hensigt han har tilforhandlet sig dette Hus og Boel, idet han angiver, at han vil lade sit Manufaktur paa Nørre-Mølles Grund afbryde og henflytte til sin egen Grund ved Møllehuset, hvilket aabenbart tyder paa, at han har haft Aarsag til at være til Freds med den Fremgang, Manufakturet hidtil har haft, siden det kan svare Regning at fortsætte det, oven i Købet med en Del Ulejlighed og fornyet Bekostning. Han betragter altsaa dets fremtidige Trivsel

som sikret. Og under denne Forudsætning er der heller ingen Tvivl om, at Flytningen vil give Udbytte, da de stedlige Forhold blandt andet tilstede en Udvidelse af Virksomheden, da Jordlodden, som Matriklen af 1688 viser, er betydelig større end den ved Nørre-Mølle. Dog, det er omtrent at begynde paa bar Bund ved Møllehuset. Der mangler alt til Vandkraftens Udnyttelse; ikke en Gang Dæmningen er der, som det ovenfor er paavist. Og Anlægget af en ny Dæmning er ikke saa lige at gaa til, som det kunde synes, da den kræver Rettighed over begge Vandløbets Bredder; men Palle Møller raader kun over den ene, da den Ejendom, han har erhvervet sig, ligger paa Aaens søndre Side, og kun paa den. Den nordre Side tilhører Christian Fischer til Silkeborg, hvis Tilladelse ikke kan undværes.

Selv om Christian Fischers Passivitet var sikret, var endda ikke alle Hindringer for Foretagendet fjernede; thi der laa paa Aaens søndre Side foruden Møllehus-Lodden tillige en Eng, der tilhørte Enken Maren Dynis-daatter i Velling, og den kunde blive udsat for Over-svømmelse, naar Vandet ved Dæmningens Anlæg var blevet opstemmet. Palle Møller faar nu Lejlighed til at lægge sin Omsigt og Forretningsdygtighed for Dagen ved at gaa klar af disse Skær; men han faar ikke desto mindre Lejlighed til at erkende, at han i snild Beregning har sin Overmand i Peter Vilhelm Høvinghof, Ejeren af Nørre-Mølle. Først skriver Palle Møller til Christian Fischer Brevet af 24. Februar 1711 og udbeder sig hans Tilladelse til at maatte støtte Dæmningen til en Bakke — han glemmer ikke at benævne den som en »Sandbakke« og derved antyde dens Værdiløshed — der ligger ligeover for Møllehuset paa den nordre Side af Aaen; og da Christian Fischer i sit imødekommende Svar af 20. Marts 1711 har indrømmet ham, hvad han ønskede,

henvender Palle Møller sig i Brevet af 3. Mai samme Aar til Maren Dynisdaatter under lagttagelse af de mest smigrende Former, der svarede til Datidens Smag, for at udbede sig hendes Minde paa egne og Arvingers Vegne til Vandets »Optagelse« og »Opstemmelse«. Maren Dynisdaatter og Arvinger giver ham den ønskede Erklæring skriftlig in optima forma. I begge disse Breve glemmer Palle Møller ikke, for at støtte sin Anmodning, at minde sine Naboer om, at der tidligere har været en Kornmølle paa det paagældende Sted, og lader samtidig skinne igennem, at han ansér deres Tilladelse for en selvfølgelig Ting, som han kun anmoder om af rene Høfligheds Hensyn og »for at forekomme al optænkelig Dispute.« Sikret mod Fare fra disse to Sider kan han nu gøre det næste Skridt; men han tøver længe med at gaa videre. Før 1715, altsaa hele 4 Aar efter, mærker man intet Livstegn fra Palle Møller. Efter Kirkebogen at dømme gaar alt sin sædvanlige Gang paa Nørre-Mølle. M. Henrich Fischer har Barn til Daab baade 1712 og 1714. Begge Gange træffer man blandt Fadderne Maren Dynisdaatters Søn, Melchior Mathiszen, 1712 tillige hendes Svigersøn, Søren Petersen Møller. Palle Møllers Taknemmelighedsgæld til Maren Dynisdaatter og Arvinger staar maaske middelbart i Forbindelse dermed. 1714 er ogsaa Peter Vilhelm Høvinghof med som Fadder, blandt hvilke man ogsaa træffer »Ebertis Hustru af Møllehus.«

Dette fortjener at noteres, fordi det er sidste Gang, man i Kirkebogen finder Betegnelsen Møllehus i Enkelttal, senere kaldes Stedet altid »Møllehusene«. Man tør vel heraf slutte, at 1714 var der endnu paa den købte Jordlod kun det gamle Møllehus, med andre Ord: Fabriken var endnu ikke flyttet dertil. Dette er ogsaa i god Samklang med, at Palle Møller først det følgende

Aar fremkommer med Andragende til Kongen om Tilladelse til, »foruden det Jernmanufactur, hvilket jeg for nogle Aar siden ved Nørre-Mølle i Skanderborg Amt haver ladet indrette endnu et andet Jernmanufactur paa en mig tilhørende Ejendom, Møllehus kaldet, at lade opsætte,« samt at forundes Privilegium, paa at »de Haandværkere og Folk, han udenrigs fra maatte lade forskrive dertil« maatte 1) behandles som indfødte og staa under Øvrighedens Beskyttelse, 2) være fritagne i 20 Aar for alle personlige Skatter og Udskrivninger, 3) naar de igen forlade hans Tjeneste, for at rejse hjem, uhindret udpassere og være fri for at erlægge Sjette- og Tiende-Penge og anden Recognition. Endelig søger han om Toldfrihed m. m. for sine Frembringelser. Det fortjener Opmærksomhed, at der i dette Andragende er Tale om Haandværkere og Folk, der maatte forskrives udenrigs fra, fordi deri ligger ikke alene, at der blandt de hjemlige ikke var tilstrækkeligt Udvalg, men ogsaa at der var paatænkt en Forøgelse af Arbejdsstyrken. Andragendet overhovedet forklarer, hvorfor det hele Forehavende tilsyneladende er stillet i Bero i 4 Aar. De to Breve af 1711 vise nemlig, at det oprindelig kun var Palle Møllers Hensigt at flytte sin Fabrik og kun at udvide den, saavidt den større Plads paa Møllehusets Boel tillod det. Men af Andragendet ses det, at der nu i 1715 er Tale om en Udvidelse, der mindst bliver en Fordobling af Virksomheden, og en saadan kræver fornuftigvis en moden Overvejelse og omhyggelig Prøve af alle Chancer, ikke mindst af Udsigterne for Afsætning for en saa betydelig Produktion, som der nu maatte paa-regnes; og til al denne Undersøgelse maatte en Mand, der viser sig saa forsigtig som Palle Møller, til Trods for hans Foretagsomhed, nødvendigvis have Tid, saa meget mere som han samtidig havde sin Landbedrift at tage

Vare paa. Paa denne Maade kan det forklares, at han er fire Aar om at naa til det omhandlede Andragende, hvis Slutning det af flere Grunde er Umagen værd at gengive ordret. Den lyder saaledes: ». . . maa det allernaadigst behage Hans Kongelige Majestæt at bevilge mig, at jeg det andet Manufactur paa fornævnte min Ejendom, Møllehus, med disse Privilegiers allernaadigste Nydelse maa lade opsætte, skal Almuen med saa dygtige Varer af Høleer og Skæreknive blive betjent og forsynet, at jeg vil formode, den udenlandske Handel med samme højfornødne Vares Indførsel og Pengenes Udførsel skal af sig selv bortfalde. Jeg kan ogsaa, om allernaadigst maatte forlanges, til Hans Kongelige Majestæts Tjeneste, Hakker, Spader, Skovle og deslige efter Model i Kvantitet forskaffe; og endelig som jeg selv forsyner mig med Manufactur-Værker og mine Haandværkere og Manufacturister med Husværelser, saa vil jeg desmere allerunderdanigst forhaabe, at mig de allerunderdanigst begjærede Egetræers Udvisning til nogen Hjælp ved det andet Manufacturværks Opbyggelse allernaadigst endog maatte blive bevilget og forbliver

Deres Kongelige Majestæts

Min allernaadigste Arve Konge og Herres

·Allerunderdanigste tro

Undersaat og Tjener

P. Møller.

Haxholm den 10. October 1715.«

Der er i denne Ansøgning, som forøvrig er et forklarende Tillæg til det oprindelige, mere kortfattede Andragende, som Palle Møller havde indsendt, flere Punkter, der fortjene Opmærksomhed. Først dette, at Palle Møller ved Opførelsen af det nye Manufaktur og den deraf følgende udvidede Virksomhed haaber at kunne

fortrænge de fremmede Varer fra det indenlandske Marked og saaledes forhindre, at Pengene føres ud af Landet, hvori der synes at ligge den ikke uvigtige Oplysning, at hans Fabrik var den første i sit Slags her i Landet. Dernæst Angivelsen af de Ting, han tilbyder at levere i Mængde, hvoraf man sér, at det er andet end som tidligere blot Høleer og Knive, der nu skal produceres. Endelig er der Begæringen om Egetømmer til Bygningerne, som viser, at Palle Møller ikke er mere utilbøjelig end alle andre paa hans Tid til at erhverve sig Gaver af Kongen: En Forfatter fra Slutningen af forrige Hundrebaar, Giessing, der lejlighedsvis er nævnt ovenfor, vil vide, at Palle Møller gennemførte sine store industrielle Foretagender »uden nogen Tid at nyde en eneste Kongelig Naade, Forstrækning eller Forskud til saa store Værker.« Disse Ord maa, som Palle Møllers Begæring om Egetømmer viser, ikke forstaaes saaledes, at han skød Gaver af Pengeværdi fra sig. Muligvis har han ikke faaet det ønskede Egetømmer — Svaret af 10. April 1716 tier derom — i saa Fald er det rigtigt, at han heller ikke til dette Værk fik nogen Forstrækning.

Over Palle Møllers Ansøgning bliver der af Politio- og Kommercekollegiet under 23. November 1715 afgivet en udførlig Erklæring, af hvilken kun det Punkt, der angaar den begærede Told- og Accisefrihed for Fabriken Varer og Privilegiets Varighed kan have Interesse her. Det hedder ». . . vi se ikke, at Høleer og Skæreknive, som ere de to Sorter, han selv allerunderdanigst foregiver paa dette nye Manufactur fornemmelig at ville lade forfærdige, udi Toldrullen er ansat at svare nogen Told her imellem Rigerne og Landene, hvoraf og følger, at de ejheller svare noget til Accise. Thi skulle vi allerunderdanigst holde det uforholdent noget her om i

hans Privilegier at mentionere.« Om Privilegiets Varighed udtaler Kollegiet følgende: »saa skulle vi og allerunderdanigst holde det for billigt, at Supplicanten tillige allernaadigst blev tilholdt, inden 2de Aar at bringe saadan sit Manufactur i vedbørlig Stand. Og naar han da sligt mod Stiftamtmandens vedbørlige Attest for Politie- og Commercecollegio havde godtgjort, kunde efter vores allerunderdanigste Tanker disse begærede 20 Aars Frihed for de til dette Manufactur forskrevne Haandværksfolk fra samme Tid af regnes og efter de første 20 Aars Forløb være expireret!« Erklæringen fører til, at Kong Frederik IV under 10. April 1716 tilstaaer Palle Møller Tilladelsen og Privilegierne, saaledes som han har søgt dem, dog med den Tilføjelse, at Manufakturet skal være bragt i vedbørlig Stand »inden tvende Aars Forløb.«

Nu kommer der Fart i Foretagendet. Palle Møller bygger i god Tro til, at alle Hindringer er fjernede. Han aner ikke, at Peter Høvinghof sidder med et Kort paa Haanden, der kan kompromittere det hele Spil. Denne snilde Beregner kan umulig være uvidende om, at Palle Møller har i Sinde at flytte Fabriken. Han maa allerede have haft Færten deraf, da Palle Møller for sex Aar siden købte Møllehuset; men intet tyder paa, at han har ladet sig mærke med at være kommen paa Sporet. Det vilde have været ærligst at tilstaa det; men det vilde ikke have været saa fordelagtigt som at holde gode Miner, indtil Bygningerne stode færdige til at tages i Brug; thi han havde da i sin Magt at bringe Palle Møller til at afkøbe ham Vandkraften eller betale ham Brugsretten til den, og en af Delene er Palle Møller sikkerlig ogsaa bleven nødt til at gøre. Man finder nemlig en kongelig Skrivelse af 1. April 1718, der er benyttet et Par Gange ovenfor, af hvilken det med al fornøden Klarhed fremgaar, at Peter Vilhelm ikke alene

har gjort Indsigelse, imod at den nye Fabrik paa Møllehus-Lodden træder i Virksomhed ved Benyttelsen af Vandkraften; men at det endog kommer til en Rets-sag imellem ham og Palle Møller derom. Det er ikke til at se, om Peter Vilhelm har nedlagt sin Protest ved Dæmningens Anlæg, hvilket jo maatte gaa forud for Bygningernes Opførelse, eller om han har afventet det Øjeblik, da disse stode færdige til at tages i Brug, eller i alt Fald til at deres Forbindelse med Dæmningen var under Arbejde. Hans Taushed, da Palle Møller købte Møllehuslodden, gør det rimeligt, at han har opsat sin Indsigelse, saa længe han kunde, for at gøre Palle Møller Tilbagetoget saa vanskeligt som muligt. I og for sig kunde han lade denne bygge Dæmningen i Ro; den vilde snarere være til Gavn end til Skade for Bedriften paa Nørre-Møllens Grund, baade hans eget Mølleværk og Palle Møllers Jærnmanufaktur, da man ved to Dæmninger bedre end ved en enkelt kan regulere Vandets Opsamling og dets Udnyttelse. Sikkerlig kunde Palle Møller paa sin Side have vildledet Peter Vilhelm Høvinghof baade med Hensyn til den Brug, han vilde gøre af Møllehuslodden, f. Eks. at tage Bolig paa den, og ligeledes med Hensyn til Øjemedet med Dæmningens Opførelse, der kunde angives at være det, der ovenfor er anført om dens Nytte for Nørre-Mølle Værket. Men da der i alt, hvad der toreligger dokumenteret om Palle Møller ikke findes det mindste, der kunde kaste Skygge paa hans Karakter, vilde det være utilladeligt at tillægge disse Muligheder nogen virkelig Værdi. Tvertimod, den Omstændighed, at det intet Øjeblik er faldet Palle Møller ind, at Peter Vilhelm gemmer som en Hemmelighed, at han har Eneret til Vandkraften, hvilket man kan se deraf, at Palle Møller rykker Fælden nærmere og nærmere gennem Privilegiets Erhvervelse, Dæmningens An-

læg og Bygningernes Opførelse — tyder snarere paa, at det ikke laa for ham selv at lure paa egen Fordel ved andres Skade, og at hans Forretningsdygtighed til at finde Chancerne stansede foran Mistanken til andres Hæderlighed. Paa den anden Side er Peter Vilhelms Fortielse af sin Eneret og hans gennemførte Tilskuerrolle Indicier, der vidne mere om hans Snille end om hans Karakters Aabenhed. Kendsgerning bliver det i i alt Fald, at den ihærdige Palle Møller i samme Øjeblik, som han lykkelig har besejret de aabenbare Farer med de to Aars Tidsfrist som Slutsten, ser sig siddende i en Saks. Han har kun Valget imellem at lade den klippe et efter al Sandsynlighed meget betydeligt Stykke af den Driftskapital, han nu har saa høilig Brug for, eller at prøve, om Retfærdigheden bag Retsskranken kan aabne Saksen. Han vælger den sidste Udvej og lader sin Modpart anlægge Sag. Dette viser Registeruddraget af den tidligere omtalte kongelige Skrivelse af 1. April 1718. Det lyder saaledes: »Peter Vilhelm Høvinghof boende i Nørmølle i Skanderborg Amt, Beneficium paupertatis udi en tvistig Sag med Palle Møller, Forpagter paa Hvolgaard.« Peter Vilhelm faar Fritagelse for at bruge stemplet Papir til de »Indlæg, Breve og Dokumenter, som han foraarsages udi Retten at indgive.« Selv om han ikke paa Grund af Uformuenhed trængte til denne Fritagelse, er det dog vel betænkt af ham fra Begyndelsen af at vække Rettens Medfølelse ved at andrage om den og derigennem at fremstille sig som en fattig Mand, hvis Ret krænkes. Og Regeringen har al Grund til at vise sig imødekommende imod ham. Først har den nemlig tilskødet ham Nørre-Mølle Strømmen, og bagefter giver den Palle Møller Tilladelse til at anlægge en Fabrik, hvortil den samme Strøm, som altsaa ikke er Kongens Eje, skal afgive Drivkraften. Skøndt der

ligger omtrent 15 Aar imellem de to Afgørelser, og meget kan glemmes i den Tid, maa dette Sagsanlæg dog falde Kommercekollegiet og Konseillet noget for Brystet, da det er efter deres Indstilling, at Kongen faktisk har givet Palle Møller Tilladelse til at gøre Brug af Peter Vilhelms Ejendom. Sagen kommer heller ikke for de almindelige Domstole. Man ser af den kongelige Skrivelse, at »Vi allernaadigst have anordnet Commissarier at kiende og dømme i denne Sag.« Det kunde nu have sin Interesse at se, hvad disse Commissarier har kendt for Ret; men Oplysninger derom synes ikke at eksistere, af den Grund formodentlig, at Sagen slet ikke er kommet til Dom; for Højesteret har den i hvert Tilfælde ikke været; thi i saa Fald maatte den findes. Rimeligst er det at antage, at de kontraherende Parter dels af egen Drift, fordi Sagens Udfald maatte stille sig for dem begge i høi Grad uvist, og fordi »et magert Forlig« i Almindelighed som ogsaa ved denne Lejlighed »er at foretrække for en fed Proces«, som Ordspøget siger, dels fordi der utvivlsomt udefra er øvet Pression paa begge Parter til Sagens Afslutning i Mindelighed, har indgaaet Forlig og derved bragt Sagen ud af Verden til Lettelse baade for Dommerne og Regeringen. Denne Udgang bliver man yderligere fortrolig med ved at se, at begge Fabriker fremtidig bestaa jevn-sides, hvilket neppe vilde fundet Sted, hvis Sagen var gaaet til Dom. Havde Palle Møller tabt, kunde han jo ikke benytte Vandkraften, hans Fabrik paa Møllehus Lodden var til ingensomhelst Nytte, og den paa Nørre-Mølles Grund maatte paa Grund af Forholdet til Peter Vilhelm, der i Fremtiden neppe vilde blive godt, komme til at føre en meget usikker Tilværelse. Med andre Ord, hvis Dommen gik Palle Møller imod, stod hele hans industrielle Virksomhed paa Spil. Til at udsætte den der-

for, havde den kostet for meget, og, som det synes, givet for godt Udbytte hidtil. Hvis Peter Vilhelm tabte, var alle hans kloge Beregninger løbne ud i Stranden, medens han ved et Forlig maatte kunne tvinge Palle Møller til at udrede en klækkelig Erstatningssum. Der var altsaa Grunde, der til begge Sider talte for Forlig, og alt tyder paa, at et Kompromis er kommet i Stand, men tillige at Palle Møller ikke har faaet det for godt Køb. Bryrup Sogns gamle Kirkebog bekræfter dette; men inden den tages frem igen for at føre Fabrikens Historie videre, er det for den kronologiske Fremstillings Skyld rigtigst at blive endnu et Øjeblik ved den kongelige Skrivelse af 1. April 1718. Der staar i Extrakten til den, som det vil erindres, »Palle Møller, Forpagter paa Hvolgaard,« og den samme Betegnelse kommer igen i selve Skrivelsen. Palle Møller er altsaa ikke længere paa Haxholm, hvor vi, som det vil erindres fra det foregaaende, traf ham endnu i 1717 i Extrakt Jordebogen fra dette Aar. Hvis den Antagelse er rigtig, at han var Forpagter og ikke Ejer af Haxholm, kan han have været der i 10 Aar, og hans Forpagtningstid være udløben netop 1717. I samme Aar kan han ligeledes for et Tidsrum af 10 Aar have overtaget Forpagtningen af Hvolgaard, der laa $3\frac{1}{4}$ Mil Syd for Nørremølle og Møllehuset, altsaa dog et Par Mil nærmere derved end Haxholm. Opgive Landvæsenet har han ikke villet, før Fabriken havde udviklet sig saaledes, at den industrielle Virksomhed kunde blive hans Livsgerning; og at han har taget Sigte derpaa, er utvivlsomt; thi netop 10 Aar derefter finde vi ham bosiddende i Bryrup Sogn, hvorom mere senere.

Efter denne Redegørelse for Palle Møllers Virken til den anden Side og hans Opholdssted, vende vi os atter til Kirkebogens Oplysninger om Bedriften ved

Møllehuset. Ifølge Betingelsen for Tilladelsen til Anlægget af Fabriken og Privilegierne maa Virksomheden dér være begyndt 1718, maaske allerede i Slutningen af 1717. Dette stemmer ogsaa med Tidspunktet for den ovenfor omhandlede Retssag, og det er i god Overensstemmelse med Kirkebogen, der 1720 nævner Bryrup Mølle. Det er Henrich Fischer, der har Barn til Daab 6te Søndag efter Trinitatis, og en af Fadderne er »Christentze Mathisdaatter af Bryrup Mølle.« Den har altsaa hørt til den Samling af Bygninger, Palle Møller har rejst, og den er gaaet ind med i Bedriften. Bryrup Mølle er atter opstaaet efter maaske en Menneskealders Hvile. Til samme Barnedaab knytter sig ogsaa en anden Ting af Interesse, den nemlig at Henrich Fischer for første Gang har medtaget to af Fabrikens Funktionairer blandt sine Faddere, Peter Sliber og Jacob Nagelsmed. Muligvis staar denne Mærkelighed i M. Henrich Fischers Historie i Forbindelse med Oprettelsen af den nye Fabrik ved Møllehuset. I hvis Hænder er nemlig Ledelsen af denne lagt? Utvivlsomt i Henrich Fischers; thi Palle Møller griber ikke personlig ind, da han bor paa Hvolgaard, og der er intetsteds, navnlig ikke i Kirkebogen, den fjerneste Antydning af, at der har været nogen anden overordnet Funktionair paa Møllehus-Fabriken. Dertil kommer, at saaledes som Palle Møllers hele industrielle Virksomhed har udviklet sig under Henrich Fischers formentlige Bestyrelse, var jo intet naturligare og mere betryggende end at lade den hidtil heldige og utvivlsomt dygtige Leder overtage ogsaa den nye Fabrik som en Udvidelse af den gamle og senere en Gang, naar Virksomheden var bleven saa stor, at en enkelt Mand ikke kunde overkomme det daglige Tilsyn, da at udskille den oprindelige, som efter Forholdene maatte blive den mindste, til en selvstændig Bedrift under egen

Bestyrer. At dette ogsaa er sket, er der Vidnesbyrd nok om i Kirkebogen, saaledes som det straks skal vises. Da vi altsaa nu maa gaa ud fra, at Virksomheden har faaet en meget betydelig Udvidelse og tilmed drives paa to Steder under en overordnet Ledelse, maa ligesom nu til Dags de enkelte Afdelinger have haft hver sin Værkfører. Som saadanne tør vel de to nævnte Faddere tages. Herfor taler for det Første den Omstændighed, at de komme igen som Faddere 1721, Peter Sliber ogsaa 1722 og 1727; dernæst dette, at saasnt senere Kendemærkerne Sliber og Nagelsmed forekomme i Forbindelse med andre Fornavne, som Anders Sliber og Salomon Nagelsmed, forsvinder med det samme de gamle Navne Peter Sliber og Jacob Nagelsmed som Faddere, rimeligvis af den Grund, at disse to Funktionairer ikke længer findes paa Palle Møllers Fabriker. Dette er i alt Fald sikkert nok for Peter Slibers Vedkommende, da Kirkebogen i 1731 taler om »Salig Peter Slibers« Hustru Anna. Han maa altsaa være død imellem 1727 og 1731. Det ses ikke, naar Jacob Nagelsmed er død. Naar derfor Kirkebogen i 1731 nævner Salomon Nagelsmed, og senere ikke taler om Jacob Nagelsmed, er det vel rimeligt, at denne sidste er søgt et andet Sted hen, og at Salomon har afløst ham hos Palle Møller. Kirkebogen har ogsaa andre Navne blandt Fadderne, og de komme igen, saa det vel tør antages, at der har været adskillige Funktionairer. Efter Giesings Angivelse har der været mindst 70 Personer ved Fabrikerne, Koner og Børn iberegnete.

Det næste Aar 1721 er der fra Nørre-Mølle to Børn til Daab; og med det første af disse — paa Søndagen Sexagesima — holder et helt nyt Navn sin Indtrædelse i Kirkebogen. Det er en vis Simon, antagelig en Tysker, med Prædikaten Monsieur, hvormed Kirkebogen ingen-

lunde ødsler. Det er hans Barn, der døbes. Man be-
 rettiges til at tro, at han har en overordnet Stilling, og
 senere Oplysninger af Kirkebogen lede til at antage, at
 han muligvis allerede den Gang er, hvad han utvivlsomt
 senere bliver, nemlig Leder af Bedriften paa Nørre-
 Mølle, der efter Kirkebogens Vidnesbyrd stadig fortsætter
 Virksomheden, uagtet efter alt, hvad der foreligger, og-
 saa Fabriken paa Møllehus Lodden maa være i Gang som
 Jærnmanufaktur foruden som Mølle, nemlig den nye
 Bryrup Mølle, der blev nævnt ovenfor. Henrich Fischers
 Hustru holder Barnet over Daaben, hvilket ogsaa kunde
 tyde paa en Ligestilling mellem Henrich Fischer og den
 nye Mand, M. Simon. Vil man se noget mere end Til-
 fældet deri, at Henrich Fischer ikke selv, men kun hans
 Hustru er med blandt Fadderne — der ellers bestaa for-
 uden af Henrich Fischers Ven, Maren Dynisdaatters
 Svigersøn, Søren Møller, af følgende: Jacob Nagelsmed,
 Peter Smidt, Peter Sliber og Hustru, altsaa gode Haand-
 værker Skikkelser, Funktionærer ved Bedriften — vil
 man, som sagt, se et Fingerpeg deri, saa skulde det da
 være, at M. Simon endnu var en ny Mand, underordnet
 M. Henrich Fischer som Underbestyrer, Værkfører, eller
 hvad man ellers vil tænke sig. Derfor fordrister han
 sig endnu ikke til at indbyde Henrich Fischer til Fadder,
 navnlig ikke i Selskab med de lavere Funktionærer. Af
 disse indbyder han saa mange, at man maa skønne,
 han regner sig selv nærmest til deres Kreds, en Kreds
 fra hvilken M. Henrich Fischer tidligere har taget om-
 hyggelig Afstand i sit Familieliv. At M. Simon indbyder
 Henrich Fischers Hustru til at udføre en kirkelig Hand-
 ling og være den udkaarede blandt Fadderne, er jo kun
 at hædre hende og derigennem at vise sin Overordnede,
 hvis han betragter Henrich Fischer som saadan, en Ar-
 tighed. Denne Traad, forsaavidt den kan have nogen

Værdi for Forstaaelsen af Privatlivet paa Palle Møllers Fabrik og Personernes Stilling og Betydning for Virksomheden, vil straks igen blive optagen.

Foreløbig skal der skænkes den anden Barsedaab et Par Ord. Den falder paa Mariæ Bebudelsesdag og det er Peter Vilhelm Høvinghof, der har en Datter til Daab, frembaaren af Degnens Hustru fra Skærup. Blandt Fadderne figurerer Henrich Fischer. Heri synes at ligge ikke alene, at Peter Vilhelm bevarer det gamle Venskab til Henrich Fischer men tillige, at han har Fred med Palle Møller. Andre Kombinationer kunde naturligvis tænkes; men denne Fortolkning er dog vistnok den nærmestliggende.

Det følgende Aar 1722 er det atter Henrich Fischers Tur til at bringe et Barn til Daab. »Simons Hustru« holder det over Daaben. Simon er Fadder i Spidsen for følgende Række: Henrich Smed, Peter Sliber, Christentze og Maren Erichsdaatter. Af disse Navne passe Simon og Henrich ligesaagodt paa Tyske som paa Danske, og heller ikke Peter Sliber kan i Henseende til Navnet gøre uomtvisteligt Krav paa at være dansk. Han er da heller ikke Fadder for Henrich Fischers Barn før i 1720, altsaa ikke før end to Aar, efter at den nye Fabriksvirksomhed kan antages at være i Gang. Det er saaledes muligt, at Palle Møller har iværksat, hvad han bebuder i sit Andragende af 10. Oktober 1715, at lade »Haandværkere og Folk forskrive udenrigs fra« og da intet røber, at han paa sin tidligere Fabrik paa Nørre-Mølles Grund har haft fremmede Haandværkere — med mindre Henrich Fischer skulde være fremmed — og da Andragendet og Privilegierne taler for, at de fremmede først nu efter 1715 kunde blive nødvendige, bestyrkes Formodningen om, at de Navne, der figurerer i Fadderlisterne efter 1720, betegne Ledere af de for-

skellige Fabrikationsgrene, Værkførere eller Formænd, om man saa vil. Det vilde af økonomiske Grunde være rettest at nøjes med at indforstyre disse og lade dem oplære de Arbejdere, der kunde faas indenlands fra, til Dels endog paa selve Stedet. Det bliver saaledes forklarligt, at Henrich Fischer tager Personer fra Fabrikkerne til Faddere, og der bliver tillige nogen Grund til at antage, at Fabrikvirksomheden ved Møllehuset har taget sin Begyndelse, nogle Aar førend disse nye Mænd optræde paa Skuepladsen. Da de nu vise sig første Gang i 1720, er Udslaget af disse Undersøgelser det samme, som ovenfor blev naaet ad anden Vei, nemlig at Fabrikken ved Møllehuset kommer i Gang 1718.

I 1724 har Henrich Fischer atter et Barn til Daab, og Faddernes Navne er endnu tydeligere tyske end to Aar forud, nemlig: »Henrich Hyltberg, Claus From, Peter Nibor,« og til disse slutte sig »M. Simon og Hustru.« Medens ingen af de øvrige Faddere kendes værdige til Prædikaten Monsieur, glemmes det ikke ved Simons Navn. Han har højere Rang end hine i Henrich Fischers Kreds og er rimeligvis, som ovenfor antaget, nu Bestyrer, og da navnlig paa den gamle Nørre-Mølle Fabrik, som det vil ses, at Henrich Fischer paa dette Tidspunkt staar i Begreb med at forlade. Der er nemlig endnu den Mærkelighed ved Daaben 1724, at Kirkebogen, idet den noterer denne, nævner Henrich Fischer for sidste Gang i Forbindelse med den gamle Fabrik; Betegnelsen »M. Henrich Fischer ved Nørmølle Manufactur« kan ikke misforstaas. Den siger klart og positivt, at Henrich Fischer endnu i 1724 er ansat ved Manufakturen paa Nørre-Møllens Grund. Men at bygge videre paa dette Kriterium alene og deraf faa ud, at hans Virksomhed ikke strakte sig ud over Nørre-Mølle Fabrikken, vilde ikke være rigtigt, da der foreligger andre Vink, der

kræve fornødent Hensyn. Først er der jo alle de tidligere Oplysninger, der føre til det Udslag, at der ogsaa er en Fabrik ved Møllehuset, at denne Fabrik er i Gang, og at der ikke gives mindste Antydning, hvoraf man kunde faa ud, at en anden end Henrich Fischer bestyrede den. Dernæst Kirkebogens Omtale af Barnedaaben i 1720, hvor den betegner ham: »Henrich Fischer ved Manufacturet«, hvoraf det ses, at den, der har ført Kirkebogen, nemlig Sognets Degn, og følgelig alle andre i Sognet, har haft den Opfattelse af den industrielle Bedrift der paa Stedet, at den dannede en Helhed, siden Ordet »Manufacturet« er taget i Enkelttal; men dette stemmer ogsaa fuldkommen overens med, hvad der ovenfor er udledet ad andre Veje, at der vel var flere Fabriker, med særlige Underafdelinger, men at de til ind i Tyverne lededes under ét af Henrich Fischer. Dette forudsat, betyder altsaa den ovenfor anførte Betegnelse: »Henrich Fischer ved Nørmølle Manufactur« dette, at han endnu i 1724 havde Domicil paa Nørrømøllens Grund. Det kan jo godt tænkes, at ikke blot Palle Møller ønskede, at Henrich Fischer skulde forblive boende paa Nørrømølle Fabriken saa længe som muligt, da han derved slap for at bygge Bolig til ham ved Møllehuset; men at ogsaa Henrich Fischer selv eller hans Familie nødvendig vilde flytte bort fra et Sted, hvor dens Husstand en Gang var indrettet og havde fæstet Rod gennem en lang Aarrække. En Husstand paa Landet, hvor man har Have og meget andet, der knytter til Stedet, er jo almindeligvis mindre ambulat, end den er i Byer. Det kan altsaa overmaade godt forstaas, at Henrich Fischer bliver boende paa det gamle Sted, saa længe han har hele Fabrikens Ledelse i sine Hænder.

Men nu i Tiden mellem 1724 og 1729 sker der større Forandringer, uvist i hvilket Aar, maaske ogsaa

fordi de ikke komme paa én Gang. Kirkebogen melder, at Henrich Fischer i 1727 har en Datter til Daab, frembaaren af Simons Hustru og Datter og med Faddere blandt de indforskrevne Tyskere; men medens Kirkebogen ellers altid tilføjer Faderens Domicil, har den her glemt det, saa at det ikke kan ses, om Henrich Fischer endnu har Bolig paa Nørre-Møllens Grund. Det er først i 1729 at Kirkebogen, ved at melde hans 3 Maaneder gamle Barns Begravelse, betegner ham som boende paa Møllehusene, og samme Betegnelse bruger den for Fremtiden, hver Gang den noterer enten hans Børns Daab eller Begravelse.

Det fortjener fremdeles at mærkes, at Stedet ikke længer betegnes »Møllehuset« men »Møllehusene«. Der er en Gang tidligere gjort opmærksom paa, at der heri findes Sikkerhed for, at der taltes ikke én men flere Bygninger foruden en Mølle paa den af Palle Møller i sin Tid købte Møllehus Lod.

I det samme Tidsrum sker en anden Forandring af Betydning, den nemlig, at Palle Møller forlader Hvolgaard, opgiver sin Landbedrift og forbereder sig til at ofre sig helt for sin industrielle Virksomhed. Man finder nemlig i Kirkebogen for Bryrup Sogn, at der den 18. December 1728 bliver begravet et 1 Aar gammelt Barn »for Monsr. Palle Møller af Velling.« Velling er Hovedbyen i Bryrup Sogn og ligger $\frac{1}{4}$ Mil Syd for Bryrup Mølle. Hertil er Palle Møller altsaa foreløbig henflyttet efter at have opgivet Landvæsenet, formodentlig da Forpagtningen paa Hvolgaard, som han havde overtaget for 10 Aar siden, var udløbet. Det er som sagt kun foreløbig, at han tager Bopæl i Velling, senere flytter han, som det straks skal paavises, hen paa selve Fabriken.

10. Søndag efter Trinitatis 1730 har »Henrich Fischer af Møllehusene atter et Barn til Daab, og blandt

Fadderne finde vi Simon anført med sit fuldstændige Navn »Simon Bech«, som han i Kirkebogen bærer for Fremtiden, medens han før 1730 kun er angivet med Fornavn. Ogsaa dette tyder paa, at han er steget i Anseelse, og naar man lægger Mærke til, at han senere, da han i 1737 selv har Barn til Daab, nævnes som Simon Bech af Nørremølle, bliver det klart, at han er bleven tilbage paa den gamle Fabrik og fungerer der i Henhold til det, der tidligere er anført om ham, som Bestyrer.

Aaret 1731 har en Barnedaab, som ikke maa forbigaaes. Det er Anders Sliber »af Nørremølle«, der har et Barn til Daab »frembaaren af Sidsel Simon Bechs«, medens Simon Bech selv ikke findes blandt Fadderne. Vi har her et Analogon til Simon Bechs Barnedaab i 1721, hvor Henrich Fischers Hustru bar Barnet, medens Henrich Fischer selv ikke var med blandt Fadderne. Hvis det var rigtigt at lægge den Betydning i dette Forhold, som ovenfor blev fremsat, kunde en lignende Fortolkning passe her, den nemlig, at Anders Sliber af Opmærksomhedshensyn indbyder Hustruen og af Beskedenhed undlader at indbyde Manden, hvormed han viser, at han er den underordnede, Simon Bech den Overordnede, det vil sige Bestyreren af Fabriken paa Nørremølles Grund. Ved samme Barnedaab træffes blandt Fadderne to af Henrich Fischers Sønner Berthel og Henrich, tilligemed den sidstes Hustru. Henrich Fischer selv er der ikke; han er, som Kirkebogen viser senere, da den nævner hans Alder ved hans Død, født samme Aar som sin Chef, Palle Møller, og altsaa nu 54 Aar. Hans ældste Børn er voksne, den ene endogsaa »gift og hjemfaren«.

1732 nævner Kirkebogen for sidste Gang Henrich Fischer den ældre i Forbindelse med Barnedaab og Begravelse. Det er det Barn, han fik døbt i 1730, der nu

bliver jordfæstet, og flere Børn faar han ikke. Han er allerede en ældre Mand, rimeligvis svækket paa Helbred ved et haardt Virksomhedsliv; thi mange Aar endnu bliver han ikke paa Fabriken; han forlader den før sin Død, hvorom mere nedenfor.

Det er fire Aar, siden vi forlode Palle Møller, nemlig ved hans Barns Død i 1728. Han boede den Gang i Velling, men længe blev han der ikke. Den oftere omtalte Forfatter Giessing fortæller om ham: »Han opbyggede af egen Formue sin paaboede Gaard Møllersdal, midt imellem sine mange af ham selv og paa egen Bekostning anlagte Kobber-, Høle- og Naver-Værker, som drives alle ved Vand af en stor Sø i Bryrup Sogn 3 Mile fra Skanderborg. Her holdt han 70 til 100 Personer (Koner og Børn iberegnet) ved Brød og Næring i mere end 50 Aar...« Ihvorvel Forfatterne fra Giessings Tid og senere ikke altid er paalidelige i alle Enkeltheder, og de stundom snarere synes at gøre sig til Organ for de mundtlige Overleveringer end at bygge paa historiske Kilder, maaske fordi disse ikke tidligere var saa let tilgængelige som nu, uagtet dette og uagtet der en Gang før har været Lejlighed til at paavise en Unøjagtighed hos Giessing i hans Omtale af Palle Møllers Utilbøjelighed til at tage imod Gaver og Hjælp, saa er der dog i de sidste Udtalelser meget, der kan kontrolleres og støttes af sikre Vidnesbyrd. Saaledes dette, at der eksisterede et »Møllersdal«, og at Palle Møller ejede det; thi Kirkebogen bekræfter det i Tilførslen om hans Begravelse senere hen i Tiden. Men var der et Møllersdal i Bryrup Sogn, og ejedes det af Palle Møller, saa tyder alle tidligere anførte Data, hentede fra paalidelige Kilder, paa at han selv havde bygget det. Dertil har altsaa Industridriften Udvikling ført, at nu endelig Palle Møller er havnet i sit for den Tid unægtelig store Værk, som

vel ogsaa netop paa den Tid omkring 1730, da han kan antages at sætte Bo midt i det, har naaet sit Kulminationspunkt. Det store Tal af Arbejdere med Familie, som Giessing nævner, passer da godt ind i den hele Sammenhæng af bevislige Data og dertil støttede Antagelser.

Giessing fortsætter: »Tvende Gange blev ham, for at være Commissarius i en Undersøgelser-Commission, af Højsalig Kong Frid. IV tilbuden Caractere, som han frabad sig. I Krigsstyr ved sidste Krig med Sverrig betalte han for sig og sine over 7000 Rdl.«

Fra 1732 til 1739 har Kirkebogen intet nævneværdigt at anføre ud over det, der lejlighedsvis er omtalt; men 1739 er et Mærkeaar. Kirkebogen har følgende Tilførsel, lige saa rig i Indhold som kort i Form: »1739 11 Junij blev Palle Møllers Hustru begravet, 51 Aar gammel.« Giessing oplyser om Palle Møllers Ægteskab, at han havde 15 Børn, hvoraf 9 levede. Hvilken Virkning dette Tab af Ægtefælle har haft paa Palle Møllers Energi og Virkelyst, kan naturligvis ikke afgøres. Om han fra dette Tidspunkt har følt sig træt, om han har følt Ulyst til at blive paa et Sted, hvor Haabet om en lykkelig Fremtid er bleven afløst af Minder, der tyngede Sindet; med andre Ord, om han allerede den Gang har opgivet sin Virksomhed for at henleve Resten af sit Liv i Stilhed — ja, det har Sandsynligheden for sig; dog de foreliggende Kilder sige derom intet. Men hvis han har ladet Virksomheden gaa over i andre Hænder, muligvis i en af sine Sønners, er intet naturligere, end at Henrich Fischer, der nu var en Mand paa 62 Aar, ikke har villet fortsætte under nye Forhold og har taget Afsked med en mere end tredive Aars Virksomhed samtidig med sin Chef. Sikkert er det, at hverken Palle Møller eller Henrich Fischer fortsætte deres Ger-

ning til deres Død. Dette viser Kirkebogen. »1744. 17. Søndag efter Trinitatis: Begravet Henrich Fischer i Velling, 67 Aar gammel.« Disse Kirkebogens Ord fortjener at overvejes. Henrich Fischer døde ikke i Møllehusene, men i Velling. Dertil har han trukket sig tilbage fra sin Virksomhed; thi at fortsætte den som Fabrikens Leder, derom kunde der ikke være Tale, dertil laa Velling alt for langt fra Haanden. Paa den anden Side véd man af Kirkebogen, at Henrich Fischer havde en gift Søn boende i Velling; det var altsaa naturligt, at han med sin Hustru havde taget Ophold i Velling, da han ikke længer havde sin Stilling paa Fabriken. 4 Aar senere dør hans Hustru. Kirkebogen siger derom: »1748 Allehelgens Dag: Begravet salig Henrich Fischers Hustru af Velling.«

Det Spørgsmaal gør sig nu gældende: Vides der intet om Palle Møllers Fabriker, efter at han formodentlig ved Hustruens Død har trukket sig tilbage fra den? Og det er da nærmest til Kirkebogen man maa vende sig for at prøve om den ikke har Antydninger og Vink at give til Spørgsmaalets Afgørelse.

1750 har Søren Petersen Løve i Velling et Barn til Daab, og blandt Fadderne findes foruden Henrich Fischer den yngre i Velling en vis »Christopher Roethans fra Kobberværket.« Der var altsaa foruden de tidligere nævnte Fabriker for Jærnvarer ogsaa en Afdeling for Tilvirkning af Kobbertøj. Derom taler ogsaa baade Pontoppidan og Giessing langt senere og endnu senere Caspar Lohmann, i hans Ansøgning til Kongen af 1775. Det vil heraf ses bekræftet, at Virksomheden, efter at Møllehus Fabriken var kommen til, har faaet en betydelig Udvidelse; thi den oprindelige Bedrift paa Nørre-Mølles Grund omfattede kun Tilvirkning af Jærngenstande.

Fem Aar efter, i 1755, har Henrich Fischer den yngre i Velling Barnedaab; den har Interesse derved, at den giver et Vink om, hvorledes det staaer til med Ledelsen af Fabriken. Der findes blandt Fadderne en »Mæster Mathias Bechs« Hustru af Møllehusene. Skulde han være en Søn af Simon Bech, den formodede Bestyrer af Fabriken paa Nørre-Mølles Grund? Det var jo muligt, da Simon Bech den Gang, i 1755, har været gift i mere end 34 Aar; han havde i 1721 en Datter til Daab. Skulde »Mæster Mathias«, hvis han var Søn af Simon Bech, have lært Haandværket af Faderen paa Nørremølle, den Gang Henrich Fischer maa antages at have haft Overledelsen? I saa Fald vilde det være rimeligt, at han var bleven Henrich Fischers Afløser paa Møllehusene. At han betegnes »Mæster« og ikke Mr. taler ikke derimod, denne Titel tyder paa en Stilling som Underbestyrer; og hvis Palle Møller har ladet Virksomheden gaa over i en yngre Mands Hænder, en af hans Sønners f. Eks., vilde vel denne have grebet mere personlig ind i Driften end tidligere Palle Møller, og en Underbestyrer eller Mester vilde da have været alt, hvad Administrationen iøvrigt krævede. Dog alt dette er kun Gisninger, der ere medtagne, fordi ethvert Vink af Kirkebogen fortjener Overvejelse, og fordi ingen anden Forklaring har flere Sandsynligheder for sig, end den her forsøgte.

Med større Bestemthed taler Kirkebogen det følgende Aar, idet den siger:

»1757 Tirsdagen den 19. April er Palle Møller, forhen Ejer af Møllersdal, begravet, 80 Aar.«

Den Udførlighed, hvormed Tidspunktet for Handlingen gives, tyder paa en særlig Respekt for den afdøde. Udtrykket »forhen Ejer« gør det uomtvisteligt, at hans Ejendomme før hans Død er gaaet over i andres

Besiddelse. Og endelig bekræfter Kirkebogen, hvad der tidligere er sagt, at han foruden Fabrikbygningerne med Tilbehør, der i Kirkebogen betegnes med Navnet »Møllehusene« har bygget sig et Privathjem, efter Giessing midt iblandt hine.

Med Skaberen af »de store Værker« forsvinder ogsaa Værkerne, om end ikke pludselig.

Førend dette imidlertid paavises, er det ikke overflødigt at gøre opmærksom paa en Anachronisme hos Rawert i hans »Kongeriget Danmarks industrielle Forhold.« Der staar Side 185: »1716 »oprettede Palle Møller en Fabrik til Forfærdigelsen af Høleer og Skæreknive i Møllersdal, fordum Bryrup Mølle i Bryrup Sogn Thyrsting Herred, Skanderborg Amt. Den fortsattes af ham, indtil han døde 17 Aar derefter«. Unøjagtigheden i disse Angivelser er udførligt belyst i det foregaaende ved de anførte Kildedokumenter. Kirkebogen viser, at han døde 41 Aar efter 1716. Udtrykket 17 Aar er altsaa ingen slet og ret Trykfejl, men maa bero paa Misforstaaelse eller Forveksling af Data. Vil man prøve, om der overhovedet er Mening i denne Angivelse om 17 Aar, da den neppe tør antages for rent tilfældig, saa kunde den sættes i Forbindelse med Aaret 1724 i hvilket, som det vil erindres, Kirkebogen for sidste Gang nævner Henrich Fischer som bosiddende paa Nørre-Møllens Grund, og som altsaa bliver det tidligste Tidspunkt, paa hvilket han har taget Bopæl paa den nye Fabrik. Det kunde nu i Overensstemmelse med det foregaaende tænkes, at netop i dette Aar blev den nye Fabrik paa Møllehus Lodden Hovedsædet for den hele Virksomhed; eller med 1724 begyndte en ny Æra i Palle Møllers Bedrift — man erindre blandt andet de mange nye fremmede Navne ved Henrich Fischers Barnedaab i 1724. Lægger man da 17 til 1724 kommer man til 1 Aar eller to efter

Palle Møllers Hustrus Død, der vel tør sættes i Forbindelse med Palle Møllers Opgivelse af den Gerning han havde kærest, og som vistnok har skaffet ham større Tilfredsstillelse end hans andre Foretagender. De 17 Aar skulde da betyde Fabrikvirksomhedens Blomstringsperiode og Rawerts Angivelse dermed finde sin Forklaring med Hensyn til Indholdet, selv om den i Formen vedbliver at staa som en Urigtighed.

Og nu tilbage til Værkerne efter Palle Møllers Død. Barnedaaben i 1755 viser, at de bestode i dette Aar; og en ny Barnedaab, som Henrich Fischer den yngre holder Aaret efter, giver en Antydning af, at de ogsaa er i Gang 1756. En af Fadderne er Fridrich Møller af Bryrup Mølle. Bryrup Mølle var altsaa ogsaa til i 1756.

Af Pontoppidans »Danske Atlas« faar man at vide, at Virksomheden endnu var i Gang elleve Aar senere. Bindet, der omhandler Bryrup Sogn, har paa Titlen 1768; men en Note andetsteds (Side 241 om Lehnsmænd før og Amtmænd efter 1660) viser, at Manuskriptet til Bindet er fra 1767.

Der staar: »Ved Bryrup Mølle ligger Møllersdal, hvorved findes trende Værker, som drives ved Vand, anlagte af Palle Møller, nemlig en Kobber-Fabrik, et Hø-Le Værk og et Nagelsmed Værk.«

10 Aar efter Palle Møllers Død var Virksomheden altsaa endnu ikke udsøkt. Men den stod i Begreb med at blive det; thi man læser i en Erklæring, afgiven af General-Land-Oeconomi- og Commerce-Collegium af 27. November 1775 over en Ansøgning fra en vis Caspar Lohmann, at der i Bryrup Sogn »haver været 3de privilegerede Fabriker, nemlig et Kobber og tvende Hø-Le, Skære-Kniv og Nagel-Smed Værker, som samtlige siden

6 à 7 Aar af forrige Ejer ere blevne nedlagte og ikke igen satte i Drift.«¹⁾)

I Aaret 1768 eller 1769 ophører altsaa det industrielle Liv i Bryrup Sogn og efterlader som Minde, om hvad der en Gang har været, en tarvelig Mølle, den genopstaaede Bryrup Mølle. Med dens forestaaende Endeligt udslettes saa de sidste Spor af en Virksomhed, sandsynligvis i sin Tid enestaaende og utvivlsomt af Betydning for den danske Industris Udvikling. Bryrup Mølle forsvinder efter en Tilværelse af noget over 50 Aar for anden Gang i Aaret 1775, hvorom mere nedenfor.

Spørger man nu om Grunden til, at Fabriksvirksomheden ved de to Møller sygnede hen og forsvandt, da er den nærmestliggende Grund vel sagtens en mindre dygtig Ledelse under den nye Ejer end den, hvormed den var begyndt og gennem en Menneskealder udviklet, en Ledelse, for hvilken man efter de foreliggende Kilder ikke kan tilskrive nogen anden Æren end Palle Møllers samtidige Henrich Fischer den ældre. Den anden Aarsag til Virksomhedens Tilbagegang og endelige Ophør kunde være den, at Exemplet virkede æggende, og at der ved Palle Møllers Tilbagetræden var kommet Mod i andre driftige Pengemænd til at stille en Væddekamp op mod en Virksomhed, der havde vist at kunne bringe rig Høst, men i høj Grad var afhængig af den ledendes Evner, og som derfor muligvis kunde løbes forbi, naar den kom i uprøvede Hænder. I Aaret 1775 finder man ikke saa langt derfra to Fabriker af samme Slags, som dem i Bryrup Sogn, nemlig Harrildskjær Fabrik ved Vejle og Harlev Mølle og Boels Møllers Jærn Fa-

¹⁾ Danske og norske Forestillinger og Resolutioner 1775. (Rigsark.).

briker ved Aarhus. Skøndt deres Alder ikke fremgaar af de foreliggende Kilde-Optegnelser, tør man vel af det Udtryk, Amtmand von Woyda bruger om dem, idet han nævner dem i sin Erklæring over Caspar Lohmanns ovenfor nævnte Ansøgning, at »de før har været bevilget«, nok slutte, at de har været samtidige med Bryrup Møllens og Nørre-Møllens Fabriker. Paa den anden Side er naturligvis ikke den Mulighed udelukket, at de er oprettede, da Palle Møllers Værk forsvandt. I saa Fald er de uden Skyld i dettes Ophævelse. Det var heller ikke usandsynligt, at rent fysiske Forhold har været Grunden dertil. Der er i alt Fald en Hentydning dertil i ovennævnte Caspar Lohmanns Ansøgning og Amtmand von Woydas Erklæring til den, idet begge oplyse, »at Vandet ved Bryrup Mølle ikke var tilstrækkeligt til Melmaling«. Det lyder lidt forunderligt, da Vandet i Palle Møllers Tid var tilstrækkeligt til at holde baade Møllen og Møllersdals Fabriker i Gang. Udtrykkene hos Giessing, at Palle Møllers Fabriker »drives alle ved Vand af en stor Sø i Bryrup Sogn« vækker ogsaa Forestillingen om en rigelig Vandforsyning. Den store Sø, han nævner, maa sandsynligvis være den ret betydelige Langsø, der gennem de mindre Søer Kvindsø og Kulsø samt Lystrup Aa, der er den sidstes Afløb ud i Salten Aa, giver Vand til denne. Mellem Bryrup Mølle og Nørre-Mølle er Salten Aas Løb 91 Fod lavere end Langsø, som ligger i en Afstand af $\frac{1}{2}$ Mil derfra. Dette Fald i Forbindelse med Opdæmning synes at maatte give fornøden Vandkraft. Imidlertid maa jo Amtmand von Woydas Ord, der bekræfte Lohmanns Udsagn, staa til Troende og føre til den Slutning, at Søerne i det halve Hundredaar, hvorom der er Tale, har skaffet sig Afløb ogsaa ad andre Veje, som Kortene ikke kunne paavise, fordi Afløbene ikke komme til Syne.

Hermed er de to Møllers Historie fortalt fra deres Glandsperiodes Begyndelse til deres Afslutning. Bryrup Møllers kummerlige Tilværelse som Maleværk slutes, idet Caspar Lohmann, der ejer baade den og Nørre-Mølle, omdanner den til en ny Høle- og Knivfabrik, til hvis Oprettelse han faar Privilegium den 18. December 1775. Men Beskrivelsen af dette Efterspil til Palle Møllers store Industri-Foretagende forbeholdes en senere Lejlighed.

Bettelpind og Stakkelsfjæl.

Af

Chr. Villads Christensen.

Saa hurtig udviskes i vore stærkt optagne Tider Sporene af vore Forfædres Sæd og Skik, at, naar een Generation har opgivet en Aarhundreder gammel Institution, har det næste Slægtled endogsaa tabt Erindringen om den. Slægtens Hukommelse er bleven kort, og Traditionen er borte.

Der er sikkert faa eller ingen af den yngre Slægt, som gennem mundtlig Overlevering kender de to Ord, som staa oven over disse Linier. Den Institution, som de betegne, har ophørt at eksistere, Ordene ere glemte og selve Genstandene, som endnu i Mands Minde fandtes i en Mængde Landsbyer paa den jyske Halvø, ere saa fuldstændig forsvundne, at det vist vil være umuligt at opdrive et eneste Eksemplar af dem. »Dansk Folkemuseum« har ikke været i Stand til at skaffe sig nogen Bettelpind, skønt Opmærksomheden har været henvendt derpaa, og selv en saa flittig og kyndig Samler af jyske Fortidsminder og Fortidslevninger som Evald Tang Kristensen har velvilligt oplyst, at han under sine mange Rejser aldrig nogensinde har set en Stakkelsfjæl.

Dr. Feilberg meddeler i sin Bog »Dansk Bondeliv«, ¹⁾ at de to Ord betegne et og det samme; kun brugtes Ordet Bettelpind i Sønderjylland, medens den samme Genstand i Nørrejylland kaldtes Stakkelsfjæl. Uden for Halvøen synes hverken Ordet eller Institutionen at have været brugt; i hvert Fald har jeg aldrig truffet dem omtalt i Skrifter, som angaa Øerne. ²⁾

Den Beskrivelse, som Dr. Feilberg giver af Genstanden og dens Anvendelse, lyder saaledes:

»I hver By havde man en »Bettelpind«; det var en firkantet, omtrent to Tommer lang Fyrrepind med en Læderstrop i den ene Ende, saa den kunde hænges op; paa dens ene Side var indskaaret B, paa den anden P. Bettelpinden gik paa Omgang i Byen, og med den fulgte en Bog med Opgivelse om, hvor mange Dage hver Mand skulde have den, og der blev skrevet i den ved Modtagelsen og Afsendelsen. Saa snart en eller flere Tiggere kom til Byen, spurgte de om Bettelpinden; hvor den var, havde de Nattekvarter og kunde fordre Mad; de fik om Aftenen gerne Byggrynsgrød af store Gryn; havde de selv Æg og Flæsk med, kunde de faa lavet en Æggekage; om Morgenen fik de Øllebrød med Smørrebrød til. Der blev anvist dem Nattely i Stald og Lader; i Stalden blev en Klappning (Knippe) Halm henkastet i en tom Baas og noget gammelt »Bredsel«, eller de kunde faa en Pjalt af et Hestedækken at brede over sig, og disse Stykker blev omhyggelig gjemte fra den ene Gang

¹⁾ S. 191.

²⁾ En Forfatter fra Sælland, Gaardejer J. P. Jørgensen i Gandløse, har efter Feilberg en Bemærkning om Bettelpindens Anvendelse »i Jylland«, men tilføjer intet om, at han kender noget lignende fra hans egen Egn. (Landsoggenes Forvaltning, S. 12—13).

til den anden; thi Tiggerne plejede at være saa vel forsynede med »graa Stude«, at alt blev besmittet af dem.«

Denne Skildring har altsaa nærmest Forholdene i Sønderjylland for Øje, og efter Bogens Titel maa den antages at gælde en Tid, som endnu ligger inden for Mands Minde. Om den tilsvarende Indretning i Nørrejylland faa vi intet andet at vide end Navnet. Gaa vi da til andre Skrifter for at finde Oplysning om Stakkelsfjælen, viser det sig, at denne ganske rigtig har været brugt fra endog meget gammel Tid, men at selve Genstanden ikke har haft megen Lighed med den sønderjyske Bettelpind, og at dens Bestemmelse oprindeligt har været en noget anden, saa at den først i dette Aarhundrede tillige har faaet den Anvendelse, som er skildret i det citerede Stykke om Bettelpinden.

Første Gang, vi træffe Stakkelsfjælen omtalt, er i Bjerregrav Bylov fra c. 1650.¹⁾ Denne Bylov bestemmer nemlig i § 40: »Hvo som sidder for Rejsen at age de Fattige og Vanføre af Byen, vil han det ej, da bøde for hver Gang 8 Skilling, og naar Rejsen er gjort, skal han dog beholde Brædtet eller Tegnet hos sig, indtil en anden Stakkel ankommer.«

Heraf fremgaar det altsaa, at det omtalte Tegn nærmest kunde sammenlignes med et Brædt, og at den Forpligtelse, som det medførte, kun bestod i at befordre de Betlere, som ikke selv kunde gaa, til næste By, eller at »køre Stakkelsægt«, som det sædvanligen kaldtes. Ganske det samme genfindes i andre jyske Bylove fra det 17de Aarhundrede.

Saaledes siges i Asferg Bylov fra 1683, Kap. 56:²⁾

¹⁾ Hist. Tidsskrift I R. 4 Bd. S. 539.

²⁾ Jydske Saml. 9. Bd. S. 261.

»Om Fattige og Krøblinge:

Efterdi vi des bedre kunne vide, hvilken som staar ret for at age Krøblinge og Stakkarle af By, da have vi menige Bymænd og Grander vedtaget at lade gøre en Fjæl eller Stok, som skal følge med samme Stakkelse-Rejse, paa det at samme Rejse kan gaa ret omkring Byen. og naar fornævnte fattige ere bortførte, skal den, som ham bortførte, bære samme Fjæl til sin næste Grande og Nabo, og der at blive, indtil næste Stakkelse-Rejse kommer til ham. Men hvo som lader samme Fjæl eller Stok blive borte, da skal han have forbrudt en ƒ til Granderne og 4 β til de fattige og desforuden skaffe saa god en Fjæl eller Stok i Stedet igen, som den anden var. Og hvilken som ikke ager fornævnte fattige Krøblinge af Byen, naar det ham tilkommer skiftevis om Byen, da bøde derfor for hver Gang 3 ƒ til Granderne og 12 β til Husbonden, saa mange som have Øg og Vogn.«

Og fra en helt anden Egn i Jylland træffe vi følgende Bestemmelse i Grandebrevet for Høgsted By (Vrejlev Sogn) fra 1685, § 40.¹⁾

»Skal her i Byen være en Fjæl eller Stok med samtlige Bymændenes Navne paa, som Heste og Vogn haver; hos hvem den findes, skal bortføre de arme hidførte, halte og Krøblinger, som ikke selv kan gaa, og det til næste By, eller hvor de vil hen, og den, som saa haver ført, skal Fjælen eller Stokken bære til sin Nabo, som efter ham skal føre, paa det de fattige ikke for længe skal opholdes; og naar alle i Byen saaledes haver ført, skal det igen begynde paa den første og saa fremdeles; men om saa skulde befindes, at den, som med Rette skulde føre og Fjælen hos fandtes, kunde

1) Jydske Saml. II R. 1 Bd. S. 73.

være i Husbondens Arbejde og ikke kunde ventes hjem førend Aftenen, og sine Bæster kunde være udtrækket, da skal hans næste Nabo, som ikke er i Øvrighedens Forfald, føre de hidførte Krøblinger til næste By, og den anden, som ikke var hjemme, en anden Gang for hannem igen at bortføre, som sagt er; hvo som befindes forsømmelige eller modvillige, haver forbrudt til Granderne $\frac{1}{2}$ Ort, til Husbonden 3 Skp. Havre, til de fattige 4 [p]◄.

Af disse Bestemmelser fremgaar det jo klart nok, at man i Nørrejylland i det 17de Aarhundrede ved Brugen af Stakkelsfjælen kun havde Ordningen af Pligtkørslen for Øje, og at der ikke medfulgte nogen Forpligtelse til at huse og bespise de fattige. I Overensstemmelse hermed tale Bylovene kun om Vanføre og Krøblinge, medens den senere sønderjyske Bettelpind efter sin Bestemmelse lige saa vel gjaldt for de friske og raske Betlere. Ligeledes faar man af Bylovene det overensstemmende Indtryk, at Tegnet har været et Brædt eller en Fjæl, hvori Begyndelsesbogstaverne til Bymændenes Navne vare indskaarne i samme Rækkefølge, som Gaardene laa. At dette Tegn har været kaldet en Stakkelsfjæl, siges just ikke udtrykkelig i nogen af Bylovene; men det faa vi at vide af Moths store haandskrevne Ordbog fra Slutningen af det 17de Aarhundrede, i hvilken Ordet findes:

»Stakkelsfjæl kaldes en Tavle, hvorefter Stakler flyttes fra een By til anden. Album pauperum.«

Stakkelsægterne vedbleve langt ned i Tiden at være en af de mange Arter af Pligtkørsel, hvormed Bonden plagedes, og det synes tilmed, at eftersom Tiden gik, bleve de Forpligtelser, som derved paalagdes Bonden, stedse større. Saaledes klager en Forfatter fra Slutningen af forrige Aarhundrede: »Bonden skal først og sidst

køre med Betleren i Pligtrejse . . . Krøblinge, lemlæstede og syge, som ikke kan gaa, besvære Bonden meget. da han ikke alene maa til disse indsamle en Almisse i Byen, saasom de ikke kan gaa om selv, men og befordre dem og deres indsamlede ved Vogn fra sig anden Steds hen.«¹⁾ Her er altsaa den nye Forpligtelse kommen til: at den Bonde, der skal køre i Stakkelsægt, tillige selv skal indsamle Almisserne til Betleren. Endnu er der ganske vist kun Tale om Krøblinge og andre, som ikke kan gaa. Men det er jo bekendt nok fra en Uendelighed af Anekdoter, at de mere mageligt anlagte Betlere hurtig havde lært at tilvende sig disse Fordele ved at binde det ene Ben op, saa at de bleve halte eller enbenede, eller ved i det mindste at anskaffe sig en Stok og en Krykke. Under disse Forhold og i Betragtning af de overvældende Masser af Tiggere, som i tidligere Tid oversvømmede Landet, forstaar man noget bedre følgende Bestemmelse i et Grandebrev fra Vistoft By 1765, som ellers staar i en besynderlig Modsætning til det foregaaende Aarhundredes humane Bestemmelser: »Udensogns Betlere, hvo huser eller hæler, bøde 1ste Gang for hver Nat 2 ₤ dansk og 2den Gang 16 Lod Sølv eller 8 Rdlr. til Byens bedste.«²⁾

Provst Begtrup i Vistoft, der roser sig af at være Forfatter til dette Grandebrev, kunde ganske vist til Støtte for sin Strenghed anføre en lang Række Lovsteder, som forbød alt Tiggeri af omløbende Betlere uden for deres eget Sogn. Men hverken Regeringens Love og Forordninger eller Bøndernes berettigede Klager nyttede det allermindste til Indskrænkning af det florerende Betleri. Heller ikke hjalp det, at de meget

¹⁾ (S. M. Beyer): Forsøg til Anvisning at stanse det vedblivende Land Betleri. Sorø 1787.

²⁾ Jydske Saml. II R. 3 Bd. S. 20.

skrivende Reformvenner i Slutningen af det 18de Aarhundrede udgave det ene Skrift efter det andet med nye Planer og Forslag til Betleriets fuldstændige Afskaffelse. De omstrefjende Tiggere vare nu en Gang en Faktor i Statshusholdningen, som ikke vilde lade sig udrydde, og i Kampen mellem dem og det ordnede Samfund synes de endogsaa at have vundet Terræn i Begyndelsen af dette Aarhundrede. Thi det maa sikkert betragtes som en Gevinst for Tiggerne, naar den evig omkringløbende Stakkelsfjæl behæftes med stedse flere og flere Forpligtelser. Og at dette har været Tilfældet, faa vi at se, naar vi komme ned til den Tid, som endnu ligger indenfor gamle Folks Erindring. Da var Forholdet i Nørrejylland blevet endnu gunstigere for Betlerne end det, som Dr. Feilberg har skildret for Sønderjyllands Vedkommende. Stakkelsfjælen medførte nu de samme Forpligtelser som Bettelpinden, samtidig med, at den havde beholdt sin gamle Betydning for Ægtkørslen.

Om denne vort Aarhundredes Stakkelsfjæl findes nogle Meddelelser efter gamle Folks Fortællinger i E. T. Kristensens »Det jyske Almeliv«. ¹⁾

»Der gik en Tavle fra een Beboer til en anden (i Galten), og hvor Tavlen var, kunde Tiggerne have Fordring paa at faa Almisse og Husly. Lige saa mange Tønder Hartkorn en Mand havde, lige saa mange Dage skulde han have Stakkelstavlen.«

»De havde en Stakkelsfjæl i Lerbjærg og hvor den var, skulde de give de omløbende Tiggere en Almisse. Dernæst flyede de den til deres Nabo. De skulde ogsaa huse dem om Natten, der kom saa silde om Aftenen, at de kunde ikke gaa til næste By. De, der ikke kunde gaa, skulde ogsaa befordres til næste By.«

¹⁾ 5te Afd. Nr. 530, 533 og 535.

»Naar en Tigger havde gaaet Byen her (o: Ersted, Aarestrup Sogn) omkring og krævet ind, saa skulde Folkene køre ham til nærmeste By, og det skulde den, der havde »Stakkelsfjælen«. Det var en Sædefjæl, der var saa megen Læsning tællt ud i. Hver By havde sin Fjæl, og naar en Mand havde kørt, saa flyede han den hen til hans Nabo.«

I disse Skildringer, der formodentlig lige som Dr. Feilbergs maa gælde for Begyndelsen og Midten af dette Aarhundrede, finde vi Stakkelsfjæls-Institutionen paa sit sidste Trin og sin højeste Udvikling. Nu medfører den Ret for Betleren til Almisse, Husly og Befordring, og hvis Beretningen fra Ersted skal tages bogstaveligt, gjaldt Retten til Befordring ikke alene for Krøblinge, men ogsaa for dem, der selv gik omkring i Byen og »krævede ind«. Hvornaar og hvorledes denne Udvikling af den gamle Skik er foregaaet, er det ikke let at oplyse, da det hører til den Slags Ting, som foregaaer i Stilhed og ikke efterlader sig skriftlige Spor. Indretningen var jo ganske privat, og i den hele vidtløftige Lovgivning om Fattigvæsenet, og i de talrige Forslag og Skrifter om dets bedre Ordning vil man aldrig træffe Ordene »Bet-telpind« eller »Stakkelsfjæl« nævnede; det var Ting, som ikke havde Offentlighedens Stempel paa sig, en praktisk Udvej, ved hvilken Befolkningen søgte at hjælpe sig, da Regeringen var fuldstændig ude af Stand til at gennemføre sit Standpunkt: Tiggeriets Afskaffelse og de fattiges Forsørgelse i deres egen Kommune, paa hvilket fortræffelige Princip hele det 18de Aarhundredes Fattig-lovgivning havde hvilet.

Af et Par Breve, som i 1820 bleve vekslede om denne Sag mellem en Præst i Ribe og en Herredsfoged i det nordlige Slesvig, faa vi dog nogle Oplysninger, der maaske kunne hjælpe til at bestemme Tidspunktet for

Skikkens Indførelse noget nøjere. Af disse Breve, der findes i Sem Præstearkiv i Provinsarkivet i Viborg, lyder det første saaledes:

S. T.

Hr. Pastor Lindberg i Ribe
for Sem Sogn.

Der har allerede i nogen Tid i Toftlund Sogn saasom i adskillige andre Sogne eksisteret en Forening, hvorefter samtlige Indvaanere have forpligtet sig, ikke at give nogen Betlere, Haandværkssvend, Landstryger o. s. v. hverken Penge eller anden Understøttelse, men lade en saakaldet Pind gaa omkring i Sognet efter en vis vedtaget Orden, som i hvert Hus, som er pligtig at modtage samme : de erklærede Fattige og Almissemlemmer naturligvis ere undtagne :| bliver 2 eller flere Dage. Didhen vises alle, som kommer og beder om hvilkensomhelst Understøttelse, og faar der Smørrebrød og Øl eller Melk eller hvad ellers Huset formaar. Kommer de om Aftenen saa sildig, at de ikke kan naa et andet Sogn, saa beholdes de om Natten, og hvis den ene eller anden efter Husets Lejlighed eller Indretning ikke kan huse dem, finder han let Lejlighed i en Nabokro eller hos fattige Sognsmedlemmer at forskaffe dem Natteleje for nogle Skillinger. Om Morgenens, inden disse Folk tage bort, faar de igen Smørrebrød eller Grød og Melk, ligesom det er enhver mest passende. Denne omtalte Indretning er bleven efterfulgt i de senere Tider af hele Slugs Herred i Tønder Amt og andre Steder, saasom den allerede skal have bestaaet lang Tid i Brede Sogn: og allevegne finder man sig vel fornøjet derved.

Erfaringen, undertegnede Herreds- og Ridefoged haver gjort i Toftlund Sogn, er i denne Henseende meget mærkelig. Nogle genstridige, som nok findes allesteds, havde begyndt at lægge Hindringer i Vejen for Indretningens Vedligeholdelse. Følgen blev naturlig, at de andre Sognebeboere erklærede, at hvis de skulde bære Byrden alene, saa maatte det for Fremtiden igen gaa paa den gamle Fod. Imedens Indretningen bestod, kunde man i Gennemsnit omtrent antage, at der kom 3de Betlere daglig; men saasnart Pinden ikke mere gik fra Hus til Hus, var hele Sognet oversvømmet af Betlere, saa at

man kunde tælle 14—16 daglig. Det lykkedes at faa ved Hjælp af denne Erfaring i et Sognsmøde Toftlund Sognebeboere til den Beslutning at vende tilbage til den forladte Orden; men der blev tillige ytret det hensigtsmæssige Ønske, at der maatte prøves paa, at faa Indretningen almindelig indført i begge Herreder, som udentvivel snart vilde efterfølges af Nabo-Herreder, og derved paa en meget simpel Maade et onde blive stanset, som allerede truer det selskabelige Samfund med uberegnelige Farer. Det vilde være for vidtløftigt og — unødvendigt, her at forklare alle de Grunde, som anbefaler en almindelig Antagelse af den omtalte Indretning. da ethvert oplyst Menneske let og af egen Erfaring vil erkende denne; men her skal alene gøres opmærksom paa følgende Punkter, som maaske kvalificere sig mest til at overtøye Almuen om Sagens Nytte:

1) Den mest gængse Indvending. som høres imod alle Foreninger af dette Slags, er, at man paa Landet ikke tør vove at nægte slige Heromstrefjere Understøttelse, af Frygt at de skal gøre ondt: denne Betænkelighed bliver aldeles hævet, naar den omtalte Indretning bliver almindelig: hele Herreder kan ikke antændes. og Flertallet af de Mennesker, som under slige Forudsættelser volder Frygt, kommer slet ikke, fordi det ikke er dem om et Stykke Smørrebrød men om Penge og Viktualier p. p. at gøre, som de igen kan sælge til Brændevin, og saaledes tør man haabe med Tiden at blive ganske fri for disse farlige Lemmer af det borgerlige Samfund.

2) Er det ogsaa — vi tilstaar det af egen Erfaring — ubehageligt i visse Dage at se sig gæstet af en Del Mennesker af dette Slags og i Særdeleshed at beholde dem om Natten, saa maa ikke glemmes, at man derimod hele den øvrige Tid er rent fri for dem og følgelig i Forvejen kan berede sig paa deres Modtagelse, lade f. Eks. blive en Karl hjemme i de Dage m. m. Naar man

3) betænker, at vel næppe noget Menneske med eet bliver til en Forbryder, men de fleste ved Lediggang og ved efterhaanden, særdeles ved Betleri, at dræbe deres Æresfølelse etc., kommer fra et Skridt til det andet, saa maa man med Rette glæde sig til en Indretning, som vil afholde de fleste samvittighedsløse Forældre at vænne

deres Børn fra tidligste Barndom til Betleri og Løsgængereri; naar disse Børn ikke mere som hidindtil kan bringe den rede Skilling eller Pengesværdi hjem, saa vil mange, saare mange give Slip paa denne farlige Forhvervelsesgren, holde deres mindre Børn til Skole, de ældre til Arbejde. —

For os her i Egnen er Sagen desvigtigere, da enhver af egen Erfaring ved, at en stor Del af de Betlere, vi plages af, kommer fra Jylland, og vi — er Grænsen saa nær. Naar vi paa denne Maade efterhaanden bliver fri for Fremmede, saa kan vi stræbe mere og hensigtsmæssigere for vore egne Sognefolks Tarv: dem kender man, eller kan lære at kende deres Nød og Trang samt de Kilder, hvorfra den kommer, og derved tænke paa Midler at afhjælpe den; saaledes kan den gamle Velgørenhed, som ved disse tvungne Rekvisitioner næsten er bandlyst, maaske genvindes. —

Efter sikre Efterretninger kan vi snart ved Amtshusets gode Foranstaltninger vente en Indretning, som uden videre Bekostning for Amtet alligevel saare meget vil understøtte Maalets Opnaaelse. —

Næsten fra alle Sogne ere Undertegnede ved enkelte velmenende Stemmer blevne opfordrede til at prøve paa Indretningens mere Almindeliggørelse. Sognefogderne, Sandemændene og andre indsigtfulde Indvaanere vil uden tvivl understøtte dette Foretagende. Særdeles virksomt og ønskeligt vilde det være, hvis de Herrer Præster vilde anvende Deres gode og kraftige Indflydelse for at overtale Deres Menigheder til denne Indretnings Indførelse. Vi anmode Dem derom i den fuldeste Overbevisning af sammes Nytte, og hvis De deler denne Overbevisning, saa ønske vi, De maatte behage saasart som muligt at bestemme et Sognsmøde; ved Tilsigelsen maatte Forsamlingens Maal og Genstand uforgribeligt antydes og tillige anmærkes, at de, som bleve borte ved Forsamlingen, ansaas stiltiende at have samtykket Flerhedens Beslutning. Hvis paa denne Maade et forønskeligt Resultat, som vi forhaaber, skulde opnaas, saa ombedes de velærværdige Herrer denne Forening os tilsendt for at kunne bevirke Amtshusets Approbation for derved at forebygge, at ingen vilkaarlig kunde fragaa den fattede Beslutning. Naturlig ere vi ligeledes saa villige

som skyldige, hvis De selv skulde have nogle Tvivl imod vores Forslag, eller samme maatte gøres Dem af andre, efter Evne og Overbevisning at besvare dem.

Ærbødigst

Wardenburg. C. Kaack.¹⁾

Toftlund d. 11 Jan. 1820.

Af denne Skrivelse fremgaar det, at Indretningen med Bettelpind endnu paa dette Tidspunkt var temmelig ny i Sønderjylland. Kun i Brede Sogn har den bestaaet i »lang Tid«, i Toftlund og andre Sogne i »nogen Tid«, og over hele Slugs Herred i Tønder Amt er den først i »de senere Tider« bleven indført. Det forudsættes endvidere i Skrivelsen, at Indretningen er ukendt paa de Steder, der skrives til; og at Brevet ikke alene er sendt til Præsten i Sem men formodentlig til samtlige Præster i denne Egn, fremgaar af de brugte Udtryk: »de Herrer Præster« og »de velærværdige Herrer«. Af Præsternes Svarskrivelser kendes kun den ene fra Pastor Lindberg i Ribe, som her meddeles med Udeladelse af nogle Punkter, som ikke vedkommer denne Sag.

Til

·Højædle og Velbyrdige
Hr. Justitsraad Wardenburg

Herredsfoged.

For Meddelelsen af Deres Velbyrdigheds Forslag angaaende Formindskelse af Betleri og den Byrde, som det paalægger Beboerne, takker jeg ærbødigst.

Jeg har straks ladet det bekendtgøre for Sognet og den 23. og 30. f. M. i en Samling i Degneboligen indhentet dets Mening derom. Jeg forklarede Forslaget, men Sognefogden erklærede straks, at de ikke turde indlade sig enten at huse eller give Betlere noget, da det var dem forbudet af Over-Øvrigheden, og beraabte

¹⁾ Wardenburg var Herredsfoged, Claus Kaack Ridefoged over Nørreangstrup og Hvidding Herreder, og de boede begge i Toftlund.

sig saavet paa sin som paa Opsynsmændenes Instrukser; da disse ikke var tilstede, blev Forretningen udsat til næste Søndag, da de fremlagdes. Jeg tager mig den Frihed at tilføje en Udskrift af begge, saavidt denne Sag angaar. Sognefogdens Instruks, udstædt af Stiftsbefalingsmand Hellfried 1794, lyder i dens 4de §: Naar nogen Betler eller Omløbere bliver bragt til Sognefogden for videre at transporteres, har han ufortøvet efter rigtig Omgang at foranstalte ham bortført til det Sted, som medfølgende Ordre bestemmer. Og Opsynsmandens Instruks § 6 befaler, at han skal paase, at Omløbere og Betlere hverken huses eller gives noget, men derimod, forsaavidt de ej ere forsynede med lovligt Pas, anholdes og under Vagt bringes til Herredsfogden eller Birkefogden, ligesom de, der huse slige Omløbere, straks bør anmeldes. Den Instruks, som jeg har for mig, er udstædt af Hr. Stiftsbefalingsmand Koefoed den 23. Februar 1815.

Deres Højædle Velbyrdighed vil behagelig indse, at da det er en Religions Lærers Pligt at formaa Menigheden til Lydighed imod Øvrigheden, og Sognebeboerne, 5 undtagne, høre under Ribe Amt, maatte jeg straks tage denne Indsigelse for gyldig. Jeg maatte saameget mere gøre det, da det efter min Formening ej er nødvendigt i Sem Sogn at binde Beboerne til nogen ny Forpligtelse for at formindske Betleri. Jeg har siden 1793, da jeg blev Præst der, søgt saavel ved Prædiken, Katekisation, KonfirmanTERS Undervisning som ved skriftlig Cirkulære at oplyse og indskærpe følgende Sætninger: Hvert Sogn skal skaffe de af dets Medlemmer, som ikke ved deres Kræfters Anvendelse forenet med Sparsomhed kunne erhvæve sig det fornødne til Livets nødtørftige Ophold, hvad de i den Henseende mangler; ingen, som gør, hvad han kan, og sparer, hvad han kan, maa lide Nød. At give Betlere er ikke Almisse, ikke en kristelig og god Handling, men Synd; thi derved styrkes og forøges kun Dovenskab, Sædernes Fordærvelse og Liderlighed. Vel har dette ikke virket alt, men dog meget; thi der ere kuns saare faa, der give Betlere, og da disse vide, at de faa intet, komme de og ikke. Man anmærkede ved Samlingen, at Betlerne gik strygende igennem Høm uden at gaa ind noget Sted, for at komme til Roager Sogn, hvor de vidste, de fik. — De tør ej heller

vove at tiltvinge sig noget ved Grovhed og Trusler, da 2de 1795—96 bleve grebne og dømte til Tugthuset. Jeg kan med Sandhed sige, at jeg ej har set en Betler i Sem Sogn. Tilforn var den Skik i Sognet, at hver Gang en Gaardmand tog til Mølle, som skete en Gang maa-nedlig, tog han 1 Skp. Rug med til Betlere; det blev vedgaaet af alle tilstedeværende ved Ligningen 1794. Jeg gjorde dem opmærksom paa denne uhyre Udgift og den fordærlige Anvendelse, og man studsede over sin egen Daarlighed. . . .

Hvis jeg skal lade mig lede af den Erfaring, som mine 33 Embedsaar have givet mig, maa jeg antage følgende:

1) Fattigvæsenet kan kun blive det, det bør være, naar Betleri ganske afskaffes.

2) Betleri afskaffes sikrest, naar det tages paa den Fod, som anførte Instrukser fastsætte; thi da vil ingen, som kan erhverve Brødet, betle; thi han ved, at han faar kun Vand og Brød, Fængsel og Tugthus, og burde han have Hjælp, og det oplyses ved Forhørene, at Sog-net har nægtet ham den, da vil Øvrigheden tvinge Sognet til at gøre sin Pligt. Naar dette sker, da vil den kristelige Godgørenhed fremmes baade derved, at den trængende faar, hvad han bør have, og at Mennesker faa Interesse for, at deres Medmennesker ej forarmes, og siden skulle underholdes aldeles af andre. En Grund, som vel ej er moralsk; men den virker hos mange, som ej kunne opsvinge sig højere, ligesom den ikke udelukker moralsk Bevæggrund hos dem, som ere istand til at hæve sig dertil. Da vil den dovne blive tvunget til Arbejde og Sparsomhed, og da ville Ravnepældre ej kunne misbruge deres Børn til at indsamle Føden til dem, som de fortære i Ørkesløshed, og mange Børn ville ej tidlig føres ind paa den fordærlige Vej, hvorfra nogle sent, andre aldrig finde ud.

Deres Højædle Velbyrdighed undskyldte, jeg har skrevet saameget herom. Sagen har alletider været mig vigtig, og jeg fryder mig inderlig over, at De vil tage sig af den; thi naar Øvrigheden med den dem betroede Magt og Lærerne ved Undervisning virke til eet Maal, da kan man haabe, at det vil have veldædige Følger . . .

Ribe 1820 Febr. 2.

Ærbødigst

N. Lindberg.

Denne Skrivelse bekræfter altsaa, at Bettelpinden eller en lignende Indretning i 1820 var ukendt i Sem Sogn. Men forøvrigt viser den, at Præsten var en lovlydig Mand, der ligesom Provst Begtrup i Vistoft vil behandle Betlerne efter Forordningerne og ikke ønsker den nye Skik indført. Da vi imidlertid ikke kende de Svarskrivelser, der indløb fra de andre Præster, som Herredsfoged Wardenburg havde henvendt sig til, ere vi ikke i Stand til at afgøre, hvad Betydning denne Henvendelse kan have haft for Skikkens Udbredelse, og om ikke muligvis Stakkelsfjælens Omdannelse til Bettelpind staar i Forbindelse hermed eller dog falder paa dette Tidspunkt.

Pastor Lindbergs Strenghed mod de fattige og hans Glæde over, at han har berøvet dem den Skæppe Rug, som en ældre Tids Godgørenhed havde tilstaaet dem, gør ikke noget tiltalende Indtryk. Men det kan jo ikke nægtes, at han ved sit mere moderne Syn paa denne Sag i Virkeligheden havde Ret overfor Herredsfogden. En yderligere Udvikling af Indretningen med Bettelpind eller Stakkelsfjæl vilde aldeles ikke have bidraget til at indskrænke Tiggeriet, som Herredsfogden forventede, men langt snarere have bragt det til yderligere Blomstring. Den eneste rationelle Vej til at faa Betlere og Løsgængere udryddede, var den, som Regeringen hele Tiden havde fulgt, men som aldrig var bleven ordentlig gennemført. Ved en Række Forordninger i Løbet af det 18de Aarhundrede havde Regeringen atter og atter indskærpet de to Hovedpunkter, at virkelig fattige skulde forses i deres eget Sogn, og at alle Landstrygere og Omløbere skulde hensættes i Straffeanstalterne. Men den havde ikke kunnet gennemføre disse Love, blandt andet fordi de idømte Straffe for Betleri vare uforholdsmæssig haarde. Omsider begyndte Regeringen selv at

indse dette. Da der saaledes i 1829 udkom en ny Forordning om Løsgængerer og Betleri, udtales det i Indledningen til denne, at da de hidtil gældende forskellige Lovbestemmelser angaaende denne Sag »ikke fuldkommen svare til Hensigten«, havde Kongen for en stor Del formildet de hidtil foreskrevne Straffebud. Men til Gengæld forventede han da, »at det rigtigere Forhold, som nærværende Anordning gaar ud paa at frembringe imellem Straffen og enhver Forseelses Beskaffenhed og Grad, vil foranledige en kraftigere Overholdelse af denne for den almindelige Orden og Sikkerhed vigtige Lovgivning.«

Dog blev ogsaa denne Forventning skuffet, og i 1860 maatte man paany vedtage en Lov om Løsgængerer og Betleri. I Motiverne til denne¹⁾ udtales det samme som i Forordningen af 1829: at den hidtil gældende Lovgivning havde været for stræng. Ellers adskiller Loven af 3die Marts 1860 sig ikke i Principet fra alle de tidligere Love, som vare udgaaede om samme Sag lige siden 1708. Men den havde den Fordel fremfor sine Forgængere, at den nu blev endelig overholdt. Omtrødt fra 1860 begynder en betydelig Aftagen i de omløbende Betleres Antal; Fattigvæsenet var nu blevet ordnet efter rationelle Principer, og den gamle Indretning med Bettelpind og Stakkelsfjæl var bleven overflødig og blev hurtig glemt.

Materialet til de foranstaaende Undersøgelser har kun været sparsomt, og efter Sagens Natur kunde man ikke vente, at der skulde være meget at finde. Men hvis man tør bygge paa det, som det er, vil Resultatet

¹⁾ Departementstidende 1859, S. 874.

af Undersøgelsen blive det, at »Stakkelsfjælen« er en ældgammel jysk Indretning, der havde til Hensigt at regulere Kørslen i Stakkelsægt. Tegnet, som dertil benyttes, var en almindelig Sædefjæl med indskaarne Bogstaver eller Mærker.¹⁾ Omtrent ved Begyndelsen af dette Aarhundrede uddannedes i Sønderjylland Indretningen med en Bettelpind (en lille Fyrrepind med en Strop i Enden), som gav de omløbende Tiggere Ret til Forplejning og Nattely. Muligvis ved en Paavirkning fra Sønderjylland overførtes denne Skik ogsaa til Nørrejylland, saa at den gamle Stakkelsfjæl nu baade gav Ret til Bispisning og Nattely og ligesom tidligere til fri Befordring fra den ene By til den anden, det sidste dog formodentlig kun for Krøblinge og Vanføre.

¹⁾ Efter hvad der er meddelt E. T. Kristensen, har Stakkelsfjælen i Galten, der endnu eksisterede for faa Aar siden, netop set saaledes ud.

Holger Rosenkrantz den lærde

til Rosenholm.

Ved
A. Heise.

J. Oscar Andersen: Holger Rosenkrantz den lærde, en biografisk Skildring med Bidrag til Belysning af danske Kirke- og Studieforhold i det 17. Aarhundredes første Halvdel. Udgivet med Understøttelse af den grevelige Hjelmstjerne-Rosenkroneske Stiftelse. København 1896 (August Bangs Forlag). 413 S.

Da jeg i 1887 i Hist. Tidsskrift 5 R. VI meddelte mine Bidrag til Familien Rosenkrantz's Historie i 16. Aarhundredes sidste Halvdel, gav jeg, nærmest som Bidrag til Jørgen Rosenkrantz's Karakteristik, ogsaa nogle Meddelelser om Sønnen Holgers Ophold i Udlandet og Faderens interessante Brevveksling med ham i disse Aar. Jeg udtalte ved den Lejlighed det Ønske, at en Teolog med historisk Sans vilde paatage sig det smukke Hverv, at give en Skildring af denne mærkelige Personlighed, hans brændende Iver for »den rene Lære« (der var saa stærkt fremtrædende i hans Studieaar), og hans Betydning for det danske Aandslivs Udvikling gennem hans senere Virksomhed som Lærer for Ungdommen paa Rosenholm eller i hans Vekselvirkning med Tidens øvrige Personer og Spørgsmaal. Dette Ønske er nu gaaet i Opfyldelse ved det ovenfor nævnte Skrift, hvis

Forfatter tidligere har vundet Universitetets Guldmedalje for en 1890 udsat Prisopgave: »Holger Rosenkrantz's Liv og Teologi«, men derpaa efter indgaaende Studier i Ind- og Udlandets Samlinger nu har udgivet Skriftet i den foreliggende Form. En speciellere Behandling af Rosenkrantz's Teologi vil senere følge.

Med Hensyn til Studie- og Kirkeforhold baade i Danmark og Tyskland giver Værket overordentlig betydningsfulde Oplysninger. Det har saaledes mest Betydning i litterær- og kirkehistorisk Henseende og forudsætter til sin fulde Forstaaelse maaske større teologisk Dannelse, end der i Almindelighed kan forudsættes hos Lægmand; men alligevel vil det formentlig ikke være upassende at omtale Værkets Fremkomst netop i dette Tidsskrift; thi Holger Rosenkrantz var saa god en Jyde som nogen. Udrunden af Jyllands navnkundigste Adelsæt var han født paa Kallø 14. Dec. 1574 og døde den 28. Oktbr. 1642 under et Ophold i København, efter at have tilbragt den største Del af sit Liv paa Rosenholm, der ved ham var blevet næsten lige saa berømt i den lærde Verden i Ind- og Udland som Hveen under Tyge Brahe. Men ogsaa hans Karakter minder i meget netop om Jyden. Morsomt er det saaledes at se hans lærde ældre Ven Tyge Brahe i et Brev til ham fra 1598 at stikle til hans »mere end jydsk Sendrægtighed.« Men tillige besad han ogsaa Jydens Grundighed og sejge Vedhængen ved det engang fastsatte Formaal, om man end af og til kunde ønske mindre Langsomhed i Vendingen og større Energi.

I teologisk Henseende indtog H. R. efter Forf.'s Skildring en interessant Særstilling i sin Tid. Medens han i sin Studietid i Wittenberg saa godt som nogen havde været optaget af sin Tids teologiske Stridsløst (*rabies theologorum*), kom det tidligt til et aandeligt Gen-

nembrud, maaske fremmet ved Faderens smukke Dødsleje (1596). Gennem indre Kampe kom han til den Erkendelse, at Kristendommens Lære, naar den skal give os Besked om »Fromhedens frelsende Hemmeligheder«, ikke kan bygges paa skarpsindige menneskelige Meninger, men udelukkende paa Guds egne Ord i Skriften. Religionen blev ham saaledes en Tros- og en Livssag, ikke blot lærde Teologers filosofisk-dogmatiske Kævlerier og Forkætringslyst overfor andre. Han forlanger derfor en dybere Indtrængen i og et grundigere Studium af selve Skriften, end den daværende Universitetsdannelse medførte, et langt alvorligere Bibelstudium. Ud fra denne Tanke virkede han gennem sin udbredte Skriftveksling med Datidens Teologer i Danmark og Tyskland, og i denne Aand arbejdede han i en lang Aarrække paa sit med Længsel ventede store Læreskrift.

Dette Grundsyn, som den daværende Teologi daarlign nok forstod, gennemsyrrer ogsaa hele hans Virksomhed baade som Opdrager for Ungdommen paa Rosenholm og som Rigsraad. Vel var der paa Rosenholm ikke nogen egentlig »Skole« eller »Akademi«, som man tidligere har kaldt det (et lille Herlufsholm eller Sorø); men Rosenkrantz knyttede til sig som Lærer for sine egne Børn eller for de unge Adelsbørn, som i Tidens Løb fandt deres Opdragelse i hans Hus, eller som sine Medhjælpere ved sit store Bibliotek, som Afskrivere eller paa lignende Maade, i Tidens Løb en Række unge begavede Mænd. Opholdet hos den lærde Adelsmand var stærkt eftersøgt af unge Teologer, ogsaa fra Udlandet. Han indpodede dem sine Anskuelse og blev i Virkeligheden i høj Grad deres Lærer. Flere af dem opnaede ogsaa senere betydelige Stillinger. Ligesom i Teologien hyldede Rosenkrantz ogsaa som Opdrager nyere Anskuelse. Det viste sig ogsaa i den Indflydelse, han som

Rigsraad (1617—27) havde paa de store Forbedringer, man da søgte at indføre i Skolevæsenet ved Oprettelsen af Gymnasier med udvidet Undervisning, ved Indstiftelsen af Sorø adelige Akademi, hvorover R. fik det øverste Tilsyn, og ved en ny Ordning af Universitetet. Navnlig lagde R. stærk Vægt paa Studiet af Hebraisk og Græsk, men havde ogsaa Syn for Betydningen af de eksakte Videnskaber, Matematik o. s. v., og for Teologernes Vedkommende paa et indgaaende Skriftkendskab frem for Disputatser om teologiske Stridspunkter.

At en indadventt Natur som R. ikke kunde føle sig tiltalt af Statstjenesten, er naturligt. Rigsraadsvirksomheden og den dermed forbundne Stilling som Stiftslensmand i Fyn med de mange forskelligartede Forretninger og talrige Rejser gjorde Afbræk i det, han ansaa for sit Livs- og Gudskald. Flere Gange søgte han at trække sig tilbage, ivrigt paavirket i denne Retning af sin daværende Ven, Teologen Jesper Brochmand. Til sidst fremtvang han Afskedigelsen ved uden videre at opgive sin Stilling og trække sig tilbage til Privatlivet. Det skete i et højst uheldigt Øjeblik. Landet var tilsyneladende sin Undergang nær, den lutherske Religion stødte i Fare; Wallensteins Tropper havde besat hele Jylland. Det var Guds Straf, der var kommet over Folket, det var Teologernes og mange Rigsraaders Mening; men mest følte R. dette. Med en næsten sygelig Samvittighedsfrygt hos den legemlig svage Mand, maaske ogsaa med en overdreven Følelse af egen Storhed og Betydning havde han »slet ingen Samvittighedsro mere« og ansaa sig selv for at være ikke mindst Skyld i den sørgelige Hjemløshed, fordi han havde svigtet sit Gudskald. Intet holdt ham længere tilbage, hverken Raadets Formaning, »at udi denne farlige Tid, hvor ikke alene vores Fædreland pericliterer, men ogsaa den

sande Religion, Du ikke synes os at kunne gøre vor Herre og Gud større Devotion og Tjeneste, end at Du med dine gode Raad kan tilhjelpe det i de og andre Maader at overvinde«, — eller Kristian IV's let forstaaelige Vrede mod »den latinske Rosenkrantz«, som han med en vis Spydighed kalder ham. I et saadant Øjeblik af misforstaaet Religiositet at trække sig helt tilbage, kan næppe forsvares, og dog kan man heller ikke miskende det store i, netop i et saadant Øjeblik at følge sin inderste Overbevisning og intet andet. Baade Storheden og Svagheden i den lærde Holgers Karakter træder her paa det tydeligste frem. Uvilkaarligt kommer man ogsaa her til at anstille en Sammenligning med Faderen; ogsaa han havde en Gang, da der sendtes ham nogle Rege- ringssager at besørge, ladet svare, »at han allerede havde befalet Danmark med alle sine Bestillinger Gud i Vold, han havde nu et andet Rige at tænke paa«; ¹⁾ men det skete først — paa Dødslejet. Det var til Guds- riget, han trak sig tilbage, ikke til Sverig, som Holger synes at have tænkt paa. Deri ligger Forskellen.

En Trængslens Tid fulgte nu i et Par Aar for R.; han stod ogsaa en pekuniær Ruin nær; Rosenholm var i Aarevis i Fjendevold; først efter Lybecker-Freden kunde han i Oktbr. 1629 vende tilbage til den stærkt medtagne Ejendom. Nu havde han Ro; men det store »Frelsesværk« kom ikke. Alvorlige Studier, nye Over- vejelser, Udarbejdelsen af mindre Skrifter hindrede stadig dets Fremkomst. Man kommer uvilkaarlig til at tænke paa »den mere end jyske Sendrægtighed«. Og da han saa endelig 1. Januar 1642 kunde sende 1. Bog af det store i 22 Bøger inddelte nu færdige Værk til Kristian IV

¹⁾ Jens Gødissens Ligprædiken over Jørgen Rosenkrantz; jfr. Hist. Tidsskr. 5 R. VI, 409.

med en særlig Dedikationsskrivelse, da var Stillingen fuldstændig forandret. I flere Aar havde R. den Gang allerede været paa det sorte Brædt. Paa Grund af hans Lære om Retfærdiggørelsen og flere lignende Spørgsmaal var det kommet til et fuldstændigt Brud med hans tidligere Ven, Jesper Brochmand (fra 1638 Biskop over Sjællands Stift), og det øvrige Fakultet; Kristian IV var atter for Alvor bleven vred paa »den latinske Holger«, i hvem han saa en Forstyrret af Lærens Enhed og Renhed. R. beskyldtes for forskellige »Kætterier«, hans Skrifter kunde ikke udkomme i Danmark. Ogsaa mod det store Læreværks Udgivelse udtalte Fakultetet sig. Faa Maaneder efter døde Rosenkrantz. Hans store Værk udkom saaledes aldrig; kun 2 Bøger har man endnu tilbage deraf, det øvrige er ved en ulykkelig Hændelse senere brændt. Brochmands store »System« udkom derimod; det indeholdt ingen Kætterier.

Det var en tragisk Skæbne, der saaledes ramte H. R. I meget synes han at have været forud for sin Tid; men netop derfor stødte han tilsidst an mod Tidens Snæversyn. Og dog kunde han paa sit Dødsleje med Sandhed sige: Jeg har ikke levet forgæves. Hans Indflydelse paa hans Samtid havde ikke været ringe. Fra det stille Studerekammer paa Rosenholm udgik dels mundtlig, dels skriftlig mange Paavirkninger, der senere satte deres Frugt. Han er en betydningsfuld Personlighed i den daværende Tid og har haft ikke ringe Indflydelse paa Tidens Aandsudvikling. At have paavist dette, er Forfatterens store Fortjeneste. Ved hans Skrift er Holger Rosenkrantz den lærde, som næsten syntes at være gaaet ud af den almindelige Bevidsthed, atter stillet paa sin Plads som den Tids betydningsfuldeste lærde Adelsmand i Danmark næst efter Tyge Brahe.

Med Styrke og med fuld Ret gør Forfatteren gæl-

dende, at Fortællingen om, at Holger Rosenkrantz efter Hans Povlsen Resens Død i 1638 skulde hos Kristian IV »have gjort stærk Ansøgning« om at blive Sjællands Biskop, ovenikøbet i Lighed med en katolsk eller anglikansk »Herrebiskop«, maa bero paa en Misforstaaelse. Fortællingen findes i Biskop Jens Bircherods Dagbog († 1708) efter en Beretning af dennes Fader Jacob B., fra 1655 Professor ved Gymnasiet i Odense († 1688). Fortællingen fremkommer i Anledning af, at Holger Rosenkrantzes Søn, Jørgen Rosenkrantz til Kjeldgaard, Hofmester paa Sorø, efter Biskop Swanes Død (1668) skal have søgt om at blive dennes Eftermand som »Ærkebiskop«. Begge Fortællinger ere vist lige usandsynlige. I al Fald maa det anses for en Umulighed, at Holger Rosenkrantz netop i 1638, da Striden med Fakultetet var paa det højeste og Kristian IV's Vrede atter vakt mod »den latinske Holger«, skulde have ansøgt om en saadan Værdighed. Men der er heller ikke i hans Brevveksling eller Skrifter nogensinde den svageste Antydning af, at han skulde have ønsket en saadan Stilling. Den Slags fordrejede Gengivelser eller ligefremme Misforstaaelser ere jo ikke ualmindelige efter et Par Menneskealdres Forløb. Vi kende det jo ogsaa godt fra vor egen Tid.

Bogen er prydet med et smukt Portræt af Holger Rosenkrantz. Han bærer herpaa en stor Guldkæde, hvori der efter Forf.'s Oplysning skal hænge et Janushoved som Livets og Dødens Symbol. Herved bekræftes til Dels en ældre Efterretning om, at han tre Gange skal have frabedt sig »Elefant-Ordenen« (Suhms Saml. I, 1, 57). Naar Forf. imidlertid tilføjer, at ogsaa Faderen, Jørgen Rosenkrantz, havde afslaaet at blive »Elefant-ridder«, er det en Misforstaaelse. Elefanten er i al Fald tydelig nok paa det bekendte Billede af J. Rosen-

krantz i Danske Magazin, 4. B. Elefantkæden medførte paa den Tid heller ikke nogen Riddertitel. Derimod blev Jørgen Rosenkrantz lige saa lidt som sine Brødre, Holger og Erik, nogensinde optagen i den almindelige, fra Middelalderen stammende Ridderorden. Denne Værdighed skal Broderen Holger ligefrem have afslaaet ved Frederik II's Kroning ligesom flere andre lutherske Adelsmænd. Dog, disse Meddelelser er ikke skrevne for at jage efter Smaaunøjagtigheder hos Forfatteren. Dertil er hans Værk for betydeligt; Forfatterens Grundsyn paa Holger Rosenkrantz vil det vistnok falde vanskeligt at gendrive.

Viborg, Juni 1896.

Smaastykker.

Lidt om Stamfaderen til Levetzow'erne paa Oxholm.

Af Kaptajn H. W. Harbou.

I »Jydske Samlinger« 2. Række, 3die Bind har Pastor A. Barfod givet en Række Meddelelser om Herregaarden Oxholm og dens Ejere, særlig ogsaa Familien Levetzow, der i over 100 Aar var bosiddende paa Gaarden. Jeg skal tillade mig paa enkelte Punkter at supplere og rette disse Meddelelser, for saa vidt de vedrøre den første Ejer af nævnte Slægt.

Hans Frederik Levetzow maa have været dansk Officer allerede i Carl Gustavs Krigen. I Slutningen af 1660 stod han nemlig som Oberstløjtnant ved Christian Urnes Rytterregiment, da han 14. December i Viborg var saa »uheldig« i Drukkenskab at undlive en Trompeter af Oberst Ove Brockenhuus's Regiment.¹⁾ Saadanne Uheld var man dog paa de Tider endnu ret overbærende med, og, da Levetzow aabenbart har været en anset Officer, blev han, da Regimentet kort efter opløstes, staaende til Kongens Raadighed med en aarlig Ventepenge af 500 Rdl. fra Philippi Jacobi (∅: 1. Maj) 1661. Under 1. August s. A. fik han dog i Stedet for Pensionen Brugen af en Del Gods i Dronningborg Amt, Nørhald Herred, Kovsted, Faarup, Asferg, Tørslev, Gassum, Spentrup og Hald

¹⁾ Indkomne Sager til Krigskancelliet, 1661 1. Halvaar, Nr. 93.

Sogne, og 1663 fik han Tilladelse til for Livstid at beholde samme Gods mod, at de 500 Rdl., naar han atter kom i virkelig Tjeneste, altid skulde afkortes i hans Lønning. Samtidig fik han Ejendoms-Skjøde paa $1\frac{1}{2}$ Bondegaard i Asferg Sogn, Kaatrup (eller Kovtrup) kaldet, som han selv vilde beboe,¹⁾ og som han ogsaa virkelig beboede, indtil han i Begyndelsen af 1668 kjøbte Oxholm.²⁾ Den Gang ejede han endnu hverken Restrup eller Nørre Elkjær, først nævnte Gaard derimod 1677, da han mageskiftede Kaatrup med Klitgaard i Nørholm Sogn, Hornum Herred, der »ligger ligeoverfor hans Ø, ham belejlig til en Færgegaard.« Kaatrup blev saa i Stedet for Klitgaard udlagt til Ryttergaard for 3. jyske Regiment.»³⁾

Da Frederik III i Anledning af, at det saa ud til Krig med England, i Juni 1666 opbød Adelen Rostjeneste (1 Mand af hver 300 Tønder frit Hartkorn) blev Levetzow Chef for Aarhus Stifts Kompagni. Rostjenesten blev dog snart atter hjemsendt, og Levetzow stod saa igjen paa Ventepenge, indtil han 1673 blev Oberstløjtnant ved 2. sjællandske Rytterregiment. 1675 blev han Oberst og Chef for 1. jyske Rytterregiment, som han kommanderede i den skaanske Fejdes 2 første Aar, i Meklenborg og i Skaane. Han nævnes flere Gange som Partigænger og udmærkede sig i Slaget ved Lund, hvor han blev saaret. Kort efter (26. Januar 1677) forfremmedes han til Generalmajor. Efter Freden fik han Inspektion over de 5 jyske Rytterregimenter, indtil han 1694 tog Afsked med Karakter af Generalløjtnant. Han boede stadig paa Oxholm og førte en livlig Korrespondance med Overkrissesekretæren. 1689, da det var lige ved at komme til Krig for Gottorps Skyld, var han ved den i Holsten samlede Hær, men fik 15. Juni »Ordre at gaa til sin Post tilbage

1) Kgl. Skjøde af $17/_{12}$ 1663 i Rigsarkivets 2. Afdeling. Jvf. Trap, (2. Udg.) V, S. 556.

2) Se nedf.

3) Kgl. Skjøde af $1/_{3}$ 1677.

igjen.« Derimod var han med ved Toget til Ratzeborg 1693.¹⁾

Sluttelig skal jeg meddele nogle Data om Levetzow, hans Hustru og Børn, som han selv har optegnet i sin Bibel.²⁾ Denne, der er trykt paa tydsk i Amsterdam 1649, tilhører nu Grevskabet Christiansholm og har velvilligst været laant mig til Gjennemsyn af Lensgreve Raben-Levetzau, Sønnensøns Sønneson af Generalens næstældste Datter.

Han var født 5. Januar³⁾ 1630 og blev gift 11. November 1661 paa Vindeby med Lucia Emerentia Brockdorff, der var født paa sin Fædrenegaard Vindeby (ved Eckernförde) 4. November 1640. Hun døde 11. September 1693 i Lejren ved Schnackenbeck (i Hertugdømmet Lauenborg); 28. Oktober ankom Levetzow med hendes Lig til Restrup, 30. November blev hun bisat i Oxholm Kirke. De havde havt 7 Sønner og 4 Døttre, men disses Orden er ikke rigtig opført i Epitafiet i Oxholm Kirke. Optegnelserne give følgende:

1. Sophie Dorothea, født Palmesøndag 12. April 1663, gift 11. Februar 1687 med Oberst (siden Generalmajor) Ditlev Brockdorff.
2. Theodosius, født 11. Februar 1665.
3. Henrik, født 17. Oktober 1666, † 7 Aar gl.
4. Ditlev, født 31. Januar 1668 (»Samme Dag har jeg i Guds Navn kjøbt Oxholm«), † i Ungarn 6. November 1693 som Løjtnant til Hest.
5. Emerentia, født 22. Juni 1669, gift 12. Juli 1692 paa Koldinghus Slot med Hofmarskal Johan Otto Raben.

¹⁾ Jahns Optegnelser om Officerer i Rigsarkivet. Løvenskiold, Den kgl. Livgarde til Fods, S. 68 og 68. Nyt hist. Tidsskr. I, S. 495. Mil. Repert. 1840, S. 292, 298, 311. 1847, S. 442.

²⁾ Heller ikke til Stamtavlen over Levetzow'erne i Danm. Adels Aarbog 1890 have disse Optegnelser været benyttede.

³⁾ Naar hans Fødselsdag ellers opgives til 15. Januar, beror dette selvfølgelig paa Forskjellen mellem gammel og ny Stil.

6. Margrethe, født 8. Juli 1673 (ell. 1671?).
7. Geert Didrik, født 15. August 1674.
8. Lucia Hedvig, født 4. November 1675.
9. Frederik, født 20. August 1677, † 20. Oktober s. A.
10. Henrik, født 16. Januar 1681, † 8. Juni s. A.
11. Christian Frederik, født 13. December 1682.

Af Børnene er det ældste født paa »Rundorf« (Romdrup ved Aalborg eller Runtoft i Angel?), de 3 næste paa Kaatrup, de øvrige paa Oxholm.

Efterretninger om Skude og Strandhandelen paa Vestkysten af Vendsyssel.

Ved Postexpedient C. Klitgaard.

Den vendsysselske Kysthandels Forhold have af og til været gjorte til Gjenstand for Behandling i forskjellige Tidsskrifter, saaledes i »Samlinger til jydsk Historie og Topografi« R. II, Bd. II og »Tidsskrift for Toldvæsen« 1884.

Uden i videre Omfang at indlade sig paa denne Handels Historie og Udvikling paa de enkelte Steder i Vendsyssel, have disse Artikler i mange Henseender bidraget til Belysning af Fortidens Kysthandel; men da en udførligere historisk Fremstilling af denne for Vendsyssel saa betydningsfulde Handel, der nu næsten er afsluttet, formentlig vil kunne paaregne en vis Interesse, ligesom en saadan Skildring mulig ogsaa vil kunne bidrage til Belysning af vestvendsysselske Forhold i tidligere Tid, fremkommer nærværende som et Forsøg.

Meddelelsen tilhører en Slægt, der, saalænge Skudehandelen kan føres tilbage, har drevet Handel paa Vestkysten af Vendsyssel og Thy, i indeværende Aarhundrede navnlig i Blokhus, hvilket sidste begrunder, at en Del af Meddelelserne, som her fremsættes, specielt angaa Blokhus.

Naar man en Sommerdag begiver sig ad Stranden eller pr. Baad sejler langs Kysten fra Hanstholm til Hirtshals, ser man med Forundring hist og her mellem Klitterne en lille venlig Landsby omgiven af grønne Agre og med et helt cultiveret Udseende. Først forundrer den fremmede sig over de smilende Vange mellem de sandede Klitter — Oaser i Ørkenen —; men naar han har opdaget, at denne Frodighed skylder de større eller mindre Vandløb, der her gennem Klitterne bane sig Vej til Havet, sin Fremkomst, undrer han sig over, at der i Landsbyerne findes Huse med helt kjøbstadsagtigt Udseende, men navnlig fængsles hans Opmærksomhed af de store Pakhuse med de talrige Luger.

Spørger han om, hvorledes disse mangeøjede Uhyrer ere fremkomne i saa øde Omgivelser, lyder Svaret, at Landsbyerne have en Forhistorie, at de en Gang som Handelssteder dominerede blandt de respektive Egnes Smaabyer, og at der herfra sejlede Skuder til Norge, England og Tyskland, kort sagt, at der var en Gang, da Skudehandelen blomstrede i Vendsyssel.

I.

Hvornaar Skudehandelen er begyndt her, lader sig næppe paavise; der har rimeligvis fra Arildstid fundet Handelsudvexling Sted mellem den jyske Nordvestkyst og den norske Sydkyst, Tuskhandel, der har været drevet efter Tid og Lejlighed, da Afstanden mellem Kysterne kun er en Snes Mil; men naar der her tales om Skudehandel, menes dermed en systematisk drevet Handel, følgende visse Bestemmelser og bestaaende i Udførsel fra Danmark af Landbrugsartikler og Indførsel af de Fornødenheder, som Landet ikke selv, eller dog ikke i tilstrækkelig Mængde frembragte, navnlig Tømmer, hvilken

Handel i daglig Tale gik under Benævnelsen Vesterstrands- eller Nordstrandshandel.

Det ældste kjendte Aktstykke, hvori denne Handel omtales, er en Ansøgning til Kongen af 8. August 1665 fra Strandmændene paa Hanstholm og ved Klitmøller. Da denne Ansøgning ikke vides tidligere at have været fremdraget, skal den her meddeles i sin Helhed:

Stormægtigste, Højbaarne Fyrste, Allernaadigste
Herre og Konge.

Vi fattige underskrevne Strandmænd, boendes i Jylland mod Vesterhav paa Hanstholm og ved Klit Mølle, forarsages i højeste Maade vores Nød og Betrængsel for Eders Kongl. Majest. underdanigst at andrage, hvorledes een af Borgemesterne, en ung Mand i Tisted, ved Navn Peder Justesøn, som nyligen er bleven Borgemester, beængster os at ville betage og forhindre den ældgamle Skik og Brug, som fra Arilds Tid vores Formænd og os, saalænge vi hidentil ved Vesterhav i nogle smaa Hytter og Huse boet haver, af Borgemester og Raad i Tisted haver været u-disputerlig og u-paataalt, som med hosfølgende lovlige Tingsvidne underdanigst bevises, at de Mænd, som boet haver ved Vesterhavet, som vi fattige Strandmænd nu boer, haver altid brugt smaa Sandskuder, eller store Fiskerbaade, at drage ud paa Havet og fiske med, og naar Fiskeriet ikke vilde lykkes, da haver de enten for Tistedes Mænd, eller for sig selv sejlet paa Norge med en Snes Tønder Korn eller Mel, at søge deres ringe Næring og Ophold med; thi som vi fattige Strandmænd boer i Sandbakker, avles hverken Hør eller Korn, men af Havet faar vi at nære os med Hustru og Børn. Skulde derfor os fattige Strandmænd betages den ældgamle Skik, Brug og Frihed, ej at maatte have vores smaa Sandskuder eller store Fiskerbaade, som den ny unge Borgemester Peder Justesøn alleneste paataler, da maatte ikke alene vi fattige Strandmænd med Hustruer og Børn af Hunger og Nød omkomme, men endogsaa alt Landet heromkring, som ved denne vores smaa Søfart hjælpes og understøttes, skulde lide Trang og Skade derover, og allermest forgik Eders Kongl. Majestæt den

aarlige Indkomst og Told, som vi erlægger rigtig i Tisted paa kongl. Toldbod, hvilket altsammen denne unge og ny Borgemester Peder Justesøn ikke betænker, begriber eller forstaaer, der dog hans Ed hannem tilholder underdanigst at skal søge Eders Kongl. Majestæts og Undersaatternes, hvor han haver at sige, Gavn og Bedste; ingen Middel til Vederlag for Tolden fremviser han heller, hvormed det kunde ske og erstattes. Saa at herudaf kan ses, at en utidig, ubetænksom og skadelig Capritz bem. unge Mand og Borgemester er paakommen, hvilken dersom den fik Gænge, da maatte vi fattige Strandmænd med Hustruer og Børn aldeles fordærves og undergaa. Er derfor til Eders Kongl. Majest. vores allerunderdanigste Bøn og Begæring, at vi fattige Strandmænd, som boer iblandt nogle Sandbakker, maa herefter, som fra Arilds Tid hidentil sket er, ubehindret bruge og beholde vores smaa Sandskuder, enten til Fiskeriet paa Havet, eller at sejle paa Norge med til vores Føde og Ophold med Hustru og Børn; Hans Kongl. Majest. skal vi underdanigst give rigtig Tolden, saa at ingen Klagemaal derover skal komme; Vi fattige Strandmænd formoder underdanigst herpaa kongl. naadigste Resolution, Svar og Tilladelse.

Den almægtigste Gud vil saadan kongl. Naade rigeligen igjen belønne med et langvarigt, fredeligt og roligt Regimente, og vi fattige Strandmænd med Liv, Blod, Gods og Formue forbliver Eders Kongl. Majestæts tro Underdane, saalænge vi lever.

Skreven i Handsteds Mølle ved Vester Hav, den 8. Augusti, Anno 1665.

(16 Underskrifter)¹).

I Anledning af denne Ansøgning indhentede Kancelliet en Erklæring fra Borgmester Peder Justesen i Thisted, saaledes lydende:

Er herpaa min allerunderdanigste Erklæring: At jeg haver ladet tiltale bem. Strandmænd, er sket af den Aarsag, at jeg befrygtede, at der skulde ske nogen Underslæb og Urigtighed mod Kongens Told, dersom

¹) Indlæg til jydsk aabne Breve 1666, Nr. 66.

samme Mænd skulde saaledes sejle paa Norge; men eftersom jeg fornemmer af denne deres underdanigste Supplication, at de tilbyder sig at ville rigtig erlægge Tolden, saa at ingen Klagemaal derfor over dennem skal komme, behager det naadigst hans kgl. Majest. at de maa herefter som hidindtil skeet er, bruge deres Strandskuder at sejle paa Norge med, dennem og deres Hustruer og Børn at nære og forsørge, haver jeg intet dertil at sige, men udi al Underdanighed vil have det henstillet til hans kgl. Majest. naadigste Resolution.

Tisted den 26. Jan. 1665.

Peder Justesøn.
m. m. p.¹⁾

Derefter fik Strandmændene paa Hanstholm og ved Klitmøller ved aabent Brev af 24. Sept. 1666, den ønskede Tilladelse²⁾. Ved et lignende aabent Brev af 21. Jan. 1688 fik ogsaa Bønderne i Vandfuld og Skodborg Herreder Bevilling til »med Sandskuder at sejle fra Bovbjerg og Harbøre til Norge for at forhandle deres Korn og andre uforbudne Varer, og derfra igjen hente og paa foreskrevne Steder indføre saa meget Tømmer, som de til deres Bygninger have fornødent.«

For Vendsyssels Vedkommende maa det antages, at lignende Bevillinger, som vi dog ikke kjende, have været udfærdigede; thi først ved Toldforordningen af 26. Nov. 1768, 6. Cap. § 3 faa Beboerne her en til de aabne Breve svarende, dog noget videregaaende Tilladelse til at drive Skudehandel, idet det i nævnte Forordning hedder: »Det er dem, som udi Jylland imellem Klitmøllerne, Blokhuset og Torneby-Strand paa en Distance af omtrent 12 Mil ere boende, tilladt at indtage de sig af Landboerne tilforhandlede Landets egne Producter, men intet andet og dermed sejle til Norge, saavel som

¹⁾ Som foran.

²⁾ Jydske Registre 14, S. 429. Dsk. Atlas V, 443.

til Kjøbstæderne her i Riget, — — og derfra Tømmerlast, Kalk og Sten til Retourladning føre tilbage«.

Skudehandelen havde da allerede længe været drevet i Vendsyssel og i saa stor Udstrækning, at den ikke kunde foregaa uden nogen Adkomst. Det er derfor næppe sandsynligt, at Bevillingen i Toldforordningen af 26. Nov. 1768 har været af stor Betydning for Egnen, og det vil ogsaa ses, at Handelen ikke tog noget særligt Opsving efter 1768, uden for saa vidt den støttedes af Conjuncturerne; Skudernes Antal synes ikke at være bleven forøget, lige saa lidt som Handelspladsernes; rigtignok skriver Finantsraad Øder 17. Juli 1771 angaaende Aalborgs Handel: »Paa Grund af Mangel paa Kundskaber m. m. ville vi kun meddele vor Formening, at til Skibsfartens Opkomst vilde det særdeles kontribuere, at Landets Produkter. Korn, Smør, Ost m. m. kunde forøges til større Udførsel. Særdeles for dette Sted (Aalborg) kunde være gavnligt, at de ved Vesterstrand paa nogle Aar til et anseligt Tal forøgede Sandskuder bleve afskaffede, hvis Ejere, som ere Landsbymænd og Selvejere, strax efter at Kornet er kommet i Hus, begynder at købe det af Bonden for at overføre det til Norge, hvor de paa saadan sildig Aarstid, da Norge i Frygt for paakommende Vinter ikke tør udsende sine Skibe, kan faa det vel betalt, hvorved Kornet sættes her i højere Priser, og senere tabe paa det.«

Denne Forøgelse af Sandskudernes Antal, ligesom ogsaa det Afbræk, Skudehandelen paa Vestkysten gjorde i den aalborgske Handels Flor, fandt dog allerede Sted længe forinden Toldforordningen af 1768 udkom.

Saaledes udstedte Christian V. den 9. Okt. 1680 følgende Placat paa Foranledning af Borgerne i Aalborg: »Vi Chr. V. o. s. v. gjøre vitterligt, at, eftersom nogle vore Undersaatter paa Landet boende, saavel ved Sø-

siden (hvilke med Sandskuder og andre Skiberum imellem Rigerne, Provinserne og videre fraliggende Steder sejle) som en Del andre adskillig Kjøbmandsskab og Handel bruge, hvorved Borgerskabet i Kjøbstæderne i deres Haandtering og Næring imod de dem forundte Privilegier største Afbræk og Svækkelse tilføjes, byde og befale vi, at alle og enhver her i vort Rige Danmark, som paa Landet bosiddende ere . . ., at de strax eller med allerforderligste enten i Kjøbstæderne indflytte, sig der bosætte . . . eller bemeldte Skiberum og Næring strax og aldeles afskaffe«.

I en Indberetning af 22. Sept. 1735 om Handelen i Aalborg klages der over dens Aftagen, bl. a. fordi Landprang tager Overhaand blandt Fiskerne og Søfolkene langs Havet fra Tversted til Vestervig, der fare med Varer til og fra Norge.

Endelig anfører Danske Atlas Bd. 5, S. 184—85 (udkom 1769): »Dernæst er den for alle Kjøbstæder saa skadelige Land- og Forprang ogsaa stor Hinder i den aalborgske Handels Flor, og maaske Aalborg trykkes ikke mindre end andre Kjøbstæder af samme formedelst de mange Strandboere i Løkken, Blokhusene og andre slige Steder i Nærværelsen, der selv have Skuder at gaa paa Norge og andet Steds med«.

Af anførte Steder vil altsaa ses, at Skudehandelen var af temmelig stor Betydning her i Vendsyssel, forinden Toldforordningen af 1768 udkom; den kan derfor næppe i sin Helhed have været drevet uden Bevilling, selv om dette har kunnet finde Sted for nogles Vedkommende, hvilket maa formodes i Henhold til Christian V.s Forbud af 9. Okt. 1680, som ovenfor er citeret.

Endvidere anfører »Danske Atlas«, at »en Del af dem, der bo ved Havstranden, saasom i Steenbjerg, Klitmøllerne og Vixø have fra ældre Tider med aller-

naadigst Tilladelse brugt et Slags fladbundede Sand-skuder, som de om Vinteren kan drage op paa Landet, hvormed de føre en god Del af Landets Produkter over til de nærmeste Steder i Norge, og tage med sig tilbage stort Tømmer og Trævarer, Jern, Kakkelovne, Tjære og andet Kjøbmandsgods, hvorved Kjøbstedsmanden præjudiceres. Af Sandskuderne maa for Ind- og Udgaående klareres hos Tolderen i Thisted.

I Stedet for Consumption svare de af hver Skudes Læstes Drægtighed aarlig 10¹/₂ Mark. Disse Strandboere og Skippere, som til Hans Majestæts Tjeneste ere enrollerede, kan ikke andet end være formuende Folk, efterdi de ernære sig baade som Borgere og Bønder. Fordum har endog Nordbagger af Norge, som et Tingsvidne af 1648 siger, haft deres fri Sejlads paa Vesterstrand fra Agger og nør ad til Vixø Bugt.«

Af ovenstaaende fremgaar, at man med Hensyn til Varernes Art ikke har holdt sig Forskrifterne for Skudehandel fuldt ud efterrettelig, noget, der ogsaa vanskeligt kunde controlleres i de Tider paa denne fra Toldstederne fjærntliggende Kyst.

II.

De vigtigste Handelspladser i Vendsyssel og Thy vare i Rækkefølge nord fra: Kjøl, Lønstrup, Løkken, Blokhus, Slettestrand, Thorupstrand, Hanstholm og Klitmøller; desuden er der Tid til anden fra flere andre Steder paa Kysten drevet nogen Skudehandel, som dog ikke har været permanent, ligesom den heller ikke har været af større Betydning.

Skudernes Antal fra ovennævnte Steder var henimod Slutningen af forrige Aarhundrede omtrent et halvt Hundrede, der ladede fra 100 til 500 Tdr. Byg, altsaa

Smaaskuder med ca. 5—25 Tons Lastedrægtighed. Som oftest læser man om disse Skuder, der for største Delen blev byggede i Norge, at de vare fladbundede, for at de kunde flyde over Revlerne og ind paa Stranden; dette forholder sig dog næppe rigtigt, som ogsaa bemærket i Aagaards »Beskrivelse af Thy«. Vel vare de meget flade i Bunden, men de havde dog Kjøl og benyttede ikke »Sværd« under »bi de Wind« Sejlads, som f. Ex. de hollandske Smaafartøjer; den store Bundflade bevirkede, at de flød paa faa Fod Vand, og at de ikke saa let sank ned i Sandet, naar de løb paa Land; dertil vare de alle »klinkbyggede«, men med Trænagler, hvilket forøgede deres Elasticitet, saa de uden Skade kunde sættes paa Land og af Bølgerne løftes saa højt op paa Stranden, at de, naar Vandet faldt, stod næsten paa tørt Land. Denne Fremgangsmaade brugtes ofte, enten naar Skuderne skulde lægge op, eller naar der kom Paalandsstorm, saa de ikke kunde holde sig paa Rheden og ikke heller »sejle Landet fra sig«.

Losning og Ladning foregik med store fladbundede Baade, de saakaldte »Skibningsbaade«; ved Losning af Trælast skete det dog ogsaa hyppigt, at man flaadede det i Land eller, hvis Vinden tillod det, lod det drive i Land. Man maa erindre, at der intet Steds paa den her omhandlede Kyststrækning findes nogen Havn eller Mole (først i de senere Aar er der bleven opført en Mole ved Hirtshals), men at Skibningen stedse foregik fra den aabne Rhed, hvilket ofte medførte store Ulemper, idet paakommende Søgang bevirkede, at Skibningen maatte afbrydes og Skibene flygte fra Rheden, for atter at fortsætte Arbejdet, naar Vejret blev roligt — Forhold, der medførte, at et Skib ofte flere Gange maatte søge Havn paa den norske Kyst, inden Losning og Ladning her paa Kysten kunde blive fuldført.

Af Begtrups »Agerdyrkingens Tilstand i Danmark« 6. Bd., S. 270 ses, at det en Gang var paatænkt at udgrave et Bassin ved Løkken, hvori Skibene skulde kunne gaa ind og foretage Losning og Ladning; men Projectet blev — heldigvis, kan man sige — ikke forsøgt realiseret, formentlig fordi det ved Undersøgelsen af de stedlige Forhold maatte anses for ugjærligt; et saadant udgravet Bassin ved Løkken vilde hurtig fyldes med Sand.

I »Danske Atlas« findes en — for Folk, der ere kjendte med Localiteterne, — ganske curios Oplysning; der staar nemlig: »Uagtet Landet [Vendsyssel] næsten rundt om er med Vand beflødt, saa har det dog ingen betydeligere Skibshavne, uden de, der findes ved Fladstrand, Lykken og Blokhuse, hvilke dog hverken ere sikre eller for store Skibe, men mest maa besegles af flade Fartøjer«; ved Løkken og Blokhus har der, som bekjendt, aldrig været Antydning af Havn eller Mole.

III.

Ved Christian den 5tes Toldrulle af 1. Maj 1672 fik Skipperne til Kornvarers Salg i norske Havne 8 Ligge- eller Høkerdage; »den udenrigske Handel er de danske Smaaøer og Sandskuderne paa Vestkanten af Jylland forbudt, meget mindre maa fremmede Skibe losse her«.

Ved Toldrullen af 12. Februar 1683 blev ovennævnte Forbud udstrakt til »Indbyggerne imellem Klitmøllerne, Blokhuse og Tornebystrand, paa en 12 Milsvej boende«; altsaa til Jyllands Nordvestkyst.

Ved Udtrykket »den udenrigske Handel«, maa formentlig forstaas udenfor Rigerne Danmark og Norge, hvilket for Vestkystens Vedkommende betød Sverrig og Hamburg; nogen stor Betydning fik Forbudet dog næppe

her, da Handelen paa Norge var og stedse blev den overvejende.

Af Skuderne svarede en Afgift, der fra gammel Tid var fastsat til $10\frac{1}{2}$ fl. af hver Læsts Drægtighed. Ved Consumptionens Bortforpagtning i 1696 blev denne Skat forandret derhen, at samtlige Skudeejere i Klitmøller, Vixø og paa Hanstholm skulde svare i Fællesskab 200 Rdlr. aarlig til Consumptionsforpagteren i Thisted. Den nye Ordning viste sig dog senere ugunstig for Skudeejerne, hvis Antal i de følgende Aar formindskedes stærkt, hvorfor de i 1705 indgav en Ansøgning til Kongen om at vende tilbage til den tidligere Ordning. Denne Ansøgning blev bevilget ved kgl. Resolution af 19. Dec. 1705, efter hvilken den samlede Skudeskate fra de nævnte tre Fiskerlejer sank til 120 Rdl. aarlig¹). Skudeskatten nævnes endnu i »Danske Atlas« 1769 med sit gamle Beløb $10\frac{1}{2}$ fl. pr. Læst. Den bortfaldt ved Landconsumptionens Ophævelse ved Forordning af 9. Juli 1813, men en ny aarlig Afgift traadte i Stedet derfor.

Udførselen af Kornvarer blev meget begunstiget ved Kornloven af 16. Sept. 1735, der paalagde det søndenfjeldske Norge ene og alene at tage sit Forbrug af Korn fra Danmark; ganske vist blev denne Lov mange Gange midlertidigt ophævet, da det viste sig, at Danmark ikke hvert Aar havde Korn nok at udføre; i Løbet af 40 Aar blev Loven ændret 40 Gange, men stadig paa Basis af, at Danmark var et Kornland; først 1788 kom der en ny Kornlov. Ligeledes blev Skudehandelen meget begunstiget, da Skipperne ved Forordning af 4. August 1742 fik 3 Ugers Høkerdage i Stedet for de tidligere nævnte 8 Dage; Byernes Handelsstand led meget derunder, og det kan vist anses som en Følge af disse Høkerdage, at

¹ Rentek. Deliberationsprot. Nr. 52, S. 347 ff.

Norges Handelsstand i Kystbyerne kom til at mangle Speculationslyst for Korn og Smørs Vedkommende, noget, de senere i Tiden ofte maatte høre. — Antallet af Høkerdage blev dog 30. Juli 1768 nedsat til 2 Uger, som Følge af Handelsstandens Besværinger.

Af andre Bestemmelser, der begunstigede Skudehandelen, kan anføres, at Skipperne vare fritagne for at være Navigatører; kun i Nødstilfælde kunde de udskrives til Orlogstjeneste, og de skulde ikke have Magistratsattest for at bevise, at de vare Ejere af Ladningen.

IV.

I Aagaards »Beskrivelse af Thy« findes en Tabel, der angiver Mængden af de pr. Sandskude udførte Producter fra Thy i Aarene 1794—1800. Den arlige Kornudførsel var gjennemsnitlig 10,000 Tdr. Det synes imidlertid, som om Skudehandelen fra Thy allerede den Gang var aftaget betydeligt; fra Klitmøller, hvorfra der 1769 sejlede 13 Skuder, var Antallet saaledes gaaet ned til 7.

I Vendsyssel naaede denne Handel derimod først sin Culmination et halvt Aarhundrede senere, 1840—50; men da var Handelen paa hele Vestkysten i Thisted Amt næsten aldeles ophørt, saa Beboerne af Hanherrederne pr. Vogn førte deres Producter til Blokhuis, ja endog til Løkken.

Handelen var i Aarene 1794—1807 meget livlig i Danmark og Norge; vi vare udenfor de Begivenheder, der da vendte op og ned paa Europa, og ved at manøvrere snildt mellem Skjærene høstede Danmark stor Fordel ved sin Handel i disse Aar.

Denne lykkelige Tilstand skulde dog ikke vedvare. Aar 1807, som i saa mange Henseender markerer en

skjæbnesvanger Tids Begyndelse for Danmark, staar ogsaa i Skudehandelens Historie som Aaret for Veernes Begyndelse.

Fra 1807 til 1814 var Danmark jo i Krig med England og en Del af Tiden tillige med Sverige og Rusland.

I Begyndelsen af Krigen levede man i Haabet om, at de gode Tider snart skulde komme igjen, tærede paa Spareskillingerne og fortsatte Handelen efter bedste Evne; men 1808 udkom Forbud mod Udførsel fra Danmark af næsten alle Producter. Dette var et haardt Slag, og tilmed opfyldte nu engelske Krydsere Farvandene, saa det var et rent Vovestykke at forsøge at bryde Blokaden. Lykkedes det, var der Penge at tjene i Norge, hvor alle Fødevarer, som Følge af den danske Tilførsels Ophør, vare stegne til en meget høj Pris; men blev Skuden opsnapet af Englænderne, betød det Tab af Skib og Ladning og Fangenskab for Mandskabet.

Meget blev uden Tvivl tilført Norge til Trods for Forbudet mod Udførsel, men mange Skuder bleve ogsaa opbragte af Englænderne; saaledes mistede en Skudehandler (P. Baltzersen i Kjul) i disse Aar 7 Skuder med Ladning.

Danmark forsøgte naturligvis at øve Gjengjæld mod Englænderne, og det blev tilladt private at drive Kaperi; der blev ogsaa af disse tilføjet den engelske Handelsflaade adskillige Tab; men de vejede dog langt fra op mod de Tab, Englænderne paaførte den danske Handel.

En Skudehandler fra Lønstrup (Poul Andersen Bisgaard) drev Kaperi i Skagerak; der fortælles, at han bemandede et af sine Fartøjer med talrigt bevæbnet Mandskab og lagde sig saa ud paa Fiskeri mellem Danmark og Norge, hvor der findes en især af Svenskerne meget besøgt Fiskeplads. Naar fjendtlige Koffardskibe saa passerede i Nærheden, gik han paa Siden af dem for at

sælge Fisk og overrumplede dem paa denne Maade; Priserne sejledes derefter ind til Christianssand. Af Priseretsdommene ses, at han ofte gjorde god Affaire.

Forbudet mod Udførsel af Landbrugsproducter fra Danmark blev dog ophævet inden Krigens Ophør, da Nøden var bleven stor i Norge. Ved Placat af 29. Jan. 1813 blev der endog udsat Præmie til Skippere, der førte Korn til det søndenfjeldske Norge: 10 Mark pr. Læst for ubeskadiget og 7 Mark og 8 Sk. pr. Læst for beskadiget Korn; men Risicoen var jo stor ved at vove sig ud.

Saavel her fra Kysten, som fra Norge, handlede der i Aarhundredets Begyndelse meget paa Hamburg, og de større Handlende havde som oftest Blancocredit hos Hamburghuse, og Anvisninger paa disse Huse brugtes saa i Stedet for Contanter.

Da Krigen udbrød, hvorved Danmark blev stillet overfor en langt overlegen Modstander, og hvorved Danmarks økonomiske Status blev væsentlig forværret, bleve disse Blancoer naturligvis opsagte, hvilket i Forbindelse med de tidligere nævnte, Handelen deprimerende Factorer, havde til Følge, at der opstod en almindelig Mangel paa Sølvpenge. For at bøde herpaa udstedte en stor Del af Skudehandlerne private Pengesedler, lydende paa 8 Skilling, 16 Skilling o. s. v.; disse gik som gyldigt Betalingsmiddel Mand og Mand imellem i de Egne, hvor de respective Udstedere boede, men naturligvis kunde det kun ske ved gjensidig Imødekommenhed. Saadanne Pengesedler eller »Billetter« vides at være udstedte af Mogens Brix i Blokhus, Chr. Hansen i Løkken og Peder Baltzersen i Kjul.

Langs den danske Kyst blev der som bekjendt i Aaret 1801 oprettet en Milits, der skulde forhindre Fjenden i at gjøre Landgang; paa højtliggende Steder

blev opført Vagthuse, hvorfra Egnen kunde allarmes, naar Fjenden nærmede sig Land; to saadanne Vagthuse stode paa høje Klitter i Nærheden af Blokhús. Enkelte Steder var der ogsaa anlagt Batterier, f. Ex. ved Løkken; ved Blokhús fandtes indtil for kort Tid siden et Par Kanoner, der havde tilhørt Kystmilitzen; men da der ikke her, saavidt vides, har været nogen Forskansning, maa disse Kanoner formentlig have hørt til et ambulans Batteri. Denne Militz blev først ophævet 1848.

Bevæbningen bestod først af Forke, Høleer o. desl., senere af et Slags Lanser; de, der havde Geværer, mødte naturligvis med dem.

Korpset commanderedes baade af Over- og Underbefalingsmænd, der vare uniformerede med mørkeblaa Kjole med hvid Krave og Opslag, samt mørkeblaa Benklæder og Hat med hvide Fjer, hvis Top var blaa. Endvidere bar Befalingsmændene Sabel. De menige havde ingen Uniform, men kun en Cokarde til at fæste paa Hatten. Ethvert Sogns mandlige Befolkning, bestaaende af dem, der endnu vare for unge til at udskrives til Soldater, samt Mændene imellem 45 og 60 Aar, hørte til Militzen og exercerede om Søndagene.

Englænderne skød ofte i Land her paa Kysten, maaske mest for at skræmme Beboerne, naar der skulde gjøres Landgang for at proviantere (røve Køer, Faar o. s. v.) eller for at begrave deres Døde i Klitten; ved Løkken skulle de dog have skudt Mandskabet paa en Jagt, der laa paa Rheden, ligesom ogsaa Byen blev beskudt. I »Vort Forsvar« Nr. 374 findes en Rapport angaaende en Træfning, som fandt Sted ved Kjul (Øst for Hirtshals) mellem Kystmilitzen og Englænderne, der vilde bemægtige sig en til Kjul fra Løkken ankommen norsk Brig. Om en lignende Kamp, der fandt Sted ved Thorupstrand, berettes i »Saml. til jydsk Hist. og Topogr.« R.

I, Bd. 10. Løkken blev bombarderet den 29. Juli 1808 af en engelsk Fregat og en svensk Kaper, som vilde tage 3 Skuder, der laa paa Rheden.

Da der i Norge indtraadte en formelig Hungersnød, vovede en Mængde Smaabaade sig til at forsøge at hente Fødemidler i Vendsyssel. Ogsaa dem efterstræbte Englænderne og tog Folkene til Fange.

Meddeleren heraf har ofte hørt Tale om Mændene i disse smaa »Skjægter«, der kom for at faa nogle faa Tønder Korn og andre Fødemidler, og som i Stedet for Penge, der forlængst vare opbrugte, gave Sølvtøj, Klæder Husgeraad o. s. v. i Bytte.

En lille Historie, der meget minder om Henrik Ibsens »Terje Vigen«, har jeg hørt fortælle i Blokhus, og min Hjemmelsmand har flere Gange talt med den paa-gjældende.

Ligesom saa mange andre i den Tid var Jens Pedersen sejlet over til Danmark med sin lille Baad for at hente Fødevarer. Overfarten gik godt; hverken Vejret eller Englænderne lagde Hindringer i Vejen, og han landede i Blokhus. Her købte han 4 Tønder Byg, og dermed begav han sig paa Hjemrejsen. Rent bortset fra Fjenden var Sejladsen over Skagerak i en lille Baad naturligvis et Vovestykke; men paa en Tid, da fjendtlige Krydsere søgte at forhindre en saadan Overfart, var Forholdene jo dobbelt farlige, hvorfor ogsaa Sejladsen saa vidt muligt maatte udføres om Natten. Stor maa Jens Pedersens Glæde derfor have været, da han saa Norges Fjælde dukke op i Horizonten og Afstanden til Kysten aftage, men endnu var Faren ikke forbi, og da han var nær Hjemmet, udfor Tvedestrand, kom en engelsk Krydsers. Han er opdaget, kan ikke undfly, og snart efter er han fange. Saa kom han til England og sad i »Prisonen«, til Freden sluttedes. Da han efter flere Aars Fra-

værelse kom hjem til Norge igjen, blev han Lods ved Arendal, hvortil han ofte lodsede Blokhusskuderne ind og underholdt Mandskabet med Fortællinger om sin egen »Blokhusskud« , der endte saa trist.

V.

I det 19de Aarhundrede blev det tilladt Skudehandlerne, foruden Tømmer, Kalk og Sten, at indføre Jærn, Søm, Tjære og Salt, men naturligvis indførte de ogsaa alt mulig andet; thi, hvad der ikke var tilladt at indføre, blev smuglet i Land, og Smugleriet blev drevet efter stor Maalestok. Mange ere de Historier, som gamle Folk endnu ved at fortælle derom, og flere af dem røbe en saadan Dristighed fra Skipperens eller Skudehandlerens Side, at man maa forbavses derover.

Naar Skipperen kom ind til Norge, kom Toldvæsenet om Bord, og der blev da stedse trakteret godt med dansk Kornbrændevin; først saa begyndte Toldundersøgelsen. Var nu Lasten ikke i Overensstemmelse med Papirerne, var det lige galt, enten der var for meget eller for lidt.

Under Losning af en Skude viste det sig en Gang, at der manglede 10 Foustager Smør, der vare glemte ved Afrejsen, skjønt de vare opførte i Papirerne. Nu var gode Raad dyre. Skipperen opdagede først Uoverensstemmelsen og lod strax Losningen standse, hvorefter Lugerne forseglede af Toldvæsenet, til hvem Skipperen angav, at han ikke vilde have mere losset den Dag. Om Aftenen gik Skipperen i Land, købte hos en af Rhederens Forretningsforbindelser 10 Anschovisdunke pakkede med Smør, og disse lykkedes det ham at smugle om Bord.

Næste Dag begyndte Losningen atter, og da alle Smørfoustager vare oppe af Lasten, manglede der jo 10.

»Det er rigtigt«, sagde Skipperen, »dem har jeg under Kahytten, det er ganske smaa Foustager med fineste Herregaardssmør«. Tolderen tog det for gode Varer, og Skipperen slap med Skrækken.

Paa Smaagrise var der ingen Told i Norge, naar Soen fulgte med; havde man ingen So til Grisene, agerede en Galt ofte Moder til dem. Undertiden gjorde Toldvæsenet dog Vrøvl, fordi Grisene vare for store til at kaldes Pattegrise. Men en Skipper duperede Tolderen med følgende Udbrud: »For store! de ere jo ikke en Gang 3 Maaneder; jer Konge fik Patte til han var to Aar, og saa mene I ikke, at en 3 Maaneders Gris kan kaldes en Pattedgris.« Grisene kom toldfrit i Land.

VI.

Da Freden blev sluttet 1814, begyndte Skudehandelen saa smaat igjen, men indtil 1826 var den dog ubetydelig.

Under den langvarige Krig havde Landforretningerne ofte maattet staa i Forskud for Landbrugerne. Efter Fredslutningen indtraadte et enormt Prisfald paa Landejendomme, og Kornet, der i mange Aar havde fundet rivende Afsætning paa Grund af de store Armeer, der holdtes paa Benene i hele Europa, sank saa dybt i Pris, at Landbrugerne ikke kunde klare deres Gjæld. Rugen gik her i Landet ned til 1 Rdl. cour. pr. Tønde, og Smør til 4 Sk. cour. pr. Pd. Mange Skudehandlere maatte lukke Forretningerne og erklære sig fallit, og flere af disse Forretninger bleve ikke mere aabnede.

Men med Aaret 1826 begynder egentlig et nyt Afsnit i Skudehandelens Historie.

Løkken var da saa at sige det eneste Sted, hvor der endnu fandt en betydeligere Udskibning Sted; der

var 9 Skuder med en Lastedrægtighed af fra 100—400 Tønder; med 2 af dem sejledes der en enkelt Gang til England og en Gang aarlig til Altona.

Den 9de November 1826 afsluttedes en meget gunstig Handelstraktat med Norge; Landbrugsproducterne kom atter i nogenlunde Pris, og Kjøbeevnen blandt Landboerne forøgedes. Som Følge heraf begyndte Kysthandelen atter at fremblomstre, og der var nu, efter at Pengecrisens Flodbølge var skyllet hen over Landet, og efter Nationalbankens Oprettelse 1818, kommen saa megen Stabilitet i de mercantile Forhold, at man atter kunde komme i Forbindelse med Udlandet.

Handelen paa Hamburg og Altona begynder derfor paany, men samtidig begynder ogsaa en ikke ubetydelig Handel paa England, der efterhaanden tog Luven fra Hamburg.

I Fyrerne havde en Vestkysthandlende — Klitgaard i Blokhuis — Blanco-Akcept paa 200 £ hos Armstrong & Co. i Newcastle og paa 8000 Mark hos A. Knude Nachfolger i Hamburg, og flere andre Skudehandlere havde antagelig ligeledes Blancokredit baade i Hamburg og England.

Da Coursen paa de danske Seddelpenge i mange Aar efter 1818 holdt sig langt under Pari, benyttedes der ved Handel paa Norge mest Hamburg Banco; de norske Byer vare jo alle i livlig Forretningsforbindelse med Hamburg, ligesom Stederne her paa Kysten, og Omsætningen lettedes derfor ved at have en fælles gangbar Mønt. 1 Thaler var = 3 Mk. Hamb. Banco = 4 Kroner; Banco var en fingeret Mønt, hvis Omsætning til Contant skete gennem Bankforretning.

En anden Grund for Vestkysthandlerne til helst at modtage Anvisning eller Vexler paa Hamburg var det store Tab ved at trassere paa de norske Provinsbyer,

idet f. Ex. en 3 Maaneders Vexel paa 500 Speciedaler = 1000 Rdl., trasseret paa Christianssand og disconteret i Hjørring, kun gav 929 Rdl. i Nettoprovenu (Aar 1849), altsaa 71 Rdl. i Renter og Omkostninger.

VII.

Medens Skudehandelen i Thisted Amt stedse aftog efter Aarhundredets Begyndelse, havde den vendsysselske Handel næppe nogen Sinde tidligere naaet den Højde, som den fik henimod Midten af Aarhundredet. Vel var Skudernes Antal ikke saa stort, som i tidligere Tider, men til Gjengjæld vare de fleste større end forhen, og desuden fragtedes der en Mængde norske Fartøjer, ja ofte kom disse, uden at være fragtede, for at sælge Trælast til de Handlende. De vigtigste Handelspladser efter denne ny Æras Begyndelse i 1826 vare Lønstrup, Løkken og Blokhus.

I Begyndelsen af Fyrrerne fik flere af Skudehandlerne udvidet Handelsprivilegium, d. v. s. Ret til at handle med almindelige Kjøbmandsvarer, dog at de skulde tage deres Colonialvarer hos Kjøbstædernes Handlende. Dette Forbehold blev naturligvis ikke overholdt, og i Begyndelsen lagde Kjøbstædernes Handelslaug Sag an mod enkelte Overtrædere; men senere gik det upaataalt hen, skjønt det næppe kunde undgaa Opmærksomheden, at de store Vestkystforretninger kun fik en ringe Del af deres Varer fra Kjøbstæderne. Jeg har set en Anmodning fra 1844 til et Hamburg Hus om ej at meddele til de Handlende i Aalborg, at det gjorde Forretninger med Strandhandlerne paa Vestkysten, da Handelslauget i Aalborg saa mulig vilde føre Klage derover.

De Steder i Norge, hvorpaa Handelen her fra Kysten fornemmelig dreves, vare: Arendal, Bergen, Christianssand, Christiania, Drammen, Frederikshald, Grimstad,

Kragerø, Laurvig, Lillesand, Mandal, Moss, Skien, Stavanger, Svelvigen, Tvedestrand og Østerrisør. Endvidere handlede der paa Kjøbenhavn, Newcastle, Hull, London, Altona, Hamburg, Uetersen og enkelte Gange paa Stettin og Riga.

Aarene 1840—56 var Skudehandelens Culminationstid; i Fyrrerne fik adskillige Skudehandlere, som ovenfor omtalt, Ret til almindelig Kjøbmandshandel, hvilket satte dem i Stand til at optage Concurrencen med Kjøbstæderne. 1850 fik C. Klitgaard i Blokhus Bevilling til ogsaa at handle med Manufacturvarer, hvilket endnu ingen paa Landet havde Tilladelse til.

Krigen 1848—50 bragte ganske vist en Del Forstyrrelse i Handelsvæsenet, da Udlandet, ligesom forhen i 1807, ved Krigenes Begyndelse opsagde al Blancocredit, og i Foraaret 1848 fallerede som Følge deraf over 20 Huse i Kjøbenhavn; men, skjønt disse Forhold naturligvis ogsaa berørte Vestkysthandelen, var Tiden fra 1843—57 dog gunstig for de Handlende her.

Men i 1851 begyndte en Dampskibsfart gennem Limfjordens vestlige Udløb til England; denne fik vel ikke strax nogen videre Betydning som Concurrent til Vestkystfartøjerne, men den pegede dog hen paa, at en ny Tid var i sin Vorden, da Afstandene, som Følge af en Omvæltning paa Kommunikationsmidlernes Omraade, skulde blive af mindre Betydning end i Fortiden. Hertil kom Næringsloven af 1857, der gav Skude- og Strandhandelen sit første Grundskud. Nu blev Oplandet efterhaanden overfyldt af Høkere. De gamle Handelsgaarde ved Kysten, der vare anlagte til at give Plads til en Mængde Vogne, begyndte at blive noget tomme til daglig; men Høkerne kunde dog ikke optage Concurrencen, saa længe Bønderne skulde til Strandhandleren for at hente Tømmer eller for at levere Tiendekorn, som disse

kjøbte af Tiendeejerne. Strandhandlerne holdt ogsaa Opkjøbere, der rejste rundt i Landet for at opkjøbe Smør, Uld, Skind m. m., og førte i det hele taget en forbitret Kamp mod Høkerne, der ofte overskredede Høkerbevillingens Omraade. Paa det stedlige Marked søgte Concurrenterne at overbyde hverandre, hvorved Landboerne naturligvis høstede Fordelen.

I 1856 indtraadte en forbigaaende Crise i Kornhandelen, idet et Par større Kornhuse i Kjøbenhavn falledede; den forløb dog uden videre Følger for Vestkysthandelen, men saa kom i Slutningen af 1857 den store Handelscrise. I Løbet af kort Tid standsede over et halvt Hundrede Huse i Hamburg og Altona, deriblandt Pontoppidan og Schrøder & Eiffe. Baade den danske og den norske Regjering maatte træde hjælpende til, da en stor Del af den norske og danske Handelsstand var afhængig af disse to Firmaers Bestaaen; desuagtet maatte dog mange Forretninger standse baade her og i Norge; Fortvivlelsen var stor, og al Tillid i Handelsverdenen ophørte, da selv de mest ansete Huse rygtevis betegnedes som vaklende. Flere Skudehandlere led betydelige Tab, medens andre slap med Skrækken, men i længere Tid vidste kun faa sig sikre, da de ofte i Norge havde maattet modtage »langt Banco« \approx 3 Maaneders Banco-Vexel.

Under Krigen 1864 var Udførselen paa Danmark standset en Tid, medens Jylland var occuperet af Preusserne. For at paase, at Forbudet overholdtes, vare Handelspladserne besatte med mindre Troppeafdelinger. De tidligere omtalte gamle Kanoner fra Kystmilitsens Tid, der laa i Blokhus, bleve nedgravede, hvorved de undgik at dele Skjæbne med to smaa rustne Skibskanoner, der laa i Skagen, hvilke Tyskerne tog med, da de rømmede Jylland.

I Sommeren 1871 aabnedes Vendsysselbanen, og den gav Handelen paa Vestkysten sit Dødsstød. Hjørring tog Magten fra Lønstrup og Løkken, Brønderslev og Aalborg gjorde det af med Blokhus. Omtrent samtidig ophørte Bønderne at sælge Korn, og for deres Svin og Fedestude var det norske Marked ikke det rette; man lærte at behandle Smørret bedre, saa det fandt god Af-sætning i England, hvortil ligeledes Fedekvæget sendtes pr. Dampskib via Aalborg eller Frederikshavn; kort sagt, de Forhold, hvorpaa Skudehandelen var baseret, existerede ikke længere, og den kunde ikke ved Kunst holdes oppe. Endnu 1896 sejler der en Skude fra Lønstrup og en fra Løkken; men Farten opretholdes kun med Tab, og Skudehandelen her paa Kysten er snart en »saga blott.«

VIII.

Forinden dette Afsnit om Vestkysthandelen sluttet skal endnu omtales enkelte Forhold, som, selv om de ikke falde ind under Handelens Historie, dog have været af Betydning for Strandhandlerne.

Blandt disse maa omtales:

1. Lerup Marked. Dette har fra Arildstid været holdt i Nærheden af Lerup Kirke i Øster-Hanherred. Oprindeligt var det et Kildemarked, opstaaet ved, at Syge besøgte den i Lerup Sogn værende »Vor Frue Kilde«, der skulde besidde stor Lægedomskraft, og Tilstrømningen var især stor »Vor Frue Dag«, den 8. September. Herved fremstod det store Septembermarked, der i tidligere Tid var af meget stor Betydning for Hanherrederne og Vestvendsyssel; Markedet blev senere forlagt til Skræm Sogn, hvor det nu holdes.

Til Lerup Marked stævnedes alle Beboere inden for

en vid Omkreds, og som Følge heraf benyttede de Handlende saavel som andre denne Lejlighed til Afslutning af Leverancer, Kjøb o. s. v.; der omsattes store Summer, og Lerup Marked var for det nordlige Jylland noget nær det samme, som Viborg Snapsting var for Midtjylland.

Ogsaa Hjallerup eller Hundslund Marked var tidligere Samlingsplads for Skudehandlerne, der med Boutikssvende og Karle drog af Sted og købte store Partier løst Smør, som pakkedes i medbragte Tønder. Routen gik over Brønderslev, og naar de mange Vestkystfolk paa Hjemrejsen traf sammen i Brønderslev gamle Kro, var der stor Lystighed.

2. Brændevinsbrændingen. Da det ved Forordningen af 30. April 1734 (indskjærpet ved Placat af 31. Maj 1791) var bleven forbudt Bønderne at brænde Brændevin, og da Toldvæsenet drog rundt for at paase Forbudets Overholdelse og eventuelt confiskere Brændevinstøjet, vare Bønderne henviste til at købe deres Forbrug af Brændevin hos de Handlende. Disse brændte det undertiden selv i Smug, men efterhaanden blev det dog almindeligt at tage det fra de af Toldvæsenet controllede Brænderier. Saadanne anlagdes paa mange Herregaarde saavel som i Byerne. Paa Nørre Elkjær, i Hjørring, Løkken og Klim fandtes der Brænderier, og desforuden kom der meget Brændevin til Vestkysten fra Aalborg, Nørre Sundby, Hals og Herregaarden Thustrup ved Skørping.

I 1826 leverede Hjørring Amts samtlige Brænderier kun 50,000 Potter aarlig, men 20 Aar efter solgtes der alene i Klitgaards Forretning i Blokhus ca. 50,000 Potter aarlig. En saadan Stigning fremkom naturligvis ikke alene ved Forbrugets Tiltagen, men ogsaa ved, at Bøn-

derne helt ophørte at brænde i Smug, dels af Frygt for Straf og dels, fordi det købte var bedre.

I en Handelsbog fra 1827 har jeg set Brændevin opført mellem Landbrugsproducter, f. Ex. saaledes:

»Kjøbt af Gaardejer C. Pedersen i N. N. 7 Potter Brændevin à 13 Skill. 11 do. à 18 Sk.

Kjøbt af Jordmoderen i N. N. 24 Potter Brændevin à 14 Sk., $\frac{1}{2}$ Snes Æg, 3 Pd. Smør o. s. v.«

Den hjemmelavede Brændevins forskellige Godhed fremgaar af den varierende Pris fra 13 til 18 Sk. pr. Pot.

Kjøbmændene bidrog ogsaa til, at Bønderne holdt op med Brændingen. Klitgaard i Blokhush opkjøbte saaledes til langt over Værdi deres Brændevinstøj, der i Reglen var af Kobber, hvilket igjen solgtes i England. Hensigten dermed var jo at tvinge Bønderne til at tage deres Forbrug i hans Boutik. Kongen tilbød ham som Belønning for hans Iver Kammeraadtitlen, men Klitgaard afslog den høfligst og udbad sig i Stedet — »udvidet Handelsret«, som han ogsaa fik (1843).

Endnu skal anføres et Par Vers af en Klagesang, der fremkom i Anledning af Forbudet mod Brændevinsbrændingen. Sangen, der i sin Tid udkom i Haderslev, lovpriser i 38 Vers Brændevinen og fremkommer med bitre Udfald mod »Kjøbstadmanden«, der anses for Op-havsmand til Forbudet og derfor trues med økonomisk Krig.

Kom nu alle, kom tillige,
kom og høre Ordre her,
som er for det hele Rige,
kommer, græder hver især.

Posten kom nu meget fage
med Forordningen saa stærk,
at vi Bønder skulde tage
bort vort hele Brændvinsværk.

Ordren er, vi ej skal brænde
og ej Brændevin maa faa;
vores Tøj skal vi indsende;
hvordan vil det nu os gaa?

Hører alle, jeg vil sige,
medens vi endnu har Tid,
brænder alle nu tillige,
brænder Dag og Nat med Flid.

At vi da herefter haver
 en Godtaar at tage til,
 naar de sultne Kjøstadsma-
 ver komme og randsage vil.

Godt for Kuld og godt for Hede,
 Godt for Hoved, Tænders Ve,
 godt at tage ind at svede,
 godt ogsaa for Øjnene.

Brænd'vin vi til Frokost tager,
 dertil Ost og Smør og Brød;
 det os inderlig behager.
 Ak, hvad er det sukkersød.

Ja, ihvor man lider ilde,
 om man end og halv er død
 kan den Pinen dog formilde,
 O, Du ædle Brænd'vin sød!

Om Kjøbstadmanden hedder det bl. a.:

Han vor Skade haver været,
 at vi ikke brænde maa,
 han har plaget, sig besværet,
 at vi Stakler brænde saa.

Skulde vi ham da berige,
 og af hannem købe saa?
 Nej, vi burde ham bekrige
 og Parykken af ham slaa.

3. Strandinger. Af alle Begivenheder paa Vestkysten er der ingen, der kan paaregne saa almindelig Interesse, som en Stranding, og i endnu højere Grad har dette været Tilfældet i Fortiden, dels fordi der da var mere at »pille op« ved en saadan Affaire, og dels fordi Egnene langs Vestkysten da vare langt mere isolerede paa alle Omraader end nu. En Stranding var et fælles Ønske, og en rigtig god Stranding et fælles Haab.

Fra Slægt til Slægt gaa Fortællinger, der lyde som Eventyr; meget er vel tilsat og omformet i Tidens Løb, thi Klitboens Fantasi beskæftiger sig gjerne med Varsler, Gjenfærd o. dsl.; men kunde Klitterne tale, vilde vi mulig faa sælsommere Tildragelser at høre, end »hvad Marehalmen fortalte« Camillo Brun.

Pastor Friis i Horne, Camillo Brun m. fl. have hver især givet fortrinlige Billeder af det Liv, der rørte sig i Klitterne, og af det hele Apparat, der kom i Bevægelse, saasomt en Stranding indtraf; jeg skal derfor ikke nærmere komme ind paa dette Omraade, men kun varetagge Skudehandlerens Interesse.

Skudehandleren var paa sin Egn, ligesom Herre-

manden inde i Landet, Matadoren paa Stedet; han holdt mange Traade i sin Haand, havde som oftest ved Creditten baade Præst og Proprietær i Lommen, stod i venskabeligt Forhold til de stedlige Avtoriteter, beklædte ofte selv flere offentlige Hverv, var Strandfoged, Strandingscommissionær m. m., saa det var naturligt, at Smaafolk tyede til ham, naar de trængte til Hjælp i en eller anden Sag, og heraf udviklede der sig et Forhold, der gjorde, at den ene Ravn ikke huggede Øjet ud paa den anden, om ogsaa det opdagedes, at man gjorde sig lidt ulovlig Fordel ved Smugleri, Strandinger eller paa anden »ærlig« Maade, o: ikke udbyttede Egnens Folk.

Ved Strandinger havde den allesteds nærværende Skudehandler mange Interesser at varetage: som Strandingscommissionær Rhedernes og Assurandørernes, som Leder af Bjærgningen Bjærgernes Tarv, der faldt sammen med hans egne Interesser som parttagende Strandfoged, og endelig sine personlige Interesser ved sin Virksomhed som Commissionær, som Bjærgernes Repræsentant o. s. v. Kommer hertil endvidere, at det stod ham klart, at jo mere Udbytte en Stranding kunde give, jo større blev Beboernes Kjøbeevne, naar de kom i hans Boutik, vil det let ses, at her var et vanskeligt Farvand at bevæge sig i; men Facit var, at Skudehandleren havde en ikke ringe Indtægt — per fas et nefas — ved en Strandings-affaire.

Udplyndringssystemet blev dog omsider dreven for vidt, Øvrigheden blev mere klartseende, og i vore Dage falder der ikke saa meget af ved Strandingerne, som forhen; nu vaager jo ogsaa baade Øvrighed, Consuler og Pressen over, at alt foregaar tilbørligt, naar Strandinger indtræffe ved vore Kyster.

IX.

I det efterfølgende fremsættes nogle Meddelelser om de forskjellige Handelspladser og de derværende Skudehandlere.

1. Ved Tversted i Horns Herred har der været drevet Skudehandel i tidligere Tid, formentlig dog af mindre Omfang.

Naar det i Markbogen af 1683 (Matrikulkontorets Arkiv) hedder, at Beboerne i Elling Sogn maa hente deres Tømmer til Bygninger ved Vesterstrand ved Blokhuset, 5 Mil derfra, er der mulig dermed ment Tversted.

Antagelig har Benævnelserne »Blokhus« været et Fællesnavn for de Træskur, hvori Skudehandlerne havde deres Oplag; som oftest boede de længere inde i Landet, men havde Pakhuse ved Kysten.

Landsbyen Blokhus i Hvetbo Herred har formentlig faaet Navn efter de derværende »Blokhus« eller Oplagshuse, hvorom mere nedenfor.

2. Kjul, Kyvel eller Kiuvæl, ligger i Asdal Sogn, Vennebjerg Herred, lidt Øst for Hirtshals.

Hvornaar Skudehandelen er begyndt her, vides ikke; den første Skudehandler, der berettes om, er Christen Lauridsen i Sønder Kjul (født 1691, † 1763). »Danske Atlas« omtaler ikke Stedet som Handelsplads, hvorfor Handelen her næppe har været stor den Gang (1769).

Med en af Christen Lauridsens Skuder sejlede en Tid en ung Mand ved Navn Baltzer Nielsen. Mellem denne og Skudehandlerens Datter Karen opstod der et varmt Forhold, men C. Lauridsen vilde ikke give sit Minde til nogen Forbindelse mellem dem, dels fordi Baltzer Nielsen var af ringe Herkomst, men maaske mest fordi han ved en Strandingsaffaire havde faaet en styg

Plet paa sit Navn. Herom fortæller en local Tradition, at han paa uærlig Maade kom i Besiddelse af en Del Penge, som tilhørte en hollandsk Dame, der indstrandede paa Kysten med et af Mandskabet forladt Skib. Den ulykkelige Dame opholdt sig en Tid hos medlidende Folk, indtil hun fandt paa at stille sig op i Kirkedøren og bede de forbigående om »Reisegeld«, hvorved hun fik samlet Penge til at komme bort for.

Da Christen Lauridsen var død, ægtede Baltzer Nielsen Datteren, og med de uærligt erhvervede Penge drev han Forretningen op. Der fortælles dog, at han stedse plagedes af Samvittighedsnag, og at han i en høj Alder blev vanvittig og tog sig selv af Dage (i Julen 1796). I Kirkebogen er ved hans Død anført NB. NB., hvilket formentlig hentyder til disse Begivenheder i hans Liv.

Forfatteren Pastor Friis i Horne har i en lille Novelle »Pengeskrinet« brugt Historien om Baltzer Nielsen til dermed at skildre Kystforholdene i tidligere Tider.

Baltzer Niensens Søn Peder Baltzersen fortsatte Forretningen. Han blev en meget velstaaende Mand, havde store Ejendomme i Asdal Sogn og blev anset for Vendsyssels rigeste Handelsmand.

I hans Tid kom Krigen med England, og alle hans Skuder (7) bleve tagne med Ladning; han bar dog Tabet, men kunde ikke komme paa Benene igjen i den daarlige Tid efter Krigen, og 1821 maatte han overgive sit Bo til Creditorerne.

Han flyttede saa med sin Familie ind i et lille Hus paa Heden, hvor han levede i stor Armod indtil sin Død 1852. 1814 udstedte Peder Baltzersen private Penge-sedler; en saadan findes i Musæet i Hjørring.

Samtidig med P. Baltzersen fallerede en anden

Skudehandler i Kjøl, nemlig Proprietær Lars Sørensen Jelstrup paa Mølgaard i Asdal Sogn. En Mand ved Navn Schmidt købte Mølgaard med tilhørende Pakhus ved Kjøl og 1826 købte han ligeledes det Pakhus, der tilhørte Baltzersens Fallitbo.

3. Lønstrup. »Danske Atlas« anfører ved Hjørring: »I Byens Frihedsdistrikt ere for kort Tid siden 2 Sand-skuder $1\frac{1}{4}$ Mil fra Byen anlagte«.

Dermed hentydes sandsynligvis til Handelspladsen Lønstrup i Maarup Sogn, der er den nærmeste Skudehandelsplads; Afstanden mellem Hjørring og Lønstrup er dog mere end $1\frac{1}{4}$ Mil. Efter dette skulde Lønstrup alt-saa være forholdsvis ung som Handelsplads, anlagt mellem 1760—70. I Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede fandtes der to Skudehandlere i Lønstrup, nemlig Peder Vrensted og Bertel Engesgaard, og desuden havde Kjøbmand C. C. Nielsen i Hjørring Pakhus og Skude her.

P. Vrensted blev efterfulgt af P. A. Bisgaard, og Bertel Engesgaard af sin Svigersøn Severin Segelcke. Bisgaard var oprindelig Sømand, og da Krigen kom 1807—14, lagde han sig efter at drive Kaperi med sine Skuder. Han solgte senere sin Forretning til en Mand ved Navn Kabell, der fallerede, og denne Forretning blev ikke senere af nogen Betydning.

Severin P. V. Segelcke, død 1840, boede først i Vrensted, hvor han i Aarhundredets Begyndelse udstedte private Pengesedler (Kgl. Møntsamling). Han blev efterfulgt af sin Søn A. R. Segelcke. Under ham naaede Vestkysthandelen sit Højdepunkt, og han drev en meget betydelig Forretning. Efter at Vendsysselbanen var kommen, byggede han i Hjørring et stort Pakhus, hvorfra han drev Foderstofforretning m. v., omvendt af hvad

der fandt Sted tidligere, da en Kjøbmand i Hjørring havde Pakhus i Lønstrup.

Endnu drives der en stor Kjøbmandshandel i Lønstrup, men Varerne komme dertil over Hjørring; en enlig Skude gjør af og til nogle Rejser paa Norge, men Farten opretholdes kun med Tab, og dens fuldstændige Ophør er vist nær forestaaende.

Under Krigen med England indstrandede ved Lønstrup et stort engelsk Krigsskib, Fregatten »The Crescent« med over 300 Mands Besætning. Af Besætningen kom kun et halvt Hundrede Mand levende i Land, medens de fleste af de tiloversblevne inddrev som Lig. Strandingen fandt Sted d. 6te December 1808; Skibet var løbet fast om Natten og observeredes om Morgenen. Det forsøgte først at komme af Grund ved at skyde den ene Salve efter den anden; men da det ikke lykkedes, begyndte man at kaste Kanoner og andet tungt Gods over Bord, men heller ikke det hjalp. Fra Land roede Baade ud for at bjærge Besætningen, men denne misforstod Hensigten — det var jo Fjender, man havde for sig — og troede, at de Danske vilde angribe, saa de tillod dem ikke at nærme sig Fregatten. Da alle Forsøg paa at komme flot mislykkedes, gik en Del af Besætningen i Baadene og roede ud efter for mulig at blive optagne af et i Nærheden værende engelsk Krigsskib; men da det imidlertid blæste op, forliste Baadene, og en Mængde Lig drev i Land. Af dem, der bleve paa Skibet, reddedes en Del, deriblandt Chefens Frue, der efter Sigende var iført 3 Silkekjoler, da hun kom i Land.

Fregatten antoges at medføre Lønning til den engelske Østersøeskadre, og man har ved Dykkere søgt at bringe Krigskassen for Lyset, hvad dog hidtil ikke er lykkedes. Paa Ligene var der mange Penge og andre Værdigjen-

stande, da Mandskabet rimeligvis havde faaet sit Tilgodehavende udbetalt, forinden det gik fra Borde, og i lang Tid derefter berejste Jøder Egnen, for hos Klitboerne at opkjøbe, hvad de ved Strandingsaffairen havde »reddet«. Baade Per og Poul havde jo »malket den blaa Ko«.

4. L ø k k e n (Lycken) ligger i Furreby Sogn, Børglum Herred. Af alle Handelspladserne her paa Kysten har Løkken i over 100 Aar været den betydeligste; men Handelen er nu aftaget meget, og af hele Løkkens tidligere Handelsflaade er kun en enkelt Skude tilbage, der endnu hjemfører Tømmer m. v. fra Norge. I »Danske Atlas« anføres, at der ved Løkken er 5 à 6 Sandskuder; i 1828 var der 9. Den største ladede 400 Tønder, den mindste 100 Tønder. I Midten af indeværende Aarhundrede var der en Tid — saa vidt vides — 11 Far-tøjer, hvoraf et Par vare Skonnerter.

Skudehandlerne i Løkken gjorde store Forretninger med Handelsstanden i Hjørring, idet Hjørrings Ind- og Udførsel mest skete over Løkken; men tillige var Løkken en farlig Concurrent. Den svang sig i Vejret, fik eget Toldsted, Brændevinsbrænderi o. s. v. og lignede med sine Tegltag og store Kornmagasiner en lille Kjøbstad. Der var stor Omsætning, stor Speculation og store Falliter; men saa kom Vendsysselbanen, Handelen aftog, Pakhusene kom til at staa tomme, Skudernes Antal er gaaet ned til en, Toldstedet er nedlagt, Brænderiet op-hørt med sin Virksomhed, og Handelen er ikke længere Stedets Hovednæringsvej.

I sidste Halvdel af forrige Aarhundrede handlede her Oluf Hansen, Søren Jensen Bondrup (fra Blokhus), Søren Hauerslev og Søren Baare († 1764); fra 1765—73 Svend Andersen Bondrup (fra Blokhus), der var bleven gift med Søren Baares Enke Johanne Brøndlund. Først

i indeværende Aarhundrede handlede Chr. Hansen, der 1809 udstedte private Pengesedler, Chr. Jensen, hvis Datter blev gift med Mogens Brix Kjelgaard, der drev Handel i Slettestrand, og Jacob Thomsen, hvis Datter blev gift 1804 med Skudehandler Mogens Brix i Blokhuis. Af senere Skudehandlere skal anføres Mogens J. Beck, P. Morthensen 1822—66, Th. C. Hoffmann 1824—43, der falledede med en Deficit paa 60,000 Rdl., Nikolaj T. Jensen 1830—52, ligeledes falleret, J. C. Jensen 1830—50, falleret, N. Asp Geertsen 1844—55 og Søren Jensen 1844—75, der tillige drev Brændevinsbrænderi i Løkken. Endvidere anføres S. Levinsen 1848—57, P. C. Hoffmann 1850—58, falleret, L. P. Sindahl 1856—61, falleret, og Michael Morthensen fra 1856, Søn af P. Morthensen. Da Næringsloven af 1857 gjorde Handelen til fri Næring, høre de senere Handlende ind under Begrebet Kjøbmænd, selv om de tillige drev Skudehandel.

Det er om ovennævnte Th. C. Hoffmann, der fortælles¹⁾, at han først søgte at tilfredsstille de Bønder, som han skyldte Penge, med Mad og Drikke og dernæst med at spille Violin for dem. Derefter lovede han dem Penge til en bestemt Dag, og sæder det ikke, sagde han, saa faar jeg Penge, naar Skuden kommer fra Norge, og hvis det heller ikke sæder, saa maa I — som han kunde bande — hente et Læs Fjæl paa Stranden.

Om en anden Skudehandler fortælles, at man ingen Vej kunde komme med ham, forinden han havde faaet Lov til at traktere sin Gjæst med »Saften af en Potet« (Brændevin); men naar han havde klinket med Gjæsten et Par Gange, blev han medgjørlig.

5. Blokhuis ligger i Hune Sogn, Hvetbo Herred. Stedet nævnes allerede i Aalborg Lens Regnskaber for

¹⁾ i Jydske Saml. II R. 4 Bd. S. 427.

første Halvdel af det 17. Aarhundrede, og forskellige Omstændigheder tyde hen paa, at denne Handelsplads er anlagt ved Aar 1600.

Henimod Midten af det 17. Aarhundrede boede en Mand ved Navn Jens Christensen i »Blokhuset«; hans Slægt førte Tilnavnet »Kræmer«, hvilket viser, at Familien drev Handel. Familien boede først i Hvarregaard, henimod $\frac{1}{4}$ Mil Øst for Blokhus og inden for Landets gamle Grænse (Havet lægger Land til her), men ved Stranden have de antagelig haft et Vareskur for at undgaa længere Transport af Tømmer, og fra dette »Blokhus« blev saa Handelen ført, ligesom fra Blokhuset ved Tversted.

Landsbyen Blokhus ligger udenfor Landets gamle Grænse; indtil 1720 nævnes Stedet i Almindelighed »Blokhuset«, sjældnere »Blokhus«. Henimod 1720 synes Beboernes Antal at være bleven forøget; der kom flere Skudehandlere, der sandsynligvis hver havde sit Vareskur, og efter den Tid træffer man Benævnelsen »Blokhusene«, som f. Ex. bruges i »Danske Atlas«.

Dette Værk anfører ved Blokhusene, at der drives Handel paa Norge med 4 Sandskuder, og at Stedet henhører under Tolderen i Hjørring, hvad Skibsclarering angaar. Paa den Tid har Blokhus altsaa været af omtrent samme Størrelse som Løkken, hvor Skudernes Antal var 5 à 6; men senere voxede Løkken jo langt forbi Blokhus.

Skønt disse to Steder som Følge af fælles Opland maatte concurre med hinanden, bestod der dog et venkabeligt Forhold mellem Beboerne, hvoraf en stor Del vare beslægtede. I Begyndelsen af det 18. Aarhundrede drev Anders Christensen Hjortels og Jens Svendsen Bondrup Handel i Blokhus; deres Hustruer vare formentlig af den tidligere omtalte »Kræmmerslægt«.

Jens Bondrups Søn Svend blev gift med Anders

Hjortels Datter Maren og de fortsatte Handelen. Om dette Ægtepar fortælles, at Konen byggede en meget stor Handelsgaard i Blokhus (den Bygning, hvor senere Herredskontoret var), medens Manden sejlede paa Ulandet; da han kom hjem, syntes Hustruen, han skulde have Andel i det store Foretagende, der var rejst for hendes egne Penge, og han fik saa Halvparten for 4 Sk. Endvidere fortælles om Svend Bondrup, at han var meget godgjørende, og naar han havde skibet, gik han rundt og uddelte Penge til Smaafolk, der nok skulde vide at indfinde sig i Blokhus, naar Bondrup gik rundt med Posen. Ægteparret, der var meget velstaaende, efterlod sig ingen Børn, og Forretningen fortsattes derfor af en Slægtning, ligeledes en Bondrup.

I sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede var der i Blokhus flere Skudehandlere af denne Familie, saaledes S. A. Bondrup, gift med Johanne Brøndlund, C. N. Bondrup og J. P. Bondrup; desuden handlede Peder Christensen Krat, gift med Maren Brøndlund, i Blokhus. Han drev Handel med to Skuder og var en anset Mand, der i Hune Kirke havde sine egne lukkede Stole ved Indgangen til Taarnet. Dette saakaldte »Chor« blev fjærnet i Aarene 1840—50.

Foruden den ovennævnte Handelsgaard byggede Familien Bondrup ogsaa en Del af den Handelsgaard, der nu ejes af Kjøbmand Klitgaard. Familien synes i det hele at have været velstaaende; Jens Svendsen Bondrup havde saaledes en Søn, der var »Studiosus« og Bruger af Saltumgaard i Saltum Sogn; blandt deres Omgangskreds findes Jens Gleerup paa Lundergaard, og i Kirkebøgerne anføres de stedse med Hr., Seigr. eller Monsj., saa det har været Folk uden for Bondestanden. »Mademoiselle« Anne Bondrup, Datter af Jens Svendsen

Bondrup, var gift med Lauritz Thurah, Sognepræst til Jelstrup og Lyngby.

Ved det 18de Aarhundredes Slutning ere de fleste af »Bondruerne« døde eller bortflyttede, og i Aaret 1800 kjøber Mogens Brix begge Gaardene. Mogens Steffensen Brix stammede fra Hanherred, hvor denne Slægt for en stor Del drev Skudehandel. Han var første Gang gift med den rige Kjøbmand i Kjul, Baltzer Nielsens, eneste Datter, med hvem han formentlig havde faaet en Del Penge, saa han kunde magte det store Kjøb. Men de ulykkelige Forhold i Begyndelsen af Aarhundredet bevirkede, at Brix maatte sælge begge sine Gaarde, og derefter boede han til Leje i et lille Hus.

Han var imidlertid Strandfoged, og en Dag laa hele hans Strand overstrøet med alle Slags Manufacturvarer; et Skib var forulykket, og Ladningen inddreven. Ved denne Lejlighed kom Brix atter paa Benene, kunde købe sine Gaarde igjen og blev inden sin Død en temmelig velstaaende Mand, skjønt hans Virketid faldt i en for Handelen meget uheldig Periode. Foruden Brix høstede mange Klitboere stor Fordel af denne Stranding, og jeg har hørt en gammel Mand fortælle om den almindelige Velstand, der blev blandt Smaafolk, da Kræmmere gik rundt og opkjøbte det inddrevne; endnu skal der paa Egnen findes Shawler fra denne Stranding. I Aaret 1809 udstedte Brix private Pengesedler; en af dem findes i Musæet i Hjørring.

Brix døde 1831; han havde i sit første Ægteskab 2 Børn, Baltzer Brix, der fortsatte hans Forretning, og Christiane Brix, der var bleven gift med Handelsmand J. C. B. Klitgaard i Blokhus. Dette Ægtepar havde faaet Brix's søndre Gaard, og her fremstod efterhaanden en af de største Forretninger i Vendsyssel.

Baltzer Brix afstod 1840 sin Forretning til en Has-

selbalch, der dog ikke bestod ret længe, og denne Forretning blev derefter nedlagt, saa Klitgaard var nu den eneste Handlende i Blokhús. Da han begyndte at handle i 1826, var hans Omsætning i den første Tid kun nogle faa Daler daglig; Forretningen tiltog dog snart, og i Aarene 1838—40 var Udførselen til Norge, England og Hamburg ca. 50,000 Kr., senere betydelig mere. De udførte Artikler vare Korn, Smør, Flæsk, fersk, saltet og røget Kjød, Kvæg og Svin, Malt, Gryn, Æg, Fjerkræ, Huder og Skind, Ben, gammelt Jærn, Kartofler, Vox, Mjød, Uld, Hvergarn, Dynevaar og Vadmél. Fra Norge indførtes Tømmer, Jærn, Tjære Salt m. m.; fra England og Hamburg: Kul, Tobak, Fajance, Farvevarer, Colonial- og Manufacturvarer m. v. Skjønt Skudehandlerne ikke maatte handle med disse Artikler, var det dog almindeligt, at de gjorde det.

Den 21. Septbr. 1843 fik Klitgaard udvidet Handelsret og 1850 Bevilling til Handel med Manufacturvarer. Forretningen var paa denne Tid meget stor; i Boutiken var der 1 Fuldmægtig, 2 à 3 Handelsbetjente, 2 Drengé og et Par Karle; Gaardspladsen var fra Morgén til Aften opfyldt af Vogne, der ventede paa at blive expederede, og overalt var der Travlhed. Ved Stranden skibedes ofte flere Skuder paa en Dag, hvortil anvendtes 20—40 Mand, saa det var ikke nogen ringe Virksomhed for Skudehandleren at overse.

Blandt fjærntliggende Kunder kan nævnes Odden, Aastrup og Hæstrupgaard, Linderumgaard, Asdal og Børglumkloster; Hjermitslevgaard, Birkelse, Bratskov og Aagaard.

Klitgaard var ved sin Handel bleven en velstaaende Mand; i Begyndelsen af Fyrreerne byggede han en Gjæstgivergaard i Blokhús samt sit eget store Vaaningshus m. m., købte store Mosestrækninger i den Hensigt at

faa dem under Cultur, købte en Landejendom, hvor han gjorde Forsøg med Kunstgjødning, Lupiner og alt nyt, der fremkom paa Landvæsenets Omraade, foretog Krydsningsforsøg med Racefaar, engelsk Racekvæg og Svin, købte Gaarden Lilleheden ved Hirtshals, hvor han arbejdede paa at faa en Havn anlagt, ja endog søgte Tilladelse til at danne et Actieselskab for at realisere Planen, da Regjeringen ikke vilde indlade sig paa Foretagendet. Samtidig lagde en Mængde offentlige Hverv meget Beslag paa hans Kræfter; hans Forretning voxede ham over Hovedet, store Tab paa Smør og Korn indtraf, og i 1853 maatte han standse med en Underballance af 9000 Rdl., skjønt han faa Aar før var Ejer af ca. 70,000 Rdl. Han kom dog nogenlunde paa Fode igjen, men nu var den privilegerede Handels Dage talte, og i vore Dage er Handelen i Blokhús kun ringe. Endnu ligger paa Stranden en gammel »Sandskude«, bygget 1802 i Norge; i over 50 Aar sejlede den mellem Blokhús og Norge, »i Tiden før Dampen tog fat«.

6. Tranumstrand ligger i Tranum Sogn, Ø. Hanherred; her har der i indeværende Aarhundrede været drevet nogen Skudehandel, dog kun i mindre Omfang og ikke til Stadighed. Strandgaarden kaldtes tidligere »Møllers Hus« efter en Møller, som i forrige Aarhundrede byggede Gaarden og etablerede Handel her. Møller havde selv Skude; men senere besørgede Nabostedernes Skuder Varerne ind- og udførte.

De i det foregaaende omhandlede Handelspladser ligge alle i Hjørring Amt, og hermed ere Meddelelserne om Skudehandelen i Vendsyssel sluttede.

Om de nærmeste Handelspladser i Thisted Amt fremsettes nogle faa Notitser.

Ved Slettestrand i Hjortdal Sogn, V.-Hanherred,

var der 1769 tre Sandskuder. Handelen her var i forrige Aarhundrede i Hænderne paa Familien Brix, der siden 1742 ejede Slettegaard. I Aaret 1807 gik Gaarden over til Slægten Brix-Kjelgaard, der fortsatte Handelen indtil 1866.

Fra Thorupstrand i Thorup Sogn, V.-Hanherred, dreves allerede i første Halvdel af det 18de Aarhundrede en meget stor Handel, baade paa Norge og Kjøbenhavn; men ved Begyndelsen af indeværende Aarhundrede var den svunden ind, saa der kun var 1 à 2 Skuder. De Handlende her have navnlig tilhørt Familien Brix.

Beboerne paa Hanstholmen fik, som tidligere omtalt, af Frederik den 3dje Bevilling til, at de fremdeles som tilforn maatte sejle til Norge med deres Sandskuder. Blandt disse Beboere fandtes allerede i det 17. Aarhundrede talrige af Familien Brix. Ved det nærliggende Vixø var der endnu 1802 fire Fartøjer.

Vi have nu intet at udføre til Norge; Kornet omsættes herhjemme ved de store Mejeriers Hjælp til fint Smør, eller det omsættes til Flæsk, og England og Tyskland kunne betale det bedre end Norge, der ikke altid fik de gode Varer; havde Smørret f. Ex. været en Tur i England uden der at kunne sælges, blev det ofte efter lang Tids Forløb taget hjem igjen, æltet om, tilsat dygtig Salt og gik saa i Nordmændene. Ligeledes fik Norge en Masse daarligt Kjød, ja man vil endog vide, at der forhen blev exporteret Kjød af selvdøde Kreaturer dertil.

I vore Dage kunne Skibene via Aalborg eller Frederikshavn forsyne Vendsyssel med Tømmer paa en lettere og billigere Maade end ved den besværlige Skudedefart paa Vestkysten.

De store Handelsgaarde staa derfor tomme og der

hersker ingen Travlhed i Boutikerne og Pakhusene; men om Sommeren er der alligevel Liv og Færdsel paa disse Pladser. Badegjæster have fundet Vej herop, og Navnene Lønstrup, Løkken og Blokhus have faaet fornyet Klang. Ved Stranden ses ikke længere Skibningsfolkenes travle Færden, men oppe ved Klitten ligger endnu enkelte Steder en gammel Sandskude eller en af de store Skibningsbaade og vækker Erindringen om fordums Dage; Skudehandlernes Contorer og store Boutiksrum ere om-dannede til at modtage Badegjæster, og den opvoxende Slægt vil staa fremmed overfor Fortællingen om det Liv, der forhen rørte sig her.

(Trykte Kilder: »Saml. til jydsk Hist. og Topografi«, »Danske Atlas«, Martsfelt: »Kornhandelsplan«, Brinch-Seidelin: »Hjørring Amt«, Aagaard: »Beskrivelse over Thy«, »Tidsskrift for Toldvæsen« og M. L. Nathanson: »Danmarks Handel«.)

Minder fra Okkupationen i Veile 1864.

Af Justitsraad H. E. Friis.

I. Gablenz.

Da Tyskerne i Februar 1864 besatte Kolding By, »et strategisk Punkt«, som det dengang hed, kunde Indvaanerne i Veile nok skønne, at Turen snart maatte komme til dem. Først den 8de Marts fandt imidlertid Fjendens Indrykning Sted. Om Morgenen var der udsendt en større dansk Patrouille fra Veile, ud ad Koldingvejen, og her stødte den paa det østerrigske Fortrav, som dog ikke var stærkt nok til at modstaa de danske Tropper, saa at disse henimod Middagstid bragte en haardt saaret østerrigsk Officer, Grev Czernin, med tilbage til Byen som Fange. Imidlertid udbredtes Rygtet snart, at Østerrigerne rykkede frem i svære Masser, ligesom der sagdes, at de vare afmarscherede fra Christiansfeld Natten forud. Da der ikke kunde være Tale om at forhindre en større fjendtlig Styrke i at tage Veile, da Terrainet Syd for Byen ikke var skikket til Modstand, rømmede den i Veile værende danske Styrke ud af Byen, og satte sig fast Nord for denne, hvor Terrainet egnede sig udmærket til Forsvar. For dog ikke at opgive Byen uden Sværdslag blev et Kompagni af 11te Regiment beordret til at gøre Modstand saa længe som muligt ved Møllebakken

Syd for Veile, hvorefter Mandskabet skulde redde sig, saa godt det kunde, ind over den eneste Adgang til Byen, Sønderbro. Det var at forudse, at dette Kompagni Soldater enten maatte blive skudt ned eller taget til Fange; men General Max Müller, som ikke troede, at Fjenden var saa stærk, beordrede Forsvaret, og det maatte derfor ske. Der blev sagt, at vedkommende Officer, da Generalen personlig gav ham denne Ordre, svarede: »Vi komme ikke levende derfra, Hr. General!« hvortil Generalen igen skal have sagt: »Det bliver Deres Sag!«¹⁾

Møllebakken blev altsaa besat af et Kompagni af 11te Regiment, og man saa, hvorledes det beskød den kort efter fremtrængende Fjende. Da al videre Modstand var forgæves, søgte det opløste Kompagnis Mandskab enkeltvis at naa Sønderbro for at samles med den øvrige Styrke Nord for Byen; en Del faldt, thi der var ikke Spor af Dækning paa deres Vej; en Del blev tagen til Fange, deriblandt den befalende Officer, Kaptein Staggemeier, som fik en Kugle i Ankelen, saa han faldt om. Senere blev han, paa Æresord, foreløbig interneret i Amtsgaarden hos Konferentsraad, Amtmand Dahl, hvor han behandlede af de østerrigske Officerer med al Hensynsfuldhed.

Da ovennævnte Kompagnis Modstand paa Møllebakken var brudt, væltede Østerrigerne i store Masser ind i Byen. Vore tapre Jenser, som vilde gøre saa sejt Modstand som muligt, og som stolede paa, at de nok ad Genveje skulde finde ud af Veile Nord paa, adlød en tidligere given Ordre til at skyde paa Fjenden fra Loftsvinduerne i et Brænderi, der laa straks indenfor Sønderbro. Da

¹⁾ »Gentagne Standsninger i Fjendens Fremrykning ledede Oberst Max. Müller til den Tro, at det den Dag (o: d. 8de Marts) ikke vilde komme til Kamp«. (Den dansk-tyske Krig 1864, udgivet af Generalstaben, II Del, S. 72). Red. Anm.

vore Soldaters Uniform ikke var særlig afstikkende og nogle af dem havde uldne Tørklæder om Halsen, ja endog for at tage bedre Sigte, havde taget Huerne af, da der var ringe Plads i Loftslugerne, saa havde det til Følge, at de bleve antagne for Brænderikarle og altsaa hørende til den civile Befolkning. De østerrigske Officerer, og nok især den barske General Gondrecourt, bleve saa forbitrede herover, at de vilde have Byen skudt ned, brændt af eller i mildeste Tilfælde plyndret; men takket være den højsindede Feltmarskalløjtnant Gablenz's koldblodige Ro og Retsind blev der dog lykkeligvis ikke noget deraf. Det varede længe, inden de østerrigske Officerer opgav Troen paa, at den civile Befolkning havde skudt paa dem.

Saasart vort Artilleri, der var posteret paa Bakkerne Nord for Veile, saa de fremvæltende Masser af Østerrigere Syd for Byen, begyndte det straks at give Ild, og der fandt nu en livlig Kanonade Sted fra begge Sider.

Man vil kunne forstaa, hvilken Skræk jeg og min Familie nu udstod, da min Hustru, Dagen forinden Østerrigerne rykkede ind i Veile, var nedkommen med en lille Datter. Det Værelse, hvori min Hustru laa, vendte mod Syd, med fri Udsigt til Møllebakken, hvor vi kunde se Østerrigerne rykke frem og bringe deres Kanoner i Stilling. Vi kunde se Glimtene af Kanonskuddene, og dernæst hørte vi Granaterne hvislende suse over Byen, indtil de med et skrattende Brag sloge ned i Nørreskoven, hvor, som sagt, vort Artilleri havde taget Stilling i en fremskudt aaben Plads. Efter at Kanonaden havde varet i nogen Tid, hørte den op for en Stund, da Østerrigerne vare komne ind i Læ af Husene i den sydlige Del af Byen.

I meget stærk Marsch, halvt Løb, droge de først an-

kommende Østerrigere op ad Veile Søndergade, og der var intet Tegn paa Træthed at mærke, uagtet de med en ringe Afbrydelse i det sidste Døgn havde marscheret fra Christiansfeld. Gaderne vare naturligvis tomme for Tilskuere, da man jo ikke vidste, hvorledes disse ubudne Fremmede vilde te sig. Af og til hørte man en Rude klirre, naar et Par Soldater paa Forbimarschen enedes om at tage en Kasse Cigarer ud af et Udsalgsvindue, paa den Maade, at Formanden i første Geled stødte Ruden ind, og Eftermanden i andet Geled hurtigt snappede Cigar-kassen, uden at stanse sin Gang; man fik snart Følelsen af, at de vare resolute og hurtige i Vendingen.

Under Østerrigernes Indrykning bleve dog et Par civile Folk, som af Nysgerrighed havde vovet sig for langt ud paa Gaden, dræbte af de østerrigske Geværkugler, som var tiltænkt de tilbagevigende enkelte danske Soldater, der endnu var at se i denne Bydel.

For Enden af Veile Søndergade ligger Byens Torv, og her samledes Østerrigerne efterhaanden og holdt et lille Hvil. Paa dette Torv laa foruden Raadhuset Byens to Hoteller, en Manufakturhandel og Apotheket. Da Fortælleren heraf var Ejer af den sidstnævnte Ejendom, skal jeg tillade mig at give en Skildring af nogle af de Begivenheder, jeg oplevede i den bevægede Tid; jeg maa tilføje, at naar jeg skrider dertil, er det paa gentagen Opfordring til mig, at det sker, da jeg ikke selv har troet, at disse Oplevelser kunde være af tilstrækkelig Interesse for andre.

De fremstormende østerrigske Regimenter samlede sig altsaa paa Torvet, og saa mange, der kunde rummes, myldrede ind, især paa begge Hoteller og Apotheket. Omtrent fem Minuter før jeg saa den første østerrigske Soldat i Apothekets Gaard, kom der en dansk Soldat ind til mig, og sagde, at han var syg og vilde indlægges paa

Byens Sygehus. Da man ikke kunde komme til Sygehuset uden at passere Gaden, bad han mig, om jeg da vilde skjule ham, noget jeg ikke turde, da Fjenden allerede stormede op ad Gaden, og jeg nødvendigvis maatte være til Stede, for at modtage de første fjendtlige Soldater, som hvert Øieblik kunde ventes. Jeg tilbød ham derfor selv at søge sig et Skjul i min Stald, Høloft eller en af mine Kældere, dog uden min Ledsagelse, og for hans egen Regning, da jeg ikke vilde være vidende derom; det vilde eller turde Manden dog ikke, men bad mig om at tale hans Sag, naar Fjenden kom. Jeg lod ham nu gaa ind i min Stue og fik ham anbragt i Baggrunden af denne, saa at han ikke kunde ses fra Gaden. Ikke et Minut efter kom der et Par østerrigske Soldater, med opspændt Hane, ind i Gaarden og saa sig spejdende omkring, og da de fik Øje paa mig, der stod i Gaarddøren, foer de henimod mig og spurgte, om her var noget dansk Militær. Da de fik at høre, at der var en syg Soldat, vilde de straks se ham og have ham med, da han vel kunde gaa. Den ene af de østerrigske Soldater undersøgte hans Tornyster og tilegnede sig ganske ugenert deraf et Par Uldstrømper, som han stak i sin Feltkappes Lomme, idet han eskorterede Fangen bort. Næste Dag hørte jeg, at denne danske Soldat var bleven ført til Byens Sygehus, og at hans Sygdom kun var af en forbigaaende Natur.

Medens Torvet fyldtes med Østerrigere, søgte et halvt Kompagni ungarske Jægere med grønne Fjer i Hatten ind til mig. Officerer var der ingen af, da disse havde søgt ind i det overfor liggende Hotel Royal. Til alt Held kunde Underofficererne dog forstaa og tale Tysk, medens de menige kun kunde tale ungarsk, og disse forment, at jeg bedre maatte kunne forstaa dem, naar de paatog sig en barsk Mine og stødte Geværkolben mod Gulvet.

Aldrig har jeg været saa glad ved nogen Tysker, som da en Underofficer kom til og blev Tolk. Alt gik godt, da det først kom til en Underhandling imellem Underofficeren og mig, især da han fik at vide, — hvad han straks meddelte de menige, — at mit Spisekammer- og Kælderforraad stod til Tjeneste. Min Husjomfru og to Piger bleve nu straks satte til at skære Smørrebrød, og min Laboratoriumskarl maatte sørge for Øl og Brændevin, medens Apothekspersonalet lavede bitre Snapse, hvilke især faldt i Ungarernes Smag. Underofficererne paasaa, at alle de menige fik noget, og at ingen fik formeget. Takket være disse Underofficerer gik alt meget ordnet og civiliseret til. Mine smaa Sønner, 5 og 6 Aar, bad om at komme ind og betragte disse besynderlige Gæster i Nærheden, hvad der ikke var noget til Hinder for, saa fredelig var Stemningen. Flere af Soldaterne gav sig af med Børnene, tog dem paa Armene og løftede dem op og ned, samt lod dem se og beføle deres Knapper og Armatur. Imidlertid blev der givet Tegn til Opbrud ude fra Torvet, saa de fremmede Gæster gik lige saa hurtigt, som de vare komne. Mit Spisekammers hele Indhold af Smør og Brød var helt gaaet med, tilligemed hvad der i en Hast kunde bruges til Paalæg, ligesom al min Bitterbrændevin var ført bort; thi hvad der ikke blev drukket paa Stedet, blev fordelt i de respektive Feltflasker; dog maa jeg sige til Fjendens Ros, at de bad om Tillaelse til at maatte føre bort med sig, hvad de ikke drak paa Stedet.

Feltmarskal Gablenz havde tillige med sin Stab ogsaa gjort Holdt paa Torvet, hvor der bragtes ham baade Hoch og Eljen af hans Soldater, og Musikken spillede op. Der blev sagt, at Gablenz tilbød sine Tropper at vente med at tage Stillingen Nord for Veile, til næste Dag; men saa vilde, tilføjedes der, Anstrengelserne og

Mandefaldet blive større. Uagtet Østerrigerne havde marscheret fra Christiansfeldt den foregaaende Nat, foretrak dog baade Officerer og menige straks at gaa i Ilden. Det varede derfor ikke længe, før alle Tropper satte sig i Bevægelse ud imod Byens Nordende.

Medens den sydlige Del af Veile blev tømt, bunkede den hele fjendtlige Styrke sig nu sammen i Byens nordre Del, og en voldsom Skydning med Geværer og Kanoner begyndte, hvorved mange faldt og meget ramponeredes, og flere Kanonkugler bleve siddende i Husenes Gavle.

Kampen imellem vore og Fjenden stod længe paa, indtil Østerrigerne ved en omgaaende Bevægelse søgte at afskære vore Tropper Retraiten ad Horsens-Chausséen, hvorfor vore trak sig tilbage, og Fægtningen ophørte. Da Mørket faldt paa, var det ganske stille over hele Linien. Der var falden mange Østerrigere, som snart bleve samlede op og førte bort. Nogle danske Soldater fandtes blandt de døde, men dem lod Fjenden blive liggende foreløbigt, og i Nattens Løb bleve disse plyndrede for deres Støvler og Uldstrømper, saa de laa barbenede den næste Morgen.

Det var forholdsvist godt og mildt Vejr d. 8de Marts 1864, da Fjenden drog ind; man troede, at de mange Sydlændinge, der vare iblandt dem, ikke kunde taale vort barske Klima; men i saa Henseende tog man fejl, thi det var mærkværdigt at se, saa haardføre disse Folk vare, da vi senere hen fik baade megen Frost og Sne. Ved nøjere Betragtning var det jo egentlig ikke saa sært; thi Ungarn og Danmark have samme Kuldegrad om Vinteren. Af Italienerne var der vist ikke hele Regimentet heroppe; det var især Tjenere og Oppassere, der toges ud af denne Befolkning, og de kunde i saadanne Stillinger vel bedre skærme sig imod det uvante barskere Klima. Da jeg senere spurgte en Officer, hvad der var

Grunden til, at Italienerne fortrinsvis brugtes som Tjenere og Oppassere, svarede han, at en Italiener forstod bedre at gætte sig til sin Herres Ønske og Vilje, end en Tysker. Om det nu var de italienske Tjenere paalagt, eller de gjorde det af dem selv, ved jeg ikke; men naar det saa truende ud i Vejret, eller der opkom Tordenvejr med Regn, saa jeg ofte disse komme med deres Herres Kappe paa Armen og søge efter ham, for at skærme hans pyntelige hvide Uniform imod den ventede Bløde.

Efterat vore Tropper havde trukket sig tilbage fra Stillingen Nord for Veile, blev der atter forholdsvis stille i den lille By, dog ikke saa meget i Husene og Gaderne i den nordre Del af Byen, thi der indkvarterede de fjendtlige Tropper sig, ligesom de havde Lyst til. Mange af Indbyggerne i denne Bydel vare derfor overbebyrdede, idet Soldaterne bunkede sig sammen og lagde sig radvis paa Gulvene, naar først det nødvendige Kvantum Halm var bragt til Veje. Værst farne vare Beboerne af de Lejligheder, der bleve udtagne til foreløbigt Lazaret, Operations- og Forbindstuer; thi de bleve nødtvungne til, da de ikke kunde fly andetsteds hen, at være Øre- og Øjenvidne til de saaredes Jamren, Nød og Elendighed.

Medens den nordre Del af Byen d. 8de Marts var stærkt belagt med Indkvartering, havde vi, der boede i den sydlige Del, forholdsvis faa indkvarterede. Dog var der enkelte Undtagelser; saaledes var der en Del Soldater af et bøhmisk Regiment, der styrtede ind i en Købmandsgaard i Byens Søndergade. Købmanden, der syntes, at Indkvarteringen blev ham for rigelig, forment, at hans Lejer, en Musikus, der boede paa 1ste Sal, burde dele Krigens Byrder med ham, og anviste derfor Soldaterne ogsaa at hjem søge denne. En Del Soldater styrtede nu op ad Trapperne til 1ste Sal. Den bestyrkede Musikus kom frem og protesterede, da han, som Lejer, for-

mente at være fri for Indkvartering. I sin Forsvarstale brugte han imidlertid det danske Ord »Lejer« i Stedet for det tyske Ord »Miether«, og blev derfor misforstaaet af de musikelskende Bøhmere. Idet han nemlig sagde: »Ich bin ein Lejer,« sagde Bøhmeren: »Aha! Leyer! (en Lyre). Klingelingling!« Den nødtvungne Vært troede nu at forstaa, at det drejede sig om et musikalsk Instrument, hentede derfor en af sine Violiner og gav ham den; og nu blev der Liv i Tingene, thi en af Bøhmerne spillede for med en ægte Bøhmervals, — og Soldaterne valsede og trampede, som om de vare gale, saa baade Ejer og Lejer vare meget bange for, at det gamle, skrøbelige Hus ikke skulde kunne taale denne Medfart.

Samme Aften imellem Kl. 8 og 9 kom der fire unge Officerer, som hørte til det østerrigske 34te Infanteriregiment, ind til mig og spurgte meget høfligt, om de kunde faa Logis hos mig, hvilket jeg bejaede. Mærkeligt nok spurgte de mig, forinden de traadte nærmere, om jeg vidste, hvor den danske General Wilster var, og om han havde ledet Forsvaret af Veile, da dette baade var sejt og djærvt. Da jeg sagde dem, at jeg ikke vidste noget af, at han var Nord for Veile, sluttede de sig til, at han endnu var i Fredericia, og det lod til, at Tanken derom ikke var videre opbyggelig for dem, og at de ventede endnu haardere Nødder at knække, i Fald han var til Disposition i Fredericia. Efterat denne Diskurs var endt, traadte de nærmere for at bese Lejligheden. Jeg havde nemlig tre Værelser, med een Seng i hvert Værelse, paa 1ste Sal, og et Værelse med een Seng i Stuelejligheden. Officererne vare ikke videre glade ved at blive skilte ad; de vilde absolut sove sammen i eet Værelse, og i Fald jeg havde Halm, vilde de foretrække 4 Knipper Halm for 4 Senge, da de ikke vare sikrede mod, at der kunde blive slaaet Allarm midt om Natten, og de vilde derfor sove med

Klæderne paa. Den ønskede Halm blev dem leveret, og de sørgede saa selv for Nattelejet; de spurgte dernæst meget beskedent, om de kunde faa noget Mad, da der ikke havde været Tid for dem til at spise den hele Dag. Jeg gjorde dem opmærksom paa, at vi vare næsten i samme Situation, idet Østerrigerne kom, lige før vi skulde til at spise til Middag. I Fald de vilde tage til Takke, saa stod de Retter, vi skulde have, sød Suppe og Karbonade, til Tjeneste. Sød Suppe, den Ret kendte de nu ikke; jeg lod en Prøve hente, de smagte paa den; men den var dem for sød, og de mente ikke, at den var sund for Maven. Efter nogen Overvejelse imellem dem indbyrdes, kunde jeg mærke, at nu, da de vare i fjendtligt Land, vilde de helst selv have Indseende med Tillavningen af den Mad, de skulde spise. Da jeg for alle Tilfældes Skyld havde faaet ny Kødforsyning fra Slagteren, efterat der om Eftermiddagen var gjort rent Bord hos mig ved Fjendens Indrykning, tilbød jeg Officererne mit Køkken til fri Raadighed. Dette Tilbud blev grebet med begge Hænder; de to af Officererne kom nu ud i Køkkenet og brasede egenhændig en forsvarlig Bøf med Løg og Paprika, medens min Kokkepige saa vel til, om der var noget særlig nyt for hende at lære, som dog ikke befandtes. Da Bøfen var færdig, bad Officerne mig om at overlade dem et Par Flasker Rødvin, de skulde blive tilbagebetalte in natura den næste Dag. Imod al Forventning kom Oppasseren næste Morgen og bad om at laane en lille Blikspand, og da man spurgte ham, hvortil, sagde han, at det var til at hente Vin i paa Intendanturen; og meget rigtigt, lidt efter kom han tilbage med Spanden, hvori var 3 á 4 Potter ungarsk Rødvin til mit Køkken. Officererne betalte saaledes Vinen tilbage med gode Renter.

Ligeledes paa selve Slagdagen, d. 8de Marts, kom der om Aftenen, lidt over Kl. 9. en østerrigsk Major ind

1 Apotheket til mig, for at spørge mig, om jeg ikke vidste et Middel for ham, han var saa »aufgeregt.« Han havde, saa fortalte han, været i Bataille hele Dagen; han viste mig sin Kappe, som paa to Steder var flænget af Kugler. Uagtet al Kamp nu var forbi, og han havde skrevet hjem til sin Hustru, at han var gaaet uskadt ud af det hele, vilde Uroen i Blodet dog ikke lægge sig. Jeg foreslog ham derfor, at tage noget kølende Pulver, og da deri var Citronsukker, saa var det ikke saa slemt at faa ned, naar det rørtes ud i et Glas Vand. Da jeg kom med det kølende Pulver, vilde han dog ikke have det, vistnok af Frygt for, at det kunde være Gift, og spurgte derfor, om jeg ikke kunde gøre ham et andet Forslag, hvorefter jeg proponerede ham, simpelthen at drikke et Glas Sodavand; jeg havde Flasker, der vare bouteillerede paa selve Rosenborg Brøndanstalt. Jeg hentede altsaa en Flaske Sodavand, hvilken han besaa ganske nøje, og besluttede sig til at nyde Indholdet deraf. Da jeg endvidere sagde til ham, at selv et Glas Sukkervand kunde ved Sengetid have en beroligende Virkning paa mange Mennesker, saa fik han Lyst til at faa Sukker i Sodavandet. Da jeg kom med Sukkeret, spurgte han mig, idet han fikserede mig meget skarpt, om jeg var vis paa, at det var ublandet Sukker, hvortil jeg svarede: »Det var ikke godt andet, thi ellers gik det mig vistnok meget ilde; jeg skal nemlig sige Herr Majoren, jeg har baade Kone og Børn.« Han sagde: »Det er rigtigt! De har Ret!« han drak nu trøstig ud og gik sin Vej.

En Times Tid efterat ovennævnte Major var gaaet, kom der en høj, smuk Officer ind i Apotheket; han tog en lille Seddel op af Lommen, og ved at efterse et Navn derpaa spurgte han mig, om jeg kunde sige ham, hvor en Dr. Sick boede, da der var bleven sagt ham, at den Mand havde et godt Kvartér. Jeg beskrev ham nu,

hvor bemeldte Dr. boede, men tilføjede, idet jeg nævnte mit Navn, at jeg havde ogsaa et godt Kvartér, og vilde sætte Pris paa, om han vilde tage derimod. Officeren tog imod Tilbudet, og overrakte mig sit Kort, hvorpaa stod: »Emil v. Günther, Oberlieutenant im Generalstabe Sr. Excellenz des Feld-Marschallieutenant, Baron von Gablenz.»

Samme Oberlieutenant var en særdeles elskværdig og beleven Mand. Da jeg sagde ham, at jeg havde fire unge Officerer anbragt paa min første Sal, spurgte han mig, om jeg ogsaa var vis paa, at disse Herrer vare Officerer. Skønt jeg ikke ytrede nogen Tvivl derom, vilde han dog først selv overbevise sig; han gjorde derfor straks Visit paa første Sal, og det viste sig, at de alle vare Officerer i Kejser Frants Joseph's Tjeneste; deres Navne vare: Gülek, Vierheilig, Takass og Jahn.

Ovennævnte Oberlieutenant Günther blev kun et Døgn i Kvartér hos mig; forinden han drog bort, sørgede han for, at jeg fik en flink Officer tilhuse i hans Sted. Da han vidste, at der var et nyt Hold Østerrigere i Vente, bestilte han Logi til en Major Poppenhain, som han roste meget, idet han sagde, at næstefter Feltmarskal Gablenz var denne Major den elskværdigste Officer i hele det østerrigske Ekspeditionskorps. Det var jo en svær Ros, saa jeg kunde sagtens være glad ved at være Kvartervært overfor saadanne Folk.

Ovennævnte Major v. Poppenhain, som var Chef for det østerrigske Gendarmeri, var i Virkelighed en særdeles medgørlig, elskværdig og rolig Mand, som med al Velvilje kom mig i Møde, naar jeg paa Opfordring af mine bekendte gik i Forbøn for en og anden uskyldig fængslet af Byens civile Befolkning. I de første Dage efter deres Indmarsch vare Østerrigerne nemlig en Del mistænksomme og korte for Hovedet, saa at mange civile bleve,

uden mange Komplimenter, puttede i Hullet, men dog ofte ligesaa hurtigt løsladte, naar nogen indestod for dem.

Var end Major v. Poppenhain en flink og medgørlig Mand, var han dog ogsaa tillige en stolt og ærekær Mand, der ikke vilde være Kongen af Danmark, eller nogen at dennes Undersaatter, noget skyldig; thi da jeg den første Morgen mødte ham paa Trappen, sagde han til mig: »De véd maaske, at jeg er i Deres Gæld!« — nej! det vidste jeg da ikke noget om — »Jo! jeg har i Morges faaet Kaffe, Brød og Smør hos Dem, hvad vil De have for det?« Da jeg, efter først at have vægret mig ved at modtage Betaling, sagde: »Skal vi sige to Mark,« svarede den samvittighedsfulde Major: »Ja! lad os saa sige det; thi vilde De ikke have Betaling, flyttede jeg straks bort.«

Samme Dags Aften, da ovennævnte Samtale faldt, fik jeg en østerrigsk Major v. Taulow, som var udnævnt til at være Kommandant i Veile, i Kvartér. Han var noget af en Hugzu, en ilter og opfarende Mand, men dog i Grunden et godt Menneske. Han begyndte med, saasnt han var kommen indenfor Døren, at skælde mig ud, fordi mine Bysbørn, Brænderikarlene nede ved Sønderbro, havde skudt paa Østerrigerne ved Okkupationen den 8de Marts, og Veile By havde ærlig fortjent, om den i den Anledning var bleven skudt ned o. s. v. Da jeg gjorde mange Undskyldninger, og sagde, at de, der skød, vare danske Soldater, der ved deres Paa-kledning maaske havde et civilt Anstrøg, og derimod ikke Brænderikarle, blev Majoren meget vred og sagde, at det maatte han dog vide og forstaa bedre. Jeg tav saa stille; han var dog snart god igen, og snaksom som han var, begyndte han nu at tale om andre Ting, og om den By Veile, han herefter som Kommandant skulde

beherske. Da jeg udtalte min store Tilfredshed med, at jeg skulde have Kommandanten i Kwartér, da der saa nok vilde komme til at herske Ro og Fred, som jeg ønskede saameget, eftersom min Hustru, der nylig var nedkommen, kunde trænge dertil, udbrød han: »Potz! schwere Noth!« og spurgte nu meget deltagende om, hvad vi havde gjort og grebet til, medens Fægtningen stod paa. Jeg sagde til ham, at der var jo ikke andet at gøre for os, end at paakalde den almægtige Gud, som raader over alle Armeer, og Han havde ogsaa naadigt skaanet Byen og os. Den gode Kommandant syntes vist, det var Talemaader; thi han trak paa Skuldrene og begyndte at tale om noget andet, idet han fortalte mig, at der næste Dag skulde opkastes Skanser oppe ved Møllebakken Syd for Byen. Forinden vi skiltes, sagde jeg til ham, at vi i Veile havde let ved at huske hans Navn, thi imellem Kolding og Fredericia, laa der en By, der hed Taulov; dertil svarede han, at det Navn havde han nok set paa Kortet, men hvordan det var kommen frem i Jylland, kunde han ikke forklare. Jeg turde ikke spørge ham, om han muligvis selv stammede fra Jylland, thi det vilde vel være bleven ansét for en Haan, og kunde let have opirret den iltre Mand paa ny.

Den følgende Morgen blev der ført en Mængde danske Mænd fra Jelling og nærmeste Omegn igennem Veile, for at arbejde paa de bebudede Skanser. Det hele Tog af formentlige Skansegravere, der kom forbi, hvor jeg boede, var ledsaget af østerrigske Soldater med skarpladte Geværer, for det Tilfælde, at nogen af de indfangede maatte tænke paa at unddrage sig sin Skæbne ved Flugten. Den, der først i Jelling blev tilsagt at forberede sig paa Skansesarbejde, var Pastor Svendsen, Seminarieforstanderen der; da han imidlertid straks iførte sig sin Præstekjole, med Ridderkorset paa, veg

den Militærperson, der forestod Indfangningen, tilbage for det Ansvar at tage en ordineret og dekoreret Mand med sig. Den anden Præst paa Stedet, der ogsaa var Lærer paa Seminariet, havde ikke faaet Præstekjole paa og maatte derfor af Sted, ligesom andre Seminarielærere, ligeledes Lægen deri Byen, en Proprietær, Sognefogden, Seminarister og Husmænd etc., kort sagt, alle, der faldt Ekspeditionen i Hænderne paa denne planløse Morgenfangst. Alle maatte de af Sted, som de gik og stod. Seminarister, som sad og læste i Slaabrok med Sivsko paa Fødderne, for at holde Varmen, maatte ogsaa med. Det var et bedrøveligt Syn, at se disse nedslagne Mennesker med Magt føres til at gøre et Jordarbejde, hvortil de fleste vare aldeles uskikkede, og som man kunde indse var aldeles unyttigt og ørkesløst, da der ikke var Spor af Sandsynlighed for, at Fjenden vilde faa nogen Brug deraf.

Ved Middagstid kom der en Del Hustruer til de Mænd, der vare tagne i Jelling, for at forsøge at faa disse fritagne for Skansearbejde. De henvendte sig til mig, for at jeg skulde skaffe dem Audiens eller se, hvad der kunde gøres. Da Kommandanten, Major Taulow, var noget opfarende og uberegnelig, lovede jeg at skaffe Damerne at vide, hvorledes hans Humør stod. Navnlig i de første Dage strømmede der saa mange Sager og Forespørgsler ind paa den med Kommandantskabs-Forretninger aldeles ukendte Major, at det gjorde ham helt nervøs. Han vilde selv høre og afgøre alt; men det skortede ham baade paa Ro og Indsigt. For at undersøge Terrainet begav jeg mig nu op til bemeldte Kommandant, bankede paa hans Dør og traadte ind; da jeg saa, at han var beskæftiget med at tale med nogen, blev jeg staaende afventende ved Døren. Kommandanten stod midt paa Gulvet, med en Supplikant paa hver Side

af sig, og disse talte samtidigt til ham, medens han stod uforstaaende, og saa fortrædelig frem for sig. Det var, som om det var ham en Lettelse at blive fri for at høre paa dem, hvorfor han overgav dem til en Skriver, og kom hen imod mig og sagde: »Der har vi vor Vært, — hvad er der til Tjeneste.« Jeg sagde ham, at det havde ingen særlig Hast, men naar han fik Tid, vilde jeg gerne tale med ham, hvorefter han udbrød: »Ak! jeg har saameget om Ørene, ligesaagodt nu som siden.« Han fulgte mig da ind i Sideværelset, og der meddelte jeg ham, at der vare nogle Damer nede hos mig, som ønskede deres Mænd fritagne for Skansearbejde. »Damer!« udbrød han meget forbavset, »hvad er da deres Mænd.« Da jeg sagde ham, at der var studerede og dannede Mænd derimellem, idet jeg kendte baade en Pastor, en Doktor, Seminarielærere og en Proprietær, — rev han sig i Haaret og sagde: »det er jo en ren Skandale, — det skulde jo kun være Bønderkarle og Almue, der skulde tages.« Han gav mig et Stykke Papir og bad mig nedskrive Navnene paa alle de neden under værende Fruers Mænd. Jeg skrev nu alle Navnene op paa de Mænd, jeg kendte. Derpaa skrev Majoren et Afskeds-patent og Udygtighedpas for D'Herrer, og satte Kommandantskabets Stempel paa; — saa var den Sag ordnet.

En ganske snurrig Episode forefaldt ved samme Lejlighed med en Husmand fra Herregaarden Leerbæk, der ogsaa blev taget til Skansegravning hin Morgenstund, da han stødte paa Toget, medens han gik fra sit Hjem til Arbejde paa Herregaarden. Han var naturligvis yderlig forbitret over, at han skulde grave Skanser til ingen Nytte, i Stedet for at passe sit Arbejde og tjene sin Dagløn. Fuld af Harme, men tavs og indesluttet lod han sig, med sine Lidelsesfæller, føre igennem Veile op til Bakkerne Syd for Byen. Da han ikke

kunde hævne sig paa sine Undertrykkere, gik han løs paa at bearbejde Jorden, da de gav ham Spade og Hakke i Haand. Uden at agte paa de Planer, hvorefter der skulde graves Traverser og Paralleller, gravede han sig lodret ned i Jorden, og da der skulde holdes Hvil og spises Mellemmad, agtede han ikke derpå; thi han havde hverken Penge eller Mad med hjemme fra, og medens de andre Skansegravere holdt det dem tilstaaede Hvil, gravede han altsaa videre. Da den østerrigske Feldwebel senere kom for at efterse Arbejdet, var den utrættelige Leerbækmand nede i Dybet af en stor Udgravning. Østerrigeren raabte: »Mann! wo wollen Sie hin?« Jyden paa Bunden af Hulen fortsatte ufortrødent sit Arbejde, idet han sagde: »A ska viis dem, te a ka graw.« Man forklarede Feldweblen, at det var Mandens Mening at grave sig ud paa den anden Side af Jordens Overflade, hvortil denne sagde: »Potz denn! er ist ja toll, ganz wahnsinnig!«. Østerrigerne beholdt Manden endnu til Observation Dagen over, men han var stadigvæk lige uforbederlig; Mad og Drikke vilde han ikke have, og hans Tendens til at grave sig lodret ned i Jorden vilde han ikke aflægge; han blev saa »entlassen« af Mangel paa Begreb om Skansegravning. Da de gjorde ham begribelig, at han kunde gaa hjem til Kone og Børn, blev han jo indvendig meget glad, men tog det tilsyneladende med stor Sindsro, og gik i koldblodig Marsch ned ad Bakken, ind ad Byen til. Da han kom op ad Gaden, gik han ind paa Apotheket, og bad om at faa mig i Tale. Han spurgte mig, om jeg ikke nok kendte Søltoft paa Leerbæk; jo, svarede jeg, det er min gode Ven. Manden fortalte mig nu, at Herren paa Leerbæk var hans Husbond, idet han var en af hans Husmænd, og han bad mig nu om at faa noget at spise, da han ikke havde faaet Mad i sin Mund siden igaar Morges,

da han blev nappet af disse hersens Tyskere, der havde slæbt ham paa Skansearbejde, og nu var han derfor saa mat, at han ikke troede, han kunde gaa til Leerbæk, inden han fik noget at spise. Jeg tog ham selvfølgelig med op i mit Køkken, og fik ham der præsenteret for min Husjomfru og mine Piger, som straks gjorde ham til gode med, hvad Huset formaaede. Samtidig fik vi et Uddrag af hans Lidelsers Historie i de to Dage, som jeg og senere hørte af en af hans Lidelsesfæller i Skansegravningen.

Den 11te Marts kom Feltmarskal Gablenz i Kvartér hos mig. Da der ikke var angivet nogen bestemt Tid, han vilde komme, var jeg tilfældig i Byen, da han kom, men jeg meldte mig straks til Audiens, da jeg kom hjem. Gablenz, som var 50 Aar gammel, var en høj, rank Mand, af sydlandsk Udseende, havde tiltalende livlige Øjne, var noget mager, med smukke og aabne Træk. Han var i meget høj Grad elsket og æret af sine Soldater, og Rygtet om hans Tapperhed og Ridderlighed var gaaet forud for ham. Om hans Tapperhed ved Belejringen af Fæstningen Komorn i Ungarn havde jeg hørt, og hans Ridderlighed gjorde vi i Veile Bekendtskab med, da han den 8de Marts hverken vilde have Byen beskudt eller plyndret, uagtet det vel ogsaa for ham tog sig ud, som om det var civile Folk, der skød fra Tagene paa Østerrigerne. Man vil ogsaa nok kunne forstaa, hvilken Taknemlighedsfølelse vi siden den Dag nærrede for Gablenz, der med ægte Højsind ikke gav efter for sine Underanføreres Tilskyndelse til at tage Hævn over Byen.

Gablenz var baade venlig og forekommende imod mig, da jeg gjorde ham min Opvartning; han udtalte sin

Tilfredshed med Kvarteret, men brugte imidlertid kun 3 Værelser af de 5, der blev ham tilbudt. Han beklagede, at han skulde være nødt til at komme som Fjende til et Folk, med hvilket han under andre Omstændigheder vilde have kunnet kæmpe paa samme Side. Han sagde fremdeles, at han ikke vidste, hvorlænge han blev her, men naar jeg og mine Bysbørn havde noget-somhelst at klage, enten over ham, hans Officerer eller hans Soldater. saa skulde vi kun trøstig komme til ham og forebringe, hvad der laa os paa Hjerte.

Da hans Excellence ikke havde mere at meddele mig, gjorde jeg min Reverens og gik. Ikke en halv Time efter kom hans Tjener ned til mig og sagde, at Feltmarskallen ønskede, naar jeg fik Tid, at tale med mig. da der var noget, han havde glemt før. Da jeg kom derop, gjorde han mange Undskyldninger, fordi han havde gjort mig Ulejlighed, men Sagen var den, at han vilde bede om Tilladelse til at bruge et Dameskrivebord, der stod i hans Værelse, da det udmærket vilde egne sig for ham til at gemme nogle Papirer i. Jeg gjorde ham nu opmærksom paa, at jeg, i Mangel af bedre, havde ladet dette Dameskrivebord blive staaende efterat have tømt Skufferne for deres Indhold, samt at Nøglen laa paa Hylden ovenover Skrivebordet, hvortil Gablenz sagde: »Jeg har meget vel bemærket Nøglen, men troede, at den maaske var glemt, og jeg var egentlig bange for, at Deres Frue muligen havde Breve beroende deri, og jeg vilde desaaarsag ikke forsøge at aabne Skufferne med Nøglen; men naar jeg nu hører, at De har tømt Skufferne, for at jeg skal kunne bruge disse, takker jeg for Opmærksomheden. Naar nu blot Skrivebordet ikke maa blive formeget savnet.« — Jeg beroligede ham i saa Henseende, da min Hustru foreløbig maatte holde Sen-gen. Da han hørte, at hun var nedkommen med en

Datter, Dagen før Østerrigerne kom til Veile, udtalte han sin Medfølelse over den Skræk, vi maatte have udstaaet, medens Skydningen stod paa.

Gablentz lod hver Morgen, saalænge indtil min Hustru kom oven Senge, spørge til »die gnädige Frau's« Befindende, og først efter at hans Tjener havde bragt ham Besked derom, maatte han afhente Kaffen til sin Herre i mit Køkken; — det var en udsøgt Artighed af den fine Mand.

Da min lille nyfødte Datter trængte til en Amme, fik min Karl, da han kørte ud paa Landet efter en saadan, en østerrigsk Soldat med, som havde et »Schein« fra Kommandantskabet i Lommen, for at klare alle Skær under Vejs, hvad da ogsaa lykkedes.

Det hed sig, at Gablentz talte godt Dansk; det erfarede jeg dog aldrig, omendskønt jeg talte flere Gange med ham. Det er muligt, at han i saa Henseende er bleven forvekslet med sin Stabsofficer Ritmester, Baron Löwenstern, som var opdraget i Holsten. Talte denne end Dansk, var han dog en fuldblods Slesvigholstener og ingen behagelig Mellemand ved Forhandlingerne, da han paa Forhaand var imod alt Dansk.

Gablentz var, hvad vi paa Jydsk kaldte »en dejlig Mand«, og man følte sig tryk, saalænge man havde ham i sin Midte som øverstbefalende; thi han var streng retfærdig og rettænkende, og det laa fjernt fra ham ved smaalige Drillerier og Plagerier at forbitre Livet for det lille fremmede Lands fredelige Befolkning. Naar Klager henstilledes til hans personlige Afgørelse, kunde man være vis paa en saa retfærdig og upartisk Dom som muligt.

Gablentz' Ridderlighed viste sig ogsaa derved, at han holdt sin Haand over Monumentet »Den tapre Landsoldat« i Fredericia; thi da han kom dertil, efter at vore Tropper frivilligt havde rømmet Fredericia Fæstning, og saa

dette Monument, syntes han saa godt om det og den Tanke, der laa til Grund derfor, at han satte Vagt ved det, for at ingen Tysker skulde vove at molestere det.

Nogle Dage efter at Gablenz havde taget Hovedkvarter i Veile, overværede han Begravelsen af en østerrigsk og to danske Soldater, der vare døde paa Lazaretet. Alle tre Krigere bleve begravede paa samme Dag; de tre Kister henstode i Sygehusets Gaard, og der mødte nu Gablenz med hele sin Stab, for at vise de tre Krigere den sidste Ære; flere af Byens Borgere og Embedsmænd vare ogsaa til Stede. Den østerrigske Feltpræst oplæste en Bøn og bestænkede Tyskerens Kiste med Vievand. Med den østerrigske Musik i Spidsen blæstes der en Koral paa Vejen til Kirkegaarden. Feltpræsten læste atter der en Bøn ved Tyskerens Kiste, og Byens Sognepræst forrettede Jordpaakastelsen og bad Fadervor til Slut. Imod Sædvane maatte der ikke afskydes Geværsalver til Ære for de tre afdøde Soldater, da Østerrigerne vare bange for at allarmere deres Forposter Nord for Veile. Forinden Gablenz forlod Kirkegaarden, overrakte han Byens Sognepræst en Pengesum af 200 Kroner til Enken og Børnene efter afskediget dansk Overspillemand Hartmann, der under Træfningen ved Veile ved egen Uforsigtighed var bleven truffen af en østerrigsk Kugle.

Nogle Dage i Forvejen foregik der en anden Ligbægelse af en østerrigsk Løjtnant; men da den afdøde var af evangelisk-luthersk Trosbekendelse, fandt Sørgehøjtideligheden Sted i Byens Kirke. Der var Gablenz med Stab ogsaa til Stede; forinden han forlod Kirken, bad han Præsten at modtage 25 Reichsthalere til Veile Bys Fattige. Den østerrigske Løjtnants Lig blev senere ført til Kiel, hvor han stammede fra, og blev jordfæstet der.

Jeg havde en større fraunhofersk Kikkert med Stativ, som jeg havde købt i Merz's Fabrik i München. Med

den kunde jeg fra et Udkig paa mit Tag se halvanden Mil Øst ud i Veile Fjord, og ligesaa langt ind over Veiledalen imod Vest, foruden at jeg ved Aftenstid kunde glæde mig ved at se Planeten Jupiter med dens Drabanter, Saturn med dens Ring, Venus med dens Faser o. s. v. Denne Kikkert satte jeg megen Pris paa og vilde nødigt have, at Tyskerne skulde bemægtige sig den, saa jeg var betænkt paa, da vi kunde vente Fjenden, idetmindste at sende Objektivglasset til Kjøbenhavn, thi saa var Instrumentet ubrugeligt; dog mente jeg, at naar Kikkerten var pakket vel til Side, kunde der aldrig blive Spørgsmaal om den. Imidlertid var der nogle »velvillige« Folk i Veile, der havde meddelt den østerrigske General Dormus, at jeg havde en saadan Kikkert, og da han vel var bange for, at jeg med den skulde signalisere med Skibe ude i Veile Fjord, — han forbød saaledes alle Vindmøller i Veiles Omegn at gaa om Dagen, af Frygt for, at de derved skulde kunne give Fjenden Tegn, — affordrede han mig min Kikkert, med Tilføjende, at det var et personligt Laan, og han skulde nok sende mig den tilbage, — vel sagtens, naar han rejste Nord paa og kom længere bort fra Fjorden, der altid betragtedes med stor Mistænksomhed. Imidlertid rejste han bort og tog min Kikkert med; da det var imod Aftale og givet Løfte, gik jeg til Gablenz og klagede over denne Uordholdenhed. Gablenz var flink som altid, og han gav mig Ret i, at en Kikkert ikke er Krigskontrabande; han noterede Sagen op i sin Noterbog og lovede at tage sig deraf. Nogle faa Dage efter fik jeg virkelig mine Ejendele tilbage.

Foruden ovennævnte General Dormus havde Feltmarskal Gablenz tre andre Generaler: Nostiz, Thomas og Gondrecourt under sig, da han drog herind i 1864.

Sidstnævnte General Gondrecourt var en opfarende, vanskelig Herre, der gjorde sig ilde lidt, hvor han kom

frem; der sagdes, at selv Hunde paa Landevejen fik hans iltre Opfarenhed grundigt at føle, idet han uden Naade skød dem ned med Pistoler, naar de bjæffende foer ud fra Huse og Gaarde.

En nær Slægtning af mig, der var bosiddende i Kolding, fortalte mig senere, hvorledes han ogsaa en Dag fik Gondrecourts vrantne Humør og hensynsløse Opfarenhed at mærke, dog heldigvis ikke med et dødeligt Udfald. Denne min Slægtning var nemlig gaaet hen paa Madsens eller Brødsgaards Hotel i Kolding, — hvilket Gondrecourt havde taget i fuldstændig Besiddelse — for at tale med en rejsende, som repræsenterede et Hus i Itzehoe, og som han antog laa paa nævnte Hotel. Idet han gaar op ad den halvmørke Gangtrappe, staar der en Mand ovenfor, som han ikke kan se, hvem er, der raaber ned til ham; »Was wollen Sie?« For ikke at raabe ligesaa højt, nærmer min Slægtning sig op imod Spørgeren og siger, hvem han søger, men tager ikke Hatten af. I samme Øjeblik slaar General Gondrecourt — det var nemlig ham, der stod ovenfor Trappen — Hatten af Hovedet paa ham, idet han tiltordner ham: »Hut ab! wenn er spricht mit einem österreichischen Officier!« Gondrecourt raabte noget mere, som min Slægtning dog ikke hørte, thi han sprang hurtig ned ad Trapperne, tog sin Hat op og gik hjem. Undervejs mødte han Overlærer Knud Højer; denne syntes, at Manden saa saa modfalden ud, og spurgte ham, hvad der var gaaet ham imod, og nu fortalte han sin Hændelse, men sagde samtidig, at han ikke vilde have den Sag omtalt. Overlæreren var af en anden Mening; thi uagtet min Slægtning bad ham om at tage den Sag med al Ro, saa fik han dog et Par andre af Byens Borgere til med sig at gaa som Deputation op til Overgeneralen Gablenz. Denne tog med al Elskværdighed og Forekommenhed imod de trende Bor-

gere, og fik saa at vide, hvad deres Ærinde gik ud paa. Gablenz beklagede i højeste Grad, hvad General Gondrecourt havde tilladt sig: denne var jo af et sørgelig iltert og opfarende Gemyt, saa han vilde betro De Herrer, at han som Overanfører selv havde meget at udsætte paa samme General; han skulde nok udtale sin Misbilligelse af det skete overfor ham, men klage paa højere Steder kunde han ikke godt; thi der stod Gondrecourt særlig højt anskrevet, da han, som kundskabsrig Officer, var udset til senere at være den østerrigske Kronprins Rudolfs Lærer og Opdrager.

Vel fornøjede med denne Udtalelse gik Borgerne bort, da de følte, at de havde Gablenz paa deres Side, saa det ikke var helt Mundsvejr, naar han havde sagt til Postmester Mechlenburg i Kolding, der en Dag i Tjenestebesøget var i Audiens hos Gablenz: »Vil de hilse de Kolding Borgere og sige, at jeg skal gøre alt, for at de ikke skulle føle Krigens Tryk mere end højst nødvendigt.«

Nogen Tid efter, da ovennævnte min Slægtning var gaaet en Spadseretur til Landsbyen Vonsild, en god halv Mil Syd for Kolding, og vilde vende hjem derfra, blev han indhentet af et firspændigt Køretøj, en aaben Kalesche, hvori sad en høj Officer ganske alene. Da min Slægtning saa, at det var Feltmarskal Gablenz, tog han Hatten af i al Ærbødighed. Gablenz gengældte straks Hilsenen, og da han saa, at det var en velklædt Person, lod han Vognen holde og spurgte Vandreren, om han ikke havde Lyst til at køre med til Kolding. Min Slægtning sagde nu, hvem han var og benyttede Lejligheden til at takke Excellencen for den venlige Modtagelse og Besked i Anledning af Klagen over General Gondrecourt; dernæst takkede han, fordi Feltmarskallen vilde gøre ham den Ære at lade ham køre med til Kolding, men ihvor gjerne han end vilde tage derimod, var det

dog vistnok ikke værd, at han gjorde det. Min Slægting havde nemlig patriotiske Betænkeligheder overfor sine Bysbørn. »De kan have Ret deri«, sagde Gablenz, og idet han venligt hilsende tog med Haanden til Huen, tilføjede han: »Gott mit euch!« og kørte bort.

Gondrecourt blev ikke længe i Stillingen som General ved den østerrigske Armé i Jylland; men han vedblev til det sidste at være lige vanskelig og opfarende. Han havde saaledes en Dag begivet sig ud til Agent Bruun i Aarøsund, som blev mistænkt for at signalisere til de danske Skibe. Agenten blev kaldt ud i Gaarden, hvor Gondrecourt var staaet af; førstnævnte hilste meget høfligt paa Gondrecourt, men satte straks sin Hat paa Hovedet igen. i Stedet for at holde den i Haanden; men herover for den bistre General op og bibragte Agenten et Slag, saa Hatten fløj hen ad Stenbroen. En østerrigsk Officer i Gondrecourts Følge gav sin Misbilligelse derover til Kende, og nu vendte han sig imod ham og løftede sin Arm truende. Sagen blev afgivet til Gablenz's Kendselse, som nok gav Klagerne Medhold. General Gondrecourt maa vistnok have lidt af et svageligt Helbred, som gav sig Udslag i det irritable Gemyt; der blev sagt, at han i Juli rejste fra Jylland til Karlsbad for at gennemgaa en Badekur der, hvortil han vist kunde trænge. I hans Sted kom der en General Piret, der med Hensyn til Medgørlighed var vidt forskellig fra Gondrecourt.¹⁾

Det er jo bekendt nok, at Østerrigere og Preussere ingenlunde, skønt de vare allierede, kom godt ud af det

¹⁾ I den tyske Generalstabs Værk om Krigen 1864 siges (Bd. II, S. 626): «An Stelle des als Militær-Gouverneur zu Seiner Kaiserlichen Hoheit dem Kronprinzen Rudolph berufenen Generals Grafen Gondrecourt übernahm General-Major v. Piret am 2ten Juli das Kommando über die 1ste Oesterreichische Brigade».

Red. Anm.

sammen eller søgte hinandens Selskab. Gablenz kunde som god Diplomat ikke udtale sig derom, men blot i Andtydninger lade skinne igennem, hvor liden Sympati han havde for de preussiske Bundsforvante. Hans Officerer derimod gjorde sjældent en Røverkule af deres Hjerte, og ved given Lejlighed kom det frem. Da saaledes en østerrigsk Husarofficer, en Oberlieutenant, en Dag havde været hos Gablenz med en Melding, gav han sig i Snak med mig i Porten ud til Torvet; som vi stod der, kom en Deling preussisk Kavalleri ridende forbi, og han ytrede da med en fiffig Mine: »Das ist unsre Freunden,« hvorefter han saa lidt paa mig; og da han vel kunde gætte min Samstemning, sagde han: »Geben Sie mir zwei Esquadronen, soll ich den ganzen Dreck herausjagen«, hvorpaa han tog til Huen, og med det sædvanlige: »Ich habe die Ehre« gik videre. Ovennævnte Oberlieutenant hed Renner; der var det mærkelige ved ham, at han skal have været den første østerrigske Officer, der den 8de Marts kom med hele Lemmer ind i Veile, men i denne By tog hans Hjerte i den Grad Skade, at han efterlod det, da han og de andre Østerrigere drog ud af Landet igen. Det var en Købmandsdatter, der havde gjort det af med den djærve Krigsmand. Da Krigen var endt, hjemførte han Genstanden som sin Brud. Han har i høj Grad bevaret sin Sympati for Danmark, og de Danske, der besøgte ham i hans Hjem i Wien, nøde den mest gæstfrie Modtagelse der.

Foruden anden Behagelighed og Sikkerhed ved at have et Hovedkvarter til Huse, var der det særlig behagelige ved Feltmarskal Gablenz's Ophold, at vi ofte fik at høre den uforlignelig dejlige østerrigske Musik, som spillede udenfor paa Torvet; ofte bestod det samlede Musikkorps af indtil 60 Musici, særlig naar der skulde gøres Stads af fremmede Officerer og Notabiliteter. Jeg husker saaledes, at der i nogle Dage var et Par amerikanske

Officerer i Besøg, som havde gjort den amerikanske Borgerkrig med. Til Ære for dem var der, foruden stor Koncert med samlet Orkester om Eftermiddagen, ved Tallet om Aftenen stor Tappenstreg med Lanternebærere, saa at dette hele Optog ret kunde glæde baade Øje og Øre, naar der ikke var den bitre Bismag derved, at det var Fjendens Musici, der spillede. Musik er jo imidlertid international, og da vi dog ikke kunde hjælpe Fædrelandet ved at lukke Øret til for den, saa var den et mægtigt Middel til at lette fædrelandske Bekymringer med. Hvor stemningsfuldt og højtideligt lød ikke den østerrigske Nationalmelodi: »Gott erhalte Franz den Kaiser«! og med hvilket Liv spilledes ikke atter og atter Radetzky Marschen, naar Regimenterne i bedste Puds og med stram Holdning passerede Revu for Gablenz, der stod i sit Hjørnevindue og betragtede dem, medens alle de sortøjede Soldaters Blikke paa Forbimarschen vare stift rettede paa ham!

Naar der var Musik paa Torvet, var der altid samlet en stor Mængde Mennesker for at høre derpaa. Den civile Befolkning lærte snart at værdsætte den udmærkede Musik; foruden Musikværker af Mozart, Haydn, Weber o. a., faldt især de kvikke Melodier af Strauss, Lanner og andre Wiener Komponister i Ørene paa Folk. Der var saaledes en Nattergal-Polka, hvori man hørte Fuglekvidder, der især faldt i Menigmands Smag, og Kapelmesteren var ingenlunde karrig med at gentage den, naar der stilledes en høflig Anmodning til ham derom. Det vistnok glædede saavelsom ogsaa smigrede Gablenz og hans Officerer, at vi forstod at værdsætte den fortrinlige Musik, de førte med sig.

Der var en himmelvid Forskel paa Østerrigernes og Preussernes Musik, idet Preussernes faldt fuldstændig igennem i Sammenligning med hines; det kunde enhver høre og forstaa uden at være særlig musikalsk, thi

den Ting var ikke til at tage fejl af. Bøhmerne, som ere fødte musikalske, vare stærkt repræsenterede i de østerrigske Musikkorpsere. En østerrigsk Officer sagde skæmtevis, at saasart et bøhmisk Almuesbarn begynder at kunne skønne, holder Forældrene en blank Frants Joseph Gylden og en Violin hen for det; naar nu Barnet griber efter Violinen, bliver det en Musikus, griber det derimod efter Gylden, bliver det en Tyveknægt.

Østerrigerne forstod ogsaa godt at værdsætte den Magt, der ligger i Musikens Toner; thi da jeg en Dag udtalte til en Østerriger, at det var en udmærket Musik, de opvartede med, sagde han gemytligt: »Det tror jeg! — det er ogsaa det eneste Kit, der holder alle de forskellige Nationaliteter i Østerrig sammen!« — saa uforbeholdent dømte han om Tingene i sit Fædreland.

Om Søndagen var der af og til Kirkeparade; det paagældende østerrigske Regiment var da i dets bedste Puds, og vendte tilbage fra Kirken med en rask og stemningsfuld Marsch. Det staaer for min Erindring, at jeg gentagende saa Regimentet »Martini« paa Kirkestien, og naar det vendte tilbage, spillede Musiken den kvikke og tiltalende Martini-Marsch, som var særdeles iørefaldende.

For Resten havde Folkevittigheden ondt af, at dette Regiment »Martini« gav sig saa meget af med at gaa i Kirke, da der dog ikke kunde spores nogen Forandring til det bedre med det; thi om Regimentet »Martini« blev der sagt, at hele Regimentet var en eneste stor Tyvebande. De Menige af dette Regiment stjal navnlig Lagener af Senge, Duge af Borde, Vadsketøj, der var hængt til Tørring, etc. De brugte disse Genstande til at klippe itu til »Fusslappen«, hvori de omviklede Fødderne, forinden de puttede dem i Snørestøvlerne. Strømper, som hos os, brugte de ikke eller førte de ikke med sig; men som jeg før har meldt, tilegnede de sig dem gerne, hvor de traf

paa dem hos Fjenden, naar det lod sig gøre uden at blive nappet; dette var de paa den anden Side meget bange for; thi naar de bleve grebne paa fersk Gerning, vankede der Fugtel.

Man blev snart klog paa, at de egentlige Østerrigere og Italienerne vare de flinkeste at have i Kvartér, hvorimod Ungarer. Polakker og Slavoniere vare mere raa og tyvagtige. Den Dag, da Feltmarskal Gablenz forlod mit Hus, underrettede en af hans Tjenere mig ganske privatim om, at der den følgende Dag vilde komme et ungarsk Regiment Jægere, og i Fald de bleve indkvarterede i Byen, og jeg fik min Part deraf, vilde han opfordre mig til at passe vel paa; thi Laase og Gemmer vare ikke sikre for dem. Jeg tog Formaning med al Ro; thi vel havde jeg min Skrivepult staaende i den eneste Stue, jeg den Dag havde tilovers til yderligere Indkvartering; men da jeg ikke havde Penge der og ikke ejede Værdipapirer i den Forstand, lod jeg Pultens Indbold forblive i Skufferne. Jeg fik en Officer og dennes slavoniske Oppasser blot for een Dag; Officeren var grumme lidt hjemme, saa der sagtens var god Lejlighed for Oppasseren til at prøve sin Dirkekunst; thi næste Morgen efter Afrejsen kunde jeg se, at der havde været rodet i Skufferne, og et Par af Laasene vare nu ikke til at faa lukket op. Ved nærmere Eftersyn manglede jeg en mindre Livspolice i det engelske Livsassuranceselskab »Eagle«, som den gode Ungarer havde anset for et Værdipapir paa Grund af dets solide og statelige Udseende og Tallet 100, som stod paa en udhævet Plads. Efterat Krigen var endt, anmeldte jeg dette Rov paa Hovedkontoret i England, som kvitterede for Anmeldelsen, saa at Forsikringen fremdeles maatte gaa, uden at Policens Bortkomst skulde have videre Følger.

Forinden Tyskerne kom herop, havde vore admini-

strative Embedsmænd paa Følelsen, at det let kunde gaa dem lige som i 1848, da en stor Del af dem bleve slæbte til Rendsborg og holdte i Fangenskab. Amtmanden i Veile, Konferentsraad Dahl, var i hvert Tilfælde paa det rene med, at han nok vilde blive ført bort, om ikke før, saa naar gamle Feltmarskal Wrangel kom. Desaarsag beskikkede han sit Hus i saa god Tid som muligt. Hans kostbare Malerisamling var han ikke saa bange for, da den vel næppe var i Fare; værre var det med hans Beholdning af fine Vine, hvoraf han ikke havde saa ringe et Forraad, da han baade var en charmant og en flot Vært, naar han saa nogen hos sig, og det gjorde han jævnlgt. Han havde en Del daglig Bordvin, som han ikke vilde tage sig det nær at miste, men spurgte mig, om jeg var villig til at gemme hans fine Vine for ham, indtil Krigen var forbi. Jeg svarede, at jeg skulde forvare Flaskerne, som om de vare mine egne, men at jeg ikke kunde overtage nogen Garanti overfor Ildsvaade og Fjendehaand. Jeg fik altsaa flere store Kasser med Vinene sendt, og jeg anbragte dem i min Mineralvandskælder og skrev med Kridt paa de respektive Kasser: Püllnaer-, Friedrichshaller-, Kreuznachervand o. s. f., hvorefter de heldigt gik Krigen igennem, paa en eneste Flaske nær, som et stort Søm i en Kasse havde knust. — Ogsaa Ejermanden kom rask og frejdig hjem fra Fangenskabet.

Foruden Embedsmænd blev der ogsaa i 1864 sendt en Del af de mere velstaaende Borgere og større Næringsdrivende af Sted til Rendsborg som Gisler, som det hed. Der forefaldt ved denne Lejlighed en lille Episode, som vakte en Del Munterhed. Der var nemlig en ældre, ugift Mand, en forhenværende Urmager ved Navn Wissing; han havde i sin Tid ejet et Stykke Jord, som Veile Kommune købte af ham, for derpaa at udlægge en Gade, men havde betinget sig, at denne skulde bære hans Navn, og altsaa

hedde Wissingsgade. Da der nu skulde tages Gisler, udpegede Menigmand ham som et passende Objekt at føre bort, idet han, der som Partikulier levede af sine Midler, ikke forsømte noget derved. Han blev nu antruffen paa Gaden af en militær Udsending med opplantet Bajonet. Selvfølgelig blev han meget betuttet og fremstammede: »Ich bin kein reicher Mann,« hvortil Soldaten sagde barsk: Wass!! Sie haben ja eine ganze Strasse! Rechts um! Marsch!« — Da Manden hverken havde Kone eller Børn, og Gislerne for Resten ikke lede nogen Overlast, var den offentlige Medlidenhed ikke ret stor hos Befolkningen; det viste paa den anden Side, hvor farligt det er, at lade en Gade kalde op efter sig i levende Live.

I April Maaned forlod Gablenz mit Hus og rejste længere nord paa. Jeg saa ham en Gang igen i Løbet af Sommeren, da han atter for en kortere Tid opholdt sig i Veile. Men denne Gang boede han ikke hos mig.

Efter at Freden var sluttet, blev Gablenz Statholder i Holsten, hvor han førte et mildt Regimente, men blot vilde modtage Ordre fra Wien, ikke fra Berlin. Hans Princip var, som han udtalte: »Jeg hader ethvert Pascharegimente i Holsten og har nok i den Bistand, Lovene yde mig.«

I Begyndelsen af Aaret 1866 udartede Rivningerne imellem Preussen og Østerrig til aabenbar Krig. Den 27de Juni vandt Gablenz Slaget ved Trautenau, den eneste Sejr over Preusserne, som Østerrigerne vandt i denne Krig; men da han ikke fik den Forstærkning, han forlangte for at holde Stillingen, maatte han trække sig tilbage, og Krigslykken smilede ikke mere til de østerrikske Vaaben. I Aaret 1867 blev Gablenz kommanderende General i Kroatien, Slavonien og Fiume med Hovedkvarter i Agram, og samme Aar tillige livsvarigt Medlem af det østerrikske Herrehus, i hvilket han sluttede sig til det liberale Parti. Men i Sommeren samme Aar styrtede han med sin Hest og fik ved den Lejlighed et Benbrud; dette kom sig dog snart, men hans Tilstand

var fra den Tid ikke den gamle, og han led meget af en hidtil hos ham ukendt Nervøsitet. Det følgende Aar, 1868, blev han General i Ungarn. I Aaret 1871 søgte han sin Afsked og tog Ophold i Wien. Han var i 1853 bleven gift men en Friherreinde Helene v. Eskeles og havde med hende 2 Sønner, fødte 1856 og 1857. Der blev sagt i 1864, at det ikke var noget lykkeligt Ægteskab; men om det forholdt sig saa, er ikke godt at sige. De to Sønner opdroges i Schweitz, vistnok i Lausanne. I Januar 1874 rejste Gablenz til Zürich for at besøge en der boende Broder, og her gjorde han den 28 Januar s. A. Ende paa sit Liv ved et Pistol-skud. Ved Siden af Liget fandt man et Stykke Papir, hvorpaa han havde skrevet med Blyant: »Ich habe zu Gott gebetet, und mich gesammelt; aber ich halte es nicht aus. Die hohen Stellen, die ich bekleidete, waren mir deshalb so angenehm, weil sie mich in Stand setzten, Jedermann Gutes zu thun. Das war mein stetes Bestreben und jetzt meine Beruhigung. Seit langer Zeit leide ich an nervöser Ueberreiztheit, so dass ich seit Monaten keinen Schlaf genossen. Das Mass ist nun voll.« —

Præsten i Zürich blev i en anden Skrivelse fra Gablenz's Haand anmodet om at sørge for, at hans Begravelse maatte ske »so einfach und schlicht wie dem einfachsten Manne dieses Landes.«

Fra Byen Trautenau, hvor Gablenz havde vundet den eneste Sejr, der i 1866 vandtes over Preusserne, kom der en Anmodning om, at han maatte komme til at hvile der, for dog at have sit sidste Hvilested paa østerrigsk Jord. (Sluttes).

**Nogle oplysninger om forholdet mellem
Jørgen Hvas de Lindenpalm og brigader
William Halling.**

Af Cand. mag. Nanna Lange.

Ved at søge biografiske oplysninger om slægten Halling til en i udlandet levende efterkommer af pastor Jochum Halling, en ældre broder til den bekendte brigader William Halling til Dronninglund, Dronninggård og Petersholm, der døde 1796 2. apr., har jeg i utrykte kilder fundet aktstykker, angaaende denne sidste, og da disse ikke ere benyttede af F. Hvass i hans store værk¹⁾ om familien Hvas, hvori²⁾ der findes en ret udførlig omtale af brigaderen, turde det have betydning at fremdrage dem, især da de må ændre en del i den opfattelse af Jørgen Hvas de Lindenpalms og brigaderens forhold, som F. Hvass har gjort gældende.

Denne mener nemlig, at Jørgen Hvas i årene 1768—73 var en mand, hvis hele pekuniære stilling var så svag og usikker, at han måtte tænke på at sælge den ene af de to hovedgårde, Tirsbæk og Bryskesborg, der endnu var tilbage af de udstrakte ejendomme, som han havde fået med sin hustru Maren Loss, gift Linde. Da

¹⁾ »Samling af Meddelelser om Personer og Familier af Navnet Hvas« 1.—5. del.

²⁾ Smstds. 5. del 278—308.

kom der til alt held for ham i året 1773 en rig mand til Vejleegnen for at se på gårde. Denne mand var eventyreren William Halling, der var søn af en sjællandsk landsbypræst og født i beg. af 1744. I en ung alder var Halling rejst til Trankebar som assistent¹⁾, var derpå trådt i engelsk tjeneste, hvor han var bleven kaptajn, men allerede omkring året 1770 vendte han hjem medbringende »en meget stor formue«. Her fik han 1773 navn og rang som brigader, hvad han muligvis opnåede gennem statsminister Høegh Guldberg, til hvem hans moder var en slags tante. Da Halling i Vejleegnen kom i berøring med Jørgen Hvas, lod han sig blænde af dennes glimrende optræden, så at han anså Hvas for en rig mand, hvorfor han forlovede sig med hans eneste datter, Christine Hvas de Lindenpalm. Brylluppet fandt sted 1774 d. 23. januar i København, hvorfor det formentlig havde været Hallings plan at bo i denne by, men dette blev han nødt til at opgive, ti efter at ægteskabet var indgaaet, kom Jørgen Hvas frem med sin forlegenhed og bad om hjælp hos sin rige svigersøn, der dog indskrænkede sig til at købe Tirsbæk, hvis prioritetsgæld han følgelig måtte overtage. »Gården blev solgt med 517 tdr. 3 fdkr. 2 alb. hrtk.«, men »Kjøbekontraktens Datum, om en saadan har været oprettet, sees ikke, saa lidt som Kjøbesummens Størrelse og de øvrige Betingelser«.

Denne købekontrakt er vel ikke funden, men derimod²⁾ en mellem »Brigadier Vilhelm Halling og Justits-Raad de Lindenpalm paa hans Datters Vegne indgaaet Egtepagt«, dateret Tirsbæk d. 24. avg. 1773 og kgl. konfirmeret d. 24. septbr. s. å. Ægtepagten består af 5 paragrafer eller poster, hvis indhold er følgende:

¹⁾ F. Hvass oplyser ikke, hos hvem han overtog denne assistentpost, men det kan formodes at være i det kgl. oktrojerede asiatiske handelskompagnis tjeneste.

²⁾ Danske kancellis jyske reg. 14, 112.

1. Tirsbæks fri hovedgård med bygninger, savebrug, underliggende afbyggere, møller, jordegods, tiender med al dertil hørende herlighed og rettighed, som Jørgen Hvas det ejer uden al restance af kgl. kontributioner men med al restance til ham indtil 1. maj 1774 overlades til denne datum brigaderen og hans kæreste til frit brug og bestandig ejendom; dog skal Jørgen Hvas og frue med betjente, heste og boskab o. s. v. nyde sædvanligt ophold, værrelser, ildebrand, føde og pleje med videre paa gaarden til mikkelsdag 1774, medens Bryskesborg bliver indrettet til bopæl for dem. Efter den over Tirsbæk in duplo forfattede og af begge underskrevne og forseglede jordebog består den fri hovedgårdstaxt af 62 tdr. 7 skpr. 1 fdk. hartkorn ager og eng, skovskyld og mølleskyld, og det tilliggende bøndergods af 403 tdr. 5 skpr. 2 fdkr. hartkorn ager og eng, skovskyld, kongetiende og kirketiende, ialt 466 tdr. 4 skpr. 3 fdkr. hrtk. Brigaderen skal herfor betale 40,000 rdlr., hvoraf de 16,000 rdlr. til Jørgen Hvas eller ordre til førstkommende Viborg omslags rette termin 1774, de øvrige blive stående mod 1ste prioritet og 4 pro ct. årlig rente til madame Sikker¹⁾). Med gården følger uden særskilt betaling efteraars- og forårs-udsæd, som besørages af Jørgen Hvas, alle på Tirsbæk opsatte kakelovne, alle nagelfaste ting, hvorunder forstås jærnbindslerne til kreaturerne, brygge- og brændevinsredskaber, smede-, save-, have- og fiskeredskaber, postementer og billeder i haven, alle materialier af sten, kalk og træ, og Jørgen Hvas maa ikke sælge mere af skovene, end hvad der allerede er solgt til dette efterår.

2. Foruden disse »faste Eiendommens Pertinentier . . . , som efter billig Agtning ere over 8000 Rdlr. værd,« skal brigaderen i medgift få linned, sengeklæder og andre effekter for 2000 rdlr., pretiosa, guld og sølv for 2000 rdlr., besætning og bohave for 2000 rdlr. og Christine de Lindenpalms egne obligationer på 4000 rdlr., og når det af besætningen og møblerne, som Jørgen Hvas ikke selv vil beholde, er vurderet til at sælges, må brigaderen efter vurderingen forlods udtage, hvad ham behager.

3. Skulde Christine de Lindenpalm dø uden livsarvinger, skal brigaderen beholde alt det, der er omtalt i

¹⁾ Johanne Marie Anchersen, enke efter præsten Niels Secher. V. A. Secher: »Slægten Secher«. S. 103.

de to første poster, mod at udbetale til hendes forældre eller arvinger 10,000 rdlr.

4. Dør justitsråd de Lindenpalm eller hans frue, må brigaderen og kæreste intet skifte påstå, da de have fået over det halve af svigerforældrenes formue, men de skulle lade den efterlevende sidde i uskiftet bo. Skulde brigader Halling dø uden at efterlade sig livsarvinger, skal Christine de Lindenpalm beholde alle hans i boet indbragte midler mod at udbetale til hans broder, Jochum Halling, sognepræst til Tersløse og Skjellebjerg i Sjælland, en gang for alle 10,000 rdlr. og give til hans stedmoder¹⁾ Elisabeth Marie, sal. hr. Munkes²⁾, boende i Næstved, så længe hun lever, årlig 500 rdlr., således som han selv hidindtil har gjort.

5. Kopulationen skal finde sted næstkommende forår eller sommer 1774, og fra dato skal denne ægteskabsforening anses for fuldbyrdet, så at, skønt der på nogen af siderne skulde ske dødsfald, skal dog de i denne konvention anførte poster gælde for den efterlevende, som om deres bryllup var holden.

Af dette aktstykke fremgår først og fremmest, at det ikke var efter datterens og brigader Hallings bryllup, at Jørgen Hvas fik sidstnævnte til at overtage Tirsbæk, men at alt angående gårdens salg var i orden i god tid, før vielsen fandt sted. Dernæst at købesummen var 40,000 rdlr. med 16,000 rdlr.s udbetaling, at der med gården uden særskilt betaling fulgte forårs- og efterårssæden og en mængde nærmere specificerede såkaldte pertinentier

1) En meget mærkelig fejlskrivning for moder. Magnus Jochumsen Halling, brigaderens fader, var kun én gang gift, hvorimod hans moder, som det vil ses nedenfor, var gift tre gange. F. Hvass skriver, at hun døde i Næstved, — det kan her oplyses, at hun ifølge Næstved St. Peders kirkebog blev begravet 1789 22. maj og var da 77 år gammel.

2) Elisabeth Marie Olivarius blev 1732, 20 år gl., gift med Vitus Ovesen Guldberg, præst i Hårslev og Tingjellinge, der var enkemand uden børn. Med ham fik hun 3 børn, af hvilke dog kun en søn, Holger Guldberg, overlevede faderen, som blev begravet 1738 23 juni. Året efter d. 28. jan. ægtede hun hans efterfølger i embedet Magnus Jochumsen Halling, og da han døde 1748 i april, giftede hun sig 1749 22. april med hans eftermand Jens Nielsen Munch, der døde 1758, jan.

til en vurderingssum af 8000 rdlr., at Christine de Lindenpalm desuden medbragte et udstyr til 6000 rdlr. og 4000 rdlr. i obligationer, og endelig at Halling, hvis Christine de Lindenpalm døde uden at efterlade sig børn, skulde beholde alt det modtagne mod at udbetale til hendes forældre eller arvinger 10,000 rdlr., medens hun, hvis han døde uden livsarvinger, skulde have alle hans indbragte og ejende midler mod at give hans broder 10,000 rdlr. og hans moder 500 rdlr. årlig for hendes levetid.

Hvis nu Halling havde betalt Tirsbæk med fuld værdi, vilde forholdet have stillet sig meget ulige for de to ægtefæller i tilfælde af, at en af dem døde, uden at de havde fælles børn. Brigaderen skulde nemlig så ved hendes død udbetale til hendes familie eller arvinger 10,000 rdlr., netop den sum, hun medbragte i udstyr og rede penge, så at han for sin part kun vilde få efter hende de 8000 rdlr., hvortil man havde vurderet de såkaldte pertinentier, der, da de bestod i udsæd, havebrugs- og andre redskaber m. m. af samme sort, unægtelig vare meget forgængelige værdier. Christine de Lindenpalm derimod skulde ved hans dødsfald ganske vist udbetale til hans familie en sum, der var en halv gang saa stor som den, han skulde udbetale til hendes, nemlig 15,000 rdlr.¹⁾, men så skulde hun også til gengæld nyde hele hans i boet indbragte formue, der således kom til at gå lige op mod de meget tvivlsomme i »pertinentier« stående 8000 rdlr. og forskellen i udbetalingen.

Hadde sagerne været ordnede således, vilde Halling visseelig have været den ydende.

¹⁾ Denne sum er ganske vist ikke nævnt i ægtepagten, men fremkommer på følgende måde: Foruden 10,000 rdlr., der skulde udbetales til Hallings broder, skulde hans moder have en årlig pension på 500 rdlr., og da sidstnævnte da var 61 år gl., må denne udbetaling på den tid nærmest beregnes til at svare til en kapital på 5000 rdlr.

Dette stemmer imidlertid aldeles ikke med Jørgen Hvas's udtalelse i den ovenfor meddelte ægtepagt, § 4, hvor det in extenso hedder: »Når derimod enten jeg, justitsråd Lindenpalm, skulde før min kære frue, Maren Loss, ved døden afgå, eller hun før jeg bortdø, må hr. brigaderen og kæreste ingen skifte påstå, helst da det kan anses, at de nu herved nyde over det halve af vores formue«, og det skal derfor her nærmere undersøges, om Hvas virkelig med rette kunde udtale sig, som om han gav noget bort ved at sælge Tirsbæk for 40,000 rdlr., eller om denne udtalelse kun var et tomt praleri, som den føjelige svigersøn lod gå ind i ægtepagten, der, hvis gård og gods var betalt med fuld værdi, var ret ugunstig for ham.

Havde man kunnet få oplyst, hvad Halling fik for Tirsbæk, da han to år efter, at han havde købt gården, mageskiftede den bort til Caspar Herman Gotlob, greve af Moltke, mod Dronninglund og Dronninggård i Vendsyssel, vilde man let have kunnet se, om han virkelig havde fået nogen medgift ved købet af Tirsbæk på de ovenfor omtalte betingelser, men uheldigvis er dette ikke lykkedes; ti i Hallings skøde¹⁾ paa Tirsbæk, som er af 1776 1. maj, nævnes ikke købesummen, men det ses kun, at gård og gods med tiender da var på 439 tdr. 1 skp. 2 alb. hrtk., altsaa omtrent 89 tdr. mindre, end da han overtog den, ti den gang var den på 517 tdr. 3 fdkr. 2 alb.²⁾

Da man altså ad denne vej ikke kan komme til noget resultat, må man for at udrede sagen søge at bestemme,

¹⁾ Viborg landstings skøde- og pantebog.

²⁾ Viborg landstings skøde- og pantebog.

Det vil bemærkes, at Tirsbæk i ægtepagten mellem Jørgen Hvas paa hans datters vegne og brigader Halling kun opgives til 466 tdr. 4 skpr. 3 fdkr. hrtk., idet bøndergodset her er ansat 50 tdr. lavere end i Jørgen Hvas's skøde paa gaarden af 1774 30 april. Dette sidstes angivelse må vel imidlertid fore-

hvad værdi Tirsbæk kunde have på den tid, og nu træffer det sig så heldigt, at gården allerede 4 år efter igen blev solgt, og at vi her kende købesummen for den. Grev Moltke afhændede nemlig Tirsbæk 1780 til Christian Bentzon til Kristiansdal og af købekontrakten¹⁾ mellem dem af 1799 27 juli ses, at prisen var 85,000 rdlr., og af førstnævntes skøde²⁾ på gården af 1780 29 maj, at gård og gods netop solgtes med samme størrelse. som den havde, da Halling overtog den 1774.

Tirsbæk blev altså i 1780 solgt for en sum, der var over dobbelt så høj som den, der gaves for den i 1774; og vel var på de tider konjunkturerne³⁾ for salget af landejendomme opadgående, idet landbrugsprodukterne fra midten af det 18. årh. vare i stigen, men ad denne vej kan man dog ikke forklare den store forskel i prisen. Ti den ovenfor omtalte prisstigen var i 1770-erne endnu ikke stor, og det var først i 1790-erne efter de store landboreformers gennemførelse, at den ret tog fart og i forening med følgerne af bondestandens forbedrede kår bevirkede en meget stærk opgang i værdien af alt jordegods. Det vil her vist kaste lys over forholdene at anføre prisstigningen paa Bryskesborg netop på samme tid. Dette var Jørgen Hvas's anden hovedgård, som Halling købte⁴⁾ 1777, og som han 1782 solgte for en sum af 33,530 rdlr., hvilket var 5,530 rdlr. mere, end han 5 år tidligere havde givet svigerfaderen for den.

Vil man nu overfor den her fremsatte anskuelse, at Jørgen Hvas 1774 afstod Tirsbæk til sin svigersøn for

trækkes som den endelige, og da købesummen ikke omtales i skødet, tør man måske formode, at Halling trods den øgede størrelse ikke har givet mere for Tirsbæk, end der bestemtes i ægtepagten.

1) Smstds. 2) Smstds.

3) Jfr. Falbe-Hansen og Scharling: Danmarks statistik II 132 ff.

4) F. Hvass: Anf. Skr. 5, 284 og 301.

halv pris for således at give sin datter en stor medgift, indvende, at han på dette tidspunkt på grund af sin pengeforlegenhed¹⁾ var nødt til at sælge gården, for hvad han kunde få for den, så at han var meget lidt herre over prisen, så kan hertil svares, at det af det foreliggende aldeles ikke kan ses, at hans pengesager stode så dårlig, at salget af Tirsbæk så at sige var tvunget. Der forestod jo ingen store udbetalinger, ti prioriteterne vare ikke opsagte i hans ejendomme, og vel var prioritetsgælden i Tirsbæk 24,000 rdlr., men da konjunkturerne vare opadgående, og da gården 7 år senere kunde sælges for 85,000 rdlr., kan denne gæld næppe anses for så overvældende, at Jørgen Hvas, hvis han trængte til penge, ikke skulde have kunnet rejse dem på gården på anden måde og således have afventet det øjeblik, da han kunde sælge med større fordel.

Der bliver således næppe andet tilbage end at slutte, at William Halling har betalt Tirsbæk med en sum, der var altfor ringe i forhold til dens værdi, og at Jørgen Hvas har solgt gården på de anførte betingelser for at give sin datter en stor medgift. Hvor stor denne i virkeligheden var, kan af det foreliggende naturligvis ikke bestemmes, men at den har været meget rundelig kan vist rolig fastslåes, ligesom det må hævdes, at det ved denne lejlighed ikke var Halling, der var den ydende, men at han i høj grad var den nydende.

¹⁾ Således fremstiller F. Hvass forholdet i sin bog 5, 279, men han beviser det ikke; han formoder kun, at renterne af gælden må have trykket Jørgen Hvas således, at der måtte gribes til et stort middel for at skaffe penge.

Søren Testrups Tanker om Arvefæstes Indførelse ved Grevskabet Lindenberg.

Meddelt af Chr. Brønnum.

(Originaldokumentet i Arkivet paa Lindenberg).

Søren Testrup blev født den 14. Februar 1734 som Søn af den bekendte Christen Sørensen Testrup, Herredsfoged i Rinds og Gislum Herreder¹⁾. Han var Sø- og Landkrigskommissair i Aalborg Amt, omtrent det samme, som nu kaldes Indruleringschef, og var en meget dygtig og af alle højtagtet Mand. Omtrent 1759 overtog han Hovedgaardene Restrup i Rinds Herred og Wiffertsholm i Hellum Herred. af hvilke den første i 1770 havde 420, den anden 254 Tdr. Hartkorn²⁾. Han har Æren af at have indført Frugttrædyrkningen paa Wiffertsholms Gods, saa der i forrige Aarhundrede fandtes baade Præster, Degne og Bønder. som havde Frugttræhaver paa 2—6 Skp. Land³⁾.

Det fremgaar ikke ganske klart af det nedenfor meddelte Dokument, til hvem det er stilet, eller hvad Grunden var til dets Fremkomst; men man kan vel nok gaa ud fra, at den Inspektør, der nævnes, er den daværende Inspektør paa Lindenberg Gods, Niss Andkier. Landbo-

¹⁾ Jydske Saml. I, 337.

²⁾ Mss. i Univ. Bibl. Add. 230.

³⁾ C. Christensen Hørsholm: Agrarhistoriske Studier, S. 114.

reformerne stod jo dengang paa Dagsordenen og var blandt Godsejerne et brændende Spørgsmaal, saa man fejler næppe ved at antage, at det er Lindenburgs daværende Ejer, Finantsminister Grev E. H. v. Schimmelmann, der igennem sin Inspektør har æsket sin praktiske Nabogodsejers Tanker om Arvefæstes Indførelse paa Grevskabet.

Forsøget blev forsaaavidt ogsaa gjort, som Tustrup, Tulsted, Thoruphedegaard, Fjelleradgaard og enkelte Bøndergaarde bleve bortarvefæstede inden Aarhundredets Udgang.

Den Interesse frembyder i hvert Fald S. Testrups Skrivelse, at man gennem den tydelig ser, at baade han og den, til hvem han skriver, have et klart Blik for Bøndernes slette Kaar, og en god Villie til at forbedre dem.

Tanker om Arvefæstes Indførelse ved Grevskabet Lindenburg.

Saalænge et Gods ikke er i Almindelighed rigt, saa vil Arvefæste virke lidet til dets Forbedring. Bønderne til Lindenburg ere vel ikke med de Armeste, efter som Bønder ere her i Egnen, men de ere dog ikke rigere, end de kunde have god Grund til at tragte efter at komme løs fra Godset og klavre op i de andre mageligere Stænder, saasom Handværks-, Købstæd- eller anden Handtering; thi hvad Stand har værre end Bondestanden, naar den ej har Evne nok til at drive sin Bedrift! Den er, ligesom Slaverne i de vestindiske Plantager, bunden til at blive i en vis Distance, og der skal arbejde deres Egen, deres Herskabs og tildels de tærende Lemmer i Staten deres Føde op, og hvad Glæde for dem, at de fik et Privilegium paa, at deres Børn skulle være vis paa at blive i den samme Stand?

Men kunde man først vise dem, endog langt borte, at deres Stand kunde blive lykkelig, saa tilstaar jeg, at Vished om, at deres Forbedringer med deres Gaarde og deres Bestræbelser kunde vorde deres Børn til Del, kunde meget opmuntre dem til Stræbsomhed, imod om de forbleve i Uvished, om en gærrig eller ødsel Herre eller en

ond Administration kunde med Tiden benytte sig af deres Flid til sin egen Fordel og tage det fra dem under Navn af Indfæstning eller forhøjet Landgilde etc. Maaske deres nuværende Herskab ved sin lykkelige Evne kunde gøre dem velhavende om nogen Tid, naar samme til rette Tid og med overlagt Forsigtighed blev anvendt paa dem, saa de kunde komme i fordelagtig Brug af deres Jorder, og først overse deres Tyngder. Jeg siger: med Forsigtighed; thi Hjælp urettelig anvendt paa et Gods kan gjøre det Skade og ikke Gavn. Arvefæstet selv kan ikke gøre det, og det er, som jeg før har sagt, ubetydende, naar Velstand ej kommer tilsyne foran for det.

Jeg vil nu efter Deres Begær sige det, jeg kan indse, om hvordan Arvefæstet skulle dannes efter mine Tanker. Meget vanskeligt finder jeg det at være at gøre en Successions-Regel i Ting, som ikke ved lang Erfaring før er udviklet, og Testamenter, Erections Breve og slige Ting viser endnu daglig, hvor mange nye Indvendinger derimod kan indløbe, saasnart man skal vige fra den almindelige Arvegangs Maade eller Successions Maade, som Tiden og Lovene have i en lang Række af Aar rettet og forbedret; og for at have noget til Regel, som forhen er gennemgaaet, har jeg ej vidst bedre, end betragte den Selvejrerret, Bønderne i gamle Dage her i Jylland har havt til deres Gaarde fra Kong Waldemar den 2dens til Kong Christian den 2dens Tid; thi i den Tid ejede hver Bonde næsten sin Bondeskyld (det er Jordens Brug og Beboelses Rettighed) selv, og Adelen, helst imod det sidste, ejede Herligheden (det er visse Afgifter af Havre, Jagt, Fiskeri, Gæsteri, Fødenød, Honning, Smør o. s. v.), og saaledes stod det, til Kong Christian den 2den blev stødt fra Tronen, da de jyske Bønder løbe sammen under Anførsel af Skipper Clement for at hjælpe ham igen paa Tronen. men bleve af Adelen slagne i Egnen om Aalborg, og derved forbrøde deres Bondeskyld til Kronen, saa mange som vare med, og fik den aldrig igen, uden nogle enkelte, som kunde købe den (deraf min Faders Moders Fader-Fader var en, hvis Skøde jeg endnu har i Hænde)¹⁾ og hvoraf endnu ere nogle faa Bønder-Gaarde til, som ejer

1) Børjal Kristensen i Aalestrup. Skødet findes in extenso i Rinds Herreds Krønike, som man jo ogsaa kan se, at S. Testrup her har haft for Øje. Jydske Saml. I, 345.

sin Bondeskyld endnu, især i Koldinghus Amt, hvor de ikke vare med i Opløbet. Naar Hr. Inspecteur behager at efterlæse det hele 12te Kapitel i den danske Lovs 3die Bog, og konferere det med de gamle Love, saa vil De finde, at det er udskrevet af de gamle Love og handler alene om dette Slags Selvejer Bønder, og i ingen Del applicable paa det, vi kalde Selvejer Bønder nu omstunder. I Norge er en Art Arve-Fæste, kaldet Odels Ret, hvor ældste Søn har Beboelses Ret. Paa Bornholm er een, kaldet Aarsædes Ret, hvorefter yngste Søn har Beboelses Ret, og paa Københavns og Kronborg Amter har een af de danske Konger skænket Bønderne deres Bygninger, hvilke deres Arvinger sælge til den, som vil bo i Gaarden: saa ere og endeel andre nye Indretninger gjorte i de senere Tider paa det Bernstorffske og andre Godser, med et Slags Arve-Fæste eller Ejendoms Ret; men jeg kender ikke nogen af alle disse saa nøje, at jeg deraf kan tage Regler til nærværende Forehavende, og mine Tanker bliver, som jeg før har sagt Dem, kuns ufuldkomne i dette Fag. Ikke desto mindre danner jeg nu her mit Arvefæste-Project, og vedkommende skal vel selv vide at vogte sig for det urigtige deri ved at sammenligne det med deres, som have gjort sig Umage i den Sag og hørt eller læst det, som i de nyere Tider er iværksat, og hvad Virkning samme allerede har gjort.

1.

Bonden skal have Magt skriftlig under sin og 2 Viterligheds Mænds Hænders Underskrift at udnævne, hvem der skal bebo Gaarden efter ham, hvilket da skal læses til Tinge inden han dør, eller i det mindste næste Tingdag, efter at han er død, om han gør det saa sildig, at han ikke oplever nogen Tingdag, og da gælde, ellers ikke.

2.

Det samme gælder og, om han vil afstaa Gaarden i levende Live, uagtet hans Kone endda er levende.

3.

Efterlader Bonden sig Enke, imens han endnu bebor Gaarden, da skal hun have Ret til Beboelse, saa længe hun lever, eller til hun godvillig vil afstaa den, og i Enkestand forbliver. Men faar hun i Sinde at gifte sig, da

skal hendes Fæstemand først tilkøbe sig Beboelses Ret af den, som efter 1ste Articul er berettiget at faa den efter Manden, om han samme ellers kan faa fal.

4.

Dør Hustruen som Enke i Gaarden eller og faar i Sinde at fraflytte den, da har hun, i Fald Manden ingen Efterfølger har ladet tinglyse, Frihed at udnævne Efterfølger, ligesom i 1ste Art. er mældet.

5.

Bliver Hustruen Enke, og Manden ingen Efterfølger har ladet tinglyse, da maa hun gifte sig, og derved bliver hendes nye Mand en lovlig Efterfølger.

6.

Manden saa vel som Konen er ikke til ved Udnævnelsen at være bundne til Slægtskab; men de maa, naar de finde det for godt, udnævne en ganske ubeslægtet, uagtet de have baade Børn og Slægt. Ligesaa maa de nævne saavel Kvindes- som Mands-Person, og naar de nævne Kvindes-Person, da bliver den, som samme tager til Mand, en lovlig Efterfølger.

7.

Dør baade Mand og Kone uden at nævne Efterfølger, da sættes Arvefæstet til Auction, og Beløbet kommer ligesom andet deres Ejendom begges Arvinger til lige Deling, hvilket iagttages, om der end længe før kan være holdt Skifte efter den ene af dem.

8.

Vil den udnævnedede ikke have Gaarden, og ingen Børn eller Stifbørn ere til, som vil have den, da maa Beboelses Retten sættes til Auction til Stervboens og Arvingernes bedste. Men vil ingen købe den, da sættes den til Licitation paa Stervboens Regning. Dette gælder og, om Mand eller Enke siger Gaarden fra sig, og ingen vil have den, da sættes den til Licitation paa de fra-gaaendes Regning.

Hver ny Beboer maa tage Fæste Brev, men fri for Indfæstning; thi den kan lignedes paa den aarlige Landgilde. Brøstfældighed, dette saa ofte misbrugte Krav, skulde falde; thi om og en fradød eller frasingende Bondes

Bo ikke kunde erstatte Licitations Beløbet, naar Bygningen var forfalden, saa blev det, ligesom det nu er, Herskabets Skade. Derimod var det godt, at et Stervbo ej kunde levere en Gaard af, før om St. Hansdag, til hvilken Tid Sæden skulde være forsvarlig lagt, Skatter betalt og Folke-Løn ligesaa, men Landgilde kun til sidste Mortensdag. Ligesaa var det godt, ja maaske saare fornødent, at Gaarden altid skulde leveres af med fornødne Bæster, en Ko til hver Td. Hartkorn og noget mere Vogn- og Plov-Redskab, end den Kongel. Forordning foreskriver, at de ikke skulle immer ved Afleveren blive halvt øde Gaarde, og immer Licitation i Steden for Auction.

Wiffertzholm den 26de Marts 1784.

S. Testrup.

P. S. Landgilden maatte for hver Gaard nu fastsættes efter deres Jords Beskaffenhed, og siden ikke af Herskabet forhøjes, eller af Bonden formindskes. Men derved vil blive fornødent, at den blev sat paa Korn, som altid staar i ens Forhold med Jorddyrkning; thi Penges Værdi forandrer sig, og det, som var en god Landgilde i Penge nu, kunde om 100 Aar være enten for meget eller for lidet.

Randers Marsch.

Randers March, det er Randers Stads Drifters Beskrivelse, Dyders Berømmelse, itzige Ringheds Beklagelse, med Forønskning til Forbedring. Componeret under en velklingende Melodie, kaldet Randers March, som her med 2de Stemmer findis indført. Saa-velsom ogsaa opliust og forklaret udaf af adskiellige gamle og ny Historier. Ved Lauritz Nielsøn Randrop, Sogne-Præst til det Kongelige Hospital udi Randers. Anno 1698.

Ovenstaaende lange og vidtløftige Forklaring er Titlen paa en fornøjelig gammel Bog, som en Kreds af Historievenner i Randers fornylig har udsendt i 2den Udgave. I en lille Fortale til Bogen meddeles det lidet, man ved om Forfatterens Liv: at han var født i Landsbyen Randrup ved Randers, blev Hører ved Randers Latinscole, senere Præst ved Hospitalet, i hvilken Stilling han giftede sig med en Datter af en af sine Formænd, og at han døde som Præst i Gimming, ligeledes ved Randers. Udover disse sparsomme Efterretninger vides intet om ham; Kirkebøger, Skifteprotokoller og Ordinationsprotokoller er bleven undersøgte; men ingen af dem havde noget at meddele om Randrups Liv og Færd.

Vi ved altsaa kun, at han har tilbragt næsten hele sit Liv i eller ved den By, hvis første Historieskriver han blev; og af selve den lille Bog, han har efterladt sig faar vi at se, hvor kær denne By var ham, og hvorledes han følte sig i Taknemmelighedsgæld til den.

»Den gode, gamle By, som mig har længe nærret,
Jeg gjorde iche Ret, om jeg den lod u-æret«.

siger han; og da han efter sin Sædvane maa knytte en forklarende eller motiverende Note til omtrent hver Sætning i Teksten, anfører han ogsaa her et Citat: »Man er høyskyldig, og gemenligen af Naturen høyvillig til at ære sit Fædreneland, sit Føde- og Nære-Sted, og det bør ingen at udtolke nogen til det verste«. I Tillid hertil har han da samlet, hvad han kunde, til Byens Historie, og vi kan sikkert give ham Ret. naar han beskedent siger til Forsvar for sit Værk:

»Om kun hvert Tredvet Aar sligt lidet var anskrefvet,
Som dette, og forvart ved Trykke-Persen blefvet
Om Randers: Mange Ting for Øjne skulde staa,
Som horte er, og nu forgjæfves søgis maa«.

Forfatteren oplevede dog ikke at se sit eget Værk forvaret ved Trykke-Persen. I lang Tid eksisterede det kun i Afskrifter. og først 1769 udkom det i Trykken.

Den Form. Randrup valgte for sit Skrift, er noget ejendommelig: han satte nemlig Topografien paa Vers. Det hele var bestemt til at synges, og Melodien, det gik paa, var »Randers Marsch«. et Musikstykke, der altsaa har eksisteret før 1698. og som formodentlig har været en Slags Nationalsang for Randers. Noderne til denne findes i Bogen, og Yndere af gammel Musik have saaledes her Lejlighed til at stifte Bekendtskab med en lille Melodi fra det 17de Aarhundrede. For Indbyggerne i Randers vil den dog næppe være nogen Overraskelse. »Randers Marsch« er ikke bleven glemt i sit Hjemsted, og mange ville mindes, hvorledes denne Melodi, udsat for Hornorkester, for faa Aar siden jævnlig blev spillet af Regimentsmusikken.

Randrups Tekst til »Randers Marsch« kom nu til at bestaa af 14 Vers, hvert paa 18 Linier, i hvilke han

giver en Udsigt over de vigtigste Begivenheder i Byens Historie og en Skildring af Tilstanden paa hans egen Tid. Poesi i vor Tids Forstand kan man naturligvis ikke forlange af et saadant Arbejde; men Forfatteren har i det mindste forstaaet at rime. De sædvanlige Enderim har ikke været ham nok, og det vrimler derfor med Rim midt inde i Linierne. Naar han f. Eks. taler om Byens Grundlæggelse, hedder det:

»Fast, kast op med en Hast
Om Randers blefve bolde Volde«.

Og Grev Gerts Drab skildrer han i følgende Ord:

»Slap skrap skaldede Knap,
Den maatte for hans Klinge springe«.

Som man ser, lader han det hellere gaa ud over Meningen, end han ofrer noget af sine Rim.

Den Lærdom, Forfatteren ikke har kunnet faa Anvendelse for i den bundne Form, har han henlagt til talrige Anmærkninger, der optage betydelig mere Plads end selve Teksten. Det fremgaar af dem, at han har været vel bevandret i de historiske Forfattere: han anfører Beda, Saxo, Hvitfeldt, Erasmus Lætus, Wedels Kæmpeviser o. fl., ligesom han selvfølgelig kender og citerer sine latinske Klassikere. Han har ogsaa studeret gamle Breve i Randers Raadstuearkiv, og han fortæller, at han har gjort flittige, dog forgæves, Forsøg paa at opspore en gammel Bog fra Vester Velling Præstegaards Arkiv, i hvilken der efter Sigende skulde findes en Beretning om Randers Bys første Befæstning. Men hans historiske Viden er naturligvis konfus og ukritisk som hele hans Samtids.

Foruden at være Historiker var Randrup tillige Sprogmand. Han nævner selv i en Efterskrift »det ny Danske Lexicon, som er i Verk, hvoraf jeg og hafver min Del at laborere paa«, og med disse Ord sigter han tydeligvis

til Moths store, haandskrevne Ordbog, ved hvilken han altsaa har været Medarbejder. I Samklang hermed har han stadig i Anmærkningerne givet Forklaringer over de gammeldags eller provinsielle Ord, som han har brugt i Teksten, og disse Meddelelser have nu egentlig større Værdi end hans historiske Efterretninger. Han forklarer saadanne Udtryk som at kjære sig eller at dagre, »et Ord som bruges alene i Randers«; han udvikler Forskellen mellem at hviste og at kyle, og da han et Sted har brugt Udtrykket: »Ikke har du ligget«, tilføjer han følgende Anmærkning: »Det bør rættis i vort danske Sprog, at de fleeste baade siger og skrifter lagt i Steden for ligget; thi der bør at være Forskjel paa at have lagt noget paa et Sted (posuisse), og self at have ligget paa et Sted (jacuisse)«. Denne fortrinlige Regel overholder han dog ikke selv; thi et andet Sted taler han om «dem, som ligger sig efter Klogskab og Lofværdige Gierninger».

Randrups Noter skylder vi ogsaa vort Kendskab til den ofte citerede Sang:

»Du fede Laksestad, berømte Rigdomskiste,«

der slutter med den pessimistiske Moral:

»I Sæder, Viished, Kunst og Klæder
Vi ligner ej vor' gamle Fæder;
I ingen Dyd vi dennem naar,
Derfor det os des slætter gaar.«

I sin Bog »Minder« har Henrik Pontoppidan forsøgt at tegne et Billede af Lauritz Nielsøn Randrup, medens han sidder i sit Studerekammer og skriver paa »Randers March«. Om Portrættets Lighed kan naturligvis ikke disputeres — vistnok har dog Forfatteren udstyret Randrups Hjem altfor rigt og yppigt for en Hospitalspræst paa Kristian V.s Tid —; men Billedet er i hvert Fald levende og anskueligt.

Endnu skal siges nogle Ord om den foreliggende

Udgave. De fire Udgivere have stillet sig det Formaal at levere et nøjagtigt Optryk af Udgaven fra 1769, og denne Plan have de gennemført saa samvittighedsfuldt, at de endogsaa have ladet alle Trykfejl fra den ældre Udgave blive staaende i den nye (saaledes paa Titelbladet det overflødige »udaf af«, i Tilegnelsen de to Slutningsrim »slat« og »rat« i Stedet for slet og ret o. s. v.). En saadan Pietet overfor en trykt Bog, der ikke er ældre end 1769, er egentlig ilde anvendt, særlig da der findes ældre og bedre Eksemplarer af »Randers March«, som kunde have været lagt til Grund for en ny Udgave. Paa det kgl. Bibliothek haves Bogen i 2 Afskrifter. Den ene findes i et smukt skrevet og i presset Læder indbundet Kvantbind, som foruden »Randers March« indeholder Afskrift af Randers Bys Vilkaar fra 1609. Der findes intet Aarstal eller Navn, som kunde oplyse, hvorfra denne Afskrift stammer. Men Bogen har, inden den kom i den Thottske Samling, hvor den nu findes, tilhørt Bygmesteren Laurits Thura, der døde 1759, og er altsaa ældre end den trykte Udgave. Den anden Afskrift er besørget 1745 af daværende Hospitalspræst Dauw i Randers, og paa Titelbladet har han gjort følgende Bemærkning:

»Ord fra andet med ald Flid saaledes udskrevet efter et Exemplar, som Hr. Tolder Niels Jørgensen i Randers mig laant haver, hvilket efter den forrige Sal. Tolder, Hr. Rasmus Winter, sin Svoger, som døde i Decbr. 1721, ham var til Hænde kommet. Som hermed attesteres. Randers d. 17de Novbr. 1745. Frid. Joh. Valent. Dauw.«

Denne Afskrift stammer altsaa fra en Kilde, som ligger temmelig tæt op ad Forfatterens egen Levetid.

I begge disse Haandskrifter findes ligeledes Melodien til »Randers March«, der med uvæsentlige Afvigelser er den samme, som findes i den trykte Udgave. Vi faa saaledes her en — ikke uforuden — Bekræftelse paa,

at denne Melodi virkelig er den samme som den, Randrup omtaler paa sin Bogs Titelblad.

Foruden denne gamle Randers Marsch har Dauws Haandskrift endnu to andre. Den ene kaldes »Den nyere«, og den adskiller sig ikke væsentlig fra den gamle: den anden betegner han som »End nyere«, og den er et helt selvstændigt Musikstykke, der ikke synes bestemt til at synges og i hvert Fald ikke passer som Melodi til Randrups Tekst. Men den rigtige Randers Marsch findes altsaa i tre afvigende Redaktioner — et Vidnesbyrd om, hvor populær Randrups Vise i sin Tid har været.

Hvorvel vi saaledes kunde have ønsket, at der ved den nye Udgave var taget Hensyn til disse Haandskrifter, fortjener de fire Udgivere dog Paaskønnelse for deres smukke Tanke. Den Interesse, de her har vist for deres Hjemstavns Fortidsminder, er et Eksempel, som fortjener Efterfølgelse.

Chr. Villads Christensen.

Smaastykker.

Stentavlen i Kirkemuren i Hammelev Kirke ved Grenå.

Meddelt af V. A. Secher.

I det nys udkomne Værk: »Grenå Egnens •Kridtstenskirker«, Kbhvn. 1896, som er udgivet af Prof. H. Storck i Forbindelse med Arkitekterne V. Ahlmann og V. Koch, omtales bl. a. Kirken i Hammelev Sogn, Nørfre Dyrsherred, og at der i dennes nordre Væg findes indsat en Stentavle »med en længere, uklar latinsk Indskrift«. Da jeg for 26 År siden opholdt mig i Hammelev, omtaltes allerede den Gang denne Indskrift som meget gådefuld, og det fremhævedes, at mange Præster forgæves havde søgt at tolke den. Jeg skrev den derfor af, og det viste sig da snart, at Læsningen ikke frembyder særlige Vanskeligheder, når man kun kender Reglerne for Abreviaturerne i den latinske Palæografi. Stenhuggeren, som skulde indhugge Inskriptionen, begik nemlig den Fejl ikke at tegne den op på Stenen, før han begyndte Indhugningen. Indskriften er affattet i Heksameter, og hver Verslinje fik til at begynde med 2 Linjer på Stenen. Da på denne Måde 6 Verslinjer var blevet indhugget uden Anvendelse af mere end to Forkortelser, viste det sig, at der ad denne Vej ikke kunde blive Plads på Stenen til Resten, og man greb derfor den Udvej at anvende så stærke Forkortelser, at der nu gik én Verslinje ind i hver Linje på Stenen; kun kunde der ikke blive rigtig Plads til den sidste Linje, hvis sidste 2¹/₂ Ord måtte indhugges på Mellemrummet mellem sidste og næstsidste Linje. Herved fik Indskriftens sidste Del med de mange Forkortelsestegn Udseende som et Stykke af et latinsk Håndskrift fra det 15. Arh. og blev ikke til at tyde af alle og enhver. For at nu ikke den Karakter af »Uklarhed«, som Omtalen i det ovennævnte Værk har givet Indskriften, fremdeles skal

følge denne og derfra gå over i andre Værker, og da Indskriften indeholder et Par ny Data til Hammelev Pastorats Præstehistorie, meddeles den her først på Latin med opløste Forkortelser, dog med de indskudte Bogstaver kursiverede, og derefter i Oversættelse. De **h**ødrette Streger angiver Verslinjernes Deling paa Stenen:

Hunc coetum docuere dei | qvi dogmata qvondam,
 in *domino*·*domini* socer et gener | heicce qviescunt
 mystæ, sinceri veræ | pietatis amantes:
 conjuge cum dulci sobole | et cum divus ovenus:
 christiernus mariâ casta¹⁾ | cum conjuge lectâ,
 christiernus proles et | oveni svavis apollon'.
 corpora, *qvod* cernis, *condit nunc* hocce sepulcrum;
 in coelis animas circum mera gaudia²⁾ sunt.
 annos qvi cupiunt ôbitus post ordinem cernant.
 in Coelî regno est Divo LuX Major oVeno;
 filius huncce patrem *sequitur* christiernus in anno,
 aLter at haVnlæ³⁾ Cis Martin' Delcessit in oris.

Oversættelsen lyder således:

I Herren hvile her de Herrer Svigerfader og Svigersøn, der en Gang som Præster lærte denne Menighed Guds Lærdomme og vare oprigtige Elskere af den sande Fromhed: Den salig Ove med [sin] dyrebare Ægtefælle og med [sit] Afkom: Kristiern med sin udmærkede Ægtefælle den kyske Maria, Kristiern, Oves Søn og elskelige Apollo. Denne Grav, som du ser, skjuler nu Legemerne; ublandede Glæder være i Himlen om Sjælene. De, som ønske [at kende] Dødsårene, ville se [dem] i Rækkefølge. I Himlens Rige findes et større Lys for den salig Ove; Sønnen Kristiern følger denne Fader i Året⁴⁾; men den anden⁵⁾ døde inden Mortensdag⁶⁾ i København ved Kysten.

Personerne, som nævnes i Indskriften, ere: Først Sognepræsten i Hammelev og Enslev Ove Kristensen Nimtofte, som skal være død 1643, og hans Hustru, hvis Navn

1) På Stenen er urigtig indhugget: *costa*.

2) På Stenen er urigtig indhugget: *gadia*.

3) På Stenen er urigtig indhugget: *haVnIa*.

4) Hvorledes Året, hvortil der sigtes, findes, forklares nedenfor.

5) o: den nysnævnte Søn i Modsætning til Faderen, se ndfr.

6) Tydningen af de sidste to Ord skyldes *cand. mag. Nanna Lange*.

ikke kendes. Dernæst hans Svigersøn Kristen Jensen Broch, ligeledes Præst i Hammelev, død 1677, og dennes Hustru Marie Ovesdatter. At Kristen Jensen var Ove Kristensens Svigersøn har man ikke før vidst, om det end var ret sandsynligt, da en Søn af ham, som blev Præst i Grenå, hed Ove Kristensen; ikke heller har man kendt hans Hustrus Navn. Endelig nævnes på Stenen Ove Kristensens Søn Kristen, om hvem det siges, at han døde i Kjøbenhavn og var Faderens Apollo, ved hvilken sidste Betegnelse formodentlig er hentydet til en Livsstilling som Musiker.

Spørgsmålet bliver dernæst: hvorledes man skal udrede den gådefulde Anvisning til at finde de nævnte Personers Dødsår. Lægger man imidlertid Mærke til, at tredjesidste Linje, i hvilken visse Bogstaver er udhuggede større end de øvrige, og som følger lige paa den nævnte Anvisning, påny beskæftiger sig med Ove Kristensen, tør man formode, at den skjuler Hr. Oves Dødsaar. Rigtignok indtage Bogstaverne CIDLXMV en Rækkefølge, som ikke antyder noget Årstal, men når man husker, at Ordene i Versene ellers stå i en Orden, der trods al Logik, er det næppe for dristigt at antage, at også de fremhævede Bogstaver skulle flyttes om, inden det Årstal, som de indeholde, kan skimtes. Læser man nu MDCXLIV, fås Årstallet 1644, men man kan ganske vist også på den Måde få 1646, 1664 og 1666 ud. Da man imidlertid hidtil har haft 1643 som Hr. Oves Dødsår, er vel nok 1644 det År, hvortil Indskriften sigter. — Det andet Dødsår må søges i de fremhævede Bogstaver LVICMD i sidste Linje, og da Verset her omtaler Sønnen Kristen Ovesen, angive Bogstaverne vist allerede af den Grund hans Dødsår, hvad endelig bliver utvivlsomt af Antydningen i den foregående Linje: »i Aret«, som sikkert må suppleres med det i Bogstaverne liggende Årstal, der må læses MDCLIV = 1554 eller måske 1556 suppleret med det i Linjen stående: inden Mortensdag. Når Kristen Ovesen i sidste Linje betegnes som »den anden« (aLter), skønt denne Betegnelse ser noget kunstigt ud, forklares dette dog af, at Forfatteren havde Brug for et Ord med L til Betegnelse af Årstallet, og at dette Bogstav ikke forekommer i Versets andre Ord.

Da Dødsåret for Kristen Jensen Broch († 1677) og Hustru ikke findes på Stenen, er denne formodentlig opsat af dem, og Hr. Kristen er måske Indskriftens Affatter.

Regnskab

over

Det jyske historisk-topografiske Selskabs Indtægter og Udgifter i Aaret 1896.

Indtægt:

Overskud fra forrige Regnskabsaar	Kr.	3.27
Medlemsbidrag	-	1048.00
Subskriberede Eksemplarer af »Samlingerne«	-	37.33
Salg af Selskabets Skrifter	-	1.07
Renter af Indskrivningsbevis	-	7.00
Renter af Sparekassen	-	0.68
		<hr/>
Summa Indtægt	Kr.	1097.35
Forskudt af Kassereren	-	42.65
		<hr/>
		Kr. 1140.00

Udgift:

Forfatterhonorar	Kr.	334.50
Bogtrykarbejde	-	646.94
Kommissionsgebyr og Forsendelsesomkostn.	-	133.36
Bestyrelsesomkostninger:		
Porto og Fragt	Kr.	17.02
Papir	-	5.50
Uddeling af Cirkulærer	-	2.00
		<hr/>
		24.52
Indsat i Sparekassen	-	0.68
		<hr/>
Summa Udgift		1140.00

København d. 15de April 1897.

Chr. Villads Christensen,
Selskabets Kasserer.

Ovenstaaende Regnskab er gennemgaaet og derved intet at bemærke.

Aalborg d. 18de April 1897.

J. J. Strøyberg, Apotheker.

Foranstaaende Regnskab approberes.

Aalborg d. 19de April 1897.

L. K. Kier.

Minder fra Okkupationen i Veile 1864.

Af Justitsraad H. E. Friis.

II. Wrangel.

Da der ikke var nogen Udsigt til, at man snart kunde blive helt befriet for fjendtlig Indkvartering, var det et yderligere Tryk, da vi fik at vide, at Feltmarskal Gablenz vilde drage videre Nord paa, og at Byen i hans Sted vilde faa den Ære at huse Preusseren Feltmarskal Wrangel, hvem Jyderne godt kendte fra 1848. Nu var jo bemeldte Feltmarskal bleven 80 Aar, men der forlød ikke noget om, at han var bleven blidere og mere medgørlig siden den Tid.

Jeg blev ingenlunde let om Sinde, da jeg fik at vide, at min Gaard var udset til Kvarter for ovennævnte høje, men noget vanskelige Herre.

Feltmarskal Gablenz var brudt op tidlig i Morgenstunden en Dag i April og draget til Horsens. Hans ældre og mest betroede Tjener, — »Jægeren«, som vi i daglig Tale kaldte ham, — var bleven nogle Timer tilbage for at ordne og pakke Feltmarskallens Tøj og faa det paa Bagagevognen, som holdt i Gaarden. Jægeren vilde nu ind for at sige mig Farvel, da der samtidig kom en fin preussisk Stabsofficér, der som Fourer skulde tilmelde mig, at Generalfeltmarskal Wrangel vilde komme i Kvarter hos mig omtrent Kl. 4 Eftm., og at jeg skulde

være belavet paa en 3 à 4 Retter Mad, f. Ex. Suppe, Fisk, Steg og Dessert. Aldrig saa snart havde han udtalt dette, før Gablenz' Jæger traadte frem og bad ham om Undskyldning for, at han blandede sig i Samtalen; men han vilde kun tillade sig at gøre den preussiske Stabsofficer bekendt med, at Hans Excell. Feltmarskalløjtnant, Baron von Gablenz slet ikke havde faaet andet end Morgenkaffen her i Huset, og at saavel han som hans Officerer havde holdt Taffel paa Hotel Brandt lige overfor, hvor Køkkenet var godt. Fruen her i Huset er desuden svag, tilføjede han, saa man ikke godt kan paa-byrde hende Ulejlighed dermed, da det kan faas derovre. Jeg var nær falden denne Gablenz' betroede Mand om Halsen, saa glad blev jeg ved, at han, som en deus ex machina, saa uopfordret kom og friede mig ud af den pinlige Udsigt til at skulle brase op for Fader Wrangel. Skønt jeg tydelig kunde se, at det ærgrede den preussiske Officer, at denne østerrigske Tjener turde blande sig ukaldet i vor Samtale, saa betvang han sig dog og tog sin Tegnebog frem for at optegne Navnet paa det Hotel, der havde sørget for Gablenz' Forplejning. »Jægeren«, det brave Menneske, traadte brat af, og jeg saa ham aldrig senere; thi skønt jeg hellere havde fulgt ham til Vogns, maatte jeg dog følge op paa første Sal med Stabsofficeren for at vise ham den Wrangel tiltænkte Lejlighed. Han besaa det Værelse, Gablenz havde haft til Soveværelse, men foretrak et andet i den modsatte Ende af Huset, skønt det vendte mod Nord, og beordrede dernæst, hvorledes Sengen skulde være redt, saavidt jeg husker, med Madratsen ovenpaa, thi Feltmarskallen var jo haardfør.

Omsider gik den preussiske Officer, idet han sagde, at han muligvis kom igen for at give mig nærmere Besked; men da han udeblev, sluttede jeg mig til, at

Tordenevret med Hensyn til Middagsmaden var trukken over, og glad var jeg, min Hustru og vort Køkkenpersonale. Det var heldigt for mig, at jeg ikke skulde have Middagsmad parat til Wrangel; thi han var bleven forhindret i at komme til Veile om Eftermiddagen, som det var meldt. Først henimod Kl. 11 om Aftenen kom han med en stor Stab ridende ind i min Gaard, hvor der alt var flere Officerer af alle Grader samlede. Da jeg af Uroen iblandt dem mærkede, at den frygtede Gæst kom, gik jeg ud paa min Gaardtrappe for med Hatten i Haanden at tage imod ham. Gaardspladsen havde jeg oplyst saa godt som muligt, for at ikke de beredne Officerer skulde generes af et Træ, omgivet af et Rækværk, som stod midt i Gaarden, og i Vinduet udfor Gaardtrappen var anbragt en Astrallampe, som kastede sit klare Lys ud over det Sted, hvor den gamle Krigsmand antoges at ville staa af Hesten. Straks efter at Wrangel var steget af, kom der en Uhlan sprængende med et Telegram, hvis Indhold den gamle Feltmarskal gjorde sig bekendt med, forinden han gik op ad Trappen til Lejligheden; dernæst beordrede han sin Stabschef til højt at oplæse Telegrammet for at delagtiggøre de forsamlede Officerer i dets Indhold. Da ingen lagde Mærke til mig, og jeg var bange for at vække Mistanke om at ville aflure Telegrammets Indhold, trak jeg mig skyndsomt tilbage, og da jeg var træt og søvrig ovenpaa Dagens Besvær, gik jeg i min Seng; thi jeg mente som saa, Feltmarskallen fandt nok op i sit Kvarter uden mig, da Stabsofficeren, jeg havde vist omkring deri om Formiddagen, var til Stede. Næste Morgen var jeg tidlig oppe og var ikke fri for at have en ond Samvittighed over, at jeg ikke Aftenen forud havde faaet Lejlighed til at blive præsenteret for den frygtede Gæst. Imidlertid var det nu for sent at fortryde; derimod maatte jeg se

snarest muligt at faa Audiens. Da Feltmarskal Wrangels Tjener kom i mit Køkken for at faa Morgenkaffen til sin Herre, bad jeg ham at forhøre, hvornaar jeg maatte gøre Hans Excellence min Opvartning; Tjeneren kom tilbage lidt efter og sagde til mig, at jeg kunde træde an om en halv Time. Da den Tid var omme, gik jeg op og bankede paa min egen Dør, og et snærende: Herein! bød mig indenfor. Den ikke høje Mand med den stramme Holdning, med det hvide Haar og Skæg, de barske Ansigtstræk og stikkende, ingenlunde godlidende Øjne stod henne ved Vinduet, men vendte sig straks om og kom henimod mig, der stod indenfor Døren. Efter et kort Godmorgen spurgte han mig, om jeg var Ejer af Gaarden, og da jeg bejaede det, spurgte han mig, hvor jeg var henne igaar Aftes, da han kom. Jeg svarede ham, at jeg stod paa Trappen, da Feltmarskallen steg af Hesten, men at jeg tillod mig at gaa bort for ikke at høre Indholdet af det Telegram, som blev oplæst ude i Gaarden, da Telegrammet kunde indeholde noget, som jeg ikke maatte vide. Ved denne Forklaring paa min Udeblivelse klaredes de strenge Træk op, og han sagde: »Det var ret gjort af Dig, min Søn! Telegrammet var jo ikke til Dig; det var korrekt.« Han udspurgte mig dernæst om min Alder og om mine Forhold; han sagde til mig, at jeg og min Familie skulde føle os ganske tryk, og jeg skulde betragte ham, som om han var min Fader, og naar jeg havde et Ønske, da blot komme til ham. Det var jo store Ord; jeg saa maaske noget forundret paa ham, thi han fortsatte: »Har Du noget Ønske i dette Øjeblik, saa kom frem med det.« Jeg tog ham paa Ordet og bad ham om, at et tysk Feltapotek maatte blive oprettet her, saalænge de fremmede Tropper vare her. Da Feltmarskallen spurgte, af hvad Grund, og om det behøvedes, svarede jeg ham, at de tyske

Militærlæger kunde maaske tvivle om, at jeg gjorde mig saamegen Umage med Tilvirkningen af Medicin til de fremmede Soldater paa Lazaretet, som til mit Lands egne Børn, hvorved der kunde opstaa Misforstaaelser som i 1848 etc. Wrangel fandt nu, at der kunde være noget i den Tale, og lovede, at i næste Uge skulde mit Ønske blive opfyldt. Imidlertid troede jeg, at det kun var et tomt Løfte; men en halv Snes Dage efter kom der virkelig baade Feltapoteker og Feltapotek, som jeg, da jeg var Rekvirenten, maatte afgive Plads til, med forsvarlig Laas og Lukke til alle Sider; dog kunde to Smaaværelser rumme den hele Butik. Den første Feltapoteker, jeg fik, var en Stokpreusser, skønt han var født i Provinsen Posen, som ellers er polsk. Ved Tiltrædelsen holdt han en Formaningstale til mig om, at jeg skulde være ham lydige og undergivne, samt i Fald hans Varer slap op, da forsyne ham af mit Forraad. Jeg gjorde ham bekendt med, at jeg selv havde ønsket hans Nærværelse, og antog derfor, at vi nok skulde komme godt ud af det sammen, især naar alle Ordre til mine Folk, Tjenesten vedkommende, maatte gaa igennem mig. Denne preussiske Feltapoteker var en løjerlig stiv Fisk; han passede nøje paa mine og mit Personales Bevægelser, som om han troede, at vi kunde føle os fristede til at forgifte Medicinen, der udleveredes til de syge fjendtlige Soldater. Jeg talte ikke til ham mere end højst nødvendigt, men lod ham leve i sin indbildte Overhøjhed og deraf følgende Ensomhed, saa han »langweiligte sich furchtbar«. Jeg havde dog den Nytte af Fyren, at da Kommunalbestyrelsen i Veile kort efter nægtede at udrede en Kontribution af 50,000 Rigsdaler, som Wrangel paalagde Veile By, og der i nogle Dage var stærk Tale om, at han ved Hjælp af sine Soldater vilde indkassere den forlangte Sum, hjalp

Feltapotekeren mig imod sin Viden og Vilje at skjule mine Penge.

Da der nemlig i de krigerske Tider ikke var nogen Postgang for den civile Befolkning, og jeg desaarsag ikke kunde afsende Penge til mine Kreditorer i Kjøbenhavn og Hamburg, havde jeg efterhaanden ikke saa faa Penge ophobet i min Kasse. Da de fjendtlige Officerer fik deres Gage udbetalt i større preussiske Reichsthalersedler, kunde jeg altid faa tysk Sølv mønt omsat dermed, saa en stor Sum Papirspenge kunde gemmes paa en lille Plads. Da jeg saaledes havde hele min kontante Beholdning indsluttet i en lille Pakke store preussiske Reichsthalersedler, anbragte jeg ved Nattetid denne i Bagklædningen i en af Skufferne i den Receptur, hvor den preussiske Feltapoteker havde sin daglige Plads; thi der formenter jeg, at de preussiske Soldater vistnok sidst vilde lede ved en eventuel Husundersøgelse. Imidlertid kunde jeg og mange andre af Veile Borgere have sparet vor Betyrning; thi Wrangel valgte en anden Maade at søge sig Vederlag paa hos Veile By, som senere hen vil blive berørt.

For at komme tilbage til den gamle Feltmarskal Wrangel maa jeg fortælle nogle af mine personlige Oplevelser med denne 80aarige gamle Hærfører, som vel nærmest var sendt herop til Danmark for at glæde og ære ham; thi at han var langt udover den Alder, hvor han kunde gøre effektiv Nytte, var temmelig indlysende, og det var let hos ham at se de Mangler, der pleje at ledsage Oldingealderen. Der var en himmelvid Forskel paa de Følelser, man nærrede over for ham, og dem, man nærrede overfor hans 30 Aar yngre Kollega, den østerrigske Feltmarskal Gablenz.

En Ting kom man snart paa det rene med overfor

den gamle Wrangel, nemlig at man skulde være bange for ham, naar han blev vred eller blev stødt for Hovedet; thi saa kunde han fare op, og hans Hævn var ikke langt borte. Han kunde dog ogsaa gemme paa den, selv om han ikke sagde noget i Øjeblikket. Han vilde gerne være populær, anses for det menige Folks faderlige Ven og svare til sit gængse Navn i Berlin: Vater Wrangel. Derimod brød han sig ikke en Snus om civile Myndigheder, Kommunalbestyrelser etc. Han satte megen Pris paa at hilse paa kvindelig Ungdom og forsmaaede ikke et Nik af en gammel Kone. Saavidt jeg kunde forstaa, troede han paa, at alle fattige i Jylland stode i varm Taknemlighedsgæld til ham, fordi han, før han i April 1864 kom herop, i Flensborg havde udstedt en Dagsbefaling, i Følge hvilken enhver fattig i Jylland skulde have det fornødne Ildebrændsel for et helt Aar fra de kongelige danske Skove.

Min anden Visit hos Fader Wrangel fandt Sted en Morgenstund, et Par Dage efter at han var kommen i Kvarter — han var nemlig Morgenmand. Han var »velopstaaet« den Dag og var meget fidél; han bød mig at sidde ned, han havde god Tid, og vi skulde tale sammen. Da jeg spurgte om, hvorledes Feltmarskallen havde sovet, og om Sengen var tilpas, svarede han: »Udmærket! jeg har sovet ligesaa godt her, som i Berlin. — Og,« føjede han til, »det har jeg allerede skrevet hjem til Berlin igaar.« Han ytrede fremdeles, at han var tilfreds med Morgenkaffen og Brødet dertil, men især fandt han Smørret udmærket. »Hvor faar Du dit Smør fra?« udbrød han pludselig. Jeg, som ikke turde angive nogen bestemt Herregaard, da jeg frygtede for, at han vilde sende Bud derud og rekvirere Smør paa Kongen af Danmarks Regning, søgte derfor at holde igen paa nogen bestemt Adresse. Da han fremdeles spurgte: »Hvilken af disse

Herregaardes Smør synes Du nu bedst om?» svarede jeg, at det var Smørret fra Hvolgaard; thi der fandtes et holstensk Mejeri, da det var en Holstener, der ejede Gaarden. Jeg tænkte som saa: en født Holstener skaaner han nok; og jeg tror ogsaa, at det slog til; — thi da Wrangel senere hen okkuperede mit Køkken, og hans Kok lavede Maden, mærkede jeg ikke noget til, at Herregaarden Hvolgaard var udset til at være Eneleverandør af Smør til dette Marskalstaffel.

En Dag, jeg havde den Ære at blive modtagen i Visit hos Wrangel, kom jeg af Vanvare og Ubetæksomhed til at paaføre en Del Mennesker en ikke saa lille Ulejlighed. Da Wrangel nemlig nylig var kommen hjem fra en Ridetur, spurgte jeg Excellencen, om han ikke fandt Omegnen smuk, hvilket han bejaede og spurgte mig derefter, hvad den Aa, der kom ind i Byen Nord fra, hed. Da jeg sagde ham, at det var Grejs Aa, spurgte han, om der fandtes Foreller i den, hvilket jeg nok troede, da jeg af og til havde set disse staa stille i Strømmen oppe ved Grejs Mølle. Saa talte vi ikke videre om det, og jeg gik kort efter bort. Dagen efter red Wrangel sporenstregs ud til Grejs Mølle, lod Ejeren kalde og meddelte ham, at til næste Dag havde han at levere en Ret Foreller til Marskalstafflet; hvis ikke, skulde Grejs Mølle faa en Indkvartering af en større Deling Kavalleri. Da denne Befaling var givet, red Wrangel hjem og overlod til Ejeren af Grejs Mølle, Hr. Koch, og hans Folk at se at faa fat paa den ønskede Fiskeret. Da saa meget stod paa Spil, om denne udeblev, var der jo ikke andet for end hurtigst muligt at komme paa Forellefangst. Med Vod, Næt og Stager begyndte en større civil Styrke fra Grejs Mølle at gennemrode Aaen, og da Udbyttet endnu var ringe, da Mørket faldt paa, maatte den besværlige Fiskefangst fortsættes ved Lygteskin. Omsider blev der

indfanget saa meget, som der kunde anses tilstrækkeligt at byde Hans Excellence. Næste Dag blev Kurven med Fisk bragt til Veile af Fabrikant Kochs Svoger, Snedker Olsen, som boede i Grejs. Det var den rette Mand at sende ind med Fisken; thi Olsen havde, foruden at være en frejdig og uforknytt Natur, den Fordel, at han var det tyske Sprog mægtig, da han i sin Ungdom havde rejst paa sin Profession i Tyskland. Bemeldte Olsen kom til mig og spurgte, om jeg troede, jeg kunde skaffe ham Audiens hos General Wrangel, da han dog nok vilde tale et Alvorsord med Manden med Hensyn til yderligere Fiskefangst; thi det blev der nu ikke noget af. Vi henvendte os til Wrangels Jæger om Audiens, og Manden med Forellerne fik straks Foretræde; og som det ofte var hændet før, gik det ogsaa nu: en frimodig Tale overfor Wrangel huede denne helt godt, og han blev ganske medgørlig, saa han og Snedker Olsen skiltes med Tegn paa gensidig Højagtelse, og Grejs Mølle slap for yderligere at levere Fisk til det Wrangelske Taffel.

Jeg meldte mig med passende Mellemlum til Audiens hos den høje Herre og maatte da altid, paa gentagen Opfordring, tage Plads. Da Wrangel havde oplevet meget, havde deltaget i Krigene imod Napoleon i Aarhundredets Begyndelse og ikke var ordknap, gik Underholdningen i de Sager altid meget let, naar først den Gamle kom paa Gled. Jeg søgte imidlertid altid, ved passende Ophold, at komme bort saa snart som muligt, dels for ikke at trætte, og dels for at alt Samtalestof ikke skulde slippe op, saa der skulde blive Mangel senere. Han indbød mig altid til at komme igen, og da han den første Dag havde udtalt, at han vilde være mig i Faders Sted, saa maatte jeg jo vise, at jeg ikke var bange for at komme ind i Løvens Hule, skønt det var med noget blandede Følelser, jeg gjorde disse Visitter;

men jeg havde den bestemte Opfattelse, at gik jeg ikke frivillig til ham, saa skulde han nok have fundet paa at sende Bud efter mig for at meddele mig en eller anden Drilagtighed, han havde hittet paa; thi rigtig god i Hjertebunden tror jeg ikke, at han var.

En Dag spurgte Wrangel mig, om jeg kendte Randers Handsker; jeg fortalte ham da, at disse vare kendte hele Landet over og kunde faas i enhver Manufakturhandel. Han sagde saa, at han vilde købe nogle Par, som skulde sendes til Berlin, og bad mig om at besørge et Udvalg deraf, for at han kunde udtage sig nogle. Jeg sprang straks over til min Genbo Manufakturhandleren og sagde til ham, at nu var hans Time kommen til at gøre sine Hoser grønne hos den gamle Wrangel; thi denne vilde se paa Randers Handsker og købe nogle Par pr. kontant. Han ræddedes imidlertid for at komme til at staa Ansigt til Ansigt overfor denne bistre Mand. Jeg foreholdt ham, at der var ikke noget at være bange for, Vater Wrangel var ikke saa slem som hans Rygte, naar man bare gik frejdigt løs paa ham. Hvormeget jeg end overtalte Manden til endelig at følge med mig og præsentere sine Handsker, turde han dog ikke, men henvendte sig til sin Kommis og spurgte denne, om han havde Mod til at gaa over med Handskerne. Denne var straks villig dertil og gik med mig. Da vi kom indenfor Døren til Hs. Excellence, begyndte denne straks at se paa Varerne, udtog en 2—3 Par og betalte den gængse Pris derfor. Jeg havde ikke præsenteret den unge Mand, i Følelsen af, at Parterne vel vare lige glade, eller vel nærmest at Wrangel ikke vilde synes om, at det ikke var Ejeren af Butikken, der personlig kom. Da Handskerne vare købte og betalte, sagde Wrangel imidlertid til den unge Kommis: »Er det Deres Handsker? Er De Indehaver af Forretningen?» — Da den unge

Mand svarede nej, sagde Wrangel: »Hvor er Deres Principal henne, er han ikke hjemme?« — hvortil Kommissen svarede, at han havde andre Forretninger i Øjeblikket, saa han var forhindret i at komme. Jeg kunde godt se, at der trak en Sky op; imidlertid sagde Feltmarskallen ikke andet end »ja saa« eller »se! se!« Vor Audiens var snart forbi, men Tordenskyen hang fra nu af over denne Mannfaktorhandlers Hoved, og da Wrangel noget senere lod 6 af Byens Manufakturbutikker udplyndre og deres Indhold bortkøre sydpaa, var min Genbos Varelager deriblandt; og der blev sagt, at Wrangel havde denne Butik øverst paa sin Proskriptionsliste. Man mente, at havde Manden selv bragt sine Randers Handsker over og personlig var kommen i Berøring med den vanskelige Kriger, saa var muligvis hans Butik bleven skaanet den Dag, ligesom flere andre. I Maj Maaned bleve alle disse Manufakturvarer tagne og førte bort, men midt i August bleve de dog atter givne fri i Flensborg og førte tilbage til Veile, hvor de udleveredes til Ejermændene.

En Formiddag sendte Wrangel Bud efter mig, og jeg brød naturligvis mit Hoved med, hvad han nu kunde have paa Samvittigheden. Da jeg kom op til ham, og han havde talt lidt om andre Ting, sagde han: »Du er jo gift, ikke sandt? kan din Kone sy?« — Jeg fortalte ham da, at hun var godt oplært i saa Henseende, hvad ogsaa var heldigt, da hun havde 4 Børn at sy om. Han tilføjede, at han spurgte derom, fordi han havde et sardinsk Ordensbaand, der skulde syes noget paa, og det Arbejde ønskede han ikke, at en slet og ret Tjenestepige skulde besørge. Han føjede dernæst til, at i Eftermiddag imellem 3 og 4 var han hjemme, om jeg saa vilde følge min Hustru over, saa vilde han selv instruere hende om, hvor Syningen skulde anbringes. Ved den

fastsatte Tid gik vi altsaa over til ham; skønt min Hustru nødigt vilde med paa den Tur, var der jo ikke andet at gøre end at indfinde sig. Excellencen var meget aimabel paa sin Vis, spurgte til hendes og Børnenes Befindende, kaldte hende Datter og sagde Du til hende, fortalte hende, hvorfor han havde bedt hende at følges med mig over til ham, samt spurgte hende, om hun gerne vilde sy for ham; da hun sagde: »ikke gerne«, vedblev han: »ja men Du gør det dog!« hvortil hun svarede: »ja, naar hun blot kunde.« Nu hentede han det omtalte sardinske Ordensbaand, som aldeles i Farve og Snit lignede det, der bruges herhjemme til Kommandørkorset af Dannebrog af 2den Grad. Min Hustru fik saa Ordensbaandet med sig, og dermed var Audien- sen forbi. Det var et Øjeblikks Sag at kaste den Sløjfe sammen, der var løben op. For ikke at have dette fremmede Klenodie imellem Hænder længere end højst nødvendigt, gik jeg straks over med det til Wrangels Jæger, der paa den Tid var i sin Herres Soveværelse. udenfor hvilket der var posteret 2 Skildvagter af et preussisk Garderegiment. Jeg bankede paa Døren, og da Jægeren kom frem, gav jeg ham Ordensbaandet, hvor- paa der var bleven syet. Da jeg havde lukket Døren for atter at fjerne mig, sagde den ene af de derved posterede Soldater til den anden: »Was! das war ein dänisches Band!« hvortil den anden Soldat svarede: »Ja! er ist ja auch selbst ein Däne.« Hertil maa bemærkes, at blandt de preussiske menige var det en udbredt Tro, at Wrangel ikke alene havde en Søn i den danske Armé, men ogsaa selv husede danske Sympatier. Hvorfra slige vanvittige Formodninger skrev sig, ved jeg ikke at melde noget om.

Et Par Dage senere sendte »der alte« Bud med mig til min Hustru, at vore to ældste Sønner skulde komme

over at besøge ham, og Klokkeslettet, da de kunde komme, blev bestemt. Vi vare ingenlunde glade ved den Artighed, men det kunde jo ikke hjælpe. Drengene, som vare 6 og 5 Aar, bleve altsaa udrustede i deres Søndagstøj og instruerede paa bedste Maade, for at der ikke skulde overgaa os nogen Skam, og jeg gik derpaa over med dem og bankede paa Stormagtens Dør. Vi hørte det snærende »Herein!« indenfor og traadte saa ind; Drengene bukkede og rakte Poterne frem, da »der alte Vater« kom gaaende henimod dem og bød venligt Goddag. Jeg blev staaende ved Døren med dem, da jeg nødvendig vilde have dem placerede, idet jeg var bange for, at Præsentationen skulde trække længere ud end højst nødvendigt; thi jeg var ikke sikret imod, at Børnene i deres Enfold skulde sætte mig som Tolk og Fader i Forlegenhed ved at fortælle Wrangel, med hvormegen Glæde deres Forældre imødesaa hans Afrejse. Alt gik imidlertid godt. Da jeg bød Drengene at bukke pænt til Afsked, bad den gamle Feltmarskal mig at vente et Øjeblik; derpaa gik han ind i Sideværelset og kom lidt efter tilbage, og med stor Nedladdenhed stak han hver af Drengene to Krakmandler i Haanden. Det var nu at byde Bagerbørn Hvedebrød! Drengene, som i deres stille Sind havde ventet et finere Traktement, saa meget spørgende paa Krakmandlerne, paa den gamle General og paa mig, dog heldigvis uden at sige noget. For at forhindre videre Udbrud sagde jeg til Drengene: »Sig nu Generalen Tak, ræk Haanden ud, og saa afsted, idet I bukker!« Vi vare knap komne udenfor, og Døren lukket efter os, før den ældste Dreng siger til den yngre: »Synes Du ikke, det var en rigtig Fedtegeneral!« Jeg var glad over, at der ingen var i Værelset, vi gik igennem, der hørte det og kunde rapportere det videre. Den tredje ældste af mine Drengbørn, en Purk paa 4 Aar,

som ikke havde været med paa denne Ekspedition, gav Wrangel Dagen efter, da han mødte ham paa Trappen, en Kobbertoskilling, og de ældre Brødre fandt snart ud af, at det var et heldigere Lykkestræk end at faa det Par Krakmandler, de havde faaet Dagen forud. Uagtet Wrangel var bekendt for at være meget paaholdende, troede han det ingenlunde om sig selv, da han gav mangan en rød Kobberskilling bort til Børn og Almuesfolk for at opnaa den Popularitet, han satte saa høj Pris paa.

En Dag sendte Wrangel Bud til Byens Sognepræst, Pastor Wittrup, at han ønskede at se Veile Kirke, og angav et Klokkeslet, da han vilde komme. Pastoren indfandt sig i god Tid; lidt efter kom Wrangel og udtalte for ham, at han ønskede at holde sin Andagt i Kirken; senere hen udsurgte han Præsten om Byens fattige og disses Vilkaar, dernæst om Præstens Embede samt om Præstegerningen. Tilsidst spurgte saa Wrangel Præsten, om han indesluttede ham og den fjendtlige Armé i sine Forbønner; da Pastoren bejaede det, spurgte Wrangel om, hvorledes en saadan Forbøn lød, hvortil Pastoren svarede: »Forlad os vor Skyld, som vi og forlade vore Skyldnere.« — »Ja saamænd, De kan have Ret!« ytrede Wrangel, som vistnok havde ventet en behageligere Forklaring. Straks efter sagde han kort Farvel og gik.

Vel mest for at blive i Øvelsen var den gamle Marskal og Kavallerichef Wrangel daglig til Hest og foretog Rideture i Veiles nærmeste Omegn. For at sikre sin Hest mod at snuble paa den glatte Stenbro, befalede han, saasart han kom til Veile, at Byens Hovedgader skulde paakøres et tykt Lag Grus, som vedligeholdtes hele Tiden, medens han var i Byen. Var der paa Wrangels Rideture noget ved de stedlige Forhold, han ikke vidste Besked med og vilde have Oplysning om, lod han mig stundom kalde, naar han kom hjem, og jeg maatte

da gøre Rede derfor, saavidt jeg kunde. Han havde saaledes en Dag set en lille Dampbaad, der var trukken paa Land paa Havnepladsen, og som bar Navnet »Orla Lehmann«. Wrangel fandt den Sag meget betænkelig; han kunde slet ikke forstaa, hvor noget fornuftigt Menneske kunde kalde noget op efter Orla Lehmann, thi det var jo en Demagog, dertil en slem Demagog. Han udviklede nu i et længere Foredrag det farlige ved Demagogiet, og det kunde vi takke for, at vi nu sad i det, i Danmark, som vi gjorde. Jeg fik derpaa et Ud- drag af det meget, han havde udrettet mod det Uvæsen i Berlin i 1848 o. s. v. Jeg havde i Begyndelsen af Foredraget sagt ham, at Orla Lehmann i mange Aar havde været vor Amtmand her i Veile, samt at han var yndet af Befolkningen; det fandt Wrangel nu ejheller utænkeligt, men Orla Lehmann var dog ikke kongetro, hvorpaa det alene kom an, og som sagt en Demagog af den farligste Slags. — Det undrede mig derfor meget senere at erfare, at Wrangel vilde ud at probere en Sejlads med samme Dampbaad, hvis Navn var ham en saa slem Torn i Øjet.

Dampbaaden »Orla Lehmann«, som var en usselig lille Skude, havde fra Vintertid af været trukken paa Land, da Wrangel fik Øje paa den. Kedlen var utæt, og den og de øvrige Maskindele var bragt hen paa Byens Jernstøberi for at efterses. Alt dette maatte nu skyndsomst bringes i Orden, da Wrangel var faldet paa at ville gøre Sejlture med Baaden. Et Par Veile Borgere, Blikkenslager Glud og Skomager Christensen, vare blevne udpegede som de, der mest havde sejlet og haft at gøre med Dampbaaden; de bleve under Ledsagelse af et Par preussiske Soldater med opplantet Bajonet førte op til Wrangel for at eksamineres med Hensyn til Baadens Historie, Brugbarhed og Sejleevne. Blikkenslager Glud,

som var Ordfører, gjorde en hel Del Ophævelser, da han var ked af det hele Projekt; men ligemeget, Wrangel vilde nu ud at sejle, »nur spazieren fahren« udtrykte han sig; og fornøden dansk Besætning skulde der være med til Baa-dens Betjening. Saavel Blikkenslager Glud som den anden Borger truedes paa Livet, i Fald de eller deres Folk gjorde sig skyldig i Underfundighed eller nogen For-sømmelighed. Havnefoged Barz, der var opfostret i den danske Marine, og i sin Tid havde været med afdøde Kong Frederik den Syvende som Prins paa et Togt til Madeira, skulde ogsaa med, da han forstod baade at pejle og lodde og var kendt med Dybdeforholdene i Veile Fjord. Ogsaa han skulde være de samme strenge Love underkastede, med Hensyn til sit Livs Varighed, som ovennævnte Haandværksmestre, i Fald der stødte noget til under Sejladsen, hvilke Trusler dog ingen af dem optog synderlig alvorligt. Men Glud mente, at skulde der overhovedet tænkes paa at sejle, maatte ogsaa Dampbaadens tidligere Fører, Jens Bertelsen, absolut være med, da han kendte baade Maskinen og Dampbaaden bedre end nogen anden; men der var det »aber dabej«, at han for Øjeblikket sad som tysk Fange i Arrest i Kolding. Samme Bertelsen havde nemlig en Dag fra en høj Bakke ved Vindingland set paa en Kamp mellem en dansk og en tysk Patrouille; som han stod deroppe og fulgte Slagets Gang, saa han sig pludselig omringet af Tyskere, der paastod, at han havde signali-seret til de Danske, og trods al Protest blev han ført til Kolding og sat i Arrest. Saasnart Wrangel hørte, at denne for Sejladsen saa uundværlige Mand ikke var længere borte end i Kolding, blev der straks sendt en Stafet afsted, og endnu samme Aften rullede Hr. Ber-telsen i en Ægtvogn ind i Veile, hvor han dog for en Sikkerheds Skyld blev anbragt om Natten i Arresten.

Næste Morgen blev han taget ud, og under Bevogtning af 2 Soldater med opplantet Bajonet ført ud til Blikkenslager Glud for at konferere med denne om de foreliggende maritime Anliggender. Skønt Dampbaadens Kedel ikke var tungere, end at 4 Mand let kunde bære den, blev der stillet en Blokvogn med 4 Heste for samt 8 Artillerister til Disposition, for at Arbejdet skulde gaa des lettere fra Haanden; men hver Aften, og naar der ellers var Arbejdsstandsning, maatte Bertelsen tilbage til Arresten igen. Efter nogle Dages Arbejde var Skuden klar til at stikke i Søen. Da saameget afgang af en heldig Sejlads, vilde Glud og Bertelsen have en Prøvetur med indfødte Borgere, forinden den officielle Aflevering af Dampbaaden fandt Sted. Maskinen var nylig bleven kittet og sammenføjet, saa der var endnu en Del Utætheder, og da Værket blev sat i Gang, pustede Dampkedlen Masser af kogende Vand op gennem Skorstenen. Ved fornøden Efterskruning af alle Pakningerne var alt dog omsider bragt saavidt i Orden, at Dampbaaden kunde melde sig til Wrangels Brug. Allerede den følgende Dags Formiddag gik Wrangel med flere Officerer ombord. Men Sejlturen blev ikke lang; thi det kulede noget, og da Wrangel var kommen ud for Munkebjerg, sagde han: »es wird doch so unruhig,« og der blev derfor givet Ordre til at styre ind til Byen igen. Turen forløb ellers uden Uheld. Om Eftermiddagen kom imidlertid en Del Stabsofficerer, hvoriblandt den senere Feltmarskal Moltke, samt en Feldwebel med 8 Mand, med skarpladte Geværer, og ud i Fjorden gik det nu paany. Da Selskabet kom til Munkebjerg, laa der en Flok Vildgæs, og Feldwebelen fik da Lyst til at give Ild paa dem, og fik Lov til at fyre to Skud, men uden Resultat, da det ikke er saa lige en Sag at træffe Gæs med Riffelkugle. Da Dampbaaden »Orla Lehmann« kom ud til

Brejning Land, sagde Glud, der var ked af Sejladsen, at nu havde han ikke mere Kul, end at de lige kunde naa hjem, saa de maatte vende; men da Feldwebelen saa en Flok Gæs ligge inde i Bugten ved Brejninge, bad han om Tilladelse til at maatte prøve at skyde endnu engang; der styredes saa hen imod Gæssene, og han plaffede atter løs, men ingen af Gæssene blev paa Pladsen.

Den østerrigske Strandvagt blev imidlertid allarmet, da den hørte Skud og saa en Dampbaad styre ind i Veile Fjord; den antog, at Baaden kom fra Fyen, og fyrede derfor paa den. Da Blikkenslager Glud, som var en lun Broder, hørte Knaldene og saa Kuglerne spille en 100 Alen fra Baaden, opfordrede han Feldwebelen til at besvare Skydningen; men det gik dog ikke, thi Feldwebelen udbrød: »Donnerwetter! dass sind ja unsre Freunde«! Saa hejstes der en Serviet som Fredsflag, medens Baaden samtidig vendte og uden yderligere Modgang slap ind i Veile Havnebassin. De to gæve Haandværksmestre Glud og Christensen bleve derpaa hjempermitterede som »entlassen und frei«, og oplevede Gensynets Glæde i deres respektive Familiers Skød. Da Wrangel vistnok ikke var tilfreds med Udbyttet af Sejladsen med »Orla Lehmann«, som var bleven saa ubehagelig afkortet, paa Grund af den tiltagende Blæst, saa overtænkte han vel ved sig selv, at naar han havde Dampbaaden i Berlin, kunde han i mere Ro sejle paa Floden Spree. Han befalede derfor, at den lille Damper skulde anbringes paa en større Material- eller Blokvogn og føres til Berlin. Bort fra Veile, til Flensborg, blev den virkelig ført; men om dette Krigsbytte nogensinde naaede helt til Berlin, derom har man vistnok aldrig hørt noget sikkert.

I den Tid vi havde Gablenz i Kvartér i Veile, vankede der næsten stadig Musik; men det var forbi, da Wrangel kom. Han var vistnok ingen særlig Ynder af

Musik, thi selv naar han havde høje Herrer til Gæst ved sit Taffel, saasom Kronprinsen af Preussen, fandt der ikke nogen Taffelmusik Sted. Desmere forundrede det mig, at Wrangel en Dag, da jeg aflagde ham en Visit, sagde til mig: »Holder Du meget af Musik, min Søn?« Det kunde jeg da ikke nægte, at jeg gjorde. »Saa skal jeg lade Musiken spille for Dig og Din Familie i Overmorgen, lad os sige Kl. 3 Eftermiddag«, fortsatte han. Jeg blev i høj Grad ked af denne Opmærksomhed, men turde naturligvis ikke ligefrem udtale, at jeg helst vilde være fri, og takkede derfor ærbødigst, idet jeg dog tilføjede, at det var for megen Ære at vise mig og mit Hus. Imidlertid vilde den gamle ikke høre noget om disse mine beskedne Indvendinger og bad mig at sige det til Kone og Børn, for at de ogsaa kunde have noget at glæde sig til. Jeg gik altsaa bort, lumsk ked af den mig tiltænkte musikalske Nydelse, dog i det stille Haab, at den 80 Aar gamle Mand i Dagens Løb kunde glemme det hele. Imidlertid mødte Musiken virkelig, 12 à 14 Mand høj, til det bestemte Klokkeslet. Baade min Hustru og jeg vare ilde til Mode over deres Ankomst, medens Børnene glædede sig, da de saa Musikanterne komme anstigende med deres blankpudsede Messinginstrumenter. Musikkorpset stillede sig op nedenfor Wrangels Vinduer i Hovedbygningen; men han bød det at trække sig helt hen imod Gaardens Sidefløj, hvor jeg og min Familie havde vor indskrænkede Lejlighed. Jeg ønskede mig langt borte, da disse brave Musici begyndte at trutte løs; thi det var en Ære, jeg ikke satte allermindste Pris paa, og det var da ogsaa kun den alderstegne, i visse Maader besynderlige Vater Wrangel, der kunde falde paa sligt. Imidlertid var der jo ikke andet for end at lade Musikanterne spille, og da de gjorde sig al den Umage, de kunde, og Musik er en international Kunst og Nydelse,

kunde mit Hjerte godt have været fristet til at byde dem en Læskedrik i Pauserne imellem de forskellige Musikstykker, saaledes som jeg erindrede, at min Fader havde gjort i Kong Frederik den Sjettes Tid, da den kommanderende General i Nørrejyland, Generalløjtnant Castonier, der laa i Kvarter hos ham, en Dag lod Regimentsmusiken spille til Ære for sin Vært. Men denne Fremgangsmaade kunde og vilde jeg dog ikke bruge her overfor Fjenden, da det vilde vække Forargelse og Anstød hos mine Bysbørn. Jeg tænkte naturligvis ogsaa paa at give Musiken en Dusør i klingende Mønt; men dels vidste jeg ikke, hvad jeg turde byde, og dels var jeg bange for en Gentagelse af denne musikalske Forestilling, saa der let kunde gaa formeget med. Thi gamle Wrangel var aldeles uberegnelig, og naar han erfarede, at jeg havde givet Musiken flotte Drikkepenge, kunde han let falde paa at gentage Galanteriet med det dobbelte Øjemed at berige Musikanterne og glæde mig og mine. Med Skam at melde tog jeg derfor det Parti, der baade var det nemmeste og det billigste: jeg hverken lod skænke Vin eller gav klingende Mønt, men frembar Dagen efter min Tak for der alte Vater. Det forekom mig, han var noget mere tilbageholden den Dag end ellers; muligvis jeg dog tog fejl. Senere har jeg erfaret, at jeg ved min Handlemaade overfor Musikerne kun traadte i selve Wrangels Fodspor. Jeg læste nemlig for nogen Tid siden i et militært Tidsskrift om samme Wrangel, at han engang, da der blev musiceret til Ære for ham, spurgte Musikdirektøren om, hvad han plejede at give, og at denne dertil svarede: »Deres Excellence plejer ikke at give noget«, hvorpaa Wrangel blot bemærkede: »Ja! lad det saa blive derved fremdeles.«

Samme Dag, Wrangel havde faaet Underretning om, at vor Armé frivilligt havde rømmet Fredericia Fæstning,

holdt han straks Krigsraad med sine Officerer, og da dette var forbi, lod han sin Jæger tilsige mig, at han vilde tale med mig. Jeg fik naturligvis snart min bedste Frakke paa og indstillede mig til Audiens. Wrangel bød mig tage Plads, da han havde noget meget vigtigt at meddele mig, det var nemlig den store Nyhed om Fredericias Rømning. Uagtet jeg alt havde hørt det, saa lod jeg, som om jeg først nu fik det at vide, og var naturligvis meget forbavset over at høre denne gaadefulde Tildragelse. Han spurgte mig, om jeg kunde tænke mig, hvorfor de Danske vare gaaede bort, samt hvorhen, og hvad man nu kunde vente for Overraskelser. Han nærede nemlig en æventyrlig Forestilling om alle de Kneb. de Danske kunde hitte paa. Jeg syntes at kunne spore, at han gerne selv personlig havde villet tage Fredericia i Besiddelse. i Stedet for at det nu faldt i Østerrigernes Lod at gøre denne lette Erobring. Det var jo med Vemod vi i Veile hørte om Fredericias Rømning; men dog hellere denne. end et Forsvar for et begrænset Tidsrum, der skulde have kostet meget Blod, og muligen forhindret Resten af Forsvarerne i at iværksætte deres Tilbagetog til Fyen. Fredagen d. 8de April 1864 havde vi fra Højderne ved Veile den store Fornøjelse at kunne høre Kanonerne paa Fredericia Fæstnings Volde dundre til Ære for Kong Christian den 9des Fødselsdag; det var en oplivende og smuk Hilsen at faa fra det Stykke Jylland, vi vare afskaarne fra at betræde.

Med Hensyn til Kvarterforholdene skal jeg endnu kun gøre nogle korte Bemærkninger. Som ovenfor berørt slap jeg fra den første Dag af for at levere Middagsmad til Wrangel; kun Morgenforplejningen paa-hvilede mig og det endda kun i forholdsvis kort Tid, idet det blev betydet mig, at jeg havde at afgive Køkken, Fadebur og øvrige nødvendige Rum, saa at Marskals-

taflet, som herefter skulde holdes i mit Hus, kunde blive betjent af den Mundkok, der tilligemed fornøden Opdækning og Køkkenstel vilde komme en af Dagene. Aldrig saa snart havde jeg faaet gjort Plads til, at Wrangels Husholdning kunde begynde, førend en stor Rustvogn, forspændt med 4 Heste, kørte op for min Port, og alle Slags Husgeraad til et Felttaffel og dets Køkken udpakkedes. En habil Kok fulgte med, og han begyndte straks sin Funktion. Jeg havde blot at levere Brændsel, medens alt det øvrige til Kokkens Behov var mig uvedkommende, saa det var en forholdsvis billig Beværtning, skønt jeg havde de høje Herrer ved mit Selskabsspisebord hver Dag. Wrangels Kok var en særdeles flink og medgørlig ung Mand, saa hans Køkken og mit Køkken levede i den bedste Forstaaelse med hinanden. Han var tillige Ærligheden selv; thi naar han i en snever Vending laante et eller andet i mit Køkken, betalte han det altid punktlig tilbage in natura Dagen efter. Da der fra Feltslagteriet kun blev ham udleveret Oksekød, og han stundom ønskede Lammekød til Variation, fandt der imellem hans og mit Køkken en livlig Tuskhandel Sted af de to Kødsorter. Samme Kok kunde i en Haandevending faa meget udrettet, og havde da ogsaa militær Betjening nok, baade til at hente Varer, og ellers gaa ham til Haande. Vi Civilister maatte gerne se paa alle Kokkens Forberedelser til Middagen, indtil han fik Stegen i Ovnen; thi saa vilde han ingen Tilskuere have. Det hed sig, det var fordi, han var bange for at brænde Stegen; men det var vist nærmest for, at man ikke skulde aflure ham hans særlige Kunst i at fremstille Desserten; thi han var Konditor tillige.

Taflet bestod ved festlige Lejligheder, foruden af Kronprins Friederich og Feltmarskallen, af de højere Officerer, der enten bleve tilsagte eller lejlighedsvis drog

igennem Byen; 16 à 18 Personer var det højeste. der dækkedes til. Jeg saa ofte Kronprinsen komme ved slige Lejligheder og altid gaaende. Jeg havde ikke den Ære nogensinde at tale med ham, hvad dog muligen ikke havde været vanskeligt at opnaa; thi han var en overmaade velvillig og jevn Mand overfor den simple Befolkning. Han saas ofte om Aftenen gaaende omkring. røgende paa en kort Shagpipe. og han var i sin Færd meget ligefrem overfor de preussiske Soldater, saa at han var meget yndet af disse, ligesom han var afholdt i sit Kvarter formedelst sit jevne og ligefremme Væsen.

Naar han gik op til Wrangel. og mine smaa Sønner legede i Gaarden, nikkede han altid i Forbigaaende venligt til dem. Muligvis det ogsaa var paa hans Initiativ. at Smaadrene en Dag bleve hentede op i »Salen« for at faa noget af Desserten. efterat Marskalstaflet var forbi. Da Børnene vare blevne trakterede. og ikke vidste, hvem de særligt skulde takke som den ædle Giver. rakte de Haanden ud til Tak til alle Officererne Stuen rundt.

Uagtet jeg havde haft det særdeles roligt og godt. — fremfor mange andre Kvarterværter. — under Wrangels Ophold i mit Hus, var jeg dog glad, da Afskedens Time slog; thi hyggelig befandt man sig dog aldrig under hans Vinger. Den Dag, han forlod mit Hus. udtalte han sin Tilfredshed med Kvarteret, han havde haft, og indbød mig til. saafremt min Vej førte mig til Berlin. da at besøge ham der. Jeg takkede pligtskyldigst, men jeg følte hos mig selv. at det ingensinde kunde falde mig ind at benytte mig af denne Indbydelse. Derimod skal jeg ikke nægte, at dersom Feltmarskal Gablenz endnu havde levet, da jeg en Del Aar senere var i Tyrol, havde jeg utvivlsomt lagt Vejen om ad Wien for at hilse paa denne Hædersmand og takke ham, fordi han, — uagtet sine Generalers Tilskyndelse, — dog ikke lod Veile By

plyndre eller beskyde i 1864; hvilket, maaske i første Række, vilde være gaaet ud over mig, da min Ejendom laa i den søndre Bydel, der maatte have taget det første Stød af, naar det var gaaet til slige Yderligheder.

III. Skiftende Indkvartering.

Da Dybbøl Skanser vare faldne, og ligeledes da Fredericia Fæstning var rømmet, blev der en livlig Gennemmarsch og Indkvartering af Tropper i Veile. Indkvarteringen blev i Reglen kun ganske kortvarig, for en Dag eller to, hvorefter Tropperne drog videre Nord paa; det var en uafsluttelig Skiften. Regimenterne kom ofte saa hurtigt efter hinanden, at det var vanskeligt at faa gjort ordentligt i Stand i Værelserne, forinden den ny Indkvartering traadte an. Den ene Dag var det Østerligere, den anden Dag Preussere: man blev snart saa sløv ved den uafsluttelige Vekslen, at man var lige glad, hvem man fik, naar bare denne Gennemmarsch kunde faa en Ende, og der kunde komme mere Stabilitet i Forholdene — ikke at tale om al den Vasken og Skuren, der uafsluttelig maatte finde Sted. Jeg havde en Kone ved Vaskebaljen hver Dag i den urolige Tid. Heldigvis havde jeg et rummeligt Vaskerum i Bryggerset og dertil et godt Tørreloft, saa det gik endda nogenlunde; men saa kom Indkvarteringskommissionen i den værste Tid og bad mig om at tillade, at et Kompagni Preussere maatte faa deres Mad kogt i Apotekets Damplaboratorium. Jeg afviste straks denne Anmodning med den Bemærkning: at fik jeg først Preusserne ind i mit Laboratorium, fik jeg dem aldrig ud igen, men jeg tilføjede, at jeg hellere vilde have Vaskerkonen til at rumstere der; thi hende kunde jeg da jage ud igen naarsomhelst; derfor tilbød jeg dem mit Bryggers, hvor

der var to indmurede Grubekedler, som tilsammen rummede 3 à 4 Tønder; der maatte da sagtens kunne koges Suppe til et helt Kompagni. Det hele varede dog kun 3 Dage, og da Byens Skove leverede det Brænde, der gik med, havde jeg haft Lejlighed til i en snever Vending og for en billig Penge at vise Byens flinke Styrelse en Villighed, da det kneb med Plads overalt.

Jeg havde Lejlighed til en Dag, da der gik to preussiske Regimenter igennem, at opleve en ganske morsom lille Episode. Samtidigt med ovennævnte Regiments Ankomst var der nemlig anmeldt Kvarter hos mig til den preussiske General von der Mülbe. Regimenterne kom til Byen noget før end Generalen. Jeg stod i min Port og ventede paa at modtage den tilsagte Indkvartering, da 8 preussiske menige, som havde faaet anvist Kvarter i en lille Sidegade, hvilket de ikke syntes om, kom hen imod mig og sagde i en brysk og brøsig Tone: »Haben Sie Quartier hier«? hvortil jeg svarede: »Ja! aber haben Sie Quartierbillets«? Jeg havde ventet, at de vilde have vist mig de Kvartérbilletter, som nogle af dem stod med i Haanden. Istedetfor sagde Ordføreren, idet han stødte Geværkolben mod Jorden: »Kümmern Sie sich um nichts! Zeigen Sie uns an! Fort!« Nu gjorde jeg højre om, og gik foran op ad Trapperne til første Sal, og viste dem »an« i det Kvartér, General v. d. Mülbe skulde have. Jeg sagde ikke noget, men gik straks bort og stillede mig op i Porten igen. Ikke 5 Minuter efter kom Generalen, en særdeles høflig og venlig Mand. Jeg fulgte ham og hans Adjutant op i Lejligheden, aabnede Døren for det nysankommende Herskab uden at sige noget, og gik derpaa straks bort igen og lod Generalen og de ubudne menige selv se at klare Situationen indbyrdes. Der blev nu en meget livlig Ordveksel indenfor, men det stod ikke mange Minuter paa, før alle de menige styrtede

ned ad Trapperne og ud af Porten med al deres Habengut; det eneste Ord, jeg hørte af deres Mund, da de kom nedefor, var: »Hole mir den Deufel!« Jeg gik ikke udenfor min Dør den Dag; thi jeg havde ikke Lyst til at møde de bedragne og faa en vel ment Tak for sidst. Næste Dag marscherede de videre.

At en preussisk og østerrigsk Officer ikke kunde være under samme Tag, fik jeg Eksempel paa en Dag i mit Hus. Jeg havde faaet en preussisk Oberst v. Flies i Kvarter; denne var en rolig og velvillig Mand, som, da han ikke havde Brug for alle 5 Værelser i Etagen, tilbød mig de 2 i de faa Dage, han blev, idet han mente, at jeg og min Familie nok kunde trænge til lidt mere Plads. Da hverken min Hustru eller jeg brød os stort om at gøre os det bekvemt for en saa kort Tid, bleve vi enige om, da vi vidste, det kneb for Byen med Officerskvarterer, at tilbyde at tage en Løjtnant eller Kaptein i de os overladte Værelser. Ikke en halv Time efter kom der derfor en Tjener med sin Herres, en østerrigsk Oberløjtnants Bagage, og tog Værelset i Besiddelse. Da den preussiske Oberst hørte Uroen i Naboværelset, vilde han se, hvad det var. Den østerrigske Oppasser gjorde straks stiv Honnør for den preussiske Oberst, da han kom; denne spurgte Oppasseren, hvis Tøj det var etc.; da han fik at vide, at det tilhørte en østerrigsk Officer, befalede Obersten den fremmede Oppasser at tage alt Tøjet igen og straks forføje sig bort. Oppasseren svarede meget fornuftigt, at det turde han ikke, da hans Herre havde befalet ham at gaa herhen med Tøjet. Da Obersten vedblev: »Ja! men jeg befaler Dem det«, svarede Oppasseren paany: »Jeg tør ikke gaa, før min Herre kommer, da han har sagt, jeg skulde blive her, til han kom«. Den preussiske Oberst tøg sig nu i det og sagde: »Det er rigtigt! det er korrekt af

Dem, at De ikke tør gaa, naar Deres Herre har sagt, at De skal blive, — bliv De altsaa bare; men jeg skal snart blive af med Dem — vent blot lidt«. I en Fart gik Obersten i egen høje Person hen paa Kommandanturen, og lod det sørge for et andet Kvarter til Østerrigieren, og Obersten var snart god igen; men senere hen holdt han et lille Foredrag for mig om. at naar han havde overladt mig et Par Værelser, var det kun til min og Families Bekvemmelighed og ikke til andet Brug, vistnok underforstaaet: ikke til Østerrigere.

Naar der paa Østerrigernes Gennemmarsch kom polske, ungarske eller slavonske Tropper, blandt hvilke de menige Soldater ikke altid vare det tyske Sprog mægtige, sørgede jeg for saavidt muligt at faa en Officer af vedkommende Regiment foruden de menige. der blev mig tildelt; thi det var en stor Hjælp og Støtte for det Tilfælde, at der opstod Kiv og Trætte imellem dem. Jeg husker saaledes en Nat, at der blev et svært Spektakel imellem 6 menige, der laa i Stuen nedenunder mit Sovekammer i Gaardens Sidebygning. Tilsidst sloges de med Knive, og en af de mere besindige kom da farende op til min Dør og bankede paa, og da jeg stod op for at høre, hvad han vilde, kunde jeg af hans næsten uforstaaelige Tale faa ud, at han søgte om Hjælp, da det var livsfarligt at være dernede blandt de gale Mennesker. Heldigvis havde jeg en Oberløjtnant af samme Regiment liggende i Kvarter ovre i Hovedbygningen. Da jeg gik over og vækkede ham, var han straks villig til at staa op for at komme ned og gøre lyst imellem de stridende Parter. Fra Hovedvagten blev der nu rekvideret Mandskab for at hente de to værste Syndere, og de fik deres Fugtel næste Dag. Det var den eneste Gang, jeg havde faaet saa alvorlig Ufred inden Døre, at jeg var nødt til ved Nattetid at paakalde fremmed Hjælp

Dagen før man fik en højere østerrigsk Officer i Indkvartering, kom gerne vedkommende Officers Tjener tiligemed Foureren, som tilsagde Kvarteret, for at alt saa nogenlunde kunde blive ordnet efter vedkommendes Ønske. En Dag var det Chefen for det østerrigsk Kavalleri, Generalmajor Dobrzensky, som Kvarteret hos mig blev udtaget til. Hans Tjener, en Italiener, en velvillig, men tungsindig Fyr, saa sløvt til, hvorledes Møblementet blev omflyttet og Sengen blev redt, efter given Ordre. Tjeneren var fra Verona, og han led, stakkels Fyr, ligesom de fleste af hans Landsmænd stærkt af Hjemve. Destoværre kunde jeg ikke tale til ham paa Italiensk; men saa kom jeg til at huske paa en italiensk Strofe i en af Bellmanns Sange, som deri udtales af en vred Italiener. Og skønt det ikke var nogen Velkomsthilsen, og Ordene passede saare slet i min Mund, gik jeg henimod den italienske Tjener med opløftet Arm og sagde patetisk til ham: »Ira di Diu arrivera bentosta à questa citta«. ¹⁾ Det var da højst morsomt at se det Henrykkelsens Smil, der kom over ham ved at høre de hjemlige Toner af hans eget Sprog. Han foldede Hænderne, og hver Gang jeg senere kom i hans Nærhed, bønfuldt han mig med Lader og Gebærder om at sige mere; thi det var en ren Vederkvægelsens Balsam for ham at høre de italienske Ord. Naar jeg senere i Forbigaaende sagde til ham: »Verona il bella capitale«, straalende hans Øjne; ligeledes naar jeg sagde: Garibaldi!

Som sagt, jeg fik altsaa General Dobrzensky i Kvartér, og han forblev ikke saa kort Tid hos mig. Hans Passion var at køre med 4 Heste og selv at være Kusk. Damer kunde han jo ikke faa her til Lands til at indtage Hæderspladsen bag i Vognen, men maatte nøjes med et Par

¹⁾ Guds Vrede vil snart komme over denne Stad!

Officerer eller nogle Hestepassere. Hans italienske Tjener skulde blive hjemme for at tage imod Besked i Herrens Fraværelse, og da han ikke kunde sørge for sin egen Forplejning eller gaa ud i Byen at faa den, gik jeg i Følge Generalens Ønske ind paa, at han maatte spise sammen med mine Eolk. Mine Piger vare ikke videre glade ved Udsigten til at faa en saadan Fyr med til Bordet, med hvem de ikke kunde veksle et eneste Ord. Den første Dag da Maaltidet skulde begynde, gik Kokkepigen ned i Porten til Italieneren, som stod og saa ud paa Gaden, og siger til ham: »Han skal op at spise«. Italieneren gentager de samme Ord, saa godt hans Tunge formaar, uden at forstaa noget af det hele. Da han bliver staaende uden at røre sig, siger Pigen til ham: »Klephoved! kan han ikke forstaa det!« hvorpaa hun snurrede rundt og gik sin Vej. Lidt efter fik hun fat paa en af mine smaa Drengene. en Fyr paa noget over 4 Aar, og bad ham om at gaa ned til den italienske Tjener i den blaa Frakke, der stod nede i Porten, og sige til ham, at han skulde op at spise. Barnet gik straks ned til ham, og samtidig med at han indbød ham, tog han fat i hans Jakke og sled i ham, det bedste han kunde, og saa op til Pigen i Køkkenet, der gjorde Tegn med en Ske; saa gik der et Lys op for Italieneren, og han fulgte nu med Barnet. Den første Dag var Stemningen ved Bordet noget trykket, men det gik for hver Dag bedre og bedre. saa Maaltiderne forløb snart meget fornøjeligt for alle Parter.

General Dobrzensky var en særdeles human og retsindig Mand, hvad han straks aflagde Bevis paa Dagen efter, at han var kommen til Veile. Paa Herregaarden Petersholm, tæt syd for Byen, var Gaarden fuld af Lichtensteinske Husarer. Chefen for denne Husarafdeling kaldte Ejeren af Petersholm for sig, og truede denne

med straks at blive hængt, i Fald der udbrød Ild paa Gaarden i Nattens Løb. Gaardens Ejer, som i Forvejen ikke var stærk af Helbred, blev jo ikke lidt forskrækket ved slig Udsigt, især da man jo ved, hvor skødesløs slig Indkvartering ofte omgaaes med Ild og Lys. Da General Dobrzensky næste Dag fik at høre om denne vanvittige Trussel, som Husarritmesteren havde udtalt mod den fredelige og noget svagelige Kvartervært, fik han en ordentlig Næse og Tilrettevisning i de andre Husarofficerers Paahør, som da og var ærlig fortjent.

Nordvest for Veile brændte der kort efter en Bondegaard, hvori der laa en Del preussiske Husarer i Kvarter. Husarerne sagde straks, at det var Ejeren, der selv havde stukket Ild paa Gaarden; men ved det militære Brandforhør maatte Husarerne tilstaa, at det var dem selv, der havde omgaaedes uforsvarligt med Ild og Lys, hvilket havde foraarsaget den hele Brand, hvorved 5 å 6 Stykker af Fjendens Heste indebrændte. Hvor let kunde ikke en lignende Ildebrand være opstaaet paa Petersholm, saa det havde jo været en rar Retsfølgning, om den uskyldige Ejer skulde have bødet med sit Liv derfor, som den iltre Husarritmester truede med. —

I Okkupationstiden kunde Brugen af fejl Oversættelse eller gale Ord undertiden have en slem Misforstaaelse til Følge. Saaledes gik det en Borgermand, som en Dag forhandlede med en østerrigsk Officer, og vilde omtale en anden østerrigsk Officer, hvis Navn eller Regiment han ikke kendte; han vilde nemlig forklare, at vedkommende Officer havde Fløjl paa Kraveopslaget, hvorfor han pegede paa Halsen og sagde: »er hatte Flegel hier«. Da Flegel paa Tysk betyder Tølper, og ikke Fløjl som den gode Borgermands Mening var, foer nu Officeren op og greb Borgermanden i Kraven, i den Tro, at han skældte den østerrigske Officer ud for en Tølper, som

burde hænges. Det varede imidlertid ikke længe, førend en mere habil Bruger af det tyske Sprog kom til og bragte den gæve Borger ud af den ubehagelige Klemme, som han ved sin frie Oversættelse fra Dansk til Tysk var kommen i. —

En østerrigsk Oberløjtnant havde under sit Ophold her anskaffet sig en Hund; han gav den det mærkelige Navn: »Lad være!«; da man undrede sig over det sære Navn, fik man den Forklaring af Officeren, at det var efter de danske Piger, som altid sagde »lad være«, naar man greb fat i dem. —

Blandt andre indkvarterede, jeg havde, var der i længere Tid en østerrigsk Feltapoteker ved Navn Schwartz, et Menneske jeg havde megen Nytte og Støtte af. Han studerede Medicin i Wien, da Krigen kom, og aftjente nu sin Værnepligt. Han var en baade kundskabsrig og omgængelig Person.

Naar der opstod Indkvarteringsvanskeligheder inden Døre, var han altid ved Haanden og klarede Situationen. I de Tilfælde, hvor jeg ikke vilde frem paa Scenen, navnlig naar det gjaldt Indkvartering af subalterne Officerer, der som oftest var de værste, sendte jeg nu og da ham i Breschen. Naar Foureren saa spurgte: »Sind Sie der Herr Apoteker?«, da kunde han jo med en god Samvittighed svare med sin Wiener Dialekt: »ja gewiss!« — thi der blev jo ikke udtrykkelig spurgt, om det var en dansk eller tysk Apoteker. Saa begyndte Forhandlingerne; ofte forløb de meget regulært og venskabeligt, men naar Foureren var brøsig eller for fordringsfuld, saa kom der Fart i Konversationen. Vedkommende undrede sig over at denne formentlig danske Apoteker talte som en indfødt Tysker og var saa vel inde i Indkvarteringsreglementerne. Da den østerrigske Feltapoteker ikke bar Uniform og altid brugte Udtrykkene:

»mit Hus, mine Værelser, mit Køkken« o. s. v., saa spillede han Rollen godt tilende, til stor Lettelse for mig i de vanskelige Forhold.

Den østerrigske Feltapoteker havde ikke stort at gøre, da der ikke vare mange syge Tropper i Veile. Af samme Aarsag havde Sygepasserne ejheller meget at varetage, og de vilde i deres Fritid hellere spadserere i min store Have end gaa omkring i den lumre Hospitalsluft. Da Feltapotekeren havde en 3—4 Stykker af dem til sin Hjælp, holdt de sig til hos mig, hvor de ved at gaa til Haande i Huset og Apoteket kunde tjene manganen en Ekstraskilling. Den ene af disse Fyre viste sig at være Dameskræder, og af den Grund kom han snart i mine Pigers Gunst, da han havde en forbavsende Evne til at endevende en gammel Kjole og skabe noget nyt deraf, saa det tog sig ud. Denne Dameskræder hed Josef; det var derfor Josef først og Josef sidst, han tjente mine Piger mere, end han tjente Kejseren af Østerrig i den Tid. Ikke bedre gik det med en af Sygepasserne, der var Gartner, og en anden, der var Vindyrker af Profession; de vare tilsyneladende glade ved, foruden at oppebære en halv Dagløn hos mig, af min Have at faa alle de Løg og Urter, de brugte til deres Bøf eller Suppe, som de tilvirkede ved et primitivt Ildsted, de havde faaet indrettet i Kælderen.

Omsider rejste den østerrigske Feltapoteker tilligemed sine nævenyttige og tjenstvillige Sygepassere, som alle efterlode et virkeligt Savn hos os. Jeg tror nok, at Savnet var gensidigt. Josef havde især gjort et stærkt Indtryk paa mine Piger, han var saa blid af Gemyt og syede saa dejligt; i lange Tider efter hans Afrejse havde de ingen Garderobesorger; thi saa vel havde han benyttet sin Tid til at fikse op paa dem, medens han var her, at de for en Stund kunde lade Naalen hvile. For-

inden den østerrigske Feltapoteker forlod mit Hus, fik han — vistnok fra den preussiske Stabslæge — Ordre til, at han skulde forsyne sit Feltapotek saa godt som muligt med Sager, som han skulde rekvirere hos mig, og blot give mig et Bevis for, at jeg havde leveret dem. Østerrigeren vilde dog ikke parere denne Ordre; han sagde stolt: »Det indlader jeg mig ikke paa; thi jeg har Forsyning nok, og Kejseren af Østerrig har ikke sendt mig herop for at plyndre«. Senere hen, da Krigen var endt, fik jeg fra Wien et meget venskabeligt Brev fra ham; det var dog mine Piger en stor Skuffelse, at Josef ikke omtaltes i Brevet, og at der ikke var en Hilsen med fra ham. Sagen var vel den, at Feltapotekerens og Josefs Veje ogsaa vare blevne skilte, da Krigstjenesten var forbi.

Med det samme kommer jeg til at tænke paa en anden Østerriger, jeg havde i Kvarter. Det var en Over- sygepasser, der bar Navnet Luther eller Lutter. Jeg sagde straks til ham, da jeg hørte hans Navn, at han maatte da være Lutheraner, hvilket han bejaede med stor Glæde. Han var, fortalte han, født af katholske Forældre; men da han kom til Skøns Aar og Alder, havde han anskaffet sig nogle af Luthers Skrifter, og ved at læse flittig i dem havde han fundet ud, at Dr. Martin Luther havde Ret. Som alle Konvertiter vilde han grumme gerne have en theologisk Disput i Gang for at faa Lejlighed til at fremhæve Lutheranismens gode Sider fremfor Katholicismen. Da han og jeg var af samme Trosbekendelse og altsaa enige i det væsentlige, var der ikke noget for os at disputere om; men da han nu gerne vilde øve sine Kræfter, lovede jeg at have ham i Erindring, hvis en passende Disputator skulde vise sig. Der var en Proprietær paa en større Herregaard, halvanden Mil nordvest for Veile, som var Katholik. Da denne Pro-

prietær, som var en velvilig og godlidende Mand, en Dag tilfældig kom ind hos mig, sørgede jeg for at føre ham og Østerrigeren sammen, og trak mig derpaa tilbage. Disputen varede dog ikke mange Minuter, saa styrtede Østerrigeren ud af Døren, idet han udbrød: »Nein! Nein! Ich gehe fort! der Herr da im Zimmer, er kan ja gar nicht disputiren«. Vi andre lo ad denne Historie, og Proprietæren med; men den lutherske Østerriger førte efter den Tid en indadvendt Tilværelse og fik ikke oftere Lejlighed til at disputere med danske Katholiker i Veile.

Næsteften Feltmarskal Wrangel var der ikke nogen preussisk Officer, jeg nødigere vilde have i Kvarter, end General Vogel von Falkenstein, der ved sin hensynsløse Optræden i Kontributionsudskrivelser havde gjort sig saa forhadt i Jylland. Imidlertid blev der jo ikke spurgt om Følelser i saa Henseende, saa jeg maatte tage ham i Kvarter, da han blev mig tildelt. Jeg havde ventet at faa min Hyre med den frygtede Gæst, men jeg kunde have sparet mine Bekymringer; thi mærkeligt nok var den Mand Hensynfuldheden selv inden Døre. Da han saaledes en Aften ventede Besøg af sine to Sønner, der vare Officerer, lod han sin Adjutant forespørge, om jeg havde noget imod, at disse overnattede hos ham, i Fald deres Ankomst blev forsinket ud paa Aftenen. Selvfølgelig fik vi et af Generalens Værelser indrettet til Natteophold for de af ham ventede Sønner. Først om Aftenen Kl. 11 ankom de, og Generalen gik selv ned at tage imod dem, da de rede ind i Gaarden. Det var tiltalende at se den gensidige hjertelige Glæde ved Gensynet. De omfavnede og kyssede hinanden, og glædestraalende fortalte Generalen, at han havde haft Brev fra deres Moder, som bad ham at kysse hendes Dreng fra hende. Jeg blev Vidne til ømmere Følelser, end jeg

troede, der kunde huses i den barske, af os Danske saa ilde lidte Generals Bryst. Samme General plejede at gaa i Seng Kl. 10, og saa fordrede han Rolighed. Den Aften var Klokken over 12, før han kom til Ro, men desuagtet hamrede Sønnerne løs paa Klaveret med alskens Melodier, medens Generalen laa i Sengen i samme Værelse, og tiljublede dem Bifald, naar et Bravournummer gaves. Næste Morgen rejste Generalens Sønner efter at have drukket Morgenkaffe med Faderen. Denne sendte senere sin Adjutant, dels for at gøre Undskyldning for den natlige Uro, og dels for at faa at vide, hvormeget han var mig skyldig for hans Sønners Ophold. Da jeg svarede, at jeg ikke var vant til at faa Vederlag for saa ringe Imødekommenhed, trak han sig takkende tilbage, og Generalens Paaskønnelse gav sig Udslag i Drikkepenge til Pigerne.

Samme Velvilje og honnête Omtanke kom ogsaa frem, da en anden preussisk General, der laa i Kvarter hos mig kort efter, spurgte mig, om jeg tillod, at en tysk Prins fra Rudolstadt eller Sondershausen, der vilde besøge ham, maatte faa de to Værelser af de 5, Generalen havde at raade over. Selvfølgelig nægtede jeg ikke at give min Tilladelse, som da ejheller behøvede at blive indhentet, og Prinsen kom. Da han tilligemed Generalen gik op ad Trappen en Dag og mødte mig, præsenterede Generalen mig for Prinsen, idet han sagde: »Das ist unser Hausherr«, hvortil jeg bukkede og sagde: »Ja! gewiss! ich bin der Hausherr, aber Sie sind Herr im Hause«, hvorpaa Generalen klappede mig paa Skulderen og sagde: »Sie sind immer so scherzhaft, wir verstehen einander!« Vi gik videre, hver sin Vej. Da Prinsen var rejst, bragte Generalen mig hans Tak for Kvarteret, det var jo alt, hvad der kunde forlanges. —

Tiden gik langsomt for os i den kedelige Okkupationstid, da vi vare afskaarne fra det øvrige Danmark og sjeldent eller aldrig saa danske Aviser eller Breve fra Slægt og Venner. Den 8de Marts var Fjenden kommen til Veile, og først den 24de Novbr. forlod den sidste Officer mit Hus. Jeg havde i de 260 Dage haft 444 Officersbelægninger, knap halvt saamange Oppassere og menige, samt omtrent 150 Heste. Bortdragningen af de ubudne Gæster var en stor Glæde og Lettelse for os, selv om vi vare meget forstemte over den sørgelige Fred, det hele endte med. Da Fjenden var dragen bort, var det mig saa uvant, at det hele Hus nu var mit igen, at jeg maatte gentagende gaa gennem de tomme Rum, for haandgribeligt at faa Vished for, at Fjenden nu virkelig var forsvunden.

Den 6te Decbr. havde vi i Veile den Glæde at se Kongen og Kronprinsen iblandt os. De ledsagedes ind til Veile fra Landsbyen Bredal af 80 Landboere til Hest. Ved Byens Indkørsel var der bygget en Æreport, hvor Byens Borgmester, Ørsted, bød dem velkommen. Det kgl. Herskab tog ind paa et af Byens Hoteller paa Torvet, og saavel Kongen som Kronprinsen talte til den forsamlede Mængde fra et af Hotellets Vinduer paa 1ste Sal, idet de begge takkede Befolkningen for den Patriotisme og Udholdenhed, der var vist under Okkupationen. Senere besøgte Hs. Majestæt Kirken og tog derfra ud paa Kirkegaarden for at se til de faldnes Grave, og han skænkede en Sum til en Mindesten over disse den 8de Marts faldne danske Soldater. Om Eftermiddagen samme Dag kørte det kongelige Herskab bort i en Karet, forspændt med 4 hvide Heste, hvilke dog ikke vare Descendenter af det hvide Stod paa Frederiksborg, men vare stillede til Raadighed af de Veile Vognmænd, da det skulde tage sig ud med det hvide Forspand. Der blev

ikke Lejlighed til at stille store Fordringer til Hestenes Hurtighed paa denne Kongefart; thi det tilstrømmende Folk langs ad Veile-Kolding Landevejen vilde se og hilse paa Kongen og Kronprinsen, saa det blev en ofte afbrudt Kørsel, men en uafbrudt Glædes- og Velkomsthilsen, under Vejs til Kolding.

Tyve Aar efter den Tid traf jeg engang i en Jernbanekupé, paa Vejen fra Verona til Innsbruck, en østerriksk Officer, som havde været med i Jylland 1864; da han hørte, at jeg var fra Veile, og at Feltmarskal Gablenz havde haft Kvarter hos mig, samt fik at vide, hvor højt vi i Veile havde skattet denne humane Fjende, som desværre fik en altfor tidlig Død, vidste han ikke alt det gode, han vilde gøre mig. Han talte med stor Begejstring om Danmark, dets herlige Natur og elskværdige Befolkning, og han vilde have, at jeg skulde være hans Gæst i Innsbruck, hvor han vilde vise mig Byens mange historiske Mærkværdigheder. Jeg skulde imidlertid rejse videre og afslog det derfor forbindtligst, takkende for den venlige Opmærksomhed.

Da det vistnok er paa Tide, at jeg afslutter mine Beretninger, vil jeg med den ærede Redaktions Tilladelse, endnu blot medtage en lille Oplevelse som vel ikke angaar Aaret 1864, men dog paa en Maade ogsaa hører med til mine »Krigserindringer«. Paa en anden Rejse gjorde jeg nemlig Bekendtskab med en Tysker, en Kurhesser, der, som menig Soldat, havde været med i den

første slesvigske Krig; ogsaa han var ligesom den ovennævnte østerrigske Officer opfyldt af Begejstring over Opholdet i Danmark, og det uagtet han der havde siddet som Fange.

Den gamle Soldat boede i Kassel og ernærede sig blandt andet ved at være Fører for rejsende, der vilde se Omegnen. Da jeg var paa Rejse med min Hustru og gerne vilde vise hende Slottet Wilhelmshöhe og dets Omgivelser, som hun ikke tidligere havde set, og vi havde knap Tid til vor Raadighed, saa tog jeg ovennævnte Fører for at faa alt at se i den kortest mulige Tid. Da denne Fører hørte, at jeg var fra Danmark, spurgte han mig, da vi havde gaaet lidt, om jeg ikke var kendt i Byen Veile. Jo! sagde jeg, det er netop den By, jeg er fra; saa var det morsomt at se, hvor han blev oplivet ved dette heldige Træf. Han fortalte mig nu, at han havde været indkvarteret i Veile hos en Dr. Sick, og at han havde haft det udmærket der, samt at det allesammen var rare Mennesker, han havde truffet der i Byen. Fremdeles fortalte han, at han hørte til den Deling Kurhessere, der var bleven taget til Fange i Nørresnede i Juni Maaned 1849. Han beskrev for mig den Skræk, han og hans Kammerater udstode, da de bleve førte til Kjøbenhavn som Fanger; thi de vare saa aldeles overbeviste om, at de kom til at lade deres Liv, saa ilde havde de hørt Kjøbenhavn omtale, forinden de kom herind i Landet. Stor var derfor hans og Kammeraters Overraskelse og Glæde, da de fik alt andet end slet Behandling i selve Danmarks Hovedstad. Han fortalte, at mange fine og fornemme Herrer og Damer strømmede til for at faa disse kurhessiske Fanger at se. »Disse rare Mennesker« sagde han, »vare nu saa gode imod os; Herrerne gav os Penge og Cigarer, og Damerne gav os Chocolate, hvilke Dele de hemmelig stak til os,

naar de gik forbi, saa vi slet ingen Nød havde og aldrig have haft det saa godt som i den Tid, paa det nær, at vi jo lige godt vare Fanger; men det var alligevel nogle herlige Mennesker, vi vare komne iblandt. — Véd De, hvad jeg tror, der ogsaa gjorde noget til, at vi fik en saa god Behandling«, sagde han, »det var vistnok, at Prins Friederich — ham der havde været gift med Russeren, (Storfyrstinde Alexandra), — var vor Landsmand.« »Det er rigtigt,« — føjede jeg til — »og saa hans Søster, hun er nu Dronning i Danmark«. Jeg fortalte ham nu, at vor Dronning var født i Kassel, samt at Danmark med hende iberegnet havde haft tre Dronninger fra Hessen-Kassel, og de havde alle været udmærkede Dronninger og højt elskede af det danske Folk; og ligesom vi i Danmark paa Slottene havde Billeder af det hessen-kasselske Fyrstehus hængende, saaledes var der ogsaa her paa Slottet Wilhelmshöhe Malerier af Prinser og Prinsesser af det danske Kongehus fra Fortiden, som jeg og min Hustru nu gerne ønskede at se. Uheldigvis var Slottet den Dag ikke tilgængeligt for Publikum, idet en fyrstelig Person ventedes dertil samme Dag. Da jeg beklagede mig derover, var min Fører, — som nu efter det udviklede følte sig i dobbelt »Familieskab« med Danmark, og derigennem med mig, — ikke ret længe raadvild; han bad mig nemlig at vente lidt, og jeg kunde se, han havde faaet en lys Idé. Med raske Skridt gik han op til Slottet, hvor han bad om at tale med Inspektøren, og til denne udtalte nu den Himmelgavtyv, uagtet han godt vidste, at jeg var fra Veile, at der var en Professor fra Kjøbenhavn, som ønskede at se Slottets Malerisamling, hvori der var flere Billeder af Kongefamilien, da tre danske Dronninger havde været fra Hessen-Kassel o. s. v.. Den gamle Fører betegnede det som en Skandale, naar saadan en Mand skulde vises af

og ikke faa Malerisamlingen at se, da han havde gjort Rejsen hertil stolende paa, at der var uhindret Adgang til Samlingen. Det hjalp, Inspektøren lod sig i Virkeligheden binde den Fortælling paa Ærmet, og vi fik Slottet at se. Heldigvis fik jeg først bagefter at vide, hvilken Plade den velvillige og tjenstivrige Fører havde slaaet paa mine Vegne. Vi kom imidlertid nu ind og besaa Slottet og Malerisamlingen. Vi naaede lige at komme Slottet igennem, forinden den fyrstelige Person, der var anmeldt, ankom. Min Fører var meget stolt, over at hans Træskhed var lykkedes saa godt; det kan jo ej heller nægtes, at det influerede paa Drikkeskillings Størrelse, og vi skiltes, som om vi havde kendt hinanden i lange Tider. Han bad mig om at hilse i Veile, hvad jeg vistnok forsømte dengang, men muligvis kan det gøres nu igennem disse Linier, overfor dem, som de falde i Hænde.

Om Skolevæsenets Oprettelse i Malt Herred.

Af

Sognepræst J. Nissen i Brørup.

Den første Begyndelse til et ordnet Skolevæsen paa Landet stammer, som bekendt, fra Frederik den Fjerdes Tid. Før den Tid maatte man væsentlig nøjes med den Undervisning i den kristne Børnelærdom, som Degnene kunde bibringe Børnene ved at samles med dem om Søndagen i Kirken før eller efter Gudstjenesten, eller somme Steder i Vaabenhuset, medens Præsten prædikede inde i Kirken, og foresige dem de vigtigste Stykker saa ofte, at noget hang ved; thi om selv at lære at læse var der ikke Tale. Senere blev det tillige Skik rundt om i Landet, at Degnen, foruden den Undervisning, han gav i Kirken om Søndagen, skulde samle de unge i Sognet en Gang om Ugen skiftevis i Gaardene for at opfriske denne Børnelærdom, og denne saakaldte Degnelæsning er nærmere fastsat i Kristian den Femtes Danske Lov. Ellers blev al Vægten lagt paa Latinskolerne, der endogsaa for en stor Del tilregnede sig Degneindtægterne, idet de fik Lov til at lade Degnetjenesten i Sogne indenfor 2 Mils Afstand fra Kjøbstaden, hvilket undertiden udstrakte sig til over 3 Mil, besørge af Latinskolens Disciple, de saakaldte Løbedegne.

Hermed var der dog almindelig Misfornøjelse. »Hvor Skolebørn udløbe til Sognene, der forsømmes baade de selv og Ungdommen paa Landsbyerne«. ¹⁾) og det var en stadig Bestræbelse at blive fri for Løbedegnene og faa Sædedegne i Stedet.

Det er under Paavirkning af Pietismen, at Trangen til et bedre Skolevæsen navnlig trænger frem. Saalænge Hovedvægten blev lagt paa den rene Lære og den rette Kirkeorden, kunde dette paa en Maade opretholdes ved Hjælp af Latinskolerne, naar blot Præsterne og tildels Degnene, der ogsaa ofte vare studerede Folk, fik den fornødne Uddannelse. Men Pietismen søgte med Rette at faa Øjnene lukket op for, at det gjaldt om, at den enkelte tilegnede sig Læren, og at man ikke kunde blive staaende ved Samfundet i sin Helhed, men maatte søge den enkelte. Her mødte da den store Vankundighed som en næsten uoverstigelig Hindring, og det første, der maatte gøres, naar man vilde berede Jordbunden for Guds Ord, maatte være at sørge for, at Børnene fik en bedre Undervisning. Der var derfor adskillige Præster, som i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede fik oprettet Skoler paa Landet, og en Forordning af 1708 paalagde ogsaa Sognemændene at give Bidrag til Skoleholderens Løn; men Bevægelsen tog dog først Fart, da Kong Frederik den Fjerde for Alvor gav Exemplet. Han besluttede i Aaret 1721 selv at opføre 240 nye Skoler paa de kongelige Godser, de saakaldte Rytterdistrikter, og Skolerne opførtes i Løbet af de følgende 6—7 Aar.

Den 18de Marts samme Aar udstedtes en Instruktion for Skolelærerne paa Ryttergodset. Ifølge denne skulde Skolegangen begynde meget tidlig, nemlig med Barnets

¹⁾ L Koch: Den danske Landsbyskoles Historie, hvorefter disse indledende Bemærkninger ere fortalte, S. 4.

fyldte 5te Aar, og fra det 5te til 8de Aar skulde Børnene hver Dag søge Skolen. Efter den Tid kunde de, naar Forældrene havde Brug for dem hjemme, nøjes med at gaa den halve Dag, skiftevis Formiddag og Eftermiddag. Unnlade Forældrene at sende Børnene i Skole, skal Præsten foreholde dem deres Forseelse, og naar dette ikke hjælper, skal han melde det til Amtmanden, der da skal lade dem straffe med Pengemulkt, eller med Vand og Brød, eller med aabenbart Skrifte. Religionsundervisningen var selvfølgelig det vigtigste; men desuden skulde alle Børnene lære at læse, og for Undervisningen deri, saavel som i Religion, betaltes intet. Vilde nogen tillige lære at regne og skrive, skulde de betale 8 Skilling ugentlig til Skrivematerialer. Skoletiden var om Sommeren fra 7—11 og 2—6, om Vinteren fra 8—12 og 2—4, og om Ferier nævnes intet. Skoletugten skulde være mild. Læreren maatte ikke med Hug eller Slag ilde mishandle Børnene, men skulde paa lemfældig Maade søge at rette deres Fejl. Vil det ikke hjælpe, skal han sige det til Forældrene, af hvilke, eller i hvis Nærverelse de da skulde straffes med Ris efter Forseelsens Beskaffenhed. Lærerens Løn ansattes til 24 Rdlr., 3 Skovlæs Brændeved, 1 Lpd. Hø og 1 Lpd. Halm af hver Tønde Hartkorn og fri Græsning til 2 Køer og 6 Faar. Pengene betalte Kongen; den øvrige Del af Lønningen faldt paa Gaardmændene. Husmændene skulde hver gøre Læreren 2 Dags Arbejde om Aaret eller betale ham en Mark.

Kristian den Sjette fulgte i sin Faders Spor. 1732 oprettedes der 11 Skoler paa Sorøs Gods i Lighed med, hvad der var sket paa Ryttergodserne, hvis Instruktion ogsaa kom til at gælde her. 1735 indhentedes Underretning om, hvormange Skoler, der fandtes hele Landet over. Paa Sjælland fandtes der, foruden de kongelige Skoler, 71, og der antoges endnu at mangle 175 Skoler.

Paa Fyen og Langeland var der 70. Paa Lolland og Falster var der 27 kongelige og 45 andre Skoler. I Aarhus Stift fandtes 37 kongelige og 83 andre Skoler, og der behøvedes endnu 126. Bedst var det i Aalborg Stift, i hvis 169 Sogne der var 60 Skoler, daarligst i Viborg og Ribe Stifter. Det første havde 217 Sogne, men kun 23 Skoler; i Ribe var der foruden de kongelige, kun nogle og tyve Skoler.

Til at behandle det saaledes indkomne Materiale nedsattes nu en Kommission, og paa Grundlag af dennes Arbejde udstedtes den 23de Januar 1739 Forordningen om Oprettelse af Skoler over hele Landet, samt Instruktion for Degne og Skoleholdere. Det bestemtes, at Degnene i Stedet for den befalede ugentlige Læsning skulde holde ordentlig Skole, og de, der ikke vare skikkede dertil, skulde holde Substitutter. Der skulde bygges Degneboliger, hvor saadanne manglede, og de gamle skulde, om fornødent, udvides. Degnene skulde aarligt nyde 6 Rdlr. af Skolekassen, medens deres øvrige Indtægt skulde være Korn, en tredie Del af, hvad Præsten fik. Med Hensyn til Pligten til at holde Børnene i Skole, Undervisningen, Skoletugt o. s. v. gentages omtrent Bestemmelserne fra Frederik den Fjerdes Instruktion. Hvor der ingen Degneskole er, og hvor alle Sognets Børn kunne søge én Skole, skal der bygges en saadan og ansættes en Skoleholder. Skoleholderens Løn fastsættes til 12 Rdlr., 5 Tdr. Rug og 7 Tdr. Byg, foruden Foder, Græsning og Brændsel, hvilket vel var lidt højere end Lønningen paa Ryttergodserne; men forøvrigt var denne Løn allerede den Gang tarvelig og blev snart endnu mindre, eftersom Pengene sank i Værdi. Skolekassen skulde have sin Indtægt af Tavler, der ombares i Kirkerne paa Fastelavns Søndag og Mikkelsdag, samt ved Trolovelser, Barnedaab, Brudevielser og Gilder, dernæst af Bøder under $\frac{1}{2}$ Rdlr., af

Lysepengene fra Kirken og af en personlig Skat, for hver Haandværker paa Landet 8 Skilling til 1 Mark hvert Fjerdingaar, for hver Husmand og Indsidder 4—8—12 Skilling, højst 1 Mark aarlig, for hver ugift Karl 3 Skilling og for hver Pige 2 Skilling halvaarlig. Hvad der endnu maatte mangle, skulde lignedes, ikke sognevis, men over hele Stiftet, saaledes at de manglende Penge faldt paa Kirke- og Kongetiender, samt paa det frie Hartkorn, Mølle- og Skovskyld, medens det manglende Korn faldt paa alle Bøndergaarde og Proprietærernes ufrie Hartkorn. Forøvrigt skulde Skoleholderen desuden for hvert Barn, der meldtes til Skolen, og som ikke var under Fattigforsørgelse, have 4 Skilling, og for Undervisning i Skrivning og Regning kunde han forlange 2—4 Skilling ugentlig.

Hele den udviklede Maade, hvorpaa Skolekassens Indtægter var beregnet at skulle komme til Veje, viste sig dog snart umulig at gennemføre. Desuden gjorde baade Proprietærer og Bønder Vanskeligheder ved at bygge Degneboliger og udrede Degnetrave, og Kongen maatte hurtigt tillade, at Bønderne vedblev at yde til Degnene, som hidtil. Det viste sig ogsaa, at der vilde behøves mange flere Skoler, end man efter Indberetningen fra 1735 havde antaget, og fra alle Sider indvendtes, at Byrderne vilde blive utaalelige. Der maatte da foretages væsentlige Indskrænkninger i Forordningen, og dette skete Aaret efter ved en ny Forordning af 29. April 1740. Heri overlodes det til Proprietærerne at gøre Forslag om, ikke blot hvor mange Skoler, der skulde være paa hvert Gods, men ogsaa hvorledes Udgifterne skulde fordeles, hvoraf Følgen naturligvis blev, at Proprietærerne nok skulde sørge for, saavidt muligt, at holde sig selv fri. Men det værste var, at Lønspørgsmaalet stilledes hen i det uvisse, idet det hedder i § 5:

»Forresten overlades det til Lodsejerne selv efter Stedernes og Indbyggernes Lejlighed at fastsætte og mellem sig indbyrdes at ligne, hvad Skoleholderne forøvrigt til deres nødtørftige Ophold i Løn og Indkomster skal nyde, da Kongen formoder, at de behandle Skoleholderne saaledes, at disse ikke skal gøre deres Arbejde sukkende«.

Hvorledes denne Forordning nu førtes ud i Livet, skal her nærmere omtales for Malt Herreds Vedkommende i den sydlige Del af Nørre-Jylland. Materialet er, hvor intet andet anføres, hentet fra en Samling Familiepapirer, tilhørende fhv. Gaardejer H. J. Søltoft af Hulvad, Brørup Sogn, en Sønnesønssøn af P. B. Søltoft, der blev Sogne-egn i Brørup-Lindknud 1746. Papirerne, forsaavidt de vedrøre Skolevæsenet, maa regnes at være Rester af et gammelt Degnearkiv i Brørup; men der vil blive henvist til dem under Navnet »de Søltoftske Papirer«. Det bemærkes, at jeg her, som ogsaa senere, hvor Dokumenter anføres, som Regel har ændret Retskrivningen, hvorimod den gammeldags Sprogtone er søgt bibeholdt.

»Anno 1741 den 10. August indfandt sig paa hans Excellence høj- og velbaarne Hr. Gehejmeraad og Stiftsbefalingsherre von Gabels Vegne som Amtmand over Riberhus Amt, efter tillagte høje Ordre, Herredsfogden i Gjørding, Malt og Skads Herreder, Søren Bjerum af Brøndumdam, tilligemed Provsten af Malt Herred Hr. Niels Jochum Bytzov af Vejen i Brørup Kirke, for dér sammesteds efter foregaaende Skrivelse til de høje og respektive Herrer Proprietærer, og Deres Velærværdigheder Sognepræsterne i bemeldte Herred, at fornæmme, hvorvidt med Skolernes Indrettelse efter Hans Kongelige Majestæts allernaadigste Forordning kan være avanceret, og videre at overlægge med dennem samtlige, alt hvis der paa muligste Maade kan være til højstmeldte hans Excellence Hr. Stiftsbefalingsmandens og hans Højærværdighed Biskoppens Approbation, og blev sammesteds forrettet som følger:

Vejen Sogn.

1. Proprietæren hans Excellence Hr. Generalløjtnant og Commandant von Scholten i Kjøbenhavn¹⁾.
2. Degneboligen i Vejen By til Skolehus indrettet, som hele Sognebørnene kan besøge, og bliver Degnen Jacob Stevens samme Skolehold efter Forordningen anfortroet, eftersom Provsten og Sognepræsten samme-steds dertil erklærer ham for dygtig.
3. Degnens Løn for Skoleholdet bliver, som Herskabet hannem aarligen i rede Penge haver tillagt, 3 Rdlr. 3 Mark, og desforuden af Sognet, naar Herskabet ophæver dette Tillæg, ialt til Løn 6 Rdlr., Græs til 2de Køer paa Byens Mark og Kodrift om Sommeren, som Fuldmægtigen Jens Astrup ved Godset tilstod; men Vinterfoder paa bemeldte 2de Køer og 4 Faar sagde bemeldte Astrup ikke paa sit Herskabs Vegne at kunne tilstaa. Da som Sognet vel ikkun er af ringe Hartkorn, eragtede de Committerede, at Degnen af Sognemændene nyder Vinterfoder paa en Ko, nemlig 48 Lpd. Rugfoder og 64 Lpd. Hø.
4. I Skolegangsmaanederne forskaffer Sognet fornøden Ildebrand i Skolen.

Læborg Sogn.

1. Den største Lodsejere af Bøndergods er Monsr Terman Madsen paa Nielsbygaard, Kirkepatronen er hans Excellence Hr. Generalløjtnant von Scholten, siden og Sr. Peder Thonboe paa Hundsbech mestendels Ejere af Sognets Hartkorn.²⁾
2. Et Skolehus paa bekvemteste Sted at indrette i Gammelby, som hele Sognebørnene kan besøge, hvilket Monsr Terman Madsen paa Nielsbygaard, som er den største Lodsejer, paatager sig at besøge, efter Forordningen.
3. Skoleholderen blev af de største Lodsejere tillagt udi den Tid, som Bøndernes Børn formedelst Arbejde kan have Lejlighed til at gaa i Skolen, som

¹⁾ Generalløjtnant Henrik Scholten, Hovedsmand for Kongens Drabantgarde, var Ejer af Estrup idetmindste fra 1733. Efter hans Død kom Gaarden ved Auktion 1751 til Familien Lautrup.

²⁾ Terman Madsen ejede Nielsbygaard fra 1731 til sin Død 1757. Peder Thonbo nævnes som Ejer af Hundsbech 1715.

eragtedes at være 5 fulde Vintermaaneder, à Maaneden 2 Skp. Rug, 2 Skp. Malt og 4 Mark dansk i Penge til Underhold, og udi Løn 2 Rdlr. 4 Mark af Sognets Skolekasse, hvilken Løn Proprietærerne baade forskaffer og ligner selv paa Sognets Hartkorn, ligesom de selv derom bedst kan forenes.

4. I den Tid, som meldt, Skoleholdet varer, nyder Skolemesteren og Børnene Ildebrand af Sognets Beboere efter Forordningen.

Brørup Sogn.

1. Hans Excellence Hr. Generalløjtnant v. Scholten er største Lodsejere af Hartkorn. Hr. Hofjægermester Bachmann er Kirkepatron.¹⁾
2. Et Skolehus bekvemmet at indrette i Thuesbøl, som kan besøges af hele Sognets Børn, hvilket Hr. Generalløjtnant v. Scholten som største Lodsejere paa-tager sig at besørge efter Forordningen, hvortil Fuldmægtigen paa Estrup erklærede, at saasomt Degnebolig af Kirkens Patron blev sat, skal et Skolehus af ham som største Lodsejere blive opbyggt.
3. Til samme Skolehold bliver Degnen Christen Frølund samme Skolehold efter Forordningen anfortroet, eftersom Sognepræsten sammesteds dertil erklærede ham for dygtig, baade i Skriven, Regning og hans Kristendoms fuldkomne Oplysning, alt efter Forordningens Tilhold.
4. Til den Tillæg, Degnen som Skoleholder nyder af de 26 Gaarde og 1 Fjerdepart Gaard, en Skæppe Rug af hver Gaard, samt 8 Skilling dansk i Penge ligeledes af hver Gaard, endnu tillagt Græsning til 2de Køer paa Thuesbøl Mark, og Kodrift om Sommeren, og 4 Faar med Byens Faar, mens Vinterfoder paa bemeldte 2de Køer og 4 Faar sagde bemeldte

¹⁾ Hans Bachmann fik 1720 Sønderskov i Pant og kort efter til Eje. 1714 var han ved sit 2det Ægteskab kommen i Besiddelse af Estrup, som han senere solgte. Hvad der fortælles i O. Nielsens »Efterretninger om Malt Herred« (S. 12) om, at han skal have boet i Skodborg, og Sagnet om, at han var en fattig Dreng derfra, er helt uhistorisk. Han var gift 1ste Gang med en Datter af Overførster H. A. Jantzen paa Drendrup og boede paa Fovsletgaard i Ødis Sogn. Hun døde 1710. 1737 fik han Rang som Hofjægermester. Han døde paa Sønderskov og blev begravet i Folding Kirke den 23. Juli 1745.

Astrup ikke paa sit Herskabs Vegne at kunne tilstaa, men Hr. Hofjægermester tilstod Vinterfoder for hans Gods; da som Sognet vel ikkun var af ringe Hartkorn, eragtede de Committerede dog, at Degnen af Sognemændene nyder Vinterfoder paa en Ko, nemlig 48 Lpd. Rughalm og 64 Lpd. Hø.

Lindknud Sogn.

1. Den største Lodsejere er Monsr Terman Madsen paa Nielsbygaard, Kirkepatronen hans Excellence Hr. Generalløjtnant v. Scholten. Hr. Hofjægermester Bachman og Fru Ehrenfeldts til Enderupholm største Lodsejere af Bøndergods.¹⁾
2. Et Skolehus at indrette paa bekvemmeste Sted i Lindknud By, hvor Kirken ligger, hvilket kan besøges af hele Sognets Børn, som Monsr Terman Madsen paa Nielsbygaard som største Lodsejere paa tager sig at besørge efter Forordningen.
3. Skoleholderen blev af største Lodsejere tillagt udi den Tid, som Bøndernes Børn formedelst Arbejde kan have Lejlighed til at gaa i Skolen, som eragtedes at være 5 fulde Vintermaaneder. à Maaneden 2 Skp. Rug, 2 Skp. Malt, 4 Mark i Penge til Underholdning, og udi Løn 2 Rdlr. 4 Mark af Sognets Skolekasse. Proprietærerne ligner selv Skolemesterens anførte Underholdning paa Sognets Hartkorn, ligesom de selv bedst derom kan forenes.
4. I den Tid, som meldt, at Skoleholdet varer, nyder Skolemesteren og Børnene fornøden Ildebrand af Sognets Beboere.

Malt Sogn.

1. Proprietæren, hans Excellence Hr. Generalløjtnant v. Scholten.
2. Degneboligen i Maltbech ogsaa til Skolehus at indrette som hele Sognebørnene kan besøge, og bliver til Skoleholdet Degnen Jens Bredenberg samme Skolehold efter Forordningen anfortroet, eftersom Sognepræsten sammesteds dertil erklærede ham for dygtig.

¹⁾ Enke efter Stefan Nielsen Ehrenfeld, der døde ¹⁷/₃ 1741. Hun ægtede 1742 Amtmand Kristian Teilmann.

3. Degnens Løn for Skoleholdet bliver aarlig af Sognets Hartkorn Penge 6 Rdlr.; Græs til 1 Ko og 4 Faar nyder han paa Byens Kogang og Faarene ligeledes med Byens Kreaturer, som Monsr Astrup tilstod, mens Vinterfoder til bemeldte Kreaturer sagde Astrup ikke paa sit Herskabs Vegne at kunne tilstaa; da som Sognet er af ringe Hartkorn og faa Beboere, dog eragtede de Committerede, at Degnen af Sognemændene nyder Vinterfoder paa 1 Ko, nemlig 48 Lpd. Rughalm og 64 Lpd. Hø.
4. Fornøden Ildebrand nyder han udi Skolen medens Vinteren varer.

Folding Sogn.

1. Proprietæren, Hr. Hofjægermester Bachman til Sønderkov.
2. Skolehuset findes udi Nørbølling By, som er det meste af Sognet, hvortil Sognets Børn kan komme bekvemmelig.
3. Skoleholderen Anders Jørgensen bliver fremdeles af Proprietæren og Præsten kendt bekvem til Skoleholdet.
4. Skoleholderen tillægges til Løn i rede Penge 5 Rdlr., Rug 4 Tønder 3 Skpr. 2 Fdk. af Sognets Hartkorn og anden Tillæg. Herforuden paa Nørbølling Kogang en Ko, og med Byens Faar 4 Faar paa Græs. Nok Tørv 38 Læs.

Feuling Sogn.

1. Proprietæren, Hr. Hofjægermester Bachman til Sønderkov.
2. Udi Bobøl By findes bygt en Skole, hvor Degnen bor og holder Skole. Bobøl, Beckbølling, Lyckeskjær, Feuling, Lervad, Aatte, Sorrild, Hommelmaj, Graulund, Astofte, Holleskov og Stenderup Beboeres Børn søger bemeldte Bobøl Skole.
2. Degnens Løn bliver Rug 5 Tønder og Penge 3 Mark danske, og naar Skolekassen kan tilstrække, nyder han desuden 1 Rdl. og 3 Mark aarlig. Nyder og 2 Køer paa Byens Kogang og 4 Faar med Byens Faar.
4. Nyder han aarlig Ildebrand 35 Læs Tørv.

Endnu i forbemeldte Sogn indrettes en Skole i Tobøl By, hvortil Aabling Beboeres Børn søger. Dertil lejes en Skolestue ved Jens Stefansen sammesteds for 1 Rdl.

2. Til Skoleholder i samme By bliver antaget Jens Pedersen i Bobøl, som af Præsten kendes dygtig at være.
3. Til Løn for de 5 Vintermaaneder, han holder Skole, nyder han af det Tillæg, som over Sognet er repareret, Rug 2 Tønder og Penge 5 Rdlr. 2 Mark dansk.
4. Til Ildebrand nyder han 25 Læs Tørv.

Holsted Sogn.

1. Den største Lodsejere af Bøndergods er Fru Ehrenfeldts. Kirkens Patron er hans Excellence Hr. Generalløjtnant von Scholten og tillige næststørste Lodssejere af Bøndergods, saa og Sr. Terman Madsen paa Nielsbygaard.
 2. Skolehuset indrettes paa bekvemmeste Sted i Nørre-Holsted By, hvilken for hele Sognets Ungdom kan være bekvemmest at søge. Samme Skolehuses Bygning vil tilkomme Fru Ehrenfeldt som største Lodsejere af Bøndergods at lade foranstalte efter Forordningen.
 3. Skoleholderen blev af de største Lodsejere tillagt udi den Tid, som Bøndernes Børn formedelst Arbejde kan have Lejlighed til at gaa i Skole, som eragtedes at være 5. fulde Vintermaaneder, à Maaneden 2 Skp. Rug, 2 Skp. Malt og 4 Mark dansk i Penge til Underholdning. Og udi Løn 2 Rdlr. 4 Mark af Sognets Skolekasse, hvilken Løn Proprietærerne ligeselv paa Sognets Hartkorn, ligesom de derom bedst kan vide og forenes.
 4. I den Tid, som meldt, at Skoleholdet varer, nyder Skolemesteren og Børnene fornøden Ildebrand udi Skolen af Sognets Beboere.
- Efterat dette saaledes var afhandlet og fastsat, blev til denne Fundatses ydermere Indretning paa Stiftets høje Øvrigheds Approbation følgende Poster, tilligemed de forrige, insinueret:

1. Degnens og Skoleholderens Løn af Penge og Korn indkasseres af den største Lodsejere, som leveres fra hannem til dem inden hvert Aars Martini Dag.
2. Den Ildebrand, som til Skolestuen skal leveres, som forhen er meldt, til vedkommende Skoleholder, skal leveres Skoleholderen paa ethvert Sted imellem St. Hansdag og St. Olufs Dag, paa en vis Dag, da det kan sættes i en Torvstak, hvilken lægges og tildækkes af Sognets Husfolk, alt under den største Lodsejeres Foranstaltning, hvem samtlige Sognefolkene i dette Tilfælde bør være hørig og lydige efter Befaling i dette Værk som deres egen Hosbonde, uden nogen Undskyldning, baade med at føre Torven til Stedet og at lægge og tildække den.
3. For dette Aar leveres Ildebranden ved Skoleholdets Begyndelse.
4. Hvis Foder af Hø og Halm, som forhen er tillagt enhver paa ethvert Sted, leveres Skoleholderen imellem St. Michels Dag og St. Mortens Dag, ligeledes under den største Lodsejeres Foranstaltning, som før er meldt om Ildebrand.
5. Foruden de 4 Skilling, Forordningen bevilger Degnene og Skoleholderne til Introductions Penge, maa ej tages uden for dennem, som lærer at skrive og regne, ugentlig fra 2 til 4 Skilling ligesom deres Profection er til.
6. Haandværksfolkene, ligesom deres Næring, Brug og Tilstand er til, betaler aarlig til Skolekassen fra 8 Skilling til 1 Mark; men de som bebor Huse uden nogen Hartkorns Tillæg, betaler aarlig til bemeldte Skolekasse 8 Skilling dansk.
7. Til Skolekassen betales aarlig af hver Tjenestekarl 2 Skilling og af hver Dreng eller Pige 1 Skilling dansk, som virkelig tjener i Sognet, naar Degnen eller Skoleholderen over samme Tjenestefolk indgiver deres aarlige Specification, som betids skal baade forfattes og indleveres til bemeldte største Lodsejere, at han 14 Dage før Michelsdag og Paaske kan indkassere samme Skolekasses Penge hos dem, som Lønnen skal

udtælle, hvilken bliver for samme Penge ansvarlig fra Anmodningens Dato.

8. Bøssen omgaar ved Bryllupper og andre Vært-skaber efter Forordningen for derudi at indsamle, hvad enhver godvilligen derudi vil give til Skolekassen, som igen fra Degnen indleveres til den største Lodsejere.

Denne af de høje og respektive Herrer Proprietærer i Malt Herred samt største Lodsejere godvilligen indgangne Vedtægt underkastes saavel den høje Stiftøvrigheds Approbation som Hans Kongelige Majestæts allernaadigste forhaabende paafølgende Confirmation til en bestandig Fundats for Skoleholderiet i Malt Herred, eftersom Egnens Skarphed og slette Tilstand kan udvise, at herudi er gjort saa meget som muligt til højstbemeldte Hans Kongelige Majestæts allernaadigste Viljes Fuldbyrkelse.

Datum Brørup Kirke ut supra.

Søren Bjerum. Niels Jochum Bytzov.«

Det vil ses af dette Udkast til Skolefundats for de forskellige Sogne i Herredet, som saaledes blev affattet ved det ovennævnte Møde i Brørup Kirke, at medens Degnens Løn for at holde Skole i det Hele kom til at svare til det i Forordningen af 23. Januar 1739 fastsatte Beløb, omkring ved 6 Rdlr., foruden hans egentlige Degneindtægter, saa blev derimod Skoleholderens Løn yderst tarvelig. Med en vis Behændighed fastsættes dennes Løn nemlig kun for »den Tid, som Bøndernes Børn formedelst Arbejde kan have Lejlighed til at gaa i Skole, som eragtedes at være 5 fulde Vintermaaneder«, og det er da aabenbart Meningen, at den kun skal svare til $\frac{5}{12}$ af den efter den kongelige Forordning oprindelig fastsatte Løn for en Skoleholder, 12 Rdlr., 5 Tdr. Rug og 7 Tdr. Byg aarlig, hvilket endda for Kornets Vedkommende ej tilnærmelsesvis blev naaet. Da der ikke var en Degn i hvert Sogn, men kun en i hvert Pastorat,

maatte der altsaa ansættes Skoleholdere i alle Annexsognene, ligesom der ogsaa ønskedes ansat en Skoleholder foruden Degnen i det store Føvling Sogn, hvilket sidste dog blev helt anderledes ordnet, som senere skal omtales.

Før Kongens bestemte Forordninger saaledes gav Anledning til, at der oprettedes Skoler i alle Sognene i Herredet, fandtes saadanne ifølge foranførte kun i Vejen Sogn, hvor Degnen modtog et personligt Tillæg af Herskabet paa Estrup for Skoleholdet, samt i Nørbølling for Folding Sogn og Bobøl for Føvling Sogns Vedkommende. De to sidste hørte ind under Hofjægermester Hans Bachmans Omraade, der synes at have stillet sig mest velvillig til Sagen og at have haft Interesse for den. Skolen i Bobøl var allerede bleven oprettet i Begyndelsen af Tyverne. I Føvling Sogns gamle Kirkebog kaldes den daværende Degn Kristoffer Ingversen indtil 1720 stadig »Kristoffer Degn i Føvling«, men fra 1723 »Kristoffer Degn i Bobøl«, saa Flytningen er sket i denne Mellemtid, aabenbart samtidig med at der er bygget et Skolehus. Da Bachman 1722 blev Ejer af Sønderskov, som han havde havt i Pant fra 1720, maa det være ham, der har ladet Bobøl Skole bygge, og dette er altsaa sket kort efter, at Frederik den Fjerde opfordrede Proprietærerne til at følge sit Exempel, noget, der dog kun blev fulgt de færreste Steder.

Det blev nu ogsaa Bachman, der først gjorde Skridt til for sit Vedkommende at udføre og nærmere paaligne, hvad der var bleven vedtaget i Brørup Kirke den 10. August 1741, og den endelige Fundats for hans Omraade kom til at lyde saaledes:¹⁾

¹⁾ En Afskrift findes i de Søtoftske Papirer, en anden blandt gamle Papirer paa Sønderskov.

»I den Hellig Trefoldigheds Navn haver jeg under-skrevne Hans Bachman til Sønderkov udi Malt Herred, Riberhus Amt, Kongelig Majestæts bestalter Hofjægmester, som mestendels Ejere af Føvling og Folding Sogne, samt Lodsejere udi Brørup Sogn, og alle trede Sognes Kirkepatron, i allerunderdanigst Følge Deres Kongelige Majestæts allernaadigste Forordning af 29. April 1740 — til bestandig Skolehold for berørte Sognes Ungdom indrettet og forfattet følgende Foundation, nemlig:

1. Udi det Boels Hus i Bobøl, som beboes af Degnen Jens Baggesen, findes allerede for Føvling Sogn indrettet en Skolestue af 3de Fag, hvortil endnu et Fag kan tillægges, om Børnenes Antal skulde blive saamange, at de derudi ikke kan rummes, hvilken Skole da skal søges af Bobøl, Bækbølling, Lukaskjær, Føvling, Lervad, Aatte, Graulund, Sorrild, Hummelmaj, Holleskov, Astofte, Stenderup, fra hvilken sidste By af dessens Beboere Vejen eller Fodstien over Mosen skal repareres, ligesom Gangen over Bækken imellem Aatte og Sorrild af Aatte Bymænd saaledes skal holdes i Stand, at Børnene uhindret kan gaa sikker og tør derover.
2. Udi Tobøl By bliver holden en Substitut eller Løbe-Skolemester fra Michaelis til Paaske til de smaa Børns Undervisning, hvortil for det første er anordnet en Skolestue, og bliver denne Skole tillagt Tobøl og Aabølling Byers Børn.
3. Udi Nørbølling By findes ligeledes en Skole indrettet, hvortil henhører Nørbølling Bys Børn, Stengaard, Foldingbro og Aagesbøl i fornævnte Føvling Sogn.

Tirslund By,

som bestaar af otte halve Gaarde, deraf 4 ligger til Brørup Sogn, og de andre 4 til Føvling Sogn, bør tilsammen søge Skolen i Thuesbøl, som for Brørup Sogn bliver indrettet.

Disse Sogne bestaar af følgende:

1) Føvling Sogn	81 Halvgaarde.
2) Folding Sogn med Knud
Madsens i Foldingbro ..	14 ² / ₃ —
eller 30 Ottingsgaarde.	

Tilsammen 95²/₃ Halvgaarde.

Naar nu hver Halvgaard svarer til Skolemesterens Underholdning i Penge 8 Skilling. Rug 1 Skæppe og Tørv 1 Læs, saa bedrager sligt:

Rug 11 Tdr. $7\frac{2}{3}$ Skpr.
 Penge . . . 7 Rdlr. 5 Mark 14 Skilling
 og Tørv. $95\frac{2}{3}$ Læs, halvt Klyne og halvt Tørv.

Deraf henlægges 1) til Bobøl Skole:

Rug 5 Tdr.

dertil kommer af $2\frac{1}{2}$ Boel à 12 Sk.

er 1 Mark 14 Sk. | er 3 Mark.

og Hummelmaj 1 » 2 » |

Bliver saaledes foruden de Poster, som Forordningen er undergiven, Degnens visse Tillæg for Skolehold: Penge 3 Mark, Rug 5 Tdr. og Tørv 35 Læs, samt 2de Køer og 4 Faar paa Bobøl Kogang, saasom de have Skolen i Byen og mest magelig for deres Børn med Skolegang.

- 2) Skolemesteren for Tobøl udi Penge 5 Rdlr. 2 Mark, Rug 2 Tønder og Tørv 25 Læs, samt Græs paa Tobøl Kogang for 1 Ko og 3 Faar.
 3) Skolemesteren i Nørbølling:

1. Af Gaardmændenes Afgift 2 Rdlr.
2. Af de uvisse Indkomster 1 » 4 Mark 2 Sk.
3. Stenggaard 1 » 14 »
4. 12 Huse à 8 Skilling . . . 1

_____ som er Penge 5 Rdlr.

og Rug 4 Tdr. $5\frac{2}{3}$ Skpr., samt Tørv 35 Læs. Og derforuden paa Nørbølling Kogang en Ko og med Byens Faar fire Faar.

- 4) For Tirslund By nyder Skolemesteren i Thuesbøl Penge 1 Mark, som tages af de uvisse Indkomster, og Rug af det, som er under Føvling, 2 Skæpper, foruden hvis ham af Brørup er tillagt.

Herforuden 1) Skræddere og andre Haandværksfolk, samt Husmænd og Inderster, som Forordningen er undergiven, bliver aarlig terminer specificeret og taxeret.

- II) Endnu foruden paa hvert Sted tillagte Skoleløn af ethvert Barn — undtagen fattige Almissemesters — gives ethvert Sted til Skolemesteren 1) til Indrettelse Penge 4 Skilling dansk, 2) af de Børn, som vil lære at regne og skrive ugentlig 2 Skilling dansk, 3) enhver som til Confirmation af Degnen skal informeres en billig Kendelse ifølge Forordningen. Saa skal og
- 4) indsamles otte Dage før Michaeli af Tjeneste- og andre unge Folk, nemlig en Karl 2 Skilling dansk, en Dreng eller Pige over 15 Aar 1 Skilling d., som til Bøger for fattige Skolebørn anvendes, og bør Husbonden samme at betale og i Lønnen decourtere.
 - 5) Den Mulkt, som i Følge Forordningen maatte falde, og hvad som i Bøssen til Bryllupper og Barseler maatte falde og kan samles, bliver i en Kasse, som til Skolen og Skoleholderens Fornødenhed og Vedligeholdelse anvendes efter Patronens og Præstens gjørende Disposition.
 - 6) Og naar Skoleholderen nyder foreskrevne Løn, maa han ikke kræve eller paastaa nogen videre Betaling af nogen i Skoledistriktet enten de læser, regner eller skriver.
 - 7) Tager denne herved foranførte tilsigende Skoleløn sin Begyndelse fra nu anstundende Michaelis 1741 og siden continueres aarlig til efterskrevne Tider.
 - 8) De, som til Skoleembeds Betjening antages, vorder efter foregaaende Examen af Provsten i Patronens eller Fuldmægtigens Overværelse, efter den allernaadigste Forordning af 23. Januar 1739, overhørt og examineret, og om de i Liv og Levnet befindes ædruelige og uden Forargelse samt i alle Maader forholder dem i deres Embede efter den allernaadigste udgangne Instruction af 23. Januar 1739.
 - 9) Med Skolegang, Læsning af Skoleholderen, Catechisations Besørgelse, Sognets Skolekasse med videre forholdes stricte efter derom allernaadigst udgangne Forordninger og Befalinger. —
- Herved formodes allerunderdanigst at have efterlevet og fuldbyrdet Hans Kongelige Majestæts aller-

naadigste Vilje, som saaledes Hans Excellence Gehejmeraad og Stiftsbefalingsmand von Gabel, samt Hans Højærværdighed Biskop Brodersen til hehagelig Eftersyn og forventede Ratification insinueres, hvoraf jeg Jægermester Bachman som Kirkens Patron, saasnart Approbationen erholdes, deraf 2de enslydende Exemplarer udfærdiger, og det ene til Stifts-Kisten og det andet til Præstens og Skoleholderens Efterretning udleverer.

Datum Sønderkov d. 25. August Anno 1741.

H. Bachman.

At dette er, saaledes som foranmeldt er, udi Brørup Kirke den 10. August kommuniceret, tilstaas.

Vejen den 20. September 1741.

Niels Jochum Bytzov.

Siden denne Hr. Hofjægermester Bachmans gudelige Foranstaltning ved Skolevæsenets Indrettelse concernerer kuns fire halve Gaarde i Brørup Sogn, ønsker jeg lige-saadan Foranstaltning for det øvrige af Sognet.

Præstkjær den 20. September 1741.

Peder Winding.

Højbemeldte Hr. Hofjægermester Bachmans gjorte gudelige Anstalt ved Skolevæsenets Indrettelse i Folding Sogn ønsker jeg lykkelig Fremgang.

Maltbæk den 20. September 1741.

Niels Bloch.

Den af Hr. Hofjægermester Bachman gjorte gudelige Foranstaltning angaaende Skolernes Indrettelse i Føvling Sogn ønsker jeg af Hjærtet maa forfremmes, saasom Guds Ære og vores allernaadigste Konges skriftlige Intention derved beforders.

Bækbølling den 23. September 1741.

I. Fog.¹⁾

¹⁾ N. J. Bytzov var Sognepræst i Vejen-Læborg 1720—62, P. Vinding i Brørup-Lindknud 1729—54, N. Bloch i Malt-Folding 1733—44 og I. Fog i Føvling-Holsted 1738—75.

Indbemeldte Skolefundation for Føvling og Folding Sogne, samt Tirslund By under Brørup Sogns Skole bliver herved i Kraft af Deres Kongelige Majestæts aller-naadigste Forordning, dateret 29de April 1740, behørig og fuldkommen approberet.

Bramminge og Ribe den 8. December 1741.

C. C. von Gabel. I. Brodersen.

Oplæst og forkyndt for Føvling Menighed

Feria Annunc. Mariæ, af Føvling Kirke 1741¹⁾.

I. Fog.

Ligeledes forkyndet for Folding Kirkes Menighed

Dom. Palm. Anno 1741¹⁾. Testeres

Niels Bloch. e

Det var en særdeles nydelig og velbygget Skolefundats, som dermed var affattet. Om end Lønnen for Skoleholdet kun var lille, var den dog nogenlunde sikker, og der var ikke trukket for store Vexler paa de uvisse Indkomster, der vel ogsaa nok vilde blive ret tvivlsomme. I et Par Punkter synes den endogsaa at have været betydelig forud for sin Tid, saaledes naar Skolen i Tobøl særlig skulde være bestemt for Smaabørn, hvorved man altsaa paa en Maade er inde paa Pogeskoleprincippet, og naar det bestemtes, at den Afgift, som Tjenestefolkene skulde svare, skulde gaa til Indkøb af Bøger for fattige Skolebørn. Man kan ogsaa lægge Mærke til, at medens der ellers af de Børn, der vilde lære at skrive og regne, kunde kræves fra 2—4 Skilling ugentlig, saa var det her bestemt fastsat til det mindste Beløb, 2 Skilling. Naturligvis fik mange af Børnene en lang Skolevej, dog næppe længere end andre Steder, naar de udstrakte Sogne i Herredet maatte nøjes med hver én Skole, og til at begynde med kunde der ikke godt tænkes paa mere. Men særlig i Føvling Sogn med de mange Byer gav dette Anledning til Modstand og gjorde, at

¹⁾ Skal formodentlig være 1742. Annunc. Mariæ er 25. Marts, Dom. Palm. Palmesøndag.

Fundatsen allerede Aaret efter fik et Tillæg, der i Grunden fuldstændig slog den i Stykker. Dette Tillæg lød saaledes:¹⁾

»Anno 1742 den 17. September er, efter Hans Excellence Hr. Gehejmeraad og Stiftsbefalingsmand von Gabel samt Hans Højærværdighed Hr. Biskop Brodersens indkomne Skrivelse af 10de August dette Aar. samtlige Beboere af Stenderup og Aatte Byer indkaldet for at erklære sig, paa hvad Maade de formene bekvemmeligere, end i den Indretning i Skolefundatsen foreskreven er, at kunne holde deres Børn til Undervisning i deres Kristendom og Guds Kundskab. Da indfandt sig først underskrevne af Stenderup By paa egne og samtlige Naboers Vegne og gav til Kende, at formedelst

- 1) Vejen fra Stenderup til Bobøl. hvor Hovedskolen er anlagt. for de smaa Børn er vanskelig at passere;
- 2) at de ikke formaar eller kan undvære deres Børn længere fra deres Arbejdes Drift, end til de kommer saavidt. at de kan gjøre noget til Gavn. Og som
- 3) de da. saasnart de vel kan tale og skønne. skal holde dem i Skole. og snart maa bære, snart føre dem ved Haanden hen. hvor Skolen i Byen holdes. saa kunne de ikke selv have den Omhyggelighed for Børnene. som ved deres Gang til og fra Skolen udfordres. saafremt de skulle søge udenbys Skole. men det maatte blive Aarsagen, at de umulig, som de ellers gjerne vilde. kunne holde deres Børn til Skole, om ikke en Skole maatte blive anlagt i deres egen By. Men de er for det
- 4) overbødig at leje en Skolestue og at antage dem saadan en Skolemester, som deres Sognepræst dertil kender dygtig, og dernæst holde deres Børn til bestandig Skolegang Vinteren igennem, og indtil de kommer saavidt. at de til Examen ere dygtige og da videre ved Degnen føres til Perfection. at de til Konfirmation og det højærværdige Alterens Sakramente kan eragtes at antages,
- 5) hvilken Skolestue med Ild og Lys, samt Skoleholderens Underholdning forsynes; imod de vorder fritagen for, hvis som de ellers til Sognets Skoler

¹⁾ Det findes blandt Papirer paa Sønderskov.

efter Fundatsens Indhold skulle contribuere. Og dersom dette saaledes naadigst maatte accorderes, saa forpligtede de sig herved alt foreskrevne af yderste Formue at efterkomme og i saa Fald en for alle at indestaa og være ansvarlig, hermed og aftalt, at Byen i Almindelighed svarer 1) Skolestuens Leje, 2) dens Underholdning med Ild og Lys, samt 3) Skoleholderens Løn; for det 4) Skoleholderens Kost angaaende, den tilsvare de, som har Børn i Skole, og at de, som ere fattige, nyder alting om-somst frie. Til Bekræftelse under deres egen Hænders Underskrift.

Sønderskov ut supra.

(15 Underskrifter).

Alt hvad Stenderup Bymænd paa ovenstaaende Maade angaaende deres Børns Skolegang har proponeret og tilbudet, det forpligte vi os ligeledes for Aatte By i alle Maader at holde og efterleve, som vi hermed under vore Hænders Underskrift bekræfte.

Sønderskov ut supra.

(6 Underskrifter).

At forestaaende af Stenderup og Aatte Bymænd saaledes i vores Hos- og Overværelse har begjært, ind-gaaet og samtykt, det attesterer vi hermed.

Datum ut supra.

I. C. Fog. I. H. Utrup.

Det samme i alle Ord og Punkter, som Stenderup og Aatte Byers Beboere har indgaaet og tilstaaet om en forsvarlig Skole at lade holde i deres egen Byer, ere vi underskrevne samtlige Tobøl Bys Besiddere ligeledes overbødig at efterleve og fuldbyrdige i alle Maader, i underdanigst Haab sligt os naadegunstigst maatte vorde tilladt en forsvarlig Skole at lade holde i fornævnte Tobøl By, hvilket vi hermed underdanigst under vore Hænders Underskrift bekræfte.

Datum Tobøl den 20. September 1742.

(17 Underskrifter).

Det som ved indbemeldte er forandret udi den af os forhen approberede og herved hæftede originale Skolefundats, bliver ialt approberet, naar Skolens Tarv

derved kan befordres og Deres Kongelige Majestæts allernaadigste Hensigt til Skolernes Istandsættelse og Conservation allernaadigst bliver efterlevet, hvilket formodes Hoved-Lodsejeren og Sognepræsterne i det uvisse have paaset og videre lader sig være angelegen.

Bramminge og Ribe den 27. November 1742.

C. C. von Gabel.

Brodersen.«

Ved dette sidste Tillæg blev den oprindelig saa velbyggede Skolefundats saare løs i sine Sammenføjninger, ja i Grunden aldeles kuldkastet, og det synes ufatteligt, at det nogensinde er bleven approberet. Stiftamtmanden og Biskoppen slaa sig til Ro med den Formodning, at »Hoved Lodsejeren og Sognepræsterne i det uvisse have paaset« det nærmere fornødne; men denne Forudsætning var uholdbar, da der aabenbart ikke var truffet andre Aftaler end dem, der stod paa Papiret. Det har vel næppe været med Bachmans gode Minde, at det er sket, hvorvel han heller ikke protesterede derimod; det er en Hr. Utrup, formodentlig hans Fuldmægtig, der sammen med Sognepræsten Fog i Føvling har underskrevet som Vidne. Hovedmanglen var, at der slet ikke var fastslaaet noget bestemt til disse Smaaskolelæreres Løn. Den er vel bleven fastsat ved mundtlig Aftale for hver Vinter ad Gangen og da sat til den mindst mulige, ligesom Læreren har faaet Kosten paa Omgang hos dem, der havde Børn i Skole, hvilket man hellere vilde end bidrage de 8 Skilling og den Skæppe Rug, der skulde svares af hver Halvgaard ifølge Fundatsen; men under saadanne Vilkaar var det aabenbart umuligt at faa blot nogenlunde kvalificerede Skoleholdere.

Stor Forvirring bragte ogsaa dette Tillæg til Fundatsen i den Henseende, at medens Føvling og Folding Sogne i Fundatsen vare regnede som ét Skoledistrikt, der i Fællesskab bidrog til de faste Læreres Løn, saa blev

dette nu aldeles forstyrret. Det kom til at gaa ud over Nørbølling Skole, hvis Lærerløn beløb sig til adskilligt mere end det, som de $14\frac{2}{3}$ Halvgaarde i Sognet svarede. Mulig er dette bleven dækket ved det overskydende fra Bobøl Skolekreds, eller ogsaa fra først af, som det senere var Tilfældet, ved et Tilskud af Proprietærens private Kasse, hvilket saa meget bedre kunde ske, som Kirke-ejeren synes at have tilegnet sig Lysepengene, der beløb sig til 3 Rdlr. 2 Mark for hver Kirke, som egentlig efter Forordningen skulde tilfalde Skolekassen, medens disse slet ikke er omtalt her i Fundatsen. Men da senere Bøndergodset og Kirkerne efterhaanden blev solgt bort fra Sønderskov, kom Spørgsmaalet frem og voldte megen Ulæmpe, og et halvt hundrede Aar senere gav det Anledning til en stor Strid mellem den daværende Ejer af Sønderskov, Hr. Hundevad, og Bønderne. som dog ikke her skal omtales nærmere.

Forøvrigt faar man af dette Tillæg til Fundatsen et godt Begreb om, hvordan i hvert Fald mange af Beboerne saa paa den nye Skoleindretning. De vilde nok holde deres Børn til Skole, men kun saalænge de ikke kunde gøre noget Gavn hjemme, da de saa ikke længere kunde undvære dem for deres Arbejdes Drift, og det vilde med andre Ord og med deres egne Ord sige »saa snart de kan tale og skønne«, men dog ikke var større, end at man »snart maa bære, snart føre dem ved Haanden hen, hvor Skolen i Byen holdes«. Og saa var Maalet forøvrigt det, at de kunde komme saavidt, »at de til Examen ere dygtige, og da videre ved Degnen føres til Perfection, at de til Confirmation og det højærværdige Altterens Sakrament kan eragtes at antages«. Nogen kunde maaske tænkte, at der ved disse Ord var tænkt paa en Sondring mellem Smaabørns Undervisning og den, de som større skulde have i Degneskolen; men at det ikke

er Tilfældet, viser tilstrækkelig Tobøl Distriktets Stilling; thi for dette var der netop foreslaaet en Skole for de smaa Børn efter Fundatsen, hvad det imidlertid bad sig fri for, for selv at sørge for sin Skoleholder ligesom Stenderup og Aatte. Nej, ved den »Perfection«, som Børnene skulde føres til ved Degnen, maa tænkes, om ikke just paa selve Konfirmationsforberedelsen. -- thi allerede i 1740 var det paalagt Provsterne at føre Tilsyn med, at Præsterne selv læste med Konfirmanderne og ikke, som nogle prøvede det, lod det komme an paa Degnen, — saa dog paa en vis Delagtighed i samme. Det er overhovedet den nylig indførte Konfirmation og Frygten for at blive afvist fra denne, der her, som saa mange Steder i Skolevæsenets første Tider, kommer til at staa som en væsentlig Bevæggrund til ikke helt at udeblive fra Skolen.

Hvad Stenderup, Aatte og Tobøl Byer imidlertid saaledes, sikkert ikke til Gavn for det almindelige Skolevæsen, havde gennemført med Myndighedernes Approbation i Henseende til at sørge for deres eget Skoleholderi, skete nu ogsaa andetsteds, uden at en saadan Approbation blev indhentet. Saaledes i Tirslund. Da Degnen i Brørup 1793 indgiver en Klage over 46 Aars Restancer, som dog blev afvist, fordi den var saa aldeles forældet, og hvorpaa han havde medtaget, hvad der efter Skolefundatsen tilkom ham fra Tirslund, svare Tirslund Bymænd derpaa blandt andet: »Om Tirslund By er henlagt til hans Skoledistrikt, er os ganske ubekendt, og aldrig er det af ham i vores Tid bleven bekendtgjort eller omtalt, at vore Børn skulde søge hans Skole, som desuden ikke kan ske i den Tid, han om Vinteren holder Skole, siden Vejens Længde og Besværighed forbyder det, hvorfor vi ogsaa hidindtil selv har lejet en Skoleholder, naar der fandtes Børn i Byen, som

kunde søge Skolen. Vi ved, at det er Uret at binde Munden til paa en Oxe, der tærsker, og at en Arbejder er sin Løn værd; men da Degnen Hr. Bang ingen Skole har holdet for vores Ungdom og ingen Skoleløn krævet af os, saa er det ganske ubegribeligt for os, hvorledes han nu kan faa i Sinde paa en Gang at antaste os 46 Aars Restancer af Penge, Korn, Hø, Halm og Brændsel baade for vores og vore Forfædres eller forrige Beboeres Tider, som han eller Formænd af Arildstid aldrig nydt haver o. s. v.«

Paa samme Restanceliste havde Degnen tillige medtaget Lysepenge af Brørup Kirke; men herpaa svarer Kammerassessor Lautrup paa Estrup som daværende største Medejer af Brørup Kirke: »Udi den for Brørup Sogn oprettede og approberede Skolefundats af Dato d. 24. Februar 1742 er ingen Lysepenge for Brørup Kirke henlagt til Skoleholderens Løn i Thuesbøl, og da hans Klage i saa Henseende er ubeføjet og ugrundet, saa formodes, at samme, hvad denne Post angaar, aldeles vorder afvist«. Det synes at fremgaa deraf, som ovenfor blev berørt, at Kirkeejerne har benyttet Lejligheden til at stikke Lysepengene i deres egen Lomme i Stedet for at lade dem gaa i Skolekassen, som det skulde ske ifølge Forordningen.

De, der stod sig bedst ved Skolevæsenets Oprettelse, var Degnene. De beholdt deres gamle Degneindtægter, der ganske vist ikke vare synderlig store, men som de dog hidtil havde maattet hjælpe sig med, ubeskaaret, og fik nu for Skoleholdet foruden Bolig, som de ikke havde havt alle Steder, Græsningsret til 2 Køer og 4 Faar, samt Tilskud til Vinterfoder, ret rigeligt Brændsel, og i Korn

og Penge en Værdi af omtrent 6 Rdlr. Rigtignok fik de ogsaa et forøget Arbejde, som dog for de Sognes Vedkommende, her er Tale om, kun strakte sig over 5 Vintermaaneder; men da dette Arbejde vel i den almindelige Bevidsthed stod som noget, der i Grunden hørte med til Degnebestillingen, der ikke i Forvejen var synderlig anstrængende, var det ikke underligt, om Befolkningen, der ømmede sig ved de nye Udgifter, ikke ret kunde forstaa, at disse ogsaa for Degnenes Vedkommende vare nødvendige. Da det nu imidlertid ikke gik an at rokke ved de nylig udkomne kongelige Forordninger, begyndte man at pille ved de gamle Degneindtægter, der de fleste Steder slet ikke vare bestemte. Et mærkeligt Exempel herpaa foreligger fra Føvling Sogn. Maaske har den ovenomtalte Forvirring, som adskillige Byers Løsrivelse fra Skolefundatsens Bestemmelser afstedkom, været medvirkende hertil, ligesom der jo ogsaa havde været holdt Skole i Bobøl en rum Tid, før Fundatsen blev oprettet; men endnu rimeligere er det dog, da Sognemændene stillede Sagen aldeles paa Spidsen, at man tillige af andre Grunde har havt et alvorligt Horn i Siden paa Degnen.

Denne var Student Jens Baggesen, der var Degn i Føvling fra 1729 til sin Død 1762. Han havde 10 Børn, 7 Sønner og 3 Døtre. Gennem det fjerde Barn i Rækken, Sønnen Bagge, født 1735, der blev Skriver ved Amtstuen i Korsør, og som ligeledes havde 10 Børn, blev han Farfader til sin berømte Navne, Digteren Jens Baggesen. »Jens Degn« holdt til med de store. Det var Præstefamilierne og Herregaardsfolkene fra Omegnen, der ifølge den gamle Kirkebog stadig vare hans Børns Faddere; han dannede i saa Henseende en stærk Modsætning til Forgængeren Christopher Ingvorsøn, Degn i Føvling i 28 Aar, der var gift med en Bondepige der fra Sognet og alene havde

Omgang med Bønderne. Det kan være rimeligt, at disse »fine Fornemmelser« har stødt Bønderne; men hvad nu end den dybere liggende Grund har været, saa gav Skolefundatsens Gennemførelse og Bestemmelsen om den Løn, der ifølge denne skulde tillægges Degnen for Skoleholdet, Anledning til en stor Strid 1744, der maatte indankes for Kongen. Cancelliets Indstilling om Sagen lyder saaledes:¹⁾

Gehejmeraad, Stiftamtmand Gabel og Biskop Brodersen andrage den ukristelige og lovstridige Medfart, som Sognemændene i Føvling Sogn i Ribe Stift lader foretage mod deres fattige Sognedegn Jens Baggesen i Henseende til den liden Indkomst og Levebrød, han af dennem skulde nyde. Sognemændenes Forbrydelse bestaar derudi, at de ej alene afkorter Degnen det lidet Offer, han skulde have, men endog tildels nægter ham sin Degnerente eller Korntiende, af Aarsag, fordi de efter Skole-Fundatsen skal give ham lidt for deres Børns Undervisning, hvis Beløb af største Lodsejeres Foranstaltning kan ses. Ja de gaar endog saavidt udi deres Ukristelighed, at de indbyrdes vedtager under en Rigsdalers Straf ikke at maa være Degnen behjælpelig i nogen Ting. Da efterdi saadan deres ugudelige Forhold er bleven Stiftamtmanden og Bispen foredragen, har de beordret Provsten i Malt Herred, Niels Jochum Bytzov, at kalde dem for sig i Formodning om, at de af Frygt for Straf skulde affinde sig i Godhed med Degnen. Men som de endnu fortfare, gør Stiftamtmanden og Bispen følgende Forslag, paa det ikke andre af disse Sognemænds ugudelige Exempel skulde tage Anledning og forvolde, at Degnene, som desuden kun har lidt at leve af, mere kummerligt skulde forrette deres Embeder, og foraarsage Vanskelighed til at faa gode Subjecter til Degne og Skoleembeder:

- 1) Siden Degnen ikke nyder hans Tiende paa Kjærven, $\frac{1}{3}$ imod Præsten, at Føvling Sogns Beboere maatte anbefales at give ham aarlig udi Degnerente af hver Halvgaard en Skæppe Rug, eftersom fra Arilds Tid Brug været haver.

¹⁾ Jydske Tegnelser XXIX.

- 2) Eftersom det ikke er determineret udi Loven. hvad Degnen bør nyde udi Højtidsoffer, og det er klart af Sognepræstens Attest, at Degnen nyder alene én Skilling udi Offer af det Hus, hvorudi 1—5 Personer, som burde ofre, det da maatte fastsættes. at hver Communicant udi Føvling Sogn paa hver af de tre Højtidsdage skal ofre Degnen idetmindste en Skilling hver.
- 3) At bemeldte Sognemænd vorder anbefalet at udrede det, de til Skolehold for deres Børns Undervisning efter Skolefundatsen er tilforpligtede.
- 4) At de, som have været Hovedmænd for slig Opsættelse og Sammenrottelse imod Degnen, maa anbefales ej alene udi Præstens og Medhjælperens Nærværelse at afbede slig deres ukærlige Forsæt og Gerning, men endog til Straf at betale Offer hver idetmindste 1 Mark dansk eller i Mangel deraf at staa en Time i Gabestokken.
- 5) At hans Majestæt vilde tillade, ifald bemeldte Føvling Sognemænd skulde holde inde med den Afgift til Degnen, som i forbenævnte 1. 2. og 3die Post er mentioneret, samme da hos dennem ved Exekution maatte udtages, siden Degnen dog næppe har det tørre Brød til sig og Hustru og mange Børn og ej formaar sin Ret ved Lovsmaal at paatale«

Kongens Svar til Stiftamtmanden og Biskoppen er dateret Frederiksberg den 11. September 1744, og det blev betydelig mildere, end der var gjort Indstilling om. Der nævnes slet intet om de Straffebestemmelser, som de i deres fjerde Post havde foreslaaet, saalidt som det fastsætter noget bestemt Beløb til Degnerente og Offer; men efter at have refereret Indholdet af ovenstaaende. hvorunder det nærmere omtales, at det lidet, de skal give for deres Børns Undervisning »efter derom af største Lodsejere i Sognet forfattede Beregning, dog ej i alt skal kunne bedrage sig til mere end omtrent 6 Rdlr. aarlig, og hvorfor enhver, som til dette Sogns Skole er henlagt, kan nyde fri Undervisning for deres Børn det ganske Aar igennem«, gaar Svaret ud paa, »at saafremt dette

Sogns Beboere ikke i Almindelighed vil bekvemme sig til at betale Degnen den Rettighed, som ham for hans Degneembede og Skolehold efter Lov og Forordninger tilkommer, haver I at beordre Landfiskalen dem derfor paa lovlig Maade at tiltale og dem kende Dom dermed«.

Om Sagen hermed er falden i Ro, og Sognemændene nu efter Kongens Svar er gaaet ind paa i Mindelighed at betale, hvad de var vant til, kan jeg ikke oplyse; dog er dette vel troligt.

Imidlertid var det ikke blot i Føvling Sogn, at der var Strid i Anledning af Degnens Indtægter, om end Sagen der blev drevet videst; det var ogsaa Tilfældet andre Steder. Og det var ikke blot Sognemændene, der gav Anledning til Strid, det var ligesaa meget Degnene, der ved det Røre, som Skoleordningens Gennemførelse forvoldte, synes at have taget Anledning til at prøve paa at fiske i rørte Vande og at faa deres Indtægter nærmere bestemte og om muligt adskilligt forhøjede. Dette faar man et Indblik i ved en Rundskrivelse, der faa Aar efter, 1752, udgik til Degnene i Malt Herred og en Del af de tilgrænsende Sogne, af følgende Indhold:

»Stormægtigste Monark.

Allernaadigste Arve Konge og Herre!

Saasom vi underskrevne beskikkede Degne i N. og N. Herreder udi Ribe og Koldinghus Amter nødes til for Deres Kongelige Majestæt at andrage, hvorledes vi, formedelst vore Formænd, som alle har været *Laici*, har efterladt at iagttage de Indkomster, som Loven Degnene i Almindelighed tilholder — vel muligt af den Aarsag, de har desuden havt deres Avlsgaarde at leve af — og deraf følgende vor Uformuenhed at oprette det vedfalder, hvorover Bønderne ere og blive saa selvraadige, at de hverken i Korn eller Offer vil svare noget vist under det Paaskud, de ved ikke, hvad Degnens Ret eller Løn skal være,

ere næsten bettelfærdige og maa, uden at deres Majestæt af sær Kongelig Mildhed og Naade vil forbarme sig over os, i yderste Nød og Elendighed gaa til Grunde.

Saa bede vi allerunderdanigst, Deres Kongelige Majestæt vilde dog for Guds Barmhjertigheds Skyld se til os arme, at, er det ikke gørligt — langt fra vi imod Forordningens Bydende af 29. April 1740 dens 6te Post fordrister os at begære — at nyde efter Loven den 3die Del imod Præsten, vores Indkomster maatte dog fastsættes, saaledes som det baade kan være taaleligt for Almuen og os til nogenlunde *Subsistence*, at vi ikke sukkendes skulle forrette vort Embede. Og er vor allerunderdanigste Ansøgning denne: at siden hver Helgaard bestaar her i Almindelighed af 4 til 5 Tdr. Hartkorn, vores Degnerente maatte da derefter ansættes, saa vi af hver Tønde kunde nyde, om ikke mere, da to Fjerdingskar Rug, hvilket ikke synderlig overgaar det, som de godvilligen af Arildstid har givet. Og hvad Offer paa de 3 store Højtidsdage er angaaende, Deres Kongelige Majestæt vilde allernaadigst tillægge os, ligesom det og i nogle Sogne hidindtil har været brugeligt, to Skilling dansk pro persona af Communicanterne ligesom og af hver Boels- eller Gadehus, der er umatriculeret, fire Skilling dansk, som her og der sædvanligt, til hver Michaeli at nyde. Smaaredsel, som Loven byder, har nogle af os hidindtil nydt noget af, andre slet intet, om derfor nogen vis Reglement dermed skal være, indstiller vi, saavel som forrige, allerunderdanigst til Deres Kongelige Majestæts egen allernaadigste Vilje og Velbehag. Men ligesom vi nu i det øvrige holde os forsikret, at ikke noget paa vor Embedsforretning i et eller andet skal være at udsætte, saa formoder vi og den Naade, det Deres Kongelige Majestæt ikke taaler, at vi, som har anvendt vor Ungdomstid paa Studeringer og derover i Alderdommen [er] uvant til Arbejde, — og om vi end det formaaede, har vi dog hverken Avlsgaarde eller mindste Tillæg ved Degneboliger, som sligt udkræver, — skulle med fattige Hustuer og Børn i yderste Armod og Elendighed geraade, men med allernaadigst Mildheds Øjne anser og bønholder denne vores allerunderdanigst *Supplique* og Ansøgning, som Deres Kongelige Majestæt visselig maa vente. Himlens Gud selv

rigelig vil belønne, forblivende indtil Døden Deres Kongelige Majestæts

Allerunderdanigst pligtskyldigste
Arve Undersaatte.

Til dette Udkast til Ansøgningen er paa Rundskrivelsen tilføjet:

»Efter en Del Degnes forhen gjorte Aftale og Vedtægt communiceres denne Collects foreslaaede Project til Eftersyn med tjenstlig Begæring, de ikke alene ved Expres vil lade samme circulere fra Nabo til anden, saasom fra Brørup, hvor det først aabnes, til Verst, derfra til Vorbasse, derfra til Grindsted, derfra til Ansager, derfra til Raunsø, derfra til Darum, derfra til Vilslev, derfra til Gørding, derfra til Føvling og derfra til Maltbæk, hvor det bliver indtil videre; men og enhver behagelig ville paategne, om han paa en bestemt Tid og Sted, som de to første berammer, vil comparere, for samme saa vel egenhændig *in originali* at underskrive, som mundtlig med hinanden at consulere, om noget derudi kan være at udgøre, tilsætte eller forandre, saavel som og de dertil udfordrede Expenser at contribuere.

Datum den 4. Juli Ao. 1752.

Mødet blev bestemt til den 31 Juli i Hovborg. »Den 31 Juli møde de, som her paategner, til Peder Chrestensens i Hovborg, udi Lindknud Sogn, for at overveje og underskrive forestaaende Project til videre Befordring«, har de først underskrevne berammet, og en Del af de nævnte lovede at give Møde »Deo volente«, som en af dem bemærker.

Adskillige havde dog ikke skrevet under, og det Hele er uden Tvivl løbet ud i Sandet. I hvert Fald kom der ikke noget ud deraf; thi i den følgende Tid lønnes f. Ex. Degnen i Brørup stadig paa samme Maade. Kongen havde jo heller ikke i Baggesen-Sagen villet indlade sig paa, trods Stiftsøvrighedens Indstilling, at fastslaa

noget bestemt. Men man kan skønne heraf, at naar der nuomstunder blandt andet klages saa ofte over de uvisse Offerindtægter, da er dette en saare gammel Klage. Sagen har dog ogsaa en Lysside; thi er der modvillige, saa er der ogsaa gjerne velvillige Sjæle, for hvem der gennem det uvisse tilbyder sig en nem Lejlighed til at vise sin Erkendtlighed og tage Hensyn til Omstændighederne. Anderledes er det nok heller ikke gaaet i den Tid. Paa den førømtalte Restanceklage fra Degnen i Brørup en Del Aar senere lyder et af Svarene: »At Degnen Hr. Bang tager vores Villighed nu til en Rettighed og ansætter en Faarlaar og en Brød, hver for 8 Skilling dansk, er ham for det første, mens hans Børn vare smaa, vel i Brød og Kød af samme given, og vedvarer ej længere, end vores Vilje og Evne det tilstrækker.«

Iøvrigt er det i den ovenanførte Rundskrivelse en interessant Bemærkning, at de tidligere Degne alle havde været *Laici* (Lægfolk), medens de nu altsaa paa alle de paagældende Steder ere blevne afløste af studerede Folk. Det viser, at med Skolevæsenets Indretning er det blevet almindeligt at søge Studenter ansatte som Degne ogsaa paa de Egne, hvor man tidligere havde nøjedes med ustuderede. Saaledes var det da ogsaa i Forordningen bestemt, at ingen maatte ansættes som Degn, uden han havde været *Collega* ved en latinsk eller Lærer ved en dansk Skole, og at dygtige Studenter skulde foretrækkes til Degneembeder. Spørgsmaalet havde været Genstand for Strid i den Kommision, der var nedsat forud for Skoleanordningens Tilblivelse, idet Andreas Højer var imod, at Studenter skulde foretrækkes til Skoleholdere: »Ere de liderlige, forføre de Børnene til det samme; ere de duelige, benytter Præsterne dem med Tilsidesættelse af Skolen til at prædike. Desuden kan sjælden en Student vel regne og skrive. Derimod er en ustuderet Skole-

holder før at fornøje og tager med mindre Løn til Takke, lader sig og af Præsten og andre bedre vise tilrette end en Student, og kan endelig lettere opsiges end en *Academicus*, der ej modtager slige Pladser uden i den Tanke ej derfra at dimitteres, i hvorledes han end forholder sig«. Konferensraad Schrøder derimod holdt paa Studenterne: »Det er jo ikke uvitterligt, hvad Inventioner endogsaa Bisperne, især udi Jylland, har brugt for at illudere Lovens Bydende og for at faa deres Kuske og Karle til Degne. Patroner især ville benytte sig af det, som de saalænge har tragtet efter, at faa deres Fogeder og Tjenere til Degne.«¹ Til den sidste Mening kom Afgørelsen til at helde, og Studenter bleve nu ansatte som Degne ogsaa her i de fattigere Egne af Jylland; men dette forklarer da ogsaa Grunden til de stadige Klager over de ringe Indtægter, skønt Degneindtægterne ved Kristian den Sjettes Skoleforordning ikke blot blev ubeskaarne, men endog fik et Tillæg for Skoleholderiet.

At Degnene ikke blot stod paa Vagt over for deres egentlige Degneindtægter, men ogsaa overfor den Løn, de modtog for Skoleholdet, og derfor, paa Grund af den Formindskelse i Indtægterne, der vilde blive Følgen deraf, haardnakket modsatte sig enhver senere Deling af Skoledistriktet, hvor dette ikke var sket fra Begyndelsen, skal her endnu nævnes et Exempel paa, som tillige kan tilbyde Lejlighed til at faa et lille Indblik i Skolens indre Liv.

I Aaret 1746 blev Cand. theol. Peder Bang Søltoft kaldet til Sogneegn i Brørup og Lindknud. Han var en

¹) L. Koch: Den danske Landsbyskoles Historie, S. 16.

Søn af Provst Christian Søltoft, Præst til Nørresnede, og Hustru Dorothea Kristine Bang, Datter af Borgermester Peder Bang i Ribe, og født den 17. September 1717. 1739 blev han dimitteret fra Fredericia Skole. Han gør Indtryk af at have været en velbegavet Mand, men rigtig nok ogsaa en noget stridbar Natur, der ikke altid kom godt ud af det med sine Sognefolk. Han havde mange Børn, men slog sig dog, omend ved Hjælp fra velhavende Slægtninge, godt igennem og var ved sin Død ikke helt ubemidlet. 1789 fik han Lov til at afstaa Embedet som Degn og Skolelærer til sin Søn, der forøvrigt var ustuderet, mod at denne dog kun skulde have Skolelønnen, saalænge Faderen levede, og Faderen selv beholde Degneindtægterne. Peder Bang Søltoft døde den 9. Januar 1796. Sønnen, Hans Jakob Søltoft, der, nogle Aar før han indtraadte i Faderens Embede, gennem Giftermaal var kommen i Besiddelse af en af Brørups Sogns største Gaarde, vedblev at være Sogndegn i Brørup og Lindknud til sin Død 1816. At Sønnen fik Lov til at succedere Faderen skyldtes næppe mindst en meget varm Anbefaling fra Sognepræsten, den vellærde Johannes Holst, Præst i Brørup fra 1786—90, da han forflyttedes til Emmerlev. I sin Anbefaling skriver han blandt andet til Biskoppen følgende kuriøse Bemærkning: »Vilde Deres Højædle Højærværdighed naadigst anhøre og fyldestgøre denne min underdanigste Begæring, skete baade mig, og Efterkommere og, en vigtig Tjeneste, da jeg bor paa et ringe Sted, hvor Omgang med sædelige og fornuftige Mennesker er langt borte, og en Bondes Omgang dog ej altid kan tilfredsstille en Tænkende. I disse Omstændigheder er det visselig ej ligegyldigt, om der ved et Kald er en Degn, som Præsten kan omgaas med eller ej, da tværtimod en skikkelig og sædelig Degn udgør her en Del af Livets Lyksalighed.«

I Begyndelsen af Aaret 1770 indgav en Del af Brørup Sognefolk et Andragende og en Klage saalydende:

»Høj- og Velbaarne

Hr. Stiftsbefalingsmand og Amtmand von Levetzou,
Højædle og Højærværdige Hr. Biskop!

Det er bekendt, at igennem Brørup Sogn gaar en stor Aa, som adskiller Sognet saaledes, at Gjerndrup og Surhaug ligger norden, og det øvrige af Sognet sønden bemeldte Aa. Denne Aa er undertiden saa stor, at man ej kan komme over den uden stor Fare formedelst Vandets Tilløb, som ofte rent hindrer Farten derover i 3 à 4 og flere Dage tillige, saa at endog vores Sognepræst, naar saadant Vejrlig indtræffer, undertiden ej kan komme til hans Annex, som ligger norden til ommeldte Aa. Samme Aa's Vanskelighed og Overfart aarsager os underskrevne Gjerndrup og Surhauges Beboere vemodig at klage over vores Børn, som skulde gaa i Skolen, som ligger paa den søndre Side af Aaen, og kan ej komme dér, inden de ere 12 à 14 Aar gamle, og som ske burde, naar de ere en 6 à 8 Aar, da vi bedst kunde undvære dem fra vores Arbejde, hvortil vi højlig behøver dem, naar de blive 12 à 14 Aar. Naar de enddog har sidstommeldte Alder, og nogle af os enddog kunde undvære dem fra vores Arbejde og havde Evne til paa saadan Tid at holde dem til Skolen, kan det da ofte om Aaret indtræffe, at Vejens Vanskelighed formedelst bemeldte Aa kan hindre dem i deres Skolegang i mange Dage tillige. Og overalt lærer Børnene ikkun lidet udi dette Sogns nuværende Skole i den Tid, de søge samme, hvilke Omstændigheder i mange Aar vel har bevæget os til at andrage dette Anliggende for vores høje og naadige Øvrighed og derved bede om naadigst at blive befriede for at betale den Skoleløn og andre Udgifter, som vi hidindtil har maattet betale til Degnen, som holder Skole i hele Sognet, og i den Sted at vorde tilladt selv at holde saadan en Skoleholder for vores Børn, som af Præsten eller Provsten kan kendes dygtig og duelig til at undervise og lære vores Børn i deres Kristendom, Regnen og Skriven, hvilke tvende sidste Poster de ej meget kan lære af ved Degnen. Men endskønt samme vort Anliggende er af saa stor Vigtighed, og vores Børns

timelige og evige Velfærd derpaa beror, har vi dog ej kunnet faa vores Agtende for de høje Herrer andraget førend nu, da vi daglig mere end tilforn ej uden Græmmelse maa se vore Gader vrimle af saamange dejlige, men tillige uop lærte og uoplyste smaa Børn, af Aarsag de saa smaa ej kan søge Skolen formedelst Vejens Farlighed, hvorfor vi i største Underdanighed fordriste os for deres Velbaarenhed og Højærværdighed med denne vores Memorial at fremkomme for at udbede os den Naade at vorde befriede for den Løn og Udgift, vi aarlig har givet til Degnen i Sognet for Skolehold, og i den Sted tilladt at antage en Skoleholder, som Præsten kender dygtig til at undervise vore Børn, hvilken Skoleholder vi efterdags aarlig vil holde til vores Børns Undervisning. At Degnen enten ikke gør sig fornøden Umage eller bruger fornøden Flid til at undervise Ungdommen, naar de er i Skolen, eller og ikke er bekvem til at undervise og lære dem, som tilbørligt er, det bevises af de af Ungdommen her i Sognet, som dog bestandig har kunnet komme i Skolen og bestandig søgt den, deres Vankundighed i deres Læsning og Kristendom, ligesom det og kan bekræftes ved Sognets Beboeres Vidnesbyrd og Attest, hvoraf herhos følger én fra nogle af dem, der bedst af ved. I underdanigst Forventning, at vores Andragende nyder de høje og naadige Herrers naadige Bifald, og at vi naadigst bliver bøn hørt i vores Begæring, hvorom vi i lige Underdanighed udbede os deres naadige Resolution, forbliver vi iøvrigt med al Underdanighed

De Høje, naadige og gode Herrer
Deres
underdanige og allerringeste Tjenere.

Gjerndrup og Surhauge
den 17. Februar 1770«.

Andragendet er underskrevet af to Mænd fra Surhauge og 11 fra Gjerndrup, samt attesteret og bevidnet, baade hvad Aaens Vanskelighed angaar og »at de store, naar de gaar i Skole, ikkun bliver maadelig undervist og lært«, af 4 fra Eskelund og 2 fra Thuesbøl.

Degnen blev imidlertid ikke Svar skyldig, og Svaret lyder:

Højvelbaarne

Hr. Stiftsbefalingsmand og Amtmand von Levetzou,
Naadige Herre!

Højædle Højærværdige Hr. Biskop Bloch!

Jeg har faaet Communication af en Del af Brørup Sognemænds og unge Karles mod mig til de naadegunstige Herrer indbragte mestendels usandfærdige Klagemaal, hvorpaa underdanigst og ydmygst beder, at mit enfoldige Gensvar maatte anhøres og naadigst tages i Consideration.

1. Besværer de dem over en stor i Sognet løbende Aa, som ved sine undertiden overflødige Vande hindrer deres Børns Skolegang, ja og saavel Præstens som min Overfart til Lindknud Kirke; sandt nok, men derudi kan ikke ses at blive forebyggt. [I et Udkast har der oprindelig staaet: men hvorledes skulde det staa i min Magt at forandre det, som den allerviseste Skaber har saaledes behaget at ordinere]. Dog, havde Forældrene, som de med Munden og i Pennen beraaber sig paa, en ren Kærlighed samt Lyst baade til deres Børns Undervisning og Guds hellige Ords Læsning, blev de vel mere omhyggelige for at faa en passabel Overfart, saavel for dem selv som deres Børns Overgang over Aaen, end skrive unyttig og ugrundet Klagemaal op mod mig til de naadige Herrers Besværing og min Fortrædelighed.

2. Melde de, at deres Gader vrimle af dejlige Børn. Jeg tilstaar, at de kunne være dejlige baade for Gud og Menneskene; men da faa Forældre iblandt dem bruge den gudelige og tilbørlige Omsorg for deres Børns kristelige Optugtelse, dels ved flittig at holde dem til Skole til Undervisning, dels ved at opbygge dem hjemme ved gode Exempler i Ord og Omgængelse, da lærer mange at bande, før de lærer at bede: Fader vor, du som er i Himlene.

3. Behage de at andrage, at Ungdommen lærer intet i Skolen, hvilken Usandfærdighed de aldrig skal blive istand til at bevise. Men saa lidet som den kan varme sig, der ej kommer til Ilden, saa lidet kan den læres, der aldrig eller meget sjælden faar en Bog i Haanden eller kommer til Skolen. Nogle af de undertegnede Mænd har ikke havt Børn hos mig i Skole 6 å 7 Aar, nogle

holde dem til Skole 5 til 7, ja og undertiden kun 4 Uger; naar de da næstfølgende Aar skal paany tage fat paa det, de i saa kort Tid har nemmet, véd de moxen intet deraf, men maa begynde paany, og næppe faar de da vel begyndt, før de strax blive borttagen af Skolen. Iøvrigt underkaster jeg mig gjerne min velærværdige Hr. Provstes retsindige Dømmende, om de Børn, som nogenlunde har søgt Skolen, ikke har lært, hvad og hvormeget de med Rette kunde og burde lære, da jeg vil forvisse mig om, at hans sandfærdige Vidnesbyrd skal blive mere antagelig for den høje Øvrighed, end nogle ildesindede, sammenrottede Bønders ugrundede Klage.

4. Beraaber de sig paa en Attest undertegnet af mange, ja og de, som hverken kan læse Skrift, mindre skrive en Bogstav, de som aldrig har hørt et Ord oplæse af det, de undertegnede, men for at føje de andre lod skrive som i Blinde, det dem siden hart nok angrede, ja og selv erklærer, at det var urigtig gjort. Og som der ikke var gifte Mænd nok, der vare saa ildesindede, maatte de og medtage unge Karle, som hverken har Kone, mindre Børn, og dog klager over, at deres Ungdom intet lærer, som endnu ikke ere blevne til i *rerum natura*.

5. Sluttes de deres Memorial med en ydmyg Supplikation om Løsladelse fra den liden aarlig Udgift til Skolen. Dette tror jeg sikkert er deres fornemste Øjemed; thi jeg ved meget vel, at Omhyggelighed for deres Børns enten timelige eller evige Bedste ikke saa hart beknytter deres Hjærter eller Gemytter.

Men, naadige og gunstige Herrer!

Saavist som jeg er forsikret, at vores højstsalige Konge har havt en dyrebar og velsignet Hensigt med Forordningen om Skolernes Istandsættelse, saavist som jeg tilfulde ved, at Hans Excellence nu højstsalige Hr. Gehejmeraad Gabel gjorde sig al Umage for Hans Majestæts Vilje at fuldkomme i den Sag og søgte de bekvemteste Lejligheder ved Skolernes Istandsættelse til Lettelse for Bønderne i hvert Sogn, saa sikkert vil jeg og haabe og ydmygst bede, at de uden Grund over Skolen i Thuesbøl klagende maa ej alene uden Bønhøring kraftig afvises, men og til Sognets fattige betale nogen Mulkt, hver efter Lejlighed, og mig efterdags rigtigere end for-

hen erlægge deres Andel af Skoleindkomsterne. I Haab om naadig Bønhørelse

lever jeg i dybeste Submission
Høj- og Velbaarne Hr. Stiftbefalingsmand,
Højædle og Højærværdige Hr. Biskop
Deres Allerydmygste Tjener
P. B. Søltoft,

Sognedegn til Brørup og Lindknud Menigheder.

Til yderligere Oplysning om foranførte har Hr. Søltoft gjort nærmere Bemærkning om en Del af Underskrifterne:

»NB. Peder Laugesen af Surhauge har haft tvende Sønner i Skole trede Vintre, 5 à 6 Uger hver Vinter, og har foresat mig, hvad jeg skulde læse for dem, f. Ex. Aviser om Formiddagen og skrive paa Tavle om Eftermiddagen; thi, sagde han, at dersom de skulde sidde i Skolen og bortdrive Tiden med Catechismus og Forklaring, skulde de, svor han paa, ej komme.

Hans Pedersen af Surhauge har haft en Søn i Skole hos mig ifjor næppe 3 Uger, ungefær da 6 Aar, som begyndte at stave, men ingen enten før eller siden uden den samme.

Lauritz Hansen, Jakob Andersen, Jep Olufsen og Poul Pedersen, Morten Sørensen og Jens Eskildsen, Ungkarl, alle af Gjerndrup; disse 6 ere unge Mænd og har aldrig haft et Barn i Skole hos mig.

Terchel Nissen har haft en Søn i Skole i Aar udi 5 Uger, og har læst i Skrift hveranden Formiddag og i Forklaringen hveranden, og i den Tid avanceret til den anden Part udenad, har og nogle Dage været borte, og om Eftermiddagen skreven, men ingen Børn af ham enten før eller siden.

Hans Pedersen har haft nu paa 3die Aar tvende Sønner hos mig, i to Aar 6 Uger, men nu sidste Aar 9 Uger, og den ældste har lært Evangeliebogen, Catechismus og Forklaringen baade uden og indenad, saa og læst i Skrift hver anden Formiddag og skrevet om Eftermiddagen. Den yngste er avanceret til det andet Bud i Forklaringen udenad, har og været en Del Dage borte.

Oluf Thygesen har og haft [en Søn] i Skole hos mig i Aar i 6 Uger, som ligesom de andre har læst i Skrift

og Forklaringen om Formiddagen, men om Eftermiddagen skreven, har ellers i 3 à 4 Aar tilvisse ingen havt hos mig i Skole.

Oluf Jørgensen, ogsaa af Gjerndrup, har i 6 à 7 Aar ingen Børn havt i Skole hos mig, og maaske længere, som jeg ikke egentlig kan huske. Hans Andersen, Jes Grejsen, Peder Iversen, ogsaa Ungkarl, alle af Eskelund, ere ogsaa unge Mænd, og hverken har Børn saa store, der kan gaa i Skole, ikke heller har havt noget Barn hos mig.

Jørgen Jensen ibid. har havt tvende Sønner i Skole ifjor 4 Uger og i Aar 4 Dage, hvormeget de i den Tid kunde lære, maa Øvrigheden selv dømme om« o. s. v.

Man maa vel skønne, at Degnen i det Hele redede godt for sig, og han gik da ogsaa af med Sejren. Gjærndrup og Surhave Byer maatte endnu i henved en Menneskealder søge til Degneskolen i Thuesbøl. Først i Slutningen af Aarhundredet fik de deres egen Skole, og da nyttede Degnens, dengang den yngre Søltofts, Protest ikke længere noget.

Imidlertid faar man gennem denne Redegørelse et lille Indblik i Skolens indre Liv, som det er værd at lægge Mærke til. Naturligvis maa det stærkt polemiske Indlæg læses med Kritik og under Hensyn til de Omstændigheder, hvorunder det er fremkommen, men det peger dog paa adskilligt. Det bekræfter saaledes, at det gjaldt her, som forøvrigt over hele Landet, at man ingenlunde maa forestille sig, at Kristian den Sjettes Skoleforordninger fremkaldte et ordnet og regelmæssigt Skolevæsen. Det blev nærmest kun Anledning til, at der blev dannet en Ramme, der efterhaanden skulde udfyldes, og som gav den mest rummelige Frihed for, om man vilde benytte den eller ej, og til at benytte den, alt som Tid og Lyst og Omstændigheder tilskyndede dertil. Derimod var der alt andet end Frihed i Henseende til Stoffets Tilegnelse og Undervisningsmetoden; det var

Catechismus og (Pontoppidans) Forklaring indenad og udenad, forfra og bagfra, kunde man fristes til at sige, der blev herset i tidlig og sent, hvor meget det end var indskærpet, at det ikke kom an paa, at Børnene lærte den udenad, men kun at de kunde forklare den med deres egne enfoldige Ord.

Men selv om der maaske kun kom et lille Udbytte ud deraf i det første Par Menneskealdre, har Skolevæsenets Oprettelse under Kristian den Sjette dog havt sin Betydning, ikke mindst derved, at det pegede hen paa et Maal, der skulde naaes, og i saa Henseende ogsaa kom til at staa som en Støtte og en Spore for den Hjemmeundervisning, som der vel altid har været noget af, og som det saa meget mindre gik an at lægge paa Hylden nu, da Fordringerne til almindelig Oplysning steg. Særlig i saadanne Egne af Jylland som den her omtalte, hvor de vidtstrakte Sogne ofte gjorde Skolevejen urimelig lang, har Hjemmeundervisningen sikkert havt en ikke ringe Betydning. Et kønt Vidnesbyrd derom netop fra den her omtalte Egn vil jeg til Slutning minde om. Det har faaet en vis Navnkundighed, fordi det er fortalt i Professor P. Hjorts »Den danske Børneven«, der i sin Tid brugtes som Læsebog rundt om i Landets Skoler, og hvorfra det forøvrigt ogsaa er gaaet over i nyere Læsebøger. Der fortælles, hvordan en rejsende ved en mørk Vinteraften at køre henover Heden tog fejl af Vejen og kom til et Hus, hvor en Familiekreds var samlet om Arnestedet. Moderen og Datteren spandt, den ældste Søn udregnede paa Tavlen et ham foresat Stykke, og den næstældste forelæste af en Bog, der laa paa Faderens Skød, medens de mindre Børn og Kvinderne saavelsom en gammel 90aarig Bedstefader, der sad i en Lænestol med snoet Halmsæde, med Opmærksomhed hørte til. Den fremmede undrede sig over den Tyde-

lighed og Sikkerhed, hvormed Drengen læste. »Vi have langt til Skole,« sagde Peder Kidholm, hvilket var Mandens Navn, »derfor underviste min Fader mig, og jeg underviser nu igen mine Børn«.

Stedet for denne Tildragelse var den enligt liggende Hedegaard Kidholm i Lindknud Sogn, der ligger omtrent 3 Fjerdingvej vest for Lindknud Kirke og Skole, og den rejsende, der kom herind, var Professor P. Hjorts Broder, Niels Schjørring Hjort, der var Sognepræst i Brørup og Lindknud fra 1827—35. Det fandt Sted i Begyndelsen af Trediverne; men da den smukke Hjemmeundervisning, som dér omtales, var en Fortsættelse af, hvad der var taget i Arv fra den gamle Bedstefader, sættes vi paa den Maade et godt Stykke tilbage i det attende Aarhundrede. At noget lignende har fundet Sted ogsaa i andre Hjem i den Egn, hvorfra de foregaaende Skildringer ere hentede, er rimeligt, saa har mange Hjem end modarbejdet Skolevæsenet i det attende Aarhundrede, eller i hvert Fald kun ydet det liden Støtte, saa er der dog sikkert ogsaa i mange Øvet et Undervisningsarbejde, der sammen med Skolens har kunnet danne det Grundlag, hvorpaa vort Aarhundredes Skolevæsen er bygget op.

En Trolovelshistorie fra forrige Aarhundrede.

Ved

Sognepræst G. Jørgensen i Stadil.

Hans Clausen Borch var Præst i Vedersø, 2¹/₂ Mil nordvest for Ringkøbing, fra 1763 til sin Død 1773¹). Da han 1768 blev udnævnt til Herredsprovst, anskaffede han sig paa egen Bekostning en Protokol, hvori han indførte, hvad han mente, kunde være af Interesse for Eftertiden. I denne findes de fire nedenfor anførte Skrivelser, der omhandle en Trolovelshistorie i Vestjylland fra sidste Halvdel af forrige Aarhundrede, og som give et Indblik i Livet blandt Almuen paa denne Tid. Bogen, hvoraf Provst Borch kun fik beskrevet de første 40 Sider, ejes nu af hans Efterkommere. Den blev efter Borchs Død benyttet af Godsforvalter M. Borch ved Boller til at optage »Copier af den passerede Correspondance med det Høj-Grevelige Herskab samt Ober Inspecteuren.« I Vedersø, der er et af Landets mindste Præstekald, levede Provst Borch i trange Kaar, og her døde han den 28. Marts 1773, efterladende sig en stor Børnesflok. Som

¹) Jfr. P. Storgaard Pedersen: Bidrag til Hing Herreds Historie og Topografi, S. 109 f.

Præst og Provst var han nidkær og dygtig. Hans Eftermand som Hind Herreds Provst, M. Endorph i Stadil, forfattede et latinsk Gravvers over ham, hvilket endnu læses paa en Tavle. der hænger i Vedersø Kirkes Kor.

1. Brev fra Sognepræsten paa Holmsland, Taftteberg. til Provst Borch.

Under 1. Dec. fik jeg Brev fra Hr. Taftteberg, saalydende:

Den *Casus* har her i Menigheden tildraget sig, at en meget skikkelig Mand af Gammel Sogn, navnlig Morten Nielsen, Fæster af Søegaards Gods, har ladet sin Datter Johanne Mortensdatter (en meget gudfrygtig og ærlig Pige) trolove til en Enkemand af Stauning Sogn, navnlig Niels Christensen. Straks efter Trolovelsen tog Fæstemanden sin trolovede Fæstemø hjem med sig, og alle Ting var meget godt. Nogen Tid derefter faldt Høhøsten ind, da hun mest ene maatte være om at skaffe det hjemkørte Hø i Hus, malke 8 Kør, rede Senge og lave Mad til Husets Folk, hvorved hun ventelig har arbejdet mere, end et ungt Menneske, der var kommen iblandt fremmede, (hvis Kræfter desuden vare svage), vel kunde taale, hvorover hendes højre Arm enten blev sprængt eller fik et andet Tilfald, hvorved den for hende blev ubrugelig, saasom ingen Magt fandtes i den. Herover blev Fæstemanden bragt i Harnisk, da han saa denne sin Fæstemø ej at kunne forrette noget, allerhelst han vel ikke saa meget for Personens, som Midlernes Skyld, han kunde faa med hende, og Arbejdet, han havde ventet af hende, vel noget ubetænksom omgikkes hende, hvorudover det arme fremmede Menneske faldt i en hæftig Svaghed, af hvilken hun dog kom op igen, endskønt hendes Arm var og blev som før (al anvendt Møje uanset) ubrugelig. Men ved det Fæstemanden ej lod se imod hende mindste Kærligheds Bevisning, forsvandt og den Kærlighed hos hende, hun havde til ham, saa hun indstændig bad sine Forældre at løse hende af dette møjsommelige Aag, som de og gjorde og hentede hende hjem til sig, hvor de paa hendes Helbredelse have anvendt al mulig Flid og Vindskibelighed. Efter nogen Tids

Forløb har jeg haft de trolovede for mig i Overværelse af mine Medhjælpere og nogle andre af deres Venner, Forældre og Paarørende, da der af dem samtlig blev begært, jeg vilde forestille Stiftets høje Øvrighed denne Tildragelse, om de maatte blive adskilte, siden der ej paa nogen af Siderne var nogen ret Kærlighed, ej heller kunde ventes, hvilket af begge de trolovede blev offentlig og vidnefast tilstaaet. Da nu Pigen, som er her af Sognet, er i Synderlighed baade et gudfrygtigt og meget artig ungt Menneske, og det ser ej andet ud til (om de endelig skal nødes sammen), end der jo vil blive et bedrøvet Ægteskab, tager jeg mig den Frihed herved ikke alene at indberette denne Tildragelse for Velædle og Højlærde Hr. Provsten, som min nærmeste Øvrighed, men endog ærbødigt beder samme hos Stiftets høje Øvrighed til det bedste at rekommendere, paa det at dette, som ser saa bedrøveligt ud for den unge Pige (der ej i ringeste Maade har nydt nogen Kærligheds Bevisning af denne mageløse Fæstemand) og hendes meget skikkelige Forældre, kunde faa saadant et Udfald, som kunde geraade til Guds Ære baade nu og i Fremtiden. Til disse mine Tanker haaber jeg ærbødigt det maatte behage Hr. Provsten at føje sine egne *Sentiments* og samme Stiftets høje Øvrighed at *insinuere*, hvornæst jeg med megen Hengivenhed stedse forbliver etc.

Holms Præstegaard d. 1. Dec. 1769.

Peder Tafteberg.

2. Hertil bemærker Provst Borch:

Dette skikkede jeg til Biskoppen d. 9. *ejusdem* med et Brev af følgende Indhold:

Af medfølgende Dokument behager Deres H. H. at erfare den betydelige *Casus*, som sig har tildraget. Pigens Fader Morten Nielsen har jeg haft for mig, som med Taarer i Øjnene har set sin Datters forestaaende Ulykke i Møde, naar hun skulde tvinges til at bo hos den Fæstemand, der ikke har undset sig ved, da hun ved paalagt usædvanlig haardt Arbejde havde mistet sit Helbred, at sige heude i Øjnene: Din Fader har bedraget mig som en Skælm, at han ikke har sagt mig, at du intet kunde bestille. — Fæstemanden skal være af en haard Slægt og særdeles hen-

given til Gærrighed, bemestret af hvilken han ikke har kunnet overtale sig til at anvende nogle af de Midler, som Pigenes retsindige og bemidlede Fader havde lovet til Medgift, til at forskaane sin skikkeligt opdragne Fæstemø for strængt Arbejde. Pigen er kommen hjem til Forældrene og vil, da hun nu har lært at kende sin trolovedes onde Gemyt, paa ingen Maade bo hos ham. Fæstemanden er ligegyldig. Forældrene, bevægede af de Lidenskaber, som i slige Tilfælde pleje at ytre sig hos retskafne Forældre, have fattet den Beslutning, i Fald Datteren og Fæstemanden skulle tvinges til at holde Bryllup, og beholde hende stedse hos sig, for ikke at udstøde hende til Maal for saadan en Ægtefælles Overilelse. Vel har jeg formodet, at der kunde ligge noget andet hemmeligt under, som kunde give Pigen Afsky for Fæstemanden, men saadant er jeg ikke i Stand til at komme efter, i hvor meget jeg end har fristet Faderen. Man har spurgt mig om mine Tanker, men jeg kan i denne Sag intet andet tænke end

- a) Ægteskabet bliver en Forargelse i Kirken og en Glæde for Satan, i Fald de skulle tvinges sammen;
- b) i lige Tilfælde taber Staten, og Øjemærket af Ægteskabets Indstiftelse opnaas ikke, siden de vil bo adskilte;
- c) jeg kan ikke se, at Omstændighederne ere af den Beskaffenhed, at Loven *positive* tillader dette Trolovelses Ophævelse.

Men da der maaske kunde, i Henseende til den sidste Post, være en eller anden Kongl. Resolution, saa spørges underdanigst:

- a) om denne Sag kan indstævnes til Tamper-Retten, og Trolovelsen der ophæves?
- b) kan dette ikke ske, om D. H. H. ikke da synes, at der søges Kongl. *Dispensation*, naar det gunstigst maatte behage D. H. H. at *recommendere* Ansøgningen?

Jeg har alene heri underdanig vendt mig til D. H., da Sagen er *ecclesiastisk* tvivlsom, betænkelig og følgerlig saadan, at deri behøves D. H. høje Raadførsel, ligesom jeg underdanig vil udbede mig Forholdsordre (i Fald intet af det foregaaende skulde finde Bifald), om Vedkommende under Lovens Tvang skulde tilholdes at ægte hinanden. Jeg er etc.

3. Fæstemanden og Fæstemøen indgave nu til Hs. Majest. en Memorial, saaledes lydende:

Vi 2de undertegnede indlægge herved vores allerunderdanigste Andragende for Deres Kongl. Majestæts Naade-Trone, i Anledning: jeg Niels Christensen Sand af Stauning Sogn, under Bølling Herred, Lundenæs Amt, og jeg Johanne Mortensdatter af Holmslands Sogn i bemeldte Amt ere blevne enige om hos Deres Majt. allerunderdanigst at ansøge den mellem os af Sognepræsten paa Holmsland, Velærværdige Hr. Taftberg, ved St. Hansdags-Tider sidstafvigte gjorde Trolovelse ophævet, og vi herefter fra hverandre maatte være aldeles adskilte, og enhver af os derefter allernaadigst tilladt ved Ægteskab at søge sin Lykke, hvor Gud den os monne beskære, og det af Aarsag, dels at vi befinde, at vi ikke indbyrdes til hverandre finde nogen oprigtig, ægte Kærlighed, dels at jeg Johanne Mortensdatter, foruden at jeg af Helbred er svag og skrøbelig, og jeg til Ægteskab at indgaa var ej alene overmaade af min Fader *persvaderet*, men og næsten til at lade mig trolove tvungen, saa Kærligheden straks efter den gjorde Trolovelse blev til Had forandret, og vi straks fraskillede vores Omgængelse fra hverandre, saa det er umuligt, at vi herefter kunne fatte Kærlighed til hverandre, og altsaa maatte heraf flyde, om vi ordentlig lode os copulere, et mellem os ubehageligt, forargeligt og syndigt Ægteskab, samt et elendigt og kummerfuldt Levnet. Bønfalder derfor allerunderdanigst vores allermildeste og allernaadigste Konge, Han vores indgaaede og skete Trolovelse allernaadigst ville ophæve, uden derover at nødsages Dom og Lovmaal at erhverve, os fattige Bønderfolk til større Fortræd, Udgift og Omkostning, hvorved en stor Kongelig Naade os blev allernaadigst vederfaret, den vi allerunderdanigst *implorere* og forvente, som i allerdybeste Underdanighed henleve og forblive etc.

Ringkøbing d. 31. Jan. 1770.

Niels Christensen Sand.
Johanne Mortensdatter.

Som hendes Fader underskriver

Morten Nielsen.

4. Denne Memorial blev af Cancelliet skikket til Erklæring til Stiftamtmanden og Biskoppen, som igen under 3. og 10. Marts sendte den til Etatsraad Albertins¹⁾, Provst Hauchs²⁾ og min Erklæring. Og efter at der fra vedkommende Sognepræster var indhentet den fornødne Oplysning, blev der saaledes erklæret:

Til Biskoppen og Stiftamtmanden d. 2. Maj 1770. I Anledning af Deres Højvelbaarenheds og Højædle Højærværdigheds Skrivelse af 3. og 10. Marts have vi, efter Mulighed, erkyndiget os om den sande Sammenhæng af Sagen, betreffende de 2de trolovede Niels Christensen Sand af Stauning og Johanne Mortensdatter af Holmsland. De indhentede Oplysninger stadfæstede Sandheden i Supplikanternes Andragende, nemlig, at de have faaet Afsky for hinanden, at de have skilt sig fra hverandre, at de ikke ere at *persvadere* til at holde Bryllup, og allermindst til nogen Sinde at bo tilhobe. Den udvortes Aarsag til Misforstaaelsen, om der ellers nogen Sinde har været nogen Kærlighed blandt dem, synes at være en umild og ikke efter Fæstemøns svage Kræfter læmpet Omgang paa Fæstemandens Side. Faderens egen Tilstaaelse ved at underskrive Memorialen viser, at Pigen mod sin Vilje og Tilbøjelighed er tvungen, hvorved det Arbejde, hun skulde gøre, er blevet hende desto tungere, da Sindet har været sygt, hvilket og har svækket Legemet. De indhentede Oplysninger vise, at hun kom syg hjem igen til sin Fader. Hvilke de hemmelige Aarsager kunne være, véd man ikke.

Fæstemandens Avl fordrer Arbejdere, hans Omstændigheder tillade ham ikke at holde mange Tjenestefolk, hos Bønderne her i Egnen gør Hustruen Arbejde i Mark og Eng, og derved spares der Kost og Løn, som ellers skulde gives til en Arbejder. Det ses altsaa, at Niels Christensens Økonomi taber og vil fremdeles tabe, i Fald disse trolovede ej blive adskilte, siden de ikke ville være tilhobe eller bo hos hinanden. Uordentligt og for-

1) Peter de Albertin, Amtmand, boede paa Slumstrup. 1749—73 Amtmand over Lundenæs og Bøvling Amter. † 1779.

2) Jørgen Hansen Hauch, Sognepræst i Borris-Faster, Provst 1756, † 1779.

argeligt er det, at de, der i det øvrige have et godt Skudsmaal, saa lang Tid siden ere trolovede, og ej holde Bryllup, men mer uordentligt, forargeligt i Kirken og skadeligt for Staten vilde det blive, naar det Ægteskab skulde fuldbyrdes, hvilket man i Forvejen ser vil blive sørgeligt, ukærligt og følgelig skadeligt for de kontraheerende, uden Frugt i Henseende til Folkemængdens Forøgelse og kontribuerende til manges Sorg og Bedrøvelse. Naar det derfor maatte behage Deres Høje Velbaarenhed og Deres Højærværdighed at forestille Hs. Majt. Sagen saaledes, at disses Trolovelse kunde blive ophævet, og dem vorde tilladt at indlade sig i andet Ægteskab, da holde vi for, at deri blev handlet overensstemmende med Sagens Natur, Guds Ære og Landets Bedste. Vi forblive etc.

Saavidt Provst Borchs Dagbog. Sagens videre Forløb og endelige Udfald erfares af følgende to Skrivelser, hvoraf den første findes indført i »Kopibog for Bispe- og Stiftsøvrigheden i Ribe 1767—71«, der opbevares i Provinsarkivet i Viborg. Den lyder som følger: `

29. Maj 1770: Stiftsøvrighedens Indstilling til Kancelliet.

Allerunderdanigst Erklæring:

Supplikanternes Andragende, at de have Afsky og Had for hinanden, at de have skilt sig fra hinanden, at de ikke have været at *persvadere* til at holde Bryllup og allermindst til nogen Sinde at bo tilsammen, have vi ved Undersøgning erfaret at medføre Sandhed. Hvad den sande og vitterlige Aarsag til sliq Uoverensstemmelse og Afsky imellem dem mon være, kan ikke med Vished fastsættes, men det synes rimeligt, at der iblandt dem ingen Sinde har været nogen, i det mindste ikke ren, Kærlighed, da Pigen efter Faderens egen Tilstaaelse mod sin Vilje og Tilbøjelighed er tvungen til at indgaa Trolovelsen. Uordentligt og forargeligt er det, at disse, som for lang Tid siden ere trolovede, ej holde Bryllup; men langt mere uordentligt, forargeligt, skadeligt og kontri-

buerende til Sorg og Bedrøvelse vilde det blive, naar dette Ægteskab skulde fuldbyrdes, hvis Følger man allerede i Forvejen kan indse. Efter hvilke Omstændigheder, samt da disse trolovede have meget gode Skudsmaal, vi underdanigst indstille, om deres Ansøgning af særdeles kgl. Naade allernaadigst maa vorde bønne, hvortil den allerunderdanigst rekommenderes, saaledes at Trolovelsen uden Lovmaal aldeles maatte ophæves, og de tillades ved Ægteskab at søge deres Lykke, allerhelst da Fæstemandens Avlings Drift, hans Vilkaar og Omstændigheder ikke tillade ham at hense sig paa giften. Vi forblive etc.

Ribe den 30. Maj 1770.

Levetzow.

J. K. Bloch.

I Rigsarkivet i København¹⁾ findes endelig, denne Sag vedrørende, en kgl. Bevilling af 30. Juli 1770, hvoraf anføres:

»... at den imellem bemeldte Niels Christensen Sand og Johanne Mortensdatter skete Trolovelse maa være ophævet og dennem igen tilladt hver for sig at indlade sig i andet Ægteskab, hvor ellers intet andet befindes, som deres Ægteskab lovligen kunde forhindre.«

I Taftbergs Brev omtales »Præstens Medhjælper«. Denne Institution indførtes ved Forordning af 27. Marts 1629: »Om Kirkens Embede og Myndighed mod ubodfærdige, samt om adskillige Gejstlighedens Forhold«²⁾. Som Foranledning til den nye Forordning anføres den slette sædelige Tilstand. Uagtet »det evangeliske Lys udi disse Lande og Riger saa rigeligen har været optændt«, var alskens Ondskab tiltagen, og mange vare befundne i den forfængelige Mening, at »den sande Gudstjeneste fornemligen og alene bestaar udi udvortes Kirkegang, Sakramenternes udvortes Brug, Syngen, Beden

¹⁾ Jyske Registre 40, S. 355.

²⁾ jfr. H. F. Rørdam: Danske Kirkelove 1536—1683, III, S. 140 ff.

og deslige; uanset deres Liv, Levnet og Omgængelse ikke befindes Guds Ords Vilje og Befaling lig og ensformig (∴ overenssemmende med)«. — For at raade Bod herpaa foreslaas blandt andet: »I lige Maade ville Vi, at paa Landsbyerne Lensmanden med Provstens Raad tvende af de gudfrygtigste og bedste og vederhæftigste Sognemænd til Kirkeværger skulle bestille, som ogsaa Præstens Medhjælper skulle være« osv. De udvalgte Medhjælpere aflagde Ed paa, at de med Flid og Troskab vilde forestaa deres Embede, og at de navnlig vilde bistaa Præsten i Hævdelsen af den kirkelige Disciplin. De skulde samles med denne mindst fire Gange om Aaret ved Tamperdagene og for øvrigt ellers, naar noget vigtigt forefaldt. Deres Virksomhedsomraade var ret betydeligt; det hedder herom: »Men særdeles bør de at have Indseende med saadanne Laster, som ellers formedelst sædvanlige Rettergang ikke saa bekvemlige ere at afskaffe eller bevise, som Prædikens Forsømmelse, Helligdags Misbrug til Gilde, Drikke, Dobbelt, Gøglen, Fægten eller andet saadant, Sakramenternes Forholdelse over et Fjerding-, halvt eller helt Aar, idelig Sværgen og Banden, Guds Ords Skæmt samt Misbrug udi Omgængelse, ond Forligelse imellem Ægtefolk, som ukristeligt uden billige Aarsager sig imod hverandre forholde, saa og Forældre og Børn indbyrdes, letfærdig Skanderen og Snak, letfærdig Selskabs Besøgelse og Omgængelse, Rufferi, Fyldereri og idelig Drukkenskab, ubillig Fordel i Køb og Salg, ulovlig Aager, Gerrigskab, i Synderlighed de, som Ungdom forføre til Drik, Dobbelt, Letfærdighed, Overflødighed, Bekostning og Ødselhed« o. s. v.

Disse Bestemmelser ere i forkortede, men ellers omtrent ligelydende Udtryk gaaede over i Christian den Femtes danske Lov 2—9, hvor der blandt det, som Præstens Medhjælpere skulde have Indseende med, anføres:

»Halsstarrighed hos trolovede Folk, som ikke ville lade sig sammenvie til Ægtefolk«.

Denne gamle Institution er aldrig lovformelig ophævet. I vore Dage, da Præsterne skifte langt hyppigere end forhen, vilde den, i en tidssvarende Skikkelse, sikkert kunne virke til Gavn, som en Støtte for Præsten i hans Gerning over for den enkelte i Menigheden, og ved at forebygge saadanne Fejlgreb, der skrive sig fra Ukendskab til Personer og stedlige Forhold.

Trolovelse. Kong Frederik den anden lod under 19. Juni 1582 udgaa en Ordinans om Ægteskabssager¹⁾. Heri bestemmes, at de Personer, der agte at indgaa den hellige Ægteskabs Stat, skulle 1) troloves, 2) lade lyse tre Gange for sig i Kirken og 3) lade sig vie i Kirken. Denne Ordinans er den første Lovbestemmelse hos os, hvori det befales, at de, der ville indgaa Ægteskab, først skulle troloves; men Trolovelse havde allerede da længe været Skik og Brug, uden at dens retslige Betydning havde været nøjere fastslaaet²⁾. Om Forholdet mellem Trolovelsen og den kirkelige Vielse udtaler Ordinansen, at Samliv mellem Trolovede uden kirkelig Vielse er utilbørligt og underkastet den kirkelige Disciplin og den borgerlige Øvrigheds Straf. Udviklingen førte med sig, at der blev lagt bestandig stærkere Vægt paa den kirkelige Vielse, medens det modsatte var Tilfældet med Trolovelsen. I Christian den femtes danske Lov findes allerede Spiren til dens Afskaffelse. Det hedder saaledes i D. L. 3—16: »De Personer, som ikke ere i Rangen eller af Adel, skulle først troloves.« Indskrænkningen med Hensyn til privilegerede Personer gav Anledning til, at uadelige søgte Bevilling til Fritagelse for Trolovelse, en

1) jfr. J. Nellemann: Retshistoriske Bemærkninger om kirkelig Vielse, i Historisk Tidsskrift, 5. Række, I, S. 395 ff.

2) jfr. T. Lund: Danmarks og Norges Historie, 9. Bog.

Praksis, der efterhaanden forplantede sig fra den højere Borgerstand nedefter, indtil den blev saa almindelig, at det i Aaret 1765 hedder, at »Trolovelse nu om Dage ikke bruges uden af Folk i den allernederste Klasse.« Endelig bestemtes ved Forordning af 4. Jan. 1799, at »Trolovelselser skulle herefter være aldeles afskaffede«¹⁾.

I Følge Forordningen af 1582 og D. L. 3 —16 skulde Trolovelsesakten, der fandt Sted enten i Præstens Hus eller i vedkommendes Hjem, foregaa i Præstens og mindst 5 andre Vidners Nærværelse. De Spørgsmaal og Svar, der brugtes ved denne Lejlighed, vare med faa Forandringer ligelydende med dem, der anvendtes ved Vielsen i Kirken. Se herom »Dannemarkes og Norges Kirkeritual«, Kap. 8. — Det er forstaaeligt, at Trolovelsesforholdet, ved hvis Begyndelse Almuesfolk i Regelen flyttede sammen, gav Anledning til mange Misligheder i sædelig Henseende, og den løse Betragtning af Forholdet mellem Forlovede, der jævnlig spores, turde vel til Dels være en Eftervirkning af denne Skik. Hvor bindende en Karakter Trolovelsen endnu havde i forrige Aarhundrede, fremgaar af den ovenfor meddelte Sag.

¹⁾ jfr. J. H. Deuntzer: Den danske Familieret, 2. Udg., S. 12.

Smaastykker.

I. Om Kronogrammer.

Af Cand. mag. Holger Hansen.

I Dr. Sechers Artikel »Stentavlen i Kirkemuren i Hammelev Kirke« i nærværende Bind S. 301 ff. forekommer et Kronogram, som løses paa en mærkelig Maade, idet man efter den Metode lige saa godt kan faa 3 andre Aarstal frem som det, Dr. S. vælger. Man skulde synes, at den fulgte Fremgangsmaade maatte være urigtig, naar den kan give 4 forskellige Resultater, og Kronogrammets Hensigt aabenbart er at give Eftertiden Besked om et bestemt Aarstal. Men Aars-tallet er i Virkeligheden rigtig læst; thi i Præsteindberetningerne i Nørre Herreds Bog i Aarhus Bispearkiv har Christen Jensen Brock indført sit Kaldsbrev, dateret 25. August 1644, og i dette hedder det, at han kaldes til Sognepræst for Hammelev Sogn, »eftersom Gud den allermægtigste af sit guddommelige Visdoms Raad ved en timelig Død haver fra os hedenkaldet vores Sognepræst og Sjælesørger nu salig Hr. Ove Christensen«. ¹⁾

Tallet 1644 som Ove Christensens Dødsaar er altsaa rimeligvis rigtigt, men naar det er udtrykt paa saa tvetydig en Maade, maa Grunden vel søges i, at Christen Jensen Brock ikke forstod den Kunst at skrive Kronogrammer. Han har skrevet Aars-tallet op for sig saaledes, som han selv vilde

¹⁾ I Følge velvillig Meddelelse fra Hr. Arkivar Saxild i Viborg.

skrive det med Romertal: MDCXLIV, og tænkt: Disse syv Bogstaver skal jeg paa en eller anden Maade have anbragt i Verset. Men han skulde til det Brug have skrevet Aarstallet saaledes: MDCXXXVIII; dog havde han Lov til at opløse de større Tal i mindre: M i to D'er eller i ti C'er o. s. v. Et Kronogram er nemlig et Ord eller en Sætning, i hvilken de Bogstaver, som hos Romerne havde Talværdi, ved Sammenlægning give et Aarstal eller en Dato.¹⁾ Tallet findes ved Addition af alle Talbogstaverne; var ogsaa Subtraktion tilladt, vilde man undertiden faa en halv Snes mulige Løsninger. — Nogle Eksempler ville vise dette.

Af bekendte Kronogrammer kan nævnes det om Bartolomæusnatten i Paris 1572:

LVtetIa Mater natos sVos DeVoraVIt

(Moder Paris fortærede sine Børn),

og Kronodistikonnet i Anledning af Freden i Hubertsburg 1763:

Aspera beLLa siLent, reDIIt bona gratIa paCI, s,

O si parta foret seMper In orbe qVies.

(Den grumme Krig er bragt til Tavshed, Fredens Glæde er vendt tilbage, o! gid en evig Fred var skabt paa Jorden!)

At Christen Lassen Tychonius i Viborg var en Ynder af og dygtig til den Slags Kunster, vil enhver, der kender ham, forstaa; hans »Vers og Indfald« (Odense 1776) indeholde nogle Prøver paa hans Kronogrammer. I den lange latinske Indskrift i Viborg over Mag. Schive, der døde 1733, findes mod Slutningen dette Kronostikon:

SCheVIVs oCCVbVIt, LVCtVM sChoLa sentIt aCerbe.²⁾

(Schive er død; Skolen føler Sorgen dybt.)

Saaledes forstaas Begrebet Kronogrammer i de Værker, i hvilke jeg har fundet det forklaret, f. Eks. Diderots Encyclopédie III. p. 370, smlgn. Curiosités littéraires p. 65.

²⁾ l. c. S. 179.

I Gravskriften over Geheimeraad Chr. Gyldenløve, som døde 1703, staar følgende Linie:

Instar florentis homo deflorescentis.¹⁾

(Mennesket er som en Plante, der blomstrer og visner. Davids Psalm. 103, 15.)

Til Frederik IV, der var født 1671, og altsaa i Aaret 1702 gik i sit 32'ite Aar, digter Tychonius dette

Aare-Riim.

HVer en ArVe-Patrot,
Der af Kongens Navn har got,
SVkke: Seler, Lykke, Fred
Følge i hver Trin og Fied,
Hvor Vor ArVekonge gaaer
I sit ToLvt' og TyVend' Aar!²⁾

Af Jørgen Sorterup haves et Kronogram i Slutningen af et af hans Heltedigte:

I Norrig gav Friderichshald
SVerrigls Konning sit FaLD.³⁾ 1718.

I Anledning af Overvejelserne om Krig med Sverig i 1657 har Rigsraad Christen Skeel optegnet følgende 6 Kronogrammer i sin Dagbog:

Danla abLata CVM foenore repetit.

(Danmark tager det tabte tilbage med Renter.)

O! Danla, avt nVnC avt nVnqVaM Vobls Vestra erVnt et
tVta paX.

(O! Danmark, enten nu eller aldrig vil dit blive dit, og
Freden sikker.)

¹⁾ l. c. S. 117.

²⁾ l. c. S. 49.

³⁾ Danske Saml. III S. 233.

SIC arMa DanIæ LaVs.
(Nu ville Vaabnene blive Danmarks Ære.

Nostre VIe ConsIste Dans Les arMes.
(Vort Liv beror paa Vaabnene.)

SeI LVstIlg DenneMarCk.

IVst I Dette Aar Lasse SkaM oC Spot faar.

I alle disse Kronogrammer læses Aarstallet 1657.¹⁾ — Ditlev Ahlefeldt, som ligeledes har kendt disse Vers og Sætninger, fortæller, at Hofsmigrerne søgte ved saadanne Kunster at »stive Kongen af.«²⁾ Aaret i forvejen har Christen Skeel otte Kronogrammer, som spaa om Udfaldet af Krigen mellem Sverig og Rusland.³⁾

Som man vil se, indeholder, med Undtagelse af Tycho-nius's Aarerim, intet af disse Kronogrammer andre Talbogstaver end dem, som skulle benyttes til Dannelsen af Tallet; det synes altsaa at have været en Regel, man maatte følge, naar Kronogrammet skulde være godt; men man kan naturligvis ikke vente, at en saa tarvelig Kunstner som Chr. Jensen Brock skulde overholde denne Regel. Talbogstavernes Orden har man aabenbart ikke brudt sig om, hvilket heller ikke var nødvendigt, naar man ved Løsningen kun skulde benytte Addition; hvis man overholdt den sædvanlige Orden for Bogstaverne i et Aarstal, maatte man vel ogsaa kunne tillade sig Subtraktion uden at foraarsage Tvetydighed; paa en saadan Art af Kronogrammer har jeg dog ikke kunnet finde noget Eksempel.

Oprindelsen til Kronogrammer søger den tyske Filolog Grotefend⁴⁾ at forklare sig saaledes: »Spørges der, hvorledes man er faldet paa en saadan Leg med Talbogstaver, er der

¹⁾ Danske Mag. III, 4, S. 304. Aftrykkene her ere dog unøjagtige, idet flere af de nødvendige Taltegn ikke ere udhævede.

²⁾ Bobé: Ditlev Ahlefeldts Memoirer S. 73.

³⁾ Danske Mag. III, 4, S. 289.

⁴⁾ i Ersch og Grubers Encyclopædi XVII, S. 148.

ingen Tvivl om, at det paa saa mange Maader udtydede Vers i Johannes' Aabenbaring XIII, 18 om det frygtede Vidunderdyr: »Her er Visdom! Hvo som har Forstand, beregne Dyrets Tal; thi det er et Menneskes Tal, og dets Tal er seks hundrede og tresindstyve og seks,« har givet den første Anledning til at søge et bestemt Tal i Navne og Ord. Den, som f. Eks. fandt Tallet 666 i Navnet Ludovicus, kom let dertil at lægge Aarstallet for visse Begivenheder ind i visse Ord og danne saadanne Huskevers, hvis Talbogstaver antydede Aaret for de betegnede Begivenheder.«

Gennem Verset i Apokalypsen naar man tilbage til de magiske Kunster hos Grækerne og Hebræerne, i hvis Sprog Bogstaverne ogsaa havde Talværdi.¹⁾

2. Pælesætningen i Nørre Kongerslev Kær.

Af Lærer A. C. Nielsen.

Den i min Artikel »Fra Østhimmerlands Fortid og Nutid«²⁾ omtalte Pælesætning i Nørre Kongerslev Kær har jeg — navnlig paa Grund af dens imponerende Udstrækning og Ejendommelighed som Fortidsminde — efterhaanden søgt nærmere Oplysning om, og mener nu at kunne fuldstændiggøre min tidligere Beretning om samme.

Ifølge »Ældste danske Arkivregistraturer«³⁾ udsteder Mons Stampe af Klarupgaard 1520 Skødebrev paa en Aalegaard, liggende i Store Brede Aa mellem Kongerslev og Gudumlund.

Efter igen at have undersøgt Terrænforholdene paa vedkommende Strøg nærer jeg ikke Tvivl om, at de talrige Ege-

¹⁾ A. Lehmann: Overtro og Trolddom II, S 19.

²⁾ Samlinger til jydsk Hist. og Topogr., 2. Række, 4. Bd., S. 441—42.

³⁾ 2. Bd. S. 316.

stammer, der som en lille underjordisk Skov staa paa det forhen nærmere betegnede Sted i Nørre-Kongerslev Kær, ere Resterne af Mons Stampes Aalegaard. Den Vandløbsgrøft, hvorved Pælesætningen findes, og Aaen mellem Nørre Kongerslev og Gudumlund Jorder ere paa den paagældende Strækning af Kæret paa det nærmeste paralelle med en indbyrdes Afstand af ca. 300 Alen. Mellem de to Vandløb er Kæret for Størstedelen lavere og fugtigere end anden Steds; for blot et Par Menneskealdre siden var her en formelig Sump, hvorfra Høet maatte bæres »i Land« for at tørres og vejres, og endnu betragter Folkemeningen det som indlysende, at her oprindelig kun har været ét stort og bredt Vandløb, som har dannet Grænse »mellem Kongerslev og Gudumlund«, og som saa senere ved Kærets Udtørring er blevet til de to mindre. Denne Antagelse er sikkert rigtig. Det efter de nuværende stedlige Jordbundsforhold noget mærkelige Navn »Store Brede Aa«, bliver herved mere forklarligt, ligesom det ogsaa efter samme Betragtning lyder ikke saa lidt forstaeligere, naar der et andet Sted i »Æ. d. Arkivregistraturer« læses, at der en Gang blev sat Skel »midt ad Aaen«.

Mogens Stampe til Kællingbjerg (Vedersø S., Hind H.) var Søn af Otto Stampe og Ingerd Lauridsdatter i Kællingbjerg. Han nævnes sammen med sin Broder Henrik Stampe til Nørholm og sin Svoger Klavs Jensen i Søndervang (Stadil S.) i Skødebreve af 1493 (Dipl. Viberg.), 1495 (Dueholms Dipl.) og senere. Klarupgaard havde han i Forlening af Viborg Bispestol.

Red. Anm.

3. En Notits om Marie Grubbe.

Meddelt af Cand. theol. J. Estrup.

I Rigsarkivet findes under: »Indkomne Sager til General-Kommissariatet (for Sød-Staten) Januar—Juli 1701« en Indberetning fra Mag. Morten Clausen Reenberg, fra 1693 ^{24/6} til 1709 ^{6/9} Sognepræst i Stege samt Provst over Møen »angaaende de sig her paa Møen befindende Kongl. Baadsfolk«. Denne Indberetning, der er dateret »Stege d. 20. Martij Ao. 1701« og stilet til Kommandør Schiønebøll, indeholder bl. a. følgende Bemærkning om den bekendte Marie Grubbe:

»Opholder sig her i Stege Sogn En, navnlig Søren, indkvarteret i Skovhuset, og siges nu at være Kvartermester ved Baadsfolket. Han har hos sig som sin Ægtehustru En, hedder Maria Grubbe Erichsdatter, som tilforn har været gift med en af de fornemste Herrer her i Riget, og da hun var skilt fra højbl. Herre, kom hun i Ægteskab igen med en brav Adelsmand i Jylland, hvor denne Søren tjente for Ladefoged, saa han skal nu være hendes tredie levende Mand. Og som jeg nu er blevet oplyst om denne Sag, ved jeg ikke, paa hvad Dispensation de kan leve tilsammen, kan og derfor ikke antage dem til Alters, før jeg ser højere Tilladelse, dog jeg hellere vilde ønske min Menighed kvit fra denne Beskæmmelse baade for Fremmede og Indlændige, da Alle søge at se dette kendte *Scandalum*«.

I en Memorial af 4de April 1701 fremstillede derpaa Schiønebøll denne Sag for Kommissariatet, som kun gjorde følgende Bemærkning hertil: »Dette formodes allerede at være afgjort.«

Hvorledes denne Afgørelse lød, kan ikke oplyses. Men i hvert Fald blev Marie Grubbes Ophold paa Møen jo ikke af Varighed; thi som bekendt tilbragte hun sine sidste Leveaar i Borrehuset paa Falster, hvor hun døde i Juni 1718.

4. Fra Aalborgske Arkiver.

Meddelt af D. H. Wulff.

1. Sandflugt.

Tingsvidne af Hannæs Ting Lørdagen den 19de Marts 1625 til Povl Holst i Søndergaard paa sin Husbond ærlig og velbyrdige Mand Tønne Friis til Hesselager, kgl. Maj.s Befalingsmand paa Aalborg Slot, hans Vegne af 8 Dannemænd, som paa deres gode Tro, Sjæl og rette Sanden vandt, at de saa og hørte her i Dag for Tingsdom stande disse efterskrevne 24 Dannemænd, Synsmænd, som ere (Navnene), hvilke kundgjorde og afhjemlede deres Syn, som de lovlig her af Tinge vare tiltagne, udi saa Maader, at de paa Torsdag otte Dage sidst forgangne vare til Syn til efterskrevne kgl. Maj.s Gaarde og Bol, Selvejergods og andet, liggende til Aalborg Slot, som er Vust, Ellesbøl, Vester-Torup og Klim ud mod Klitten, liggende i Hanherred og Hannæs Ting søger, og synede og besaa den store Skade, som de af Sand og Sandfog paa deres Gaardes og Boligers Ejendom fanget have; først vare de paa Vust og Ellesbøl Mark og der saa, at deres Mark, Agerjord og Eng saavel som Fædrift og Ildingsbjering ere øde og slet fordærvede af Sand og Sandfog den tredje Part og mere og ligger endnu for en aaben Sandfog; dernæst vare de i Røgis Mark, som Peder Roed bruger, da er baade hans Ager, Jord og Eng meget ilde faren af Sand og Sandfog, saa at de to Parter af hans Agerjord og Halvparten af hans Eng er slet øde og fordærvet af Sand og Sandfog, og tredje Parten af Fædrift og Ildingsbjering er øde og ligger endnu for en aaben Sandfog; sammeledes vare de paa Torup Mark, der saa de, at tredje Parten af deres Agerjord, tredje Parten af deres Eng, Fædrift og Ildingsbjering er slet øde af Sand og Sandfog og ligger endnu for en aaben Sandfog; desligeste vare de i Klitgaard og paa Klitgaards Mark, som Peder Sørensen paa- bor i Klim Sogn, da var der Sand føgen ind i hans Gaard

og uden om hans Gaard, og Halvparten af hans Agerjord er slet øde, og den tredje Part af hans Eng, Fædrift og Ildingsbjerging er ogsaa øde og ligger endnu for en aaben Sandfog; udi lige Maade vare de paa Klim Mark, der saa de, at den tredje Part af deres Agerjord og Eng saa og Fædrift og Ildingsbjerging er slet øde af Sand og Sandfog og ligger endnu for en aaben Sandfog; saa og saa de Lars Jensen i Faarbæk hans Gaards Enge, da er den tredje Part af samme hans Enge slet øde af Sand og Sandfog og ligger ogsaa for en aaben Sandfog. Det afsagde de for et fuldt Syn.

(Aalborg Bispearkiv.)

2. En Præst overfalder en Bonde.

1645 ²⁴/₁₁. Jens Madsen i Ferslev og Niels Nielsen ib. bekendte med oprakte Fingre og Ed, at de i Dag 14 Dage stævnedes Hr. Christen Christensen i Ferslev, hans Tjenestdreng Niels Lauridsen, hans Sønner Christen Christensen og Jørgen Christensen, og den anden Præstens Dreng Peder Christensen til Hr. Christens Hus og Bopæl og talte med hans Tjenestepige hid i Dag for Vinder og Povl Sørensen i Findstrup for hans Sandhed at vinde, saa fremkom nu forne Povl Sørensen og vandt efter en skriftlig Seddel, som nu blev læst og paaskreven, med oprakt Finger og Ed, at nu paa Torsdag, som var den 6te November sidst forleden, kom Anders Nielsen i Ferslev til Findstrup; da kørte han for ham og vilde køre hjem til hans Hus med ham. Noget paa Aftenen, som de kom kørende vesten og norden for Ferslev-Kirkegaard, da var tilstede ved en gammel Diges Grov og Kirkegaardsstenen Hr. Chr. Christensen i Ferslev hans Tjenestdreng Niels Lavidsen med en Fork i sin Haand, Hr. Christen selv med en Vognkæp i sin Haand, begge hans Sønner Christen Christensen med et Spyd i sin Haand og Jørgen Christensen med en Fork i sin Haand, den anden Præstens Dreng Peder Christensen med en Stang i sin Haand; samtlig med hverandre med Hug og Slag forne Anders Nielsen have overfaldet. Saa raabte Anders Nielsen: »Hr. Christen! Er I den Mand,

som skal ligge paa min retfærdige Vej for mig, som jeg kommer kørende og vil hjem til mit Hus, og vil røve Livet af mig fattige Mand. Saa slog de strax forne Anders Nielsen omkuld, saa kom Anders Nielsen op igen og bødede noget for Hovedet; i det løb Hr. Christen Christensen bag til forne Anders Nielsen og slog en Vognkæp i Sønder paa hans venstre Skulder; i det løb begge forne Hr. Christens Sønner, Christen Christensen og Jørgen Christensen, og hans Tjenestdrenge Niels Laursen til og slog forne Anders Nielsen tit og mange Gange omkuld. Saa kom forne Anders Nielsen fra dem og kom ind til Povl Justsens, blodig og blaa slagen af dem. Saa tog de forne Anders Niensens Kaarde og brød den sønder i Kirkegaardsstenen. Ydermere vandt forne Povl Sørensen, han ikke havde troet, forne Anders Nielsen skulde have kommet levende fra dem til hans Hus.

(Aalborg Tingbog.)

3. En Skole i Sønderholm.

Saasom Hans Excellence Hr. Gehejmerraad og kongelig Majestæts Ridder, højædle og velbaarne Herre Hr. Generalmajor Levetzau af sær Fromhed og gudelig Iver for at befordre Guds saliggørende Kundskab og hellige Væxt i Herren hos sine Tjeneres opvoxende Ungdom har overladt Kirkeladen som det bekvemmeste Sted i Byen eller ved Kirken til et Skolehus og allerede gjort stor Omkostning paa dets fornødne Reparation, men og til at lønne og underholde en Skolemester, som Vinter og Sommer forsvarlig skal undervise Ungdommen i Guds Kundskab, kristelige Sæder, at læse i Bøger, at skrive, regne etc., har dertil kontribueret Renten af 200 Rdlr.'s Kapital, saa er det vor Pligt og Skyldighed, at vi, opmuntrede ved den gode Herres saa berømmelige og lovværdige Exempel, men først og sidst til Taknæmmelighed imod vor Gud, af hvem vi have alle Ting, ikke alene indvie og opofre Herren vore Børn, men og en Del af Guds forlenede Velsignelse til deres Ære og Lære og efter højeste Samvittighed drage Omsorg for, at den, som herefter skal lære og

undervise vore Børn, saa tilbørlig bliver underholdt af os, eftersom en Arbejder er sin Mad og Løn værd efter Kristi Ord, at han uden hjertædende Sorg med Lyst og Troskab maa fyldestgøre samme sit Kald, at de Børn, som betros ham under Hænderne, mærkelig og kendelig forfremmes og tiltage i Ærbarhed, kristelige Sæder og al god Undervisning. Thi have vi efterskrevne Mænd, nemlig (Navnene paa 48 Mænd og 5 Kvinder), alle boende i Sønderholms By, med en god og kærlig Villie saaledes med hinanden vedtaget, nemlig at af hver Gaards Mand, enten han har Børn eller ej, skal gives aarlig til Skolemesteren en Skæppe Rug og af enhver Halvgaardmand, enten han har Børn eller ikke, en Skæppe Byg, men af Gadehusmændene skal gives af hvert Ildsted, enten de have Børn eller ikke, fra 8 Sk. til 1 Mk., dog er det at agte, at Præsten aarlig med tvende af sine Medhjælpere samt 2 andre samvittige Mænd her af Byen skal efter højeste Samvittighed moderere og lægge det efter enhver's Lejlighed og Vilkaar; men skulde nogen af Gadehusmændene være saa uformuende, at han ikke formaaede at give 8 Sk., da erbød Præsten sig at betale Skolemesteren for hver uformuende 8 Sk. Herhos love vi for dette Aar, af hver hel og halv Gaard skal ydes et godt og ydefært Læs Ildebrand, men i efterfølgende Aaringer at grave og føre ham hjem hvert Aar af Gaardmændene 2 Læs, af Halvgaardmændene 1 Læs, og af Husmændene derimod skal gives et Børing Kaal. At aat det, som er indført, af os og vore Efterkommere ubrødelig skal holdes, have vi dette med vore sædvanlige Bomærker og Hænder bekræftet og i dybeste Ydmyghed ombedet højbemeldte vor højgunstige Husbonde med os til Vitterlighed og Stadfæstelse at underskrive.

Actum Sønderholm den 25de Oktober 1690.

(Aalborg Tingbog.)

En Jydes Oplevelser, fortalt af ham selv.

Ved
Chr. Villads Christensen.

Memoirelitteraturen har altid haft sine Yndere og har det fremdeles. Men medens det i tidligere Tider væsentlig var de mere højtstaaende eller celebre Personers Optegnelser, der fandt interesserede Læsere, har vor Tid — med sin større Interesse for det menige Folk og dets daglige Liv — ogsaa begyndt at fremdrage de Selvbiografier og Dagbogsoptegnelser, som ganske jævne Folk kunne have efterladt sig. Vi have for nogle Aar siden set en københavnsk Urtekræmmers og en Kobbersmeds Optegnelser fra Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede modtagne med Bifald.¹⁾ Det vil da maaske ogsaa kunne interessere at se en lignende Selvbiografi fra omtrent samme Tidsrum, denne Gang skrevet af en Mand, der i Henseende til Dannelsen og social Stilling nok stod lidt lavere end de to ovennævnte, idet han i sin Ungdom var rejsende Haandværkssvend afvekslende med Herskabstjener og lignende, i sin Manddom Parykinager i Ringkøbing, og i sin Alderdom Kludesamler i det vestlige Jylland.

¹⁾ Begge findes i Museum 1891, I.

Mandens Navn er Petrus Marinus Schmidt, og han er født et Steds paa Halvøen 1749. Indtil sit 7de Aar blev han opdraget i Landsbyen Ovtrup ved Varde, men derefter opholdt han sig i Tyskland til sit 25de Aar, kun med en enkelt Københavnsrejses Afbrydelse. Endelig bosatte han sig i Jylland, og med Undtagelse af et Par lange Rejser opholdt han sig der til sin Død. Sine sidste Leveaar tilbragte han i den samme By, hvor hans første Barndom var henrunden, og her var det, at han som en gammel Mand sad og nedskrev sine Livserindringer i et hjemmelavet Hefte af nogle sammensyede Ark, med en gnidret Haandskrift og blegt Blæk, der gør Indtryk af at være dygtig opspædt med Vand. Paa en eller anden Maade er Biografien kommen fra Ovtrup til Ribe Dom-sogns Præstearkiv, og sammen med dette afleveredes den for nogle Aar siden til Provinsarkivet i Viborg.

Men inden vi giver Forfatteren selv Ordet, maa vi gøre noget nøjere Rede for hans Fødsel og Afstamning. Thi disse Forhold er for hans Vedkommende af en mere indviklet Natur, end Tilfældet i Regelen er. Paa Grund af disse særlige Omstændigheder er Petrus Marinus da ogsaa allerede forlængst gaaet over i Literaturen, og medens den største Del af hans Levetid først ved denne Selvbiografi er bleven bekendt for Omverdenen, har de fire første Aar af hans Liv allerede for lang Tid siden foreligget saa vel oplyste, eller dog saa stærkt omdebatterede, som det vist sjældent er Tilfældet med et Menneskes Løbebane paa saa tidligt et Stadium. Der er lavet latinske Vers om ham, han er drøftet og kommenteret i Højesteret, og selve den højjærværdige Biskop Erik Pontoppidan har for hans Skyld maattet foretage en Rejse fra Bergen til København.

Om alle disse Ting ved Petrus Marinus naturligvis

ikke andet, end hvad han senere har hørt fortælle af sine Omgivelser, eller, vistnok snarere, har læst i de samme Bøger, som ogsaa er tilgængelige for os. Men da det kan have sin Interesse at se, hvad han, som Hovedpersonen i Sagen, selv har faaet ud af den, vil vi først lade ham fortælle hvad han ved:

»Min Fader er født i Vejrum Præstegaard. Han hed Peter Severin Garbo og var Student. I hans unge Aar kom han til en Stiftamtmand i Christiania i Norge som Fuldmægtig, og var i nogle Aar i hans Tjeneste. Derfra kom han til Bergen i Norge og blev Raadmand og Vice-Borgmester. Han giftede sig med en rig, men gammel Enke, som havde en betydelig Handel paa England, Holland og Bremen; men Fejlen bestod deri, at hun var gammel, og han var ung. I Bergen var der en Borgmester ved Navn Mathisen; han havde en Datter, som hed Jomfru Maren Mathisen. Hun var ung, og Forsynet havde begavet hende med et kønt Ansigt, saa hun var elskværdig. Men hvad skete? Jomfruen blev svagelig og fik Vattersot, og Doktorerne i Bergen kunde ikke kurere hende. Men min Fader havde Medlidenhed med hendes Svaghed. Han havde en god Ven i Ribe ved Navn Doktor Anchersen,¹⁾ og han vidste, at han var en duelig Mand. Min Fader corresponderede med Doktoren angaaende denne Jomfrus Sygdom, og det blev bestemt, at Jomfruen skulde rejse til Ribe for at kureres for Vattersot. Hun fik en Ledsager med sig, Konrektor L.

Der rejste altsaa Jomfruen og Konrektoren fra Bergen i Aaret 1749 til Ribe. Men paa deres Rejse kom de til Grindsted og logerede ind i Præstegaarden, og der

¹⁾ Den bekendte Provinsialmedikus Ancher Anchersen i Ribe, † 1760. I Følge en Bemærkning af P. S. Garboe, som senere vil blive omtalt, var han og Dr. Anchersen Fætttere.

blev Jomfruen meget syg. Konrektoren foregav, at han var hendes Mand, og at han var en svensk Købmand. Da de havde været der noget, blev hun forløst af hendes Vattersot med et Drengbarn, der i Daaben d. 18. Oktbr. 1749 blev kaldet Petrus Marinus. — Min Fader havde en Søster i Ovtrup; hendes Mand var Degn for Lunde og Ovtrup Menigheder og hed Breum. Hun tog imod mig, NB. inkognito, saa ingen vidste, hvem jeg var, eller hvor jeg var kommen fra. Jeg fik en Amme ved Navn Bodel, og Jomfru Mathisen fik Attest fra Doktoren, at hun var kureret for Vattersot. Da jeg nu var ungefær $\frac{1}{4}$ Aar gammel kom der en Skejse¹⁾ til min Faster Madam Breum med et Brev, at hun skulde følge med Skejsen til Odense i Fyen og tage Barnet med tilligemed Ammen. — Dette var altsaa den anden Rejse, jeg gjorde, inden jeg blev $\frac{1}{2}$ Aar gammel.

I Odense var min Fader og Moder, og der skulde jeg mønstres. Vi var der i nogle Dage, saa blev vi kørt hjem til Ovtrup igen. — Nu var alting roligt, ingen vidste, hvor jeg var kommen fra, eller hvem jeg tilhørte, undtagen hvad en eller anden kunde gætte dem til; men det var ikke kapittelfast, indtil jeg blev 4 Aar gammel, da min Faster Madam Breum havde talt af og til i Forsamling, at naar tvende Øjne vare tillukte, saa skulde Drengen nok faa baade Fader og Moder. Dette Sladder kom for Sognepræsten Provst Thomsen i Lunde Præstegaard. Han skriver det videre til Bergen til min Faders gamle Kones Venner; og siden min Fader arbejdede paa at ville skilles fra hende, (og maaske med Uret, det ved jeg ikke, det kommer ikke Historien ved), saa lagde hendes Venner Proces an imod min Fader. Processen varede i 7 Aar. Min Fader kvitterede hans Raadmands-

¹⁾ Chaise.

Embede, forlod Bergen og rejste til Jylland, for at forsvare sin Sag. Han mødte selv paa Vester Herredsting og gjorde hvidt til sort, og i Fald Fornødenhed udkrævede det, da sort til hvidt. I Aaret 1756 rejste han til Tyskland, og imidlertid gik Processen sin Gang, indtil den kom til Højesteret.«

Efter at vi gennem disse Linier har gjort et foreløbigt Bekendtskab med Forfatteren, vil vi gaa lidt tilbage i Tiden for at lære den Mand at kende, hvem Petrus Marinus nævner som sin Fader.

Peter Severin Garboe¹⁾ er altsaa en Præstesøn fra Vejrum i Vestjylland og er født 1711. Efter først at have været Amtsfuldmægtig i Kristiania, fik han en lignende Stilling hos Stiftamtmand Bagger i Bergen, og her giftede han sig i 1740 med Gedske Johanne Kaae, en Datter af Kapellanen ved Korskirken i Bergen, Magister Jokum Jakobsen Kaae. Naar P. M. Schmidt siger, at hun var »en gammel Enke«, er dette ikke rigtigt; thi i et gensidigt Testamente, som Ægtefolkene oprettede i 1745 siges udtrykkelig, at ingen af dem tidligere har været gift.²⁾ Og hvad hendes Alder angaar, var hun, som født 1718, 7 Aar yngre end Manden. Ganske vist er P. M. Schmidt ikke den eneste, som har anset hende for at være betydelig ældre; thi da hun mange Aar efter førte en Sag for Højesteret, udtalte hendes Defensor, Højesteretsadvokat Wivet, at hun i 1752 var mellem 40 og 50 Aar gammel, og i en Forsvarstale, han holdt for hende i Januar 1760, sagde han udtrykkelig, at hun nu

1) Om ham se Biografisk Leksikon, N. M. Petersens Literaturhistorie, Minerva 1803, I, 151, Lampe; Bergens Stifts Biskoper og Præster, I, 97.

2) Norske Registre Nr. 35.

gik i sit 52. Aar.¹⁾ Han har altsaa ogsaa anset hende for at være født c. 1708; men efter Kirkebogen er hun døbt d. 9. Januar 1718, og da hun blev begravet i 1765, opgives hendes Alder overensstemmende hermed til 47 Aar.²⁾ Defensor har altsaa gjort hende ældre end hun var, om han ogsaa har gjort hende mindre smuk end hun var, skal vi lade være usagt, men i hvert Fald siger han i sin Tale: »Skønhed er ikke falden i hendes Lod«. Derimod er det rigtigt nok, at hun var et godt Parti. Ved hendes Forældres Død tilfaldt der hende betydelige Arvemidler, og trods sin unge Alder (22 Aar) havde hun allerede, da hun blev gift, en betydelig Handel, navnlig med ostindiske og kinesiske Varer. Denne Forretning fortsatte hun ogsaa efter at være bleven gift, og tjente derved saa godt, at hun alene bestred alle Udgifterne ved den fælles Husholdning. Garboe var saaledes vel situeret og kunde uden økonomiske Bekymringer hengive sig til et muntert og behageligt Liv, hvad ogsaa adskilligt tyder paa, at han har gjort. Men det laa dog ikke for hans Natur at leve i Magelighed af sin Kones Penge. Han var et fint og forslagent Hoved, urolig og ærgerrig, stadig opadstræbende og hensynsløs i Valget af de Midler, der kunde fremme hans Formaal. Der siges, at han hørte til den pietistiske Retning, som paa den Tid havde et Parti i Bergen, og han søgte og fik i 1745 Tilladelse til at lade sig betjene af uvedkommende Præst.³⁾ Han fører ogsaa jevnlig gudelige Talemaader i Munden; men Advokat Wivet tager ikke i Be-

1) Wivet: Mærkværdige Sager udførte i Højesteret. II, 319.

2) Efter velvillig Meddelelse fra Hr. Arkivar Thomle i Kristiania, hvem jeg ligeledes skylder Tak for Meddelelsen af flere andre i denne Artikel benyttede norske Aktstykker.

3) Bernhoft: Kristelig Kalender for Norge, II Aarg., 1876, S. 217.
— Norske Reg. Nr. 35, ¹⁰/₁₂ 1745.

tænkning overfor Højesteret at stemple dette som det væmmeligste Hykleri, og Garboes Gerninger synes at give ham Berettigelse dertil.

Efter at have opgivet sin Stilling som Fuldmægtig blev han i 1743 Proviant- og Ammunitionsforvalter ved Bergens Fæstning; men allerede Aaret efter ansøgte han Kongen om at faa denne Stilling ombyttet med et Embede som Vice-Borgmester i Bergen, og for Opnaaelsen heraf tilbød han at betale 1000 Rdlr. til gudeligt Brug eller til den kongelige Kasse.

Den ansøgte Stilling opnaaede han i 1745 og beklædte den, indtil han i 1749 fik sin Afsked efter egen Ansøgning.¹⁾ I en Skrivelse til Oversekretæren, hvormed han fremsender sin Afskedsansøgning, fortæller han, »at Publikum her paa Stedet er nu ikke længer skikket til at choicere sit eget Gavn, mindre af saa forhadet og beskæmmet en Mand, som jeg er, at modtage nogen Slags Tjeneste, hvorved det almindelige kunde profitere; maa jeg og paa den anden Side forvisse deres Excellence, at jeg af de mange Forfølgelser, jeg i mange Aar fremfor andre har været underkastet, er saaledes paa Sindet udmattet, at jeg i Sandhed ikke mere er i Stand til at tænke ordentlig, endsige at kunne udrette noget dueligt, ja, at det alene er mig Pine nok at bo iblandt dette Folk, hvorfor mit fulde Forsæt er, med Tiden at forlade dette Sted og at begive mig hen, hvor jeg enten maatte blive bedre begængnet eller mindre foruroliget. Saa gør jeg mig forvisset, at Deres Excellence, der altid har søgt min Konservation, vil i disse Omstændigheder hellere have Medlidenhed med mig, end unaadig anse, at jeg saa alvorlig som allerunderdanigst ansøger min Dimission . . .

Bergen d. 15. Juli 1749.«

¹⁾ Norske Reg. Nr. 35, ¹⁵/₁, 1745 og Nr. 37, ⁵/₉, 1749.

Man kunde formode, at disse mange Genvordigheder og Forfølgelser, som Garboe her klager over, stod i Forbindelse med hans ægteskabelige Forhold og Sønnen Petrus's Fødsel i Jylland, der faldt netop i dette Aar. Der er heller ingen Tvivl om, at Garboe allerede paa dette Tidspunkt var ked af sin Kone, og han havde et Par Gange foretaget nogle mistænkelige Manøvrer, der nok kunde se ud som Forsøg paa at blive hende kvit. Men da det begge Gange mislykkedes, havde han slaaet det hen i Spøg, og Forholdet mellem Ægtefolkene var tilsyneladende det bedste. Derimod ved vi, at han samtidig havde indviklet sig i en Retssag i Bergen, der sikkert har skaffet ham Fjender nok, og det er da snarere den, han sigter til, saa meget mere, som det var en Affære, der allerede var ret vel kendt i Regeringskresene i København. Hermed forholder det sig saaledes.

Garboe havde i Bergen stiftet et Understøttelses-selskab for fattige og umyndige Pigebørn, under Navnet »Det Omhyggelige Compagni«. Selv var han Stiftelsens Formand; men kort efter at den havde faaet kgl. Konfirmation, indløb der til Gehejme-Konseljet i København en anonym Skrivelse fra Bergen, dateret 6. Novbr. 1746, hvori Garboe beskyldes for at benytte sin Stilling ved Kompagniet til at gøre sig ulovlig Fordel. Regeringen sendte Skrivelsen til Garboe med Tilladelse til at anstille Efterforskninger efter dens Ophavsmand samt til at forfare med Skriftet selv efter Loven; men det ser ud til, at Regeringen dog har ment, der muligen kunde være noget om Sagen; thi samtidig sendtes en Afskrift af Paskvillen til Stiftamtmanden i Bergen, Christian Møinichen, med Befaling til at undersøge, om Anklagerne mod Garboe var berettigede. Nu kom der altsaa i Løbet af 1747 to modstridende Undersøgelser i Gang i Bergen. Stiftamtmanden stævnedes Garboe for Byfogden og Provste-

retten for at forsvare sit Forhold, medens Garboe indstævnedede en halv Snes skriftkyndige Skønsmænd til at tage det anonyme Dokument i Øjesyn. Og da disse Skønsmænd hurtig kom til det Resultat, at Skriftet stammede fra selve Stiftamtmandens Kontor og var skrevet af dennes Fætter og Fuldmægtig Hans Møinichen, blev Situationen saa tilspidset, som vel mulig. Stiftamtmanden forbød Garboe at fortsætte med sine Undersøgelser og hævdede, at den hele Sag var lagt i hans Haand. Men Garboe protesterede mod Amtmandens Forbud, under Paaberaabelse af den kongelige Tilladelse, han tidligere havde modtaget, og fik heri Støtte hos Byfoged Mathiesen, der efter Garboes Paastand underkendte Amtmandens Ordre. Garboe klarede sig med stor Dygtighed i denne Sag og var muligvis ogsaa uskyldig i det, som Anonymen sigtede ham for. Men det er forstaaeligt, at han efter denne Affære kan klage over, at Opholdet i Bergen blev ham utaaleligt.

Alligevel gjorde han ikke foreløbig Alvor af sine Planer om at rejse bort, og skønt han i 1747 opnaaede den ansøgte Fritagelse fra sit Embede, forblev han endnu i 3 Aar bosiddende i Bergen som Privatmand. Hans Hustru Gedske passede vedblivende sin Forretning og tjente et rigeligt Udkomme til dem begge, og selv havde han fundet sig en ny Virkekreds, idet han i 1749 fik anlagt et Sukkerraffinaderi i Bergen, for hvilket han selv blev Direktør.

Men i Aaret 1752 kom den Katastrofe, der uigenkaldelig gjorde Ende paa Garboes Virksomhed i Bergen; og saa viser det sig dog, at det ikke var Stiftamtmanden eller hans andre Fjender, der drev ham bort, men at den dybere Aarsag til hans Utilfredshed laa, som vi før formodede, i hans ægteskabelige Forhold.

Efter 12 Aars Ægteskab begyndte han at arbejde

paa at blive skilt fra Gedske og anlagde i den Hensigt Sag imod hende ved Bytinget.

I den Proces, som nu førtes mellem Ægtefællerne, og som i Løbet af 8 Aar gik fra Bytinget gennem Raadstueretten og Over-Hofretten til den endelige Afgørelse for Højesteret, blev ogsaa den 3 Aar gamle Affære fra Jylland draget frem. Om Maaden hvorpaa den er bleven bekendt i Bergen, ved vi ikke andet, end hvad P. M. Schmidt fortæller, at det var Provst Thomsen i Lunde, som skrev derop om den. I hvert Fald har Gedske faaet noget at vide derom, og da hun mente at kunne benytte denne Episode som et Vaaben imod sin Mand, henvendte hun sig først til Bergens Biskop Erik Pontoppidan, der i denne Sag synes at have staaet paa hendes Side. Den 23de Maj 1752 skrev da Pontoppidan til Biskop Brorson i Ribe, med Anmodning om at lade Sagen undersøge, og til Vejledning oplyser han, at en Mand, navnlig Anders, boende i Grindsted Sogn nær ved Præsten Hr. Hagen, skulde have afhentet Barnet i Oksenvad og ført det hen til Degneenken i Ovtrup.¹⁾ Biskop Brorson tog nu kraftig fat, for at skaffe Lys i denne Sag. En Provsteret blev nedsat, talrige Vidner indstævnedes, og Garboe, som paa den Tid opholdt sig i Jylland, og ikke mere vendte tilbage til Norge, blev taget i Forhør. Men under dette fremkom han — naturligvis af Ondskab og for at hævne sig over Bispens Indblanding — med den overraskende Meddelelse, at der i Bergen gik Rygter om, at Biskop Pontoppidan selv var Fader til det omhandlede Barn. Den brave Biskop blev i højeste Grad bestyrtet over denne uventede Vending, som Sagen tog. Han rejste selv ned fra Bergen for at

¹⁾ Brevet findes indheftet i Universitetsbibliothekets Eksemplar af Wivet: Mærkværdige Sager, Bd. II.

retfærdiggøre sig i København, — og ligesom Garboe blev han hernede med det samme; thi det var under dette Ophold, at han blev udnævnt til Prokansler ved Universitetet. Og naturligvis fik han al mulig Oprejsning. Der blev givet Ordre til, at det Stykke, hvori Pontoppidans Navn forekom, skulde udslettes af Tørrild Herreds Provste-protokol, og Provsten der havde ledet Undersøgelsen, fik en Irettesættelse, fordi han havde tilladt, at Pontoppidans Navn blev indskrevet i Bogen.¹⁾

Imidlertid gik Undersøgelsen ved Provsteretten sin Gang, og ingen Umage blev sparet for at oplyse den nu 4aarige Petrus Marinus' Liv og Hændelser.

Idet vi her gengiver Hovedindholdet af Forhørene, ville vi lade Vidnerne træde frem i den Rækkefølge, i hvilken de maa antages at have grebet ind i Begivenhedernes Gang, men beholder foreløbig den let gennem-sigtige Forklædning, hvori Wivet har fremført dem. Hans Gengivelse af Vidnernes Udsagn er det eneste, vi har at holde os til, da de originale Domme ikke mere haves.²⁾

1. Hr. Provst S. vidnede: For nogle Aar siden, om det var 1749 erindrer han ikke, var hos dem Hr. L. og Hustru, som Vidnet ikke kendte, det andet Fruentimmer ej heller. Men Hr. L. sagde, hvo han var. Ved Hr. L.'s anden Ankomst berettede han, at Fruentimmeret var i Ribe og skulde kureres, og at de skulde have hende med tilbage til Norge. Vidnet syntes at erindre, at Hr. L. sagde i Enrum, at bemeldte Fruentimmer var frugtsommelig. Siden hørte han derom mange Relationer.

2. Provst S.'s Hustru forklarede: Hr. L. og Hustru, som sagde sig at være i Slægtskab med hende,

¹⁾ Stampes Erklæringer I, 175.

²⁾ c: her i Landet. Over-Hofrettens Arkiv i Kristiania har jeg ikke undersøgt.

skønt hun aldrig ved at have set dem, besøgte dem for nogle Aar siden i Efteraaret, og rejste fra dem til Grindsted. Omtrent ved Juletider kom de atter til dem, og blev faa Dage derefter af dem befordret til Fredericia. De sagde, at de havde en svag Jomfru med sig fra Norge, hvis Navn Vidnet ikke erindrer, og at hun skulde komme til Fredericia fra Doktoren i Ribe, som de sagde kurerede hende. Madam L. talte i Enrum med Vidnet om den medhavende Jomfru, og synes at erindre, hun sagde, at Jomfruen var frugtsommelig.

3. Niels Hansen og hans Hustru Gyde Hansdatter forklarede: For 4 Aar siden ved Michaelis Tider, logerede 3 Personer hos dem, som efter Rygte skulde være fra Norge. De opholdt sig tvende Nætter og halvanden Dag. Niels Hansen kørte Fruentimmerne til Hjortlund, og Mandspersonen lejede en Hest at ride et Par Mil paa. Den ene taleden norsk, den anden ikkun lidet.

4. Hr. Claus H. fra Grindsted: Omtrent i Aaret 1749 kom en Mand med sin Hustru og et andet Fruentimmer og logerede i Grindsted nogle Dage. Mange af Sognefolkene sagde, at det var Præstens Broder, men Vidnet kendte ikke Personen eller medhavende Fruentimmer. Han rejste derfor efter ham for at erfare, om det var hans Broder. Men han nægtede det og sagde, at han var en Skolelærer fra Norge. Nogen Tid derefter kom bemeldte Mand og Hustru, som dog var ukendelige for Vidnet, og bad at de maatte logere der Natten over, foregivende at de havde efterladt et sygt Menneske, som Morgenen derpaa skulde komme til dem, hvilket og skete. Samme Fruentimmer blev aldrig nævnet ved Døbe- eller Fornavn, men alene kaldet Jomfruen. Det var ved Mikseldagstider, de kom. L. lejede Morgenen derpaa en Bondevogn, og kørte bort med det syge Fruentimmer, men hvorhen ved Vidnet ikke. Da han kom tilbage, for-

langte Vidnet, at han skulde bevise, han var den Person, han gav sig ud for, hvorpaa han fremtog Biskoppens Rejsepas, hvoraf Vidnet fik den Tro, at han var L.

5. Anna Sabine H., forrige Vidnes Hustru forklarede: For nogle Aar siden ved Mikkelsdagstider logerede i Grindsted en Mand, som havde tvende Fruentimmer med sig. Efter nogle Dages Forløb kom denne Mand og det ene Fruentimmer til Præstegaarden; han gav sig Navn af L. og medhavende Fruentimmer hans Kone. Dagen derefter kom det andet Fruentimmer og blev der Natten over. Hørte ej hendes Navn nævne og talte kun lidet med hende. De sagde, hun var svag og skulde til Doktoren i Ribe. Om Morgenen Kl. 9 slet rejste hun og Manden bort, men det andet Fruentimmer, som kaldtes Madam L., blev hos dem. Efter nogle Dages Forløb kom Manden igen alene, og det Fruentimmer var aldrig siden i deres Hus. Madammen snakkede med Vidnet om deres Rejse, og saavidt hun kunde forstaa, var hun fortrydelig over Rejsen, saasom hun, siden hun kom til Jylland, havde fornummet, at det medhaftte Fruentimmer var fordægtig; dog ved Vidnet ikke, hun nogen Tid nævnede Borgmester Garboes Navn. Denne Mand og Kone talte en Gang i Vidnets Paahør omtrent af dette Indhold: At dersom det ej havde været for det bortrejste Fruentimmers Forældre, havde de ej haft nødvendig at paatage sig nogen Rejse og Besværlighed, hvortil Manden L. svarede, at det skete lige saa meget for Mandens Skyld; men hun kan ikke erindre de nævnede noget Navn. Disse tvende Personer rejste siden bort, og var temmelig længe borte. Siden kom de igen og forblev 2de Dage.

6. Hr. Ancher vandt: Talte med L., men erindrer ej Tiden. L. bad ham vise dem et Sted, hvor et Fruentimmer kunde være og føde et Barn; han bad Vidnet

døbe det og forsikrede, at han ej skulde komme i Fortræd, om han døbte Barnet, men Vidnet gav ham skriftlig tilkende, at Fruentimmeret ej kunde blive i Sognet.

7. Christopher Nielsen forklarede: Der var en Mand og 2de Kvindespersoner i Grindsted, men erindrer ej hvad Aar. Dog var det i Høstens Tid. Han kørte for Manden og det ene Fruentimmer, men det andet blev tilbage i Præstegaarden. Han kørte til Mikkelsborg, hvor der holdt en Vogn, de satte sig op paa, og kørte videre, men ved ej hvorhen. Christopher Nielsen blev nogle Timer i Skoven, til Mandspersonen kom igen, som han kørte tilbage til Grindsted. Udi samme Mikkelsborg kom til ham, da han havde didkørt nogle Hosekræmmere, efter hans Skønnende det samme Fruentimmer med et Barn, som han tilligemed hende kørte over Skodborg Aa, hvor der holdt en Vogn, hvorpaa var Anders Blytækker og Kone, saavidt Vidnet kunde høre paa Røsten; thi det var mørkt om Natten. De tog Barnet og før, ved ej hvorhen; men Fruentimmeret kørte han til Ribe. Der var ikke andre med Fruentimmeret, da hun kom til ham, end den, som kørte for hende, og den kendte han ikke. Ingen havde bestilt ham til at køre den Gang; thi hun træffede ham i Skoven, tiltalede og lejede ham. Men første Gang bestilte den fremmede Mand ham til at køre. Dette Fruentimmer talte ikke norsk, men god, bred Dansk. Saavidt han kunde skønne, var det det samme Fruentimmer, som kom med Barnet, hvilket han første Gang udkørte.

8. Den Præst, der havde døbt Barnet, afgav følgende skriftlige Erklæring: Den 25. Septbr. 1749, om Aftenen i Skumlingen, ankom et fremmed Fruentimmer med hendes Mand og begærede Natteleje, som ogsaa af Rejsens Besværligheder befandt sig slet, da hun fremmelig lavede til Barsel, og derfor maatte blive tilbage, da

Manden i andre Affæres bortrejste, men straks kom igen og opholdt sig hos hende 12 à 14 Dage. Derefter rejste han i nogle faa Dage bort, da hun imidlertid d. 18. Octbr. fødte et levende og velskabt Drengbarn. Hendes Mand var høj af Statur, bar en hvid Peruque og en brun Rejsekjol, gav sig ud for en Købmand fra Gothenborg ved Navn Lorents Smitt. Som Barnet var skrøbeligt, blev det straks døbt og kaldet Petrus Marinus. Hun sagde sig ommentionerede Købmands Ægte-Hustru, og gav sig Navn af Lucia Smittin. Pas eller Bevis blev ikke fordret, saasom de var skikkelige Folk, samt Rejsende og paa Landevejen. Kopulations Attest blev af Manden ved første Ankomst tillige forevist, og Kopi efterladt, men 1750 paa Hr. S.'s Paastaaelse Brude-Registret vedhæftet. Af Kopulations Skriftets Indhold erindres, at de var kopulerede i den tyske Kirke i Gothenborg af en Præst ved Navn Ericus. Saavel for hendes egen som for Barnets Svagheds Skyld forblev de der indtil d. 3. Novbr. Ved ej hvorfra han kom, eller hvorhen rejste. Barnet blev afhentet af en Bonde i en aaben Vogn, men ved ej hvorhen blev ført. Det er formodentlig sket efter Faderens Disposition, som rejste en Dag forud.

9. Anders Blytækker forklarede: For 4—5 Aar siden kom der en fremmed Mands- og Kvindespersion til Grindsted. Hos Niels Hansen saa han 2de Fruentimmer, men ej i Præstegaarden. Der kom en fremmed Karl og bestilte ham at køre hen paa Heden mellem Vejen og Skodborg og der tage imod et Barn, som og skete. Han kørte Barnet til Degnen i Ovtrup, fik med Barnet et Skrin, men ingen Breve. Den fremmede Karl berettede, at han var udsendt fra en svensk Mand. Det skete i Mørket, men paa Maalet syntes ham, det var Christopher Nielsen. Moderen bad ham levere Barnet

til Degnen i Ovtrup, og videre ikke. Degnen spurgte ham ikke, hvor Barnet kom fra.

10. Anders Blytækkers Kone forklarede, at hun fulgte med sin Mand paa ovennævnte Rejse og bar Barnet til Degnen i Ovtrup.

11. Degnen Jan: Det Barn Petrus Marinus kom til dem Onsdagen d. 5. Novbr. 1749. Hvor det er født eller døbt, og hvo dets Forældre er, ved han ej, uden hvad Døbesedlen udviser. Ingen har enten mundtlig eller skriftlig kendt sig ved det, og de, som bragte det til dem, var efter Anseelse Bønderfolk. Hvad de hed, hvor de bor, hvor de havde annammet Barnet, og hvad Tur de havde taget, ved han ikke. De gjorde ham ingen Regnskab derfor, og han spurgte dem ej heller derom. — Da de om 16 Rdlr. aarlig var akkorderede, gik han til sin Kone i Varde for at raadføre sig derom, og da han kom hjem, sagde hans Søn, at det var Hr. L. fra Norge. De 16 Rdlr. aarlig, for 3 Aar. blev sendt i Bankosedler i rent Papir. Akkorden var til Mikkelsdag i 3 Aar, dog skal han beholde det i 7 Aar, og kom saa ingen og kendte sig ved Barnet, maatte han employere det til hvad han vilde, dog saa, at han kunde forsvare det for Gud. Han var med sin Kone i Odense, og da havde de Barnet med sig for at have det under Opsyn; de talte da med Borgmester Garboe, men kan ikke erindre, om han gav Barnet eller Ammen noget. For Resten ved han ej, hvo der er Fader eller Moder, uden hvad Rygtet nu siger, men Borgmester Garboe tilstod ej, at han var Fader, og talte ej heller om dets Moder.

12. Degnekonen, Garboes Søster, indsendte et skriftligt Indlæg: Den Bonde og Bondekone, som bragte Barnet, hører hjemme i Grindsted, men hun ved ej, hvad de hedder. Anmodning skete om at antage Barnet 4 å 5 Uger, før det blev bragt, men af hvem vidste hun ikke.

Medens hun var i Varde, kom hendes Mand ud til hende og raadførte sig, om de skulde modtage dette Barn, idet han forebragte det saaledes: At der var en Person, som han ikke kendte, der akkorderede med ham derom. Da han kom hjem, skal hendes Søn Henrik have sagt, at Personen hed Poul L. Samme Person havde intet Brev med sig, uden et fra hendes Broder, og det indeholdt intet om Barnet. — Hendes Broder begærede at komme til hende i Odense, hvor hun og kom og havde Barnet med sig. — Da hun spurgte dem, som bragte Barnet, hvor det kom fra, blev hende svaret, at hun fik det ej at vide. De bragte Døbesedlen med, og efter samme skulde Barnet være 17 Dage gammel, da det kom til dem.

13. Bodil Steffensdatter vandt: I Aaret 1749 blev hende af Degnen leveret et Barn til Opfostring. Barnet hed Petrus Marinus og kom siden til Degnen igen. Hun var med Barnet i Fyn, og saa da En, som Degnekonen kaldte sin Broder; og forekom det hende at være den samme, som nu er i Ovtrup. Denne Mand gav hende en Dukat, som Degnekonen vekslede og gav hende 4 Slettedaler for. Samme Mand bad hende at være god imod Barnet.

14. Amtsforvalter B. havde hørt, at en Præst skulde være Fader til samme Barn, og Moderen en fornem Mands Datter. Hans Hustru tilføjede, at Degnekonen havde sagt, hun havde været med Barnet i Odense hos hendes Broder, og da var Præsten med, men i røde Klæder. Endvidere forklarede Amtsforvalteren: Degnekonen havde sagt, at Barnet var af tysk Ekstraktion, og naar 3 Aar vare forløbne, skulde han til Tyskland igen. Han var kommen af store Folk, og naar 2de Øjne vare tillukkede, skulde han snart faa baade Fader og Moder. — Kort før Jul 1752 kom Degnen og hans Hustru om

Natten Kl. 12 til ham og beklagede sig over, hvad de skulde gøre. De havde faaet Brev fra Garboe om at møde ham i Varde den Nat, og de foreviste en Konzept til en Attest, som de sagde var fra Garboe, og som de skulde give ham. Men Amtsforvalteren raadete dem til ingen Attest at give, førend de kom for Retten.

De tre Personer, som paa denne mystiske Maade optraadte omkring i Vejle og Ribe Amter i 1749, var Paul Lakjær, Konrektor ved Latinskolen i Bergen, dennes Hustru, og Jomfru Maren Mathiesen, Datter af Borgmester Henrik Mathiesen i Bergen.¹⁾

Af Vidnernes uklare Angivelser kan vi nogenlunde følge de tre Personers Rejser i det sydlige Jylland. De er komne øst fra, formodentlig over Fredericia fra Fyn, og første Gang de dukker op for os, er de i Højen Præstegaard, hvor de besøger Provst Storm. Hr. Lakjær, som ved, de vil faa Brug for en Præst, søger at udforske Stemningen ved at fortælle Provsten lidt om Situationen, medens hans Kone ligeledes lader nogle Ord falde herom til Provstinden. Men den forsigtige Provst har vendt det døve Øre til, og Provstinden har lige saa lidt ladet sig paavirke af de fremmedes Fortælling om, at de var i Familie med hende, og de rejser da videre til Grindsted. Her tager de først ind til Bonden Niels Hansen, som derefter kører Fruentimmerne til Hjortlund i Sønder Omme Sogn, medens Lakjær rider over til Præsten i Ringgive, Hr. Ancher Borch. Han var en Halvbroder til Dr. Anchersen i Ribe og altsaa ligesom denne en Slægtning af Garboe. Formodentlig har det

¹⁾ Hun er døbt i Korskirken ²²/₆ 1723.

været Hensynet til dette Slægtskab, som har ført de tre Rejsende netop til denne Egn; men deres mulige Forhaabninger blev grundig skuffede; thi Hr. Ancher vilde ikke blot ikke have noget med Sagen at gøre, men sender dem endog skriftlig Tilhold om at forlade Sognet. Saa vender Lakjær og hans Kone tilbage til Grindsted med uforrettet Sag, medens Jomfruen, der er bleven efterladt i Hjortlund, først ankommer Dagen efter. De tager denne Gang ind i Præstegaarden, som fra nu af bliver deres egentlige Standkvarter. Da der ikke foreligger nogen anden Forklaring paa deres pludselige Forkærlighed for denne By, maa man næsten tro, at det er Præstens Nysgerrighed, der har skaffet ham denne Indkvartering paa Halsen, og at Lakjær har benyttet sig af det Bekendtskab, som Præsten selv indledede, da han satte efter ham, for at faa at vide, om de ikke vare Brødre. I Grindsted Præstegaard forblev Madam Lakjær, medens Manden d. 25. Septbr. om Morgenen kørte bort med Jomfruen. Christopher Nielsen var Kusk, og han kørte dem til Mikkelsborg, et enligt liggende Kaadnersted i Langetved Skov i Nordslesvig, midtvejs mellem Kirkebyerne Skodborg og Jarls. Her skiftede de Vogn og kørte saa til den Præstegaard, hvor Jomfru Maren endelig fandt et blivende Sted og en villig Præst. Men Lakjær købte rigtignok begge Dele ved at paatage sig et falsk Navn og fremlægge en falsk Vielsesattest — han havde vel nu tilstrækkelig Erfaring for, at han kom ingen Vegne ved at holde sig til Sandheden. Hvad det var for en Præstegaard, de tog ind i, kan vi ikke oplyse. Den har ligget sydligere end Skodborg, men dog næppe ret langt borte fra Grænsen, siden Lakjær endnu samme Aften kunde være tilbage i Mikkelsborg for at returnere til Grindsted med Christopher Nielsen. I denne Præstegaard forblev Maren Mathiesen til d. 3die Novbr., og i

den følgende Tid havde altsaa de to Fruentimmere fast Stade hver i sin Præstegaard, den ene i Kongeriget, den anden i Hertugdømmet. Lakjær var derimod idelig paa Rejse. Snart var han hos den ene og snart hos den anden af dem, og desuden var han i denne Mellemtid en Tur i Ovtrup for at træffe Aftale med Breum. Ved November Maanedes Begyndelse var han i den sydlige Præstegaard hos Maren, og forlod hende d. 2. Novbr. efter at have bestilt en Vogn til at køre hende og Barnet bort den næste Dag. Da de kom til Mikkelsborg, traf de Christopher Nielsen, som kørte Moderen og Barnet over Skodborg Aa til et Sted paa Heden mellem Vejen og Skodborg, hvilket Sted ifølge Biskop Pontoppidans Skrivelse var ved Oksenvadgaard i Vejen Sogn. Saa kørte han Moderen til Ribe, medens Anders Blytækker fik Barnet og bragte det til Ovtrup. — Denne sidste Rejse frembyder dog adskillige Besynderligheder, saaledes den, at det hele foregik i Nattens Mørke, og at Christopher Nielsen siger, at Moderen ikke talte norsk, men god, bred Dansk; ligeledes er det paafaldende, at Lakjær ikke havde sørget for hendes videre Befordring, men at hun paa egen Haand maa leje en Bonde, hun tilfældig træffer, til at køre sig til Ribe.

Da endelig alt var ordnet, kunde Lakjær og hans Hustru begive sig paa Hjemrejsen. De tog samme Vej bort, som de var kommen, og ved Juletid var de paany Gæster i Højen Præstegaard. I Fredericia har de saa truffet Maren Mathiesen, der siden d. 3. Novbr. havde opholdt sig i Ribe.

Det har været nogle besværlige og byrdefulde Uger, de have tilbragt i Jylland, og det var ikke nogen ringe Tjeneste, Lakjær havde gjort sin Ven i Bergen. Hvad Tak han fik for den, ved vi intet om, men derimod ved vi, at Ubehagelighederne for hans Vedkommende ingen-

lunde hørte op, fordi Rejsen var overstaaet. Thi da Processen mellem Garboe og hans Hustru begyndte, blev ogsaa Lakjær stævnet for de falske Attester, han havde betjent sig af paa denne Jyllandsrejse, og ved en Provsteretsdom blev han i 1754 dømt fra sit Embede. Dog blev han atter frifundet ved Højesteret i 1757 og levede endnu i mange Aar som Konrektor i Bergen.¹⁾

Det forholder sig altsaa ikke rigtigt, naar Petrus Marinus siger, at han er født og døbt i Grindsted Præstegaard. Han er i denne Henseende bleven vildledet af den fremtrædende Rolle, som Grindsted spiller under hele denne eventyrlige Rejse, og forøvrigt er Beretningerne saa indviklede, at det ingenlunde er let at bringe Mening og Sammenhæng tilveje i dem. Vi kan derfor ganske tiltræde, hvad Wivet sagde i Højesteret, da han skulde uddrage Moralen af Vidnernes Forklaringer: »Jeg er vis paa, at enhver som hører i Eftertiden denne Historie, skal ikke have Umage for at gætte sig til Fader og Moder. Dog er den saa besynderlig sammensat, at dersom der ikke laa Akter og Tingsvidner for det altsammen, maatte man tro, at et vittigt Hoved havde opdigtet det.« Og for at der ikke skal blive nogen Tvivl tilbage om det virkelige Forhold, minder Wivet endnu en Gang om »det forunderlige Barn Petrus Marinus, hvis Døbenavn meget lærd er sammenstøbt:

Qvam bene conveniunt et in una sede morantur
Petrus et Maren . . .«²⁾

¹⁾ Bernhoft, anf. St. — Stampe, anf. St. — Den omtalte Højesteretsdom fra 1757 har dog ikke været til at finde i Højesterets Voteringsprotokoller.

²⁾ »Non bene conveniunt nec in una sede morantur
Maiestas et amor . . .« (Ovids Metamorphoser II, 846).

Det er altsaa dette »forunderlige Barn«, som i sine sidste Leveaar fik den Tanke at opskrive sine Erindringer. Han har efter de Tidens Begreb været ret vel oplært, siden han overhovedet kunde gøre det, og man vil let bære over med, at hans Retskrivning ikke stemmer med nogen af de avtoriserede, og at hans Sætningsbygning ofte er mangelfuld. Ligeledes er det naturligt, at hans Sprog er paavirket af de to Tungemaal, som han mest har bevæget sig i, nemlig tysk og jysk. Særlig det sidste stikker frem alle vegne. Han staver »igemmel«, »Balber«, »Landsbøj« o. s. v., og han bruger en Mængde Dialektord som Stout (en Trillebør), raslet (halvtørret), Knogler (Ankler) o. s. v. Værre er det, at han er forfalden til stor Vidtløftighed og Bredde, ja ikke sjældent gentager, hvad han allerede en Gang har fortalt. Derfor bliver det følgende ogsaa kun et forkortet Uddrag af Manuskriptets Indhold, ligesom hans egen Stavemaade næsten overalt er forladt. Idet vi nu følger ham paa hans bugtede Løbebane, vil vi blive ført langt omkring i Verden, og overfor Læserne af det jyske Tidsskrift maa vi gøre en Undskyldning for, at vi for en Gangs Skyld, fører dem ud over deres eget Lands Grænser. Men hvis man har faaet nogen Interesse for Petrus og har Lyst til at høre noget om hans videre Skæbne, vil man tilgive os: Han er dog vor Landsmand, og alt hvad han fortæller os i det følgende, vil dog stedse blive ved at være »en Jydes Oplevelser«.

Som det vil erindres, havde Degnen Breum forpligtet sig til at beholde Petrus indtil hans 7de Aar. Hvis saa ingen kom og kendtes ved ham, var han fri for enhver Forpligtelse undtagen Ansvar overfor Gud. Om det var Hensynet til denne Tidsfrist eller kun et Tilfælde, ved vi ikke; men det var netop ved Drengens 7de Aar,

at der kom nogen »og kendtes ved ham«. Den, der kom, var en Parykmager fra Bremen, en Mand af dansk Fødsel ved Navn Adolf Frederik Hein. Han havde i sin Hjemstavn gjort Bekendtskab med Garboe, der paa dette Tidspunkt opholdt sig i Bremen, og efter Garboes Opfordring var han rejst til Ovtrup for at hente Drengen. Petrus vilde nødig forlade sine Plejeforældre; men han maatte afsted, og i August Maaned 1756 tiltraadte han Rejsen sammen med Parykmageren. Vejen blev tilbage-lagt til Fods, kun en Gang imellem kom de tilfældigvis til at age et lille Stykke Vej. Da de kom til Bremen, blev Petrus foreløbig indkvarteret hos Parykmageren; thi han kunde ikke præsenteres for sin Fader, før han havde faaet nye Klæder fra Hoved til Fod. Men da han var bleven udstyret med en blaa Kjole med hvide Ærmeopslag og hvid Krave, Manchetter for Hænderne og Haaret accomoderet og pudret, førte Parykmageren ham hen i den Gæstgivergaard, hvor Faderen logerede paa 2den Etage sammen med sin Husholderske Mademoiselle Lund. »Hvor hun var fra,« siger Petrus, »det ved jeg ikke; men saa meget ved jeg, at hun brugte højhælede Tøfler. Dem lærte jeg at kende, hvilket Historien nærmere skal oplyse. Thi det forstaar sig selv, en ung vild Dreng begik Fejler, som og rigtig kunde være strafværdig. Naar jeg nu havde begaaet en Fejl, som skulde straffes, saa fik jeg det ikke førend anden Morgen, naar jeg sov allerbedst: Dynen over Hovedet, og saa maatte en af disse højhælede Tøfler danse Jeg ønskede tidt, at de havde været paa Bloksbjerg, thi det var en jævnlig Vare.«

Om sit Ophold i Tyskland i Faderens Hus fortæller Petrus nu saaledes:

»Fra Bremen rejste vi til Norden i Østfriesland; der var vi i et halvt Aar formedelst Krigens Urolig-

hed,¹⁾ da de franske Tropper strejfede omkring der i Egnen. I Norden som i hele Østfriesland har Fruentimmerne en Dragt paa Hovedet af fint, hvidt Skjer-Lærred. Denne Dragt staar ud fortil som en Solhat. Oven paa Hovedet har de en Sølv- eller Guld-Bøjle, der strækker sig fra det ene Øre til det andet og er gjort fast ved Ørerne med tvende Sølvnaale. Vi havde i Norden en Tjenestepige, som brugte den samme Dragt. En Søndag Aften sad hun i hendes Stue ved Bordet og stoppede paa et Par Strømper. Jeg sad lige over for hende, og Lyset stod midt paa Bordet. Pigen begyndte at nikke, jeg begyndte at skyde lidt efter lidt til Lyset, indtil jeg fik det saavidt, at det ved et godt Nik kunde naa Hovedtøjet. Men saa marscherede jeg ind til min Fader og Madmosellen, som sad og spillede Kort. Inden vi vidste af noget at sige, blev der en Hujen og Skrigen; vi løb til og skulde se: da var Pigens hele Hovedtøj opbrændt.

Fra Norden begav min Fader sig til Iever, en Stad som ligger 4 Mil fra Norden, og tilhører en af de anhalt-ske Fyrster. Der var vi $1\frac{1}{2}$ Aar. Iever er en meget smuk By, overmaade frugtbar, dels med Korn og dels med Havefrugt. Der ligger i Byen et kønt Slot. — Min Fader praktiserede paa det medicinske. Han kurerede blandt andre en Prokurator, der havde ligget 8 Aar paa Sengen. Den fattige kurerede han for intet, ja han betalte selv Medicin og lod koge Mad til dem, som han vidste der var dem tjenlig.

Fra Iever gjorde min Fader en Rejse op til Anhalt-Bernburg, hvor han blev bekendt med Fyrsten af Bernburg. Han kom i hans Tjeneste for at anlægge et Salpeterværk og med Karakter som Hofraad. Da han kom

¹⁾ Den preussiske Syvaarskrig.

tilbage igen til Iever, blev der straks gjort Anstalt til Avktion, og vi rejste derfra, det første muligt, igennem Oldenburg, Bremen, Lyneborg, Brunsvig, Halberstadt og Bernburg til en By, som hed Ballenstedt, 5 Mil fra Bernburg. Der var vor Bopæl. Vi fik en prægtig Gaard af Fyrsten til Bolig med en dejlig Have, hvor der var Æbler, Pærer, Blommer og Vindruer, altsammen i Mængde.

En kvart Mil fra Byen Ballenstedt laa et Slot, hvilket var Fyrstens Sommerslot. Ikke langt derfra var Pladsen, hvor Salpeterværket blev anlagt. Nu maatte Hofraaden holde sig en Ridehest for at rejse omkring i Landet, for at oplede den Slags Jord, som han skulde bruge til Salpeter m. m. Imidlertid forgik omtrent 1½ Aar, da min Fader faldt i en hæftig Sygdom. Han kunde ikke kurere sig selv, men maatte sende Bud efter en Doktor fra Quedlinburg, en anselig Stad en Mil fra Ballenstedt, som egentlig er et Abbedi, men dog hører under det Preussiske. Medens han laa i denne Sygdom, kom Posten med Brev til min Fader, at han havde vundet hans 7aarige Proces ved Højesteret. Hans gamle Kone var dømt til at forlade Land og Rige; men Kongen benaadede hende, at hun blev i Bergen og boede i et lidet Hus udenfor Byen, men skilt ved Borgmester Garboe. Den Gang han fik disse Nyheder, saa blev han frisk.«

Højesteretsdommen i denne langvarige Skilsmissegaldt d. 29. Jan. 1760. Gedske Kaae blev dømt til at forvises Landet, men ved Reskript af 14. Marts 1760 fik hun Tilladelse til at opholde sig i Norge, dog udenfor Bergen. Ved et følgende Reskript af 4. Septbr. 1761 blev ogsaa denne Indskrænkning hævet, og hun flyttede da tilbage til sin Fødeby, hvor hun døde 1765.

»Nu var Salpeterværket kommen i den Stand, at der skulde begyndes at koge Salpeter, men hertil behøvedes en Salpetermester, og en saadan var ikke at faa i Tyskland, ventelig formedelst Krigen. Saa rejste min Fader

til København. Salpetermester var heller ikke at faa i Danmark; men han fik en fra Sverig, som maatte praktiseres ud af Sverig til København. Imidlertid skriver han til Bergen og bad min Moder komme til København, og da han nu havde alle sine Forretninger færdige, rejste han tilligemed min Moder, eller rettere sagt Jomfru Mathiesen, og Salpetermesteren til Hamborg. I bemeldte Stad i en Gæstgivergaard lod han sig vie til Jomfruen, og saa blev Jomfruen omskabt til Fru Hofraadinde.

Fra Hamborg rejste altsaa Hr. Hofraaden og Frue tilligemed den hele Suite til Ballenstedt. Suiten bestod af følgende Personer: En gammel Morbroder, som Fruen havde med sig fra Bergen, som havde været Skibskaptejn og hed Grewe, en Tirader (?) i Liberi og Profit-Hat, forsynet med 3 fingerbrede Sølvtræsser paa Hatten, og en Salpetermester med Kone og Børn. Jeg studsede og vidste ikke i Førstningen, hvad jeg skulde tænke, da jeg fik at vide, at det var Hr. Hofraadens Frue. Men da jeg allerede var 11 Aar gammel, gættede jeg ved mig selv, at det maatte være min Moder. Men da Fruen ikke vilde erkende mig som hendes Søn, men som en af hendes Mands Venner, som han havde taget til sig, og da hun tit vilde sætte mig i Rette, ikke som hendes Barn, men som et fremmed fader- og moderløst Barn, saa maa jeg rent ud bekende, at jeg havde ingen Ærbødighed for hende. I hvor tyrannisk de højhælede Tøfler vare, saa elskede jeg dem dog mere, i hvert Fald hende, der brugte dem.

Min Fader studerede paa at blive virkelig Doktor Medicinæ. Han kurerede de fattige og studerede Nat og Dag i det medicinske, hvilket jeg før har meldt. Omsider skikkede han en gammel Kone til Halle, i hvilken Stad er et af de største Universiteter i det Preussiske. Hun havde en stor Pakke Papirer med sig. Da bemeldte

gamle Kone kom tilbage igen, var han virkelig Doktor Medicinæ.¹⁾ — Nu var han Konrektor,²⁾ Borgmester i Bergen, Hofraad i Anhalt-Bernburg og Doktor Medicinæ i Halle.

Det var i Aaret 1761 i den preussiske Urolighed, og alting var dyrt i den højeste Grad. Hofraad Garboe fik 600 Rdlr. i Løn; han skulde leve og vilde leve som en stads Mand. Derved blev hans Midler, som han havde, Juveler, Guld, Sølv m. m. forvandlet til intet. Men hvad vil det sige? let var det kommet, let gik det ogsaa.

Den 18. Octbr. i Aaret 1761 var min Geburtsdag. Samme Dag fik jeg Tilladelse at celebrere sammen med 2de af mine Skolekammerater. Traktementet bestod i Pandekager, hvilke Madmosellen bagte til os. Imedens vi var i den bedste Fornøjelse, blev der gjort Allarm fra Vagttaarnet, at der kom en Del franske Ryttere. Da var al vor Glæde forbi. De kom rigtig og kvarterede dem selv ind. Vi fik Chefen med 2de Heste og Ridekarlen. Jeg maa sige dette, at det var meget honette Folk. Der kom Steg paa Spiddet, og 2de Officerer, som Chefen havde indbudt, sade i Køkkenet og vendte Stegen. Da de havde spist, blev dem anvist Kammer med Seng i. Men nej, de vilde have et Straaleje i Forstuen ved Porten. Det skete efter deres Ønske. Den gemene Mand laa ved deres opsadlede Heste paa Gaden. Anden Morgen d. 19. Octbr. rejste de bort igen og tog en meget høflig Afsked. Men vi fik at høre, at de preussiske Husarer kom samme Dag efter dem og dels huggede dem ned og dels gennede dem i Morads, saa der blev ingen i Behold.*

1) Garboe blev Dr. med. i Aaret 1762.

2) Efter denne Bemærkning maa det formodes, at Petrus Marinus stod i den Tro, at Konrektor L. kun har været et paataget Navn for Borgmester Garboe.

Om denne Fægtning i Nærheden af Ballenstedt d. 19. Octbr. 1761 har jeg intet fundet i Værker om Syvaarskrigen. Derimod er det rigtigt nok, at de franske paa den Tid var i disse Egne. De indtog Wolfenbüttel d. 11. Octbr. og belejrede derpaa Braunschweig. Men da der kom Undsætning, hævede de Belejringen d. 14. Octbr., og Dagen efter forlod de tillige Wolfenbüttel. Men Egnen omkring Harzen holdt de endnu besat til i Begyndelsen af Novbr.

»Nu fik min Fader i Sinde at tage sin Afsked og rejse til København for der at bo og ernære sig som Doktor Medicinæ, og da han havde faaet den i Aaret 1762, holdt han Avktion paa hans Møbler, og hans Tjener fik sin Afsked. Madmosellen rejste i Forvejen med Bagage-Vognen til Lybæk, hvorfra de rejste samtlig til København. Jeg saa Madmosellen aldrig mere.

Førend min Fader rejste fra Ballenstedt, havde han ved Brevveksling afgjort det saaledes, at jeg skulde til Bremen for at lære Parykmager-Professionen ved den samme Mand, Adolf Frederik Hein, som hentede mig fra Ovtrup. Af alt dette vidste jeg slet intet, førend vi kom til Hamborg. — Min Fader lod bestille den agende Post, der gaar fra Hamborg til Bremen, for at tage mig med. Da han nu sagde mig dette, studsede jeg, blev bedrøvet og græd. Jeg forestillede ham, at han skikkede mig bort imellem Fremmede: det brød jeg mig intet om, men at lære Parykmager Professionen, det havde jeg ingen Lyst til; — men snik, snak, min Kuffert ud paa en Hjulbør, Rejsepenge i min Lomme, et Brev fik jeg med til vor gamle Gæstgiver. »Jeg befaler Dig Gud, skik dig vel, vær tro!« det var det sidste — Marsch!

Vi kom altsaa til Bremen, som er 12 Mil fra Hamborg. Jeg leverede Brevet til bemeldte Gæstgiver, som hed Karpow, og inden i dette var der et til Parykmageren. — Jeg forestillede Hr. Karpow, at jeg aldeles ikke havde Lyst til ommeldte Profession. Han trøstede mig og sagde, at han vilde gøre sin Flid for at hjælpe mig.

En Dag da vi sad og spiste, sad der ved Bordet en Proprietær fra Landet, der spurgte Værten, hvem jeg var. Værten fortalte ham omstændtlig alting, og tilføjede, at jeg ikke havde Lyst til dette Haandværk. Han spurgte Værten, om han ikke maatte tage mig hjem med sig for at lære mig nøjere at kende. Det skete. Jeg var fornøjet, jeg tænkte at jeg havde vundet. Gæstgiveren skriver til min Fader, at jeg ikke havde Lyst til at lære denne Profession. Parykmageren skriver contra derimod, hvortil Grunden var den, at min Fader havde lovet Parykmageren 50 Rdlr. — Der gik akkurat $\frac{1}{4}$ Aar hen, saa kom der Brev fra København til Gæstgiveren, at han skulde ufortøvet levere mig af til min nye Lære-Husbond. Der kom Bud efter mig ud paa Landet, at jeg skulde straks komme til Byen i min nye Tjeneste. Der fik Petrus røde Øjne! Vognen blev forspændt, jeg sagde Farvel, og jeg saa den gode Mand aldrig mere.

Nu gaar min Læretid an!

Det var i Aaret 1762 ved Michaeli Tider, da jeg kom til denne Haandtering. Begyndelsen var, at min Kammerat som ældst, dels i Alder, dels i Lære, skulde følge med mig omkring i Byen for at vise mig Stederne, hvor de Folk boede, som jeg skulde hente Parykkerne ved. Jeg skulde først staa 4 Uger paa Prøve for at se, om jeg var duelig til denne Profession; men desværre, jeg blev anset for duelig og blev indskreven i Oldermannens Protokol. Jeg skulde staa i 5 Aar; i disse 5 Aar skulde Parykmageren give mig Klæder. Men da jeg og min Kammerat fik saa mange Drikkepenge Nytaar, Paaske, Pinse og Michaeli Marked, hvilke blev delt i tvende Dele, og min Husbond tog min Del til sig, saa kunde han godt klæde mig og faa Penge tilovers. Overskudet ansaa han for sin Profit. Jeg prøberede en Gang at tale derom, men jeg fik Mester Erik til Prokurator og

tabte min Sag. Jeg var et faderløst og moderløst Barn, og havde ingen Forsvarer; men saa tog jeg Tingen paa en anden Fod. Da jeg selv var Inkasserer for Drikkepengene, og der just ikke kunde fordres nøjagtigt Regnskab af mig, saa tog jeg mig selv for at være Skifteforvalter, og det gik godt. Nu havde jeg Penge, men hemmeligt, — nu havde jeg alle Tider Penge, men hemmeligt; og da jeg bestandig kunde vente flere, saa sparede jeg heller ikke paa dem, men lod dem løbe. — Te, Kaffe og Øl smagte jeg ikke i disse 5 Aar — hjemme; men det brød jeg mig ikke om, saa længe jeg havde Penge.

Der boede ikke langt fra vores Gade en gammel fattig Kone under et Halvtag, maaske gratis, det ved jeg ikke. Denne gamle Kone stoppede mine Strømper; derfor gav jeg hende min Frokost, naar jeg kunde komme til. En Dag jeg kom til hende, fortalte hun mig, at hun havde været oppe at skændes med hendes Nabokone, der boede under samme Tag, angaaende at hun slog Røgen ind til hende. Jeg fik og at vide, at hun havde en Potte paa Ilden til hendes Middagsmad. Hvad jeg har at gøre? Jeg gaar bag om til Muren, hvor dette Halvtag var muret op til, faar en Stige sat til, forsynede mig med en god Sten, stiger op og lader Stenen falde ned i Potten. Der laa hendes Middagsmad! — Nu blev der Oprør, alt hvad som kunde rende, krybe og gaa. Til min Fortræd havde nogle staaet og set det, som jeg ikke havde bemærket. Jeg blev indsat i Hovedvagten, som var paa Torvet, og der sad jeg i 2de Dage; jeg fik ikke noget at spise i bemeldte 2de Dage, men jeg kunde bede en Soldat om noget at drikke, og saa fik jeg Vand. Den 3die Dag om Formiddagen blev jeg kaldet for Retten. Der sad 4 sorte Herrer, og jeg vil dog fortælle min kære Læser, hvorledes disse Herrer ere i Klæde- dragt: Kjolen er som Præsternes her i Danmark. De

have 2de Flipkraver, men disse ere 4 Gange saa lange som Præsternes i Danmark. Paa Hovedet har de en saakaldet Alonge-Paryk, der er saaledes dannet: Krøllerne gaa fra Toppen ned over Ørerne og ind ad Ansigtet til i Hundredetal. Bag paa Ryggen hænger 2de Knuder af Haar $\frac{1}{2}$ Alen ned paa Ryggen; der midt imellem hænger en Krølle ned ad et Skaft, som dem vore Damer bruger ved Siderne. (Nu maa de tro mig, da jeg skriver ikke andet, end hvad Sandhed er; at skrive Løgn, det faar jeg ikke noget for, og maaske lidet for Sandheden). Men det er sandt, at naar man ser saadanne 4 velbyrdige Herrer, saa ser det ud, som der sad 4 Mus og keg ud af 4 Viller Blaar. Forskellen er kun den, at Herrernes Hoveder og Parykker er større end Musen og Blaaret. — Jeg har næsten glemt Synderen, som stod og ventede hans Dom, nemlig Petrus. Nu kom det an paa at svare og forklare Tingen ret efter min Forstand, og det gik godt. Det første Spørgsmaal var, hvorfor jeg havde slaget den gamle Kone hendes Potte i Stykker. Svar: — Jeg vidste ikke, at der var nogen Potte i Stykker. — Hvad der havde bevæget mig til at kaste den Sten ned i Skorstenen? Svar: — Hun var saa ond ved den anden gamle Kone, hun røgte hende ud af hendes Stue. — Hvad det kom mig ved? Svar: — Denne var saa køn en gammel Kone, hun stoppede mine Strømper. — Jeg blev dimitteret fra Retten med den Befaling at gaa hjem. Men jeg havde uventende en af disse 4 Herrer til min Skytsengel. Denne Mand kendte mig, formedelst jeg kom i hans Hus 4 Gange om Ugen for at hente og bringe hans Paryk.

Nu var alting glemt, jeg fik at spise, og en lang Tid gik bort, hvor jeg levede frisk og munter. Men naar Ulykken er for Haanden, saa er der ingen Redning; det har jeg erfaret min Levetid igennem.

Jeg kan erindre det meget godt. Det var paa en Fredag, jeg skulde hen for at hente de længst fraliggende Parykker. Det var en Vej, som jeg skulde gaa i 2 Timer, men saa skulde jeg stræbe, og det var ikke alle Tider min Lejlighed. Denne Dag kom jeg ud paa Schlagtet (det er en Plads, hvor Skibene ligger). Der stod jeg lige for et hollandsk Skib, som havde Kartoffler at sælge. I det samme kom en Kone til mig (til min Ulykke) og bad mig, om jeg ikke vilde gaa over paa Skibet og købe hende et Fjerdingskar Kartoffler. Jeg sagde ja. Jeg fik en Pose og Penge, jeg marscherede med min Kasse paa Ryggen over paa Fjælen, som laa fra Bolværket til Skibet, og det gik godt. Jeg fik min Ladning, nemlig et Fjerdingskar Kartoffler, og tilbage igen. Men da jeg kom Halvvejen paa Fjælen, vilde jeg for Løjer vippe; men Fjælen forstod det uret, den smed mig ud i Vandet med det hele. — Jeg kom op igen og i Land. Konen fik hendes Kartoffler og gik sin Vej, men jeg var vaad fra Top til Taa, og mine Parykker saa ud som en hel Kasse fuld af druknede Mus. — Hvad var herved at gøre? Jeg gik da hen til en Bager og klagede min Nød for Mand og Kone. De havde Medynk med mig, Parykkerne kom i Bagerovnen tillige med mine Klæder. Det blev raslet, dermed i Kassen igen, og jeg afsted. Saa kom jeg hjem. Det første Spørgsmaal var: Hvor har du været 2 Timer over Tiden? Jeg kunde ikke svare et til tusind Spørgsmaal, altsaa Krabasken paa Ryggen. Nu skulde Parykkerne for en Dag; men der fik de Øjne at se med, de saa bedrøvede ud. Jeg gjorde dem da Forklaring i den korteste Forfatning. Parykkerne var indkrympede, saa de kunde ikke bruges mere; men dog kom de paa Blokke og blev udvidet, det bedste ske kunde, accomoderet og væk om Søndag Morgen. Nu gik det godt den Gang, siden jeg, naar jeg havde afleveret

Parykkerne, pakkede mig væk igen det snarest mulige. Saa kom jeg atter igen anden Fredag. De spurgte mig, hvorledes det kom sig, at deres Parykker var blevne saa smaa? Da jeg havde belavet mig paa Svar, havde jeg godt ved at give det. Jeg svarede, at de var indkrympede af Sved. — »Det er muligt; sig til din Husbond, at han kommer og tager Maal til en ny!« — og saaledes gik det Turen igennem. Min Husbond tjente Penge ved min Fortræd, og jeg var glad, at de ikke fik at vide, at de var strandede.

Nu vil jeg stanse lidet med mine Begivenheder og fortælle mine kære Læsere noget om Bremens Forfatning, da jeg har været der næsten i 6 Aar i en Tur.

Det samme Aar, i 1762, var Krigen ophævet, altsaa skulde de engelske Tropper igen rejse fra Hannover til England og Skotland. Nu laa i Bremen et Regiment Bjerg-Skotter. Deres Mundering var saaledes: De havde en kort, rød Trøje paa og et Skørt, der naaede til Knæerne. Naar det blæste, kunde man gerne se baade Herodes og Pilatus. Deres Strømper naaede ikke længere end til Knæerne; de var rød- og blaatavlede. Sko med Remme. Paa Hovedet en flad Kasket af rødt Klæde. Saa havde de et Dækken svøbt om dem, saa stort som et fuldkommen Lagen, af blaa- og rødtavlet Klæde. Dette Dækken gik de med om Dagen, og det var deres Seng om Natten. Stjal de noget, og det blev bevisliggjort, saa blev de straks hængt i en Knæ-Galge ved deres Hovedvagt. — Om Foraaret 1763 blev disse indskibede og sendte til deres Hjem.

Naar Fruentimmerne gaar ud i Byen, saa har de et sort Lagen over Hovedet, som hænger ned og skjuler Ryggen. De fornemme har det af Silke, ordinære Fruentimmer af andet let Tøj. Der var dem af de fornemme, der brugte Parykker, men det var gifte Folk. — Om

Mandfolkene er ikke synderlig noget at fortælle, undtagen at de er godgørende, troskyldige og i alle Maader gode Folk.

3 Slags Folk lides ikke i Staden, nemlig: Tyve, løsgættige Fruentimmer og Jøder. De sidste maa enlig komme ind om Dagen, men forføje sig ud om Aftenen af Porten. I det hele maa ingen laane dem Hus, undtagen ved Michaeli Tid; saa er der et Marked, der varer i 4 Uger. I den Tid er det tilladt, at der maa komme til Bremen Jøder, Grækere, alle Slags Gøglere, Tyve, Skælmer og Horer; men de maa ikke fortryde paa, at der bliver holdt Øje med dem. — Den sidste Dag i dette Marked maa alle Passer være afhentede. Hvem som ikke har afhentet sit Pas, bliver efterlyst og opledt.

Nu vil jeg fortælle noget om Staden og dens Indretning, saa vidt jeg ved, og det er mig muligt at erindre.

Staden har en Præsident, fire Borgmestre og Raadmænd. Den første har tvende Stadssoldater til Skildvagt for sin Dør Nat og Dag. Den hele Magistrat har til deres Tjeneste i Embedsforretning 8, som kaldes Herren-Diener, og 4 Reiten-Diener; de sidste holder hver en Hest. En af disse Heste staar bestandig sadlet, hvems Turen tilfalder. De bærer alle 12 røde Skarlagens Kjoler, men de 8 Herren-Diener bærer tillige røde Kapper af samme Sort, som Kjolen er. Disse 8 Tjenere have hver en Herren-Diener-Junge, med blaa Kjole og blaa Knapper. Disse Drengene skal løbe omkring i Staden for at forrette de Ærinder, som deres Herrer er blevne befalede. Herren-Dienerne er honnente Folk. De har ikke alle paa en Dag Opvartning; men det gaar efter Tur.

Raadstuen eller Raadhuset er en meget stor, lang og prægtig Bygning, 3 Etager høj. Det første man kommer ind paa Raadhuset, er der ikke andet end Galanteri-

boder, Boglader og deslige. Oven paa er Raadsforsamling, underneden er Raads-Vinkælder. Det siges, at der skal være Vin af hvert Menneskes Alder. Nede i Kælderen er langs hen paa den ene Side smaa Kamre med et lidet langt Bord, 4 Stole og 4 lange Piber (Kridtpiber). Paa Bordet en Bordklokke. Der kan et lidet Selskab af 2, 3 og 4 Personer sidde ved en Flaske Vin i Rolighed. Forlanger de Aviser, straks er de der til Tjeneste; forlanger de Pen, Blæk, Papir, ligeledes straks. Klokken staar paa Bordet, og de kan befale, NB. for Betaling. Kl. 10 om Aftenen maa hver Mand forføje sig væk, og Døren i Laas.

Langs hen ved Raadhuset, paa den Side til Torvet, er der bygget Hvælvinger; disse ere henlejede til dem, der sælger grønne Urter, som Ærter, Bønner, Gulerødder etc. Af disse Hvælvinger er der en 10 à 12, og der kan gerne være 2 under en Hvælving.

Børsen er lige overfor Raadhuset, (NB. med Enderne imod hverandre), og er ligeledes en stor prægtig Bygning.

Torvet er en 8-kantet Plads, omringet med en Brandmur; her er Slagterboderne i Mængde; thi ingen Slagter maa sælge sit Kød hjemme, men paa Torvet om den bestemte Markedsdag. Paa den anden Side af Torvet sidder Fiskekonerne med deres ferske Fisk i Overflødighed. Jeg har set der en Fisk, som jeg ikke har set nogen andre Steder; den kaldtes en Stør. Den kan være fra 4 til 6 Alen lang. Naar den kommer paa Torvet, skal den ligge mindst 1 Time levende, og saa skal den slagtes af Fiske-Oldermanden og bliver solgt i Pundervis. Den smager meget godt. Naar Rognen af bemeldte Fisk bliver kogt, bliver den ganske sort.

Paa den anden Side af Muren sidder Bønderne med Smør og Æg og deslige, og saa igen Æblekonerne. Disse har deres Plads indenfor Muren; men udenfor

Muren holder Vognene fra Landet med alle Slags Landsby-Produkter: Æbler, Pærer, Kirsebær, Blommer, Nødder i Overflødighed. Man kunde købe for 1 Grot en stor Hat topfuld af de prægtigste Æbler eller Pærer; thi de brugte intet andet Maal undtagen Skæppen.

Ved Domkirken er en meget stor Plads, som kaldes Doms-Heide. Paa denne Plads bliver Stadssoldaterne eksercerede, og hver Formiddag staar de i Parade og bliver afdelt til Vagterne. Soldaterne faar hver Maanedsdag deres Sold, nemlig 2 Rdlr. maanedlig og 2 Skp. Rug, som de faar frit malet paa Møllen. Men naar En vil være Bremer-Soldat, da bliver han det ikke, undtagen han betaler 25 Rdlr.; og naar han ikke har Lyst længere at tjene, faar han sin Afsked. — I den Tid, han staar i Tjeneste, maa han bruge borgerlig Næring, alt hvad hans tvende Hænder kan udrette, men ikke holde Svende eller Dreng.

Bremen er omringet med Volde og Grave. Portene bliver lukkede til sin bestemte Tid om Aftenen, Vindebroen ophejset og alle Stads-Nøgler af en Mand med tvende Soldater fra hver Port bragt til Præsidenten til næste Morgen; saa bliver de ligeledes afhentet igen. Postsækkene bliver om Natten hejset over Gravene. Postkarlen har et lidet Hus ved Stadsgraven til sig og hans Hest; Foder og Føde er der, tilmed Lys og Fyrtøj til Porten aabnes.

Nu vil jeg gaa ud til Nystaden og se, hvad der er at bese. — Inden jeg kommer til den store Bro, kommer jeg igennem en hvælvet Port. Denne Port er Nat og Dag aaben. Den ene Side er en Vagtstue, hvor der staar Skildvagt, paa den anden Side bor der En, der tager imod Møllesedler. Fra ham er jeg straks paa Broen. — Paa den vestlige Side af Broen er der en Kunstmølle. Denne Mølle har kun et Hjul; men dette

Hjul er tilvisse over 3—4 Gange større end et andet Møllehjul. Rundt om dette Hjul er fastgjort Kummer, som er gjort af tykt, stift Læder. Nu driver Vandet Hjulet, og disse Kummer fyldes med Vand og hælder det i en stor Rende, som gaar ind i Staden (Gammel-Staden). Siden fordeler Vandet sig i forskellige Render, og paa Gaderne staar der Pumper, hvor hver kan hente Vand. — Dette Hjul kan i et Minut kaste nogle hundrede Tønder Vand i Renden.

Nu gaar vi et Par Skridt længere op paa Broen, der ligger 11 Kornmøller. Disse Møller er byggede hver paa en Pram. Sækkene med Kornet i ligger paa den anden Side paa Broen, opstablet i Hundredetal, fra Bagere, Bryggere og Brændevinsbrændere. Dog er der rigelig Plads til at 2 Kareter eller Fragtvogne kan køre forbi hverandre, og gangende Folk har deres Fortov paa Broen. Betragt nu selv den Breddelse, den Bro har! Naar jeg kommer over Broen, er der en Stampemølle, det er den sidste, altsaa 13de Mølle tværs over Weseren.

Nu gaar jeg hundrede Skridt, saa kommer jeg til den lille Bro; men den er kun halv saa stor som den store, og ikke saa bred, altsaa er der ikke noget at skrive om den.

I Nystaden er der 2 Stadsporte og 1 Kirke. Men Strømpe- og uldne Hue-Vævere er der i 200de Tal. — Naar to gaar i saadan en Gade, som disse Vævere bor i, saa kan den ene ikke høre, hvad den anden siger, saadan en Alarm gør det.

Førend jeg slutter denne Fortælling, maa jeg dog fortælle noget om de kejserlige Hververe, hvad Frihed disse har fremfor de andre Hververe. I den Tid jeg var i Bremen, gik de kejserlige Hververe op og ned i Gaderne, bevæbnede med blæsende Musik og Trommeslag. En af dem havde et stort Tinfad med en Serviet

breddt over Fadet; der paa laa nogle Guldstykker, Kroner og Specier. Hvem der nu havde Lyst, nemlig Løse- og Lediggængere, de kunde tage et Greb. Hvad de fik i dette Greb, det var deres Haandpenge, og dermed var de kejserlig Rekrut. Det slog aldrig fejl, de fik jo noget ved denne Lejlighed. — Alt dette, jeg her har skrevet, har jeg selv set med mine Øjne.

Nu stundede det til, at mine Læreaar var udløbne, og jeg skulde gøres til Svend. — Det var i Aaret 1769, først i Januar Maaned, jeg blev indlemmet i Svendelaug. Jeg blev ved min Husbond som Svend til Paaske, og saa rejste jeg til Hamborg og derfra til Kiel. Men da jeg var betænkt paa at rejse til København for at oplede min Fader, saa rejste jeg til Eckernförde. Jeg laa der i 2 à 3 Uger for at vente efter Skibslejlighed, men saa blev Vinden god, og jeg maatte ombord. Inden 24 Timer var vi til Ankers paa Københavns Rhed.

Nu ledte jeg mig først et Kvarter op, siden gik jeg i nogle Dage for at oplede min Fader. Omsider traf jeg paa en Mand, der hed Hr. Brygger Anchersen; han var Broder til Hr. Doktor Anchersen i Ribe. Denne Mand sendte et Bud med mig til min Fader. Jeg blev meget godt modtaget, fik nye Klæder, og blev hos dem et Fjerdingaar. Arbejde kunde jeg ikke faa. Jeg blev alt-saa hos dem som fremmed, men dog under en Tvang. Jeg blev ked af det og besluttede ved mig selv at rejse den samme Vej tilbage, som jeg var kommen. Jeg fortalte dem mine Tanker, og dermed var de fornøjet, blot de kunde komme af med mig.

Jeg opsøgte en Skipper. Min Fader lod mit Tøj bringe ud paa Toldboden, jeg sagde farvel, og han gav mig nogle Rejsepenge.◀

Den Brygger Anchersen, som viste Petrus op til hans Fader, var en Fætter til Garboe, og spillede en vis Rolle i de Anklager,

som i sin Tid rejstes mod Garboe i Bergen som Følge af Anonymens Angivelse. Denne havde blandt andet anket over, at Garboe havde beregnet sig 100 Rdlr. af »Det Omhyggelige Compagnis« Kasse, under Foregivende af, at han havde anvendt denne Sum for at erhverve kgl. Konfirmation paa Stiftelsens Fundats. Garboe svarede hertil, at efterat Konfirmationen var kommen, havde han og de andre Medstiftere talt sammen om, »at man dog maatte vise sin Taknemmelighed mod dem, der bedst kunde trænge dertil og dog havde haft nogen Møje derfor, især da vi havde faaet alting uden Møje, end sige mindste Skillings Bekostning, da vi dog gærne havde givet en anselig Del til fattige, om det var blevet os aller-naadigst foreskrevet. . . . Det blev da besluttet, og Loddet faldt paa min Fætter og Kommissionær Hans Christian Anchersen, en ærlig, flittig og fornuftig Karl, som højlig trænger og havde baaret vores allerunderdanigste Anliggende frem i Kancelliet, samme igen modtaget og opsendt. . . .«

Denne Hans Christian Anchersen var Student, men købte senere en Bryggergaard i København og fik 1749 Borgerskab som Brygger.

»Vi kom omsider til Sejls og kom lykkelig og vel til Eckernförde; derfra rejste jeg straks anden Dagen til Kiel, som ligger 2 tyske Mil fra Eckernförde. Der fik jeg straks Arbejde, da det dels gik imod Julen, dels imod Kieler-Omslag, som er et Marked, og tillige Omsætnings-Termin, ligesom Viborg Snapsting. Den varer 4 Uger. Der kommer Tilrejsende af alle 4 Verdenshjørner, Standspersoner og Købmænd, de sidste for at afsætte deres Varer og for at afgøre Regnskaber. — Markedet begynder ved Helligtrekonger Tid. Da der ogsaa er meget Tilløb, dels med Gøgleri og dels med andre Nyheder, saa maa jeg fortælle Dem noget mærkværdigt, som jeg aldrig har set siden.

Der logerede en Mand ved min Husbond, som havde lejet sig en Stue i bemeldte Marked paa 2den Etage. Denne Mand havde 5 à 6 Kanarifugle, som han havde afrettet saaledes: Han lagde paa Bordet smaa Stykker Klæde af alle Slags Kulører. Fuglen var lige ledet op paa Bordet, og Tilskuerne af begge Køn stod rundt om-

kring det. Nu spurgte Manden, som ejede Fuglen, hvad for en Kulør den Herres eller Dames Kjole var; straks gik Fuglen til Enden af Bordet, hvor den Person stod, og besaa Kuløren; naar den havde set Kuløren, gik den straks til de Klædestykker, som laa paa Bordet, frem og tilbage, saalænge indtil den fandt Kuløren. Saa tog den dette Stykke Tøj i sit Næb og lagde det for Tilskuerne. Dette gjorde disse Fugle nogle Gange.

Nok en Kunst. Manden lagde det hele A B C paa Bordet, som var skrevet paa smaa Stykker Papir. Nu maatte Tilskuerne sige, hvad for et Bogstav de forlangte, at Fuglen skulde tage dem; saa gik Fuglen op og ned og ledte efter det Bogstav, indtil den fandt det, saa tog den det i sit Næb og lagde det for Tilskuerne. NB. De var ikke alle udlærte, nogle maatte gaa i Skole hos deres Husbond. Naar de gjorde Fejl, blev de straffede med en Penne-Fjer. Jeg har selv set det gennem Nøglehullet paa Døren. Prisen var en dansk Dukat.

Fra Kiel rejste jeg over Hamborg til Lyneborg, som er en hannoveransk Stad, hvor jeg straks fik Arbejde. Jeg var der i nogle Uger, saa tog jeg igen Afsked og lod min Kuffert staa i Lyneborg. Jeg rejste til Brunsvig og fra Brunsvig til Wolfenbüttel, som er en Mil fra Brunsvig. Denne Vej gaar man i en Allé fra den ene Forstad til den anden. Jeg søgte der ligeledes Arbejde, og fik det, bare for at bese Staden, som er en meget smuk Stad. Der var jeg i 14 Dage, og saa væk igen til Helmstedt, og fra Helmstedt til Halberstadt.

Nu maa jeg stanse lidt og fortælle Dem, hvorledes jeg levede.

Paa Rejserne, naar jeg kom til en Landsby, forespurgte jeg mig allerførst, om der boede en Præst eller nogen anden fornem Mand. Naar der nu var nogen, tog jeg min Pudder-Pung under Armen tillige med det, der

hørte dertil, og gik derhen. Jeg lod mig melde med Forespørgsel, om Herren havde min Tjeneste behov, og det slog mig aldrig fejl, at jeg jo fik noget at bestille, dels ved Parykker, dels ved Fruentimmernes Haar, saa jeg i det mindste tjente en Krone og dertil en god Leve-maade, og saaledes gik det Turen igennem.

I Halberstadt er der mange katolske Klostre, dels Nonne- dels Munke-Klostre. Jeg har en Gang været i et Nonne-Kloster; disse Nonner sidder og arbejder; nogle syr, nogle strikker, nogle broderer o. s. v. Saa snart der kommer nogen for at bese Klosteret, saa kommer de straks og tilbyder deres Arbejder tilsalgs. Disse Nonner kan saa kunstig udskære Billeder, saa man skulde for-undre sig derover. — Munke Klostre har jeg ikke været i uden en Gang paa min Rejse, hvor jeg kom i et Kloster paa Landet for at forlange Natteleje. Der blev spurgt mig om Pas, og det viste jeg dem, og jeg blev og fik en tarvelig Aftensmad, ligeledes Frokost, dermed kunde jeg rejse.

I Halberstadt har Bagerne hele Aaret igennem enten Svinesteg eller Gaasesteg, ligesom det er i Tiden, somme Tider begge Sorter. Man kan faa lidet eller meget, eller man kan faa Gaasefedt eller Svinefedt, NB. Stegefedt.

Nu kom jeg i Tanker om, at min Kuffert stod i Lyneborg, og det lakkede imod Vinteren, og jeg mang-lede Klæder, baade Linned og Uldent. Tilmed var jeg ikke meget for at rejse om Vinteren. Saa tog jeg Af-sked og rejste fra Halberstadt tilbage igen til Lyneborg og bød min Tjeneste til hos Præster og andre honette Folk; og det gik godt, og jeg tjente en god Skilling.

Saa kom jeg til Lyneborg og hvilede ud i nogle Dage. Imidlertid fik jeg Plads ved en Parykmager. Denne Mand havde mange af de adelige Børn at frisere, som studerede paa Ridder-Akademiet. Disse unge Herrer er

meget i Tvang. Vinter og Sommer skal de være præcis om Morgenen paa Bønne-Salen for at holde Morgenbøn. Forsømmer de Bønnen, bliver der straks visiteret, om de er bleven syge. Straks er da Doktoren tilstede; men sker det af Magelighed eller Nølevornhed, faar de en alvorlig Irettesættelse; men dette sker dog sjælden, da disse unge Herrer holder meget paa deres Honnør. Men Parykmageren maa heller ikke være forsømmelig med at komme betids. Kl. 5 om Morgenen maa han være ved den første; men kan han ikke faa ham af Sengen, saa gaar han til en anden, og saa kan denne Herre gaa til Bønnen med Haaret om Ørerne. Men Haarskæereren maa ogsaa kunne sno sig, ellers nytter det ham ikke at komme der. Jeg var der omtrent fra Martini indtil Hundedagenes Begyndelse, saa rejser alle disse Herrer hver til sin Hjemstavn, indtil disse Dage haver en Ende.

Nu tog jeg Afsked, da det var besværligt med den tidlige Opstaaen. Men inden jeg rejser bort, vil jeg dog først fortælle Dem noget om Salt-Fabrikken og dens Opfindelse.

Det første, de opfandt denne eller disse Salt-Aarer, skete ved et Svin. Dette Svin ligger i en Rendesten, hvor der var meget Vand i, en hed Sommerdag, hvor Solen brændte hedt paa Børsterne. Svinet vendte sig, og Solen brændte paa Børsterne, og det blev til Salt. Dette blev videre undersøgt, og de fandt Salt-Aarer. Til Amindelse hænger 2de Børster¹⁾ af samme Svin paa Raadhuset over Bordet i et Glasskab. — Jeg har selv været i Saltfabrikken. Saltet bliver kogt ved Stenkul i Blypander; Værket er nede i Jorden, saa man gaar nogle Trapper ned. Der var en overmaade stor Hede, saa Saltkogerne gaar i sorte Skjorter paa det bare Skind.

¹⁾ ๓: Skinker.

Folkene gaar fra Vagt og paa Vagt, da det gaar Nat og Dag; det staar ikke stille hele Aaret igennem, undtagen Langfredag; men den Dag bliver der dog pumpet.

Uden for Byen paa den østre Side er et Kalkbjerg, hvor der hver Dag arbejder mangfoldige Mennesker for at hugge Kalk af dette Bjerg, og det gror bestandig til igen. — Stedets Præster beder hver Søndag paa Prædikestolen, at den gode Gud vil bevare disse tvende Værker.

Nu er jeg færdig, og dermed rejser jeg, men hvor langt? Til Winsen an der Elbe, det var 3 Mil¹⁾. En liden By, der var kun en Kirke og et Slot, hvor Amtmanden boede. NB. Det er at bemærke, at i det Hannoveranske har alle kongelige Betjente fri Bopæl.

Nu opholdt jeg mig der, i Tanker om at fortjene mig noget, og min Accomoderen saa vel ved Fruentimmerne som ved Mandfolkene stod dem vel an, saa en og anden animerede mig til at blive der i Byen, og jeg besluttede det og blev. — Nu akkorderede de med mig, dels i maanedes- og dels i kvartalsvis, saa jeg kunde gøre min Regning, at jeg hver Maaned kunde have 10 Rdlr. i det visse. Da den rette Landevej gik igennem Byen, og der tit kom fremmede i Besøg, fortjentes der ogsaa noget ved denne Lejlighed, saa jeg levede godt. Jeg spiste paa Vinkælderen og betalte pr. Maaned 2 Rdlr. 4 ſ for Middagsmad og Aftensmad. Men hvor blev de andre Penge eller Overskuddet af? (Se, se! skal jeg nu gøre Forklaring for det paa min gamle Alder!) Det ved jeg ikke; men det ved jeg, at naar Maaneden var tilende, var og min Kasse tom.

Nu forblev jeg der i tvende Aar. Imidlertid kom der en Cornet, som hed Hr. v. Wangenheim, til Byen at

¹⁾ Kaldes ellers Winsen an der Luhe, efter en lille Biflod til Elben. Den ligger $2\frac{1}{2}$ Mil fra Lyneborg.

ligge i Kvarter. Det var en Adelsmand, 21 Aar gammel, hans Fader var General.¹⁾ Han holdt 2 Heste og en Ridekarl, der tillige var Kok, da han selv holdt hans Husholdning. Jeg accomoderede hans Haar. En Dag spurgte han mig, om jeg ikke vilde tage til ham som Frisør. Jeg skulde ikke have andet at bestille, uden at klæde ham paa. Derfor vilde han give mig pr. Maaned 1 hollandsk Dukat. Forresten kunde jeg bestille i Byen som tilforn. — Kort betænkt, jeg indgik denne Akkord, og jeg fik for den første Maaned forud 2 Rdlr. 4 ƒ . Men da denne Herre holdt tvende Gange om Ugen Bal paa hans egen Bekostning, saa blev han i tvende Maaneder skyldig i Byen 300 Rdlr. ved en og anden, saa han maatte søge om at komme paa Landet i Kvarter. Jeg fik min Dimission; men en Maanedes Gage har jeg tilgode.

Nu gik jeg og friserede som tilforn, men der skal stærke Bene til at bære gode Dage. Jeg kom en Gang for at frisere Amtsforvalteren og hans Frue. De begyndte at tale med mig, om jeg ikke havde Lyst til at tage til dem for at agere Tjener. De gav mig mange gode Løfter; jeg kunde gerne gaa i Byen for at frisere som tilforn. Jeg troede deres Løfter og resolverede. Jeg skulde have 16 Rdlr. hele Aaret og Kortpengene. Dette er at bemærke, at der var Forsamling 2 Gange om Ugen Aaret igennem til Kaffe og Aftensmad. Naar Kaffen var drukket, kom Spillebordet eller Spillebordene ind, hvorpaa jeg lagde paa hvert Bord 2 Spil Kort. Disse Kort maatte jeg selv anskaffe, hver Gang nye Kort. Jeg lod komme fra Hamborg Kort i Dusinvis. Dusinet kostede mig 1 Rdlr. Saa gik jeg til Accise-Forvalteren og lod dem stemple, det var pr. Dusin 1 Rdlr., altsaa kostede

¹⁾ General Wangenheim var en af Frederik den Stores Anførere i Syvaarskrigen.

hvert Spil Kort mig 1 ₰. — 4 Spillere var der til hvert Bord. Naar de nu havde afspillet, saa laa i hvert Hul 1 ₰; saa havde jeg for mine Kort pr. Spil 2 ₰. Kortene tog jeg tilbage igen; dem solgte jeg til en Jøde for 8 β Spillet, altsaa havde jeg af hvert Spil¹⁾ 3 ₰ Profit. — Var der nu hver Forsamling 2de Borde, saa var det 1 Rdlr. Men hvad hjalp det! min Frihed var borte, jeg skulde være Karet-Springer og mange andre Ting, som ikke var efter min Hu. Men jeg skulde finde mig deri, havde jeg sagt A, skulde jeg ogsaa sige B.

Nu kom det sig den samme Sommer, at min Herre og Frue vilde rejse til Bremen for at besøge hans Fader, som var Præst ved Domkirken. Han havde Tilladelse fra Hannover paa 14 Dage. 2 Dages Rejse hen og 2 Dages tilbage, altsaa 10 Dage at være i Bremen. Nu var de hver Dag i Besøg, og saa faldt det mig til, at jeg som Tjener skulde hente mit Herskab hjem med en Stang-Lanterne. I den Tid, mit Herskab var ude, kunde jeg gaa, hvor jeg vilde.

Nu traf det sig en Gang, at jeg kom til et Par af mine gode Venner; vi gik ud i Byen sammen og blev enige om at gaa til en Ølbrygger, der havde 32 Groten Bier. Dette Øl er velsmagende og stærkt, og det er kun visse Bryggere, der har denne Slags at sælge. Nu drak vi, og vi drak, og Kraften af Øllet gik op i Panden. Jeg saa til mit Ur og bemærkede, at Tiden nærmede sig, da jeg skulde hente mit Herskab med Stang-Lanternen, og det skete. Men kunde Du gaa, Petrus, at Du skulde ikke komme galt afsted? Nej, lige frem kunde jeg ikke gaa, men jeg maatte lavere, snart til højre og snart til venstre. Vilde nu mit Herskab have Nytte af Lanternen, maatte de følge samme Vej som deres Tjener, siden han var

¹⁾ ɔ: Spilleparti.

deres Lods. De ærgrede sig rigtignok over denne Sejlad; men det nyttede dem ikke at begynde nogen Alarm paa Gaden, da Folk snart skulde forsamles som Tilhørere; altsaa maatte de være taalmodige, til de kom hjem. Jeg fandt rigtig Porten til Gaarden, og de gik op paa deres Stue. Imidlertid slukkede jeg Lanternen og lagde den paa et Stenbord. Saa skulde jeg op til Herren for at hjælpe ham af hans guldkrammarerede Kjole og Vest, Slobrokken paa og Papillotter i Haaret m. m. Men da begyndte Uvejret, og det i begge deres Munde. Jeg stod som en Tilhører. Da det Uvejr sagtnedes lidet, saa sagde jeg, at Iste Michaeli udbad jeg mig at flytte. Men da de hørte dette, begyndte atter et Uvejr, med det Tillæg, at jeg havde lejet mig til dem paa et Aar, og det var jeg pligtig til at blive i deres Tjeneste. Jeg ønskede dem en god Nat og satte mig for, ikke at blive i deres Tjeneste; men hvorledes jeg skulde slippe, det var Knuden. Men det varede ikke længe, efter at vi var komne hjem til Winsen an der Elbe, førend det gik for sig, og det gik godt.

Jeg havde gode Venner nok, formedelst jeg var ikke meget paaholdende; men ingen turde jeg aabenbare min Hemmelighed for, undtagen en, nemlig vor Kusk. Jeg var forsikret paa hans Ærlighed og Tavshed. Altsaa pakkede jeg min Kuffert og skrev et Brev i min Frues Navn til en Mand i Hamborg, at han vilde modtage Kufferten, indtil hendes Tjener kom og afhentede den. Saa gik jeg til en Skipper der i Byen for at bestille ham til at medtage denne Kuffert, som min Frue vilde sende ham. Tæt uden for Gaarden boede en Kone, hende fik jeg til at bringe Kufferten hen til Skipperen, og det gik godt. Saa blev jeg endnu en Nat og en Dag over.

Om Eftermiddagen blev jeg befalet af Fruen at gøre alt Sølvtøjet rent, og det gjorde jeg med al Fornøjelse.

Da det var færdigt, tog jeg Sølvet og satte det paa Bordet, hvor denne Dame sad og læste i Romaner. Jeg bad hende at bese det, og efterse det stykkevis. Denne Forsigtighed af mig var hende uventende, men hun gjorde det. Men Aarsagen til, at jeg bad hende i min Nærværelse at efterse Sølvet, om det var der altsammen, var den, at de siden efter min Undvigelse ikke skulde beskyldte mig for, at jeg havde taget noget med mig. Saa befalede hun, at jeg skulde sætte det i Sølvskabet i sin Orden, og det skete.

Nu gik det til Aftenen, at Bordet skulde dækkes. Jeg satte Maden frem tilligemed Vinflasken og Vandflasken, talte til Herskabet og Skriverkarlene. Der blev afspist, jeg dækkede Bordet af, Dug og Servietter under Pressen. Saa gik jeg op til Herren for at klæde ham af, Papillotter i Haaret, dermed sagde jeg »en wohl-schlafende Nacht«. Da Kl. var 3 Kvarter til 10, gik jeg forsigtig ud af Gaarddøren og ned i Kuskens Kammer. Kl. 10 skulde en af Pigerne lukke Døren i Laas og bringe Nøglen ind til Fruen. — Jeg blev hos ham i Sengen til Kl. 12, saa stod jeg op og sagde ham Farvel. — Alt dette passerede i Aaret 1772¹⁾ medio August.

Nu havde jeg en god halv Mil at gaa, inden jeg kom til Elben. Kl. 2 gik Færgen, og Kl. 7 var jeg i Hamborg og i Frihed.

Saa snart jeg havde faaet min Kuffert, skrev jeg et Brev til min Herre og gav ham tilkende, hvorfor jeg var gaaet af hans Tjeneste; tillige Regning for min Løn. 5 Rdlr. havde jeg faaet af ham, og jeg havde taget min Munderings-Overkjole med mig, altsaa det regnede jeg til min Løn. Tillige bad jeg denne Herre, ifald han tiere fik en Tjener, at han da ikke vilde tillade, at Fruen

¹⁾ Skal være 1771.

havde saa stor Myndighed over ham; thi ellers kunde han vente det samme igen.

Nu ledte jeg efter en Fragtvogn, der gik til Kiel, og den fandt jeg. Vi blev akkordenig, jeg lod min Kuffert bringe til Fragtvognen, og vi rejste samme Formiddag; den Dag 4 tyske Mil, anden Dag igen 4 Mil til Neumünster, tredie Dag igen 4 Mil, og saa var vi i Kiel. Jeg lod min Kuffert staa i Kiel og rejste til Fods til Lybæk. Da jeg var kommen der, fik jeg ikke straks Arbejde, men det varede ikke længe. Imidlertid fik jeg i 3 Dage fri Middags- og Aftensmad. Der er et Hus eller Gaard, hvor rejsende Haandværkskarle kan gaa hen og melde dem for at faa Mad, naar de viser deres Pas. — Det fortælles, at der var en rig Jomfru, som var paa et Skib. Ventelig har Vind og Vejr været contra; thi hendes Proviant slipper op, saa hun kommer til at lide Mangel. Hun forlanger Mad af Skipperen, men det bliver hende nægtet — maaske de selv havde Mangel. Nu var der paa Skibet 2 Haandværkskarle; de havde endnu noget, og de deler det med hende, hvorpaa hun gør dette Løfte ved sig selv, at rejsende Haandværkskarle skal ikke mangle Mad, saa længe Verden staar. — Den Tid, jeg var der at spise, var vi 24 Personer. Den der kommer til at sidde øverst ved Bordet, er pligtig at læse til og fra Bords. Der bliver nøje set efter, at alting gaar ordentlig til.

Da jeg havde faaet Arbejde i Lybæk, mødte jeg en Dag for at accomodere en Person. Medens jeg staar og accomoderer ham, sidder han og læser i Aviserne. I det samme ser han op paa mig og spørger mig, om jeg ikke har været Tjener hos Amtsforvalter Fogt i Winsen an der Elbe? Jeg svarede jo. »Her bekendtgør han i Aviserne, at hans Tjener har gjort sig usynlig.« Jeg beder ham, om han ikke vilde behage at læse mig det

for. Han læser, at Amtsforvalterens Tjener var den og den Dato om Natten bortvejet fra ham og havde medtaget hans Liberi-Overkjole, som er graa. Han er vel-skabt og har et kønt og ærligt Ansigt; men ingen maa tro paa ham. — At jeg var velskabt, det maa jeg takke den almægtige Skaber for; thi denne Herre var i højeste Grad krumpuklet. Hvad der skulde zire ham, var de Guldtrusser, han bar paa sine Klæder.

I Lybæk blev jeg til sidst i Oktober, saa tog jeg med et Skib fra Travemünde til København. Da jeg var kommen i Land og havde faaet Logi, gik jeg til min Fader; men da laa han for Døden, og min Moder tillod mig ikke at tale med ham. Dagen efter gik jeg op paa Rundetaarn. Jeg vidste, at jeg der kunde se ind ad hans Vinduer; men hvad saa jeg? Gardinerne var trukne til, og han var død, og det var forbi.*

Dr. Garboe boede i Landemærket Nr. 93 (nuværende Nr. 5), og døde der d. 13. Novbr. 1771. Han efterlod sig kun et ringe Indbo, og Enken fragik Arv og Gæld. Blandt hans Kreditorer var »Madmosellen«, som det fremgaar af følgende Gældsbevis, der laa mellem Papirerne i hans Dødsbo:

»At Jomfru Karen Lund hos mig har til Forvaring og behørig Rentes Svarelse deponeret den Summa 224 Dlr. Courant, det vedgaar hermed og altid tilsværer

Bernburgsch Ballenstedt

d. 18. Aug. 1762

P. S. Garboe.*

Af denne Sum havde Garboe stadig siden svaret Renter, og ved deres sidste Opgørelse d. 11. Juni 1771 skyldte han hende 200 Rdlr. Da Boet var insolvent, fik Jfr. Lund af sin tilgodehavende Kapital kun udbetalt 2 Rdlr. 4 $\frac{1}{2}$ 6 $\frac{1}{2}$.

Justitsraad Gude fortæller i sine Optegnelser (Personalhist. Tidsskrift II, 2, 199), at Dr. Garboe havde været hans Forældres gamle Bekendt, »skønt de for hans Særheds Skyld ikke havde haft megen Omgang med ham.«

Om Enken Maren Mathiesen fortæller han, at hun efter Garboes Død »levede meget kummerlig og ernærede sig mest af at sælge nogle Lægemedler, som hendes afdøde Mand havde kompo-

neret, Piller, Vund-Vand o. desl., paa hvilke var kun en maadelig Afsætning til Folk af ringe Stand, især Søfarende. Men endelig blev hun ved en gammel ugift Fasters Død Ejer af en liden Formue, ved hvilken hun, som havde været vant til at leve paa det knappest, vel kom i en meget bedre Forfatning; men hun vedblev dog sin husholderiske Levemaade.*

Hun døde d. 10. April 1810, næsten 87 Aar gammel. Ved Testamente af 1. Septbr. 1801 havde hun bestemt, at hendes Pige Else Kirstine Lund (en Slægtning af »Madmosellen«?), der havde været i hendes Tjeneste i 30 Aar, skulde have alt hendes Indbo med Gang- og Sengklæder samt Renten af 2000 Rdlr., saa længe hun levede. Resten af hendes Formue skulde deles ligelig mellem hendes Broderbørn i Norge. Sønnen Petrus nævnes ikke i Testamentet. —

Petrus meddeler intet om, at han overværede Faderens Begravelse eller nogensinde senere besøgte sin Moder, men fortsætter med sin egen Fortælling:

»Det traf sig saa heldig, at der laa et Forskrivnings-Brev fra en Enke i Randers paa vort Laugshus, tilligemed Rejsepenge. Jeg var ikke sen, førend jeg modtog samme; jeg gik til hendes Kommissionær, og det blev afgjort. Saa opsøgte jeg en Skipper, der vilde til Randers. Jeg fik rigtig mit Tøj ombord, tillige mig selv; men Vinden var contra, og det varede i over 4 Uger. Jeg blev ked af at ligge ombord saa længe, og Skipperen gav mig Forlov at gaa i Land. Men til mit Uheld lod jeg mit Pas og Ur blive ombord.

Jeg var i København en Uge, der kom intet Bud efter mig. Den anden Uge gik næsten ligeledes. Saa fik jeg 2de Aarstjenere til at ro ud med mig i den Tanke, at jeg kunde have fundet Skibet. Men det var forgæves, og vi maatte tilbage igen. Jeg besluttede da at gaa til Fods til Kallundborg og gaa med Smakken til Aarhus.

Fra København til Kallundborg er 14 Mil, dem gik jeg bestandig i Sne til Knoglerne. 3die Dag var jeg i Kallundborg. — Jeg kom til at logere i et Værtshus, hvor der var en Hverver med nogle Rekrutter, der skulde

transporteres til Aarhus, og en Underofficer ved Rytteriet, eller rettere sagt Dragonerne, i Randers. Og det var min Lykke; thi vi laa der i 3—4 Dage, førend Smakken kunde faa Vind, og mine Penge slap op. Da jeg nu vilde samme Vej og til samme By, nemlig Randers, saa assisterede han mig med Penge.

Denne Underofficer havde en Kuffert, som tilhørte hans Chef; derfor fik han fri Befordring fra Aarhus til Randers. Nu tog han mig med under det Navn, at jeg ligeledes var en Underofficer. — Da Vejene vare slette formedelst Sneen, maatte Bonden spænde fire for, og det gik rask til Randers. Jeg kom samme Aften i min Kondition og næste Morgen i Arbejde, og der var nok at bestille for en Svend og en Dreng. Der var jeg i et Aar og 5 Maaneder.

Imidlertid blev jeg betænkt paa at ville besøge mine gamle Venner, i Fald de levede, nemlig i Ovtrup, hvor jeg var opdraget hos Degnen Lorens Breum. Jeg tog altsaa min Afsked fra Enken, da det var en gammel Kone. Men jeg havde endnu 3 Jomfruer i Byen, som jeg lærte at frisere deres Haar, og disse var ikke udlærte endnu. Det var Vejermester Hansens Døtre. Jeg lejede mig altsaa et Kammer i Byen, og da disse Jomfruer var færdige med at accomodere deres eget Haar, rejste jeg til Viborg med fri Befordring af Vejermester Hansen.

Jeg lod min Kuffert staa i Viborg og gik til Fods til Ovtrup; men undervejs fik jeg at vide, at der var kommen en ung Degn, som havde de gamle deres Datter. Altsaa forespurgte jeg mig, hvor i Byen den unge Degn boede, og det fandt jeg. Da jeg kom der, var jeg ganske ukendt af dem; men det varede ikke længe, førend Petrus blev kendt. Saa blev der sendt Bud til Breum, at Wester og Kone vilde komme der samme Eftermiddag for at besøge dem. Vi kom der, og

jeg hilste dem, som en fremmed plejer at gøre. — Vi kom til Thebordet, de talte med hverandre om et og andet, jeg sad stum. Omsider spurgte Madam Wester hendes Moder: »Mama, kender Mama ikke den Person, der sidder?« »Hvor skulde jeg kende den, jeg aldrig har set før?« »Har hun aldrig set ham før?« »Nej saamæn har jeg ikke.« »Kan Mama da ikke kende Petrus mere?« »Hvad! er det Petrus?« »Ja det er.«

Nu skulde de fortælle den gamle Mand det, Breum op af Stolen og tog mig om Halsen og græd. — Jeg maa sige med Sandhed, at mine Øjne var heller ikke tørre; thi vi havde altid holdt meget af hverandre i den Tid, jeg var i Ovtrup hos dem til Opdragelse.

Nu kom jeg til nogle Herregaarde, hvor jeg havde været i min Ungdoms Tid, nemlig paa Søvig hos Madam Bondesen og paa Hesselmed hos Fru Hansen, men i min Ungdoms Tid kaldtes hun Fru Røyggaard.«

Rasmus Bundesen, Ejer af Søvig, døde 1761. »Hans Enke ejede Gaarden til 1763,« siger O. Nielsen (Danske Saml. II, 69). Som det vil ses af foranstaaende, levede hun endnu der i 1774.

Søren Kristensen Rygaard, Ejer af Hesselmed, døde 1769. Hans Enke ægtede 1771 Kancelliraad Kristen Hansen.

»Nu blev jeg betænkt paa at ville rejse igen; men da de fik mine Tanker at vide, raadede de mig derfra. Derimod raadede de mig til at sætte mig ned i Ringkøbing. Jeg overvejede det ved mig selv og rejste først derned for at bese Byen og tale med en og anden; thi jeg havde en gammel Faster, som hed Madam Tobisen (Præsteenke), og hendes Datter havde en Skipper, som fór paa Amsterdam.¹⁾

Jeg adresserede mig til Stadens Byfoged, Hr. Thomas

¹⁾ I Skiftet efter Garboe nævnes blandt hans Slægtninge »en Halvsøster, Marie Cathrine, sál. Tobiesens Enke, i Ringkøbing«. Hendes Mand har næppe været Præst, i hvert Fald ikke i Danmark.

Montagne, med Spørgsmaal, om han syntes, jeg som Parykmager kunde ernære mig. Han forsikrede, at i Ringkøbing kunde godt en Parykmager leve; og jeg resolverte da at sætte mig der ned, lejede et Værelse, og rejste igen tilbage til Ovtrup for at gøre mig færdig; thi jeg manglede Haandværkstøj, og det maatte jeg først lade forfærdige. Da jeg nu havde mine Sager i Stand, gjorde jeg mig færdig til at rejse til Ringkøbing i Aaret 1774, medio December Maaned. Jeg blev straks bekendt i Byen og fik nok at bestille. Omsider døde den gamle Kone Madam Tobisen, og da hendes Datter var ene Arving, solgte hun mig deres Hus for 80 Rdlr. Jeg havde selv 30 Rdlr. og laante af en Købmand 50 Rdlr. og betalte Stedet ud. Saa lejede jeg mig en Tjenestepige og holdt selv Husholdning. Jeg havde tilkøbt mig det fornødne, der skulde til en liden Husholdning, som Sengeklæder, Stole, Borde, Potter, Pander, Tallerkener, Skeer etc., alt paa Avktioner. Men omsider kom jeg i Tanker om, at jeg vilde gifte mig, og jeg udvalgte da den samme, som jeg senere fik til min Kone. Men det varede længe, inden jeg kunde faa Ja. Hendes Stifmoder gav mig nogle Gange Kurven; men da Datteren ikke vilde give mig den, brød jeg mig ikke om Moderen. Saaledes gik der et Aar hen i bare Haab; omsider slap det ud af dem begge, at Datteren og Moderen var bleven ens sindet, og de sagde ja.

Nu tænkte jeg: vægelsindede Folk skal man tage med en Trumf. Jeg gik til Raadmand Montagne, som den Gang var Byfoged i Ringkøbing, og bad ham, om han ikke vilde tjene mig i at oprette Kontrakt imellem Moderen og mig: at jeg skulde have Gaarden med Bohave, lige som den stod; Moderen skulde jeg udbetale det, hende tilfaldt efter hendes salig Mand, 250 Rdlr. Desforuden skulde hun sidde frit i et Hus ved Siden af

mit, som ellers var et Lejehus, og have frit Mælk, daglig 1 Pot. Saa var alting efter Ønske, og vi fik Bryllup.

Min Svigermoder var en dygtig, brav, stræbsom Kone, men hun havde den Fejl, at hun vilde gjerne høre og føre nyt, og hvem som er en Elsker af at vide Nyheder, bliver gerne belastet med Løgn, og af Løgn kommer Uenighed og Misforstaaelse. Kort sagt, jeg blev ked af at bo i Nærheden, og jeg solgte Stedet med sin Herlighed, nemlig en Toft til 4 Skp. Sæd, Aftægtshuset undtagen. Saa købte jeg igen en stor gammel Gaard paa den store Gade, der gaar fra Torvet til den søndre Port, næst ved Hr. Peder Tang.*

Nu følger en langtrukken Skildring af hans Ophold i Ringkøbing, der efterhaanden blev en Række af Skuffelser og Genvordigheder. Hans Kone blev syg efter den tredie Barselseng og mistede Mælet. Hun blev først behandlet af Stadskirurgen i Ringkøbing, Kressin, dernæst af en klog Mand, Peter Skærer i Rindum, endelig af Stiftslæge Fridsch i Ribe. Men ingen af dem kunde kurere hende. »Jeg saa ikke den allermindeste Forbedring, men jeg saa øjensynlig, at jeg var ruineret. Min Profession, som jeg havde fortjent saa mange Penge ved, havde jeg ingen Lyst til, siden jeg ikke kunde blive stadig ved den. Dem, jeg skyldte Penge, de nærmede sig for at ville have deres. Jeg havde ingen Penge, og Medicin, Kost og Opvartning skulde først betales. — Jeg var forsagt, og at være forsagt er værre end en haard Sygdom.* En Bonde fra Holmsland havde 200 Rdlr. staaende i Gaarden. Da han i to Aar ingen Renter havde faaet, forlangte han Tvangsavktion, som dog foreløbig blev undgaaet ved, at Købmand Søren Tang i Ringkøbing købte Fordringen af ham og gav Schmidt Henstand med Renterne. Længe varede det dog ikke, før Gaarden atter blev sat til Avktion og solgt med 100 Rdlrs. Tab. Schmidt forbeholdt sig en Stue og et Køkken til Paaske, og der flyttede han ind med sin syge Kone og sine Børn.

»Nu nærmede Paaske sig. Jeg tænkte: »Hvad skal du bestille her i Byen? Det bliver ikke andet, end du bliver en Stodder!« Jeg besluttede ved mig selv at rejse til København; men hvad jeg vilde der, det vidste jeg ikke. — Jeg gik til min Svigermoder og sagde til hende,

at jeg agtede at rejse til København. Hun spurgte, hvad jeg vilde der, og jeg bildte hende ind, at jeg vilde søge om at faa min Kone i Frederiks Hospital, for at se at faa hende kureret. Men, siger jeg, vil hun ikke tage imod Moderen og Børnene saa længe, for Betaling? Hun krympede sig rigtig noget; men da hun elskede baade Moderen og Børnene, saa gik det an, og de blev alle 3 forsamlede der.

Jeg havde endnu i Behold 100 Rdlr. af mine Avkationspenge, deraf satte jeg 50 Rdlr. til en Raadmand, der hed Hviid, en god, ærlig Mand. Han skulde udbetale min Svigermoder pr. Maaned 2 Rdlr. Videre søgte jeg ved Øvrigheden, at Børnene fik Understøttelse af Byens Kasse, pr. Maaned 1 Rdlr. 2 ŷ . Saa var jeg rejsefærdig og tog Afsked.

Jeg kom til Kongestaden, jeg lejede mig et lidet Kammer med Seng ved en Lysestøber i Toldbodgaden, jeg gjorde mig bekendt med en og anden. En Dag jeg vilde gaa til Spisekvarter, møder jeg et Menneske, der kendte mig, og jeg kendte ham. Jeg fortalte ham mine Omstændigheder i Korthed, og han spurgte mig, om jeg ikke havde Lyst til at gaa tilsøs paa en lang Rejse som Hovmester. Jeg spurgte ham, hvad en Hovmester egentlig havde at forrette, og hvor Rejsen gik hen. Han besvarede mig disse 2de Spørgsmaal, og jeg sagde ja. Saa gik han til Kaptejnen og jeg til mit Logi, for at vente Besked. Det varede ikke længe, førend han kom med Svar, og jeg skulde komme ned til Kaptejnen. Jeg kom der, og jeg blev antagen og skulde have 5 Rdlr. maanedlig, og 3 Maaneders Gage i Forvejen. Saa bad jeg Kaptejnen, at da jeg havde en syg Kone hjemme, hun da maatte faa af min Gage maanedlig 2 Rdlr., hvilket han lovede. Jeg tænkte ved mig selv: »Dør du paa

Rejsen, saa er du al Bekymring foruden, og lever du, saa hjælper den gode Gud dig videre.◀

Det var i Aaret 1781 i September Maaned, da jeg gjorde den første Rejse med Snavskibet »Upervnik«. Vi gik med Skibet til Helsingør, hvor det blev lagt for Anker. Vagten blev opsat Kl. 8 Aften med 3 Mand og 1 Underofficer, nemlig Tømmermanden. Om Natten ved Midnatstid begynder Skibet at drive formedelst den stærke Strøm. De Vagthavende sov alle 4 Mand. Kaptejnen laa i hans Køje og kunde mærke, at Skibet bevægede sig usædvanligt. Han kommer paa Dækket, ser, Folkene sover, og ser, Skibet driver til den svenske Side. Der bliver gjort Alarm, alle Mand paa Dækket, Folkene i Chaluppen, Barkassen, Storbaad og lille Baad for at faa Skibet bugseret paa sin Plads igen. Dette Arbejde varede i over 4 Timer; men da det var forbi, saa blev Skibsraadet forsamlet i Kahytten for at dømme, hvad Straf disse skulde have. Dommen blev afsagt: Matroserne hver 50 for Kanonen af 2de Tamp paa Ryggen; Tømmermanden 1 Maanedes Gage. Da jeg nu saa alt dette her, tænkte jeg ved mig selv: Gid du var i Land igen! Men siden blev det ikke noget nyt for mig. Den Dag, vi først havde faaet Slaver i Skibet, saa gik det jævnlige paa.

Efter ungefær 3 Maaneders Forløb naaede vi Kysten af Guinea. Vi kom til en Plads, der kaldtes Gambia; der kom Negerne daglig i deres Kanoer til Skibet med Mælk og Honning, Ris i Skaller, Kokusnødder, Limoner, Citroner, Pomeranser, frisk Fisk m. m. i Overflødighed. Alt saadant noget blev betalt med Tobak og Brændevin. Høns var der og, men disse vare smaa, og Ægene var i Proportion efter Hønsene.

Vi havde just faaet to Slaver, nemlig Moder og Datter, og Kaptejnen havde udleveret Varer til de Handlende der i Landet til at indkøbe Slaver for oppe i

Reviererne. Da kommer der i det samme en engelsk Fregat og befaler Kaptejnen at forlade Pladsen, og det inden 8 Dage, thi han havde ikke nogen Rettighed til at forhandle sig Slaver til; men hvis han købte en Slave mer der, saa blev Skibet konfiskeret.

Nu havde vor Kaptejn hans alvorlige Dom. Hvad skulde han gøre? at gabe imod Ovns-Munden nyttede ham intet. Alle de Kompagnivarer, han havde leveret ud til at købe Slaver for, var forlist, og det var nogle hundrede Rdlr.; thi jeg ved det, da jeg selv var med til at pakke det ind.

Da det nærmede sig, at de 8 Dage vare udløbne, hed det: Baadsmand, hejs Ankeret op og til Sejls! Her var ikke længer at bie. Vi kom til Sejls og kom til Sierre Leone¹⁾; der fik vi endnu 150 Slaver, og det i en Tid af 2 Maaneder. Nu maatte vi krydse, snart hist snart her, for at faa de øvrige 100 Slaver; thi flere kunde Skibet ikke vel rumme. Omsider fik vi dem, og saa gik det fremad til Vestinden.

Men inden jeg sejler fra Kysten af Guinea, maa jeg dog fortælle mine kære Læsere lidet om Landet — ikke meget, thi jeg har aldrig været i Land der; men det ved jeg: Landet bestaar for det meste af Skove og frugtbare Træer af samme Sorter, som jeg har skreven om fra Gambia af. Negerne bor i underjordiske Hytter. Om Dagen render de omkring paa Jagt eller Fiskeri; men saasomt der kommer Torden, Lynild og Regn, saa forfølger de sig hver i sin underjordiske Hytte; thi disse 3 Dele: Torden, Lynild og Regn, er overmaade stærk og gefærlig at høre og se. — Hvorledes Negerne fanger Skildpadder, det har jeg set. De gaar om Aftenen sildig paa Stranden langs med eller ved Havside. Nogle af

¹⁾ »Salione« staar der i Haandskriftet.

Negerne har Blus, andre lange Stager. Nu gaar de op og ned, frem og tilbage; Skildpadden er nysgerrig for at se, hvad det er for Ild; hvorpaa de, der har Stagerne, vender ham om paa Ryggen, og saa er han fangen. Næste Morgen kommer de til Skibet og sælger dem for Tobak og Brændevin. De kan være saa store, at 40 Mand kan godt have 2 Gange Forfriskelse deraf; men man faar gerne Galop efter Suppen.

Altsaa er vi nu paa vor Rejse til St. Thomas; thi der skulde Kaptejnen først til for at faa videre Ordre af Guvernøren, hvor han skulde sejle hen og afsætte Slaverne. — Men inden jeg kommer til Vestindien, maa jeg først fortælle Dem, hvorledes Slaverne er inddelt i Skibet. Paa Rejsen fra København skal Tømmermanden afskilke Skibet i to Dele, nemlig med Plankeværk tværs over Skibet fra Styrbord til Bagbord, tæt forbi Stormasten. Mands-Slaverne lever foran i Skibet, Fruentimmerne agter. Hver Dag kommer de op paa Dækket, dels for at skaffe, dels for at faa Forfriskelse af Luften. Mand-folkene er i Jern, nogle paa Hænderne, 2 og 2 samlet, nogle paa Fødderne, ligeledes. Naar de kommer op om Morgenen Kl. 7, bliver de vasket, idet Matroserne hejser Vand op fra Havet og helder over dem. Siden efter bliver de smurt med Palmeolje. Naar det er færdig, saa bliver der skaffet. Deres Føde er 1ste Dag Grød, 2den Dag Ærter med $\frac{1}{4}$ R Flæsk, 3die Dag Hestebønner og $\frac{1}{4}$ R Flæsk. Al denne Mad skal være kogt tyk og over-smurt med Palmeolje, for de spiser deres Mad med Fingrene og ælter det først i Haanden, førend de putter det i Munden.

Nu nærmede vi os de vestindiske Kyster, og vi kom endelig til St. Thomas og gik til Ankers og laa der i 4 Uger. — Jeg var i Land der nogle Gange for at købe Kød og Grønt. Hver Søndag er der Torvedag overalt i

Vestindien; thi den Dag har Slaverne Frihed, og saa sidder de paa Torvet, Mænd og Koner, og sælger Høns og Mælk, Grønt og deslige. — St. Thomas er en smuk Stad, men det kom mig for, at den var ikke meget stor.

Omsider kom vi til Sejls igen. Kaptejnen var bestemt til at gaa til Cap Frances¹⁾ og der at sælge sine Slaver. Da vi nu var paa Rejsen dertil, kom vi imellem en spansk Flaade, der bestod af en 30—40 Sejlere, og en engelsk Flaade var bagefter dem for at naa dem. Nu maatte vor Kaptejn lade sætte alle sine Sejl til, som Skibet kunde taale, for at følge med; thi saasart Flaaden var kommen i Havnen, blev og Havnen tilspærret af tvende engelske Fregatter, og ingen Skibe kunde komme ind eller ud i langsommelig Tid, da disse 2de engelske Skibe krydsede bestandig for Havnen.

Den første Neger, der blev solgt fra vort Skib, var et ungt, kønt, sort Fruentimmer. Hun blev købt af en spansk Munk for 700 Pjaster (1 Pjaster er 1 Rdlr. 1 ₤ dansk), og saa snart han havde købt hende, fik hun et Par lange Bukser, en broget Skjorte og en Trøje paa og Hat; følgelig skulde hun agere hans tjenstvillige Tjener om Dagen og Tjenerinde om Natten. Jeg har selv set, at Pengene blev betalt i vores Kahyt.

Nu skulde de andre Slaver sælges, og jeg vil fortælle mine kære Læsere, hvorledes det gik til. Paa en bestemt Dag kom alle Negocianter til Skibet. Den Dag bliver der anrettet frit Bord med Spise og Drikke, og imens bliver Slaverne opstillet paa Dækket i 2de Rader med Ansigtet imod hverandre. Saa gaar Negocianterne (eller rettere forklaret, Plantage-Herrerne) op og ned for at bese disse Slaver. Den eller dem, de nu faar Lyst til at købe, dem binder de deres eget Tegn om Hovedet. Naar de er færdige, saa bliver Kaptejnen spurgt af hver

¹⁾ Formodentlig Cabo Frances Viejo paa Haïti.

især, hvad den eller den Slave skal koste. Saa bliver der akkorderet om dem, og Købet bliver sluttet, og de solgte Slaver bliver straks transporteret fra Skibet og til deres høje Herre. Denne Negocie varer saalænge, indtil der bliver ikke flere tilbage end Vrag-Kram. Dette Vrag bliver solgt ved offentlig Avktion. Somme Steder er det brugeligt, at de bliver bragt paa Torvet.

Nu var Slaverne allesammen solgt, og de blev betalt med Kaffe og Sukker. Vi havde faaet vor Ladning ind, vore Vandfade fyldte med Vand, og Proviant, og da vi havde faaet en god Vind, gik vi til Sejls. — Vi naaede omsider Pasatvindene. Pasatvindene staar bestandig ens og forandrer sig ikke og kan vare i 6 Uger. Der er tvende Pasatvinde; den ene kaldes Øst-Pasat, den anden Vest-Pasat. Naar Pasatvinden slipper, kommer man i den spanske Sø og ud af denne ind i Kanalen, der er 90 Mile lang og gaar imellem England og Frankrig. Det første Sted fra den spanske Sø kaldes Falmouth, det sidste, inden man kommer ud af Kanalen, kaldes Dover.

Vi kom til Dover i Aaret 1782 i November Maaned. Kaptejnen lod et Anker falde, lod hejse Gøs, Vimpel og Flag, og i det samme 3 Kanonskud af vore Jernkanoner, hvorpaa der straks kom Lods ombord. — Kaptejnen forlangte at blive lodset igennem Hofterne(?), hvor der er en Del grundt Vand. Lodsens svarede, at det kunde han ikke, thi Vind og Strøm var imod; men vilde Kaptejnen bjerge Skibet og Ladningen, saa skulde han straks kappe Anker, saa vilde han bringe ham ind i Havnen. Skibsraadet blev sammenkaldt, og de fleste Stemmer gjaldt, og det var Ja. Altsaa fik Baadsmændene Øksen og kappede Anker-Tovet, og Skibet blev bugseret ind i Dover Havn. Der laa vi Vinteren over, til sidst i Marts Maaned. Saa vilde vor Kaptejn gøre en Lystrejse til London; men det blev til Alvor, thi han døde der og

blev der begravet. Ober-Styrmanden blev Kaptejn i Stedet for; han hed Jacobsen, en Sillering af Fødsel.

I Marts Maaned 1783 kom vi til Sejls fra Dover og ind i Vesterhavet; men da Vinden var contra, og vi var ved de norske Kyster, blev der skudt efter Lods, og han kom straks og bragte os ind i Svin-Øre. Der laa vi i nogle Dage. Vi blev lodset derfra, men fik straks igen contra Vind og maatte igen have Lods. Vi kom ind i Flekkerø og laa der i nogle Dage. Saa blev Vinden efter Ønske, og efter nogle Dages Forløb kom vi lykkelig og vel til Helsingørs Rhed, og derfra til Kongestaden. Vi kom hjem ved Paasketid.

Ende paa den første Rejse.«

Efter at denne Rejse er endt, fortæller Schmidt endnu med megen Udførlighed en Episode, som stod i Forbindelse med den, og om hvilken han siger: »Jeg har haft i Sinde at dølge det, men hvorfor skal jeg tage det med mig i Graven? Maaske det kunde tjene en eller anden til Advarsel, saa de hytter sig for at blive bedragne.« Historien er kortelig den, at inden han sejlede ud, havde han truffet Aftale med en Jøde om at medtage »en Æske fuld af glimrende Kramstykker, som var slebet Glas, indlagt i noget, enten Tin eller deslige, og det glimrede i Øjnene som bare Diamanter.« Jøden skulde have 200 Rdlr. derfor, og han forsikrede, at det let kunde sælges for over det dobbelte. Betalingen skulde først erlægges, naar Skibet kom tilbage, og imidlertid udstedte Schmidt et Bodmeribrev paa Beløbet. Men inden han kom afsted, traf han et Par Bekendte, som fraraadede ham at indlade sig paa den Forretning, og fortalte ham, at det hele Kram var ganske værdiløst. Han gik da til Jøden for at lade Handelen gaa tilbage, men denne vilde ikke indlade sig herpaa og beholdt baade Kassen og Brevet. Det sidste solgte han senere paa Børsen, og da »Uper-nivik« kom tilbage, stod 2de Personer paa Toldboden og ventede paa Schmidt. Han benægtede det hele og fragik sin Underskrift, da Bodmeribrevet blev ham præsenteret — men skyndte sig samtidig med at gøre sig usynlig. »Nu blev jeg stævnet, og det gik til Proces, og de vandt Sagen; thi de havde ingen Kontrapart. Men aldrig fik de Penge.«

Man ser heraf, som af adskillige andre Træk, at hans Moral har været noget let. Saavel heri, som i den Urolighed, der aldrig

tillod ham at blive ret længe i nogen Stilling, har han vistnok slægtet sin Fader paa.

»Saasnart jeg var kommen i Land, skrev jeg til min Hustru for at lade hende vide, at jeg var kommen hjem. Men saasnart hun havde faaet mit Brev, blev det straks besvaret igen med den glædelige Tidende, at hun var kommen til at tale, og det paa følgende Maade: Paa Anmodning af en og anden besluttede min Kones Stifmoder at leje en Vogn og rejse med min Kone til Felding Præstegaard til Præsten Hr. Gielstrup. Samme Mand var berygtet for at være en meget klog Mand. De kom der, Moderen fortalte Præsten om min Kones Sygdom, og han gav dem en Recept. Saa snart hun havde faaet de halve Draaber: en Time efter priser hun den gode Gud med disse Ord: »Nu kan jeg tale«. Da jeg nu havde faaet denne glædelige Tidende, kan hver nok tænke sig til, at jeg var fornøjet derover. Men da jeg havde faret for en simpel Hyre, saa var der ikke meget tilovers. I den Tanke besluttede jeg at tage Hyre igen, og jeg fik den med et andet Skib som Hovmester, og skulde have pr. Maaned 8 Rdlr. Af disse 8 Rdlr. gav jeg min Kone 3, og 2 Rdlr. fik Børnene desforuden. Altsaa var det 5 Rdlr., og dermed kunde de nok komme ud af det, — det forstaar sig, min Kones Moder tog imod Pengene. — Jeg gjorde nu en Rejse hjem til Ringkøbing for at besøge Kone og Børn, og for at faa Huset forsynet med Tække og Væggene med hvad de mankerede og saadant.

Derefter rejste jeg igen til København, og d. 14 Octbr. 1783 fik vi paa Kompagniet 3 Maaneders Forskudspenge, paa det enhver kunde købe sig de fornødne Klæder til Rejsen. Den 8de (!) Octbr. maatte hver Mand indfinde sig ombord; en eller to Dage derefter blev der holdt Mønstring af en af Kompagni-Herrerne, og saa var Skibet sejlfærdigt.

Det varede ikke længe, før vi fik Skagens Fyr i Sigte om Natten, og det gik ligeledes igennem Vesterhavet og ind i Kanalen. — I behageligt Vejr er det fornøjeligt at se Frankrig paa den ene Side og England paa den anden. Jeg saa en Gang, at tvende Kapere sloges sammen i Kanalen; men da den franske ikke kunde staa sig, vilde han bruge Hælene og rende over til den franske Side; men den engelske var ikke sen, førend han kom bagefter ham og tog ham, inden han kom paa den franske Side, og bragte ham til Dover.

Imidlertid er vi kommen igennem Kanalen og ind i den store forfærdelige spanske Sø. — Der er en Slags Fisk i dette store Hav, der kaldes Hajer. De er af forskellig Størrelse; der er dem, der kan være 10 Alen, ja længere. De kan godt lugte, naar der er syge Folk paa Skibet, thi saa forfølger de det Nat og Dag. — Igen er der en Slags Fisk, som kaldes den flyvende Fisk; den er saa stor som en maadelig Sild. Den kan flyve et temmelig godt Stykke hen over Vandet; men naar Vingene bliver tørre, saa er dens Flyven forbi. Hajen er dens dødelige Fjende; thi han sluger alle dem, han kan faa. — Jeg har selv spist af disse smaa Fisk; thi af Angst for deres Fjende flyver der nogle op paa Skibet, og saa kan man tage dem med Haanden. Naar de er stegte, smager de ret godt.

Vor Kaptejn var en haard, ubarmhæjrtig Mand, fornemmelig ved de Syge. Jeg har set den, han har ladet hente ud af sin Køje med en Tamp, og han døde paa Dækket. — Saa snart vi var komne i den spanske Sø, satte han Ration paa Vandet, nemlig pr. Mand 1 Pot Vand i 24 Timer.

Nu blev jeg syg; jeg gik hver Dag med Hovedpine, men jeg vilde ikke give tabt. Omsider forgik mine Sanser eller mine Tanker mig, og naar jeg lagde noget

fra mig, saa vidste jeg ikke, hvor det var bleven af. 6 Mand af vore Matroser var allerede under Doktorens Hænder, og da jeg maatte melde mig, at jeg ikke længer kunde forestaa min Post, var jeg den 7de. Den Tørst, jeg led, det kan jeg ikke beskrive; thi 1 Pot Vand i 24 Timer, og deraf skulde Doktoren bruge noget til at give mig Medikamenter ind, saa blev der lidet tilovers. I Raseri kom jeg en Dag af min Køje og tumlede ind i Styrmandens Kammer, aabnede en Flaskekjælder, tog en Flaske op med Brændevin og drak. Til Lykke kom der en til og forhindrede mig. Han meldte det, og jeg blev bragt i min Køje igen, og saa snørede de Køjen fast om mig. Tilmed saa havde jeg 6 spanske Flue-Plastre paa mig: 2de paa Skuldrene, 1 paa hver Arm og 1 paa hvert Knæ paa Benene. Disse blev eftersete hver Formiddag Kl. 11 paa et Bord. Kl. 12 kom der en Tintallerken med Bygsuppe med lidet ung Vin i, og det var alt, hvad jeg i 24 Timer fik til Livets Ophold. Dette varede i 6 Uger; derefter blev jeg saaledes, at jeg kunde komme ud af min Køje og sidde paa min Kiste og gnave paa et Stykke tør Beskøjt, og der blev praktiseret en Flaske Øl til mig af Kahyttens af et medlidende Menneske; det betalte jeg med en Haandfuld Tobak, som jeg havde i min Kiste. Af dette Øl og dette Skibs-Tvebak fik jeg Kræfter, og jeg blev stærkere Dag efter Dag. Da nu Doktoren erklærede mig frisk, kom jeg i mit Fag igen.

Nu nærmede vi os alt mere og mere Kysterne af Guinea, og endelig kom vi til Sierre Leone, hvor vi i en Tid af 2 Maaneder fik de fleste af vor Ladning. Men saa maatte vi krydse hist og her for at faa de øvrige. Imidlertid passerede der en ulykkelig Hændelse.

Det var en Morgenstund, at Slaverne skaffede, og paa samme Tid skaffede Kahyttens Officerer bag oppe paa en Forhøjning, som var bygget. Klokken var 8. —

Da nu Slaverne havde faaet det, de skulde have, og var blevne mætte, saa var det brugeligt, at de skulde slaa Hænderne sammen 3 Gange og raabe 3 Gange Hurra. Men i Stedet for Hurra bemægtiger de dem Baadsmanden for at dræbe ham. Der blev Alarm. Kaptejnen kunde gaa fra denne Forhøjning hen til Stormasten; men formedelst Solsejlet kunde han ikke ret se deres Anstalter. Imidlertid staar jeg ved Kabysen, og ved Kabysen var der plantet en Kanon, der var ladet med Ærter (?). Nu var der nogle Matroser med Huggertor imellem Slaverne for at faa dem til Lydighed; det kunde Kaptejnen ikke se, og han raaber ned, at der skulde skydes. Fyrbolten laa i Ilden, den tager jeg og lægger paa Fænghullet, og Skuddet gik af, og der blev tvende af vore Matroser skudt ihjel, og 3 Sorte ligeledes, og en blev blind af Krudtet. Men derefter blev alting stille.

Inden vi gik fra Guinea-Kysten, var allerede en Del af Mandskabet døde (vi gik ud med 42 Mand). Begge Doktorer, vor Assistent Schmidt, en Del Matroser, Drengene m. m. Paa Vejen til Vestindien blev vor Kaptejn Møller syg og døde. Denne Mand fik en Kiste, som vor Tømmermand slog sammen af nogle Brædder, og han blev lagt i den med en Trøje, hvide Strømper, lange Bukser og Sko og Nathue paa Hovedet. Saa kom der Stenkul til Fødderne, for at han skulde synke. Men da de skød ham fra Borde, gik Enden ud af Kisten, og han kom bagefter til Skuldrene. Da han var bredskuldret, saa kunde han ikke komme ud af hans Kasse. Vi kunde se ham, saa langt vi kunde se med Kikkerten; men jeg tror dog, at Hajen har nok annammet ham tilsidst.

Nu havde vi ingen Vejviser, og der blev da styret den samme Kurs, som den sidste havde sat. Men nu vilde enhver være Hovedmanden, og det gik løs paa Styrken. Matroserne bemægtigede sig Kahytten og tog

af Bænkene Vin, Rom, fransk Brændevin etc. og drak dem fulde, og saa gik det paa en Fægten løs. En bedrøvet Tilstand! Derfor er det dog bedre at have en haard Regent, end slet ingen. Men den gode Gud skikkede alting godt, inden jeg vidste noget af det, som jeg nu skal fortælle mine kære Læsere.

Vi havde sejlet i en 6 Uger i denne bedrøvelige Forfatning. En Morgenstund omtrent ved Solens Opgang Kl. 6 staaer jeg i den bare Skjorte, undtagen et Par lange Bukser, og lægger mine Arme paa Styrbords Ræling og havde mine Tanker til min gode Gud og til min Familie. Herre Gud, nu sejler vi dog omsider paa Skær eller Klipper, og saa er vi forloren med Skib og det hele! Vi havde 350 sorte Slaver i Skibet. — I det samme jeg stod i disse Tanker, ser jeg noget langt borte, der bevægede sig; men det var for mine Øjne ikke større end et Ark Papir. Jeg taler til en af Dæks-Slaverne og siger til ham: »Spring op i Toppen af Stormasten og se, hvad det er, der bevæger sig.« Det gjorde han, og i det samme raaber han ned til mig: »Skippe, Skippe!« Da jeg hørte dette, gik jeg ned i Kahytten, hvor disse Herrer Matroser sad og holdt Raad over Vinflaskerne. Jeg sagde til dem, at der var et Skib i Sigte, og vi skulde have vort Flag, Vimpel og Gøns hejset, og vore Kanoner ladede for at skyde Nødskud. Det skete straks, at Kursen blev forandret ned imod Sejleren. I Førstningen tog han os an for fjendtlig, men da han kunde se vort Flag, saa han nok, at vi var fredelige; altsaa satte han imod vort Skib og naaede os ved Solens Nedgang. Han lagde sig paa Bagbord Siden og raabte til os paa engelsk, om vi manglede Proviant. Vi svarede nej; »men vi mangler en Vejviser, da de er alle døde«. Efter vort Forlangende kom Kaptejnen ombord til os. Han spurgte os, hvor vi vilde hen. Svar: til St. Thomas. Han tog Kortet og

viste os, at St. Thomas var vi over 200 Mile forbi. Der kunde han ikke skaffe os til; men vilde vi til Cap Frances, der vilde han bringe os til for Betaling. Jeg svarede: Der har jeg været sidste Rejse, og der er en Kommissionær for de danske, lad os komme der til! og heri var vi alle ens. — Amerikaneren forlangte 10,000 Pjaster for at bringe Skibet dertil, og det blev bevilget, hvorpaa vi fik en Styrmand og 2 Matroser fra hans Skib, og vi leverede ham 2de befarne Dæks-Slaver, thi hans hele Mandskab var kun 5 Mand. Vi var akurat 10 Dage ved ham, og saa laa vi for Anker paa Cap Frances' Rhed. Det var en uventende Lykke! Det varede ingen Time derefter, saa kom der en dansk Kaptejn ombord til os, som var i Kompagniets Tjeneste. Denne Mand var gaaet ud ved samme Tid, som vi gik fra København, havde været paa Guldkysten og var kommen tilbage igen. Nu tog denne Kaptejn Stemmelse imod vort Skib, og Amerikaneren fik sine 10,000 spanske Dlr. inden 24 Timer.

Vi laa i 6 Uger under Karantæne¹⁾, og i al den Tid fik vi daglig fersk Kødsuppe og Kød og overflødig Grønt. Rødvind kunde Folkene selv gaa til Oksehovedet og tappe i Kander, da den laa paa Dækket til deres Tjeneste. Da de 6 Uger var endte, erklærede Doktoren fra Landet os friske, og vi maatte komme i Land. — Slaverne blev solgte efter Ønske, Skibet blev rengjort inden- og udenfor, og Kaptejn Stemmelse hyrede friske Folk.

Nu skulde Kaptejnen have Sukker og Kaffe i Betaling igen, og det fik han. Men da han havde faaet den halve Ladning ind i Skibet, kom der nogle Øvrigheds-Personer og konfiskerede Skib og Ladning. Lugerne blev forseglede, og 4 franske Soldater satte til Vagt. Aarsagen hertil var Kaptejnens Forseelse; han havde

¹⁾ »Golatin«.

ikke forespurgt sig først, om det var tilladt at tage Sukker ind. Nu laa vi der over $\frac{1}{4}$ Aar. Endelig blev det besluttet, at Kaptejnen maatte tage hans Ladning ind og gaa til Evropa til en fransk Plads og betale Told af samme. Imidlertid deserterede vor Boutellier, som havde Provianten tilligemed Geværer, Krudt, Kugler og Sabler under Hænderne; ligeledes vor Kok og en Matros. En Del Sølv, Guld og Ure havde de praktiseret med af de Afdødes. Fra den Tid blev jeg Boutellier med 2 Rdlr. Tillæg maanedlig.

Skibet blev fyldt med Kaffe og Sukker, Proviant blev købt i Overflødighed, og vi sejlede fra Cap Frances om Morgenens Kl. 11 tilligemed et andet fransk Skib, der skulde til den samme Plads i Evropa, nemlig Havre de Grâce. Vi havde et overmaade dejligt Vejr indtil om Aftenen; da begyndte det at blæse, og med et var det en Orkan. Vor Makker sank tilbunds, ham saa vi aldrig mere. Vor forreste Mast og vor bageste Mast gik overbord, og vore Hønehuse med Hønsene gik i Havet. Men endnu stod Stormasten, og Sejlene hængte løse og tvang Skibet paa Siden, saa vi var i Formening, at det skulde kæntre. 6 Kanoner blev smidt overbord, Vandfadene blev Bunden stødt ud paa, for at Vandet kunde løbe ud; men alt dette hjalp intet, førend vore engelske Matroser fik Stormasten til at gaa overbord. Straks derefter blev Skibet roligt og lagde sig lige. Pumperne gik bestandig, men det var ikke muligt at holde Skibet ledig, thi det var læk, og den halve Ladning var borte, og det varede indtil den 5te Dag. Saa kom vi til Jamaica, en engelsk Plads; der var henved 300 Skibe strandede.

Nu maatte det øvrige af Ladningen i Land, og derefter skulde Skibet repareres af sorte Tømmermænd. Men imidlertid indtraf atter en Malør. Det hele Mandskab paa Skibet blev syg, og hvem der blev hyret og

kom paa Skibet, blev straks syg. Jeg gik, jeg laa; Kaptejnen laa i Land og var syg af Vattersot. 7 Mand af vore Folk døde; jeg lod de Sorte slaa nogle Fjæl sammen til en Ligkiste, og saa fik jeg 4 Sorte til at bære dem til deres Sted, som mig var anvist. Jeg var den eneste, som fulgte med til deres Hvilested. Men nu blev jeg hver Dag svagere, thi jeg havde Koldfeber, saa jeg blev saa afmægtig, at jeg kunde ikke vinde afsted. Jeg fik Medicin af Landsens Doktor; det bestod mest i Kina-Pulver, men jeg blev ikke bedre. Spise kunde jeg ikke; men jeg fandt selv paa et Middel. Jeg købte mig efterhaanden en Flaske engelsk Porter eller Øl. En Flaske fuld kostede 1 engelsk Skilling eller 24 β dansk; dyrt var det, men jeg fornam, at jeg fik Kræfter deraf, og jeg blev ved med denne Medicin, saalænge vi laa der paa Øen, og jeg tror sikkert, at dette Øl var min Frelse, at jeg beholdt Livet. — Det unge Rom, man faar i Vestindien, er en Forraadelse for et Menneske at drikke, allerhelst en, der er syg og svagelig; thi det tærer mere af Kræfterne, og man bliver trangbrystet deraf. Det bedste, det kan bruges til, er, at man tager et Ølglas med Vand og hælder en eller to Drammer deri af dette unge Rom; thi Vandet er ikke meget sundt i de varme Klimaer. Det læsker godt, og det hedder Grog paa engelsk. Men dette Grog bliver ligeledes overdrevet af den almindelige Mand, saa han drikker saa meget deraf, at han bliver saa pærefuld, at han ikke kan staa paa hans Bene, og saa gør han Spetakkel og vil slaas.

Nu blev Skibet færdig, og Kaptejnen maatte hyre friske Folk, Styr mænd og Matroser, og det for en svær Hyre. Vi fik til Overstyrmand en Englænder, som havde været Prise-Mester i Krigens Tid; anden Styrmand var en Svensker. Skibet blev ladet igen, og vi kom endelig til Sejls. Men straks efter at vi var kommen i Søen,

blev Skibet læk igen, og vi maatte pumpe den hele Rejse igennem, og det varede i 13 Uger, Nat og Dag. Det var et svært Arbejde; men det var endnu ikke den værste Malør. Thi da vi havde været 4 Uger i Søen, døde Kaptejn Stemmel, det var det værste. — Han blev indsyet i et Stykke Sejldug og kastet i Havet.

Skibet skulde til Havre de Grâce for at fortolde Ladningen. Men Overstyrmanden, som nu var bleven Kaptejn, vilde ikke dertil, og i Stedet for at han skulde have gaaet til Havre de Grâce, saa gik han til Falmouth, hvilket er den første engelske Stad, naar man kommer fra den spanske Sø. Vi kom der vist Formiddag d. 24. Juni 1786. Denne Skjælm, vor Kaptejn, vidste, hvad Tid der var Ebbe og Flod; derfor gik han ind paa Ebbe-tiden og satte Skibet paa Grund, og derved gjorde han Havari. Der blev straks samlet Arbejdere i 100 Tal for at faa Ladningen ud af Skibet; men der blev dog noget vaadt deraf, og noget bortpraktiseret, endskønt der er stor Straf i England for den, der stjæler lidet, nemlig en Strikke om Halsen og op i Højheden.

Af de mange, der var bortdøde, havde Assistent Schmidt et Guld-Ur og et Sølv-do., Kaptejn Møller ligeledes Ure, 6 Sølv Spiseskeer, do. Theskeer m. m., Kaptejn Stemmel 2de Flasker fyldt med Guldstøv eller Guldsand m. m., som er for vitløftig at opregne. Alt dette tog den engelske Kaptejn Scarlit og gjorde en Lystrejse til London, og det blev der, men han kom rigtig igen.

Nu kom Skibet ud at ligge paa Rheden og fik sin Ladning ind. Men imidlertid foregik der saa mange Karnallierier af den engelske Kaptejn Scarlit, at det ikke godt kunde taales. Men det var ikke saa let en Sag at melde det til Kompagniet i København; thi Kommissiønæren for Kompagniet var en Englænder. Vilde nogen skrive et Brev, skulde det leveres til denne Mand, og

han besørgede det med sine egne Breve. I Fald nu nogen havde skrevet til Kompagniet, saa havde han anet Uraad og brækket Brevet og læst det, og saa var det ikke bleven sendt hort. — Men jeg fandt paa et Middel, og det gik godt. Vor Baadsmand var gift og havde sin Kone i København. Nu skriver jeg et Brev, med ommeldte Mands Samtykke, til hans Kone, og i samme Brev beskrev jeg alting fra Kysten Guinea og til Cap de France og saa videre fort, da jeg havde min Journal at skrive efter, og saa, hvorledes den engelske Kaptejn huserede.

Brevet kom rigtig til Kompagniet og blev læst, og inden 14 Dage derefter havde vi en dansk Kaptejn, og han hed Dam. Han kom til os paa Skibet om Morgen Kl. 6, og Kl. 8 blev der holdt Skibsforhør. Vi meldte, at det og det havde der været i Skibet, men Kaptejn Scarlit havde bortført det; han svarede, at det var Løgn. Men nu vilde den danske Kaptejn se at faa ham med Lempe til København, ifald muligt var; men det blev der ikke noget af, thi han rejste sin Vej om Natten i en Post-Skejse. Den danske Kaptejn Dam lod lyse efter ham i Aviserne og lovede nogle 100 ₤ Sterling, men det hjalp intet.

Først i November 1786 sejlede vi til Havre de Grâce, og der laa vi Vinteren over indtil først i Marts. I Havre de Grâce er ikke synderlig noget at fortælle, undtagen om deres Gøgleri, og naar jeg vilde skrive alt det, saa frygter jeg, Læserne blev kede af det.

Da Foraaret nærmede sig, skulde vi have vor fulde Ladning i Skibet, da der laa Ladning i Havre de Grâce, foruden det, vi havde. Men inden dette skete, maatte vi 7 Mand, der havde været med Skibet Rejsen igennem, og som var overbleven af 42 Mand, nemlig vor ene Doktor Weitz, mig Boutellier Schmidt, Baadsmanden, en

gammel Kok, som Fødderne var af, af Kold-Fyr, og 3 Matroser, — vi maatte gøre Ed paa, at vi eller Skibet havde ikke været i København, eller nogen dansk Plads for at lodse. Da den Ed var aflagt, blev der ladet i Skibet, og vi sejlede fra Havre de Grâce i Marts 1787 og kom til København d. 16. April samme Aar. Men nu maatte vi 7 Mand ligge under Forhør i 12 Uger for at give Oplysning om, hvorledes alting var gaaet til paa Skibet, og det paa vor egen Bekostning. Men da den sidste danske Kaptejn Stemmel havde tillagt mig pr. Maaned 2 Rdlr., saa paastod jeg i Forhøret at ville have disse Penge, endskønt der fandtes ikke noget skriftligt for samme, enten han havde glemt at skrive det, eller det var bleven borte, det ved jeg ikke. Men de 6 Mand forklarede i Forhøret, at det var saa i sig selv, og de havde hørt det af hans egen Mund, og jeg fik Pengene, Tillæg for 27 Maaneder og 3 Dage.

Den 9. Juli 1787 blev jeg færdig paa Kompagniet i København, og saa rejste jeg hjem til Ringkøbing igen og takkede den gode Gud for beholden Rejse ...

Nogle Spørgsmaal og Gensvar.

Sp. Min kære Petrus! Du har fortalt i din Historie, at paa Jamaica købte du saa meget Porter eller Øl, pr. Flaske 24 β dansk.

Sv. Ja det er sandt, en Flaske fuld daglig, og jeg kunde fornemme, at det gav mig mere Kræfter end Doktoren med alle hans Kina-Pulver og Draaber.

Sp. Hvor fik du disse Penge fra?

Sv. Det kan jeg godt fortælle min kære Læser. En Dag da alle disse Folk var døde: Kaptejnen, Styrmanden og Assistenten Schmidt, saa gik jeg bestandig i Frygt og Haab, enten jeg skulde leve eller dø. For at slaa Tankerne bort, satte jeg mig en Eftermiddag i Kahytten nede

paa Dækket ved et Hjørneskab. Jeg lukkede det op; der laa mange Papirer i samme Skab, som tilhørte Assistent Schmidt, og som var skødesløs smidt derind. Jeg sidder og læser i dem. I det samme finder jeg en stor Bog, men ganske tynd. Jeg blader i den hist og her, endelig finder jeg 25 Rdlr. i danske Banco-Sedler, nemlig to 10 Rdlr. Sedler og en 5 Rdlr. Seddel. Jeg beser dem, jeg grunder, jeg grubler, jeg vidste ikke, hvad jeg skulde gøre, jeg lagde dem i Bogen igen. Men, tænkte jeg, melder du det, saa tager de Pengene til sig, og de kommer dog ikke til deres rette Ejermand. Siger du det til dine Medbrødre, saa tar de dem, og saa drikker de dem fulde, og det bliver ikke dulgt ved Hjemkomsten i Forhøret. Altsaa tog jeg Pengene af Bogen igen, vikled dem sammen og puttede dem i min Lomme til bedre Forvaring. Jeg tænkte, der kan komme en Tid, de kan være brugelige.

Vi havde 4 Matroser, som var indfødte Hannoveranere, meget skikkelige Folk, sparsommelige og drak lidet. De havde længe faret med hollandske Koffardiskibe og havde fortjent brav Penge. En af disse aabenbarede jeg, at jeg havde disse 25 Rdlr.; men jeg kunde ikke bruge dem i den Del af Verden, som vi nu var i; om han ikke vilde give mig Penge for dem, som jeg kunde bruge, siden de dog vilde hjem. Han svarede ja, men for 10 Rdlr. Sedler 5 Rdlr., og jeg tog imod Tilbudet, og jeg fik for disse Sedler 12 Rdlr. 3 ƒ i gangbar Mønt, og jeg købte engelsk Øl for Pengene, og derved frelste jeg mit Liv. — Døm nu, om der var Synd i dette Puds, i det mindste tror jeg det ikke.

Jeg kom altsaa hjem til Ringkøbing, kort før min sal. Kones Søster døde af Smaa-Kopper. Hun havde efterladt hendes Faders og Moders Arv, og den tilfaldt

hendes Søster, min Kone. Naar jeg nu lagde min for-tjente Gage der til, saa blev det til noget at begynde med paany. Jeg begyndte rigtignok i Begyndelsen paa min Profession; men det var mig nu altfor kedsommelig at sidde paa et Sted fra Morgen tidlig og til Aften, og den med. Tilmed saa havde jeg ikke Lyst til at være i Ringkøbing, hvorfor jeg udvalgte Varde til min Bopæl.

Det første jeg var kommen til Varde, begyndte jeg at handle med gamle Klude. Denne Handel var mig en profitabel Handel, thi jeg var ene om den, undtagen En i Hjerting. Jeg kunde faa hele Læs at købe; men saa vilde jeg drive Handelen højere i Vejret og handle med alle Slags Varer. Det gik ganske godt i nogle Aar indtil en Høst, jeg skikkede Varer til Hamborg med en Skipper fra Fanø, ungefær for 300 Rdlr. Men i Stormvejr forgik Skibet med Mandskab og Ladning. Til For-aaret havde jeg indkøbt en hel Del Varer af alle Slags: Pjalter, Huder, Skind, Flæsk, Smør m. m. og sendte det med en Skipper fra Ho, navnlig Hans Tuesen. Da han var gaaet ud, fornemmer jeg, at det begyndte at storme, hvorpaa jeg skriver til Hamborg om Assurance. Postdagen efter fik jeg Svar, at Skibet var allerede strandet ved Cuxhaven, førend Posten kom. Dette var et Tab af 1000 Rdlr., og nu var det forbi med mig igen. Krediten gik ud i Hamborg, men jeg lod ikke Modet falde derfor. Jeg havde endnu nogen Penge i Baghaanden; derfor købte jeg nogle passende Varer og rejste nord op i Landet og købte selv gamle Klude. I 4 Uger kunde jeg samle 60 L[⊥] og derover, gamle blegede Klude; tillige havde jeg noget Alenvare at sælge, nok er det, jeg kunde ved den Handel godt ernære min Kone, min Søn og mig selv, og dermed var jeg fornøjet.

Nu maa jeg fortælle mine kære Læsere noget om

min nærværende Forfatning paa min gamle Alder. Jeg har det, Guds Navn være lovet, ret godt; den gode almægtige Gud har sørget særdeles vel for mig.

Men, min gode gamle Mand! fortæl mig Begyndelsen til dette dit rolige Levnet i din gamle Alder. — Det skal jeg. Jeg har fortalt i min Levnedshistorie, at jeg havde et Søskendebarn i Ovtrup; hendes Mand, sal. Wester, havde været Degn for Lunde og Ovtrup Menigheder. Nu var hun Enke og havde et Hus ved Kirken. Hun havde rigtignok Arvinger, baade paa hendes Mands Side, som og paa hendes egen Side; jeg var kun anset som en god Ven af hende, og det var jeg.

En Dag havde hun sal. Hr. Wassard, der var Sognepræst for Lunde og Ovtrup Menigheder, ved sig i et Besøg. Han siger til mig i Enrum: »Schmidt, køb Madam Wester dette Sted af, saa har han dog et Tilflugtsted, naar hun er ved Døden afgaaet. Stedet er alle Tider c. 600 Rdlr. værdt«. (1 Rdlr. Seddel var den Gang 1 β i Værdi, men steg siden til 4 β). Jeg tog det i Betragtning, men anden Morgen sagde jeg det til hende, og tilbød hende 500 Rdlr. Hun svarede mig, at hun vilde gerne unde mig Stedet, og jeg fik det, og hendes Lavværg, nemlig sal. Hr. Quist paa Store Hebo¹⁾, oprettede Kontrakten og underskrev. — Derefter taler en Dag hendes Tjenestepige til mig og siger: »Vil han overlade mig dette Sted, saa vil jeg føde ham og hans Kone, saa længe de lever«. — Straks kunde jeg ikke sige ja; men jeg tog det i Betænkning, og da jeg kom igen, sagde jeg: »Ja, du kan faa Stedet paa samme Vilkaar, som jeg har købt det, og med det Tilbud, som du har lovet,« og dermed var Handelen afgjort. Pigen hed Else, og det hedder hun den Dag i Dag er, skønt hun er gift og har Børn.

¹⁾ Byrge Qvist ejede Store Hebo fra 1792 til sin Død 1825.

Min Kone døde d. 8. Marts 1825¹⁾. Hun var svagelig, værkelig og vanskelig; men den gode Gud saa i Naade til hende og tog hende fra denne Jammerdal til sig i den himmelske Glæde.

Den eneste Glæde, jeg har paa min gamle Alder, det er mine to Børn, nemlig den ældste og den yngste. Den ældste, min Datter Anna Severine, er gift med en Snedker ved Navn Søren Røjgaard. Den yngste, nemlig min Søn Gerhard Christian, bor nu i hans Fødeby Varde som Købmand. Min Datter Ane Marie er 2 Aar yngre end hendes Søster, er ugift, altsaa Jomfru. Denne min Datter har just aldrig været efter mit Sind, men da hun har slidt hendes Børnesko, saa faar hun og bære hendes egen Pose til Mølle.«

*

*

*

Biografien er underskrevet: Ovtrup d. 28. Maj 1825.
— P. M. Schmidt døde i Ovtrup d. 12. April 1830, 80 Aar gammel.

¹⁾ Ifølge Kirkebogen hed hun Bodil Cathrine Gertsdatter og var 72 Aar gammel, da hun døde.

Viborg domkapitels sekularisering.

Af cand. mag. M. Mackeprang.

Viborg domkapitels stiftelse falder rimeligvis sammen med bispedømmets oprettelse under Sven Estridssøn. Det havde sandsynligvis udviklet sig af et ældre kloster, og gennem største delen af middelalderen bevarede det både i sit navn og sin organisation præget af denne sin mulige oprindelse. Marieklostret, som det kaldtes, hørte nemlig til de regulære kapitler, det vil sige, dets medlemmer var munke, der levede i fællesbo efter Augustins regler og styredes af en provst.

Kapitlet var en tid lang rigt og mægtigt. Det besad således den verdslige højhedsret over Læssø, der gav betydelige indtægter, og ved talrige privilegier fra konger og bisper havde det vundet en så godt som uafhængig stilling. Men omkring 1400 begyndte forholdene at forandre sig. Det kom i strid med sin egen bisp, og en både langvarig og skarp trætte med den Børglum bisp om den kirkelige højhedsret på Læssø endte med, at kapitlet blev den underlegne. Samtidig begyndte klosterlivet at komme i forfald, og i årene 1426—40 omdannedes det derfor til et såkaldt verdsligt kapitel, hvis kaniker var almindelige gejstlige.¹⁾

¹⁾ Om kapitlets ældre historie se Heise, *Diplomatarium Vibergense* s. XXVII—XXXVI, hvoraf ovenstående er et uddrag.

Om enkelthederne i denne for kapitlets historie så gennemgribende begivenhed har man hidtil kun haft ret mangelfuld kundskab; nu kan sagen derimod ved hjælp af en række i Vatikanets arkiv fundne aktstykker nogenlunde udredes. Omdannelsen ses at være sket på foranledning af kong Erik af Pommern og bisp Lave Glob i Viborg, thi på deres anmodning udstødte pave Martin V 3. novbr. 1426 en bulle, der en tid lang bragte stor forvirring til veje. I indledningen udtalte paven, at skønt kirken ved de troendes gavmildhed fordum var bleven rigelig udstyret med gods til provstens og kanikernes underhold, var dog nu »på grund af tidernes stigende ondskab og menneskenes aftagende iver for troen« besiddelserne blevne splittede og indtægterne sunkne så stærkt, at det lovbefalede antal kapitelmedlemmer i lang tid ikke havde kunnet opretholdes, ligesom heller ingen brugbare æmner havde villet lade sig klostervi. Da tilmed de nuværende kaniker var både få og gamle, og der ikke kunde ventes nogen hjælp fra Augustinerordenen, havde kongen og bispen af Viborg anmodet ham om at ophæve klosterboet og i stedet for oprette 10 eller 12 verdslige kanikater. Han befalede derfor ærkebispen af Lund at undersøge, om forholdene var som skildret i ansøgningen. I så fald skulde han give de nulevende kaniker og gejstlige en sømmelig pension af kirkens fællesindtægter, og efter deres død skride til ordenens undertrykkelse og oprettelsen af et passende antal prælaturer, kanikater med tilhørende præbender og andre embeder i lighed med, hvad der var tilfældet ved landets øvrige kathedralkirker. Iøvrig fik han fuldmagt til at handle efter bedste skøn.¹⁾

¹⁾ Afskrift i rigsarkivet. For nemheds skyld citerer jeg dette og de følgende utrykte pavebreve, hvorpå afhandlingen væsentlig er bygget, efter dato; de vil da uden vanskelighed findes

For at beskytte kapitlet mod dets fjender og hindre fremmed indgriben under omordningen fik provsten og kanikerne kort efter et paveligt værnebrev, hvorved bispem og kantoren i Ribe samt provsten i Børglum beskikkedes til at være det forsvarere.¹⁾

Kapitlet skulde altså sekulariseres. Dets medlemmer måtte som følge heraf blive »verdensgejstlige«, få deres særegne dragt og statuter og deres særskilte bolig, ligesom fællesgodset skulde udskiftes i præbender, der tillagdes hver kanik, og hvoraf han i det væsentlige havde at bestride sine udgifter. Forandringen synes efter pavebrevet at dømme nærmest at være fremkaldt af økonomiske grunde, men det er lidt vanskelig at indse, hvilke fordele den nye ordning i så henseende medførte, og snarere skulde man være tilbøjelig til at tro, at et munke-samfund lettere kunde slå sig igennem med små midler end de enkelt levende kaniker. Muligt er det jo også, at andre bevæggrunde, der ikke så godt tålte at se dagens lys, kan have stået bagved, og det er vel f. eks. ikke så ganske umuligt, at Augustinernes regel er forekommet en og anden af de gode Viborgkaniker vel hårdt og stræng. Hvorledes det nu end forholder sig hermed, skulde der dog endnu hengå en del år, inden kanikerne uforstyrret kunde leve in habitu seculari.

Bispens og kapitlets talsmand ved kurien i dette vigtige ærende havde været en klerk ved navn Morten Spargh, der dog ikke kan have været medlem af kapitlet eller i det hele taget munk, ligesom han endnu kun havde modtaget to af de lovbefalede 5 præstevielser.²⁾

i mine afskrifter i rigsarkivet, der falder i to hovedrækker: Buller og supplikker.

1) Pavebulle af 1426 ¹/₁₂, jfr. supplik af samme dato.

2) Ifølge en supplik af 1426 ¹¹/₁₁ var han accolyt, det vil sige hjælpepræst ved altertjenesten, og endnu en halv snes år efter

Om hans herkomst og tidligere liv vides intet, men navnet, der i et pavebrev skrives »Sparch alias Sperling«, synes at tyde på tysk afstamning. Han havde røgtet sit hverv vel, men over andres sag glemte han dog ikke sin egen. Thi samme dag som den afgørende bulle udstødtes, udnævntes han ved pavelig provision til kapitlets provst, en stilling, hvormed der var forbunden den efter danske forhold ikke ringe indtægt af 12 mk. sølv. Efter nogen tids ophold i Rom vendte hr. Morten tilbage til Viborg, og forandringen af kapitlet skulde nu finde sted. Uvist når drog kaniken Eggert og en af hans medbrødre over til den danske kirkes overhoved, ærkebisp Peder Lykke i Lund, i hvis hånd paven jo havde lagt sagen, og han gjorde, som det hedder »exerationem, så at verdslige kaniker måtte sættes ind i Viborg kirke«. Dog forblev kapitlets besiddelser foreløbig udelte, hvad der snart gav anledning til megen splid og kiv.¹⁾

Den nye provst havde selvfølgelig været tilstæde, da kapitlet højtidelig omformedes, og alt var sket med hans samtykke. Han synes forøvrig at have haft gode dage i den forgangne tid. Nye kaniker meldte sig ikke, efterat han var vendt tilbage fra Rom, alle de gamle var døde på to nær, og hr. Morten levede da højt af godset; han brugte det helt »efter sin egen vilje og byggede intet på kirken«, hedder det senere om ham²⁾. Kapitlets verdslig-

sin hjemkomst fra Rom levede han »in habitu seculari«, var altså ikke munkeviet (Diplomatarium Vibergense. S. 26). Efter den ovennævnte supplik at dømmes synes han forøvrig at have været en studeret mand.

¹⁾ Dipl. Viberg. S. 26.

²⁾ Diplom. Viberg. S. 26. Af dette aktstykke, der giver en fremstilling af begivenhederne, fremgår tydeligt, at det er provsten, der helt igennem har været den egentlige leder i den følgende strid.

gørelse måtte imidlertid medføre en forandring heri. Det stod til at vente, at der nu vilde indtræde nye medlemmer, og spørgsmålet blev da, om provsten godvillig vilde give afkald på det gods, han ulovlig havde tilvendt sig. Dette synes ikke at have været tilfældet, og bispnen, Herman Rynkeby, der 1429 havde afløst bisp Lave¹⁾, greb nu ind, således som det ses af et d. 14. april 1436 udstædt pavebrev. Ifølge dette klagede nemlig provsten, kapitlet og den tidligere nævnte kanik Eggert over, at bispnen »uden nogen skællig grund« havde banlyst Eggert og flere af kapitlets bønder. De indskød derfor deres sag for paven, som befalede forskellige jyske prælater at undersøge forholdene med fuldmagt til at hæve de kirkelige straffe. Hvorledes deres kendelse er falden ud, vides ikke, og kildernes mangelfuldhed forbyder os ligeledes at følge den forudgående strid i alle enkeltheder, men sammenhængen synes at have været den, at provsten og kaniken Eggert, der øjensynlig har stået last og brast sammen med sin foresatte, har modsat sig udskiftningen af godset og ligeledes bevæget bønderne til at gøre modstand herimod. Provsten blev imidlertid ikke stående ved passiv modstand, men angreb snart hele den ordening, han selv havde været med til at gennemføre, nemlig sekularisationen.²⁾ Og det viser sig, at han må have været en mand, der forstod at benytte sig af de kirkelige forhold ude i den store verden. Her var Baselerkoncilet trådt sammen 1431, og fra første færd lidet venlig sindet mod kurien, kom det snart i den skarpeste opposition til den. Kapitlets forandring var jo påbudt af paven, vilde man

¹⁾ Den pavel. udnævnelsesbulle er udst. 26. aug.

²⁾ I forbindelse hermed står det sikkert, at han nu af kaniken Eggert lod sig indvi til »regel provst«, utvivlsomt en dobbelt overtrædelse, idet det kun kunde tilkomme bispnen at foretage en sådan indvielse. Diplom. Viberg. S. 26.

nyordningen til livs, lå det derfor nær at søge bistand hos det modsatte parti, og man ser da også, at koncilet på Morten Sparghs eller, som det officielt hedder, kapitlets anmodning stadfæstede dettes privilegier med den mod Martin V's bulle rettede tilføjelse, at pavebreve, der var udstædte mod ordenens σ : Augustinernes privilegier, og hvorved denne ophævedes, ikke skulde kunne afkræfte stadfæstelsen.¹⁾

Hvor værdifuldt end dette brev var, kunde det dog ikke retslig omstøde Martin V's bulle, og det misfornøjede parti indenfor kanikerne gjorde nu skridtet fuldt ud, idet det ansøgte selve paven, Eugen IV, om at ophæve sin forgængers bestemmelse og atter gøre kapitlet regulært, idet man dog viselig fortav henvendelsen til koncilet. Der havde i virkeligheden aldeles ikke været nogen grund til at forandre den gamle tingenes orden, påstod de. Da Martin V's bulle blev udstædt 1426, talte kapitlet det tilbørlige antal medlemmer, ligesom der også daglig meldte sig mange gejstlige, der vilde optages i ordenen. Denne var bleven ophævet mod kongens vilje, og uden at kanikernes samtykke var indhentet, altså på ulovlig vis; derfor søgte de nu tilflugt hos den hellige fader. Paven gjorde det eneste, der var at gøre, idet han nemlig overdrog den nærmere undersøgelse til to danske prælater, abbeden i Øm og kantoren i Århus, der fik fuldmagt til at erklære alle tidligere skridt døde og magtesløse, hvis klagen stemmede overens med de virkelige forhold.²⁾

Det er ikke sandsynligt, at denne undersøgelse nogen-
sinde har fundet sted, thi nu var biskop Hermans og de

1) Stadfæstelsen kendes kun gennem en supplik fra 1437 $\frac{30}{5}$, i hvilken den er indtaget. Den er dateret duodecima kal. junii σ : 21. maj, men uheldigvis har man glemt at indføre årstallet i supplikprotokollen. Rimeligvis er dette dog 1436.

2) Pavebrev af 1437 $\frac{9}{4}$.

verdslige kanikers tålmodighed til ende. Omtrent samtidig med de regulære kaniker havde de haft bud og brev hos paven, og uagtet deres klageskrift kun kendes gennem det afdæmpede uddrag, der til brug for konciperingen af svaret indførtes i det pavelige kancellis supplikprotokoller, spores dog tydelig deres oprigtige forbitrelse mod Morten Spargh¹⁾. Skønt kapitlet på fuld lovlig vis var bleven verdsliggjort, skrev de, havde han dog benyttet sig af Baselerkoncilets brev til »frækt og skammelig« at forstyrre de verdslige kaniker. Han higede og tragtede kun efter, at kapitlet paa ny skulde blive regulært og hans dets provst for i forening med et par af kanikerne, der lystrede hans mindste vink, uforstyrret at kunne nyde alt dets gods; derfor havde han sendt bud til Rom og fra-listet hans hellighed et brev, der skulde bringe ham til magten. Da hele denne strid imidlertid var »til fare for sjælene, til mispryd for kirken og til forringelse for gudstjeneste«, bønfuldt de ham om at tilbagekalde det og sætte Martin V's bulle i kraft på ny.

Situationen har været alt andet end behagelig for paven. For mindre end to måneder siden havde han underkendt sin forgængers afgørelse, nu vilde man have, at han skulde underkende sin egen. Kapitlet må imidlertid have haft gode talsmænd, måske også en velfyldt pengepung, thi ved en bulle af 30. maj 1437 fik selve ærkebispens af Lund, et bevis på hvilken betydning man nu tillagde sagen, befaling til at foretage en nøje undersøgelse og eventuelt genindsætte de verdslige kaniker i deres ret. Man tager næppe fejl ved at antage, at det særlig har været henvendelsen til koncilet, som paven først nu fik nys om, der slog hovedet på sømmet. Bruddet mellem Eugen IV og koncilet var nu så åben-

¹⁾ Supplik af 1437 ³⁰/₅.

bart, at det et halvt års tid efter de her skildrede be-
givenheder suspenderede ham (jan. 1438)¹⁾, og klogelig
betonede bispen og kapitlet i deres ansøgning den magt-
overtrædelse, hvori det havde gjort skyldig ved at stad-
fæste privilegierne. Selvfølgelig glemte de heller ikke at
gøre opmærksom på, hvorledes hr. Morten listelig havde
fortiet sin henvendelse til koncilet og derved ført hans
hellighed bag lyset.²⁾

Pavebrevet af 30. maj 1437 blev det sidste i denne
sag, som trods sin relative ubetydelighed er karakteristisk
for tilstanden i Romerkirken i det 15. årh. Styrelsen
skulde centraliseres så meget som mulig; i stort og småt
greb kurien ind i nationalkirkernes daglige liv, og følgen
var, at den meget ofte løb panden mod væggen på grund
af mangelfuld kendskab til forholdenes virkelige sammen-
hæng. Som man kunde vente, gik de af bispen støttede
verdslige kaniker af med sejren, men endnu varede det
dog nogle år, inden kapitlet helt kom til ro, og først i
april 1440 kunde ærkebisen befale bisperne af Viborg
og Århus at skride til en omorganisation af kapitlet og
foretage den udskiftning af fællesgodset, som han »belært
af erfaringen ikke vilde udsætte længere«. Kapitlet ind-
rettedes nu i lighed med landets øvrige sekulære dom-
kapitler. Det kom til at tælle tre prælaturer: Provstiet,
ærkedegnedømmet og kantoriet samt 12 kanonikater, der
hver fik sit særlige præbende. Da statutet, hvorved alle
disse forhold ordnedes, imidlertid ikke er væsensfor-
skællig fra de andre verdslige kapitlers, vilde det være

1) Pastor, Geschichte d. Päpste. I. 264.

2) Pavebrevet af 30. maj er selv det bedste bevis på, at hele
dette intermezzo øjensynlig har ærgret det pavelige kancelli.
Thi medens supplikkerne ellers så godt som ordret gå over i
udfærdigelserne, hvis indledning de danner, har man i denne
skrivelse omhyggelig udeladt alle hentydninger til koncilet!

overflødig nærmere at skildre hele denne nyordning, der fik kongelig sanktion, ved at Kristoffer af Bajern 1441 stadfæstede kapitlets¹⁾ privilegier, og bestod uforandret til reformationen.

Til slut blot et par ord om hovedpersonen i dette lille drama, provsten Morten Spargh. Han var nu en slagen mand og havde ikke grund til at vente, at det sejrende parti højmodig vilde slå en streg over fortiden. Det synes, som om man har anlagt sag mod ham, thi i begyndelsen af 1438 udstødtes der af 12 adelsmænd, præster og borgere i Viborg et vidnesbyrd, hvori hele hans synderegister opregnes.²⁾ Vidnesbyrdet har antagelig været bestemt til at fremlægges i retssagen, og denne har næppe fået nogen for ham gunstig udgang. Thi uagtet han 1468 endnu nævnes som »prowest« i Viborg,³⁾ kendes der i de mellemliggende år to faktisk fungerende provster i Viborg, nemlig Hans Pabe, der alt nævnes 1445,⁴⁾ og dennes efterfølger Ejler Tymmesøn, hvem paven 1458 overdrog provstiet, trods han kun var 19 år gammel.⁵⁾ Det turde derfor vistnok ikke være for dristig heraf at drage den slutning, at Morten Spargh til straf for sine mange intriger er bleven afsat, men har beholdt sin forhenværende titel eller i det mindste selv tiltaget sig retten til vedblivende at føre den.

1) Statutet, i hvis indledning ærkebispens skrivelse er optaget, er trykt i Pontoppidan, *Annales ecclesiae* II. 571—84. Uddrag i Ursin, *Stiftstaden Viborg*. S. 163—64. Stadfæstelsen, i hvilken udtrykkelig de tre prælater nævnes, i *Diplom. Viberg*. S. 30—31.

2) *Dipl. Viberg*. S. 25—26. Påtegningen *Sexta littera* leder uvilkaarlig tanken hen på et procesindlæg.

3) *Ny kirkehist. Saml.* II. 529.

4) *Elerus Timonis*, pavebrev af 1458 ¹⁶/₂.

5) *Diplom. Viberg*. S. 34.

Et lille Bidrag til det jydsk Landsbyskolevæsens Historie.

Af A. C. Nielsen.

Det, som her meddeles, skriver sig fra Ellidshøj Skole i Ellidshøj-Svenstrup Pastorat, Hornum Herred, hvor en stor Del Navnebøger, Journaler og andre Protokoller fra Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede endnu findes opbevarede — vistnok den fuldstændige Samling af, hvad Skolen i Retning af Bogføring har haft i Brug fra Aaret 1792 at regne.

Paa Grundlag af Skemata, forskellige Fortegnelser og lejlighedsvis indførte Notitser i disse gamle Protokoller er nærværende Artikel udarbejdet. Den vil i væsentlige Henseender kunne anses som et Supplement til Afhandlingen »Om Skolevæsenets Oprettelse i Malt Herred« i nærværende Bind S. 345—86, idet nemlig efterfølgende Meddelelser begynde omtrent ved det Tidspunkt, hvor nævnte Artikels Forfatter, Pastor J. Nissen, standser, og delvis angaa Skoleforhold, svarende til de af ham omtalte. Der er derhos al Aarsag til at tro, at Tilstandene ved de allerfleste andre jydsk Landsbyskoler have været af ganske lignende Art som i de hinanden fjærnt liggende Malt og Hornum Herreder, og da saaledes den her givne Fremstilling — som vel ogsaa den foregaaende — tillige

maa tænkes underordnet et større Hele, forudskikkes for Klarheds Skyld nogle faa, i videre Omfatning skolehistoriske Bemærkninger, der formentlig ikke overflødiggøres af Pastor Nissens udførlige indledende Oplysninger.

Jylland fik forholdsvis liden Gavn af Frederik den Fjerdes bekendte Forordning om de 240 Landsbyskoler, eftersom kun 3 af de 12 Rytterdistrikter, hvori disse Skoler anlagdes, fandtes i Jylland,¹⁾ hvorved denne Landsdel blot fik 60 kongelige Skoler i alt. Ellidshøj Kirkesogn hørte ikke til Ryttergodset og kom altsaa ikke blandt de Sogne, der fik Del i Kongens Gave, men vedblev med Hensyn til sit Skolevæsen at dele Kaar med Flertallet af jyske Bønderbyer. Dets Skolehus var fremdeles den gamle, tarvelige Hytte, det altid havde været, — det laa der, hvor nu Byens Fattighus er. Og Ellidshøj Degnens Indkomster vare, som hans samtidige Kaldsfællers, stadig yderlig smaa og dertil temmelig ubestemte og usikre, indtil omsider Anordningen af 1814 fremkom.

Ved Loven af 23. Jan. 1739 var der for første Gang givet en nogenlunde almindelig Skoleordning. Det blev deri befalet, at der overalt paa Landet, hvor Forholdene tillode det, under Biskoppens og Stiftsamtmændens Tilsyn skulde indrettes Almueskoler, for at alle Børn kunde blive underviste i Kristendom, Læsning, Skrivning og Regning. Skoleholdere og for en Del tillige Degnene skulde forestaa Undervisningen, og disse, nemlig Degnene, skulde helst tages blandt Studenter; og hvor man intet særligt Skolehus kunde faa, skulde der anvises Læreren et Værelse i et af Husene paa Stedet. Det tilsigtede Maal blev imidlertid kun delvis naaet. Godsejerne vilde nemlig som Regel ikke udrede de Midler, der nødvendigvis maatte medgaa til en Forbedring af Skole-

¹⁾ Dronningborg, Skanderborg og Koldinghus.

væsenet, og den nævnte Lov fik egentlig kun for saa vidt nogen Betydning, som de enkelte, stedlige Skolemænd havde Evne og Villie til at søge dens Krav i Henseende til Undervisningens Omfang fyldestgjorte.

Den ældste opbevarede Journal for Ellidshøj Skole er begyndt 1792 med Fortegnelse over 27 Børn i Alder fra 4 til 17 Aar og Vedføjelse af, hvad hvert enkelt Barn læser. De benyttede Bøger ere Pontoppidans Forklaring og Luthers Katekismus. Journalen fortsættes længe saaledes, senere dog med Angivelse af Børnenes Fremgang, idet der nemlig for hvert enkelt Barns Vedkommende anføres, hvad det ved et Halvaars Begyndelse har lært, og hvor vidt det er kommet ved sammes Slutning.

En Degn i Ellidshøj ved Navn Johansen blev forflyttet 1795. Hans Efterfølger hed Fridberg og fungerede til 1800, da Henrick Carl Rosenkilde blev kaldet til Embedet. Han var født i Store Brøndum 1770 og var efter al Sandsynlighed Søn af den derværende Præst Niels Jacob Rosenkilde, der døde 1789, og Broder til Hr. Bolle Rosenkilde, som 1789—1800 var Præst i Ellidshøj. H. C. Rosenkilde drev Undervisningen efter den gamle Ordning med alle Skolebørnene samlede i én Klasse til 1810, da Præsten Holst en Dag i Efteraaret under et Skolebesøg lagde Læreren paa Hjærte at inndelege Børnene i Klasser. Der var den Dag kun 13 Børn i Skolen; men naar Vintertiden kom, vilde Antallet blive betydeligt forøget. Udsigten til denne betydelige Vintertilvækst og Hensynet til de højst forskellige Alders- og Udviklingstrin, Børnene stode paa, selvfølgelig hvad enten de vare faa eller mange, gjorde en saadan Inndeling meget betimelig, og den ses da ogsaa temmelig hurtigt at være bleven praktiseret. Tillige blev det den Efteraarsdag bestemt, at Læreren fremtidig hver Løverdag Eftermiddag skulde

møde i Præstegaarden »til større Embeds-Dueligheds Erholdelse og til methodisk Fremgang«.

Bestræbelserne for at fremhjælpe Undervisningen strandede imidlertid til Dels paa Skoleforsømmelserne. Som det allerede fremgaar af foranstaaende, var det kun om Vinteren, at et nogenlunde fuldstændigt Antal af Sognets skolepligtige Ungdom kom i Skole. Skønt Ferierne hverken vare faa eller kortvarige, kunde det dog hænde, navnlig da i Foraars- og Sommertiden, at Læreren fandt Skolen ganske tom eller kun et Par Børn til Stede. Fra Journalerne følgende, i Flæng valgte Eksempler angaaende Sommerskolegangen:

1819. Efter Høsten begyndte Skolen atter d. 6. Septbr. »Den 13. Septbr. ophørte Skolegangen igen for Børnene af ældste Klasse og de [af yngste Klasse], som ere 10 Aar, der bruges til Markarbejde«. 11. Oktbr. begyndtes igen med samtlige Børn.

1820. Ældste Klasse og Børnene over 10 Aar Foraarshøstferie fra 10. April til 22. Maj. »Efter Høstferien, [som begyndte med Høsletten], blev der 17. Septbr. tilvart Skolegang for yngste Klasse«, medens ældste Klasse og de 10 Aars vedblev at have Ferie til 15. Oktbr., til hvilken der var tilvart Skolegang ogsaa for disse; »men formedelst Skolens Brøstfældighed blev ingen fast Skolegang før 30. Oktbr.«

Der var i de nævnte Aar 20—30 Børn i Alder fra 6—15 Aar indskrevne i Skolen; men mange af dem mødte i høj Grad uregelmæssigt, nogle saa godt som slet ikke.

Naar det gjaldt Afbenyttelse af Læreren eller Skolestuen, var ikke engang det gejstlige Tilsyn synderlig hensynsfuldt overfor Skolen og dens Gerning. Ofte maatte Børnene gives fri, fordi Læreren skulde til den eller den Præstegaard med Brev eller Cirkulære fra Amtsprovsten,

eller fordi han som Pastoratets Degn skulde omkring i Sognene og »forfatte Mandtal over den konfirmerede Ungdom«. Skolekommissionen fik for Skik at benytte Skolestuen, naar den paa visse, bestemte Dage vilde modtage og derpaa overlevere Læreren hans Løn, som ydedes in natura af Beboerne. Disse kunde for Resten ogsaa falde paa af andre Grunde at lægge Beslag paa Skolelokalet; en Dag blev saaledes »et Lig af Husets Fattiglemmer indsat her, saa at ingen Skole blev holdt«. Og Læreren kunde selv faa Forhindringer; Sygdom og forskellige Familiebegivenheder kunde naturligvis en Gang imellem volde, at Skolen lukkedes; en Tur til Aalborg maatte han, ligesom de andre Sognefolk, gøre nogle Gange om Aaret, ligeledes en Markedsrejse, naar en Ko til Skolelandbruget skulde købes eller sælges. Som Jordbruger var Læreren Smaamand uden fast Tyende eller anden daglig Medhjælp ved Arbejdet. En Dag blev der ikke holdt Skole i Ellidshøj, »fordi Læreren var ude at lede efter sine Faar, der havde været borte i to Dage«.

Maatte Læreren i sit Liv og sin Færden udenfor Skolen finde sig i simple Kaar, da var forvist hans egentlige Arbejdslokale, selve Skolestuen, ikke udstyret saaledes af det offentlige, at Virksomheden der kunde indgive ham store Tanker om hans Stand og Stilling. En Fortegnelse over Inventarium i Ellidshøj Skole 1823 ser saaledes ud:

»En Jærn Bielægger Kakkelovn — to Fyhre Borde paa Fødder — to løse Fyhrbænke, den ene skildt ad — en fyhr Hydefjæl — en Jærn Ildklemme ved Skorstenen — en Stige til Loftet af 5 Trin — en Grundtegning af Europa ved Cancelliraad Just — fem Stykker smaa Regnetavler — en sort Glas Blækflaske, ituslagen«. — Der nævnes desuden en Del Bøger til Brug for Lærer og Børn.

Degnen Rosenkilde døde 23. Jan. 1825 og blev efterfulgt af Christopher Magnus Barclay, født i København 1781. Hans Virketid blev ikke lang. Journalen har for Januar 1828 følgende Notits:

»Den 19. om Natten tilsatte Skolelærer Barclay Livet paa Heden mellem Gulbæk og Ellidshøj. Han havde været i Hornum med et Provstebrev; det var paa Retur.«

Den næste Lærer, Niels Nielsen, har indført nedenstaaende:

»Efter Protokollens Udvisning døde den forrige Lærer for Ellidshøj Skole og Kirkesanger for samme Bys og Sogns Menighed d. 19. Jan. 1828. Efter hans (sal. Barclays) Død blev Skolegangen igen optaget af Anneksognets Skolelærer, Petersen i Svenstrup, og bestridt til Udgangen af Marts Maaned, da jeg derpaa blev kaldet d. 1. April til at være Skolelærer og Kirkesanger for samme By og Sogn af Hans Excellence, Hr. Greve v. Schimmelmänn og Hr. Biskop, Dr. Bloch. Men som jeg ikke mødte før 1. Maj, blev der ingen Skole holdt i April. Det maa anmærkes for efterlevende, at da Tiden kom, Lønningen skulde imodtages, blev Delingen saa: Sal. Barclays Enke blev tillagt Løn for $\frac{1}{2}$ Aar og desforuden den Ottendedel af den mig tildelte Halvaarsløn. Derfor, om mine Ben og skulle hvile paa denne Kirkegaard for min Kones, har hun et Fjerdingaars Løn af 6 Tdr. Rug og 10 Tdr. Byg in natura og 14 Tdr. Byg, betalt efter Kapitelstakst for Aaret foran, at oppebære, saafremt hun maa nyde sin Ret med den anden.«

Niels Nielsen, som skal have været en begavet Mand, særlig dygtig til alle Slags mere og mindre juridiske Skriverier for Bønderne, var meget begejstret for den saakaldte indbyrdes Undervisning, der faa Aar efter, at Almueskoleloven af 1814 var udkommen, havde begyndt at spille en Rolle i vort Skolevæsen; i alt Fald var

Spørgsmaalet om dens mulige Hensigtsmæssighed da ofte paa Bane. Han fik straks anskaffet til Skolen en særlig Protokol, som han derpaa indrettede til Journal for Undervisningen efter denne Metode og forsynede med følgende Indledningsord:

»Maatte den indbyrdes Undervisning, som nu her d. 2. Juni 1828 vorder indført under Undertegnede, naa sin Hensigt: at fremme Børnelærdommen, som den vil kunne, saafremt Børnene maatte bivaane den saa flittigt, som Læreren vil anvende sin Flid derpaa, da skal den Misfor nøjelse, hvormed den indføres, nok forsvinde, og Tilfredshed tage Sæde i dens Sted.«

Protokollen findes derefter omhyggelig ført indtil Slutningen af April 1829, da der indtræder en Stansning, som varer til 28. Septbr. s. A. Under denne Dato skriver Nielsen:

»Det er imod den indbyrdes Undervisnings Hensigt, at her gives Slip, især da det varede til d. 8. September; men da Skolegangen ej var saa stadig, som der fordres af denne Metode, ej heller saa vedholdende i Timeinddelingerne, (thi gaves der én [ø: et Barn], der kunde forblive de tre Timer den halve Dag, saa gaves der igen andre, af hvilke én kunde blive i to, en anden i én eller en halv Time, og næppe kunde Antallet om Dagen overstige tre [ø: Børn]), saa havde jeg det bedre, saa vel som det og var lettere at slippe Indførelsen i denne Dagbog, da Skriveriet i samme var i det største at føre for én eller to, og Papiret hartad spildt, og indføre dem [ø: omtalte enkelte Børn] i Dagbogen for de større, hvilket og skete. Dette var nu Aarsagen, hvorfor Indførelsen heri ophørtes, og haaber jeg da og, at samme maatte være rigtigt. I modsat Fald — om nogen af denne Metodes Velyndere og Skolens Foresatte antyder mig [og] tillige befaler, at Børnene til den indb. U. alligevel maa

blive staaende indført i samme — da er jeg villig til at følge deres Raad og Tilsigelse, — og haaber da Tilgivelse for, hvad sket er. Det maa dog herved tillige bemærkes, at det var med Præstens, Hr. Bøggilds, Samtykke.«

Lignende Klager over Skoleforsømmelserne og de deraf følgende Vanskeligheder ved at gennemføre den indbyrdes Undervisning komme senere flere Gange frem i Protokollen. Ogsaa paa andre Omraader havde Skolelærer Niels Nielsen i Begyndelsen af sin Embedstid Fortrædeligheder. Ganske pudsigt er den Sag, som omtales i nedenanførte Notits i Skolejournalen, paa Siden »Januar 1831«, med Henviisning til en af Skoledagene i Maanedens:

»[Børnene] med Tilladelse hjemme denne Dag, da Læreren bemeldte Dag var for en Politiret i Nibe med sin Kontrapart, Skolepatron Jens Larsen Søndergaard her af Byen, der anser sig berettiget til Foraaret 1830 at lade bortsælge Asken fra Skolekakkellovnen, som jeg gjorde Paastand paa var min og ingen andens. Som jeg nu forgæves søgte at hindre samme, og jeg havde bekostet en Ager i min Mark pløjet, som den ganske Sommer var mig til ingen Nytte, var den ene Aarsag, hvorfor jeg søgte at befri samme, og den anden var derfor, at jeg aldrig for Fremtiden skulde kunne tilregne mig den [Asken], men derimod være min Pligt at sørge for Skolestuens Opvarmning, saa anser jeg mig herved fornærmet, saa meget mere som min højere Foresatte forsikrede mig om, at den var min.«

Bemærkningen er, hvorvel den ikke er videre heldigt affattet, forstaaelig nok. Hvad Udfald Sagen fik, ses ikke; men der er Grund til at tro, at Læreren for Fremtiden fik Lov til at beholde Asken og fik sin Ager gødet. — Om andre lidet tiltalende Forhold ved det Ellidshøj'ske Skolevæsen i vore Bedsteforældres Tid gives Besked i følgende Optegnelse af Skolelærer Niels Nielsen:

September 1831. »Formedelst at Skolen ikke er istandbragt til, at Børnene kan opholde sig i samme, uagtet dens ubetydelige Reparation tog sin Begyndelse med d. 7. Juli, saa blev jeg paanødt at holde Børnene i et af mine Værelser, men da her ingen Lejlighed var til Tabellernes Ophængning, saa kunde, formedelst samme, heller ikke den indbyrdes Undervisningsmetode begynde, førend den egentlige Skole bliver færdig, og var da at ønske, den snart maatte blive det, saa meget mere som her siden Sommerens Begyndelse ubetydelig, ja saa at kalde ingen Skolegang har været, ligesom de øvrige Somre jeg har været her. Desuagtet lod dog Skolekommissionen sidst afvigte Vinter andrage for Amtet og Skoledirektionen, at Børnene ej gjorde Fremgang nok, og at jeg udviste et meget slet Forhold i det øvrige. Kommissionen søger i det hele at svække Lysten hos mig til mine Pligters Opfyldelse, vel derved, som ovenfor er anført, men og derved, at Præsten i Fjor første Paaskedag ved Kirken for Menigheden skældte mig for en studsig Knægt og stolt Monsiør og i November derpaa i Skolen en Aften ved Lys for Sognebeboerne gentog samme. Skolepatronen, Hjort til Annerup, skældte mig i hele Kommissionens Nærværelse for en Løgner. — Dette maa dog være krænkende for en Skolelærer med et ringe lønnende Embede som dette, der nøder mig til at tie til alt og ikke [sætter] mig i Stand til formedelst Evnen at søge nogen som helst Oprejsning.«

Indtil videre indøves nu med Børnene, »hvad man bedst kan« i de indskrænkede Lokalteter og under de vedvarende mange Forsømmelser. D. 16. Novbr. »blev Skolen opvarmet for at betage den den Fugtighed, som den sildige Muring havde foraarsaget,« — ogsaa en lille Oplysning af kulturhistorisk Værd! Thi det fremgaar formentlig tydeligt nok af den Bemærkning, at der ellers

ikke endnu paa denne Aarstid blev fyret i Skolens Kakkelovn. —

Niels Nielsen forblev i Ellidshøj til 1857, da han entledigedes og flyttede til et andet Sogn, hvor han blev Gaardejer og ikke længe efter døde. Hans Efterfølgere i Embedet ere: Christen Jensen Sigsgaard, efter faa Aars Forløb forflyttet til Vendsyssel; Peter Bonne Høier, entlediget 1886, og Martin Christensen Nielsen.

Bog anmeldelse.

Randers Kjøbsvendes Gilde-Skraa fra 1417 med Til­læg. Udgiven efter Haandskriftet Nr. 484 i den Uldallske Haand­skriftsamling i det store kongelige Bibliothek. Kbhvn. 1898. 36 S. 8°.¹⁾

Ligesom det i Nutiden ikke alene er Mestre og Prin­cipaler, der danne Fagforeninger, men ogsaa Svende og Arbejdere, saaledes sluttede i Middelalderen saavel Svende som Principaler sig fagvis sammen i Gilder eller Lav, og hvert Lav havde sin særlige Skraa eller Vedtægt. Det er forholdsvis faa saadanne Skraaer for Foreninger af Handelsmænd, som ere blevne bevarede til vore Dage, og den i ovenanførte lille Bog efter et Pergamentshaand­skrift fra 15. Aarh. udgivne Skraa fra 1417 for Kjøb­svendene i Randers beriger os heller ikke med et nyt Fund, idet dens Tekst, saaledes som det ogsaa oplyses i Indledningen, har været trykt tidligere. Den foreliggende Udgave er blevet besørget af Embedsmænd ved det store kongelige Bibliothek og bekostet af Købmand Eduard Kipp, Oldemand for Randers Bys ældre Købmandslav. og det er let forstaaeligt, at det kan have Interesse for Købmandslavet i Randers at have en lille Særudgave af denne Skraa, der staar i saa nøje Forbindelse med Byens ældre Købmandsforhold, medens Haandskriftet til Skraaen

¹⁾ Bogen er tilstillet Redaktionen til Anmeldelse.

ikke mere findes i Byen, og Udgivelsen er fra et saadant Synspunkt ganske berettiget. For Historikere er Udgaven overflødig, da Skraaens Tekst formentlig vil blive optaget i den af Prof. C. Nyrop udgivne store Samling af Danmarks Lavsskraaer, i hvis 2. Hæfte Udgivelsen af Handelslavsskraaerne allerede er paabegyndt.

Det er imidlertid ikke let af de Principer, som ere blevne fulgte ved Tekstens Udgivelse, at se, paa hvem Udgaven egentlig er beregnet. Teksten er slet og ret aftrykt med opløste Forkortelser saaledes, at hver Side og Linje i Udgaven svarer til en Side og Linje i Haandskriftet. Medens Hovedteksten er aftrykt med Antiqua-Skrift, ere Haandskriftets rødmalede §-Overskrifter satte med Kursiv-Skrift, og hele Teksten igennem findes ikke et eneste Skilletegn, bortset fra det Punktum, som slutter Udgaven (mon virkelig dette Punktum skulde findes i Haandskriftet?). Man skulde herefter tro, at Udgiverne nærmest tilsigtede at levere et Faksimile-Aftryk beregnet paa Fagmænd: Filologer og Historikere. Da disse imidlertid af et Faksimile-Aftryk ville kræve, at de i Stedet for de i Haandskriftet forekommende Tegn og Forkortelser indsatte Bogstaver ere satte med en særlig Skrift, og at de yngre Dele af Teksten (til denne er knyttet Tilføjelser fra 1570 og yngre Aar) blive gengivne med en anden Skrift end den, der bruges til den ældste og oprindelige, synes Udgiverne ikke, hvad jo ogsaa de Omstændigheder, hvorunder Udgaven er fremkommet, tyde paa, særlig at have haft Fagmænds Tarv for Øje.

Men skal Udgaven være beregnet paa nulevende Borgere i Randers, hvorfor er den da ikke udført saaledes, at disse kunne have Glæde og Fornøjelse af den? For dem kan det være ligegyldigt, om Haandskriftets Sider og Linjer ende der eller der, eller om Skrивeren har søgt at dekorere Haandskriftet ved i Flæng at lade

snart et, snart et andet tilfældig valgt Ord begynde med et stort Bogstav, og en Gengivelse af den Slags ydre Omstændigheder bidrager kun til at vanskeliggøre Tekstens Forstaaelse for dem; disse ville ikke kunne opfatte Tekstens Mening, uden at denne er tydeliggjort ved Anbringelse af Skilletegn, uden at forældede Ord ere forklarede i Noter eller Helgendage ere omskrevne til nubrugelig Datumsform, uden at §§ ere forsynede med Nummerering og §-Overskrifterne ere anbragte paa nubrugelig Maade. Selv i almindelige Udgaver for Fagmænd plejer man at lette Læsningen ved saadanne Lempelse; endog for saadanne har det ingen Interesse at faa trykt »aduincla« (Udgaven S. 11) i Stedet for »ad uincla«, fordi Skriveren tilfældig, eller fordi han har haft for lidt Plads, har skrevet det sidste Ord tæt op til det første. Hverken Randers Bys Borgere eller Fagmænd have nogen Nytte af, at der S. 33 trykkes: »¹/₂ [] øl til vide« i Stedet for, at der i den kantede Parentes burde være indsat det af Skriveren glemte Ord: tynne.

Der er ingen Grund til her at inklade sig paa en historisk eller sproglig Kommentar, til hvilken der vilde have været god Plads paa Udgavens Sider, af hvilke snart Halvdelen, snart to Trediedele staa tomme; man maa kun beklage, at ikke her er benyttet Lejligheden til at levere en lille, for Lægmænd oplysende Mønsterudgave, som kunde give Oldermænd i andre Lav Lyst til at bestøbe lignende Udgaver af de deres Foreninger vedkommende Skraaer til Belæring for Medlemmerne. Prof. Nyrops stort anlagte Udgave af Lavsskraaerne, der særlig er beregnet paa Fagmænds Tarv, vil ikke overflødiggøre saadanne Særtryk af enkelte Skraaer.

Vas.

Smaastykker.

I. En Mordbrandshistorie fra 1557.

Meddelt af Borgmester Stemann i Randers.

Anno domini Mdlvij Onsdagen nest for fastelagen fandt Jørgen Bodzmandtz piige iij høldpiiber¹⁾ paa Jørgen Bodzmandt[z] hiøloft, som war indstuckett i nogett hiøø, oc en lunt i huer høldpiibe, som haffde warith ild wdj, som war kiend paa høldpiiberne y enden. Oc gud af sin mildhedt haffde ladett then udsuelies²⁾. Huilcken sag ther bleff strax bekierdt³⁾ for borgemester Jep Hoffmandt oc siiden for then goede mandt Hans Stiigge, leensmanden. Nogett paa dagen ther effter kom Hans Stiigge oc borgemester medt nogle flere borgere ind till Anders Franckes, som boede paa then nørside y Tøtmersk gade⁴⁾, oc ther fand the then marw, som war udtrøckt aff the iij høldpiiber, oc barcken, som war skoren aff samme iij piiber, oc nogre flere smaa støcker

1) Hyldepiber.

2) Udsueljes. Dette Ord kendes ellers ikke i dansk, men maa formodentlig betyde »brænde ud lidt efter lidt, slukkes«, = tysk schwelen; jfr. oldn. »svæla«, røge (svæla, Røg). Red.

3) Af kære = klage, anklage.

4) Tøtmersk gade (det nuværende Dyttersken) er en Gade i Byens daværende østligste Udkant noget Syd for det da ny opførte Dronningborg Slot.

hølletree¹⁾. Oc ther the sodant haffde fundett, ßende the budt effter Anders Franck, som han stod oc stongett paa fiorden, oc ther hand kom till thennom, gaff the hannem tilkende, huadt the haffde fundett i hans husz. Saa tog the en aff hans skoff oc en aff hans høstrues skoff oc bare till the fodspore, som war giord i sneen i Jørgen Bodzmandtz gordt om natten, ther hødpiberne bleff ther indlagt, tha feeld²⁾ hans skoff liige till samme fodspore, oc for samme sag bleff Anders Franck grebben oc indsatt paa slottet oc hans høstrue indsatt y byens torn, oc liit effther hand war kommen paa slottet, bestod hand for leensmanden, for borgemester oc nogen aff borgerne oc thesligeste for nogen aff leensmandens suenne, att thet war hans gierninge, oc hans høstrue eggett hannem till att giøre thet. Oc ydermere bestod hand, att then tiid hand haffde henlagt samme piiber paa hiølofftett, oc hand kom tilbag ighen i siit husz, tha reste hans høstrue sig tree reiser³⁾ up aff sin seng oc soge udt att ett windo, om hun kunde enthen siee røg eller ild. Paa siistningen, ther hun kunde inthet fornymme till thet, tha sagde hun, att thet war skarn, han foer medt, hans kunst dude till intet. Item om mandagen ther effter, som war fastelagens mandag, loed forne Jørgen Bodzmandt oc Niels Kønde, som war eyersmandt till gaarden, indkalle forne Anders Franck oc hans høstrue for tingsdom oc begerrett rett aff thennom for sodan theris unde oc wchristelige gerninger, som the imoåt thennom oc thenne gandske by giøre wille, oc war thet ett sterk øster weder samme nat, hand henlagde hødpiberne paa hiølofftet, oc bleste rett ind paa thenne gandske by. Tha ther the indkomme for tings doem, bestod Anders Francke for menigheden, att thet war hans gierninge, oc hand oc hans høstrue war lige goede i then sag oc war beggis theris villie oc samtycke, att the

1) Hyldetræ.

2) Feeld (eller field), Datid af falde (oldn. féll), endnu brugeligt i Jylland. Red.

3) Gange.

wille haffue stuckett ild paa byen oc affbrendt then. Tha medt leensmandens, borgemester oc raadmendz oc thesligeste med menighedens, borgers oc bønders, raad, willie och samtycke bleff ther saa paa dømpt, att the for sodan theris unde oc uchristelige gierninge, som the efter dieffuelens indskydelse haffde i willie at fuldriffue, skulde the først slæbes om byen oc i hver gaade nappes med gloendis tanger, oc siiden føres uden for byen, oc hand en støtte till att slaes med jernlencker oc ther medt røg oc ild smøckes¹⁾ ihiell, oc hun at kastes paa samme ildt oc upbrendes.

(Randers Bys Raadstuebog 1526—1609, Side 113—115. Provensarkivet i Viborg.)

Hvad der giver denne Sag stor Interesse, er den barbariske Straf. Ifølge Jydske Lov skulde Mordbrænderen, »hvis han blev tagen ved Gerningen«, have forgjort sin Hals, erstatte Skaden af sit Gods og bøde 40 Mark til Bonden (Ejeren); bliver han fældet ved retslig Kendelse, skal han erstatte Skaden og rømme Landet. Ogsaa de sønder- og nørrejydske Stadsretter sætte blot Livsstraf for Mordbrænderen, naar han gribes paa fersk Gerning (»miste sin Hals«); ellers skal han væрге sig med Stokkenævn paa Bytinget. — Strængere er Eriks sjællandske Lov, der har en skærpet Livsstraf for Forbryderen, idet han skulde brændes eller lægges paa Hjul og Stejle. — Strængest er dog Gaardsretten (§ 42), der fastsætter, at om der (ved Hove) opstaar Vaadeild ved nogen Mands Forsømmelse, maa han, om han gribes paa fersk Gerning, kastes i samme Ild.

Helt ukendt er saaledes, ifølge en Slags Gengældelsesret (jus talionis), Baalstraffen ikke i Danmark for Ildspaaættelse. Da imidlertid ingen af de her nævnte Lovsteder synes at kunne fuldt anvendes paa det i Randersdommen omtalte Tilfælde, har Red. forelagt Spørgsmaalet for Retshistorikeren, Dr. jur. V. A. Secher, der som sin Mening har udtalt følgende om Sagen:

¹⁾ Smøges eller røges ihjel.

»Det forekommer mig, at Behandlingen af Sagen mod Anders Franck for Forsøg paa Brandstiftelse, skønt Straffen godt kan forklares som en Anvendelse af det raa Talionsprincip i 2. Mosebog 21, 25: . . . Fod for Fod, Brand for Brand . . ., viser, at man har rettet sig efter Karl V.s peinliche Gerichtsordnung (Constitutio criminalis Carolina) fra 1532¹⁾. Man har fulgt Anvisningen i § 41 om, hvorledes man skulde bære sig ad, »so einer eins heimlichen prands vordacht würde«, og i § 51 om, hvorledes man skulde udspørge den paagældende, »so der gefragt ein brand bekent«. Straffen er formentlig ogsaa valgt under Henvisning til Carolina § 125: »Straf der brenner: die boßhaftigen überwunden brenner sollen mit dem feuer vom leben zu tod gericht werden«; den her fastsatte Straf kunde efter den almindelige Regel i Carolina § 194 efter Omstændighederne skærpes ved en Beslutning om, at Delinkventen »vor der tötung mit glühenden zangen gerissen werden soll«, og der gives Retsskriverne i denne § Anvisning paa, hvorledes han skal indføre i Dommen, at Delinkventen skal føres offentlig om paa en Vogn, indtil Retterstedet naas, og under Vejs knibes med de gloende Tænger. Denne Skærpelse af Straffen i Carolina § 125 er vel i det foreliggende Tilfælde hidført af, at Anders Franck og Hustru har tilstaaet, at de tilsigtede at brænde hele Byen af.

Sagen mod Anders Franck frembyder et interessant Eksempel paa Anvendelse af fremmed Ret i Danmark i det 16. Aarhundrede«.

En anden, meget berømt Sag oplyses formentlig ved den her meddelte Dom, nemlig den Straf, der overgik den jydsk Ridder og norske Rigsraad, Hr. Niels Lykke, Søn af Ridder

¹⁾ De nedenfor citerede §§ i Carolina ere i øvrigt aldeles stemmende med den Bambergiske Halsgerichtsordnung fra 1507 (den saakaldte »mater Carolinæ«), henholdsvis §§ 50, 63, 150, 221, og den Brandenburgske Halsgerichtsordnung (»soror Carolinæ«) fra 1516, henholdsvis §§ 50, 63, 150, 221.

og Rigsraad Joachim Lykke til Østrup (Randerseggen). Han blev anklaget for »Kætteri«, fordi han efter sin Hustrus Død havde indladt sig i Kærlighedsforhold til dennes ugifte Søster. Juleaften 1535 lod ifølge Huitfeldts Beretning, II, 1471 fol., Ærkebiskop Olaf i Trondhjem ham »smøge ihjel«. I et Brev af 6. Febr. 1536 indberettes til Kristian III, at man siger, at Ærkebispem »lod røge hannem til Døde«, og samme Udtryk bruger Faderen, Joachim Lykke, i et Brev: »røgte ham ihjel« (Aktstykker til Grevefejdens Hist. II, 250; Pal. Müller, Grevens Fejde II, 260). Paludan Müller forklarer Udtrykket ved: »lod ham kvæle ved Kuldamp«, og andre have forsøgt andre Forklaringer; men Randersdommen synes tydeligt nok at forklare Straffens Dødsmaade.

Viborg, Juni 1898.

A. H.

2. Viborg Bys Brand 1667 og Brandordningen 1672.

Meddelt af Kaptajn Seedorff.

Allerede før Viborg blev saa godt som fuldstændig lagt i Aske ved den store Ildebrand 1726, var denne gamle By, der tilforn havde været den af alle jydske Byer, der var rigest paa historiske Minder og Fortidslevninger, bleven hjemsøgt af gentagne Ildebrande. Utvivlsomt have disse i Forbindelse med de mere almindelige Landsulykker (Krig og Pest) bragt Byen i Tilbagegang og Forfald, saaledes som Mag. Christen Eriksen Frisenberg, der i Aarene 1670—1711 var Præst ved Sortebrødre Kirke, fortæller i den lille Beskrivelse over Viborg, som han i 1709 ekstraherede af sine vidtløftige Samlinger til Byens Historie. »Det er vist«, siger han, »at Viborg for 40 Aar siden, da jeg blev Præst i Viborg, og nogle Aar derefter, langt overgik de andre Købstæder i Jylland, baade angaaende

Formue og Indbyggere saa vel som Handel og Vandel Da var der ikke et ledigt eller øde Hus eller Bod i mit Sogn, men nu er der bleven mere end 160 Vaaninger, Boder, Huse og Gaarde øde, tillukte, nedbrudte og afbrændte, siden jeg blev Præst, som da vare alle besatte“. ¹⁾

Naar Mag. Chr. Eriksen siger, at der ved hans Embedstiltrædelse ingen afbrændte Gaarde fandtes i hans Sogn, kan han muligvis have Ret heri. Men for Byen i dens Helhed gælder hans Skildring ikke paa dette Tidspunkt; thi 3 Aar før var netop en ikke ringe Del af Graabrødre Sogn bleven ødelagt ved Ildebrand, og endnu i 1682 henlaa næsten alle de ved denne Lejlighed nedbrændte Bygninger som Ruiner. ²⁾ Hans Skildring af Viborgs tidligere Storhed er sikkert overdreven, og i hvert Fald maa man gaa tilbage før Branden 1667 og rimeligvis ogsaa før Krigen 1657—59 for at finde en nogenlunde tilsvarende Virkelighed. Men da Mag. Chr. Eriksen selv er født i Viborg 1646, er det jo ikke udelukket, at saadanne ældre Erindringer kunne have foresvævet ham, da han nedskrev den ovenanførte Skildring.

Foranlediget ved Ildebranden 1667 vedtoges i 1672 en ny og bedre Brandordning for Viborg. En Afskrift af denne blev leveret til Kirkeværgen ved Graabrødre Kirke, Oluf Jensen Kræmmer, der atter skulde lade den gaa videre til sine Eftermænd. En af disse, Hans Pedersen Bødker, har da, for bedre at sikre sig Kopiens Tilstedeværelse ved Embedet ladet den indføre i Graabrødre Kirkes gamle Regnskabsbog fra 1626, og tillige vedføjet en lille Beskrivelse over den Ildebrand, som havde foranlediget dens Udstedelse. Baade denne Beskrivelse og selve Brandordningen har været kendt og benyttet af Ursin, ³⁾ men begge fortjener maaske nok at læses i deres Helhed.

¹⁾ Viborg Bys Beskrivelse, S. 19.

²⁾ Ursin, Stiftsstaden Viborg, S. 312.

³⁾ Anf. St. 211 og 311.

Beretning om Branden.

Den her nest imodstaaende og om meldte Ildebrand op-
 tentes Torisdagen den 18 Aprilis 1667 vid 7 slett efter
 Midag wdi Anderß Jenßen Bygums Brøgersß, som daa boede
 paa den Sønderside aff Nyttørrgyde paa Hjørne Husett i Sangt
 Mogensß Gaade. Dett kom aff, att hans Tieneste Pige med
 Liung ville varme nogett Vand att deyne wdi, og som hun
 stoed og haffde Ild under Kieellen, robte hindeß Madmoeder
 Anne Blichfeldt endten sielff eller vid en aff Folchen hinder
 der fraa. Saa sliched Ilden sig saa sagteliig ud ad, indtill
 dett kom i nogett nær 1 Leß Liung, som laae i Brøgersßett.
 Strax stod den gandsche Huß i Brand, og i den Afftenstund
 affbrende vesten paa Sangt Mogens Gaade — Anders Jenßen
 Bygumsß Gaard — og den Gaard, Helveg Hansdater tilhørte,
 Salomon Gerberß¹⁾ Gaard med di Pladtser der udj, som vor
 bortt leyett till Anderß Raßmußen Vrter Kremer, — Jochum
 Raßmussen Badschier, Willads Raßmußen Guldsmid, — og
 Bergeti Andreaß Dater Suerfegerß, Jacob Berings Gaard, som
 kaldtesß Paradiß — og Mag. Peder Willumsen Legtors²⁾ Gaard.

Østen paa Sangt Mogensß Gaade:

Jens Jenßen Berings Gaard — Peder Jenßen Berings Gaard
 — Raßmuß Heitvinchels Gaard, Anne Hans Doters Gaard,
 Helveg Hans Doters Gaard, huielche forschr. 5 Gaarde streched
 sig fraa Graabrødre Kirche og till Gameltørrfue.

Herforuden bleff spolerett og nedreffuen en Dell aff
 Hendrich Jørgenssens Gaard offuen i Nyttøre Gyde, Hans
 Jørgen Maionersß³⁾ Gaard paa Nørside aff Ny Tørrfuen, Velb.
 Kield Kragß Gaard paa Nørsiden aff Gamel Tørrfuen med
 nogen Boeder der vid, som tillhørde Mag. Peder Villumsen,
 1 Laade Huß i Christen Jacobsen Baadsmands Gaar i Sanct
 Mogensßgaade, 1 Huß i Welb. Clausß Dyrß Gaard og 1 Raad

¹⁾ Salomon Gerber var Vinhandler og Postmester.

²⁾ Lektor Peder Villumsen Paludan, † 1688.

³⁾ Majoner var en anset Købmand, † 1696. Han boede 1659 paa
 Hjultorvet (Ursin).

Boeder der tuertt imoed i samme Gyde, og Jenß Jørgenßen Procuratorß Gaard, som Laust Foulumb tillforrn haffde. Anden Dagen der effter tendtes Ilden igien op vdj Graabrødre Kirche, som dog strax bleff slugt. Mens den 3. Maj der nest effter saae jeg samme Ild indnu laae og brende i Salomon Gerberß Kielder, i huor megett Wand der baade var boren og regnett der paa.

Hans Pederßen,
Bødker.

Brandordningen.

Efftersom det er alle denne Byes Indwohnere, diß wehre, nocksom beuist, huorledis den skadelig Ildebrand Anno 1667 dend 18 Aprilis tog Offrhaand her i Byen, i det att mange Gottfolch, samme Tiid, saa vell som ochsaa andre tilforrn, haffuer der vedtaget en stor Schade, da paa det mand nu en Gang for alle vid en louglig Anordning kunde stiftte en goed *Politie* her i Meenigheden, haffuer samptlige Borgemestere och Raad ensstemmende besluttet, denne Brandtordning, dend gandsche Byes Indbyggere till Nytte, Gaffn och Goede, att oprette, som følger:

1.

Alt Byens Øffrighed och ald Borgerskabet, baade de, som sielff eyer Huuße och Gaarder, saa vell som ochsaa de, som sidder for Leye, vilde nu huer for sig aff goed och frie Villie aarligen udgiffue een ringe Ting, huad dennem sielff got siunes till denne Brandordnings Indrettelse och Vedligeholdelse, huilcke Penge schulle huer Aar, fra dend 1. Junij till dend 1. Jullij aff fire der til deputerede Borgere indsamblis, och eenhuer vilde schriffue ved sit Naffn, hvad de her till aarligen loffuer at udgiffue, och det saa altid at *continuere*. Till disse penge schall gjøres it Skrine, som altid kand staae paa Raadstuen, med trende adtschillige Laaße, huor till een aff Borgemestere, een Raadmand och een aff de fornehmste Borgere kand haffue huer sin særdeles Nøgell, huilcke trende Dannemænd, i samptlige Borgemestere och

Raadz och fire aff de beste Borgers, som staa høijest i Skatt, deris Neruerilße kand være tilstede, naar disse indsamlede Penge i samme Brandschrin indleggis, och igien till dennem, som udj Ildsnød hielper, schall udtellis.

2.

Bør huer aff Sogne Kiercherne her i Byen att lade gjøre tolf Leeder Spande, fire lange Stier, sex lange Bodtzhager, sex Øxer med lange Schaffter och trei Træ-Speuter, huilcke Ild Instrumenter schulle ved huer sin Kircke i goed Forvahrung och ved Haanden werre, om det, Gud forbiude, ulyckelig Ildebrand i en eller anden Maade kunde fremkomme.

3.

Paa Raadhuset skulle wehre 20 Leder Spande, fire lange Stier, fire Hager, sex Øxer, saa och alle de Haand-Spøtter, som findes udj Jacob Hasses Huuss, och for Byens Penge ere indkiøbte, som med Byenss Mercke schulle vere tegnede.

4.

Øffrigheden och Borgerschabet, særdeliis de, som haffuer deris egne Gaarder och ere ved Middeler, schulle ochsaa vere tiltenckt at forschaffe sig saa mange Lederspande, som dennem got siunes, saa vell som en Træ-Speute, som i deres Huusse altid kand wehre ophengdt och med deris Mercke betegnit til samme Brug.

5.

Anlangende den store Kaaber Speute, da bør den altid at vehre holdt ved Lige och i goed Beredschab, och schall staae paa det Steed, som Borgemestere och Raad med forderligst vill forordne, och haffuer wj forordnit Lauritz Kaaber Smid, som den schall forestaae, och dersom hand samme Speutte i Nødens Tid ufortredelig bruge vill, schall hannem giffues aarligen aff Brandschrinnet thou Rixdl. och der foruden saa titt hand dend udj Ildsnød bruger 1 Rdr., och schall

hand haffue Nøgelen til Huuset, hvor den er bestaaendis, och een Gang huer fiortende Dag exercere den med Vand paa Torffued, paa det ad alle kand vide, at den holdes ved Macht. Dog hand der imoed at vere forplichted att lade sig finde ved Ilden, det første det klember, tilligemedt sine Handtlangere, som wi och der till ville forordne, under sin gandsche Løns Fortabelse.

6.

Huo som heldst der findes først goedvillig tilreede hoess Lauritz Kaabersmid, Speuter med hannem till Ildene at fremføie, schall haffue huer for sin Umage 2 ₤.

7.

Alle Timmermænd, Murmestere och andre, saa mange som udj Ildsnød till Redning vill lade sig bruge, de bør at giffue sig an hoss Byens Øffrighed for Brand Suenne at indschriffues, och schall dennem aarligen giffues aff Brandschrinnet till Lønn huer thou Sletdr., som de schall niude huer Aar, huad heller der kommer Ildebrand paa eller icke, saa lenge som de sig der till ufortreden ville lade bruge. Der imod maae de ingenlunde bliffue borte, naar ulyckelig Ildebrand paakommer, med mindre de endten ere siuge eller aff Byen beuissligen forreyssede, saa frembt de ellers vill niude forskrevne Lønn. Och schulle disse Brandt Suenne, strax det første det klemter, søge Kiercherne, der at tage till Ilds Redning alle de Ild *Instrumenter*, som der altid schall vere i Beredschab och dennem der igien leffuere, och om nogen Brøstfeldighed paa samme *Instrumenter* befindis, naar de ere brugdte, da at giffue det Kierchevergen tilkiende, som dennem igien strax uden Ophold effter Øffrighedens Befahling schal lade *reparere*.

8.

Schall Wechterne huer Natt fra Klocken 9 till 4 omb Morgenen om Vindteren och om Sommeren fra 10 till 3 raabe Klockeslet i Gaaderne, hvor ved Tiuffuerj diss bedre kand

forhindris, och, om Ildebrand paakommer, een goed Redning diss snarere vere tilrede.

9.

Byens Tienere och Wechterne schulle ochsaa under deriss Bestillings Fortabelse och anden Straff alle tilligge vehre forsamlede, naar det klempter, at giffue Borgemestere och Raad tilkiende, huor Ulycken er och huad Fare der er forhaanden, och strax uden Ophold forschaffe alle de paa Raadhuset hengende *Ild Instrumenter* hen til Steden, huor Branden ehr, och haffue i Acht, att de igien indleffueris och *repareris* om fornøden giøris.

10.

Huem som heldst Ulycken med Ildebrand rammer, endten Dag eller Natt, maae strax endten sielff eller ved anden lade klemme med Storm-Klocken. Vil nogen, som i saa Maade er nødlidendis, iche lade straxen klemte, och det hannem offuerbeuisses, bør hand, i huo hand er, giffue till Straff i Brandschrinnet thou Rixdr. Och den, som da klempter, schall haffue til Belønning 1 Rdr. af Brandschrinnet.

11.

Huo der haffuer Heste och Vogne och der med lader sig finde ved Steden, huor Ilden ehr, att age Vand, schall haffue for huer Tønde Vand, hand eller de første Gang tilfører, $\frac{1}{2}$ Rixort, anden Gang for huer Tønde Vand 8 β , tredie Gang for huer Tønde Vand 4 β . Ennd findes fleere, som Vand tilfører, nyder det samme, dog siden bør aff christelig Medtlidenhede at vere forplichtede at age Vand, saa længe Ulycken vahrer.

12.

De som haffuer Leeder Spanner och Speuter i deris Huusse, schall lade samme deris Spander och Speuter till Steden, huor Ilden er, henføre, under een Rixdallers Straff i Brandschrinnet.

13.

Byens Brønder schall ideligen wehre holdt veed lige, som det sig bør.

14.

Schall huer Aar forordnis otte aff de yngste Borgere i Byen, som altid schulle vere tilstede i Ildsnød med deris Gewehr, det første det klemter, att hindre, at onde Mennischer iche røffuer och plyndrer de Nødlidende deris Goetz fra, som til Redning udføris, och dersom een eller fleere, som mand icke kiendte, vilde under nogen *Prætext* erbiude sig till at redde eller nogens Goetz udføre, da schall den eller de henføris ved tuende aff offuenbemeldte Borgere till dend Steed, huor de det henfører, och Goetzet leffueris der i Forvahring, indtil Eyermanden det vill lade afhendte.

15.

Alle Skorsteene, Kyller och Ildsteeder bør fire Gange huer Aar aff de tilforordnede Brand Suenne besichtiges, huor om Borgemestere och Raad straxen schall giøris een fuldkommen Underretning, och dersom nogen Indwonner befindis sine Skorsteene, Kyller eller Ildsteeder imod Fare icke tilbørligen at haffue forsiunet, giffue till Straff i Brandschrinnet hver Gang fire Rixdr., huilcken Straff ochsaa Brandt Suenene schall offuergaae, om de med nogen seer igiennem Fingre, och schall Skorsteensfeyeren haffue for huer Schorsteen hand feyer, hvor Huset er tou Lofft høy, en slet ƒ, it Lofft høy ti Schilling, och till dess beder Effterretning skall Skorsteenfeyeren lade giøre en Bogh, huor udj hand ved Dag og *Datum* schall indschriffue, naar hand nogen Mands Skorsteen feyed haffuer. Befindis Skorsteenfeyeren her udj forsømmelig, da at straffes efter Øffrighedens Kiendelse.

16.

Dersom nogen Mands Schorsteen aff Uachtsomhed udbrænder och Luerne stige ud offuer Tagedt, bør hand at giffue til Straff i Brandtschrinnet thoe Rixdr.

17.

Alle, som giøre Maldt, skulle haffue en Tønde Vand ideligen staaendis paa deris Loffte, hoes Kyllen, saa lenge Maldtgiøren vahrer, under tilbørlig Straff, huilcket Brandt Suennene, huer i siit Sogen, schulle giffue acht paa.

18.

Och saa som fornemmis, at Peter Schult schall vehre aff een Deel Borgemestere och Raad forordnedt til Brandmester och *Directeur* offuer dette Verch, da er hand och med samptlige Borgemestere och Raads Villie der till beschikket, huor paa hannem en *special Ordre* schall meddelis.

19.

Och effterdi en Deel adelige og geistlige Gaarde her i Byen ere beliggende, som nest Guds Hielp ochsaa imod denne schadelige Ildebrand bør at vere forsiunede, da tuilles iche paa, at samptlige de gode velbr. Adels Folch, saa vell som ochsaa dend geistlige Stand, som her i Byen *residerer*, jo vilde nu huer for sig, aff egen goede *Discretion*, noget i samme Brandtschrin aarligen forære, naar som heldst de der om venligen bliffue anmodede.

Till Vitterlighed under woris Stadtz-Secret och egne Henders Underschrift.

Datum Wiburg Raadstue dend 4. May anno 1672.

Hendrich Jensen. [L. S.] Mouridtz Brun.
Henrich Jørgensen. Niels Ostenfeld. Frandtz Bering.
Mathias Knudsen.¹⁾

¹⁾ Henrik Jensen var Borgmester 1656–77 og Movrids Brun Borgmester 1672–82. Raadmanden Frants Bering blev Borgmester 1677–80.

Denne Brandordning haffuer wi effterschreffne, effter veluise Borgemestere och Raadz Begiering, med wore egne Hender undertegned och sambtyckt.

Datum Wiborg dend 23. May 1672.

Salomon Gerber. Christen Olufsen. Jacob Hasse. L. Bering.
Hans Jørgen Maioner. Jens Andersen Bering. Erich Nielsen.

Lauritz Nielsen Rorsen. Jens Pedersen Torup.

Kjeld Nielsen Bøg. Thomas Svane.

Jens Jensen Bering. Jacob Hansen.

Christofer Hansen,
Oldermand i Skreder Lauget.¹⁾

Och effterdi saadan en velmeente Anordning ingen Forhaaling, Ophold eller Forsømmelse kand liide, daa haffuer Borgemestere och Raad dette tuende Gange, først dend 7. Majj sidst forleden for een Deel aff de fornehmste Borgere i Kiøbmands Laugedt, saa well for Retten dend 20. May for saa mange aff Borgerschabet, som da tillstede wahre, ladet forkynde och oplæse, gierne begierendis, at alle Byens Indwonnere en huer for sig goed villigen sig her till vilde bequemme, paa dett samme Brandtordning nu strax i Verch kunde stilles, i Henseende, at man der ved iche søger nogen Egennytte, men dend heele gandsche Meenigheds Gaffn och Beste.

¹⁾ Laurids Bering og Kjeld Bøg havde været Raadmænd, men blev dømt fra deres Embeder ved Højesteretsdom ²⁹/₈ 1670.
— Thomas Svane var Borgmester 1695—1706; han døde 1715.

REGNSKAB

over

Det jydsk historisk-topografiske Selskabs Indtægter og Udgifter i Aaret 1897.

INDTÆGT.

Indestaaende i Sparekassen fra forrige Regnskabsaar	»	Kr. 68	Øre.
Medlemsbidrag for 1896	40	-	» -
— - 1897	1060	-	» -
Subskriberede og solgte Ekspl. af »Sam- lingerne«	44	-	» -
Renter af Indskrivningsbevis	7	-	» -
— - Sparekassen	6	-	23 -
Summa Indtægt	1157	Kr. 91	Øre.

UDGIFT.

Underskud fra forrige Regnskabsaar . .	42	Kr. 65	Øre.
Forfatterhonorar ¹⁾	178	-	50 -
Bogtrykarbejde	560	-	03 -
Kommissionsgebyr og Forsendelses- omkostninger	128	-	87 -
At overføre	910	Kr. 05	Øre.

¹⁾ Flere Forfattere har i dette Regnskabsaar givet Afkald paa Honorar.

	Overført. . .	910 Kr. 05 Øre.
Bestyrelsesomkostninger:		
	Porto	11 Kr. 95 Øre.
	Diverse	2 - 40 -
		<hr/>
		14 - 35 -
	Summa Udgift. . .	924 Kr. 40 Øre.
Overskud, som indestaar i Sparekassen.		233 - 51 -
		<hr/>
	Balance . . .	1157 Kr. 91 Øre.
		<hr/>

København d. 2. Maj 1898.

Chr. Villads Christensen,
Selskabets Kasserer.

Ovenstaaende Regnskab er gennemgaaet og der-
ved intet at bemærke.

Aalborg d. 10. Maj 1898.

J. J. Strøyberg, Apotheker.

Foranstaaende Regnskab approberes.

Aalborg d. 10. Maj 1898.

L. K. Kier.

RETTELSER.

S. 104, L. 9 f. n.: 1891, læs: 1871.

S. 114, Stamtavlen: Elsebe Dyre til Krøjkær, læs: til Krogsdal.

S. 242, L. 7 f. n.; concurre, læs: concurrere.

S. 303, L. 9 og 10 f. n.: 1554 og 1556, læs: 1654 og 1656.

Register.

(Ved Chr. Villads Christensen.)

- Aaby 47.
Aabølling, Føvling S. 355, 359.
Aagaard, Kætterup S. 245.
Aagesbøl 359.
Aalborg 214 f., 228, 231 f., 247.
— Latinskole 16—37. — Sparekase 6. — Stifts Skoler 348.
Aalestrup 291.
Aarhus 458 f. — Biskop 492. — Kantor 490. — Kapitel 144. — Stifts Skoler 348.
Aarsædes Ret 292.
Aarøsund 273.
Aasbjerg 129.
Aastrup ved Hjørring 245.
Aatte 354, 359, 364 f., 368.
Agger 216.
Ahlefeldt, Ditlev 401.
Ahlmann, V., Arkitekt 301.
Albertin, P. de, Amtmand 392.
Altona 227, 229 f.
Amsterdam 460.
Anchersen, Ancher, Læge i Ribe 411, 426, 446. — H. Chr., Brygger i Kbhvn. 446 f.
Andersen, H. C., Digter 59. — Tyge, Forvalter paa Fuglsig 118.
Andkier, Niss, Inspektør paa Lindenberg 289.
Anhalt-Bernburg 432, 435.
Annerup 502.
Ansager 375.
Arctander, N., Biskop i Viborg 21.
Arendal 225, 228.
Armstrong, Handelshus i Newcastle 227.
Arvefæste 289—94.
Asdal S. 236 f. — Hgd. 245.
Asferg 182, 205.
„Asgaardsrej“ 43.
Astofte 354, 359.
Astrup, J., Foged paa Estrup 351—54.
Aubertin, Johannes 22.
Augustinerordenen 485 ff., 490.
Baadsmand, Chr. Jacobsen, Borger i Viborg 513. — Jørgen, Borger i Randers 507 f.
Baalstraf 509—11.
Baare, S., Handelsmand i Løkken 240.
Bachmann, H., Hofjægermester 352—66.

- Bagger, Stiftamtmand i Bergen 413.
- Baggesen, Bagge, Amtsskriver i Korsør 370. — J., Degn i Bobøl 359, 370 f. — J., Digter 370.
- Ballenstedt i Anhalt 433 f., 436, 457.
- Baltzersen, P., Skudehandler i Kjul 221 f., 237 f.
- Bambergiske Halsgerichtsordnung 510.
- Bang, Dorothea Kristine, g. m. Provst Søtoft 378. — Jens, Købmand i Aalborg 10. — P., Borgmester i Ribe 378. — Vilhelm, Præst i Hvalsø, 5, 11.
- Barclay, Chr. M., Skolelærer i Ellidshøj 499.
- Barfod, A., Præst 205. — H. P., Amanuensis 3, 5.
- „Barfred“ 106.
- Bartholomæusnatten 399.
- Barz, Havnefoged i Vejle 320.
- Basballe 92.
- Baselerkoncilet 489—92.
- Bech, Mathias, i Bryrup 151, 174. — Simon, i Bryrup 150, 164—74.
- Beck, Chr., Gartner i Aalborg 3. — Mogens J., Skudehandler i Blokhus 241.
- Beda den Ærværdige 297.
- „Beghat“ 97.
- Begtrup 43, 66. — Vig 67. — E. G., Provst i Vistoft 68, 185, 194.
- Bendsen, N., Doktor i Aalborg 115 f., 127.
- Bentzon, Christian, til Kristiansdal 287.
- Bergen 24 f., 228, 411—18, 426, 429, 433 ff., 447.
- Bering, Jacob, Jens A., Jens J. og Peder J., Borgere i Viborg 513, 520. — Frants og Laurits, Raadmænd i Viborg 519 f.
- Bernburg i Anhalt 432.
- Bernstorff Gods 292.
- Bertelsen, Jens, Borger i Vejle 320 f.
- Bettelpind 180—96.
- Bigum, A. J., Borger i Viborg 513.
- Bilde, Albert 118.
- Birkelse 245.
- Bisgaard, Povl A., Skudehandler i Lønstrup 221, 238.
- „Biski Hulvej“ paa Mols 67.
- Bjerregrav, Sønderlyng H. 182.
- Bjerum, S., Herredsfoged 350, 357.
- Bjørnholm 27.
- Blichfeldt, Anne, g. m. A. Bigum i Viborg 513.
- Blik, Birgitte 114, 119, 133 f., 137. — Elsebet 114, 119, 126, 129, 131, 133. — Enevold 113. — Erik 113. — Inger 114, 119, 127, 132 f. — Mette, g. m. Movrids Rønno 114, 119, 122, 128. — Ove 113—22.
- Bloch, N., Præst i Malt 362 f.
- Blokhus 209—48.
- Bobøl 354 f., 358 ff., 364, 367, 370.
- Boels Møller 177.
- Boller, Hgd. 387.
- Bonderup, se Lerchenfeldt.
- Bondeskyld 291 f.
- Bondorf, P., Præst i Aaby 47.
- Bondrup, Anne, g. m. L. Thurah 243. — C. N., J. P., J. Svendsen, Svend A., Svend J. og Søren J., Skudehandlere i Blokhus og Løkken 240, 242 f.

- Borch, Ancher, Præst i Ringgive 421, 426 f. — H. Cl., Præst i Vedersø 387 ff. — M., Godsforvalter paa Boller 387.
- Bork, Nørre og Sønder 106.
- Bornholm 292.
- Borrehuset paa Falster 404.
- Borris, Bølling H. 392.
- Borup, Helgenæs S. 64.
- Borupgaard, Store 28.
- Bovbjerg 213.
- Brahe, Tyge 198, 202.
- Bramminge 363.
- Brandenburgske Halsgerichtsordnung 510.
- Brandorff, Købmand i Kolding 3.
- Bratskov 245.
- Braunschweig 436, 448.
- Bredal, Engum S. 340.
- Brede S. 188, 191.
- Bredenbergh, J., Degn i Malt 353.
- Bredstrup S. 106.
- Brejning, Gaverslund S. 322.
- Bremen 411, 431, 436—46, 453.
- Breum, Lorents, Degn i Ovtrup 412, 424, 428, 430, 459 f.
- Brix, Familie 247. — Baltzer, Skudehandler i Blokhus 244. — Christiane, g. m. J. C. B. Klitgaard 244. — Mogens, Skudehandler i Blokhus 222, 241, 244.
- Broch, Kr. J., Præst i Hammelev 302 f., 398, 401.
- Brochmand, Jesper, Biskop 200, 202.
- Brockdorff, Ditlev, Oberst 207. — Lucia Emerentia, g. m. H. F. Levetzow 207.
- Brockenhuus, Ove, Oberst 205.
- Brorson, Biskop i Ribe 362—66, 371, 418.
- Brun, Jørgen, Amtsforvalter i Varde 425 f. — Movrids, Borgmester i Viborg 519.
- Brusgaard 25.
- Bruun, Agent i Aarøsund 273. — Camillo, Redaktør i Hjørning 4, 234.
- Bryllupsskikke 77—85.
- Bryrup Mølle 140—79.
- Bryskesborg 281, 283, 287.
- Brændevinsbrænding 232 ff.
- Brønderslev 231 f.
- Brøndlund, Johanne, g. m. Svend A. Bondrup 240, 243. — Maren, g. m. P. C. Krat 243.
- Brøndum, Store 496.
- Brøndumdum 350.
- Brøns, Villads N., Lektor i Viborg 21.
- Brørup S. 350, 352, 357—60, 362, 368 f., 375—81.
- Bundesen, R., paa Søvig 460.
- Bundgaard, Jens Villadsen, Ur-mager 99.
- Bygningsskik 93—95.
- Bytzov, N. Jochum, Provst i Malt H. 350, 357, 362, 371.
- Bækbølling 354, 359, 362.
- Bødker, H. P., Borger i Viborg 512, 514.
- Bøg, Kjeld N., Raadmand i Viborg 520.
- Bøggild, Præst i Ellidshøj 501.
- Børglum Biskop 485. — Provst 487.
- Børglumkloster 245.
- Bøttiger, L. J., Præst i Vis toft 9.
- Cap Frances i Vestindien 467, 475 f., 479.

- Carpzow, Gæstgiver i Bremen 436 f.
- Carstensen, H. L., Branddirektør i Blokhush 4.
- Caspersen, Maturin, Præst i Jerne 45, 47.
- Castonier, Generalløjtnant 324.
- Christensen, Skomager i Vejle 319—22. — Chr., Præst i Ferslev 406 f. — Chr. Villads, Arkivar 11 f. — Klavs, Borgmester i Viborg 117—119.
- Christiansholm, Grevskab 207.
- Classenske Fideikommis 6.
- Cuxhaven 482.
- Czernim, østerrigsk Officer 249.
- Dahl**, Amtmand i Vejle 250, 278. — T. C., Stiftamtmand i Aarhus 4.
- Dalgaard, Tjørring S. 119.
- Dall, Oluf, Præst paa Helgenæs 66.
- Dam, Skibskaptejn 479.
- Darum 375.
- Daugaard, J. B., Biskop i Ribe 4.
- Dauw, Præst i Randers 299 f.
- Dejret 47, 98 ff.
- Didrichsen, Major 114, 130 ff.
- Dobbeltgilder 85.
- Dobrzensky, østerrigsk Generalmajor 332 ff.
- Dormus, østerrigsk General 270.
- Draaby, Mols H. 61, 73.
- Drammen 228.
- Drenderup 352.
- Dresden 28.
- Drikting 8.
- Dronningborg Slot 507 f.
- Dronninggaard 281, 286.
- Dronninglund 281, 286.
- Drødhøjen paa Helgenæs 64.
- Dueholm 104.
- Dynisdatter, Maren, i Velling 141 f., 147, 149, 152 ff., 165.
- Dyre, Anne Iversdatter, g. m. Ove Blik 114—22. — Anne Klavsdatter, g. m. Gabriel Grubbe 114, 127—30. — Ellen, g. m. Erik Lunov 114, 116 f., 119. — Elsebe 114, 117, 127, 129, 131 f. — Iver 114. — Karen, til Knivholt 118. — Klavs 114, 116, 119, 127, 129, 513. — Thomas 125.
- Ebbesen**, Niels 10.
- Ebert i Bryrup Mølle 154.
- Eckernførde 446 f.
- Eg, Tved S. 64.
- Egaa 92.
- Egens 92.
- Eggert, Kanik i Viborg 488 f.
- Ehrenfeld, Stefan N. 353; hans Enke 353, 355.
- Elkær, Nørre 206, 232.
- Ellesbøl 405.
- Ellidshøj 494—503.
- Elling 236.
- Elsegaard 60.
- Emmerlev 378.
- Endorph, M., Præst i Stadil 388.
- Endrupholm 103, 353.
- Engesgaard, Bertel, Skudehandler i Lønstrup 238.
- Erik af Pommern 486.
- Erritsø 106.
- Erslev, E., Adjunkt i Aarhus 4 f.
- Ersted 187.
- Esby 64.
- Eskeles, Helene v., g. m. Feltmarskal Gablenz 280.
- Eskelund, Brørup S. 380, 384.

Esrom Kloster 105.
Estrup, Malt S. 351 f., 358, 369.
Eugen IV, Pave 490 f.

Faarbæk, Klim S. 406.
Faarup, Nørhald H. 205.
Fabricius, O., Provst i Lundum 4, 9.
Falkenstein, Vogel v., preussisk General 338.
Falmouth 478.
Fangel, H. R., Forpagter paa Gudumlund 4.
Fastelavnsløjer 72 ff.
Fæddersen, A. F., Adjunkt i Viborg 4.
Felding, Sønder 470.
Fellumb, Byfoged i Æbeltoft 68.
— Rådmand i Aarhus 68.
Femmøller 67.
Ferslev, Fleskum H. 406.
Finstrup 406.
Fischer, Bertel, i Bryrup 170.
— Christian, til Silkeborg 141 f., 147, 149, 152 f. — Henrik, i Bryrup 148—54, 163—77.
— Henrik, den yngre, i Bryrup 170, 173 f., 176.
Fischer-Benzon, Major 70.
Fjelleradgaard 290.
Fladstrand, se Frederikshavn.
Flensborg 10, 311, 315, 322.
v. Flies, preussisk Oberst 330.
Fløe, Palle 106.
Fog, J., Præst i Føvling 362, 265 f.
Foght, Amtsforvalter i Winsen 452—57.
Folding 352, 354, 358 f., 362 f., 366.
Foldingbro 359.
Forchhammer, J., Overlærer i Aalborg 4 f.

Fovlum, Laust, Borger i Viborg 514.
Fovsletgaard 352.
Franck, Anders, Borger i Ran-507—10.
Fredericia 257, 268, 324 f., 378, 420.
Frederikshald 228, 400.
Frederikshavn 218, 231, 247.
Fridberg, Degn i Ellidshøj 496.
Fridsch, Stiftslæge i Ribe 462.
Friederich, preussisk Kronprins 323, 326 f.
Friis, Berte 125. — J. J. F., Præst i Horne 4 f., 234, 237.
— Tønne, til Hesselager 405.
Frijsenborg 150.
Frisenberg, Chr. Eriksen, Præst i Viborg 511 f.
From, Claus, i Bryrup 167.
Frølund, Chr., Degn i Brørup 352. — L. Chr. T. 9.
Fuglsig 118.
Fuglsø 92.
Fulling, N. H., Vinhandler i Aarhus 4.
Fyns Stifts Skoler 348.
Følle 50.
Føvling, Malt H. 354, 358—63, 366, 370—75.
Gabel, Stiftamtmand i Ribe 350, 362—66, 371, 382.
Gablentz, østerrigsk Feltmarskal 249—80, 305 f., 310, 322, 327, 341.
„Gadebasse“ 74, 76.
„Gadelam“ 76.
Galten S., Galten H. 196.
Gambia 464.
Gammelby, Læborg S. 351.
Garboe, P. S., Dr. med. 411—37, 446 f., 457, 460, 470.

- Gassum 205.
 Geertsen, N. Asp, Skudehandler i Løkken 241.
 Gerber, Salomon, Postmester i Viborg 513 f., 520.
 Gerndrup, Brørup S. 379 f., 383 f.
 Gert, Greve 10, 297.
 Gertsdatter, Bodil Cathrine, g. m. P. M. Schmidt 484.
 Gielstrup, Præst i Felding 470.
 Giesen 21.
 Gimming 295.
 Gimsing 133.
 Ginding Herred 107.
 Gjerding, Klavs, Cand. theol. 9.
 Gjõe, Falk Falksen 60 f. — Falk Mogensen 60 f.
 Gleerup, Jens, paa Lundergaard 243.
 Glob, Lave, Biskop i Viborg 486, 489.
 Glud, Blikkenslager i Vejle 319—22.
 Gondrecourt, østerrigsk General 251, 270—73.
 Graae, Gregers, Degn i Skørping 45.
 Gravlund, Føvling S. 354, 359.
 Grejs Aa og Mølle 312 f.
 Grenaa 51.
 Grewe, Skibskaptejn 434.
 Grimstad 228.
 Grindsted S. 375, 411, 418, 420—29.
 Grotefend, tysk Filolog 401.
 Grubbe, Edel Hilleborg, g. m. Major Didrichsen 114, 130 f. — Erik 114. — Gabriel 114, 127, 130. — Marie 404.
 Grønfeld, Agri S. 92.
 Gude, Justitsraad 457.
 Gudom Kloster 114, 127.
 Gudom S., Skodborg H. 129.
 Gudumlund 402 f.
 Guineakysten 464 f., 472 f., 479.
 Guldbærg, Holger 284. — Vitus Ovesen, Præst i Haarslev 284.
 Guldbæk 499.
 Gunderup 27.
 Gyldenløve, Chr., Gehejmemaal 400.
 Gülek, østerrigsk Officer 260.
 v. Günther, østerrigsk Officer 260.
 Gørding Herred 104.
 Gørding, Sønder 375.
 Haagen, Anna, Sabine 421. — Claus, Præst i Grindsted 418, 420.
 Haarslev paa Sælland 284.
 Haderslev 51, 98, 233.
 Hagsholm 149 f., 156, 162.
 Halberstadt 448 f.
 Hald, Nørhald H. 205.
 Halle 434 f.
 Halling, Jochum, Præst i Tersløse 281, 284. — Magnus Jochumsen, Præst i Haarslev 284 f. — William, Brigader 281—88.
 Hals 232.
 Hamborg 218, 222, 227—30, 245, 434, 436, 452, 454 f., 482.
 Hammelev 301 ff., 398.
 Hammerum Herred 10.
 Hannæs Birk 405.
 Hansdatter, Anne og Helvig, Borgersker i Viborg 513.
 Hansen, Vejermester i Randers 459. — Chr., Skudehandler i Løkken 222, 241. — Christoffer og Jacob, Borgere i Viborg 520. — Kr., Ejer af Hesselmed 460. — Oluf, Skudehandler i Løkken 240.

- Hanson, Iver Jakob, Kaptejn 44, 81.
 Hansted Mølle 212.
 Hanstholm 210—13, 216, 219, 247.
 Haraldskær Fabrik 177.
 Harboøre 213.
 Harlev Mølle 144, 177.
 Hartmann, Overspillemand 269.
 Hasse, Jacob, Borger i Viborg 515, 520.
 Hauch, J. H., Præst i Borris 392.
 Hauerslev, S., Skudehandler i Løkken 240.
 Havmøllen, Draaby S. 60.
 Havre de Grâce 479.
 Hee, Chr. Th., Professor 24.
 Hein, Ad. Fred., Parykmager i Bremen 431, 436—40.
 Heise, A., Rektor 11 f.
 Heitvinchel, Rasmus, Borger i Viborg 513.
 Helgenæs 64—68.
 Hellerup, Gaard 28.
 Hellfried, Stiftamtmand i Ribe 192.
 Hellige Kilder 42 f., 231.
 Helligum Herred 9.
 Helms, J., Adjunkt i Ribe 4.
 Helmstedt 448.
 Hemmet 106.
 Henne, Præst i Mørke 44.
 Herlighed 291.
 Hesselager 405.
 Hesselmed 460.
 Himmelbrev 55, 94.
 Hirtshals 210, 217, 223, 246.
 Hjallerup Marked 232.
 Hjelm 60.
 Hjerm Herred 107.
 Hjermitlevgaard 245.
 Hjerting 482.
- Hjort, Ejer af Annerup 502. — N. Schjørring, Præst i Brørup 386. — P., Professor 385.
 Hjortels, A. Chr., Skudehandler i Blokhus 242 f.
 Hjortlund, Sønder Omme S. 420, 426 f.
 Hjørring 228, 231 f., 237—40, 242, 244.
 Ho 482.
 Hoffmann, P. C. og Th. C., Skudehandlere i Løkken 241.
 Hofmand, Jep, Borgmester i Randers 507 ff.
 Holberg, Ludvig 25, 122.
 Holbækgaard 19.
 Holleskov 354, 359.
 Holm, Præst i Tved 72.
 Holme, Draaby S. 70.
 Holmsland 388, 391 f., 462.
 Holst, Præst i Ellidshøj 496. — Johannes, Præst i Brørup 378. — Just Andersen, til Trøstrup 130, 134. — Peter, i Bryrup Mølle 142. — Povl, i Søndergaard 405.
 Holstebro 9, 131, 135.
 Holsted S. 355.
 Horne, Øster Horne H. 106.
 Hornum Herred 494.
 Hornum, Øster 499.
 Horsens 9, 305.
 Hovborg 375.
 Hubertsburg, Freden i 399.
 Hulflod 115 ff., 123, 129, 133—38.
 Hull 229.
 Hulvad, Brørup S. 350.
 Hummelmaj 354, 359 f.
 Hundevad, Ejer af Sønderskov 367.
 Hundsbæk 351.
 Hundslund Marked 232.
 Hune 243.

- Husum 98.
 Hvarregaard 242.
 Hveen 198.
 Hviid, Raadmand i Ringkøbing 463.
 Hvitfeld, Historieskriver 297.
 Hvolgaard, Hgd., 150, 160, 162 f., 169, 312.
 Hylke 146.
 Hyltzberg, Henrich, i Bryrup 167.
 Hyrdereanser 96 f.
 Hæstrupgaard 245.
 Høegh-Guldberg, Statsminister 282.
 Høgsted, Vrejlev S. 183.
 Høier, P. Bonne, Skolelærer i Ellidshøj 503.
 Højen S. 426, 428.
 Højer, Præst i Vindum 45, 47. — Andreas 376. — Knud, Overlærer i Kolding 271.
 Høm, Sem S. 192.
 Hørbylund 27.
 Høvinghof, Jørgen, i Harlev 144. — Peter Vilhelm, i Bryrup 144—48, 153 f., 158—62, 166.
- I**bsen, Henrik, Digter 224.
 Ingerslev, Overkrigskomm. 71.
 Ingversen, Kristoffer, Degn i Føvling 358, 370.
 Isgaard 100.
- J**acobsen, Styrmand 469.
 Jahn, østerrigsk Officer 260.
 Jamaica 476, 480.
 Jantzen, H. A., Overførster 352.
 Jarls 427.
 Jelling 262 f.
 Jelstrup, L. S., Skudehandler i Kjøl 238.
- Jensen, Chr., J. C., Nikolaj T. og S., Skudehandlere i Løkken 241. — Henrik, Borgmester i Viborg 519. — Klavs, i Søndervang 403.
 Jerne 45, 47.
 Jessen, Chr. v., Borgmester i Horsens 4.
 Jever i Oldenborg 432 f.
 Johansen, Degn i Ellidshøj 496.
 Juel, Chr., af Rysensteen 27. — — Elsebet, til Brusgaard 25. — N., Amtsforvalter 4. — Ove Henrik, til Rysensteen 26 f.
 Juel-Rysensteen, Carl Adolph 28. — Niels 28. — Ove Henrik 28, 30 f.
 (Smlgn. Juul.)
 Julianelyst 28.
 Juliane Marie, Dronning 28.
 Julske Stipendium 16—37.
 Jus talionis 509 f.
 Juul, Axel N., til Bjørnholm 27. — Chr. Frederik, Major 28. — Chr. Sehested 28. — Dorte, g. m. Iver Krabbe 111. — Frederik, til Villestrup 23 f., 27. — Hans, til Staarupgaard 27. — Iver, til Villestrup 19, 27 f. — Kirsten, til Hørbylund 27. — Niels Axelsen, til Bjørnholm 27. — Niels Axelsen, til Kongstedlund 16, 19, 22, 111. — Ove, til Meilgaard 19, 27. — Ove, til Villestrup † 1686, 27. — Ove, til Villestrup, † 1766, 28. — Ove Chr. Sehested 28.
 Juul-Rysensteen, Chr. F. Adrian 17, 28.
 (Smlgn. Juel.)

- Justesøn, P., Borgmester i Thisted 211 ff.
- Jørgensen, A., Skoleholder i Nørhølling 354. — A. D., Rigsarkivar 105. — Henrik, Raadmand i Viborg 513, 519. — Jens, Prokurator i Viborg 514. — J., Redaktør i Ringkøbing 4. — N., Tolder i Randers 299.
- K**aack, Claus, Ridefoged 191.
- Kaae, Gedske Johanne, g. m. P. S. Garboe 413, 417 f., 433. — Jokum Jakobsen, Kapellan i Bergen 413.
- Kaatrup 206, 208.
- Kabell, Skudehandler i Lønstrup 238.
- Kallundborg 458.
- Kallø 198.
- Karl V.s peinliche Gerichtsordnung 510.
- Kassel 342 f.
- Kathrinedals Mølle, Bryrup S. 142.
- Kidholm, Lindknud S. 386.
- Kiel 446 ff., 456. — Kieler Omslag 447. — Universitet 31.
- Kinch, J., Overlærer i Ribe 4 f., 8 ff.
- Kipp, Eduard, Købmand i Randers 504.
- Kjelgaard, Mogens Brix, Skudehandler i Slettestrand 241.
- Kjul 216, 221 ff., 236, 238, 244.
- Klarupgaard 402 f.
- Klemens i Sortemose 48 ff., 57.
- Klement, Skipper 291.
- Klim 232, 405 f.
- Klitgaard, Klim S. 405. — Nørholm S. 206. — J. C. B., Handelsmand i Blokhús 227, 229 232 f., 243 ff.
- Klitmøller 211, 213, 215 f., 218 ff.
- Knebel 47.
- Knivholt 118.
- Knude Nachfolger, Handelshus i Hamborg 227.
- Knudsen, Mathias, Raadmand i Viborg 519.
- Kobbersmed, Laurids, Borger i Viborg 515 f.
- Koch, Fabrikant, Grejs Mølle 312 f. — V., Arkitekt 301.
- Koefoed, Stiftamtmand i Ribe 192.
- Kolding 249, 271 f., 320, 341.
- Koldinghus 207.
- Kongerslev, Nørre 402 f. — Sønder 9.
- Kongstedlund 16, 19, 109 ff.
- Korsør 370.
- Kovsted 205.
- Krabbe, Iver N., til Kongstedlund 111. — Jakob, til Strandbjerggaard 114, 126—38.
- Krag, Kjeld 513.
- Kragerø 229.
- Krarup, N. E., Justitsraad, Ringkøbing 4.
- Krat, P. Chr., Skudehandler i Blokhús 243.
- Kressin, Stadskirurg i Ringkøbing 462.
- Krigen 1807—14: 220—25. — 1864: 249—79, 305—40.
- Kristensen, Børial, i Aalestrup 291. — E. T., Forfatter 10, 180, 196.
- Kristiania 228, 411, 413.
- Kristiansdal, Dalum S. 287.
- Kristiansfeld 249.
- Kristianssand 222, 228.
- Kristoffer af Bayern 493.

- Krogsdal 117, 127.
 Kronogrammer 398—402.
 Kræmmer, J. Chr., Skudehand-
 ler i Blokhus 242. — Oluf J.,
 Borger i Viborg 512.
 Krøjkær 114, 130 f.
 Kulsø 178.
 Kvelstrup 62 f.
 Kvindsø 178.
 Kystmilit 222 f.
 Kællingbjerg. Vedersø S. 403.
 Kærgaardsholm 131.
 „Kætteri“ 511.
 Kønede, Niels, Borger i Ran-
 ders 508.
- L**akjær. Povl, Konrektor i Ber-
 gen 411 f., 419—29, 435.
 Landskrone 63.
 Langetved Skov 427.
 Langsø, Bryrup S. 178.
 Lassen, H. C. F., Rektor i Kol-
 ding 4.
 Lasson, P., Justitiarius 146.
 Lauridsdatter, Ingerd, g. m.
 Mogens Stampe 403.
 Lauridsen, Chr., Skudehandler
 i Kjul 236 f.
 Laurvig 229.
 Lausanne 280.
 Lautrup, Ejer af Estrup 351,
 369.
 Leemeier, Chr., i Strandsgaard
 57.
 Lehmann, Orla 319.
 Lerbjerg S. 186.
 Lerbæk, Hover S., 264 f.
 Lerchenfeldt 10.
 Lerup Marked 231 f.
 Lervad, Føvling S. 354, 359.
 Levetzow, Chr. F. 208. — Ditlev,
 Løjtnant 207. — Emerentia,
 g. m. Johan Otto Raben 207.
- Frederik 208. — Geert
 Didrik 208. — Hans Frederik,
 til Oxholm 205 ff., 407. —
 Henrik, † 1673, 207. — Hen-
 rik, † 1681, 208. — Lucia Hed-
 vig 208. — Margrethe 208. —
 Sophie Dorothea, g. m. Ditlev
 Brockdorff 207. — Theodosius
 207.
- Levinsen, S., Skudehandler i
 Løkken 241.
 Lichtensteinske Husarer 333.
 Lilleheden 246.
 Lillesand 229.
 Lindberg, N., Præst i Ribe
 188—94.
 Linde, Chr. † 1706, Chr. N. og
 Chr. † 1812, 129. — Niels, til
 Tirsbæk 129—37. — Rudolf
 Henrik 129.
 Lindegaard, Præst i Kbhvn. 68.
 Lindenberg, Grevskab 289—94.
 Lindenpalm, Christine Hvas de
 282—85. — Jørgen Hvas de
 281—88.
 Linderoth, Kaptejn 136 ff.
 Linderumgaard 245.
 Lindknud 353, 381, 386.
 Lintrup, Søren, Biskop i Viborg
 24 ff.
 Lohmann, Caspar, i Bryrup 141,
 173, 176, 178 f.
 Lolland-Falsters Skoler 348.
 Lomborg, Chr., Astronom 21.
 London 229.
 Longomontanus, se Lomborg.
 Loss, Maren, g. m. Justitsraad
 Lindenpalm 281, 286.
 Lund, Slag ved 63, 206. — Uni-
 versitet 36. — Ærkebiskop
 486, 488, 491 ff. — Karen,
 Husholderske hos P. S. Gar-
 boe 431 f., 435 f., 457.

- Lundbæk 17, 27 ff.
 Lunde, Vester Horne H. 412, 483.
 Lundergaard 243.
 Lunov, Erik 114, 117, 119.
 Lybæk 135, 456 f.
 Lykke, Joachim, til Østrup 511.
 — Niels, norsk Rigsraad 510 f.
 — Peder, Ærkebiskop i Lund 488.
 Lykkeskær 354, 359.
 Lyne S. 106.
 Lyneborg 448—51.
 Lyngballegaard 114.
 Lyngsbæk 73.
 Lyngsbækgaard 44, 81.
 Lyseklo 95.
 Lystrup Aa 178.
 Læborg 351.
 Læssø 485.
 Lætus, Erasmus 297.
 Lødde Aa 63.
 Løgten 48 f.
 Løkken 215—32, 240 ff., 248.
 Lønstrup 216, 221, 228, 231, 238 f., 248.
 Løve. Søren P., i Velling 173.
 Löwenstern, Baron 263.
- Maarupvad** 53.
 Madrid 28.
 Madsen, Terman, paa Nielsbygaard 351, 353, 355.
 Majlænder, Barber i Æbeltoft 58.
 „Majmaanedsvisen“ 74.
 Majoner, H. J., Købmand i Viborg 513, 520.
 Malt Herred 10, 104, 345—86, 494. — Sogn 353.
 Maltbæk 353, 362, 375.
 Mandal 229.
 Marcussen, Kammerraad, paa Isgaard 100.
- Marie Sofie Frederikke, Dronning 28.
 Martin V, Pave 486, 490 f.
 Martini, østerrigsk Regiment 276.
 Mathiesen, Henrik, Byfoged i Bergen 411, 417, 426. — Maren, g. m. P. S. Garboe 411 f., 426 ff., 434, 457 f.
 Mathissen, Melchior, i Velling 154.
 Mechlenburg, Postmester i Kolding 272.
 Medhjælpere, Præstens 394 ff.
 Meilgaard, Glæsborg S. 19, 27.
 Meinert, A. E., Præst i Fjaltring 4.
 Mejens, Vincens v. 114, 128, 130, 132, 135.
 Mikkeltorg, Skrave S. 422, 427 f.
 Mols 9, 38—102.
 Moltke, preussisk Feltmarskal 321. — Caspar Herman Gotlob 286 f.
 Montagne, Thomas, Byfoged i Ringkøbing 461.
 Mordbrand 507—10.
 Morthensen, Michael og P., Skudehandlere i Løkken 241.
 Moss 229.
 Moths Ordbog 298.
 Munch, J. N., Præst i Haarslev 284.
 Mundelstrupgaard 17, 28 f.
 v. d. Mülbe, preussisk General 329.
 Müller, H. J., Købmand i Ribe 4. — Max, General 250.
 Møen 404.
 Møinichen, Christian, Stiftamtmand i Bergen 416. — Hans 417.
 Mølgaard, Asdal S. 238.

- Møllebakken ved Vejle 249, 262.
 Møller, Skibskaptejn 473, 478.
 — Skudehandler i Tranum 246. — Fridrich, i Bryrup Mølle 176. — J. C., Byfoged i Lemvig 4. — Niels, Urmager i Dejret 100 f. — Palle, i Bryrup 141—79. — Peder, Urmager i Dejret 99 ff. — Søren P., i Velling 154, 165.
 Møllersdal, Bryrup S. 171, 174 ff.
 Møltrup 113—20, 129.
 Mørke 44.
- M**agelsmed, Jakob, i Bryrup 152, 163 ff. — Salomon, i Bryrup 164.
- „Natild“ 41.
- Newcastle 227, 229.
- Nibor, Peter, i Bryrup 167.
- Nielsbygaard 351, 353.
- Nielsen, A. C., Lærer i Sdr. Kongerslev 9. — A. H., Præst i Skæve 10. — Baltzer, Skudehandler i Kjul 236 f., 244. — C. C., Købmand i Hjørring 238. — Chr. H., Købmand i Hjørring 4. — Erik, Borger i Viborg 520. — Jens, i Nørre Mølle 144. — M. Chr., Skolelærer i Ellidshøj 503. — N., Skolelærer i Ellidshøj 499—503. — O., Arkivar 9 f., 12, 103 ff., 352, 460. — Peder, i Bryrup Mølle 144.
- Nimtofte, Ove Kr., Præst i Hammelev 302 f., 398.
- Nislevgaard 28.
- Nissen, J., Præst i Brørup 494 f.
- Norden i Østfriesland 431 f.
- Nostiz, østerrigsk General 270.
- Nyrop, C., Professor 505 f.
- Næstved 284.
- Nørbækgård 113 f.
- Nørbølling 354, 358 ff., 367.
- Nørholm, Hgd. 403.
- Nørre Mølle, Bryrup S. 140—79.
- Nørresnede 342.
- Nørresundby 232.
- Nøvling 115, 117, 134.
- O**dden, Mygdal S. 245.
- Odelsret 292.
- Odense 412, 424 f.
- Oksenvad, Vejen S. 418, 428.
- Olaf, Ærkebiskop i Trondhjem 511.
- Olivarius, Elisabeth Marie 284 f.
- Olsen, Snedker i Grejs 313. — C., Prokurator i Randers 4.
- Olufsen, Chr., Borger i Viborg 520.
- Ordsprog og Mundheld 86—93.
- Ostenfeld, Niels, Raadmand i Viborg 519.
- „Overseen“ 53.
- Overtro 38—56, 64 f.
- Ovesdatter, Marie, g. m. Kr. J. Broch i Hammelev 302 f.
- Ovesen, Kristen, fra Hammelev 302 f.
- Ovtrup 410, 412, 418, 423 ff., 428, 431, 459 ff., 483 f.
- Oxholm 205 ff.
- P**abe, Hans, Provst i Viborg 493.
- Paludan, Peder Villumsen, Lektor i Viborg 513.
- Paludan-Müller, Professor 104, 511.
- Pandum 27.
- „Paradis“ i Viborg 513.
- Parsberg, Manderup 150.
- „Pasianter“ 83.
- Pedersen, J., Skoleholder i Tobøl 355. — Jens, Stiftsprovst 21. — Niels, i Nørre Mølle 144.

- Petersen, Skolelærer i Svenstrup 499.
- Petersholm ved Vejle 281, 333 f. „Pinseviser“ 74.
- Piret, østerrigsk General 273.
- Plovstrup 103.
- Pontoppidan, Handelshus i Hamborg 230. — Erik, Biskop i Bergen 410, 418 f., 428. — Henrik, Forfatter 298.
- v. Poppenhain, østerrigsk Major 260 f.
- Præstkær 362.
- Quedlinburg** 433.
- Quist, Byrge, paa Store Hebo 483.
- Raben**, Johan Otto, Hofmarskal 207.
- Raben-Levetzau, Lensgreve 207.
- Randers 458 f., 507—11. — Bys Vilkaar 299. — Handsker 127, 314 f. — Købsvendes Skraa 504 ff. — Marsch 295—300.
- Randrup, Gassum S. 295. — L. N., Præst i Randers 295—300.
- Rantzov, Frants 129 f.
- Rasmussen, Anders Urtekræmmer, Jochum Badskær og Villads Guldsmed, i Viborg 513.
- Rathlou, Sivert 116.
- Ratzburg 207.
- Ravnholt, Stamhus 28 f.
- Ravnso, Nykirke S. 375.
- Reenberg, Morten Cl., Præst i Stege 404.
- Rendsborg 278.
- Renner, østerrigsk Officer 274.
- Resen, Hans Povlsen, Biskop 203.
- Restrup, Hvam S. 289. — Nørholm S. 206 f.
- Ribe 9, 51, 410 f., 419—22, 428, 462. — Biskop 487. — Kantor 487. — Oldemoder 104. — Stifts Skoler 348.
- Riga 229.
- Rindum 462.
- Ringkøbing 409, 460 ff., 470, 481 f.
- Risgaard, Timring S. 113—38.
- Risvad 115 f.
- Roager 192.
- Roed, Peder, i Vust 405.
- Roethans, Christopher, i Bryrup 173.
- Romdrup 208.
- Rorsen, Laurids N., Borger i Viborg 520.
- Rosenholm 197 ff.
- Rosenkilde, Bolle, Præst i Ellidshøj 496. — H. C., Degn i Ellidshøj 496—99. — N. J., Præst i Store Brøndum 496.
- Rosenkrantz, Erik og Holger 204. — Holger, den lærde 197—204. — Jørgen, til Kjeldgaard 203. — Jørgen, til Rosenholm 197, 203 f.
- Rosenørn, M. H., Amtmand 4 f., 10 f.
- Rostock 22, 24.
- Rud, Otto 61.
- Rudolf, østerrigsk Kronprins 272 f.
- Rugaard, Rosmus S. 70 f.
- Rugholm, Taars S. 118.
- Rundorf? 208.
- Runtoft i Angel 208.
- Rygaard, S. Kr., Ejer af Hesselmed 460.

- Rynkeby, Herman, Biskop i Viborg 489 f.
- Rysensteen 26 f.
- Røgis Mark, Vust S. 405.
- Røjgaard, S., Snedker 484.
- Rønde 92.
- „Rønnen“ i Begtrup Vig 67.
- Rønnov, Anne, 114, 128–38. — Christence, g. m. Vincens v. Mejens 114, 128, 135–38. — Klara Marie, g. m. Jakob Krabbe 114, 126, 128, 134, 138. — Movrids Ernst 114, 119.
- S**alten Aa 140, 178.
- Saltumgaard 243.
- Samsø 39, 82.
- Sandberg, Anders, til Kvelstrup 62 f. — A. V., Købmand i Viborg 4.
- Sandflugt 405.
- Saxild, Arkivar 398.
- Saxo 297.
- Scarlit, Skibskaptejn 478 f.
- Schack-Ratlou, Statsminister 28.
- Schimmelmann, E. H. v. 290, 499.
- Schive, Magister 399.
- Schiønebøll, Kommandør 404.
- Schmidt paa Mølgaard 238. — Assistent i vestindisk-guineisk Handelskompagni 473, 478, 480 f. — Anna Severine, g. m. S. Røjgaard 484. — Gerhard Christian, Købmand i Varde 484. — Petrus Marinus 409–84.
- Schnackenbeck i Lauenborg 207.
- v. Scholten, Generaløjtnant 351–55.
- Schow, U., Byfoged i Thisted 4.
- Schrøder, Konferensraad 377.
- Schrøder & Eiffe, Handelshus i Hamburg 230.
- Schult, Peter, Branddirektør i Viborg 519.
- Schultz, Marinus M., Boghandler i Aalborg 6, 12 f.
- Schwartz, østerrigsk Feltapoteker 355.
- Secher, V. A., Dr. jur. 398, 509.
- Segelcke, A. R. og Severin P. V., Skudehandlere i Lønstrup 238.
- Sehested, Malte Jensen 117.
- Seidelin, Ide Nicolsdatter, g. m. Palle Møller 146, 172.
- Selvejer Bønder 292.
- Sem S., Ribe Herred 188–94.
- Sick, Doktor i Vejle 259, 342.
- Sierre Leone 465, 472.
- Sigsgaard, Chr. J., Skolelærer i Ellidshøj 503.
- Silkeborg Slot 141, 153.
- Sindahl, L. P., Handelsmand i Løkken 241.
- Sinding S., Hammerum Herred 134.
- Sindinggaard 114 ff., 119, 129 f.
- Skads Herred 103.
- Skagen 230.
- Skanderborg Slot 144.
- Skandorf, Ulrich Christian 146.
- Skeel, Albert 16, 22. — Chr., Rigsraad 400 f. — E., til Birkefølse 4. — Mogens 118. — Otto 125.
- Skien 229.
- Skjellebjerg 284.
- Skjellerup, Knebel S. 68.
- „Skjønn“ 71.
- Skodborg 352, 423, 427 f. — Aa 422, 428. — Herred 107, 213.
- Skolevæsen 345–86, 407 f., 494–503.
- „Skorrgill“ 71.

- Skram, Otto, til Todbøl 25.
 Skræm 231.
 Skytte, Knud, Forfatterpseudonym 69.
 Skærer, P., „klog Mand“ i Rindum 462.
 Skærse 45 f., 60 f., 70 f.
 Skærup 106, 166.
 Skørping 45.
 Slavehandel 464—75.
 Slavs Herred 104.
 Slettegaard 247.
 Slettestrand 216, 241, 246.
 Sliber, Anders, i Bryrup 164, 170. — Peter, i Bryrup 152, 163 ff., 166.
 Slugs Herred 188, 191.
 Slumstrup 392.
 Smed, Henrik, i Bryrup 166.
 Smidt, Peter, i Bryrup 165.
 „Smøner“ 83.
 Snapsting 8.
 Sorrild 354, 359.
 Sortemose 48.
 Sorteplov 103.
 Sorterup, Jørgen 400.
 Sorø Akademi 200. — Gods 347.
 Spargh, Morten, Provst i Viborg 487—93.
 Spentrup 205.
 Staarupgaard 27.
 Stadil 388, 403.
 Staggemeier, Kaptejn 250.
 Stakkelsfjæl 180—96.
 Stampe, Henrik, til Nørholm 403. — Mogens 402 f. — Otto 403.
 Stavanger 229.
 Stavning 388, 391 f.
 Steenstrup, Johannes, Professor 104,
 Stege 404.
- Stemmel, Skibskaptejn 475—78, 480.
 Stenbjerg, Nørhaa S. 215.
 Stenderup, Føvling S. 354, 359, 364 f., 368.
 Stenggaard, Føvling S. 359 f.
 Stettin 229.
 Stevens, Jacob, Degn i Vejen 351.
 Stig, Marsk 59 f.
 Storck, H., Professor 301.
 Store Brede Aa 402 f.
 Store Hebo 483.
 Storm, Provst i Højen 419, 426.
 Strandbjerggaard 114, 138.
 Strands 43, 57, 65, 96.
 Strandsgaard 57.
 Strellev 106.
 St. Thomas 466 f., 474 f.
 Stueursfabrikation 98—102.
 Stygge, Hans, Lensmand paa Dronningborg 507 ff. — Movrids, til Holbækgaard 19.
 Stødov 68.
 Surhave 379 f., 383 f.
 Svane, Thomas, Borgmester i Viborg 520.
 Swane, Hans, Biskop 203.
 Svelvigen 229.
 Svendsen, Seminarieførstander i Jelling 262.
 Svenstrup, Hornum Herred 499. — Chr., Præst i Nøvling 134.
 Sværdfejer, Andreas, i Viborg 513.
 Syvaarskrig, den preussiske 432 f., 436, 441.
 Sællands Skoler 347.
 Særbæk 66.
 Sø 114.
 Søgaard, Holmsland 388.
 Søtoft, Ejer af Lerbæk 265. — Christian, Præst i Nørre-

- snede 378. — H. J., Degn i Brørup 378, 384. — H. J., Gaardejer i Hulvad 350. — P. B., Degn i Brørup 350, 369, 376—84.
- Søndergaard, J. L., Gaardejer i Ellidshøj 501.
- Sønderholm S. 407 f.
- Sønderskov, Folding S. 352, 358, 364, 367.
- Søndervang 403.
- Sørensen, Th., Boghandler i Kbhvn. 12.
- Sørup, Gaard 114.
- Søvig 460.
- Taars** 118.
- Tafteberg, Præst paa Holmsland 388 f., 391, 394.
- Takass, østerrigsk Officer 260.
- Tang, A. E. M., til Nørre Vosborg 4. — C. N., Justitiarius i Viborg 4. — P. og S., Købmænd i Ringkøbing 462.
- Tauber, E., Rektor 10.
- v. Taulow, østerrigsk Major 261, 263.
- Tavlov 106, 262.
- Teilmann, Kr., Amtmand 353.
- Tersløse 284.
- Testrup, Chr. S., Herredsfoged 106, 289. — Søren, Godsejer 289—94.
- „The Crescent“, engelsk Krigsskib 239.
- Thisted 211 f., 216, 219.
- Thomas, østerrigsk General 270.
- Thomle, Arkivar i Kristiania 414.
- Thomsen, Præst i Lunde 412, 418. — Jacob, Skudehandler i Løkken 241.
- Thonboe, P., Ejer af Hundsbæk 351.
- Thord Degns Artikler 8.
- Thorstrup S. 106.
- Thura, Laurits, Bygmester 299.
- Thurah, Lauritz, Præst i Jellstrup 244.
- Tillerup 64.
- Timring 115.
- Tingjellinge 284.
- Tirsbæk 131, 281—88.
- Tirslund 359 f., 363, 366.
- Tjele 113 f.
- Tjørring 119.
- Tobiesen, Marie Cathrine, i Ringkøbing 460 f.
- Tobøl, Føvling S., 355, 359 f., 363, 365, 368.
- Todbøl 25.
- Toftlund S. 188, 191.
- Torbensen, Peder, i Bryrup Mølle 144.
- Tornebystrand 213, 218.
- Torup, Gaard 114. — Vester 405. — Jens P., Borger i Viborg 520.
- Toruphedegaard 290.
- Torupstrand 216, 223, 247.
- Trankebar 282.
- Tranumstrand 246.
- Trap, J. P., Kabinetssekretær 4 f.
- Trautenuau, Slag ved 279 f.
- Trellund, Johannes, Biskop i Viborg 25 f.
- Trolovelse 79, 396 f.
- Trøstrup, Timring S. 130, 134.
- Tuesbøl 352, 359 f., 369, 380, 382, 384.
- Tuesen, H., Skipper i Ho 482.
- Tulsted 290.
- Tunø 92.
- Tustrup, Frær S. 232, 290.

- Tved 44, 62 f., 72, 99 f.
 Tvedestrand 224, 229.
 Tversted 215, 236, 242.
 Tvis Kloster 114.
 Tychonius, Chr. L., Stiftsprovst
 i Viborg 25, 399 ff.
 Tymmesøn, Ejler, Provst i Vi-
 borg 493.
 Tørrild Herred 419.
 Tørslev, Nørhald H. 205.
 Tøstrup S. 51.
- U**dstrup 27.
 Uetersen 229.
 Universitet i Viborg 25.
 „Upervnik“, Skib 464—69.
 Urne, Christian 205.
 Ursin, Stiftsprovst i Viborg 36,
 512.
 Utrup, J. H., Fuldmægtig paa
 Sønderskov 365 f.
- V**ahl, J., Præst 4.
 Vandel, Hans Nielsen 21.
 Vandfuld Herred 107, 213.
 Wangenheim, General 452. —
 Kornet 451 f.
 Varde 424, 482, 484.
 Wardenburg, Herredsfoged 191,
 194.
 Warming, Præst i Knebel 47.
 Wassard, Præst i Lunde 483.
 Vatikanets Arkiv 486.
 Wedel, A. S. 297. — F. 10.
 Vedersø 387 f., 403.
 Weitz, Skibslæge 479.
 Vejen S. 350 f., 358, 362, 423,
 428.
 Vejle 249—79, 305—44.
 Vejrum, Hjerm H. 411, 413.
 Velling, Bryrup S. 144, 153, 169,
 171, 173 f. — Vester 297.
 Verst 375.
- Vesteni, Slægt 150.
 Wester, Degn i Ovtrup 459, 483.
 Vester Horne Herred 104.
 Vestervig 100, 215.
 Viborg 399, 511—20. — Biskop
 16—26, 30—36, 403, 485 f.,
 489 ff. — Brandordning 511 f.,
 514—20. — Kapitel 17—36,
 485—93. — Latinskole 16—37.
 — Mariekloster 485. — Pro-
 vinsarkiv 11 f., 410. — Stifts
 Skoler 348.
 Viderup 42, 67.
 Vierheilig, østerrigsk Officer
 260.
 Viffertsholm 289.
 Viksø, Hillerslev H. 215, 219,
 247. — Bugt 216.
 Wilhelmshöhe 342 f.
 Villestrup 19, 24, 28.
 Vilslev 375.
 Wilster, General 257.
 Vindeby ved Eckernförde 207.
 Winding, Provst i Tved 44 ff.,
 100 f. — P., Præst i Brørup
 362.
 Vindingland 320.
 Vindum 45.
 Winsen an der Luhe 451—55.
 Winter, R., Tolder i Randers
 299.
 Wissing, Urmager i Vejle 278.
 Vistoft 42 ff., 67 f., 96, 99, 185,
 194.
 Wittenberg 198.
 Wittrup, Præst i Vejle 318.
 Vium, Sønder 106.
 Wivet, Højesteretsadvokat
 413 f., 419, 429.
 Voergaard 111.
 Wolfenbüttel 436, 448.
 Wolters, Distriktslæge i Tarm 4.
 Vorbasse 375.

- „Vorherres Ansigt“ 55.
 Worm, Ole 107.
 Worsaae, J. J. A. 4 f.
 Vosborg, Nørre 130.
 v. Woyda, Amtmand 141, 178.
 Wrangel, preussisk Feltmarskal
 278, 305–27, 338.
 Vrensted 238. — P., Skude-
 handler i Lønstrup 238.
 Wulff, D. H., Overlærer i Aal-
 borg 1–11.
 Vust 405.
 „Vægterkællingen“ i Æbeltoft
 58 f.
- Wældike, Andreas, Biskop i Vi-
 borg 25 f.
- Zürich 280.
- Æbeltoft 9, 51, 58 f., 70 f.
- Øllgaard, Biskop i Viborg 30-36.
 Øm Abbed 490.
 Ørnhoved 114 ff., 119.
 Ørsted, Borgmester i Vejle 340.
 Østerrisøer 229.
 Østfriesland 431 f.
 Østrup, Hgd. 511.

Fortegnelse

over

Det jydsk historisk-topografiske Selskabs Medlemmer 1898.

- A**abye, Apoteker, Odder.
Aagaard, J. B., Overtelografist, Kbhvn.
Adelers, Cort S. Th., Baron, Kbhvn.
Ahlmann, L., Proprietær, Langholt.
Andersen, Præst, Ølstykke.
Arntzen, L., Højesteretssagfører, Kbhvn.
Baadsgaard, Købmand, Nykøbing p. M.
Baagøe, Cand. theol., Højskolelærer, Testrup.
Bach, R., Kammerraad, Randers.
Bang, G., Cand. mag., Kbhvn.
Bang, V., Præst, Hvalsø. Medlem af Bestyrelsen.
Bay, Læge, Randers.
Bay, H., Proprietær, Rosbjerggaard.
Berg, O. J., Frederikshavn.
Bidstrup, Jul., Arkivassistent, Kbhvn.
Bjerger, Povl, Højskolelærer, Askov.
Borch, Johs., Direktør, Randers.
Boss, V., Herredsfuldmegetig, Hjørring.
Brandorff, Købmand, Kolding.
Bredsgaard, Assistent, Hillerød.
Bredstrup, Kancelliraad, Prokurator, Randers.
Bregendahl, Kammerassessor, Kbhvn.
Bricka, Arkivar, Dr. phil., Kbhvn.
Broberg, Carl, Grosserer, Kbhvn.
Bruun, Etatsraad, Asmildkloster.
Bruun, Proprietær, Boelsgaard.

- Bruun, J., Godsejer, Kokkedal.
 Brüel, Plantør, Vester Torup.
 Bræstrup, Herredsskriver, Vejle.
 Brønnum, Forpagter, Gudumlund.
 Bøttiger, Præst, Vistofte.
Carlsen, Frøken, Gl. Køgegaard.
 Carstens, P. A., Fabrikdirektør, Aalborg.
 Carøe, K., Kredslæge, Kbhvn.
 Christensen, Lærer, Mundbjerg.
 Christensen, H., Lærer, Tobøl.
 Christensen, Chr. Villads, Raadstuearkivar, Kbhvn. Medlem af
 Bestyrelsen.
 Christensen, Niels, Boghandler, Viborg.
 Christensen, W., Dr. phil., Arkivassistent, Kbhvn.
 Clausen, Chr. H., Kancelliraad, Holsted.
 la Cour, Cand. mag., Lyngby.
 la Cour, Kaptejn, Aarhus.
Dahl, Kammerherreinde, Moesgaard.
 Dahlerup, Præst, Øster Ulslev.
 Dragsted, Postmester, Frederikshavn.
 Døcker, J., Proprietær, Rørbækhovgaard.
Eckardt, Etatsraad, Ørumgaard.
 Erslev, Kr., Professor, Dr. phil., Kbhvn.
 Estrup, Godsejer, Skafføgaard.
 Estrup, J., Cand. theol., Arkivassistent, Kbhvn.
Feilberg, Dr. phil., Askov.
 Fischer, Emil v., Oberstlieutenant, Kbhvn.
 Flint, Oberstlieutenant, Kbhvn.
 Fløe, Landmaaler Vostrup.,
 Fridericia, J. A., Dr. phil., Kbhvn.
 Friis, F., Herredsfoged, Holsted.
 Friis, H. E., Justitsraad, Kbhvn.
 Friis, J. Lønborg, Tandlæge, Hjørring.
 Funder, Inspektør, Aarhus.
Gaardboe, A., Lærer, Tislum.
 Garde, Godsforvalter, Samsø.
 Gjedde, Cand. polit., Assistent i Finansministeriet, Kbhvn.
 Glud, Cand. jur., Fuldmægtig, Thisted.
 Glud, Proprietær, Bælumgaard.
 Godskesen, Justitsraad, Kæmner, Aalborg.
 Gram, fhv. Adjunkt, Kbhvn.
 Grüner, Højesteretsassessor, Kbhvn.
 Gullev, L., Murermester, Viborg.

- Gynther, Murermester, Kolding.
 Götzsche, Georg L., Cand. theol., Skolebestyrer, Vamdrup.
Hagemann, Præst, Vinding.
 Hammer, H., Læge, Grenaa.
 Hansen, Proprietær, Marsvinslund.
 Hansen, H., Apoteker, Hobro.
 Hansen, Holger, Cand. mag., Arkivassistent, Odense.
 Hansen, J., Præst, Husby.
 Hansen, M., Kancelliraad, Odder.
 Hansen, S., Cand. mag., Vejle.
 Hansen, Tage, Overlæge, Aarhus.
 Harbou, Kaptejn, Kbhvn.
 Harder, Justitsraad, Kbhvn.
 Heiberg, Stiftsfysikus, Dr. med., Viborg.
 Heise, Rektor, Dr. phil., Viborg. Medlem af Bestyrelsen.
 Herbst, Musæumsdirektør, Justitsraad, Kbhvn.
 Heymann, Brygger, Kbhvn.
 Hjorth, J. P., Købmand, Aalborg.
 Hjort-Lorentzen, Etatsraad, Roskilde.
 Holmgaard, Partikulier, Viborg.
 Holt, Proprietær, Sandal.
 Hoppe, Amtmand, Randers.
 Hou, Sagfører, Hjørring.
 Hvass, Cand. jur., Herning.
 Hviid, C., Borgmester, Stege.
 Høst, Boghandler, Kbhvn.
Iversen, Chr., Forligskommissær, Holsted.
Jacobsen, Fr., Maler, Kbhvn.
 Jacobsen, L., Boghandler, Randers.
 Jantzen, Præst, Gentofte.
 Jensen, Distriktslæge, Fanø.
 Jensen, A., Præst, Dover.
 Jensen, Harald, Direktør, Aalborg.
 Jensen, J., Konsul, Viborg.
 Jensen, J., stud. mag., Kbhvn.
 Jensen-Malle, J. H., Købmand, Astrup.
 Joensen, Kolonibestyrer, Færøerne.
 Johansen, Gaardejer, Oppedstrup.
 Jørgensen, Lærer, Aalborg.
 Jørgensen, Dyr læge, Hurup.
 Jørgensen, Præst, Stadil.
Kier, Overretsprokurator, Aarhus.
 Kier, L. K., Etatsraad, Aalborg.

Kinch, Herredsfuldmægtig, Assens.
 Kirketerp, Overretsassessor, Kbhvn.
 Kjeldsen, Proprietær, Havnø.
 Kjellerup, Proprietær, Birkumgaard.
 Kjær, Severin, Lærer, Kongsted.
 Klitgaard, C., Postekspedient, Aalborg.
 Knudsen, Købmand, Selde.
 Krarup, H., Kancelliraad, Herning.
 Krøyer, Præst, Taarnby.
Lange, Godsejer, Kbhvn.
 Lange, J., Frue, Kbhvn.
 Lassen, Læge, Randers.
 Lassen, C. F., Kbhvn.
 Lassen, V., Bureauchef, Kristiania.
 Launy, Inspektør ved Alderdomsforsørgelsen, Kbhvn.
 Lautrup, C., Overretsassessor, Viborg.
 Licht, C., Murermester, Kbhvn.
 Lindholm, Povl, Lærer, Aagaard.
 Lohff, Kaptejn, Hobro.
 Lomholt, Adjunkt, Viborg.
 Lorentzen, Læge, Aalborg.
 Lund, Frue, Bernstorff Ladegaard.
 Lund, Thorvald, Sagfører, Kbhvn.
 Lund, Troels, Professor, Dr. phil., Kbhvn.
 Lundberg, Fabrikant, Æbeltoft.
 Lundsteen, Præst, Holeby.
Madsen, P. Hyllested, Lærer, Gudum.
 Malling, Konsul, Aalborg.
 Mansa, Proprietær, Kbhvn.
 Marcussen, Cand. phil., Lieutenant, Kbhvn.
 Meidell, Fr., Kaptejn, Kbhvn.
 Meulengracht, Præst, Ønslev.
 Mollerup, Musæumsdirektør, Dr. phil., Kbhvn.
 Møller, Distriktslæge, Nørresundby.
 Møller, Fysikus, Aalborg.
 Møller, Sagfører, Randers.
 Møller, Præst, Kærum.
 Møller, Bagermester, Aarhus.
Neergaard, Læge, Randers.
 Neergaard, Viggo, Latinskoleelev, Roskilde.
 Neergaard-Petersen, Cand. jur., Aalborg.
 Nellesmann, Højesteretsadvokat, Kbhvn.
 Nielsen, Apoteker, Hjørring.

- Nielsen, A. C., Lærer, Sønder Kongerslev.
 Nielsen, pens. Lærer, Randrup.
 Nielsen, Jørgen H., Konsul, Hjørring.
 Nielsen, M. H., Cand. theol., Kbhvn.
 Nissen, pens. Lærer, Randers.
 Nissen, Sognepræst, Brørup.
 Nutzhorn, Cand. theol., Askov.
 Nygård, S., Cand. mag., Arkivassistent, Viborg.
 Nyrop, C., Professor, Kbhvn.
Obel, Fr., Fabrikant, Aalborg.
 Olesen, Sagfører, Nørresundby.
 Olivarius, F. C. de Fine, Arkitekt, Randers.
 Olrik, Axel, Dr. phil., Kbhvn.
 Olrik, H., Professor, Kbhvn.
 Olsen, Overlærer, Varde.
Pedersen, P. Storgaard, Lærer, He.
 Peschardt, Sagfører, Kbhvn.
 Petersen, Apoteker Kbhvn.
 Petersen, Lærer, Bolle.
 Petersen, Tandlæge, Aalborg.
 Petersen, Lærer, Odder.
 Plum, N. M., Købmand, Assens.
 Pontoppidan, A., Constantinsborg.
 Prip, Præst, Værum.
Rantzau, Lensgreve, Rosenvold.
 Riber, Præst, Sæby.
 Richter, Præst, Vejen.
 Rosenørn, M. H., Gehejmekonferentsraad, Kbhvn.
 Rybsahm, Pastor emer., Kbhvn.
 Rørdam, Præst, Dr. phil., Lyngby.
Saxild, Provinsarkivar, Viborg.
 Scavenius, Godsejer, Voergaard.
 Schildenske Fideikommis, Besidderen af.
 Schou, Glarmester, Aalborg.
 Schoug, Overretssagfører, Hurup.
 Schultz, M. A., Boghandler, Aalborg.
 Schwenn, Overretsprokurator, Aarhus.
 Schøller, Jægermester, Margaard.
 Secher, V. A., Herredsfoged, Dr. jur., Nakskov.
 Sehested, K., Godsejer, Kbhvn.
 Simony, Borgmester, Aalborg.
 Slott-Møller, Frue, Kbhvn.
 Smith, Sagfører, Holsted.

Spandet, P. J. N., Cand. theol., Kbhvn.
 Steenstrup, Johannes, Professor, Dr. jur., Kbhvn.
 Steenstrup, K. J. V., Dr. phil., Kbhvn.
 Steenstrup, M. G. G., Dr. phil., Kbhvn.
 Steffensen, Generalavditør, Kbhvn.
 Stemann, Kammerherre, Restrup.
 Stemann, Kammerjunker, Borgmester, Randers.
 Strøyberg, Apoteker, Aalborg.
 Søgaard, Kaptejn, Viborg.
 Sørensen, Lærer, Allerup.
 Sørensen, Proprietær, Irup.
Termansen, C. N., Købmand, Ribe.
 Thiele, Professor, Kbhvn.
 Thiset, A., Arkivar, Kbhvn.
 Thomle, Arkivar, Kristiania.
 Thomsen, N., Cand. phil., Kbhvn.
 Thygesen, P., Konsul, Randers.
 Thyregod, C. A., pens. Lærer, Kbhvn.
 Tilemann, Godsforvalter, Mosager.
 Toft, Sagfører, Varde.
 Tutein, Godsejer, Høgholt.
 Tønnesen, Præst, Saltum.
Valeur, Frue, Nørrevosborg.
Wandall, Bertram, Købmand, Aarhus.
 Wewer, Apoteker, Nykøbing p. F.
 Wibroe, H., Købmand, Aalborg.
 Wimmer, Professor, Kbhvn.
 Winde, V., Adjunkt, Burholt.
 Winge, Overfører, Kraglund.
 Winther, C., Overretssagfører, Kbhvn.
 Wulff, A. H., Mægler, Kbhvn.
 Wulff, D. H., Overlærer, Aalborg.
 Würgler, J. N., Overlærer, Randers.
Zahn, Prokurator, Kolding.

Aalborg historiske Musæum.
 — Klubben »Enigheden«.
 — Stiftsbibliotheket.
 Aarhus Kathedralskole.
 Askov Højskole.
 Bergens Museums Bibliothek.
 Frederiksborg lærde Skole.

Herlufsholms Skoles Bibliothek.
 Hobro Borgerforening.
 — Læseselskabet »Spectator«.
 Horsens lærde Skole.
 Jelling Seminarium.
 Kolding Latin- og Realskole.
 Kristiania: Rigsarkivet.
 — Universitetet.
 København: Læseselskabet Athenæum.
 — Genealogisk Institut.
 — Krigsministeriets Arkiv.
 — Nationalmusæets Arkiv.
 — Provinsarkivet.
 — Rigsarkivet.
 — Rigsdagens Bogsamling.
 — Studenterforeningen.
 Mariager Læseforening.
 Nykøbing p. F. Kathedralskole.
 Odense: Provinsarkivet.
 Ranum Seminarium.
 Ribe Kathedralskole.
 Sorø Akademis Bibliothek.
 Stockholm: Det kgl. Bibliothek.
 Viborg Kathedralskole.
 — Provinsarkivet.
 Vinding Læseselskab.
 Vium Læseforening.

Medlemsantallet er 265.

Fortegnelse

over

Det jydsk historisk-topografiske Selskabs Medlemmer 1897.

(Mulige Unøjagtigheder i Fortegnelsen bedes meddelt Arkivar
Chr. Villads Christensen, Raadstuearkivet, Kbhvn.)

-
- A**abye, Apotheker, Odder.
Aagaard, J. B., Overtelegrafist, Kbhvn.
Adeler, Cort S. Th., Baron, Kbhvn.
Ahlmann, L., Proprietær, Langholt.
Ammitzbøll, Proprietær, Gjettrup.
Andersen, Præst, Ølstykke.
Arntzen, L., Højesteretssagfører, Kbhvn.
Baadsgaard, Købmand, Nykøbing p. M.
Baagøe, Cand. theol., Højskolelærer, Testrup.
Bach, R., Kammerraad, Randers.
Bang, G., Cand. mag., Kbhvn.
Bang, V., Præst, Hvalsø. Medlem af Bestyrelsen.
Bay, Læge, Randers.
Bay, H., Proprietær, Rosbjerggaard.
Berg, O. J., Frederikshavn.
Bidstrup, Jul., Arkivassistent, Kbhvn.
Bjerger, Povl, Højskolelærer, Askov.
Bollerup-Lindenberg, Toldforvalter, Mariager.
Boss, V., Herredsfuldmegetig, Hjørring.
Brandorff, Købmand, Kolding.
Bredsgaard, Assistent, Hillerød.
Bredstrup, Kancelliraad, Prokurator, Randers.
Bregendahl, Kammerassessor, Kbhvn.
Brems, Fabrikant, Viborg.
Bricka, Arkivar, Dr. phil., Kbhvn.
Broberg, Carl, Grosserer, Kbhvn.
Bruun, Etatsraad, Asmildkloster.

- Bruun, Proprietær, Boelsgaard.
 Bruun, J., Godsejer, Kokkedal.
 Brüel, Plantør, Vester Torup.
 Bræstrup, Herredsskriver, Vejle.
 Brønnum, Forpagter, Gudumlund.
 Böttiger, Præst, Vistofte.
Carlsen, Frøken, Gl. Køgegaard.
 Carstens, P. A., Fabrikdirektør, Aalborg.
 Christensen, Lærer, Mundbjerg.
 Christensen, H., Lærer, Tobøl.
 Christensen, Chr. Villads, Raadstuearkivar, Kbhvn. Medlem af
 Bestyrelsen.
 Christensen, Niels, Boghandler, Viborg.
 Christensen, W., Dr. phil., Arkivassistent, Kbhvn.
 la Cour, Cand. mag., Lyngby.
 la Cour, Kaptejn, Aarhus.
Dahl, Kammerherreinde, Moesgaard.
 Dahlerup, Præst, Øster Ulslev.
 Dragsted, Postmester, Frederikshavn.
 Døcker, J., Proprietær, Rørbækhovgaard.
Eckardt, Etatsraad, Ørumgaard.
 Erslev, Kr., Professor, Dr. phil., Kbhvn.
 Estrup, Godsejer, Skafføgaard.
Feilberg, Dr. phil., Askov.
 Fischer, Emil v., Oberstlieutenant, Kbhvn.
 Flint, Oberstlieutenant, Kbhvn.
 Fløe, Landmaaler, Vostrup.
 Friis, F., Herredsfoged, Holsted.
 Friis, H. E., Justitsraad, Kbhvn.
 Friis, J. Lønborg, Tandlæge, Hjørring.
 Funder, Inspektør, Aarhus.
Gaardboe, A., Lærer, Tislum.
 Garde, Godsforvalter, Samsø.
 Gjedde, Proprietær, Kbhvn.
 Glud, Cand. jur., Fuldmægtig, Thisted.
 Glud, Proprietær, Bælumgaard.
 Godskesen, Justitsraad, Kæmner, Aalborg.
 Gram, fhv. Adjunkt, Kbhvn.
 Grüner, Højesteretsassessor, Kbhvn.
 Gullev, L., Murermester, Viborg.
 Gynther, Murermester, Kolding.
 Götzsche, Georg L., Cand. theol., Skolebestyrer, Vamdrup.
Hagemann, Præst, Vinding.
 Hammer, H., Læge, Grenaa.

- Hansen, Apotheker, Hobro.
 Hansen, Proprietær, Marsvinslund.
 Hansen, Holger, Cand. mag., Arkivassistent, Odense.
 Hansen, J., Præst, Husby.
 Harbou, Kaptejn, Kbhvn.
 Harder, Justitsraad, Kbhvn.
 Heiberg, Stiftsfysikus, Dr. med., Viborg.
 Heise, Rektor, Dr. phil., Viborg. Medlem af Bestyrelsen.
 Herbst, Musæumsdirektør, Justitsraad, Kbhvn.
 Heymann, Brygger, Kbhvn.
 Hjorth, J. P., Købmand, Aalborg.
 Hjort-Lorentzen, Etatsraad, Roskilde.
 Holmgaard, Partikulier, Viborg.
 Holt, Proprietær, Sandal.
 Hoppe, Amtmand, Randers.
 Hou, Sagfører, Hjørring.
 Hvass, Cand. jur., Randers.
 Høst, Boghandler, Kbhvn.
Jacobsen, A., Gaardejer, Sanden.
 Jacobsen, L., Boghandler, Randers.
 Jantzen, Præst, Gentofte.
 Jensen, Distriktslæge, Fanø.
 Jensen, A., Præst, Dover.
 Jensen, Harald, Direktør, Aalborg.
 Jensen, J., Konsul, Viborg.
 Jensen-Malle, J. H., Købmand, Astrup.
 Jermiin, S., Haslevgaard.
 Johansen, Gaardejer, Oppedstrup.
 Jørgensen, Lærer, Aalborg.
 Jørgensen, Dyrlæge, Hurup.
 Jørgensen, Præst, Stadil.
Kampmann, Borgmester, Vordingborg.
 Kier, Overretsprokurator, Aarhus.
 Kier, L. K., Etatsraad, Aalborg.
 Kinch, Herredsfuldmechtig, Assens.
 Kirketerp, Overretsassessor, Viborg.
 Kjeldsen, Proprietær, Havnø.
 Kjellerup, Proprietær, Birkumgaard.
 Kjær, Severin, Lærer, Kongsted.
 Klitgaard, C., Postekspedient, Brønderslev.
 Knudsen, Købmand, Selde.
 Krarup, H., Kancelliraad, Herning.
 Krøyer, Præst, Taarnby.
Lange, Godsejer, Kbhvn.

- Lange, J., Frue, Kbhvn.
 Lassen, Læge, Randers.
 Lassen, C. F., Kbhvn.
 Lassen, V., Bureauchef, Kristiania.
 Launy, Inspektør ved Alderdomsforsørgelsen, Kbhvn.
 Lautrup, C., Overretsassessor, Viborg.
 Licht, C., Murermester, Kbhvn.
 Lohff, Kaptejn, Hobro.
 Lomholt, Adjunkt, Viborg.
 Lorentzen, Læge, Aalborg.
 Lund, Frue, Bernstorff Ladegaard.
 Lund, K., Lærer, Ejsing.
 Lund, Thorvald, Sagfører, Kbhvn.
 Lund, Tr., Professor, Dr. phil., Kbhvn.
 Lundberg, Fabrikant, Æbeltoft.
 Lundsteen, Præst, Holeby.
 Madsen, P. Hyllested, Lærer, Gudum.
 Malling, Konsul, Aalborg.
 Mansa, Proprietær, Kbhvn.
 Marcussen, Cand. phil., Lieutenant, Kbhvn.
 Meidell, Fr., Kaptejn, Kbhvn.
 Meulengracht, Præst, Ønslev.
 Møllerup, Musæumsdirektør, Dr. phil., Kbhvn.
 Møller, Distriktslæge, Nørresundby.
 Møller, Fysikus, Aalborg.
 Møller, Sagfører, Randers.
 Møller, Præst, Kærum.
 Møller, Bagermester, Aarhus.
 Neergaard, Læge, Gerlev.
 Neergaard-Petersen, Cand. jur., Aalborg.
 Nellemann, Højesteretsadvokat, Kbhvn.
 Nielsen, Apotheker, Hjørring.
 Nielsen, A. C., Lærer, Sønder Kongerslev.
 Nielsen, pens. Lærer, Randrup.
 Nielsen, Jørgen H., Konsul, Hjørring.
 Nielsen, M. H., Cand. theol., Kbhvn.
 Nissen, pens. Lærer, Randers.
 Nissen, Sognepræst, Brørup.
 Nutzhorn, Cand. theol., Askov.
 Nygård, S., Cand. mag., Arkivassistent, Viborg.
 Nyrop, C., Professor, Kbhvn.
 Obel, Fr., Fabrikant, Aalborg.
 Olesen, Sagfører, Nørresundby.
 Olivarius, F. C. de Fine, Arkitekt, Randers.

Olrik, Axel, Dr. phil., Kbhvn.
 Olrik, H., Professor, Kbhvn.
 Olsen, Overlærer, Varde.
Pedersen, Niels, Murer, Viborg.
 Pedersen, P. Storgaard, Lærer, He.
 Peschardt, Sagfører, Kbhvn.
 Petersen, Apotheker, Kbhvn.
 Petersen, Lærer, Bolle.
 Petersen, Tandlæge, Aalborg.
 Petersen, Lærer, Odder.
 Petersen, Magnus, Grosserer, Kbhvn.
 Plum, N. M., Købmand, Assens.
 Pontoppidan, A., Constantinsborg.
 Poulsen, Justitsraad, Poulsenseje.
 Prip, Præst, Værum.
Rantzau, Lensgreve, Rosenvold.
 Réé, M., Frue, Aalborg.
 Reisz, Professor, Dr. med., Kbhvn.
 Riber, Præst, Sæby.
 Richter, Præst, Vejen.
 Rosenørn, M. H., Gehejmekonferentsraad, Kbhvn.
 Rybsahm, Præst, Kbhvn.
 Rørdam, Præst, Dr. phil., Lyngby.
Saxild, Provinsarkivar, Viborg,
 Scavenius, Godsejer, Voergaard.
 Schildenske Fideikommis, Besidderen af.
 Schou, Glarmester, Aalborg.
 Schoug, Overretssagfører, Hurup.
 Schultz, M. A., Boghandler, Aalborg.
 Schwenn, Overretsprokurator, Aarhus.
 Schøller, Jægermester, Margaard.
 Secher, V. A., Herredsfoged, Dr. jur., Nakskov.
 Sehested, K., Godsejer, Kbhvn.
 Simony, Borgmester, Aalborg.
 Slott-Møller, Frue, Kbhvn.
 Smith, Sagfører, Holsted.
 Sommer, Læge, Kbhvn.
 Spandet, P. J. N., Cand. theol., Kbhvn.
 Steenstrup, Johannes, Professor, Dr. jur., Kbhvn.
 Steenstrup, K. J. V., Dr. phil., Kbhvn.
 Steenstrup, M. G. G., Dr. phil., Kbhvn.
 Steffensen, Generalavditør, Kbhvn.
 Stemann, Hofjægermesterinde, Helsingør.
 Stemann, Kammerherre, Restrup.

Strøyberg, Apotheker, Aalborg.
 Søgaard, Kaptejn, Viborg.
 Sørensen, Lærer, Allerup.
 Sørensen, Proprietær, Irup.
Termansen, C. N., Købmand, Ribe.
 Thiele, Professor, Kbhvn.
 Thiset, A., Arkivsekretær, Kbhvn.
 Thomle, Arkivfuldmægtig, Kristiania.
 Thomsen, N., Cand. phil., Kbhvn.
 Thyregod, C. A., pens. Lærer, Kbhvn.
 Tilemann, Godsforvalter, Mosager.
 Toft, Sagfører, Varde.
 Tutein, Godsejer, Høgholt.
 Tønnesen, Præst, Saltum.
Vahl, J., Provst, Nørrevedby.
 Valeur, Frue, Nørrevosborg.
Wandall, Bertram, Købmand, Aarhus.
 Wewer, Apotheker, Nykøbing p. F.
 Wibroe, H., Købmand, Aalborg.
 Wimmer, Professor, Kbhvn.
 Winde, V., Adjunkt, Burholt.
 Winge, Overførster, Kraglund.
 Winther, C., Overretssagfører, Kbhvn.
 Wulff, A. H., Mægler, Kbhvn.
 Wulff, D. H., Overlærer, Aalborg.
Zahn, Prokurator, Kolding.

Aalborg historiske Musæum.
 » Klubben »Enigheden«
 » Stiftsbibliotheket.
 Aarhus Kathedralskole.
 Askov Højskole.
 Bergens Museums Bibliothek.
 Frederiksborg lærde Skole.
 Herlufsholms Skoles Bibliothek.
 Hobro Borgerforening.
 » Læseselskabet »Spectator«.
 Horsens lærde Skole.
 Kolding Latin- og Realskole.
 Kristiania: Rigsarkivet.
 » Universitetet.
 København: Athenæum.
 » (Genealogisk Institut.

København: Krigsministeriets Arkiv.
 » Nationalmusæets Arkiv.
 » Provinsarkivet.
 » Rigsarkivet.
 » Rigsdagens Bogsamling.
 » Studenterforeningen.

Mariager Læseforening.
 Nykøbing p. F. Kathedralskole.
 Odense: Provinsarkivet.
 Ranum Seminarium.
 Ribe Kathedralskole.
 Sorø Akademis Bibliothek.
 Stocholm: Det kgl. Bibliothek.
 Viborg Kathedralskole.
 » Provinsarkivet.

Vinding Læseselskab.
 Vium Læseforening.

Medlemsantallet er for Øjeblikket 261. Af disse have 53 indmeldt sig siden 1. Jan. 1896. Saa glædelig end denne Fremgang er, er den dog endnu ikke tilstrækkelig til at sikre Selskabets vedblivende Bestaaen. Bestyrelsen tillader sig derfor at opfordre Medlemmerne til hver i sin Kreds at virke for Selskabets Udbredelse, hvorved muligvis nogen yderligere Tilgang kan opnaas.

Juni 1897.

